Het verhaal van een West-Friese wereldstad

Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen

Dieuwertje Duijn

Het verhaal van een West-Friese wereldstad

Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen

Dieuwertje Duijn

Masterscriptie

Archeologie en prehistorie: traject Europese archeologie

Eerste begeleider: prof. dr. J.H.G. Gawronski

Tweede lezer: dr. P. Bitter

Universiteit van Amsterdam

Studentnummer: 0472085

Augustus 2011

Voorkant: Enkhuizen vanuit zee gezien kort na het midden van de 17de eeuw. Detail van een kaart uit de stadskroniek van Brandt.
Achterkant: een hoeveelheid net aangetroffen scherfmateriaal tijdens de opgraving Molenweg in 2010.

Voorwoord

Het is op de kop af drie jaar geleden dat ik voor het eerst voet zette in het gemeentehuis van Hoorn, met de bedoeling om een korte stage te doen bij - toen nog - Archeologie Hoorn. Het liep anders. Na afronding van de stage vroegen Michiel en Christiaan of ik iets wilde doen met Enkhuizen. Ik ging akkoord en een materiaalpracticum over het vondstmateriaal van de opgraving Enkhuizer Banket Fabriek volgde. Niet alleen de vele geweldige vondsten, maar ook de indrukwekkende geschiedenis van Enkhuizen, wekten mijn interesse voor de stad. Een literatuuronderzoek wees uit dat Enkhuizen historisch gezien aardig op orde is. Op archeologisch gebied was echter sprake van beduidend minder coherent onderzoek: hoewel in de afgelopen decennia diverse opgravingen waren uitgevoerd, ontbrak het sterk aan overzicht en synthese. Het idee om de archeologische gegevens op een rijtje te zetten en te gebruiken voor een onderzoek naar de ontwikkeling van Enkhuizen, was snel geboren. Dat dit veel tijd en energie ging kosten, was al bij voorbaat duidelijk. Toch bleef het onderzoek anderhalf jaar lang boeiend en uitdagend, met name door de vele afwisseling in deze periode: dan weer deed ik een poging tot het lezen van oud schrift in een archief, dan weer was ik bergen vondstmateriaal (inclusief 25 jaar stof) aan het verpakken in een 17de-eeuwse stadspoort. Ook het maken van tentoonstellingen, schrijven van artikelen en geven van lezingen heeft bijgedragen aan mijn enthousiasme voor en betrokkenheid bij de archeologie van de Zuiderzeestad. Na de geboorte van Archeologie West-Friesland in 2010 was het bovendien mogelijk om mee te doen met opgravingen in Enkhuizen, waarbij ik menigmaal mijn onderzoeksmateriaal eigenhandig uit de grond heb gehaald.

Gedurende mijn onderzoek zijn velen mij behulpzaam geweest. In de eerste plaats wil ik Jerzy Gawronski bedanken, mijn begeleider vanuit de Universiteit van Amsterdam. Met zijn scherpe oog voor structuur, maar ook zeker voor detail, heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan de opbouw en inhoud van deze scriptie. Zijn kritische opmerkingen deden mij op een andere manier naar de materie kijken en gaven steeds nieuwe inspiratie. Hiernaast ben ik dank verschuldigd aan Peter Bitter, mijn tweede lezer, voor het grondig bestuderen van mijn scriptie en zijn nuttige opmerkingen en aanvullingen.
Vanuit Hoorn ben ik begeleid door Michiel Bartels en Christiaan Schrickx, hierboven al even genoemd. Beiden hebben mij intensief ondersteund in mijn werkproces en mijn teksten nauwgezet gelezen en bekritiseerd. Mijn dank voor hun tijd en inzet is groot. Ik heb bovendien erg genoten van onze discussies over herkomst, baksels of decoraties van aardewerk, en de gezamenlijke opwinding als een stuk Iznik-aardewerk, pré-VOC porselein of Perzisch aardewerk uit een stoffige doos of de grond tevoorschijn kwam. Christiaan heeft mij verder veelvuldig geholpen bij het transcriberen van archiefmateriaal en interpreteren van historische bronnen. Zijn enorme kennis van de geschiedenis van West-Friesland maakte het voor mij mogelijk om ontwikkelingen en gebeurtenissen in Enkhuizen in een bredere context te plaatsen.
Het schrijfwerk en het bestuderen van keramiek heb ik grotendeels gedaan bij Archeologie West-Friesland. Het doen van onderzoek in een actieve werkomgeving met een aangename sfeer heeft een zeer positieve invloed gehad op mijn motivatie en ik wil daarom alle medewerkers en vrijwilligers van Archeologie West-Friesland bedanken voor hun interesse en gezelligheid.
Tot slot ben ik dank verschuldigd aan Oud Enkhuizen en Jan-Willem Loots voor het ter beschikking stellen van het vondstmateriaal en de documentatie van de opgravingen van de Archeologische Werkgroep van Oud Enkhuizen.

Fig. 1 Voorblad van het Itinerario uit 1596 van Jan Huygen van Linschoten, een bekende ontdekkingsreiziger uit Enkhuizen. Rond het schip de steden Antwerpen, Amsterdam, Middelburg en Enkhuizen.

Inhoud

Inleiding 5

1 Vraagstelling en opzet 6
- 1.1 Vraagstelling 6
- 1.2 Opzet 7
- 1.3 Methode keramiekdeterminatie 8

2 Archeologisch onderzoek in Enkhuizen 10
- 2.1 Archeologisch onderzoek in Enkhuizen tot 2010 10
- 2.2 Een overzicht van archeologisch onderzoek in Enkhuizen 12
- 2.3 Evaluatie en stand van zaken 42

3 Economische en demografische ontwikkeling van Enkhuizen tot 1800 45
- 3.1 Economische ontwikkeling 45
  - 3.1.1 De periode tot 1500 45
  - 3.1.2 De periode 1500-1800 49
    - 3.1.2.1 Economische ontwikkeling tot omstreeks 1650 49
    - 3.1.2.2 Haringvisserij 52
    - 3.1.2.3 Zoutindustrie 55
    - 3.1.2.4 Zoutvaart en aanverwante handelsstromen 56
    - 3.1.2.5 Sontvaart 62
    - 3.1.2.6 VOC 63
    - 3.1.2.7 Het economisch verval van Enkhuizen 65
- 3.2 Demografische ontwikkeling 68
  - 3.2.1 Inleiding 68
  - 3.2.2 Demografische ontwikkeling tot 1800 68
- 3.3 Fasering 72

4 Topografische ontwikkeling van Enkhuizen 74
- 4.1 Inleiding 74
- 4.2 Algemene achtergronden 74
  - 4.2.1 Het begrip stad 74
  - 4.2.2 Stadsrecht 75
  - 4.2.3 Stedelijke ontwikkeling in West-Nederland, 1000-1800 76
  - 4.2.4 Ruimtelijke ontwikkeling van steden 78
- 4.3 Specifieke achtergronden voor Enkhuizen 81
  - 4.3.1 Fysisch-geografische achtergronden 81
  - 4.3.2 Ontginningsgeschiedenis 82
  - 4.3.3 Aanzet tot stadsvorming in Enkhuizen 86
- 4.4 Topografische ontwikkeling Enkhuizen tot 1800 88
  - 4.4.1 Inleiding 88
  - 4.4.2 Historische bronnen 89
    - 4.4.2.1 Geschreven bronnen 89
    - 4.4.2.2 Cartografische bronnen 91
  - 4.4.3 Fase 1 (tot 1355) 98
  - 4.4.4 Fase 2 (1356-1539) 114
  - 4.4.5 Fase 3 (1540-1630) 140
  - 4.4.6 Fase 4 (1631-1675) 160

4.4.7 Fase 5 (1676-1800) 165
4.4.8 Fasering 170
4.5 Analyse 172

5 Importkeramiek in Enkhuizen, ca. 1450-1775 181
5.1 Inleiding 181
5.2 Geïmporteerde keramiek in Nederland 181
5.3 Keramiek en interpretatie 189
5.3.1 Keramiek als commodity en singularity 189
5.3.2 Importkeramiek en handel 190
5.3.2.1 Stand van zaken 190
5.3.2.2 Oorzaken voor de verspreiding van keramiek 191
5.3.2.3 Betekenis en interpretatie 191
5.3.2.4 Importkeramiek in Nederland 193
5.3.3 Importkeramiek en rijkdom 195
5.3.3.1 De status van keramiek 195
5.3.3.2 Importkeramiek in context 197
5.4 Vondstcomplexen uit Enkhuizen 201
5.4.1 Inleiding 201
5.4.2 Relevante vondstcomplexen uit de periode 1450-1775 203
5.5 Ontwikkeling binnen de keramiek 273
5.5.1 Fasering keramiek 273
5.5.1.1 Fase 1 (1450-1525) 273
5.5.1.2 Fase 2 (1525-1580) 275
5.5.1.3 Fase 3 (1580-1640) 277
5.5.1.4 Fase 4 (1640-1775) 282
5.5.2 Ontwikkeling binnen de importkeramiek 287
5.6 Analyse 292

6 Synthese en conclusie 308
6.1 Economisch/demografische ontwikkeling vs. topografische ontwikkeling 308
6.2 Economische/demografische ontwikkeling vs. ontwikkeling binnen de importkeramiek 312

7 Slot 316

8 Literatuur 319

Bijlage 1: kadasterkaart met locaties archeologisch onderzoek tot 2010 333

Bijlage 2: determinatielijsten keramiek vondstcomplexen hoofdstuk 5 337

Inleiding

Wie Enkhuizen zonder enige achtergrondkennis bezoekt, zal niet direct het gevoel hebben dat dit ooit een van de belangrijkste steden van Holland was. Het stadsbeeld kenmerkt zich door laagbouw, rustig dobberende bootjes in de havens en een gezellige, bijna 'dorpse' sfeer. Hier geen rondvliegende trams of taxi's en hordes toeristen, maar een markt waar iedereen elkaar kent en een leugenbankje bij de oude visafslag waar dagelijks verhalen over de 'goede oude tijd' worden verteld. De oplettende toeschouwer heeft echter gezien dat er meer aan de hand is: in het centrum kom je ogen tekort voor de vele prachtige panden uit de late 16de en 17de eeuw, bij de Oude Haven torent de Drommedaris boven de stad uit en langs de Breedstraat imponeert het stadhuis. De gebouwen herinneren aan een rijk en roemrucht verleden.

De bloei van de Zuiderzeestad kan als kort maar hevig worden omschreven. Was Enkhuizen aanvankelijk een kleine, onbelangrijke vissersstad, in de 16de eeuw maakte de stad een zeer snelle ontwikkeling door naar een welvarende stad met bloeiende handel, visserij en industrieën. Op het hoogtepunt woonden bijna 21.000 mensen binnen de vest en hiermee had Enkhuizen buurstad Hoorn ruimschoots van de troon gestoten als grootste stad van West-Friesland. Wanneer over deze tijd van voorspoed en rijkdom wordt gesproken, gaat de aandacht vaak uit naar de vestiging van één van de zes kamers van de VOC in Enkhuizen. De economische bloei was echter vooral te danken aan de haringvisserij op de Noordzee, een activiteit die minder tot de verbeelding spreekt dan de verre reizen van de Compagnie (fig. 2). Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw ging het snel bergafwaarts met de stad: de visserij en handel verloren veel van hun voormalige glans en een groot deel van de inwoners trok weg. Veel gebouwen werden gesloopt, waardoor de vestingwal uiteindelijk vooral moestuinen, akkers en boerderijen omsloot.

Fig. 2 De Enkhuizer maagd met het stadswapen van Enkhuizen, staande op het stadhuis. De drie gekroonde haringen in het wapen tonen het belang van de visserij, en specifiek de haringvisserij, voor de geschiedenis van de stad.

De ontwikkeling van Enkhuizen is in het verleden vrijwel uitsluitend onderzocht aan de hand van historische bronnen. Dit onderzoek heeft een andere invalshoek: de archeologische gegevens die in de afgelopen decennia zijn verzameld, staan centraal. Het doel is om een basis te creëren voor toekomstig archeologisch onderzoek in deze wonderschone havenstad met een groots verleden.

1 Vraagstelling en opzet

1.1 Vraagstelling

De economie van Enkhuizen toont een karakteristieke ontwikkeling, namelijk een periode van langzame groei tot de 16de eeuw, een buitengewoon snelle groei en grote bloei in de 16de en eerste helft van de 17de eeuw en hierna een zeer sterk verval tot omstreeks 1850. In deze periode maakte de stad een transformatie door van een kleine vissersstad tot een wereldstad met bloeiende industrieën en handel, om snel weer weg te zakken tot een rustig provinciestadje. Tot nog toe is deze ontwikkeling uitsluitend vanuit een historisch-economisch oogpunt onderzocht. De verandering die Enkhuizen doormaakte tot omstreeks 1800 zal in dit onderzoek opnieuw worden bestudeerd, waarbij echter niet de historische, maar archeologische bronnen centraal zullen staan. Deze gegevens zijn tot op heden slechts in zeer beperkte mate gebruikt als informatiebron voor de geschiedenis van Enkhuizen. De belangrijkste vraagstelling is of en, zo ja, hoe de economisch/demografische ontwikkeling van Enkhuizen tot uiting komt in de archeologische bronnen. Hiertoe zullen twee aspecten worden onderzocht, namelijk de topografische ontwikkeling en de materiële cultuur.

Topografische ontwikkeling

De economische ontwikkeling van een stad wordt weerspiegeld in de demografische ontwikkeling. Een groeiperiode binnen de economie veroorzaakte een groeiende werkgelegenheid, waardoor migranten naar de stad toe kwamen. Tijdens periodes van economisch verval daalde de werkgelegenheid juist en trokken mensen weg in de hoop om elders hun brood te kunnen verdienen.

Een demografische groei in een stad kan tot uiting komen in de vergroting van huizen, verdichting van de bebouwing langs bestaande straten, het aanleggen van nieuwe straten, het inrichten van onbebouwde terreinen in de stad tot woongebied of een uitbreiding van de stad buiten haar bestaande grenzen. Wanneer het bevolkingsaantal van een stad daalde, komt dit mogelijk tot uiting in de verkleining of sloop van huizen, een minder dichte bebouwing, het opheffen van straten of het verlaten van wijken. De economische ontwikkeling had echter niet alleen invloed op het inwonerstal van Enkhuizen, maar ook op de aanwezigheid van industriegebieden en havens. Gedurende een economische groeiperiode zullen industriegebieden tot ontwikkeling zijn gekomen en havens zijn aangelegd, terwijl deze mogelijk door het economisch verval van de stad buiten gebruik zijn geraakt.

De topografische ontwikkeling wordt ingedeeld in fasen en zal worden geanalyseerd aan de hand van een aantal deelvragen:

- Wanneer kreeg Enkhuizen het karakter van een stad? Hoe komt dit karakter tot uitdrukking? In hoeverre speelde het verkrijgen van stadsrechten in 1356 hierbij een rol?
- Hoe belangrijk zijn archeologische gegevens voor het reconstrueren van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen ten opzichte van de historische bronnen?
- In hoeverre is het ontginningslandschap bepalend geweest voor het uiterlijk van Enkhuizen?
- In hoeverre is in de verschillende fasen sprake van een organisch gegroeide stad of van stadsplanning?
- Welke functionele zones kunnen binnen de stad worden onderscheiden? Verandert de locatie of omvang van deze zones door de tijd heen? In hoeverre kan dit worden gekoppeld aan economische ontwikkelingen?
- In hoeverre is de stedelijke structuur van Enkhuizen door de tijd heen veranderd of gelijk gebleven?

Materiële cultuur

De economische groei en bloei van Enkhuizen was in grote mate het resultaat van handel. Vanaf de late Middeleeuwen dreef Enkhuizen handel met diverse gebieden in Europa en daarbuiten. Deze goederenstromen werden in de loop der tijd sterker of zwakker, nieuwe stromen ontstonden en oude verdwenen. De economische ontwikkeling van de stad valt samen met de ontwikkeling binnen de handel: gedurende de economische bloeiperiode van de stad beleefde ook de handel zijn hoogtepunt in diversiteit en frequentie.

De handel met de diverse gebieden bestond hoofdzakelijk uit de import en export van bulkgoederen, namelijk zout, haring, graan en hout. Met uitzondering van kleine hoeveelheden hout worden deze goederen archeologisch niet teruggevonden. Uit de gebieden waarop men handel dreef, werden soms echter ook andere goederen meegebracht als bijlading. Archeologisch gezien vormt keramiek hierbinnen de belangrijkste groep. Deze goederen werden in de havenstad verkocht en worden hier dan ook regelmatig teruggevonden tussen het afval van huishoudens.

Theoretisch gezien zou de economische ontwikkeling van Enkhuizen moeten worden gereflecteerd in de hoeveelheid en diversiteit van importkeramiek die hier wordt gevonden. Tijdens bijvoorbeeld de periode van economische bloei, en dus ook een bloeiperiode in frequentie en diversiteit van handelstromen, zou (relatief gezien ten opzichte van de inheemse keramiek) de meeste importkeramiek in Enkhuizen aanwezig moeten zijn. Tevens zou de diversiteit binnen deze importkeramiek, in vergelijking met andere periodes, het grootste moeten zijn. Onderzocht zal worden of dit inderdaad het geval is.

Ook hier zal een fasering worden aangebracht en een analyse plaatsvinden aan de hand van een aantal deelvragen:

- In hoeverre zijn vondsten van importkeramiek uit Enkhuizen van belang bij de reconstructie van de handelscontacten van de stad?
- Waarom is keramiek geïmporteerd? Hoe kan het verschijnen of verdwijnen van de verschillende soorten importkeramiek worden verklaard?
- Hoe zag het bezit van importkeramiek van huishoudens uit verschillende lagen van de bevolking eruit?

1.2 Opzet

In hoofdstuk 2 wordt een overzicht gegeven van het archeologisch onderzoek in Enkhuizen tot en met 2010. Per onderzoek wordt onder meer het jaar, de uitvoerder, de aanwezige documentatie en literatuur vermeld en een korte beschrijving gegeven van de bevindingen. Voor een aantal projecten is het vondstmateriaal en/of de resultaten opnieuw bestudeerd om de bestaande conclusies te verbeteren of verfijnen. De locaties van de opgravingen zijn weergegeven op een overzichtskaart. Hierna volgt een evaluatie van de onderzoeken en wordt uiteengezet over welke onderwerpen op dit moment veel of juist weinig informatie beschikbaar is.

De economische en demografische ontwikkeling van Enkhuizen komt aan bod in hoofdstuk 3. Deze ontwikkeling is gereconstrueerd aan de hand van moderne literatuur en historische bronnen. In de laatste paragraaf wordt voor beide aspecten samen een fasering in tijd aangebracht.

Hoofdstuk 4 gaat in op de topografische ontwikkeling van Enkhuizen van het begin van de nederzetting tot 1800. Dit wordt voorafgegaan door algemene achtergronden over stedelijke ontwikkeling in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd en specifieke achtergronden voor Enkhuizen. Voor de reconstructie van de topografische ontwikkeling van Enkhuizen is gebruik gemaakt van archeologische gegevens, die in hoofdstuk 2 zijn beschreven, en historische

bronnen. Van de belangrijkste historische bronnen, zowel geschreven als cartografisch, wordt een beknopt overzicht gegeven. De topografische ontwikkeling is ingedeeld in vijf fasen, waarbij de grenzen zijn gesteld op basis van het verloop van de ontwikkeling. Voor iedere fase zijn één of meerdere kaarten gemaakt om de ontwikkeling in deze periode aanschouwelijk te maken. Hierna volgt een kort overzicht van de karakteristieken en ontwikkelingen per fase. Tot slot volgt een analyse aan de hand van de deelvragen uit de doelstelling.
In hoofdstuk 5 komt de ontwikkeling binnen de importkeramiek aan bod. Eerst wordt kort ingegaan op de soorten importkeramiek die met enige regelmaat in Nederland worden gevonden en wordt een theoretisch kader geschetst voor de interpretatie van keramiek. Hierna volgt een beschrijving van de keramiek uit een serie vondstcomplexen uit de periode 1450-1775. Voor de periode hiervoor en hierna zijn (nog) geen geschikte vondstcomplexen beschikbaar, waardoor alleen een analyse voor deze periode mogelijk is. Op basis van deze gegevens wordt vervolgens een overzicht gegeven van de ontwikkeling binnen de keramiek in Enkhuizen in de genoemde periode. Dit overzicht is ingedeeld in vier fasen, waarbij het voorkomen van importkeramiek bepalend is voor de grenzen. Daarna wordt meer specifiek ingegaan op de ontwikkeling binnen de aanwezigheid van importkeramiek in Enkhuizen. Ook hier volgt tot slot een analyse aan de hand van de deelvragen.

In de synthese zal de hoofdvraag worden beantwoord door de economisch/demografische ontwikkeling van Enkhuizen te koppelen aan de topografische ontwikkeling en de ontwikkeling binnen de importkeramiek. De faseringen die voor de verschillende ontwikkelingen zijn gemaakt, fungeren hierbij als vergelijkingskader.
In het slot wordt ten slotte ingegaan op de topografische ontwikkeling en aanwezigheid van importkeramiek als uitingen van een stedelijke cultuur en mentaliteitsverandering in Enkhuizen.

Tot slot nog een opmerking vooraf: de stad Enkhuizen is ontstaan vanuit een samensmelting van twee dorpen, Enkhuizen en Gommerskarspel. Omdat in de tekst verwarring kan ontstaan over de betekenis van de naam Enkhuizen (verwijst zowel naar het dorp als de stad) is besloten om in het geval van het dorp de naam Enchusen te gebruiken. Dit is de spelling van de dorpsnaam zoals die in de stadsrechtoorkonde uit 1356 voorkomt.

1.3 Methode keramiekdeterminatie

Gedurende dit onderzoek is voor verschillende onderdelen keramiek bestudeerd. Voor de determinatie hiervan is gebruik gemaakt van het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuws aardewerk en glas (het 'Deventer-systeem'). Het doel van dit systeem is het eenduidig beschrijven van keramiek en glas in heel Nederland, waardoor het makkelijker is om vondsten en vondstcomplexen te vergelijken.

De keramiek is uitgesplitst op bakselgroep, bijvoorbeeld steengoed en roodbakkend aardewerk. Vervolgens is binnen de bakselgroepen zoveel mogelijk geprobeerd om de scherven aan elkaar te passen. Hierna is, voor zover dat mogelijk was, de vorm en het typenummer van de keramiekvondsten vastgesteld. Rekening dient te worden gehouden met het feit dat sommige vormen makkelijker te herkennen zijn dan anderen. Goed herkenbare vormen, bijvoorbeeld borden en bakpannen, kunnen hierdoor oververtegenwoordigd zijn ten opzichte van andere vormen. Per vorm en type is het aantal randfragmenten en overige fragmenten geteld, waarna het Minimum Aantal Exemplaren (MAE) is vastgesteld. Het MAE is voor alle vormen bepaald aan de hand van de randfragmenten. Dit houdt in dat binnen de randfragmenten is vastgesteld welke fragmenten mogelijk bij elkaar horen, met name op basis van de vorm van de rand,

en dus één minimum exemplaar vormen. Als binnen een bakselgroep geen randfragmenten aanwezig waren, is het MAE in de meeste gevallen op één exemplaar gesteld.
Af en toe is van deze methode afgeweken. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het steengoed. Deze keramiekgroep bevat in feite meerdere subcategorieën die te onderscheiden zijn op basis van glazuur en decoratie, bijvoorbeeld Keulen/Frechen, Raeren en Westerwald. Omdat het soms lastig is om fragmenten aan de afzonderlijke groepen toe te kennen, zijn zij in het Deventer-systeem allemaal onder de noemer steengoed 2 gevat. Doordat fragmenten van steengoed in de meeste gevallen van kannen afkomstig zijn, valt het MAE regelmatig te laag uit als toevallig weinig randfragmenten aanwezig zijn. Om dit te ondervangen zijn de scherven bij het steengoed niet alleen op baksel en vorm gesorteerd, maar ook zoveel mogelijk op herkomst en hierbinnen is vervolgens het MAE bepaald. Hetzelfde geldt voor het roodbakkend aardewerk uit het Nederrijns gebied. Dit valt onder de noemer roodbakkend aardewerk, maar bij het tellen van het MAE is het behandeld als een afzonderlijke bakselgroep.
Het MAE moet niet zozeer worden gezien als een betrouwbare weergave van het aantal objecten dat is gevonden, maar meer als een methode om verschillende complexen met elkaar te kunnen vergelijken.

2 Archeologisch onderzoek in Enkhuizen

2.1 Archeologisch onderzoek in Enkhuizen tot 2010

In de loop van de 19de eeuw, maar vooral in de eerste helft van de 20ste eeuw, ontwikkelde zich onder een aantal inwoners van Enkhuizen een interesse voor de geschiedenis van de stad. De aandacht was vooral gericht op de monumentale panden die nog aanwezig waren en het behoud hiervan. In 1944 werd de Vereniging Oud Enkhuizen opgericht. In de periode hierna groeide het historisch bewustzijn van de inwoners van de stad sterk. Een groot aantal historische panden is gered van de sloophamer en met veel inzet en toewijding gerestaureerd (fig. 3).

Fig. 3 De achterkant van historische panden aan de Bocht, gezien vanaf de Drommedaris.

Pas in de afgelopen decennia is de interesse voor de archeologische resten in de stad sterk toegenomen. Deze interesse werd mede aangewakkerd door de vondst van een grote hoeveelheid pottenbakkersafval van de inmiddels welbekende Werra-bakkerij aan het Spaans Leger in 1979.
In tegenstelling tot andere steden in Noord-Holland, bijvoorbeeld Hoorn, Alkmaar en Amsterdam, heeft Enkhuizen nooit een eigen archeologische dienst gehad. Wel is vanaf omstreeks 1980 door amateurarcheologen die verbonden waren aan Oud Enkhuizen, de Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen, regelmatig archeologisch onderzoek uitgevoerd na de sloop of tijdens de verbouwing van een pand. Hoewel de opgravingen volgens de huidige maatstaven vaak gebrekkig zijn uitgevoerd en gedocumenteerd, hebben zij toch veel interessante sporen en vondsten aan het licht gebracht. Onder meer bewoningssporen vanaf de 13de eeuw, het afval van een majolica-bakkerij en de funderingen van twee middeleeuwse verdedigingstorens werden opgegraven. Van de opgravingen werd verslag gedaan in Steevast, het jaarboek van Oud Enkhuizen, en de vondsten werden gebruikt voor tentoonstellingen.

In 1994 werd het eerste officiële archeologische onderzoek uitgevoerd in de stadskern van Enkhuizen. De sloop van de Enkhuizer Banketfabriek langs de Vissersdijk vormde voor Oud Enkhuizen de aanleiding om de gemeente te verzoeken om een geldbedrag zodat een professionele opgraving kon worden uitgevoerd. Van 31 maart tot 9 juni vond onder supervisie van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) een onderzoek plaats, waarbij een klein deel van het fabrieksterrein werd opgegraven. De opgraving werd uitgevoerd door de Archeologische Dienst van Hoorn, in samenwerking met vrijwilligers van Oud Enkhuizen en studenten. Door geldgebrek zijn de resultaten van het onderzoek destijds niet uitgewerkt.

Hoewel het onderzoek op het terrein van de Banketfabriek veel interessante gegevens met betrekking tot de bewoningsgeschiedenis van Enkhuizen opleverde, vormde de opgraving geen aanzet tot verder archeologisch onderzoek in de stad. In de jaren die volgden werden door de Archeologische Werkgroep van Oud Enkhuizen nog een paar kleine onderzoeken uitgevoerd, vaak in combinatie met bouwhistorisch onderzoek tijdens de verbouwing van een pand. In 2002 werd door de Archeologische Dienst van Hoorn nog een kleine opgraving uitgevoerd, maar ook dit leidde niet tot verder onderzoek in Enkhuizen.

Aan het begin van de 21ste eeuw kwam in Nederland, in de aanloop naar de inwerkingtreding van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg in 2007, een stroom van archeologisch onderzoek op gang. Ook in Enkhuizen zijn vanaf 2004 diverse opgravingen uitgevoerd. De onderzoeken zijn verricht door verschillende archeologische bedrijven. Ondanks de rapporten die naar aanleiding van deze opgravingen zijn geschreven, hebben de onderzoeken relatief weinig nieuwe informatie opgeleverd over het verleden van Enkhuizen. Dit is onder andere te wijten aan het feit dat de onderzoekers soms beperkte kennis hadden van de achtergrond van de vindplaats, de geschiedenis van Enkhuizen of stadskernonderzoek in het algemeen. Hierdoor zijn sporen in het veld soms gebrekkig of verkeerd geïnterpreteerd. Hiernaast concentreerden de opgravingen zich vaak op de bovenste bodemlagen, waardoor met name sporen uit de 18de eeuw en jonger zijn onderzocht.

Het rijke verleden van Enkhuizen en de neerslag die dit heeft gehad op de materiële cultuur in de 16de en 17de eeuw is niet onopgemerkt gebleven door schatgravers. In het verleden is op veel terreinen gegraven door particulieren met als doel om hun verzameling antiquiteiten aan te vullen of de voorwerpen te verkopen. Dankzij gemeentelijk beleid en de verplichting tot het uitvoeren van archeologisch onderzoek zijn deze activiteiten de afgelopen jaren verminderd.

Het voorjaar van 2010 betekende een keerpunt voor de archeologie van Enkhuizen. De gemeente heeft zich samen met zes andere gemeentes aangesloten in een samenwerkingsverband: Archeologie West-Friesland. De nieuwe archeologie-regio beslaat oostelijk West-Friesland en staat onder leiding van de archeologische tak van de gemeente Hoorn. Het samenwerkingsverband betekent voor Enkhuizen dat het archeologisch onderzoek in de stad voortaan wordt uitgevoerd door of onder regie staat van één partij. Aan de versnipperde onderzoeken van de afgelopen jaren komt hiermee een einde: de toekomstige opgravingen hebben coherent onderzoek als doel, met goed historisch onderzoek en doelgerichte vraagstellingen.[1] Inmiddels zijn binnen het samenwerkingsverband diverse opgravingen en begeleidingen uitgevoerd in de stad.

1 Bartels 2010.

2.2 Een overzicht van archeologisch onderzoek in Enkhuizen

In deze paragraaf volgt een overzicht van de archeologische onderzoeken die in de historische stadskern van Enkhuizen zijn uitgevoerd. Alleen relevante onderzoeken zijn opgenomen; kleine waarnemingen met een laag informatiegehalte zijn achterwege gelaten. De opgravingen bestrijken de periode van 1979 tot 2010. Van de meeste onderzoeken wordt een samenvatting van de resultaten gegeven op basis van de beschikbare literatuur. De toponiemen van een aantal opgravingen zijn onderstreept. In dit geval zijn de archeologische data, bijvoorbeeld het vondstmateriaal en/of de veldtekeningen, opnieuw bestudeerd en zijn de bestaande, vaak gebrekkige, conclusies van de opgraving op deze manier gewijzigd of verfijnd.[2] De keuze voor het al dan niet opnieuw bestuderen van een opgraving is gedaan op basis van de beschikbaarheid van de archeologische data en het belang van het onderzoek voor de reconstructie van de ontwikkeling van Enkhuizen.
De onderzoeken worden in chronologische volgorde besproken. De locaties van de opgravingen zijn weergeven op een kaart (zie bijlage 1). De nummers die voor de toponiemen zijn geschreven, verwijzen naar de locaties op deze kaart.

1 Toponiem Spaans Leger-Werra-bakkerij (waarneming)
Locatie De achtertuin van het perceel Spaans Leger 18 en de tuin van Staaleversgracht 14.
Periode Juni/juli 1979
Uitvoerende ROB, in samenwerking met amateurarcheologen
Documentatie/publicatie Bruijn *et al.* 1992; Clevis/Van Gangelen 2009.
Resultaten
Op het terrein werden een waterput en een negental afvalkuilen aangetroffen met misbaksels en biscuit van Werra-aardewerk. Het bleek te gaan om het afval van de pottenbakkerij van Dirck Claesz Spiegel, die Werra-aardewerk, roodbakkend en witbakkend aardewerk produceerde van 1602 tot 1613.
Opmerkingen
De opgraving is gebrekkig gedocumenteerd: de ligging van de afvalkuilen is slechts schetsmatig opgetekend. Verder is een groot deel van het vondstmateriaal niet bewaard of verkocht. In 2007 is door Hollandia een booronderzoek uitgevoerd op het terrein (zie onder, nummer 21).

2 Toponiem Parklaan-Cacaofabriek (waarneming)
Locatie Terrein van de gesloopte cacaofabriek West-Frisia, nu het seniorencomplex Denenburg.
Periode waarschijnlijk 1979
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Anoniem 1983, 25; foto's.
Resultaten
Tussen de sloop van de cacaofabriek in 1979 en de nieuwbouw in 1991 kwam een afvalkuil van een majolicabakkerij aan het licht. De afvalkuil liep naar onder spits toe. In de kuil werd voornamelijk biscuit van borden en tegels gevonden, alsmede wat scherven van misbaksel, proenen, ovensteunen, stukken van een ovenwand en bakkokers. Het majolica-afval dateert uit de late 16de/begin 17de eeuw.

2 Het vondstmateriaal van de opgravingen in Enkhuizen uit de periode vóór 2004 was zeer verspreid geraakt: vondsten bevonden zich onder meer in het stadhuis van Enkhuizen, op de zolder van het Weeshuis aan de Westerstraat, in de Koepoort, bij Archeologie Hoorn, in de Stadsgevangenis, bij Oud Enkhuizen, in het Westfries Museum en bij particulieren. Sommige vondsten zijn bovendien nog steeds onvindbaar. Door de beperkte documentatie kan van een deel van het teruggevonden vondstmateriaal niet worden bepaald van welke opgraving zij afkomstig zijn.

Opmerkingen
De precieze locatie van de afvalkuil is niet bekend: met uitzondering van een aantal foto's is het onderzoek niet gedocumenteerd.

3 Toponiem Breedstraat-Kolfbaan (opgraving)
Locatie Het terrein achter de voormalige Stadsherberg aan de Kaasmarkt (nu café Brave Hendrick), aan de westzijde van de Breedstraat. Op het terrein bevindt zich nu Breedstraat 24. Tot 1982 stond hier (concert)zaal de Kolfbaan.
Periode 1982-1983
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Anoniem 1983, 25; Bakker/Loots 1984, 38-39; foto's; een aantal opgravingsschetsen (profiel en vlak).
Opmerkingen
Het vondstmateriaal van dit onderzoek is opnieuw bestudeerd.
Op het perceel zijn op diverse plekken gaten gegraven. Op één locatie werd een gat van circa vier meter diep gegraven, zodat de bodemopbouw haaks op de Breedstraat kon worden bestudeerd. Het grootste deel van het vondstmateriaal is uit deze kuil afkomstig.
Resultaten
Op het perceel werden weinig sporen of structuren aangetroffen: slechts enkele muurresten, een goot en waterput zijn waargenomen. Mogelijk zijn bij bouw- of sloopwerkzaamheden veel archeologisch resten vergraven. De toegevoegde waarde van het onderzoek op dit perceel ligt onder meer in het feit dat hier de bodemopbouw tot ongeveer vier meter onder het maaiveld is onderzocht. De profielsleuf bevond zich haaks op de Breedstraat, op enkele meters van de straat.
De natuurlijke ondergrond is in de sleuf niet bereikt. Op het diepste niveau (tussen twee en vier meter onder maaiveld) zijn twee keienvloeren aangetroffen. De vloeren werden van elkaar gescheiden door een organisch ophogingspakket. Tussen en op de keien bevonden zich onder andere scherven van Pingsdorf-aardewerk, waaronder een tuitpot en veldfles (zie vondstmateriaal). Deze vondsten dateren de keienvloeren in de late 12de eeuw. Het lijkt erop dat beide vloeren zich op een dijklichaam bevinden. De bovenste vloer is aangebracht nadat het oudere dijklichaam was opgehoogd. Uit het bodemprofiel kan worden afgeleid dat de top van de dijk zich niet onder de huidige Breedstraat bevindt, maar direct ten westen hiervan. De functie van de keienvloeren is onduidelijk. Mogelijk gaat het om een wegverharding op de dijk of een plaveisel rond een huis. Op het dijklichaam uit de 12de eeuw lagen diverse jongere ophogingspakketten.
Geconcludeerd kan worden dat al in de tweede helft van de 12de eeuw een dijk direct ten westen van de huidige Breedstraat aanwezig was. Of op dat moment al op de dijk werd gewoond, is onduidelijk. De dijk is hierna verder opgehoogd en had al in de 13de eeuw zijn huidige hoogte bereikt. Aangezien de dijk in zijn kern waarschijnlijk uit de late 12de eeuw dateert, kan worden gezegd dat dit een van de oudst bewaarde dijken in het gebied is (zie ook Breedstraat 38 (nr 6) en Noorderhavendijk-Kaasmarkt (nr 27).
Vondstmateriaal
Tijdens de opgraving is keramiek, bouwkeramiek, natuursteen, metaal en organisch materiaal verzameld. Door de beperkte vondstadministratie is het voor een deel van de vondsten niet meer mogelijk om te herleiden waar zij zijn gevonden. Het merendeel kan echter worden toegeschreven aan een locatie op het perceel. De meeste vondsten zijn per vak verzameld en niet per laag of niveau. Onderstaande analyse richt zich op het vondstmateriaal met een datering van de 12de tot 14de eeuw.
De keramiek bestaat in totaal uit 257 MAE (fig. 4). Een aantal vondstnummers bevat materiaal

met zeer uiteenlopende dateringen.[3] Deze vondsten zullen niet worden meegenomen in onderstaande analyse, waardoor 224 MAE overblijven. Hierbinnen kunnen 14 MAE als ruis (vondsten met een zeer afwijkende datering) worden beschouwd.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	36	13	6
echt steengoed (s2)	11	6	3
bijna-steengoed (s4)	181	28	13
proto-steengoed (s5)	32	7	3
kogelpotaardewerk (kp)	944	99	48
grijsbakkend aardewerk (g)	25	11	5
roodbakkend aardewerk (r)	92	30	14
maaslands wit (wm)	12	8	4
overige	23	8	4
totaal	1356	210	100

Fig. 4 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten opgraving Breedstraat-Kolfbaan.

Het vondstmateriaal dateert met name uit de periode 1250-1350, met de nadruk op de laatste kwart van de 13de eeuw en eerste kwart van de 14de eeuw. Het feit dat nauwelijks jonger materiaal is gevonden terwijl de locatie zeer waarschijnlijk permanent bewoond is geweest, kan deels worden verklaard door het feit dat de bodemlagen uit de 13de en 14de eeuw zich zeer ondiep onder het huidige maaiveld bevonden. In de periode hierna is de bodem nauwelijks opgehoogd, waardoor geen ophogingslagen met jonger materiaal aanwezig waren. Het onderzoek concentreerde zich bovendien op het areaal binnen het huidige pand, waar door de aanwezigheid van een vaste vloer vanaf de 14de eeuw geen afval uit latere periodes aanwezig was.

In totaal zijn negen typen keramiek gevonden. Het steengoed bestaat uit vier categorieën, namelijk proto-steengoed, bijna-steengoed en echt steengoed met en zonder oppervlaktebehandeling. Het proto-steengoed bestaat, voor zover kan worden gedetermineerd, alleen uit kannen met kraagranden. Het baksel van de producten neigt naar bijna-steengoed en moet daarom in de laatste fase van het proto-steengoed worden geplaatst (1250-1280). Ook het bijna- en echte steengoed bestaat uitsluitend uit kannen.

Het kogelpotaardewerk is veruit de grootste keramiekgroep. De meeste fragmenten zijn afkomstig van kogelpotten (85 MAE, 85%). Van de meeste kogelpotten is de bovenzijde apart gedraaid en vervolgens op de handgevormde onderkant geplaatst. De potten zijn fijn gemagerd, regelmatig van vorm en over het algemeen dunwandig, wat wijst op een datering in de 13de of eerste kwart van de 14de eeuw. Een aantal kogelpotten heeft een standring. Ook was tenminste één kogelpot voorzien van pootjes, iets wat onder meer ook in Hoorn is aangetroffen.[4] Verder is een bodemfragment met kleine lobvoetjes aanwezig.[5] De vorm is een imitatie van

type	MAE	% (MAE)
type 1	17	20
type 2	9	11
type 4	8	9
type 5	12	14
type 6	28	33
indet	11	13
totaal	85	100

Fig. 5 De aanwezige types kogelpotten binnen het kogelpotaardewerk.

3 Vondstnummers V004, V008, V019.
4 Mondelinge mededeling Christiaan Schrickx. Schrickx 2003, 20.
5 V021.

kannen van Maaslands aardewerk. Van 74 MAE kon het randtype worden bepaald (fig. 5). In totaal komen vijf typen voor. Geen enkel type is echt dominant te noemen. Het type kp-kog-6 vormt met 33% de grootste groep (fig. 6). Dit type kenmerkt zich door een naar buiten afgeschuinde rand, ook wel dakvormige rand genoemd. Het percentage van dit type neemt binnen het kogelpotaardewerk in Nederland in de loop der tijd geleidelijk toe.[6] In Hoorn waren rond 1300 vrijwel alle kogelpotten van dit randtype voorzien.[7] De gefacetteerde randen worden ingedeeld in twee typen, namelijk kp-kog-1 (naar binnen afgeschuind, naar buiten afgerond) en kp-kog-2 (naar binnen en buiten afgeschuind). De gefacetteerde randen verdwenen in Hoorn in de loop van de 13de eeuw.[8] In Enkhuizen lijkt dit op basis van de kogelpotvondsten aan de Breedstraat niet het geval te zijn (zie ook vondstmateriaal Breedstraat 38). Verder is het aandeel van de randtypen kp-kog-4 (een rechte opstaande rand, vaak met afgeplatte bovenkant) en kp-kog-5 (manchetrand) vrij groot.

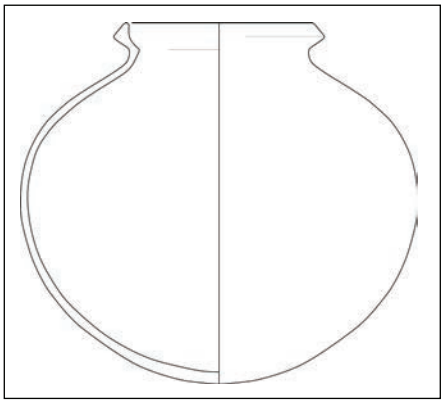

Fig. 6 Een kogelpot van het type kp-kog-6 uit de periode 1275-1325. Schaal 1:4.

Een kleine hoeveelheid fragmenten is voorzien van bezemstreekversiering (8,6% van het totaal aantal fragmenten van kogelpotten). Één fragment is voorzien van ribbels op de schouder. Het gaat hier om een klein kogelpotje met lintoor. Dit soort kogelpotten zijn binnen Nederland vooral bekend uit Hoorn.[9] Een andere kogelpot was gedecoreerd met een combinatie van vingerveeg en bezemstreek. Dit is ongebruikelijk voor West-Friesland, maar is wel bekend uit Friesland. Verder zijn opvallend genoeg geen kogelpotten met vingerveeg aanwezig. Deze manier van decoreren kende zijn hoogtepunt in de eerste helft van de 13de eeuw, in tegenstelling tot de bezemstreekversiering dat in de tweede helft van de 13de eeuw piekte.[10] Toch komen kogelpotten met vingerveeg over het algemeen in kleine hoeveelheden voor tot in de eerste kwart van de 14de eeuw.[11]

Buiten de kogelpotten zijn tenminste 15 bakpannen aanwezig (15% van het totale MAE van kogelpotaardewerk).

Het aandeel grijsbakkend en roodbakkend aardewerk is vrij klein. Pas later in de 14de eeuw kregen deze keramieksoorten de overhand. Van de meeste fragmenten is de vorm niet vast te stellen. Het grijsbakkende aardewerk bestaat, gezien de dikte van de fragmenten, vooral uit grote vormen. Binnen het roodbakkende aardewerk zijn met name bakpannen goed te herkennen. Opvallend is de aanwezigheid van tenminste twee

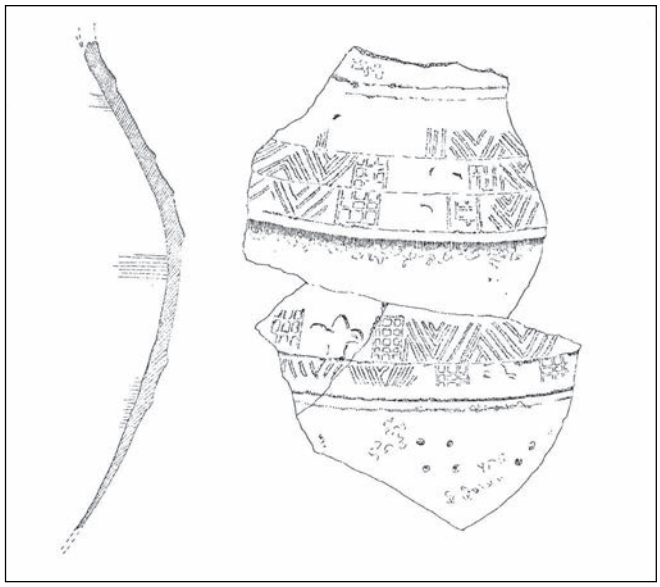

Fig. 7 Tekening van een fragment hoogversierd aardewerk. Tekening door J.C. Stubenitsky.

6 Verhoeven 1998, 254.
7 Schrickx 2008a, 27.
8 Schrickx 2008a, 27.
9 Schrickx 2006, 63-64.
10 Verhoeven 1998, 108.
11 Zie bijvoorbeeld Schrickx 2006, 63-74.

kannen van hoogversierd aardewerk (fig. 7). Dit type roodbakkend aardewerk is vooral bekend uit Vlaanderen, maar werd bijvoorbeeld ook in Haarlem gemaakt.
Verder is een kleine hoeveelheid Maaslands wit aardewerk aanwezig, waaronder een groot fragment van een kan (fig. 8). De categorie overige bestaat uit een fragment Paffrath-aardewerk, een tuitpot en veldfles van Pingsdorf aardewerk (fig. 9 en 10) (beide gevonden op een dieper niveau) en een aantal niet-determineerbare scherven. Het feit dat nauwelijks Paffrath-aardewerk aanwezig is, bevestigt het beeld dat het vondstmateriaal dateert uit de periode ná 1250: Paffrath-aardewerk komt na 1250 nauwelijks nog voor. Tussen het vondstmateriaal dat uit de periode 1250-1350 dateert, zijn vrij veel kleine fragmenten Pingsdorf aardewerk aanwezig. Deze scherven moeten als ruis worden beschouwd en zijn niet in de telling meegenomen. Waarschijnlijk bevonden de fragmenten zich in ophogingslagen. Opvallend is dat een aantal scherven sterk afgesleten is doordat ze in stromend water hebben gelegen. Waarschijnlijk zijn de scherven met grond uit het buitendijks gebied, wat regelmatig onder water stond, op de locatie aan de Breedstraat terecht gekomen.

Fig. 8 De bovenkant van een kan van Maaslands wit aardewerk uit de periode 1150-1250.

Fig. 9 Tekening en foto van de bovenkant van een tuitpot van Pingsdorf-aardewerk uit de tweede helft van de 12de eeuw. Tekening schaal 1:4.

Fig. 10 Een veldfles van Pingsdorf-aardewerk uit de tweede helft van de 12de eeuw.

Het bouwmateriaal bestaat vrijwel uitsluitend uit brokken huttenleem. Het natuursteen omvat twee grote brokken tefriet, afkomstig van maalstenen. In een van de stenen is een gat aanwezig, waarin een draaistok kon worden gestoken. Een aantal brokken metaalslak wijst mogelijk op metaalbewerking op het perceel of in de omgeving. Verder zijn drie kaardekammen van been gevonden en een koot met een sterk afgesleten zijde. Tot slot is een houten beker aangetroffen (fig. 11).

4 Toponiem Driebanen-Westerkerk (opgraving)

Locatie Ten noorden Westerkerk, oude Bogra-terrein, tussen David Vlughstraat en Maelsonweg

Periode 1984

Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen

Documentatie/publicatie Bakker/ Loots 1984, 39-41; Loots 1985, 36-42; Vlierman 1996, 122-127; foto's; één schets van het opgravingsvlak; wat tekeningen van vondsten.

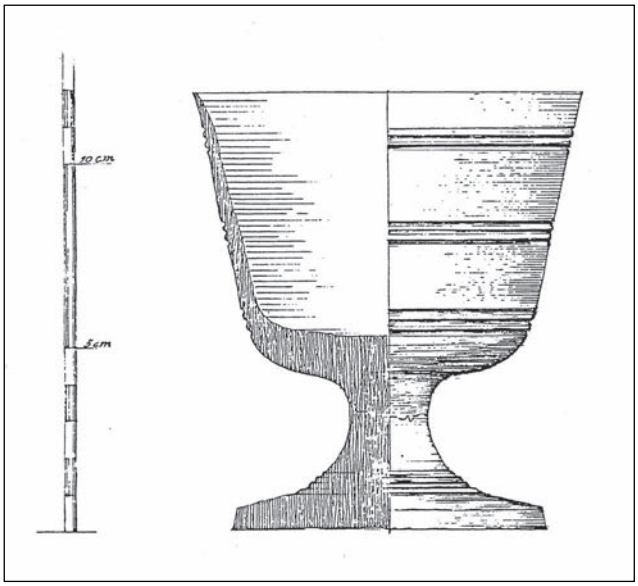

Fig. 11 Tekening van de houten beker. Tekening door P. Bakker.

Resultaten

Het onderzoek bestond uit twee delen: eerst is direct ten noorden van de Westerkerk de bodem onderzocht door middel van een aantal proefgaten en een werkput van 11 bij 7 meter. Onder de bouwvoor werd een kleipakket gevonden van circa één meter dik. Hieronder bevond zich een anderhalve meter dik venig pakket. Aan de bovenzijde van dit venige pakket werden askuilen en paalgaten waargenomen, maar huisplattegronden konden niet worden gereconstrueerd. Het vondstmateriaal van dit leefniveau dateert grofweg uit de periode 1150-1225 (zie onder). Vermoedelijk wijzen de sporen en vondsten op bewoning rond de voorganger van de Westerkerk.

Hierna werd verder verwijderd van de Westerkerk, tegen de Driebanen aan, gegraven. Op deze plaats konden slechts kuilen worden gegraven, die iedere dag moesten worden dichtgegooid. Het terrein hoorde in de 15de en 16de bij het Barrevoetsklooster, dat volgens Brandt in 1441 is gesticht. Sporen van gebouwen zijn niet waargenomen. Wel werd een noord-zuid georiënteerde gedempte sloot gevonden. In de sloot zijn stukken scheepshout aangetroffen, die waren hergebruikt als beschoeiing en een haakse hoek vormden in de sloot, mogelijk op de locatie waar twee sloten samenkwamen. Onder meer een stuk scheepshuid met vijf overnaadse planken en een stuk spant werden aangetroffen. De datering van het scheepshout is niet bekend. Bij het uitgraven van de sloot werd veel vondstmateriaal gevonden uit de periode van de demping van de sloot. Het materiaal dateert de demping omstreeks 1530-1540 (zie onder).

Vondstmateriaal

Bij het eerste deel van het onderzoek, direct ten noorden van de Westerkerk, is een kleine hoeveelheid vondstmateriaal verzameld. Dit bestaat uit kleine fragmenten keramiek (in totaal 405 fragmenten), evenals wat huttenleem, tefriet, baksteenbrokken, botmateriaal en een soort slakachtig, verbrand materiaal. Omdat de keramiek vooral uit wandfragmenten bestond, is het MAE niet vastgesteld, maar is de analyse gedaan op basis van het aantal scherven per bakseltype (fig. 12).

Bijna de helft van de keramiek bestaat uit kogelpotaardewerk, zowel kogelpotten als bakpannen. De randen van de kogelpotten zijn grof gevormd en lijken niet apart te zijn gedraaid. Diverse randtypen komen voor, maar door de kleine hoeveelheid zegt dit statistisch gezien weinig. Pingsdorf aardewerk is met 26% goed vertegenwoordigd. Op een aantal fragmenten is verf aanwezig. Een paar scherven kan worden toegeschreven aan kogelpotten, van de overige fragmenten is de vorm niet vast te stellen. Verder zijn Paffrath aardewerk (9%) en Maaslands wit aardewerk (12%) aanwezig. Veel scherven van de laatst genoemde aardewerksoort zijn deels geglazuurd en verder is de tuit van een kan opvallend. Slechts zeer kleine hoeveelheden

roodbakkend aardewerk, proto-steengoed en bijna-steengoed zijn gevonden. Ongeveer 50 fragmenten keramiek moeten als ruis worden aangemerkt, waaronder kleipijpen en roodbakkend aardewerk uit de 16de eeuw.

Hoewel in totaal slechts weinig scherven zijn verzameld en dit bovendien vooral kleine wandfragmenten zijn, is het geheel op basis van de aanwezige keramieksoorten toch ruwweg te dateren tussen 1150 en 1225.

baksel	aantal	% (n)
bijna-steengoed (s4)	3	1
proto-steengoed (s5)	10	3
kogelpotaardewerk (kp)	194	48
roodbakkend aardewerk (r)	5	1
pingsdorf-aardewerk (pi)	107	26
blauwgrijs (bg)	36	9
maaslands wit (wm)	50	12
totaal	405	100

Fig. 12 Aantal fragmenten en percentages keramieksoorten oudste vondstmateriaal opgraving Driebanen-Westerkerk.

Tijdens het tweede deel van de opgraving, langs de Driebanen, is een grote hoeveelheid vondstmateriaal verzameld. Het merendeel hiervan was beschikbaar voor herbestudering (34 dozen met scherven en ongeveer 50 redelijk complete objecten). Bekend is echter dat een deel van de vondsten zich bij particulieren bevindt. Om hoeveel vondsten dit gaat, is niet bekend. Omdat nauwkeurige determinatie van alle vondsten veel tijd zou kosten, is besloten om het materiaal alleen op baksel en vorm te determineren en de datering vast te stellen. Typenummers zijn slechts beperkt uitgedeeld. De belangrijkste vraagstelling was of het materiaal kan worden gekoppeld aan het vrouwenklooster dat hier tussen 1441 en 1572 heeft gestaan, op basis van de datering en het vormenspectrum. Een paar jaar geleden is in Hoorn het vondstmateriaal van het vrouwenklooster Bethlehem onderzocht.[12] Hierin bleken onder meer wijwaterbakjes, lavabo's, Iberische olijfoliekruiken[13] en pijpaarden beeldjes aanwezig te zijn. Verder was opvallend dat een klein deel van het aardewerk was voorzien van ingekraste merken, iets wat eveneens kenmerkend is voor kloostercontext.

De context van het overgrote deel van de vondsten van de Driebanen is niet met zekerheid vast te stellen, het merendeel is echter waarschijnlijk afkomstig uit de gedempte sloot (zie boven). Het vondstmateriaal is na afloop van de opgraving gesorteerd op baksel en vorm, waardoor scherven die bij elkaar zijn gevonden, niet meer in dezelfde zakken zaten. Vrijwel alle vondsten dateren uit de periode 1450-1550 en onderstaande analyse heeft betrekking op dit materiaal. Een kleine hoeveelheid materiaal dateert uit de late 16de of 17de eeuw. Dit is als ruis beschouwd.

Vrijwel alleen steengoed mét oppervlaktebehandeling is gevonden. Vooral kannen zijn aanwezig,

Fig. 13 Steengoedkan, gevonden bij de opgraving Driebanen-Westerkerk.

12 Schrickx 2008b.

13 Gedurende diverse periodes in het jaar was het voor de zusters verboden om zuivel te nuttigen. Ter vervanging van boter werd olijfolie gebruikt.

aangevuld met een enkele schepbeker (fig. 13).

Het grijsbakkende aardewerk wordt vertegenwoordigd door slechts een aantal objecten, waaronder twee aspotten.

Verreweg de meeste scherven zijn van roodbakkend aardewerk. Vooral grapes en bakpannen zijn aanwezig, evenals kleinere hoeveelheden borden, koppen, pispotten, vuurstolpen, testen, olielampen en gatenpotten. Verder is een enkele bloempot, vetvanger, deksel, komfoor en lekschaal gevonden. Opvallend is de kleine hoeveelheid borden. Bij klooster Bethlehem kwam deze vormgroep met 16% na de grapen en bakpannen het meeste voor. Een deel van het vondstmateriaal van de Driebanen ontbreekt echter waarschijnlijk, wat de geringe hoeveelheid borden wellicht verklaart. Twee borden zijn gedecoreerd in sgrafitto-techniek (fig. 14).

Witbakkend aardewerk is slechts in geringe aantallen aanwezig. De scherven zijn vaak niet tot een vorm te herleiden. Opvallend is een pot met standvlak, lintoren en opgelegde kleistrips (fig. 15). Het stuk is vermoedelijk afkomstig uit Frankrijk.

Nederlandse majolica dat aan de kloostertijd kan worden gekoppeld, is niet onder het vondstmateriaal aanwezig. Wel is een fragment van een kom van Spaanse goudlustermajolica gevonden. Twee olijfoliekruikjes zijn afkomstig uit van het Iberisch Schiereiland. Verder zijn twee fragmenten van pijpaarden beeldjes te noemen.

Het vondstmateriaal dateert zoals gezegd in de periode 1450-1550, waarbij het zwaartepunt in de eerste helft van de 16de eeuw ligt. Ervan uitgaande dat de meeste vondsten uit de gedempte sloot afkomstig zijn, kunnen we deze demping omstreeks 1530-1540 dateren. Het materiaal dateert dus uit de periode dat het klooster hier was gevestigd.

Op het aardewerk zijn slechts twee merken gevonden (beide op het oor van een grape) (fig. 16). Wijwaterbakjes zijn niet

Fig. 14 Bord van roodbakkend aardewerk, gedecoreerd in sgraffito-techniek.

Fig. 15 Een pot van witbakkend aardewerk, vermoedelijk afkomstig uit Frankrijk.

tussen het materiaal aanwezig, evenals lavabo's. Zoals gezegd zijn wel twee olijfoliekruiken en twee fragmenten van pijpaarden beeldjes van het terrein afkomstig. In vergelijking met het vondstmateriaal van klooster Bethlehem zijn dit maar erg geringe aanwijzingen voor het afval van een klooster. Gezien de datering, de locatie en ook de grote hoeveelheid aardewerk is het echter toch aannemelijk dat het afval van het Barrevoetsklooster betreft.

Fig. 16 Een merk onder het oor van een roodbakkende grape.

5 Toponiem Spijtbroektoren-Paulus Potterstraat (opgraving)
Locatie Hoek Paulus Potterstraat-Spaans Leger
Periode 1984
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Loots 1985, 42-46; De Vries 1987, 4-14; foto's; tekeningen.
Resultaten
Op basis van historisch kaartmateriaal werden op deze locatie, op de hoek van de middeleeuwse stadsmuur, de resten van een laat 15de-eeuwse verdedigingstoren verwacht. Tijdens het onderzoek is ongeveer de helft van de fundering van de toren blootgelegd en onderzocht (fig. 17). De toren was driekwart cirkelvormig en werd aan de stadzijde afgesloten met een vierkante ruimte, waarvan de functie onduidelijk is. In de vierkante structuur is de aanzet van een tongewelf gevonden, wat de functie als kelder of opslagruimte wellicht waarschijnlijk

Fig. 17 De blootgelegde fundering van de Spijtbroektoren. Foto van Jan-Willem Loots.

maakt. Van de toren was de onderste één tot anderhalve meter steenopbouw bewaard. Onder de muur werd een raamwerk van eiken balken gevonden, dat op zijn beurt werd gedragen door palen. De torenmuur was 1,55 m dik. Aan de onderzijde van de bakstenen muur waren oorspronkelijk platen en blokken zandsteen bevestigd. Het merendeel van dit natuursteen was bij de sloop van de toren verwijderd. Naast de toren zijn ook delen van de stenen stadsmuur gevonden. Deze muur was 1,20 meter dik en bestond ook deels uit zandsteen.
De toren verloor rond 1600 zijn functie door de vergroting van de stad. De toren is in deze periode grotendeels gesloopt. Over de resterende fundering lagen stortlagen van klei en as met veel vondstmateriaal (zie onder). De grond is hier neergegooid ter ophoging van het maaiveld.

Vondstmateriaal

Achttien dozen met vondstmateriaal konden aan de opgraving worden gekoppeld en zijn opnieuw bekeken. Net als bij de opgraving Driebanen-Westerkerk (zie boven) is het materiaal alleen gedetermineerd op baksel en vorm. Typenummers zijn niet uitgedeeld. Van slechts een klein deel van het materiaal kon de context worden vastgesteld. Deze vondsten waren afkomstig uit de as- en kleilagen die op de resten van de toren lag. Vermoedelijk zijn ook de meeste andere vondsten uit deze stortlaag afkomstig.
Een deel van het vondstmateriaal is na de opgraving gewassen en gesorteerd, waardoor vondsten uit dezelfde context van elkaar waren gescheiden.

Het overgrote deel van de vondsten dateert uit dezelfde tijd, namelijk de periode 1590-1610. Het steengoed bestaat vrijwel uitsluitend uit kannen, vooral witte kannen uit Siegburg met grote ronde appliques, kannen uit Keulen/Frechen en een aantal blauw-grijze kannen uit Raeren of het Westerwald. Het rood- en witbakkend aardewerk omvat, zoals gebruikelijk voor deze periode, een groot aantal vormen. Het meest opvallend zijn de rijk versierde vuurklokken in zowel rood als wit aardewerk. De appliques op de vuurklokken zijn divers, maar vooral simpele noppen, bijbelscenes, kopjes en gebladerte komen voor. Ook een fragment van een applique met het wapen van Enkhuizen is gevonden. Hiernaast zijn onder meer diverse scherven afkomstig van borden van het type Noord-Hollands slib.
De Nederlandse majolica bestaat met name uit borden. De meeste borden zijn polychroom beschilderd, hoewel ook blauw-witte voorstellingen voorkomen. Imitaties van kraakporselein zijn nauwelijks aanwezig. Verder is een volledig blauwe kan gevonden, een zogenaamde 'Malling-jug'.
Vrij veel Werra- en Weser-aardewerk is aanwezig. Het Weser-aardewerk bestaat uit kommen, borden en potten, het Werra-aardewerk omvat met name borden en een enkele kan. Een deel van het Werra-aardewerk kan met zekerheid worden toegeschreven aan de Werra-bakkerij uit Enkhuizen, die zich vlakbij de locatie van de Spijtbroektoren bevond. Het gaat om stukken biscuit, misbaksels en stukken die op basis van hun vorm aan Enkhuizen kunnen worden toegeschreven (fig. 18). In het geval van dit laatste gaat het om een kom met ziel (pannenkoekenschotel) en een bord met standring. Deze vormen zijn niet geproduceerd in het Werra-

Fig. 18 Biscuit van Werra-aardewerk, afkomstig van de Werra-bakkerij van Enkhuizen.

gebied.[14] Verder is een hoekfragment van een kacheltegel gevonden die eveneens aan de bakkerij kan worden toegeschreven.[15] Van deze objecten kunnen we met zekerheid vaststellen dat ze na 1602 zijn geproduceerd (het jaar dat het octrooi voor de bakkerij werd verleend). Op een van de stukken biscuit is het jaartal 1606 aanwezig. Tussen het vondstmateriaal zijn ook stukken dakpan gevonden die zijn gebruikt als ovensteun. Mogelijk zijn deze ook afkomstig van de Werra-bakkerij.

Tussen de vondsten is een redelijke hoeveelheid importkeramiek aanwezig. Ongeveer tien fragmenten van witbakkende borden zijn afkomstig uit Beauvais. Zowel borden met enkele als dubbele slib komen voor. Uit Zuidwest-Frankrijk komt een klein fragment van een rijk versierde schotel van Saintonge-aardewerk, ook wel Palissy-ware genoemd.

Verder zijn diverse soorten keramiek uit Italië aanwezig. Vooral het Berrettino is goed vertegenwoordigd, maar ook wat Compendiario, Ligurisch wit en stukken uit Montelupo komen voor. Het meest opvallend is een fragment van roodbakkend aardewerk uit Toscane dat late sgraffito wordt genoemd. Dit is het eerste fragment dat uit Enkhuizen bekend is.

Fig. 19 Een fragment van een kom van Swatow-goed uit China.

Fig. 20 Randfragment van een bord van Iznik-aardewerk uit Turkije uit de 17de eeuw.

Hiernaast zijn enkele scherven Portugese faience, een paar stukken van jydepotten uit Denemarken, wat scherven van Iberische amforen, wat vroeg kraakporselein en een paar stukken Swatow-goed (fig. 19) aanwezig. Een wel zeer bijzondere exoot kwam uit een zak met Nederlandse majolica vandaan: een randfragment van een bord uit Turkije, zogenaamd Iznik-aardewerk (fig. 20). Dit is het derde fragment dat in Enkhuizen is gevonden.[16]

Het vondstmateriaal uit de periode 1590-1610 is gevonden in stortlagen die van na de afbraak van de Spijtbroektoren dateren. Gezien het jongste materiaal dat tussen de vondsten aanwezig is, moeten we het storten van het materiaal in het eerste decennium van de 17de eeuw dateren. Het is niet raar dat ook iets ouder materiaal is gevonden: een deel van het afval was mogelijk al eerder ergens anders gedumpt, voordat het werd gebruikt voor ophoging bij de afgebroken Spijtbroektoren.

Het is niet met zekerheid te zeggen of de grond direct na het afbreken van de toren is gestort.

14 Ostkamp/Venhuis 2009, 44.
15 Zie voor een identiek, compleet exemplaar Ostkamp/Venhuis 2009, 49.
16 Andere stukken Iznik-aardewerk zijn gevonden in Edam en Hoorn.

De toren kan al jaren eerder zijn geslecht, waarna het terrein een tijd braak is blijven liggen. Gezien het gebrek aan ruimte in Enkhuizen in deze tijd is het echter wel waarschijnlijk dat het terrein al vrij snel na de sloop is herontwikkeld. In dat geval moeten we de afbraak van de Spijtbroektoren in de eerste tien jaar van de 17de eeuw dateren, vermoedelijk tussen 1606 en 1610.

Tussen het materiaal dat strak rond 1600 kan worden geplaatst, was in een aantal zakken een hoeveelheid jonger materiaal aanwezig (in andere zakken was juist geen jonger materiaal aanwezig). Het gaat zowel om stukken uit de 17de als 18de eeuw, waaronder Nederlandse faience, rood- en witbakkend aardewerk, kleipijpen en porselein.
Van een deel van de vondsten kon niet met zekerheid worden gezegd of zij uit de stortlaag uit de periode 1590-1610 afkomstig zijn of uit een andere context. Het gaat dan onder meer om stukken Italiaanse faience, bijvoorbeeld fragmenten Calligrafico Naturalistico, en een bord van vermoedelijk Franse herkomst in Compendiario-stijl. Het jongere materiaal moet waarschijnlijk worden gekoppeld aan bewoning op deze locatie.

6 Toponiem Breedstraat 38 (opgraving en bouwhistorisch onderzoek)
Locatie Breedstraat 38, aan de westzijde van de Breedstraat.
Periode 1985
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Bakker/Loots 1986, 50-56; uitgewerkte opgravingstekeningen; een aantal tekeningen van vondsten.
Opmerkingen
Het vondstmateriaal van dit onderzoek is opnieuw bestudeerd.
Door een verbouwing van het pand was het in 1985 mogelijk om deze locatie zowel bouwhistorisch als archeologisch te onderzoeken. Het pand dateert vermoedelijk uit de 16de eeuw. Inpandig werd door een verlaging van het vloerniveau ongeveer een meter grond weggraven. Dit is voorafgegaan door een archeologisch onderzoek. Om technische redenen werd door de opgravers de grond in het pand strooksgewijs, in de breedterichting van het huis, onderzocht. Hierdoor was het niet mogelijk om een volledig lengteprofiel, haaks op de Breedstraat, te documenteren (fig. 21).
Achter het pand is op één plek een gat gegraven van ongeveer één vierkante meter. Hier kon de bodemopbouw tot ongeveer drie meter onder maaiveld worden onderzocht.

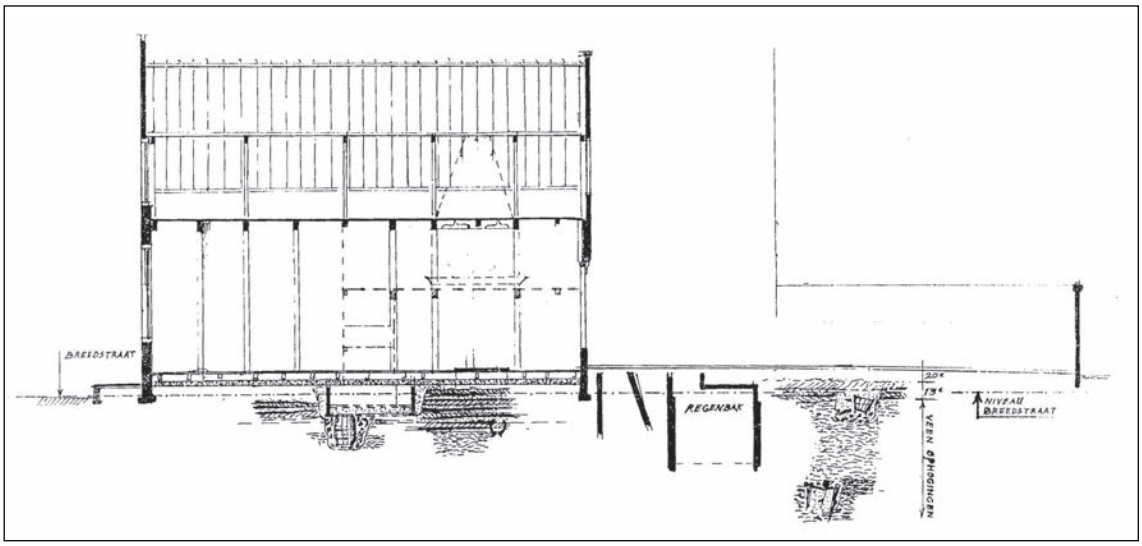

Fig. 21 Dwarsdoorsnede van het pand en de onderliggende bodemlagen, waaronder bewoningsniveau's uit de 13de en het begin van de 14de eeuw. Tekening door P. Bakker.

Resultaten

Op basis van de resultaten van de opgraving kan niet worden achterhaald uit welke periode de oudste bewoning op deze locatie dateert. Op ongeveer 2 meter onder het huidige maaiveld is een leefniveau gevonden dat zich bevond op een venig ophogingspakket. Vanaf het leefniveau was een mestput ingegraven in het ophogingspakket die was versterkt met stukken hergebruikt hout. Het niveau kan niet aan de hand van keramiekvondsten worden gedateerd, maar moet op basis van de stratigrafie vóór 1250/1275 worden geplaatst.

Rond het midden van de 13de eeuw lijkt de dijk met ruim 2 meter te zijn verhoogd, waarbij het leefniveau werd afgedekt. Op de dijk werd een nieuw huis gebouwd, gemaakt van vlechtwerkwanden die waren dichtgesmeerd met leem. Aan de voorzijde van het huis was een haard aanwezig, bestaande uit een houten raamwerk met daartussen keien.

De vloer van dit huis is tot omstreeks 1325 diverse keren opgehoogd. De vloerniveau's bevonden zich bijna direct onder het vloerniveau zoals dat tot 1985 aanwezig was. De aanwezigheid van aslagen en verbrand materiaal wijst er mogelijk op dat het huis één of meerdere keren is verbrand.

Achter het huis bevond zich een mestkuil die in de tweede helft van de 13de eeuw kan worden gedateerd. In de kuil werden onder andere een schoen, fragmenten keramiek en een houten emmer gevonden. De emmer is destijds geconserveerd en bestaat uit 12 duigen, die bijeen werden gehouden door wilgentenen en twee metalen banden (fig. 22).

Fig. 22 Een eikenhouten emmer uit de tweede helft van de 13de eeuw. De wilgentenen zijn nieuw.

Waarschijnlijk is in de eerste helft van de 14de eeuw een verharde vloer in het huis gelegd, waardoor het leefniveau niet langer werd opgehoogd. Mogelijk is tegelijkertijd een bakstenen fundering aangelegd van kloostermoppen. Het is echter ook mogelijk dat dit pas later in de 14de eeuw of zelfs 15de eeuw is gebeurd. Van de 14de tot de 16de eeuw was het huis vermoedelijk opgetrokken in hout (waarschijnlijk met uitzondering van de haardplaats). Ergens in de 16de eeuw is het huidige pand met bakstenen muren opgetrokken. Het huis bestond uit een hoog voorhuis en een achterhuis met tussenverdieping. Waarschijnlijk is tegelijk met de bouw van het huis een kelder onder het huis aangelegd. In de hoek van de kelder was een ton ingegraven om te dienen als afwatering. In de ton waren gaten geboord om overtollig water gemakkelijk te kunnen lozen. De haardplaats van het huis bevond zich in het achterhuis tegen de zuidmuur.

In de 18de eeuw is de vloer van de kelder verhoogd door deze deels op te vullen met aarde en puin. Waarschijnlijk is eveneens in de 18de eeuw de huidige klokgevel aan de straatkant opgetrokken.

Met betrekking tot de ouderdom van de Omringdijk op deze locatie kan worden geconcludeerd dat de dijk in ieder geval in de tweede helft van de 13de eeuw zijn huidige hoogte had bereikt (ca. 3 meter +NAP). Tijdens de opgraving Breedstraat-Kolfbaan is vastgesteld dat onder dit niveau leeflagen uit de late 12de eeuw aanwezig zijn. Dit betekent dat de dijk in een relatief korte periode met een aantal meters is opgehoogd. Waarschijnlijk is in de eeuwen hierna de dijk vooral verbreed.

Tijdens zowel deze als de oudere opgraving aan de Breedstraat is vastgesteld dat de top van de dijk zich niet onder de huidige Breedstraat bevindt, maar precies ten westen hiervan. De

eerste huizen die hier zijn gebouwd, stonden dus niet op de flank, maar op de kruin van de dijk.
Moeilijker te verklaren is het feit dat op het perceel Breedstraat 38 het leefniveau van het achtererf uit de tweede helft van de 13de eeuw zich op dezelfde NAP-hoogte bevond als het leefniveau uit die periode op de locatie van het huis. Logischer zou zijn als het erf achter het huis zich op de flank van de dijk zou bevinden en dus lager zou liggen dan het leefniveau van het pand. Indien de waarnemingen in het veld correct zijn, zou dit betekenen dat de dijk ten westen van de top al aan het einde van de 13de eeuw minstens 20 meter breed was.

Vondstmateriaal

Het vondstmateriaal van de opgraving bestaat voor het grootste deel uit keramiek. Verder zijn kleinere hoeveelheden bouwkeramiek, natuursteen, metaal en hout aanwezig.
Ook voor deze opgraving geldt dat niet van alle vondsten de context bekend is en dat de meeste vondsten per vak of sleuf zijn verzameld.
De keramiek bestaat uit 272 MAE, waarvan vijf als ruis kunnen worden aangemerkt (fig. 23). In totaal zijn tien keramieksoorten aanwezig.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	62	17	6
echt steengoed (s2)	19	9	3
bijna-steengoed (s4)	256	38	4
proto-steengoed (s5)	115	24	9
kogelpotaardewerk (kp)	1002	131	50
grijsbakkend aardewerk (g)	18	8	3
roodbakkend aardewerk (r)	122	34	13
overige	6	6	2
totaal	1600	267	100

Fig. 23 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten opgraving Breedstraat 38.

De keramiekvondsten dateren, evenals het geval was bij Breedstraat-Kolfbaan, vrijwel uitsluitend uit de periode 1250-1350, waarbij het zwaartepunt ligt tussen 1275 en 1325. Het keramiekspectrum komt in grote mate overeen met dat van de eerdere opgraving aan de Breedstraat.
Een groot deel van de keramiekvondsten bestaat uit steengoed (33% van het MAE). Onder het proto-steengoed vallen uitsluitend kannen met kraagranden. Op basis van het baksel moeten de objecten in de periode 1250-1280 worden geplaatst.
Van een enkele kan is de rand en schouder gedecoreerd met een chevron-stempel. Ook het bijna-steengoed bestaat voornamelijk uit kannen, hoewel ook een bolle beker aanwezig is. Zowel kannen met kraagrand als kannen met een rechte rand zijn gevonden. Een deel van de kannen is voorzien van een engobe. Het echte steengoed is in de minderheid. Hierbinnen bestaan de determineerbare fragmenten uit kannen.
De grootste groep wordt gevormd door het kogelpotaardewerk (1002 fragmenten, 131 MAE). De meeste fragmenten zijn afkomstig van kogelpotten, vrijwel altijd met gedraaide rand (104 MAE, 79%). Een aantal kogelpotten is voorzien van een standring.

type	MAE	% (MAE)
type 1	12	12
type 2	18	18
type 4	14	14
type 5	10	10
type 6	42	42
type 8	1	1
type 9	2	2
type 11	1	1
totaal	100	100

Fig. 24 De aanwezige types kogelpotten binnen het kogelpotaardewerk.

Wederom wijst het baksel van de kogelpotten op een datering in de periode 1200-1325. Van 100 MAE kon het randtype worden vastgesteld (fig. 24). De percentages van de randtypes lijkt sterk op die van het materiaal van Breedstraat-Kolfbaan. Het meest voorkomende randtype is wederom de naar buiten afgeschuinde rand (kp-kog-6). Ook de gefacetteerde randen (kp-kog-1 en kp-kog-2) zijn goed vertegenwoordigd. De randtypen kp-kog-4 en kp-kog-5 komen in kleinere hoeveelheden voor. Het aandeel van de overige randtypen is verwaarloosbaar.
Een klein percentage van de fragmenten is ook hier voorzien van bezemstreekversiering (13,1% van het totaal aantal fragmenten van kogelpotten). Verder zijn op drie fragmenten ribbels aanwezig. Deze ribbels bevonden zich op de schouder van kogelpotten. Geen enkele kogelpot is gedecoreerd met vingerveeg. Opvallend is dat een aantal fragmenten kogelpotaardewerk lijkt te zijn verbrand.
Naast de kogelpotten zijn bakpannen (22 MAE, 17%) en kannen (4 MAE, 4%) aanwezig. Kannen van kogelpotaardewerk komen slechts sporadisch voor in Nederland, maar in Hoorn zijn relatief veel exemplaren uit de bodem tevoorschijn gekomen.[17] De kannen hebben een kraagrand, gedraaide hals, handgevormde buik, lintoor en standring. Soms zijn de kannen op de rand en hals voorzien van radstempelversiering, wat ook het geval is bij een exemplaar dat bij Breedstraat 38 is gevonden.
Het percentage grijsbakkend en roodbakkend aardewerk is relatief klein. Binnen het grijsbakkende aandewerk komen vooral grote vormen als kannen, kommen en vuurstolpen voor. Het roodbakkende aardewerk bestaat met name uit bakpannen en grote kannen.
De categorie overig bestaat uit fragmenten Paffrath-aardewerk, Maaslands wit en Dieburger waar. Opvallend is dat in vergelijking met het vondstmateriaal van Breedstraat-Kolfbaan nauwelijks fragmenten Pingsdorf-aardewerk aanwezig zijn.
De bouwkeramiek bestaat voornamelijk uit stukken huttenleem en brokken baksteen. Een grote groep binnen het natuursteen wordt gevormd door fragmenten van maalstenen van tefriet. Hiernaast zijn stukken gneis aanwezig. Dit soort stukken worden ook regelmatig in Hoorn gevonden, maar tonen vrijwel nooit sporen van bewerking of gebruik.[18] Een uitzondering is een slijpsteen van gneis die bij Breedstraat 38 is gevonden. Ook zijn weer stukken slak gevonden, die mogelijk wijzen op metaalbewerking.

7 Toponiem Vissersdijk-Wiedesteiger (opgraving)
Locatie Hoek Vissersdijk-Wiedesteiger (westhoek)
Periode Winter 1986-1987
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Anoniem 1987, 45-48; Gillot 1992, 49-54; 1 profieltekening.
Resultaten
Op deze locatie is in verband met geplande bouwwerkzaamheden een 16 meter lange sleuf haaks op de Vissersdijk gegraven. Tegen de Vissersdijk aan werd de sleuf tot ongeveer vier meter onder maaiveld verdiept. De rest van de sleuf werd minder diep aangelegd. Hoofddoel van de sleuf was het bestuderen van de bodemopbouw.
Op de natuurlijke zeeklei was een veenpakket aanwezig. In dit veen was parallel aan de Vissersdijk een sloot gegraven die waarschijnlijk als dijksloot moet worden geïnterpreteerd. Op het veen lagen diverse ophogingspakketten. Deze pakketten liepen op in de richting van de Vissersdijk. De kern van de dijk is niet aangesneden, waarschijnlijk bevindt deze zich onder de straat. Een stuk van de Vissersdijk af werd een mestlaag gevonden met materiaal uit de 14de of eerste helft van de 15de eeuw. Op deze locatie werden tevens resten van een houten bouwwerk gevonden.

17 Schrickx/Van de Walle-van der Woude 2006, 65-66.
18 Mondelinge mededeling Christiaan Schrickx.

Direct langs de Vissersdijk zijn geen sporen van middeleeuwse bewoning gevonden. De reden hiervoor is waarschijnlijk dat deze in latere tijd zijn verstoord, door nieuwbouw of het gebruik van het terrein als landbouwgrond: de resten bevonden zich waarschijnlijk vrij dicht onder het maaiveld, omdat de huizen langs een dijk hebben gestaan en de grond hier daarom in latere tijd niet of nauwelijks is opgehoogd. Bij een andere opgraving langs de Vissersdijk is waarschijnlijk hetzelfde het geval: ook hier zijn geen sporen van bewoning van vóór de 17de eeuw teruggevonden, terwijl deze er wel zeker zijn geweest (zie opgraving Enkhuizer Banket Fabriek, nummer 11).
Tijdens het onderzoek is ook de NAP-hoogte van de Vissersdijk gemeten. Deze bleek ca. 1,5 meter lager te zijn dan de Breedstraat, terwijl beide straten onderdeel uitmaken van het tracé van de Omringdijk. Dit kan worden verklaard door het feit dat de Vissersdijk een ingelaagd stuk van de Omringdijk is en hier altijd voorland voor de dijk heeft gelegen. Een zeer hoge dijk, zoals bij de Breedstraat het geval is, was daarom niet nodig.

Opmerkingen

De precieze locatie van de sleuf is niet bekend. De locatie van het overgrote deel van de vondsten van de opgraving is onbekend.

8 Toponiem Breedstraat 64 (opgraving en bouwhistorisch onderzoek)

Locatie Breedstraat 64, aan de westzijde van de Breedstraat.

Periode 1990-1991

Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen

Documentatie/publicatie Bakker/Koeman 1991, 52-54; Bakker/Koeman 1992, 79-80; foto's.

Opmerkingen

De kleine hoeveelheid traceerbaar vondstmateriaal is opnieuw bekeken.

Resultaten

Bij verbouwingswerkzaamheden in dit 16de- of 17de-eeuwse pand is zowel archeologisch als bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. In het pand waren diverse bouwsporen aanwezig, waaronder van de oorspronkelijke haard en een bedstede. Inpandig werden woonniveau's uit de 13de eeuw aangetroffen. Achter het pand kwamen diverse plavuizenvloeren en muren tevoorschijn. De muren vormen een aantal kleine, rechthoekige ruimtes. In de vloeren waren een aantal tonnen ingegraven, waarschijnlijk om water op te vangen. De vloeren en muren dateren vermoedelijk uit de 16de of vroege 17de eeuw. Door de onderzoekers is geredeneerd dat het bestaande pand oorspronkelijk langer is geweest en in latere tijd is ingekort. Het huis zou dan echter zeer lang zijn geweest. Het is wellicht meer waarschijnlijk dat achter het huis een aanbouw heeft gestaan. Gezien de tonnen in de vloeren en de vele binnenmuren werd in deze aanbouw mogelijk een ambacht uitgeoefend. Op de eerste kadasterkaart uit 1823 is geen aanbouw achter het huis aanwezig. Vermoedelijk was deze toen al gesloopt.

Vondstmateriaal

Een kleine hoeveelheid vondstmateriaal van deze opgraving is beschikbaar. Alle vondsten dateren uit de 13de of 14de eeuw, met name uit de tweede helft van de 13de eeuw. Hier wordt alleen de keramiek besproken. In totaal zijn 112 fragmenten (26 MAE) aanwezig. De hoeveelheid is te klein om een goede analyse mogelijk te maken. Vooral kogelpot is gevonden (12 MAE), verder wat proto-steengoed (4 MAE), bijna-steengoed (4 MAE) en roodbakkend aardewerk (4 MAE). Verder bevindt zich een enkel fragment echt steengoed en Maaslands wit aardewerk tussen de vondsten.

9 Toponiem Breedstraat 36 (opgraving en bouwhistorisch onderzoek)

Locatie Breedstraat 36, aan de westzijde van de Breedstraat.

Periode 1991-1992

Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Bakker/Koeman 1992, 79-80; foto's.
Opmerkingen
De kleine hoeveelheid traceerbaar vondstmateriaal is opnieuw bekeken.
Resultaten
Ook in dit pand werd archeologisch en bouwhistorisch onderzoek verricht naar aanleiding van een verbouwing. Onder het huis waren vloerniveau's uit de 13de eeuw aanwezig. Hierboven lag een plavuizen vloer. Midden in het achterhuis werd een aspot in het midden van de kamer gevonden, wat waarschijnlijk wijst op een vrije haardplaats. De datering van de aspot is vermoedelijk 14de of 15de eeuw.
Vondstmateriaal
Slechts 84 scherven konden worden herleid (15 MAE). De meeste fragmenten dateren uit de periode 1250-1325. Met name kogelpot, proto-steengoed en bijna-steengoed is aanwezig.

10 Toponiem Vette Knol-Pieter Groestoren (opgraving)
Locatie Tussen het pand Waaigat 6 en de straat Vette Knol in.
Periode 1993
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Bakker/Loots 1994, 66-70; Loots 1994a, 14-17; Loots 1994b, 398; foto's; tekeningen.
Resultaten
Op de hoek van het Waaigat en Vette Knol zijn in twee kijkgaten de resten van de stadsmuur en een toren gevonden (gebouwd in de tweede kwart van de 16de eeuw). De stadsmuur was tot een hoogte van meer dan twee meter boven de fundering nog aanwezig. De toren had een diameter van ruim 10 meter (buitenmaat), de muren waren 1.60 meter dik. Het muurwerk stond op een fundering van hout. Hierboven was een laag met bakstenen booggewelfjes aanwezig. Boven de gewelfjes waren oorspronkelijk drie lagen zandstenen platen tegen het baksteen aanwezig. De meeste platen waren bij de sloop van de toren weggehaald.
In de muur van de toren is een schietnis aangetroffen. De vloer van de toren bevond zich ongeveer 50 cm onder de nis. De nis was op een zeker moment dichtgemetseld. Dit moet zijn gebeurd nadat de toren zijn verdedigende functie verloor, dus kort na 1590. De dichtgemetselde schietnis wijst er waarschijnlijk op dat de toren hierna nog een tijd lang in gebruik was, mogelijk voor de opslag van goederen.
Opmerkingen
De locatie van het vondstmateriaal is onbekend.

11 Toponiem Enkhuizer Banket Fabriek (EBF) (opgraving)
Locatie Hoek Vissersdijk/Van Bleiswijkstraat en Vissersdijk 69
Periode 1994
Uitvoerende Supervisie ROB, leiding door Archeologische Dienst Hoorn, uitvoering door leden van de Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen en studenten
Documentatie/publicatie Van der Walle-van der Woude, 1995, 319-323; Van der Walle-van der Woude, 1996, 60-67; Loots 1995, 62-64; opgravingstekeningen; foto's; administratie.
Opmerkingen
Het vondstmateriaal van de opgraving is in 2009 uitgewerkt in het kader van een materiaalpracticum.[19]
Tijdens de opgraving zijn diverse houtmonsters genomen. Deze zijn echter niet onderzocht,

19 Duijn 2010a.

waardoor harde gegevens met betrekking tot de datering van gebouwen ontbreken.[20]

Resultaten

In werkput 1, 2 en 3 zijn meerdere percelen onderzocht, namelijk delen van percelen langs de Oude Rietdijk (nu de Van Bleiswijkstraat) en achtererven van percelen langs de Vissersdijk. Omdat de oude perceelsgrenzen niet kunnen worden gereconstrueerd, is het niet altijd duidelijk tot welk perceel de sporen behoren

De natuurlijke ondergrond bevond zich hier op circa 3 m –NAP. Dit is vrij diep in vergelijking met andere delen van Enkhuizen, wat waarschijnlijk verklaart waarom hier in het verleden een moeras aanwezig was.[21] In de late 14de eeuw, maar vooral in de 15de eeuw is het terrein grootschalig opgehoogd, in totaal met ongeveer 1,5 meter.

Op de natuurlijke ondergrond lag een ophogingspakket met veel riet van ongeveer 50 cm dik. Er is nauwelijks materiaal in het pakket gevonden, waardoor dit niet goed kan worden gedateerd. Vanaf de bovenkant van het pakket was een kleine sloot ingegraven in de richting noord-zuid, bedoeld voor de ontwatering van het terrein.

Een dijksloot langs de Van Bleiswijkstraat (de Oude Rietdijk) is niet aangetroffen. Mogelijk bevond deze zich buiten het opgravingsareaal.

Op het ophogingsgpakket met veel riet bevond zich een venig pakket dat dikker werd richting de Vissersdijk. Bij het opwerpen van dit pakket is bovengenoemde sloot gedempt. Vermoedelijk dateert de ophoging uit de tweede helft van de 14de eeuw. In het pakket zijn diverse dierskeletten gevonden. De ophoging en skeletten hangen waarschijnlijk samen met bewoning langs de Vissersdijk (ter hoogte van het perceel Vissersdijk 81). Langs de dijk stond vermoedelijk een huis, met op het lager gelegen achtererf een stal. Van deze stal is een stukje opgegraven. Dode dieren zijn achter de stal gegooid. De afmetingen van het perceel zijn niet goed te reconstrueren, maar vast staat dat deze langer was dan de huidige percelen langs de Vissersdijk. Het perceel langs de Vissersdijk is relatief kort na de eerste ophoging, vermoedelijk ook in de periode 1350-1400, opnieuw opgehoogd (fig. 25).

Fig. 25 Een bodemprofiel wordt afgestoken tijdens de opgraving. De diverse ophogingen zijn duidelijk zichtbaar.

20 De houtmonsters waren wel bewaard, maar in 2009 grotendeels of helemaal vergaan.

21 Zie ook opgraving Vijzeltuin uit 2010.

Het gebied langs de Rietdijk en ten zuiden van de erven langs de Vissersdijk, dat lager lag dan de dijken en erven langs de Vissersdijk, is in de late 14de of eerste helft van de 15de eeuw opgehoogd. Vervolgens is voor het eerst langs dit deel van de Oude Rietdijk gebouwd. De resten van vermoedelijk twee panden zijn gevonden. Van beide gebouwen is slechts een hoek aangetroffen, waardoor weinig kan worden gezegd over afmetingen. Van één van de gebouwen was een omgevallen wand van hergebruikt scheepshout aanwezig, van het andere gebouw is alleen een plaggenfundering aangetroffen. Waarschijnlijk stonden de gebouwen naast elkaar met de korte zijde naar de Rietdijk. Haardplaatsen zijn niet gevonden, wat er mogelijk op wijst dat het om stallen of schuren gaat.
Na de sloop van de panden is het maaiveld opgehoogd en een nieuw pand op het meest zuidelijke perceel gebouwd. Van dit gebouw is slechts een hoek teruggevonden in de vorm van liggende planken, palen en keien. Het pand dateert vermoedelijk uit de eerste helft van de 15de eeuw.
Na opnieuw een ophoging van het maaiveld zijn hier twee houten huizen met de korte zijde naar de Oude Rietdijk gebouwd, met hiertussen een smal steegje. Van het meest zuidelijke huis zijn de meeste resten teruggevonden, namelijk 'poeren'[22], overig funderingshout, een haardplaats in het midden van het huis, een funderingslaag van de vloer en een stoepje van botten (metapodia) (fig. 26). Het huis was ongeveer vijf meter breed, de lengte kon niet worden vastgesteld. De huizen dateren waarschijnlijk uit de tweede helft van de 15de eeuw of het begin van de 16de eeuw.

Fig. 26 Een stoepje van runderbotten uit de tweede helft van de 15de of het begin van de 16de eeuw.

Op de achtererven van de percelen aan de Vissersdijk en Oude Rietdijk zijn diverse mestkuilen, afvalkuilen en beerputten gevonden. Het merendeel dateert uit de 15de of het begin van de 16de eeuw.
Na de sloop van bovengenoemde huizen is het maaiveld slechts minimaal opgehoogd. Op een hoger niveau kwamen muurresten van huizen uit de 16de en 17de eeuw langs de Oude Rietdijk tevoorschijn. Door latere verstoringen resteerden slechts enkele fragmenten van de bakstenen funderingen.
De resten zijn erg fragmentarisch, wat wordt veroorzaakt door latere bodemverstoringen. Uit dezelfde tijd dateert een aantal gemetselde waterputten. Met uitzondering van een aantal kuilen zijn geen jongere sporen gevonden.

Werkput 4 is aangelegd op het perceel Vissersdijk 69. Hierbij is niet helemaal tot de rooilijn van de Vissersdijk gegraven: de noordzijde van de werkput bevindt zich een paar meter ten zuiden van deze rooilijn. In het profiel van de werkput haaks op de Vissersdijk zijn diverse ophogingslagen waargenomen die sterk oplopen richting de Vissersdijk. Tot ongeveer 0 NAP was de bodem verstoord. Hieronder bevonden zich ophogingslagen met materiaal uit de 14de en 15de eeuw. Op deze ophogingen zijn alleen resten van een huis uit de 19de eeuw gevonden. Oudere huizen hebben hier zeker gestaan, maar doordat door de eeuwen heen steeds op hetzelfde niveau is gebouwd, zijn deze resten door latere bebouwing vernietigd.

22 Eigenlijk gaat het hier niet om poeren, maar om een cluster van brokken hout, natuursteen en baksteen. Vermoedelijk is dit materiaal als grondverbetering in een kuil gestort en zijn hier vervolgens de stijlen van het huis op geplaatst.

Meer naar het zuiden, ongeveer ter hoogte van de huidige achtergrens van de percelen langs de Vissersdijk, zijn wel resten van een gebouw aangetroffen. Deze bestonden uit een fundering van planken en palen met daarbinnen resten van een kleivloer. Bij de resten is geen dateerbaar materiaal gevonden, waardoor het gebouw niet goed kan worden gedateerd. Gezien de ligging van het gebouw gaat het vermoedelijk om een stal of werkplaats die achter een huis aan de Vissersdijk heeft gelegen.
In de werkput zijn diverse mestkuilen gevonden, vooral uit 15de eeuw, evenals een paar ingravingen en waterputten uit de 16de en 17de eeuw.

Geconcludeerd kan worden dat in ieder geval vanaf de tweede helft van de 14de eeuw huizen langs de westzijde van de Vissersdijk stonden. Op dat moment was op het achtererf van een van de percelen een stal aanwezig. Op een ander erf is eveneens een bijgebouw gevonden.
Langs de noordzijde van de Oude Rietdijk is vermoedelijk vanaf de late 14de of de eerste helft van de 15de eeuw gebouwd. In eerste instantie waren dit mogelijk geen woonhuizen. Pas vanaf de tweede helft van de 15de eeuw of het begin van de 16de eeuw valt met zekerheid te zeggen dat hier (houten) woonhuizen stonden.

12 Toponiem Eucheriuskapel (waarneming en bouwhistorisch onderzoek)
Locatie Westerstraat 128
Periode 1994
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Bakker/Koeman 1995, 35-37; foto's.
Resultaten
Voorafgaand aan de verbouwing van deze 15de-eeuwse kapel (nu winkel) werd bouwhistorisch onderzoek verricht. Hierbij kwam een bijna zeven meter hoge gotische toegangangspartij in de westmuur van de kapel tevoorschijn (fig. 27). Direct ten noorden van de kapel is een gat gegraven om vast te kunnen stellen of hier een begraafplaats aanwezig was. Dit bleek inderdaad het geval te zijn: een skelet van een vrouw werd gevonden. De graafwerkzaamheden zijn hierna gestaakt.

Fig. 27 Het Gotische toegangsportaal uit de 15de eeuw in de westmuur van de Eucheriuskapel, nu in gebruik als kledingwinkel.

13 Toponiem Breedstraat 51 (opgraving en bouwhistorisch onderzoek)
Locatie Breedstraat 51, aan de oostzijde van de Breedstraat.
Periode 1999
Uitvoerende Archeologische Werkgroep Oud Enkhuizen
Documentatie/publicatie Koeman *et al*. 1999.
Resultaten
Over de opgraving die binnen en achter het pand is uitgevoerd, is weinig bekend. Het artikel dat het onderzoek in het pand bespreekt, richt zich met name op bouwhistorie. Achter het huis werden de resten van een uitbouw gevonden, mogelijk uit de 16de eeuw. Over vloerniveau's uit de 13de eeuw wordt in het artikel niet gesproken, maar mogelijk zijn deze wel aangetroffen.

Vondstmateriaal
Slechts 18 fragmenten keramiek kunnen worden gekoppeld aan het perceel en zijn herleidbaar. De scherven dateren grofweg uit de tweede helft van de 13de en 14de eeuw.

14 Toponiem Westzijde Drommedaris (waarneming)
Locatie Ten westen van de Drommedaris, locatie huidige pand Paktuinen 1 (noord- en zuidzijde perceel niet opgegraven)
Periode 17 en 18 juli 2002
Uitvoerende Archeologische Dienst Hoorn
Documentatie/publicatie Waarnemingsverslag, tekeningen, foto's.
Resultaten
Ten westen van de Drommedaris kwam onder meer een deel van een slietenfundering tevoorschijn, ongeveer in oost-west richting. Deze bestond uit vier lagen dunne slieten met daaronder een laag planken. Muurwerk op de fundering is niet gezien, maar bevindt zich waarschijnlijk wel buiten het opgegraven areaal. Hoe de fundering moet worden geïnterpreteerd, is onduidelijk. Misschien moet deze in verband worden gebracht met het bolwerk Willigenburg dat hier in 1572 is gebouwd. Hiernaast werden diverse houten beschoeiingen gevonden. Mogelijk horen deze bij het water dat hier tot het einde van de 16de eeuw aanwezig was. Twee waterkelders aan de westzijde van het terrein dateerden uit de 18de of 19de eeuw.

15 Toponiem Paktuinen 1 (opgraving)
Locatie Paktuinen 33 en 35, Havenweg 17, 18 en 19
Periode 17 mei-3 juni 2004
Uitvoerende Hollandia Archeologen
Documentatie/publicatie Van de Berg/Vaars 2004.
Opmerkingen
Doordat de toekomstige bebouwing slechts een beperkte verstoring van de bodem zou veroorzaken, is alleen de bovenste meter van het terrein opgegraven. Hierdoor zijn alleen sporen uit de 19de en 20ste eeuw aangetroffen. Sporen van bewoning uit de 17de eeuw en scheepswerven en een gracht uit de 16de eeuw bevonden zich op een dieper niveau en zijn daarom niet opgegraven.
Resultaten
Langs de Havenweg en Paktuinen kwamen op het diepste niveau van de opgraving bodemlagen met materiaal uit de late 17e en 18de eeuw tevoorschijn. Deze lagen dateren van na de sloop van de 17de-eeuwse panden die hier hebben gestaan. Op dit niveau zijn funderingen van drie huizen gevonden. De huizen dateren uit de late 19de of 20ste eeuw. Inpandig waren bij een aantal huizen ondiepe kelders of waterkelders aanwezig. Achter de huizen is een aantal waterputten, waterkelders en een afvalkuil aangetroffen. Deze sporen dateerden eveneens uit de 19de en 20ste eeuw.

16 Toponiem De Baan 1 (opgraving)
Locatie Locatie nieuwbouwproject De Nieuwe Baan (fase 1), het gebied tussen de Nanne Sluisstraat, Wethouder Stapelstraat, Nanne Grootstraat en Noorderboerenvaart.
Periode Maart/april 2004
Uitvoerende Hollandia Archeologen
Documentatie/publicatie Van den Berg 2006.
Resultaten
Tot 1590 bevond het gebied zich buiten de stad en was het in gebruik als weidegrond. Door het gebied liep een noord-zuid georiënteerde kavelsloot die dateert uit de ontginningsperiode (12de eeuw). Na 1590 werd begonnen met de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen. Een aantal

kleiwinningskuilen dateert waarschijnlijk uit deze periode: de klei is vermoedelijk gebruikt voor het opwerpen van de nieuwe wallen en bastions. De oude ontginningssloten werden gedempt met afval en het terrein werd tevens met dit materiaal opgehoogd.
Tussen ca. 1598 en 1602 (op basis van dendro-gegevens) zijn zes of zeven touwslagerijen op het terrein gebouwd, met een totaal aantal van 12 touwbanen (gemiddeld hoorden dus twee touwbanen bij een touwslagerij). Tussen de touwslagerijen lagen smalle sloten, parallel aan de touwbanen, die tussen 1620-1640 zijn dichtgegooid. De touwbanen waren ca. 300 meter lang en bevonden zich in eerste instantie nog volledig in de open lucht. Omstreeks 1615 (ook op basis van dendro) zijn de touwslagerijen vernieuwd: aan de zuidzijde werden houten werkloodsen geplaatst, waarbinnen de bestaande touwbanen gedeeltelijk werden opgenomen. Ook lijken herstelwerkzaamheden aan de touwbanen te hebben plaatsgevonden. De meeste werkloodsen waren 3,5 tot 4,5 meter breed en 32 tot 40 meter lang, een enkele loods was langer of korter. Relatief kort hierna, in ieder geval vóór omstreeks 1630, zijn de houten werkloodsen vervangen door bakstenen loodsen. Deze zijn teruggevonden in de vorm van uitbraaksporen. De bakstenen loodsen waren twee keer zo breed als de houten loodsen.
Op de kaart van Suermondt uit 1666 zijn volledig overdekte lijnbanen weergegeven. Hiervoor zijn archeologisch gezien geen aanwijzingen gevonden.
In de loop van de 17de eeuw of 18de eeuw zijn de meeste lijnbanen op het terrein gesloopt. Wanneer dit is gebeurd, is niet te zeggen op basis van archeologische of historische informatie. Bekend is dat rond 1800 nog één lijnbaan op het terrein aanwezig was, maar hier zijn geen sporen van gevonden. Waarschijnlijk was het gebouw vrij ondiep gefundeerd.
Tussen de lijnbanen is een aantal water- en afvalputten gevonden. Gezien de datering van het vondstmateriaal uit de putten, 17de eeuw, moeten zij zijn gebruikt door de werklieden van de lijnbanen.
Uit de periode na de lijnbanen zijn nauwelijks sporen gevonden. Het terrein was in gebruik als akker of weidegrond.

17 Toponiem De Baan 2 (opgraving)
Locatie Nieuwbouwproject De Nieuwe Baan (fase 2), het gebied tussen de Nanne Grootstraat, Noorderboerenvaart, Ossemannetjes en Wethouder Stapelstraat.
Periode 22 juli-16 augustus 2005
Uitvoerende ADC ArcheoProjecten
Documentatie/publicatie De Boer 2006.
Resultaten
Sporen uit de periode voor de stadsuitbreiding van 1590, bijvoorbeeld kavelsloten, zijn hier niet gevonden. Het terrein is kort na 1590 opgehoogd met schone klei en niet met afval zoals het geval was bij De Baan 1. In deze periode is een gracht gegraven aan de oostzijde van het onderzoeksterrein (De Ossemannetjes). Deze gracht is pas in de 20ste eeuw gedempt. Van de gracht is een beschoeiing en zijn delen van een bruggenhoofd gevonden.
Hoewel het terrein aan het onderzoeksgebied van De Baan 1 grensde en de verwachting bestond dat hier ook resten van de touwbanen zouden worden aangetroffen, is dit niet het geval. Van de baktenen werkloodsen van de lijnbanen zijn enkele resten gevonden, vooral in de vorm van brokken fundering, uitbraaksporen en slietenfunderingen. Deze resten dragen echter weinig bij aan het verhaal dat uit de opgraving van De Baan 1 naar voren kwam.
Op de hoek van de Ossemannetjes en Noorderboerenvaart zijn wat sporen gevonden van huizen. Uit de sporen konden geen huisplattegronden worden herleid. De huizen dateren in ieder geval van na omstreeks 1620.

18 Toponiem Fruittuinen (opgraving)
Locatie Nieuwbouwlocatie Fruittuinen, het gebied tussen de Parklaan, Snouckstraat, Cromhoutstraat en Kuipersdijk.
Periode eind 2006-begin 2007
Uitvoerende Jacobs & Burnier
Documentatie/publicatie Jacobs 2011.
Resultaten
De nieuwbouwlocatie bevond zich ter plaatse van een gedempte haven (deel van de Nieuwe Haven). Tijdens het onderzoek is de houten kadebeschoeiing aan de noordzijde van de haven aangetroffen. Voor de bouw van de beschoeiing ten tijde van het uitgraven van de haven aan het einde van de 16de eeuw zijn eiken palen gebruikt. In de 17de eeuw is de beschoeiing op een aantal plaatsen hersteld met grenen palen. Het vondstmateriaal uit de vullagen van de haven dateert met name uit de 17de eeuw en bevat onder meer veel voorwerpen die met de scheepvaart te maken hebben (fig. 28). In de 19de eeuw is de haven gedempt.

Fig. 28 Een 17de-eeuwse zakzonnewijzer uit de vullagen van de haven.

19 Toponiem Paktuinen 2 (opgraving)
Locatie Paktuinen 57-73
Periode 2007
Uitvoerende Becker & Van de Graaf
Documentatie/publicatie Nog niet gepubliceerd
Resultaten
Ter plaatse van de opgraving is omstreeks 1600 een woonwijk gebouwd en ook de WIC was hier gevestigd. Tijdens het onderzoek zijn talrijke huizenresten en putten gevonden.

20 Toponiem Zuiderhavendijk-Kalksteiger (opgraving)
Locatie Hoek Zuiderhavendijk-Kalksteiger, Zuiderhavendijk 1, 3, 5 en 7.
Periode 16-18 oktober 2006
Uitvoerende Synthegra
Documentatie/publicatie Timmermans/Koeman 2007.
Resultaten
Ongeveer één meter onder het maaiveld (op ca. 1,5 +NAP) werden organische ophogingslagen aangetroffen. Hierboven was een verrommeld pakket aanwezig. De weinige sporen van bewoning dateerden alle uit de 19de en 20ste eeuw.

21 Toponiem Spaans Leger 18 (booronderzoek)
Locatie De achtertuin van het perceel Spaans Leger 18.
Periode 19 april 2007
Uitvoerende Hollandia Archeologen
Documentatie/publicatie Vanoverbeke 2007

Resultaten
Het booronderzoek is uitgevoerd op het perceel waar in 1979 de afvalkuilen van de Werra-bakkerij zijn gevonden, naar aanleiding van plannen voor een aanbouw. Uit het onderzoek bleek dat in de bodem vermoedelijk meer afvalkuilen aanwezig zijn, evenals mogelijk funderingen van gebouwen of resten van de pottenbakkersoven(s) die hier mogelijk hebben gestaan.

22 Toponiem Breedstraat 52 (opgraving)
Locatie Breedstraat 52, aan de westzijde van de Breedstraat.
Periode 15 en 16 januari 2008
Uitvoerende Synthegra
Documentatie/publicatie Linden/Spitzers (red.) 2008.
Resultaten
Ongeveer 20 cm onder het maaiveld zijn vier kleivloeren van een huis gevonden. Dit huis is waarschijnlijk in de tweede helft van de 13de eeuw gebouwd. De vloeren werden van elkaar gescheiden door venige ophogingslagen en de vloeren en ophogingslagen helden af in de richting van de Breedstraat. In een van de vloeren is een haardplaats aangetroffen en op een aantal plaatsen zijn mogelijk afdrukken van staanders en funderingssleuven in de kleivloeren gevonden. Een brok huttenleem wijst erop dat het huis in ieder geval in eerste instantie wanden van vlechtwerk had. Hoe lang het huis hier heeft gestaan, is niet duidelijk. Het is mogelijk dat oorspronkelijk meer vloerniveau's aanwezig waren, maar door latere bouwactiviteiten zijn verstoord.
Hoewel deze locatie waarschijnlijk van de 13de eeuw tot nu zonder onderbreking bebouwd is geweest, zijn van huizen uit de 15de en 16de eeuw geen sporen gevonden. Uit de 17de eeuw dateert een houten rechthoekige fundering van dwarsliggende kespen met daarop een brede plank. De fundering hoorde bij het huis dat hier tot 1954 heeft gestaan.

23 Toponiem Torenstraat-Baansteeg (opgraving)
Locatie Oosthoek Torenstraat-Baansteeg
Periode December 2008
Uitvoerende Hollandia Archeologen
Documentatie/publicatie Sonders 2010
Resultaten
De Torenstraat is van oorsprong een gracht, met ten noorden daarvan een smalle straat. Het water was aanvankelijk vrij breed en bevond zich gedeeltelijk in het onderzoeksgebied, ter plaatse van de latere bebouwing. Waarschijnlijk stonden in deze tijd nog geen huizen langs de zuidzijde van het water. Het gebied was laag en drassig en het water langs de Torenstraat ontwaterde hier via een zijtak. Vooral in de 15de en 16de eeuw lijkt het onderzoeksgebied te zijn opgehoogd. Het water langs de Torenstraat is waarschijnlijk in twee fasen versmald. Wanneer dit is gebeurd, is niet met zekerheid te zeggen door het ontbreken van dateerbaar vondstmateriaal. De laatste fase hoort vermoedelijk bij de overkluizing van de gracht in 1607. Deze overkluizing was smaller dan het oorspronkelijke water en besloeg alleen de noordzijde van de gracht. De zuidzijde van het water is dus gedempt.
In de derde kwart van de 16de eeuw is de Baansteeg ontstaan en zijn langs deze steeg twee lijnbanen geplaatst, parallel aan de steeg. Dit moet op basis van cartografisch materiaal tussen 1560 en 1577 zijn gebeurd. Tijdens de opgraving zijn de restanten van deze lijnbanen teruggevonden in de vorm van vier parallelle stroken van veel slieten. Vermoedelijk gaat het hier om de fundering van twee houten werkloodsen, waarin het touw werd gedraaid. Mogelijk waren de touwslagerijen maar gedeeltelijk overdekt. Een aanwijzing hiervoor is het feit dat de stroken met dunne palen richting het zuiden over lijken te gaan in rijen met dikkere enkele palen. Dit zou kunnen betekenen dat alleen aan de zijde van de Torenstraat een overdekte

werkloods aanwezig was en de touwbanen zich verder in de open lucht bevonden. Omdat de touwslagerijen maar over een relatief klein oppervlak zijn onderzocht, is dit echter niet met zekerheid te zeggen. Op de kaart van Wagenaar uit 1577 zijn de lijnbanen als volledig overdekte houten loodsen weergegeven. Tussen en rond de lijnbanen is een laag schelpgruis gevonden die meerdere malen is opgehoogd. Vermoedelijk is dit het werkniveau van de lijnbanen. Het is onzeker wanneer de lijnbanen zijn gesloopt en vervangen door bebouwing. Op basis van kaartmateriaal kan worden gezegd dat de banen in ieder geval omstreeks 1630 waren verdwenen en vervangen door bebouwing. Het is goed mogelijk dat de lijnbanen langs de Baansteeg kort voor 1600 zijn weggehaald en vervangen door lijnbanen in het gebied van de stadsuitbreiding, waar veel ruimte was en de bouw van langere lijbanen mogelijk was. Langs de Baansteeg konden nu huizen worden gebouwd, waar door de snel groeiende bevolking veel vraag naar was.
De lijnbanen lijken qua constructie sterk op de lijnbanen die elders in de stad zijn aangetroffen (zie opgraving De Baan 1). Deze lijnbanen dateren uit een iets latere fase, namelijk vanaf het begin van de 17de eeuw. Verder zijn de lijnbanen van de Baansteeg breder.
Langs de Torenstraat zijn de funderingen van twee huizen opgegraven. Van het meest westelijke huis zijn bakstenen funderingen gevonden, evenals rijen slieten die waarschijnlijk ook als funderingen moeten worden geïnterpreteerd. Het huis dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de 16de eeuw. Waarschijnlijk is vrij snel na de overkluizing van de gracht in 1607 het huis verlengd naar het noorden toe, over het gedempte deel van de gracht heen. Het huis was nu 13 m lang en meer dan 5 m breed (pand is niet volledig opgegraven). Aan de voorkant van het huis is in latere tijd een kelder geplaatst, waarschijnlijk in de 18de eeuw, met een plavuizen vloer en trap. Achter het huis is in de 19de eeuw een waterkelder gebouwd. In het huis zijn meerdere binnenmuren gevonden uit verschillende periodes. Een waterput met veel vondstmateriaal uit omstreeks het midden van de 17de eeuw heeft behoord bij het huis ten westen van bovengenoemde panden en kan worden verbonden aan het huishouden van dokter Zacheus de Jager (zie hoofdstuk 5).
Ten oosten van dit huis zijn de resten van een tweede huis gevonden. Tussen de huizen was een smalle osendrop aanwezig. De resten bestonden uit een bakstenen fundering met daaronder planken en palen. Het huis is later gebouwd dat het bovengenoemde huis, maar vermoedelijk wel vóór 1607. Mogelijk is ook dit huis na 1607 verlengd naar de straatkant. Het huis was toen 13 m lang, de breedte was minstens 5 meter. Achter het huis bevond zich een waterput die materiaal uit de 17de, 18de en 19de eeuw bevatte.
Langs de Baansteeg zijn de schamele resten gevonden van een huis in de vorm van een plankenfundering en een rijtje bakstenen. Het huis was 5 meter lang (haaks op de steeg), de breedte was minstens 6 meter. Vermoedelijk stond het huis met zijn lange zijde naar de steeg, wat de geringe diepte van het pand zou verklaren. Wanneer het huis is gebouwd, is niet bekend. Mogelijk dateert het huis van direct na de sloop van de lijnbanen in de laatste kwart van de 16de eeuw of eerste helft van de 17de eeuw.

24 Toponiem Vijzelstraat 51 (begeleiding)
Locatie Vijzelstraat 51
Periode 31 maart en 22 en 23 mei 2008
Uitvoerende ADC ArcheoProjecten
Documentatie/publicatie Van Benthem 2008.
Resultaten
Tijdens het bouwrijp maken van het perceel is een aantal muurfragmenten uit de 17de en 18de eeuw waargenomen, evenals een waterkelder en een bakstenen poer. Huisplattegronden konden niet worden gereconstrueerd.

25 Toponiem Zuiderboerenvaart 43 (opgraving)
Locatie Zuiderboerenvaart 43
Periode 2009
Uitvoerende Hollandia Archeologen
Documentatie/publicatie Nog niet gepubliceerd
Resultaten
Nog niet bekend

26 Toponiem Noorderboerenvaart 26 (opgraving)
Locatie Noorderboerenvaart 26
Periode 4 maart 2010
Uitvoerende Archeologie West-Friesland
Documentatie/publicatie Schrickx 2010a; Messchaert-Heering 2010, 99-100.
Resultaten
Het perceel bevindt zich binnen het gebied van de stadsuitleg en is in 1591 ingericht als woongebied. Uit deze periode dateert een ophogingslaag van havenslib. Hieronder bevond zich het restant van een veenlaag en daaronder de natuurlijke zeeklei.
Alleen het middelste deel van het perceel is onderzocht. Hier kwamen direct onder het maaiveld diverse muurresten en een waterkelder tevoorschijn. De sporen behoren toe aan een pand dat omstreeks 1650 is gebouwd en pas rond 1975 is afgebroken. Vermoedelijk deed het pand in eerste instantie geen dienst als woonhuis. In de 18de en 19de eeuw is het pand diverse keren verbouwd. Voor de 19de en het begin van de 20ste eeuw is bekend dat nr 26 en nr 28 waren samengevoegd tot boerderij, waarbij nr 26 dienst deed als boerenhuis en nr 28 als veestalling.

27 Toponiem Noorderhavendijk-Kaasmarkt (rioolbegeleiding)
Locatie Noorderhavendijk-oostzijde Verlaat-Kaasmarkt-Nieuwstraat-Kalksteiger-Zwaanstraat
Periode Zomer 2010
Uitvoerende Archeologie West-Friesland
Documentatie/publicatie Rapport in voorbereiding
Resultaten
Naar aanleiding van rioolwerkzaamheden is een tracé van ongeveer 400 meter archeologisch begeleid, door de Noorderhavendijk, oostzijde Verlaat, Kaasmarkt, Nieuwstraat, Kalksteiger en Zwaanstraat.
De Noorderhavendijk, Kaasmarkt en Nieuwstraat maakten samen met de Zuiderhavendijk van oorsprong onderdeel uit van de oudste haven van Enkhuizen. Deze haven is in of kort na 1362 uitgegraven. Het middelste stuk van de haven, de huidige Kaasmarkt en Nieuwstraat, is tussen omstreeks 1540 en 1570 in tenminste twee fasen dichtgegooid met kleiige grond en stadsafval. Hier zijn aan weerszijden van de straat eikenhouten kadebeschoeiingen teruggevonden. Op de plaats waar de Westerstraat de haven kruiste, kwamen de restanten van een bakstenen boogbrug tevoorschijn. Op de hoeken van de brug waren blokken natuursteen verwerkt. Onder en ten noorden van de brug kwamen diverse stukken hout tevoorschijn. Mogelijk moeten deze in verband worden gebracht met de sluis die hier in 1412 is gemaakt.
In de Noorderhavendijk zijn de houten beschoeiingen in de 17de eeuw vervangen door bakstenen kademuren. Later in de 17de eeuw zijn de muren hersteld door een nieuwe muur tegen de oude muur aan te metselen. Aan de oostzijde van het Verlaat zijn de resten van een bakstenen overkluizing uit de 16de of 17de eeuw gevonden. De Noorderhavendijk is in 1727 dichtgegooid, samen met de oostzijde van het Verlaat.
In de Kalksteiger is dwars door een rij huizen heen gegraven die van de 18de tot 20ste eeuw geleidelijk zijn gesloopt. De ruimte is gebruikt om de Kalksteiger, van oorsprong een drie

meter brede steeg, te verbreden. Het oudste huis dat is gevonden dateert uit het begin van de 16de eeuw en stond op de hoek van de Kalksteiger en Nieuwstraat. Het huis was volledig onderkelderd en vermoedelijk direct opgetrokken in baksteen. In de 17de en 18de eeuw zijn de kelders van het huis diverse malen aangepast. Het huis is pas in de 20ste eeuw gesloopt. Ten oosten van dit pand stonden drie of vier kleinere huizen in de steeg. De huizen dateren uit de 17de eeuw. Op de hoek van de Breedstraat en Kalksteiger kwamen zeer zware funderingen van een huis uit de 17de eeuw tevoorschijn (van het type Amsterdamse fundering).
Onder dit huis aan de Breedstraat werden minimaal zes vloerniveau's van lichtgrijze klei van een huis uit de 13de eeuw gevonden, van elkaar gescheiden door donkere ophogingslagen (fig. 29). Het huis heeft hier gestaan tussen omstreeks 1225 en 1270. In drie vloeren werden haardplaatsen gevonden. De lengte of breedte van het huis kon niet worden vastgesteld.

Fig. 29 Profiel door de vloeren van een huis uit de 13de eeuw aan de westzijde van de Breedstraat.

Ten oosten van het huis, onder de huidige Breedstraat konden de ophogingslagen van de Omringdijk worden bestudeerd. Deze liepen vrij steil af richting het oosten. De kruin van de Omringdijk bevindt zich dus onder de huizenrij aan de westzijde van de Breedstraat. Het huis uit de 13de eeuw stond op de top van de dijk. Sporen van huizen uit de 14de of 15de eeuw zijn in de Kalksteiger niet gevonden, hoewel deze er waarschijnlijk wel zijn geweest (in ieder geval op de hoek met de Nieuwstraat en Breedstraat).
De bewoning aan de oostzijde van de Breedstraat dateert op z'n vroegst uit de 14de eeuw. Dit kan worden afgeleid uit het feit dat in de 14de eeuw langs de oostzijde van de straat de grond sterk is opgehoogd, vermoedelijk om het geschikt te maken voor bewoning. Overigens zijn geen resten van bewoning uit deze tijd gevonden. Het is waarschijnlijk dat deze door latere bebouwing zijn verstoord.
In de Zwaanstraat zijn alleen de zuidelijke funderingen van een rij huizen gevonden. Deze huizen zijn in de 16de of 17de eeuw gebouwd. De huizenrij is grotendeels gesloopt met de bouw van het nieuwe stadhuis omstreeks 1690. Alleen op de hoek van de Hoogstraat en Zwaanstraat bleef bebouwing bestaan. Verder zijn aan de oostzijde van de straat houtstructuren gevonden in de vorm van een serie palen en een raamwerk van eikenhout. De datering en functie van deze structuren is niet duidelijk. Mogelijk had het hout als doel om het dijklichaam om z'n

plek te houden. In dat geval dateren zij in ieder geval van voor de aanleg van de Wierdijk rond 1570. Op dat moment verloor het dijkvak ter plaatse van de Breedstraat zijn zeewerende functie.

28 Toponiem Molenweg 7 (opgraving)
Locatie Molenweg 7, voormalige locatie postkantoor, de strook tussen het postkantoor en de Molenweg (fig. 30)
Periode Zomer 2010
Uitvoerende Archeologie West-Friesland
Documentatie/publicatie Rapport in voorbereiding
Resultaten
Dit gebied is tijdens de stadsuitbreiding aan het einde van de 16de eeuw bij de stad getrokken. Op dat moment is de onderzoekslocatie met ongeveer 1.40 meter opgehoogd met klei en stadsafval. Bij de ophoging is gebruik gemaakt van houten schotten, palenrijen en vlechtwerkwanden om de opgebrachte grond te zetten. Op het ophogingspakket is vanaf omstreeks 1600 een aantal huizen gebouwd. Het terrein is nooit helemaal volgebouwd. Van de huizen zijn slechts weinig resten teruggevonden: maar op een paar plaatsen waren nog resten van funderingen of kelders aanwezig. De resten zijn direct na de sloop van de huizen (tweede helft 18de eeuw en 19de eeuw) of later weggeruimd, vermoedelijk om het puin te kunnen verkopen. Het lege gebied werd in gebruik genomen als akker- of grasland. Een laag met rommelige tuingrond dateert uit deze tijd. Van de huizen die hier in de 17de en 18de eeuw hebben gestaan is een aantal waterputten teruggevonden, deels waren zij later hergebruikt als afvalput.

Fig. 30 De opgraving Molenweg 7 in volle gang.

29 Toponiem Vijzeltuin-Oost en -West (proefsleuven)
Locatie De tuin achter het Snouck van Loosenziekenhuis en de parkeerplaats aan de Vijzelstraat
Periode Zomer/herfst 2010

Uitvoerende Archeologie West-Friesland
Documentatie/publicatie Schrickx 2011.
Resultaten
Ten westen van de Nieuwe Rietdijk (de Vijzelstraat), in de tuin van het ziekenhuis, zijn drie proefputten aangelegd. De natuurlijke bodem bleek hier bijna een meter lager te liggen dan in de rest van de stadskern van Enkhuizen, wat verklaart waarom hier in het verleden een moeras aanwezig was. Het gebied is in 1489 door de aanleg van een wal binnen de stad komen te liggen. Het terrein was hierna in gebruik als weiland. Pas omstreeks 1580 is het maaiveld in meerdere fasen sterk opgehoogd. Resten van huizen zijn in de sleuven niet aangetroffen. Deels werd dit veroorzaakt door het feit dat de resten zich vlak onder het maaiveld hebben bevonden en door latere overbouwing zijn verstoord. Wel werden restanten van een muur uit de tweede helft van de 16de eeuw aangetroffen, die het hier gelegen terrein van de Nieuwe Doelen van de omgeving afscheidde.
Eveneens aan de westzijde van de Nieuwe Rietdijk is een klein kijkgat gegraven. Hier kwamen zeer ondiep onder het maaiveld funderingen van huizen uit de 16de tot 19de eeuw tevoorschijn. Hieronder bevond zich een dik ophogingspakket. Mogelijk is dit het dijklichaam van de Nieuwe Rietdijk.

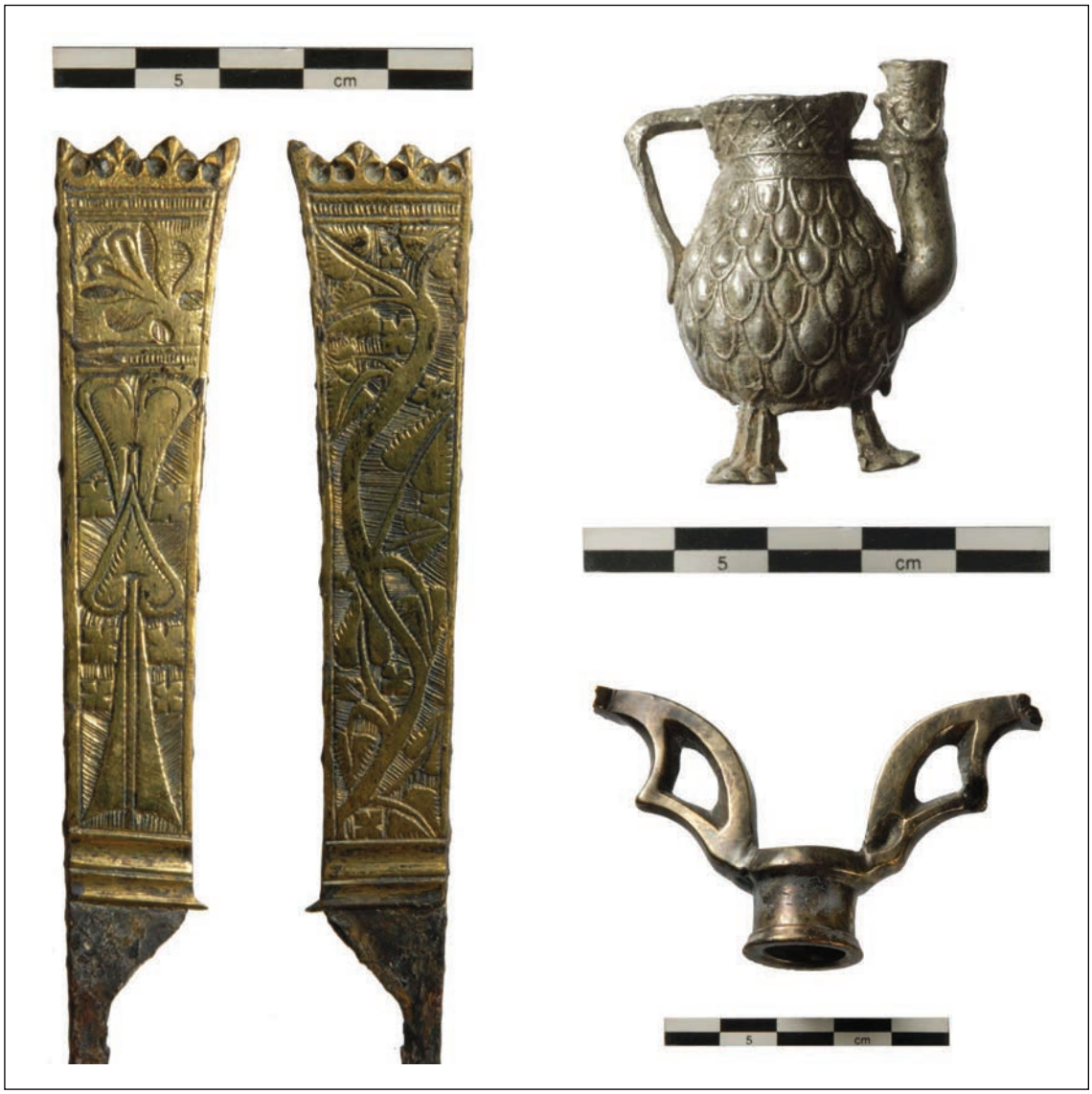

Fig. 31 Metaalvondsten uit de laat 15de-eeuwse ophogingslaag. Rechts een tinnen miniatuurkannetje en een onderdeel van een bronzen kandelaar, links een gedecoreerd messing mesheft.

Ten oosten van de Nieuwe Rietdijk is één sleuf aangelegd. Ook hier bevond de natuurlijke bodem zich bijzonder laag. Uit historische gegevens kon worden afgeleid dat de Nieuwe Rietdijk waarschijnlijk tussen omstreeks 1450 en 1489 is aangelegd. Het gebied ten oosten hiervan is aan het einde van de 15de eeuw sterk opgehoogd, onder meer met een grote hoeveelheid afval (fig. 31). Verwacht werd dat oorspronkelijk langs de Nieuwe Rietdijk een dijksloot had gelopen. Hiervan werden echter geen sporen gevonden. Een aanzet van een dijklichaam haaks op de Vijzelstraat kon eveneens niet worden vastgesteld, wat doet vermoeden dat de Nieuwe Rietdijk niet onder de straat ligt maar ten westen hiervan. Langs de Vijzelstraat bevond zich een ophogingspakket uit de 16de eeuw waarop de resten van een huis werden gevonden in de vorm van uitbraaksporen, een paar muurrestanten, funderingspalen en het restant van een kleine kelder. Het huis dateert uit de 17de eeuw.

30 Toponiem Waagstraat 6
Locatie Waagstraat 6
Periode Eind 2010
Uitvoerende Archeologie West-Friesland
Documentatie/publicatie Nog niet gepubliceerd
Resultaten
Op het perceel is alleen de locatie van het huis onderzocht. Door de beperkte ruimte kon de bodemopbouw maar tot slechts circa één meter onder maaiveld worden onderzocht. De oudste bewoningssporen die zijn gevonden, bevonden zich relatief dicht onder het maaiveld. Of op een dieper niveau nog oudere bewoningssporen aanwezig waren, is niet te zeggen.
Ongeveer in het midden van het huis kwam een haardplaats van bakstenen tevoorschijn, waarschijnlijk uit de late 15de of het begin van de 16de eeuw. Bij de haardplaats hoorde een dunne laag grijze klei, waarschijnlijk de fundering van een vloer. Aan de voorzijde van het perceel kwam een vierkante houten waterput tevoorschijn die bij dit pand heeft gehoord. Mogelijk moet deze inpandige put worden gekoppeld aan ambachtelijke activiteiten.
Vermoedelijk is in de eerste helft van de 16de eeuw het terrein iets opgehoogd en een pand met bakstenen fundering gebouwd. Het is nog onduidelijk of het huis direct een volledig stenen opbouw had. Van het huis is een deel van een plavuizenvloer gevonden, de westelijke zijgevel en mogelijk de voorgevel. In de zijgevel was de plaats van de haard herkenbaar. In latere tijd, vermoedelijk in de 17de eeuw, is het vloerniveau in het huis verhoogd met schelpgruis. Hierop is later een tussenmuur in het huis geplaatst, mogelijk om het huis in tweeën te delen. Het huis is in de 18de eeuw gesloopt.

2.3 Evaluatie en stand van zaken

Het is mogelijk om een aantal conclusies te trekken over de bevindingen van het archeologisch onderzoek in Enkhuizen tot 2010. Om tot een duidelijk overzicht te komen, is een evaluatietabel gemaakt (fig. 32). In deze tabel wordt aan de linkerkant per onderzoek aangegeven over welke periode het onderzoek kennis verschaft. Hiernaast is aan de rechterzijde van de tabel geëvalueerd in hoeverre de onderzoeken informatie geven over bepaalde thema's. Vier thema's zijn geformuleerd:
- Structuren: huizen, industrie, verdedigingswerken, andere bouwwerken.
- Waterwegen: sloten, grachten, havens.
- Materiële cultuur: vondstmateriaal.
- Cultuurlandschap: dijken, ophogingen.

Ieder onderzoek wordt op deze thema's gewaardeerd met minnen en plussen (minimaal is twee minnen, maximaal is twee plussen). Of een onderzoek hoog of juist laag scoort op een thema is afhankelijk van de sporen en vondsten die tijdens het onderzoek aan het licht zijn gekomen, de uniciteit van deze sporen en vondsten, de relevantie voor de geschiedenis van Enkhuizen en de kwaliteit van de documentatie.

De periode die door een onderzoek wordt bestreken, kan op het eerste gezicht een vertekend beeld geven. Een lange periode hoeft niet te betekenen dat door dit onderzoek veel informatie over deze periode is verkregen of dat de gegevens buitengewoon waardevol zijn. Hiertegenover staan onderzoeken die slechts een korte periode beslaan, maar wel veel nuttige informatie hebben opgeleverd. De waardering van de thema's geeft een beter overzicht van het informatiegehalte van de onderzoeken.

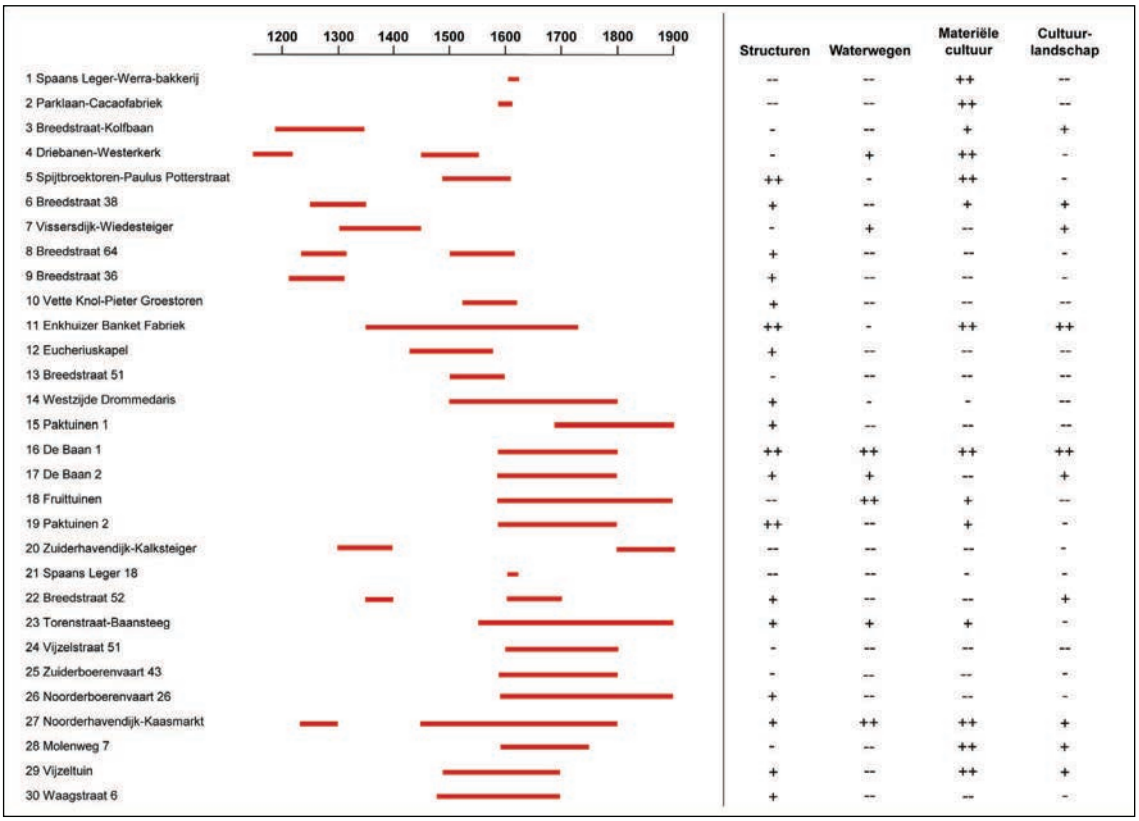

Fig. 32 Evaluatietabel van het archeologisch onderzoek in Enkhuizen tot 2010.

Een aantal zaken valt op in het overzicht van de periodes waarover de verschillende opgravingen informatie geven. Tijdens de oudste onderzoeken, uitgevoerd in de jaren 70, 80 en 90 (tot en met nummer 13, Breedstraat 51), zijn met name sporen uit de periode tot 1600 gevonden. De meest recente onderzoeken hebben juist vooral betrekking op de 16de, 17de en 18de eeuw. Hier kan een aantal verklaringen voor worden gegeven. In de eerste plaats zijn de oudste onderzoeken bijna allemaal uitgevoerd door de Archeologische Werkgroep van Oud Enkhuizen. Hun prioriteit lag bij het onderzoek naar de middeleeuwse bewoningsfase van Enkhuizen. De onderzoeken zijn dan ook allemaal uitgevoerd in de middeleeuwse stadskern. Veel van de jongste onderzoeken zijn juist uitgevoerd buiten deze kern, namelijk in het gebied van de stadsuitbreiding die aan het einde van de 16de eeuw tot stand is gekomen. Hier vonden het afgelopen decennium de meeste bouwactiviteiten plaats, die in het kader van het Verdrag van Malta vooraf werden gegaan door een archeologisch onderzoek. Tijdens deze onderzoeken zijn alleen sporen uit de periode na 1590 tevoorschijn gekomen. In de afgelopen tien jaar zijn echter ook diverse opgravingen uitgevoerd in de middeleeuwse kern. Soms kwamen hierbij middeleeuwse sporen aan het licht. Vaker werd echter slechts tot een bepaalde diepte gegraven, overeenkomstig de aan het onderzoek gestelde eisen in het PvE, waardoor over de oudste bewoningsfasen geen informatie werd verkregen.

De waardering van de thema's per onderzoek geeft geen duidelijk patroon. Onderzoeken die waardevolle informatie geven over bijvoorbeeld structuren of materiële cultuur zijn vrij evenredig verspreid over de afgelopen decennia.
Veel onderzoeken geven over een of twee thema's waardevolle informatie en zijn voor de andere thema's minder of niet relevant. Een voorbeeld is de opgraving Driebanen-Westerkerk uit 1984 (nr 4). Het onderzoek is met name van belang door de grote hoeveelheid vondstmateriaal die is verzameld en vermoedelijk aan een klooster kan worden gekoppeld. In het geval van een aantal onderzoeken zijn gegevens verzameld die voor alle thema's van belang zijn. Een voorbeeld is de opgraving De Baan 1 uit 2004 (nr 16) en de rioolbegeleiding Noorderhavendijk-Kaasmarkt uit 2010 (nr 27). Hiertegenover staan onderzoeken die op alle thema's laag scoren.
Ondanks het feit dat de oudste onderzoeken, in tegenstelling tot de meer recente onderzoeken, vaak matig zijn gedocumenteerd, blijken deze onderzoeken over het algemeen toch waardevol. Vaak geven zij belangrijke informatie over zaken die tot nu toe slechts beperkt zijn onderzocht in Enkhuizen, bijvoorbeeld het afval van een majolicabakkerij (nr 1, Parklaan-Cacaofabriek) of de fundering van een middeleeuwse verdedigingstoren (nr 5, Spijtbroektoren-Paulus Potterstraat).

Op basis van de tabel kan een aantal uitspraken worden gedaan over de algemene resultaten van het archeologisch onderzoek tot 2010. Over een aantal onderwerpen zijn herhaaldelijk gegevens verzameld, waardoor hier relatief veel over bekend is. Dit wil overigens niet zeggen dat deze onderwerpen in de toekomst niet meer hoeven te worden onderzocht. De bestaande gegevens roepen namelijk nieuwe, meer specifieke vragen op, die mogelijk door nieuw onderzoek kunnen worden beantwoord. Voor andere onderwerpen zijn juist nauwelijks gegevens voorhanden. Hieronder zal per thema worden belicht over welke onderwerpen veel of juist weinig gegevens beschikbaar zijn.
Over de oudste bewoning van Enkhuizen, gelegen langs de Westerstraat, is niets bekend. Hier is nog geen onderzoek uitgevoerd. Langs de westzijde van de Breedstraat zijn wel herhaaldelijk onderzoeken uitgevoerd. Hierbij zijn op diverse plaatsen direct onder het maaiveld resten van huizen uit de 13de eeuw gevonden in de vorm van kleivloeren en haardplaatsen. Hoewel de aanwezigheid van huizen in deze periode op de dijk bevredigend is vastgesteld, is nog weinig bekend over de omvang en constructie van deze huizen en de materiële cultuur van

hun bewoners. Over de locatie en het uiterlijk van de bebouwing in de 14de en 15de eeuw is vrijwel niets bekend uit archeologisch onderzoek. Alleen langs de Oude Rietdijk (zie opgraving Enkhuizer Banket Fabriek, nr 11) zijn gebouwen uit de 15de eeuw gevonden, hoewel het vermoedelijk om stallen gaat. Over bebouwing uit de 16de en 18de eeuw is meer bekend, zeker doordat een combinatie met bouwhistorisch onderzoek en cartografische bronnen mogelijk is. Tot nu toe zijn weinig sloten aangetroffen tijdens archeologisch onderzoek. Het is hierdoor bijvoorbeeld nog niet mogelijk om de ligging van de ontginningssloten goed te reconstrueren. Ook jongere sloten kunnen veel informatie geven, bijvoorbeeld met betrekking tot de splitsing van percelen en de grootte van deze percelen. De onderzochte havens (opgraving Fruittuinen, nr 18 en Noorderhavendijk-Kaasmarkt, nr 27) hebben veel nuttige informatie opgeleverd en de potentie van dit type onderzoek getoond.
Het meeste vondstmateriaal dat tot nu toe in Enkhuizen is aangetroffen, dateert uit de periode 1550-1650. Om betrouwbare conclusies over de materiële cultuur in deze periode te kunnen trekken, is echter meer materiaal nodig. Jonger en oude materiaal is in mindere mate gevonden. Met name voor de 14de en eerste helft van de 15de eeuw, en voor de 18de en 19de eeuw zijn nauwelijks gegevens voorhanden.
In Enkhuizen bevinden zich vrij veel dijken, maar alleen de Omringdijk ter plaatse van de Breedstraat is enigszins bestudeerd. Hier is echter de oudste kern van de dijk nog niet onderzocht. Over de opbouw en ouderdom van de andere dijken bestaat nog veel onduidelijkheid. Ophogingslagen zijn in de hele stad waargenomen, hoewel de datering van deze lagen soms een probleem blijkt. Alleen voor het gebied van de stadsuitbreiding bestaat, in combinatie met historische bronnen, een redelijk nauwkeurig beeld van de manier waarop het terrein bouwrijp is gemaakt en de datering hiervan.

3 Economische en demografische ontwikkeling van Enkhuizen tot 1800

In dit hoofdstuk komt eerst de economische ontwikkeling van Enkhuizen aan bod. Vervolgens zal de demografische ontwikkeling van de stad worden besproken. Beide ontwikkelingen hangen nauw met elkaar samen: het inwonerstal van een stad is in sterke mate afhankelijk van de aanwezige werkgelegenheid, en daarmee de gesteldheid van de economische activiteiten in de stad. De ontwikkeling van het aantal inwoners geeft daarom een goede indicatie van het verloop van de economie van een stad (zie verder paragraaf 3.2).
Op basis van de economische en demografische ontwikkeling zal in paragraaf 3.3 een fasering worden vastgesteld voor de periode tot 1800.

In dit hoofdstuk wordt soms een vergelijking getrokken tussen Enkhuizen en andere steden die een soortgelijke ontwikkeling doormaken. Hoorn is bij deze steden het belangrijkst, omdat de ontwikkeling van deze stad het meest parallel loopt met die van Enkhuizen.

3.1 Economische ontwikkeling

Deze paragraaf bestaat uit twee delen, namelijk de economische ontwikkeling tot 1500 en de periode 1500-1800. Voor de periode tot 1500 is informatie over de economie van Enkhuizen zeer schaars. Rond 1500 vindt een verandering plaats binnen de economie van de Zuiderzeestad. Wat betreft de periode hierna zijn meer gegevens voorhanden. Deze hebben echter vooral betrekking op de ontwikkeling van de Sontvaart en de VOC. Voor de handel met West- en Zuid-Europa en de vaart op Amerika en Afrika moet de onderzoeker het met beduidend minder gegevens stellen.
In dit hoofdstuk komt de ligging van bijvoorbeeld havens, molens en zoutketen slechts terloops ter sprake. In hoofdstuk 4 over de topografische ontwikkeling van Enkhuizen zal hier verder op in worden gegaan.

3.1.1 De periode tot 1500

De inwoners van Enchusen en Gommerkerspel zullen in eerste instantie grotendeels zelfvoorzienend zijn geweest. Het maaiveld lag kort na de ontginning van het veengebied in de 11de of 12de eeuw nog vrij hoog, waardoor het mogelijk was om graan te verbouwen. De bewoners van de dorpen zullen verder in hun onderhoud hebben voorzien door middel van veehouderij en waarschijnlijk ook visserij op de Zuiderzee. Van oudsher wordt Enchusen gezien als een vissersdorp en Gommerkerspel als boerendorp. Of deze karakterisering teruggaat tot de vroegste geschiedenis van de dorpen of dat deze pas later is ontstaan, is niet bekend.

Door de daling van het maaiveld en vernatting van de bodem werd het verbouwen van gewassen na verloop van tijd steeds moeilijker. Als gevolg hiervan vond een overgang plaats van een gemengd bedrijf naar uitsluitend veeteelt. Dit was een geleidelijk proces dat aanving in de 13de eeuw. De grote omslag naar veeteelt vond pas plaats in de tweede helft van de 14de eeuw. Doordat steeds minder graan werd geproduceerd, moest dit voortaan worden geïmporteerd. Deze noodzaak vergrootte de oriëntatie op de buitenwereld en stimuleerde de import van andere goederen (zie ook paragraaf 4.3.3). Mogelijk werd al in de 13de eeuw onvoldoende graan geproduceerd in West-Friesland om in de eigen behoefte te voorzien.[23]
De handelsactiviteiten van de Westfriese steden veroorzaakten niet alleen een goederenstroom

23 Lesger 1990, 22-23.

van en naar de steden zelf. De kennis van scheepvaart in en buiten de steden maakte het namelijk mogelijk dat de West-Friezen ook een aandeel in de vrachtvaart verwierven ten dienste van andere gebieden.[24]

Het is met de huidige beschikbare gegevens niet mogelijk om een gedetailleerde reconstructie te geven van de handelscontacten van Enkhuizen in de 13de tot en met 15de eeuw.
Door Clé Lesger is onderzoek gedaan naar de internationale contacten van Hoorn door de tijd heen. Dit beeld geldt in grote lijnen vermoedelijk ook voor Enkhuizen. Door het gebrek aan gegevens voor Enkhuizen is echter niet op alle vlakken duidelijk in hoeverre op een meer gedetailleerd niveau sprake is van een parallelle ontwikkeling tussen Hoorn en Enkhuizen. Het lijkt erop dat de economische ontwikkeling van Enkhuizen tot de 16de eeuw steeds iets achterliep op die van Hoorn.
Hoorn dreef tot het midden van de 14de eeuw handel met Noord-Duitsland (vooral Hamburg), Denemarken, het IJsselgebied en Vlaanderen. Deze contacten waren met name sterk verbonden met de handel in vee: Hoorn bezat in ieder geval vanaf de 14de eeuw een belangrijke ossenmarkt. Hiernaast was de stad betrokken bij de handel in laken, voortgekomen uit de groeiende lakennijverheid in Hoorn in de 14de eeuw, en bier.[25] In Enkhuizen was in deze tijd geen ossenmarkt of internationale lakenhandel en uitgebreide lakennijverheid aanwezig.[26] We kunnen ons daarom afvragen of de handelscontacten van Enkhuizen met de buitenwereld tot omstreeks 1350 even extensief en frequent waren als die van Hoorn. Door het gebrek aan gegevens is het nu niet mogelijk om hier een antwoord op te geven. Zeker is echter wel dat rond 1300 talrijke schippers uit Enkhuizen als vrachtvaarders op Hamburg voeren. Hiernaast waren veel kooplieden uit West-Friesland betrokken bij de handel op Vlaanderen, waaronder waarschijnlijk ook inwoners van Enkhuizen.[27]

In de tweede helft van de 14de eeuw werd de positie van Hoorn in de internationale goederenstroom versterkt en ging de stad steeds meer fungeren als intermediair tussen de buitenwereld en het achterland van de stad. Schippers uit Hoorn voeren nu ook op Engeland en Dantzig. Ook in de 15de eeuw was sprake van een uitbreiding van de handelscontacten, namelijk handel met het Rijnland, Frankrijk en Noorwegen.[28]
Het is waarschijnlijk dat in Enkhuizen tussen 1350 en 1500 sprake is van een soortgelijk proces, hoewel het zwaartepunt en de frequentie van de handelscontacten mogelijk verschilt. Hoorn was in de 15de eeuw een meer vermogende stad dan Enkhuizen. Dit blijkt onder andere uit de bedragen die door de steden werden afgedragen naar aanleiding van twee oorlogsbedes van de graaf van Holland. Voor de eerste bede uit 1426 of 1427 betaalde Hoorn 2000 schilden[29], terwijl Enkhuizen slechts 625 schilden opbracht.[30] Een aantal decennia later was dit verschil zelfs nog groter: Hoorn betaalde bij een bede uit 1468 opnieuw 2000 schilden, Enkhuizen slechts 470 schilden.[31]

Met name de Sontvaart lijkt van belang te zijn geweest voor Enkhuizen. Dit blijkt in de eerste plaats uit de aanleg van een nieuwe haven voor "*groote scheepen van Hamburg, Lubik en andre Oostersche steden*" kort voor 1400.[32] Hiernaast verkreeg de stad in 1448 "*het recht om*

24 Lesger 1990, 23.
25 Lesger 1990, 22-26, 50, 75-76.
26 Lesger 1990, 75.
27 Lesger 1990, 24.
28 Lesger 1990, 50-53.
29 Een schild is een middeleeuwse munteenheid.
30 Brandt 1666, 20.
31 Brandt 1666, 29.
32 Brandt 1666, 14-15.

de twede naest Staveren in de Sondt te moogen vertollen, mits jaerlijks daer voor betaelende een stuk wolle-laeken".[33] Waarschijnlijk is hier sprake van een voorkeursbehandeling: de schepen uit Enkhuizen mochten na de schepen uit Stavoren de Sonttol betalen en door de Sont varen en hoefden niet achterin de rij van wachtende schepen aan te sluiten.[34] Het procentuele aandeel van Enkhuizen in de totale Hollandse Sontvaart was het grootst aan het einde van de 15de eeuw, namelijk 22%.[35]

Zeer weinig is bekend over de goederen die door de Enkhuizer schippers werden geïmporteerd uit de verschillende gebieden. Een deel van de importgoederen zal bedoeld zijn geweest voor Enkhuizen of haar achterland. In Hoorn werd onder andere steenkool, laken en wol uit Engeland ingevoerd voor eigen gebruik.[36] Een belastingregister uit Engeland uit de late 14de eeuw wijst erop dat in Enkhuizen waarschijnlijk sprake was van een soortgelijke situatie, hoewel de contacten minder frequent lijken te zijn geweest dan tussen Hoorn en Engeland. In het register worden diverse reizen genoemd tussen vooral Newcastle en Enkhuizen door schippers uit Enkhuizen. Naar Engeland brachten de schippers vooral linnen en hout (wat zij op hun beurt weer van elders hadden geïmporteerd), als retourproduct werden met name steenkool en partijen molenstenen meegenomen.[37]
Een deel van de producten voor gebruik in Enkhuizen en omgeving zal niet door Enkhuizer schippers zijn geïmporteerd, maar werd via nabijgelegen steden verkregen, bijvoorbeeld graan uit Amsterdam of laken uit Hoorn.
Niet alle goederen die door schippers uit Enkhuizen werden vervoerd, waren bestemd voor Enkhuizen. Voor sommige goederen was alleen sprake van vrachtvaart: zij werden niet via Enkhuizen verhandeld. Een bron die hier informatie over geeft is het Biertolregister van Amsterdam uit 1352-1354. In het register worden scheepsladingen van Enkhuizer schippers genoemd die goederen naar Amsterdam vervoerden. Alleen schepen die bier vervoerden (vaak in combinatie met andere goederen) zijn in het register opgenomen. De variatie in goederen is niet heel groot: naast het bier voerden de schepen voornamelijk graan, vlas en hout aan. De samenstelling van de ladingen wijst erop dat deze producten in het Oostzeegebied zijn ingeladen en vervolgens direct naar Amsterdam zijn gebracht. Bij een aantal schepen wordt specifiek vermeld dat op de terugweg in Enkhuizen een aantal goederen zijn bijgeladen.[38] Niet alleen bij de Sontvaart was sprake van vrachtvaart, ook bij bijvoorbeeld het transport van zout van Frankrijk naar de haringpakkerijen in het Maasgebied moet dit het geval zijn geweest. Andere goederen zullen wel naar Enkhuizen zijn gebracht, maar vervolgens grotendeels weer geëxporteerd. Voor Hoorn is dit onder andere vastgesteld voor linnen, hout en ijzer uit de Kleine Oost (de Noordzeekust van Duitsland en Denemarken) of het IJsselgebied, dat via Hoorn werd uitgevoerd naar Engeland.

Het assortiment goederen dat vanuit Enkhuizen naar andere gebieden werd geëxporteerd, was vermoedelijk heel beperkt. Voor de 15de eeuw is één bron beschikbaar die een goed inzicht geeft in dit assortiment, namelijk het Kamper ponttolregister.[39] Het register geeft een nauwkeurig beeld van de goederen die door kooplieden uit verschillende plaatsen op de markt in Kampen werden verkocht in de jaren 1439-1441. De lijst met exportgoederen uit Enkhuizen is weinig divers en toont een duidelijk zwaartepunt, namelijk vis. Vooral tijbokking, gerookte

33 Brandt 1666, 24.
34 Interpretatie van de passage door C. Schrickx. Deze vermelding uit de kroniek van Brandt is eerder geïnterpreteerd als het verkrijgen van het recht op doorvaart van de Sont, maar dit is onjuist. Zie R.J. de Vries 1987, 10.
35 Willemsen 1988, 66.
36 Lesger 1990, 50-53.
37 Smit 1928.
38 Smit 1917, 10-28.
39 Schrickx 2005.

Zuiderzeeharing[40], werd in grote aantallen verkocht op de markt van Kampen: maar liefst 140 last en 267 stro (circa 1,5 miljoen haringen[41]) verkochten de Enkhuizenaren op de markt. In vergelijking met Hoorn is dit een enorme hoeveelheid: door deze stad werd slechts 36 stro (ongeveer 18.000 haringen) op de markt gebracht. Ook haring wordt in de lijst met vissoorten genoemd. Het gaat hier zeer waarschijnlijk ook om Zuiderzeeharing en niet om de gezouten Noordzeeharing waar Enkhuizen in de 16de en 17de eeuw rijk mee is geworden.
Naast de vis werd ook een vrij grote hoeveelheid zout door kooplieden uit Enkhuizen in Kampen verkocht (25,5 kwartier en 22,5 ton[42]). Het is niet duidelijk of het hier om grof of geraffineerd zout gaat. Enkhuizen was betrokken bij de vrachtvaart van grof zout van Frankrijk naar het Maasgebied, maar het is onbekend of grof zout ook naar Enkhuizen werd gebracht om vervolgens weer te worden uitgevoerd. In Enkhuizen waren in deze tijd nog geen zoutziederijen aanwezig voor de verwerking van grof zout (zie onder). Het is daarom wellicht waarschijnlijk dat geraffineerd zout uit het Maasgebied naar West-Friesland werd geëxporteerd.[43] In dat geval fungeerde Enkhuizen als stapelplaats van dit fijne zout. Ook door kooplieden uit Hoorn werd zout verkocht in Kampen, zelfs meer dan door die van Enkhuizen, namelijk 43,5 kwartier en 135 loop.[44]
De lijst met exportgoederen van Hoorn toont dat deze stad zich op twee producten had toegelegd, namelijk laken en zuivel (met name kaas). Vanuit Enkhuizen werden deze producten nauwelijks geëxporteerd.[45]

De groeiende betrekkingen met het buitenland en de Zuiderzeevisserij zullen in Enkhuizen het ontstaan en de groei van bepaalde industrieën hebben gestimuleerd. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan scheepsbouw en aanverwante nijverheid, zoals touwslagerijen, zeilmakerijen, mastenmakerijen, kuiperijen en nettenbreierijen. De schaal van deze activiteiten zal tot de 16de eeuw relatief klein zijn geweest.

Aan het einde van de 15de eeuw is sprake van een economische crisis in Holland.[46] Ook Enkhuizen werd door deze crisis getroffen. Het economisch verval in de stad is onder andere terug te zien in het inwonertal van de stad (zie volgende hoofdstuk). In de Enqueste uit 1494 komen de gevolgen van de crisis duidelijk naar voren, omdat de economische situatie in dat jaar wordt vergeleken met die in 1477. Uit de bron blijkt een sterk verval van alle economische activiteiten. Een kanttekening hierbij is dat de situatie in 1494 waarschijnlijk ongunstiger wordt voorgedaan dan deze in werkelijkheid was, om op die manier de hoogte van de te betalen belasting te verkleinen.[47] Desondanks geeft de bron interessante informatie omtrent de economische activiteiten van Enkhuizen in de laatste kwart van de 15de eeuw.
Volgens de vertegenwoordigers van Enkhuizen had de stad in 1477 32 grote schepen "*varende ter zee, oostwaerts ende westwaerts*", oftewel naar het Oostzeegebied en richting Frankrijk, Vlaanderen en Engeland. In 1494 was dit aantal gedaald tot 25 schepen.[48] Verder wordt vermeld dat in 1477 12 of 13 schepen op Hamburg voeren, terwijl dit ten tijde van het opstellen van de Enqueste nog maar één schip was.
De schepen die "*oostwaerts ende westwaerts*" en naar Hamburg voeren, waren in bezit van

40 Van Dam 2009, 328; De Zuiderzeeharing was minder geschikt om in te zouten en dit was ook verboden, zie Van Dijk *et al*. 2006, 56.
41 Één last staat gelijk aan 20 stro. Één stro is ongeveer 500 stuks vis.
42 Een kwartier is groter dan een loop. Voor welke hoeveelheden de termen staan, is niet bekend.
43 Lesger 1990, 52.
44 Een loop is kleiner dan een ton.
45 Vanuit Hoorn werd bijvoorbeeld 1450,5 schippond kaas verkocht, in Enkhuizen slechts 260 schippond.
46 Lesger 1990, 53.
47 Hoppenbrouwers 2002, 143.
48 Fruin 1876, 24.

grootschippers.[49] Een bron uit 1476 noemt de namen van 42 grootschippers uit Enkhuizen, ieder met een schip tussen de 23 en 120 last.[50] Dit aantal komt vrij goed overeen met de aantallen die worden genoemd in de Enqueste voor 1477.
De volgende beschrijving uit de Enqueste is minder goed te plaatsen: "*6 of 7 schepen varende in divers lant ende 5 of 6 schepen varende int water, aldaer zij nu* [in 1494] *varende hebben mer een*". Het is onduidelijk wat de functie van deze schepen was. Wellicht worden binnenvaartschepen bedoeld.
Tevens wordt beschreven dat in 1477 30 tot 35 schepen op tijbokking visten en dat dit aantal in 1494 was afgenomen naar 12 tot 15 vissersschepen. Tot slot wordt melding gemaakt van een lakennijverheid in 1477, toen "*zij dagelicx plagen te maecken wel 60 laeckenen*". In 1494 was deze nijverheid volledig verdwenen.[51]
Ondanks de economische misère kreeg Enkhuizen in 1494 het recht van de graaf van Holland (Philips de Schone) voor het houden van een weekmarkt, namelijk op donderdag "*ingaende ter middernacht van den Donderdagh, en eindigende ter middernacht van den Vrijdag daer aen volgende*".[52]

3.1.2 De periode 1500-1800

Enkhuizen beleefde in de 16de en 17de eeuw een korte maar krachtige economische bloei. Vanaf omstreeks 1650 is sprake van economische achteruitgang.
In deze paragraaf komt eerst kort de algemene economische ontwikkeling van Enkhuizen tijdens de bloeiperiode aan bod, waarna de belangrijkste economische drijfveren meer gedetailleerd zullen worden besproken. Tot slot wordt ingegaan op het economisch verval van de stad.

3.1.2.1 Economische ontwikkeling tot omstreeks 1650

De Hollandse havensteden uit de Gouden Eeuw worden vaak gezien als stapelmarkten: hier werden goederen aangevoerd, soms vond een bewerking van het product plaats en vervolgens werden de goederen weer geëxporteerd. Voor Enkhuizen kan men zich afvragen in hoeverre de stad een stapelfunctie had. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Hoorn en Amsterdam werd namelijk niet eenzelfde product ingevoerd en weer uitgevoerd (met uitzondering van de goederen die door de VOC-schepen werden aangevoerd). Simpel gezegd werd zout, hout en graan in Enkhuizen binnen gebracht en kwam haring er weer uit.

Na de economische crisis aan het einde van de 15de eeuw vond in Enkhuizen in de 16de eeuw een periode van herstel en economische groei plaats.
Voor informatie over de economische toestand van Enkhuizen in de eerste kwart van de 16de eeuw staat de Informacie uit 1514 tot onze beschikking. Het beeld van Enkhuizen dat uit deze bron naar voren komt, is dat van een vrij arme stad. Ook hier moet er echter weer rekening mee worden gehouden dat dit beeld bewust is geschapen om de hoogte van de te betalen belasting laag te houden. In vergelijking met de Enqueste uit 1494 is de informatie over de economische activiteiten van Enkhuizen vrij summier. Vermeld wordt dat de belangrijkste nering in de stad de scheepvaart was. In totaal hadden 24 "*maersscepen*" (grote zeeschepen) Enkhuizen als thuishaven, hoewel hierbij wordt vermeld dat niet alle schepen (volledig) in bezit van burgers van Enkhuizen waren. Vier schepen waren in bezit van Amsterdammers, terwijl lieden uit bijvoorbeeld Alkmaar en Hoorn delen in veel andere schepen bezaten. Hiernaast

49 Een grootschipper is een schipper van een groot zeeschip. Vaak vervoerden zij ook goederen voor kooplieden van andere steden.
50 Brandt 1666, 32.
51 Fruin 1876, 24.
52 Brandt 1666, 40.

wordt het vissen op tijbokking als een belangrijk bestaansmiddel beschreven. Het aantal vissersschepen is niet genoteerd.[53]
Met betrekking tot de inkomsten van de stad wordt vermeld dat in Enkhuizen geen accijns werden geheven. Dit is opvallend, omdat in Hoorn in 1514 accijns werden geheven op bier, wijn, wol, graan, turf, hout, laken, vlees, spek en zout.[54] De enige inkomsten voor Enkhuizen bestonden uit het innen van belasting op onroerende goederen bij haar inwoners.[55]

In de 16de eeuw vond binnen de economie van Enkhuizen een specialisatie-proces plaats op de haringvisserij op de Noordzee en de zoutindustrie (fig. 33). Deze activiteiten hingen nauw met elkaar samen: voor de conservering van de haring was een grote hoeveelheid zout nodig. Dit zout werd in ruwe vorm gehaald uit vooral Portugal, Spanje en Frankrijk, waarna het in Enkhuizen in zoutketen werd geraffineerd.
Over de aanvang van de haringvisserij en zoutziederij in Enkhuizen is weinig bekend. Waarschijnlijk hebben deze activiteiten zich in de eerste helft van de 16de eeuw ontplooid. De haringvisserij, en daarmee waarschijnlijk ook de zoutindustrie, beleefden hun bloeiperiode in de jaren 1630-1650/70 (zie onder).
Hiernaast bleef de Sontvaart in de 16de eeuw een belangrijke poot in de economie van de stad, hoewel het procentuele aandeel van Enkhuizen in de totale Hollandse Sontvaart toen al daalde. In de 17de eeuw nam het belang van Enkhuizen in deze handel af.

Fig. 33 Een schildering uit het 'Visboek' van Adriaen Coenen uit 1577-1581, voorstellende de haringvisserij op de Noordzee. Uit Egmond 2005, 80.

53 Fruin 1866, 102-103.
54 Fruin 1866, 79-80.
55 Fruin 1866, 99.

Door Lesger is een inventarisatie gemaakt van de export vanuit Hollandse en Zeeuwse centra in een periode van zeven maanden in het jaar 1545. Hieruit blijkt dat de export van Enkhuizen zich sterk concentreerde op twee producten, namelijk haring (47,7% van de export) en zout (43,4%). De exportproducten uit Hoorn bestonden met name uit kaas, laken en artikelen voor algemeen gebruik. Als we deze gegevens vergelijken met het Kamper ponttolregister uit de jaren 1439-1441, blijkt dat de specialisatie in een beperkt aantal producten van beide steden gelijk is gebleven. De exportgoederen uit Enkhuizen hadden in 1545 met name Noord- en Oost-Nederland (Friesland, Gelderland en Overijssel) als bestemming (57,8% van de waarde van de export). Verder werden vrij veel goederen (28,7%) naar Noord-Duitsland of Scandinavië vervoerd. Slechts een kleine hoeveelheid producten verkocht men aan het Rijn- en Maasdal (6,1%) en Engeland en Frankrijk (7,4%).[56]
Uit de exportgegevens blijkt tevens dat de economische groei van Enkhuizen in de 16de eeuw dermate snel was dat de haringstad Hoorn voorbijstreefde, die in de afgelopen eeuwen qua ontwikkeling steeds een paar passen voor Enkhuizen had gelopen: de export van de goederen in 1545 in Enkhuizen bedroeg 5975 gulden, terwijl in Hoorn slechts voor 2307 gulden aan goederen werd uitgevoerd. Overigens zijn deze bedragen in vergelijking met de waarde van de export van Amsterdam, namelijk 354.601 gulden, zeer klein.[57]

Algemeen gezien is gedurende de hele 16de eeuw sprake van economische groei in Enkhuizen. Een korte onderbreking van deze groei in de jaren 1568-1573 werd veroorzaakt door de politieke onrust kort voor het begin van de Opstand of Tachtigjarige oorlog. Door de onrustige situatie trokken kooplieden weg uit de stad, werd de scheepvaart en handel belemmerd en daalde de werkgelegenheid.[58] Na de overgang van Enkhuizen naar de Prins van Oranje in 1572 krabbelde de stad echter snel op. Dit was mede te danken aan de voorrechten die de Prins aan Enkhuizen verleende. De belangrijkste hiervan was het verkrijgen van het paalkistrecht in 1573, dat hiervoor aan Amsterdam toebehoorde.[59] Dit recht werd aan Enkhuizen geschonken, omdat zij als eerste stad de zijde van de Prins had gekozen. Ook het feit dat Amsterdam zich nog niet tegen de Spaanse kroon had gekeerd, speelde uiteraard mee. Enkhuizen had nu het recht om de betonning en bebakening op de Zuiderzee aan te brengen en te onderhouden. Hiervoor konden zij geld innen van passerende schepen, het paalgeld, en dit was vrij lucratief. Toen Amsterdam zich in 1578 tegen het Spaanse gezag keerde, probeerde het stadsbestuur het paalkistrecht terug te krijgen. Deze poging was echter niet succesvol en het recht bleef bij Enkhuizen. In 1836 werd het recht door de staat overgenomen tegen een jaarlijkse vergoeding.[60] Naast het paalkistrecht kreeg Enkhuizen van de Prins van Oranje in 1577 ook het recht op een tweede marktdag per week.[61]

In 1596 werd een ossenmarktplaats ingericht in de stad op initiatief van een persoon uit Eierstedt, een eiland langs de Duitse kust. In de jaren hierna wist Enkhuizen de ossenhandel met Denemarken en Sleeswijk-Hollstein geheel naar zich toe te trekken, ten koste van de ossenmarkt in Hoorn. Vanaf 1605 was de markt in Enkhuizen de belangrijkste ossenmarkt in de Nederlanden en het aantal ossen dat jaarlijks in de stad werd verhandeld was enorm: rond 1625 werden bijvoorbeeld circa 12.000 ossen op de markt gebracht. Rond 1650 moest Enkhuizen de ossenmarkt afstaan aan Amsterdam.[62]

56 Lesger 2001, 34-38.
57 Lesger 1990, 53-54, 94-95.
58 Willemsen 1988, 136-137.
59 Brandt 1666, 143.
60 Van der Aa 1843, 208-209.
61 Brandt 1666, 161.
62 Gijsbers 1999, 57, 75; Brandt 1666, 205.

Vanaf het einde van de 16de eeuw nam Holland deel in de scheepvaart op Azië, Amerika en Afrika. Enkhuizen was bij deze nieuwe ondernemingen betrokken, zij het wel steeds als kleine broer van Amsterdam en Zeeland. De VOC situeerde een afdeling in Enkhuizen, wat niet verwonderlijk is gezien de snelle groei die de stad in deze tijd doormaakte. Bij de oprichting van de WIC in 1621 moest Enkhuizen een kamer delen met Hoorn (het Noorderkwartier). Ook nam de stad deel in de Noordsche Compagnie, die in 1614 werd opgericht.

3.1.2.2 Haringvisserij

Tot de 16de eeuw was de haringvisserij in Enkhuizen beperkt tot de vangst van Zuiderzeeharing. Deze haring werd waarschijnlijk alleen gerookt en niet gezouten. Vanuit Scandinavië, met name Skåne in het zuiden van Zweden, werd gezouten haring aangevoerd. Hier was vanaf omstreeks 1300 een haringindustrie ontstaan die produceerde voor een internationale markt en tot het begin van de 15de eeuw domineerde deze haring de Europese markt. Door toedoen van politieke beperkingen raakte de haringvisserij hier uiteindelijk in verval.[63] Het zwaartepunt verschoof naar de haringgronden in de Noordzee, waar vanuit Vlaanderen en Zeeland op werd gevist. De haringvisserij kwam hier mede tot bloei door de introductie van een nieuw type haringnet en haringschip, de buis, die het mogelijk maakte om de haring aan boord van het schip te kaken en daardoor een aantal weken achtereen op zee te blijven (fig. 34).[64]

Fig. 34 Een gevelsteen met een haringbuis in een pand aan de Bocht.

De praktijk van het haringvissen op de Noordzee verspreidde zich waarschijnlijk al in de 15de eeuw naar het graafschap Holland. Volgens de kroniekschrijver Velius werd in 1416 de haringbuis in Hoorn geïntroduceerd.[65] Door de zware concurrentie van Vlaanderen en Zeeland was de schaal van de haringvisserij in Holland in eerste instantie klein. In de 16de eeuw nam het aandeel van de Zuidelijke Nederlanden in de haringvisserij af, met als belangrijkste oorzaak een reeks oorlogen die de industrie in zwaar weer bracht. In het bijzonder dienen hier de Frans-Habsburgse Oorlogen tussen 1521 en 1559 te worden genoemd. De haringvissers van Holland profiteerden van de onrustige situatie in het zuiden en zagen kans om hun positie binnen de haringvisserij op de Noordzee te versterken.[66] In Holland ontstonden twee productieregio's voor haring: het Zuiderkwartier, dat zich concentreerde langs de monding van de Maas en waartoe onder meer Vlaardingen, Delfshaven, Rotterdam en Schiedam behoorden, en het Noorderkwartier, waarbinnen Enkhuizen de absolute hoofdrolspeler was.[67] Al vóór het begin van de Opstand was de Hollandse haringvisserij dominant geworden binnen de Nederlanden.[68] De haringcentra van het Zuiderkwartier bereikten aan het begin van de 17de eeuw haar hoogtepunt. Het Noorderkwartier piekte iets later in de 17de eeuw (zie onder).[69] Over de precieze reden voor het verval van de haringindustrie zijn de meningen verdeeld. Onder andere concurrentie vanuit het buitenland, de kleine binnenlandse markt, hoge lonen binnen de sector, een gebrek

63 Jahnke 2009, 180-182.
64 Willemsen 1988, 42-43.
65 Velius, Kroniek van Hoorn, 138.
66 Sicking/Van Vliet 2009, 337-364; Sicking 2002, 271.
67 Van Bochove 2004, 3.
68 Sicking/Van Vliet 2009, 337-364; Sicking 2002, 271.
69 Van Bochove 2004, 8-9, 24

aan vernieuwing en een kortzichtig bestuur zijn als redenen genoemd.[70] Meer recent is met betrekking tot de oorzaken van het verval van de haringindustrie in het Zuiderkwartier de nadruk gelegd op de schade die door de kapers uit Duinkerken werd aangericht (fig. 35) en de nieuwe investeringsmogelijkheden in het gebied. Voor de achteruitgang van de haringvisserij in het Noorderkwartier hebben mogelijk vooral de belemmeringen en kapingen tijdens de Engels-Nederlandse Oorlogen tussen 1652 en 1784 een rol gespeeld.[71] Ook overbevissing, met als gevolg dat steeds verder weg van het thuisland moest worden gevist, kan als mogelijke oorzaak worden genoemd.[72]

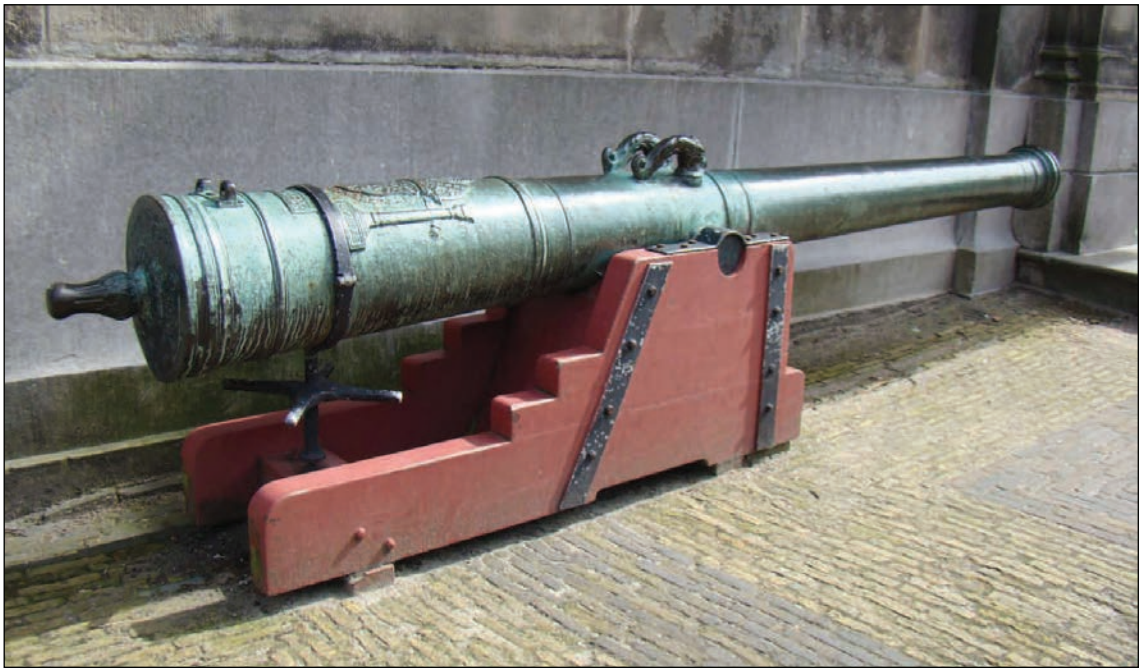

Fig. 35 Het kanon "Het Rode Paard" naast het stadhuis van Enkhuizen, in 1622 door Enkhuizen buitgemaakt op Duinkerker kapers. Het kanon is in 1551 gegoten in Mechelen en draagt het wapen van Karel V.

Het is niet bekend wanneer vissers uit Enkhuizen voor het eerst met buizen op de Noordzee naar haring visten. In de Enqueste uit 1494 of Informacie uit 1514 wordt alleen de visserij op de Zuiderzee genoemd en lijkt nog geen sprake te zijn van Noordzeevisserij. De informatie uit de bronnen is echter beperkt, waardoor het ontbreken van een vermelding over Noordzeevisserij niet als bewijs kan worden gezien dat dit ook daadwerkelijk niet werd uitgeoefend in Enkhuizen. Het is waarschijnlijk dat in ieder geval vanaf de eerste helft van de 16de eeuw vanuit Enkhuizen op de Noordzee naar haring werd gevist.[73]
De groei en het latere verval van de haringvisserij in Enkhuizen is te volgen aan de hand van het aantal haringbuizen in de stad (fig. 36). De vroegste notitie van het aantal buizen is afkomstig uit de kroniek van Brandt. Hij schrijft dat in 1555 140 buizen in Enkhuizen aanwezig waren.[74] In een bron uit 1569 wordt echter vermeld dat 60 buizen tot Enkhuizen behoorden. Beide aantallen verschillen sterk van elkaar, wat twijfels doet ontstaan over de betrouwbaarheid van de bronnen. Willemsen acht de vermelding van Brandt meer betrouwbaar. Voor de tweede

70 Willemsen 1988, 60-62; Van Bochove 2004, 3-5.
71 Van Bochove 2004, 21-23.
72 Mondelinge mededeling Peter Bitter, naar aanleiding van een lezing van A. Ervynck over isotopenonderzoek van visresten tijdens BNA-contactdagen 2009.
73 Dit gezien het feit dat kort na het midden van de 16de eeuw volgens Brandt al 140 buizen in de stad aanwezig waren (zie onder). Ook moet het ontstaan van een grootschalige zoutindustrie in de eerste helft van de 16de eeuw waarschijnlijk in verband worden gebracht met de aanvang van de haringvisserij op de Noordzee (zie onder).
74 Brandt 1666, 78.

kwart van de 17de eeuw is de haringvloot van Enkhuizen geschat op 300-325 buizen, wat neerkomt op ongeveer de helft van de totale Hollandse haringvloot.[75] In 1654 waren 246 buizen in de stad aanwezig.[76]

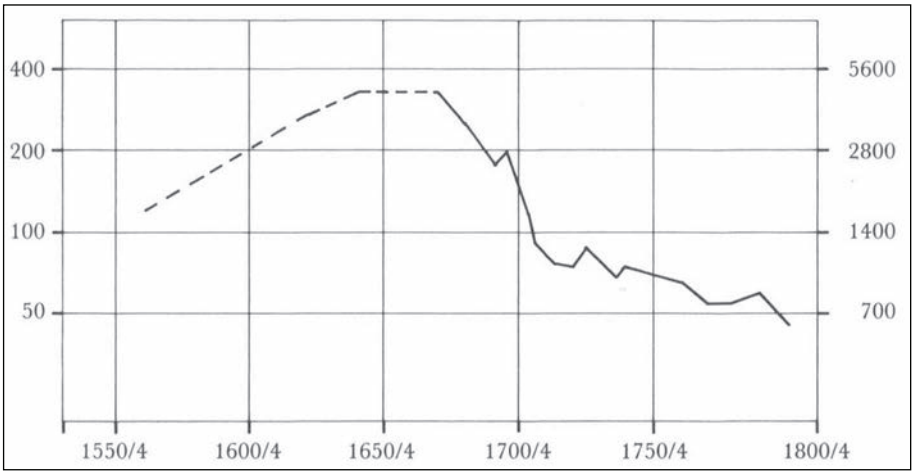

Fig. 36 De ontwikkeling binnen de haringvisserij. Linkerschaal: het aantal haringbuizen in Enkhuizen. Rechterschaal: het aantal arbeidsplaatsen. Willemsen 1988, 56.

Pas voor de periode 1669-1670 en 1688-1855 zijn betrouwbare statistische gegevens beschikbaar over het aantal buizen in Enkhuizen. In 1669 waren 315 buizen in de stad aanwezig, dus ongeveer hetzelfde aantal als in de tweede kwart van de 17de eeuw. Een kleine 20 jaar later was het aantal buizen gedaald: in 1688 telde de stad 217 haringbuizen. In de periode hierna is sprake van een vrijwel constant verval. In de 19de eeuw bestond de haringvloot van Enkhuizen uit ongeveer 10 buizen, totdat de laatste schepen in 1873 werden verkocht. Volgens Willemsen wijst de ontwikkeling van het aantal buizen erop dat de haringvisserij in Enkhuizen pas na 1670 in verval raakte, en niet in de eerste helft van de 17de eeuw zoals in het verleden is gesuggereerd.[77] Door Van Bochove wordt echter op basis van de exportcijfers van haring door de Sont beweerd dat de haringvangst in Enkhuizen al na 1650 sterk afnam, ten gevolge van de Engels-Nederlandse Oorlogen.[78]

Een groot deel van de gezouten haring werd geëxporteerd. Waarschijnlijk moet de haring worden beschouwd als het belangrijkste exportproduct van Enkhuizen in de 16de en 17de eeuw, hoewel dit niet goed met statistische gegevens kan worden onderbouwd. Voor Enkhuizen was met name de haringexport naar het Oostzeegebied belangrijk. In de periode 1691-1780 werd bijvoorbeeld 51,6% van de haringvangst van Enkhuizen naar dit gebied uitgevoerd.[79] Ook als handelsproduct naar andere gebieden, met name Frankrijk en Noord-Duitsland, domineerde de haring. Het last- en veilgeldregister uit de periode 1643-1645 toont dat 83% van de ontvangsten van de stad uit het buitenland (met uitzondering van Noord-Europa en Oost-Indië) voor rekening van de Noordzeeharing kwam.[80]

Het belang van de haringvisserij voor Enkhuizen zit niet alleen in de winst die uit deze industrie werd verkregen, maar ook in de werkgelegenheid die het binnen de stad creëerde. In de eerste plaats heeft dit betrekking op de vissers. Aan boord van een buis werkten gewoonlijk 12 tot 14 mensen, wat voor de bloeiperiode van circa 1620 tot 1670 neerkomt op 4200 tot 4400 vissers. Hierbij moet als kanttekening worden gezet dat niet alle vissers uit Enkhuizen

75 Willemsen 1988, 54-56.
76 Van Bochove 2004, 11.
77 Willemsen 1988, 47-48, 54-56.
78 Van Bochove 2004, 12.
79 Willemsen 1988, 53.
80 Willemsen 1988, 78; Willemsen 1987, 132; Van Bochove 2004, 12.

afkomstig waren: de meeste vissers woonden op het platteland. De vissers waren niet het hele jaar door werkzaam in de haringvisserij: er werd slechts gevist tussen 24 juni en december/ begin januari. In de resterende periode hielden zij zich waarschijnlijk bezig met andere vormen van visserij.[81]
Hiernaast was een groot aantal arbeiders en ambachtslieden van toeleveringsbedrijven afhankelijk van de haringvisserij. Bij deze bedrijven kan bijvoorbeeld worden gedacht aan kuiperijen, haringpakkerijen, zoutziederijen (zie onder), nettenbreierijen, scheepswerven, touwslagerijen en zeildoekweverijen.

3.1.2.3 Zoutindustrie

Enkhuizen was waarschijnlijk vanaf omstreeks 1425 betrokken bij de zoutvaart.[82] Dit betrof alleen vrachtvaart: grof zout werd vanuit Frankrijk naar het Maasgebied vervoerd. Hier werd het zout geraffineerd in zoutketen en vervolgens gebruikt door de haringpakkerijen. In de kroniek van Brandt wordt bij het jaar 1475 melding gemaakt van zouthaalders uit Enkhuizen. Verhaald wordt hoe circa 70 zoutschepen uit Enkhuizen en Hoorn werden gekaapt door de Fransen bij de baai ten zuiden van Brest: "*de scheepen van Enkhuisen en Hoorn, t'samen ontrent LXX in getaele, nae 't verrichten hunner koopmanschap met sout geladen naer huis voeren, wierden se door hunne hoogmoedt en onvoorsichtigheit van de Francoisen vermeestert* (…) *Dit was een swaere slag tot merkelijke schaede van Enkhuisen*".[83] Uit het verhaal wordt niet duidelijk waar de schepen het zout hadden ingeladen (waarschijnlijk echter Frankrijk) en wat de bestemming van het zout was.
In de eerste helft van de 16de eeuw kwam verandering in de situatie. Zoals hierboven al is uiteengezet, werd de heersende rol van de Vlaamse en Zeeuwse haringvisserij overgenomen door de Hollandse haringvisserij, waarbinnen Enkhuizen een belangrijke positie innam. Het grove zout werd voortaan in Holland geraffineerd. Het zuivere zout werd met name gebruikt voor het conserveren van haring, maar ook voor de productie van zuivel en als exportproduct naar vooral het Oostzeegebied.
Het is niet bekend wanneer de eerste zoutketen in Enkhuizen zijn gebouwd. In de Enqueste uit 1494 en Informacie uit 1514 wordt geen melding gemaakt van zoutziederijen. Pas vanaf 1526 kunnen we met zekerheid zeggen dat in de stad zoutketen aanwezig waren door een vermelding uit de kroniek van Brandt: "*In dat selve jaer is bij de Wethouders der stede Enkhuisen aen den Burgeren vergunt, dat de geenen die soutketens wilden bouwen, geen excijs souden betaelen van het quartier souts en daer boven, 't welk sij souden uitmeten: aen den burgeren, die hier alreets Soutketens hadden, wierdt de selve vrijheit toegestaen; doch van 't geen onder 't quartier wierdt uitgemeten, moeste d'accijs betaelt worden. Op dese wijse socht men hier de soutneeringe voort te setten*."[84] Het stadsbestuur probeerde dus de zoutnering te stimuleren door de te betalen accijns voor zowel de bestaande als nieuw gebouwde zoutketen te verminderen. De meeste, mogelijk alle, zoutketen stonden buiten de stad aan de Zuiderdijk, die de bijnaam Ketendijk kreeg (fig. 37). Binnen West-Friesland was Enkhuizen de eerste stad waar zoutziederijen aanwezig waren. In bijvoorbeeld Hoorn en Edam werd pas in de tweede helft van de 16de eeuw voor het eerst zout gezoden.[85]
Voor de vroegste vermelding van het aantal zoutketen in de stad zijn we wederom op Brandt aangewezen. In de kroniek wordt de inhoud van een brief van het stadsbestuur van Enkhuizen uit 1536 aan de keizer beschreven. Hierin wordt vermeld dat "*er nu mits de verhindering der seevaert, bijna geen neering in de stadt was, dan noch een weinig door de XIV Soutketens,*

81 Willemsen 1988, 44, 57; Willemsen 1987, 133.
82 Lesger 1990, 52.
83 Brandt 1666, 31; Velius, Kroniek van Hoorn, 203-204. Volgens Velius ging het om 80 schepen, waarvan 30 uit Hoorn. Het verlies bedroeg 48.000 gulden.
84 Brandt 1666, 51.
85 Lesger 1990, 81.

die buiten de stadt stonden".[86] Langs de Zuiderdijk stonden in 1536 dus 14 zoutketen. De bronnen uit de periode hierna tonen een spectaculaire groei van het aantal keten. De kohieren van de tiende penning (zie paragraaf 4.4.2.1) geven informatie over het aantal zoutketen rond het midden van de 16de eeuw. In het vroegste kohier uit 1544 worden de keten niet vermeld. In 1553 waren 27 zoutketen langs de Zuiderdijk aanwezig.[87] Vier jaar later was dit aantal gestegen tot 32 keten.[88] In 1561, weer slechts vier jaar later, stonden 42 zoutketen bij Enkhuizen. Het volgende meetpunt is het verpondingskohier uit 1630 (zie paragraaf 4.4.2.1). In dat jaar waren maar liefst 63 zoutketen binnen de jurisdictie van Enkhuizen aanwezig.[89] Het is niet duidelijk of dit aantal als piek moet worden beschouwd. Wel is het waarschijnlijk dat in ieder geval vanaf de tweede helft van de 17de eeuw het aantal keten langs de Zuiderdijk slonk.

Fig. 37 De rij zoutketen langs de Zuiderdijk op de kaart van Blaeu uit omstreeks 1640.

Pas voor de late 18de eeuw zijn weer concrete gegevens bekend over het aantal keten. In 1784 waren nog slechts twee keten aanwezig, beide in bezit van ene Jan Bakker. In dat jaar vroeg hij toestemming aan het stadsbestuur voor de sloop van een van de keten.[90] De laatste zoutkeet moest in 1883 worden gesloopt voor de bouw van het treinstation.[91]

3.1.2.4 Zoutvaart en aanverwante handelsstromen

Het grove zout werd in eerste instantie betrokken uit Frankrijk, Portugal en Spanje[92]. Het Iberische zout had de voorkeur: het Franse zout was van slechtere kwaliteit en minder geschikt voor het zouten van haring. Het College van de Grote Visserij, een orgaan dat de kwaliteit van de haring bewaakte, schreef daarom gewoonlijk Spaans zout voor. Het gebruik van Frans zout was alleen toegestaan wanneer een tekort aan Spaans zout bestond.[93]

De handel met Frankrijk was ondanks deze beperking in de 17de eeuw zeer uitgebreid. Dit blijkt onder andere uit het last- en veilgeldregister uit 1643-1645. In deze jaren werd bijna 90% van de vanuit Enkhuizen uitgevoerde goederen (gemeten naar de waarde van de goederen) naar Frankrijk verscheept, vooral Rouaan, Nantes, Bordeaux en Marseille. Het overgrote deel van deze goederen bestond uit Noordzeeharing, kaas en bokking. Vanaf de derde kwart van de 17de eeuw kreeg de handel tussen Holland en Frankrijk een flinke klap door zware

86 Brandt 1666, 62.
87 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 113, 36-37.
88 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 114, folio 70 verso - folio 71 verso.
89 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 108-109.
90 Brouwer *et al*. 1938, 118.
91 Brouwer *et al*. 1938, 180.
92 Volgens Brulez kwam het zout uit Frankrijk tot het einde van de 15de eeuw uit de baai van Bourgneuf in Bretangne. In de 16de eeuw stopte de zoutvaart op deze baai en werd het Franse zout betrokken uit Brouage, in de buurt van Bordeaux. Rekening dient hierbij te worden gehouden met het feit dat Brulez alleen gegevens over de zoutvaart in Zeeland heeft gebruikt. De belangrijkste zouthavens in Portugal waren Setubal en Lissabon. In Spanje werd het meeste zout vervoerd vanuit San Lucar de Barrameda en Cadix. Brulez 1955, 181-183.
93 Klooster 1998, 26; Van Bochove 2009, 212.

belastingmaatregelen van de Franse regering.[94]
Het is niet precies bekend wanneer de zoutvaart op het Iberisch schiereiland zijn aanvang nam. Vermoedelijk voeren de eerste Enkhuizer zoutschepen in de eerste helft van de 16de eeuw naar Spanje en Portugal. Een vermelding over de zoutvaart met Iberië uit de kroniek van Brandt wijst hierop. Brandt beschrijft hoe in 1536 een schip na het inschepen van zout in Andalusië en Lissabon op de terugweg werd overvallen door Franse schepen: "*naemen de Francoisen een schoon nieu schip van Enkhuisen, komende van Andalusiën en Lisbon met sout geladen*".[95]
Uit de inventarisatie van de exportgoederen in 1545 (zie boven) blijkt dat in dat jaar geen goederen vanuit Enkhuizen naar het Iberisch schiereiland werden vervoerd. Dit kan betekenen dat in dat jaar geen zouthaalders op Spanje of Portugal voeren en alleen zout uit Frankrijk werd betrokken. Mogelijk wijst dit erop dat de vaart van Enkhuizer schepen op het Iberisch Schiereiland in de eerste helft van de 16de eeuw nog vrij beperkt was. Een andere mogelijkheid is dat de zouthaalders geen exportgoederen meenamen op hun heenreis, maar geladen waren met ballast. Het is eveneens mogelijk dat zout van het Iberisch Schiereiland (deels) via de kuststeden van Zeeland en Vlaanderen werd verworven. Van havens als Arnemuiden en Veere is met zekerheid te zeggen dat zij rond het midden van de 16de eeuw op Spanje en Portugal voeren.[96] Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld Antwerpen en Brugge.

Het begin van de Opstand in 1568 betekende niet het einde van de handelsbetrekkingen tussen Spanje en de Nederlanden. Opvallend is dat de handelsstromen tussen beide landen in ieder geval in de eerste twee decennia van de oorlog vrijwel zonder beperkingen bleven bestaan. Ook na de inlijving van Portugal door Spanje in 1580 bleven Hollandse schepen naar het Iberisch schiereiland varen. De reden hiervoor was dat beide landen in hoge mate afhankelijk waren van elkaars producten: Spanje betrok via de Hollandse kooplieden onder andere graan en hout, wat de Hollanders op hun beurt vanuit het Oostzeegebied hadden geïmporteerd. Voor de Hollanders was het Iberische zout van groot belang, voor de productie van haring, zuivel en als exportproduct. Een stop op de handel tussen de Nederlanden en Spanje zou beide landen daarom in grote economische moeilijkheden brengen. Slechts drie keer werden grote hoeveelheden Hollandse schepen in Iberië in beslag genomen. De eerste confiscatie vond plaats in 1585, toen ongeveer 100 Nederlandse schepen in Lissabon en Setúbal werden overvallen. Philips II, koning van Spanje, riep een handelsembargo af en dit resulteerde in een tijdelijke stopzetting van de vaart op het Iberisch Schiereiland. Als gevolg hiervan stegen de prijzen van Zuid-Europese producten in de Nederlanden explosief. Vooral het gebrek aan zout was een groot probleem. Door een groot tekort aan Noord-Europese producten moest Philips zijn embargo in 1588 weer opheffen en de handel werd hervat. Rond 1590 had de goederenstroom waarschijnlijk zijn oude omvang weer bereikt, hoewel de verhoudingen nu vermoedelijk meer gespannen waren. In 1595 en 1598 werden opnieuw grote hoeveelheden Hollandse schepen (400 tot 500 schepen) gekaapt in Iberische havens, wat steeds werd gevolgd door een handelsembargo.[97]

Tot het einde van de 16de eeuw verbood de koning van Spanje de vaart van Hollandse schepen door de Straat van Gibraltar. Hier kwam verandering in door een grootschalige hongersnood in 1590 ten gevolge van extreme droogte in Zuid-Europa. Om de bevolking van Spanje en Italië te kunnen voeden, waren de Hollandse schepen met graan uit het Oostzeegebied nu meer dan welkom. De Straatvaart, de vaart op het Mediterrane gebied, ving hiermee aan.

94 Willemsen 1988, 79.
95 Brandt 1666, 59.
96 Lesger 2001, 34; Door Brulez zijn de importgegevens van zout in Zeeland rond het midden van de 16de eeuw onderzocht. Verreweg het meeste geïmporteerde zout bleek uit Spanje afkomstig. Het overige zout werd gehaald uit Portugal en Brouage (Frankrijk). Brulez 1955, 182.
97 Sluiter 1948, 167-170.

De belangrijkste tak van de Straatvaart voor Holland was de handel met Italië. Deze handel bereikte zijn piek rond 1635, om vervolgens weer af te zakken naar het niveau van omstreeks 1590.[98] Amsterdam lijkt gedurende deze hele periode veruit het grootste aandeel in de handel op Italië te hebben gehad.[99] Vooral zout werd als retourproduct vanuit Italië meegenomen. Hiernaast is bekend dat onder meer zijde, olie, wijn, aardewerk en vruchten vanuit Italië naar de Nederlanden werden geïmporteerd.[100]

Ook vanuit Enkhuizen zetten schepen koers naar de Middellandse Zee. Tegen de Straatvaart bestond in Holland in eerste instantie weerstand, vooral door de vrees dat in Holland een tekort aan graan zou ontstaan en door de vijandige situatie met Spanje. Ondanks het openstellen van de Straat van Gibraltar had koning Philips II in 1591 namelijk opnieuw Hollandse schepen laten kapen, ditmaal 26 stuks. Dat ook het stadsbestuur van Enkhuizen, in ieder geval kort na 1590, geen voorstander was van de vaart op Italië blijkt uit een tweetal resoluties uit 1591. Uit de bronnen komt naar voren dat het stadsbestuur bang was dat Enkhuizer schepen door de Spanjaarden zouden worden gekaapt en dit economische schade voor de stad zou opleveren.[101]

De meeste Hollandse schepen handelden via de havensteden Genua, Livorno en Venetië, hoewel ook kleinere havens als Viareggio en La Spezia werden aangedaan.[102] Informatie over de handel op Italië is schaars. Systematisch bijgehouden lijsten met ingekomen schepen zijn nauwelijks beschikbaar, waardoor het moeilijk is om de handelsrelaties in cijfers uit te drukken en verschuivingen binnen de handel waar te nemen. Voor Enkhuizen moeten we het vooral doen met losse vermeldingen.

Uit een onvolledig register van Nederlandse schepen die tussen 1592 en 1611 in Livorno binnenkwamen, blijkt dat schippers uit Amsterdam veruit in de meerderheid waren. Slechts één keer is mogelijk sprake van een schipper uit Enkhuizen.[103] In ditzelfde register worden tevens de goederen aan boord van de schepen genoemd. Hierbij valt direct op dat in de eerste jaren na 1590 de Hollandse schepen vrijwel uitsluitend met graan waren beladen, terwijl in de jaren daarna het assortiment exportproducten uit Holland veel meer divers was en het graan meer op de achtergrond was geraakt. Onder andere kaas, haring, huiden, laken, peper, tabak en lood werd door de Hollandse schippers naar Livorno gebracht.[104]

Uit de jaren 20 van de 17de eeuw dateert een aantal vermeldingen van schippers uit Enkhuizen die naar Italië voeren, waaronder in 1620 een schip met gedroogde haring met als eindbestemming Livorno, een schip met graan en bonen die koers zette naar Livorno, Genua of Viareggio in 1621, een schip dat in 1621 aankwam in Venetië met gedroogde haring en lood en een schip met rogge voor La Spezia in 1622.[105]

In historische bronnen zijn ook vermeldingen te vinden van Enkhuizer schippers die met hun schip in dienst waren van Italiaanse kooplieden. Zij vervoerden goederen tussen havensteden aan de Middellandse Zee. In 1618 werden bijvoorbeeld vier Hollandse schepen door Venetië ingenomen, waarvan twee schepen uit Enkhuizen. De schepen waren in dienst van Venetie en vervoerden goederen, onder andere olie en zout naar andere steden binnen Italië.[106] Een jaar later werden opnieuw twee Enkhuizer schepen gekaapt door Venetië. Ditmaal waren de schepen in dienst van een koopman uit Napels. De schepen vervoerden zout uit Barletta naar Julia Nova, om vervolgens koren in te laden en dit naar Napels te brengen.[107]

98 Jaspers 2007a, 137; Heeringa/Nanninga 1910, 1-2; Van Gelder 2009, 51-54.
99 Jaspers 2007a, 137. Zie ook onder.
100 Jaspers 2007a, 136.
101 Heeringa/Nanninga 1910, 2-3, 9-10.
102 Zie bijvoorbeeld Heeringa/Nanninga 1910, 93-97.
103 Heeringa/Nanninga 1910, 14-17.
104 Heeringa/Nanninga 1910, 14-17.
105 Heeringa/Nanninga 1910, 75, 93-97.
106 Heeringa/Nanninga 1910, 64-65.
107 Heeringa/Nanninga 1910, 70-72.

Slechts twee historische bronnen geven systematische informatie over de handelsbetrekkingen tussen Enkhuizen en Italië. Het last- en veilgeldregister uit 1643-1645 van Enkhuizen laat zien dat de goederenstroom tussen beide landen in deze periode beperkt was. De meeste Enkhuizer schepen vervoerden bokking of haring naar de havens van Genua, Livorno en Venetië. Desondanks was de waarde van de uitgevoerde goederen naar Italie vele malen groter dan dat van de goederen die waren bestemd voor bijvoorbeeld Portugal, West-Indië en Engeland/ Schotland. Opvallend is dat volgens het register geen Italiaanse goederen werden ingevoerd in Enkhuizen.[108] Het is goed mogelijk dat de Enkhuizer schepen leeg vanuit Italië vertrokken en op de terugweg zout of andere goederen ophaalden van het Iberisch Schiereiland. Dit zou kunnen betekenen dat het Italiaanse zout een niet erg gewild product was, althans in Enkhuizen. Of dit ook voor de voorafgaande periode geldt, is niet bekend.
Een ander bruikbaar register voor de Straatvaart in het algemeen zijn de lastgeldrekeningen uit de jaren 1645-1659. Het register geeft een overzicht van de ingekomen schepen van de steden Amsterdam, Rotterdam, Medemblik, Enkhuizen en Hoorn vanuit het Mediterrane gebied. Doordat een vergelijking tussen de steden te maken is, geeft het register inzicht in het aandeel van de steden in de Straatvaart in deze periode. Helaas zijn alleen voor de jaren 1647-1648 en 1656-1657 rekeningen van Enkhuizen bekend. Desondanks maken de rekeningen duidelijk dat in deze periode de Straatvaart in Enkhuizen nauwelijks van belang was. De 447 gulden die in 1647-1648 in Enkhuizen werd betaald, steekt schril af tegen de 8857 en 3267 gulden van respectievelijk Amsterdam en Hoorn. Zelfs in Medemblik ligt het bedrag met 950 gulden hoger dan in Enkhuizen. De inkomsten in de jaren 1656-1657 waren voor Enkhuizen nihil. Hetzelfde gold overigens voor de andere steden, met uitzondering van Amsterdam.[109]

De handelsbeperkingen met Spanje en Portugal veroorzaakten dat men op zoek ging naar plaatsen voor zoutwinning buiten Europa. Op deze manier probeerden de Hollanders hun afhankelijkheid van zout van het Iberisch Schiereiland te verkleinen. Naar aanleiding van het eerste handelsembargo van Spanje in 1585 voeren vier schepen naar de Kaapverdische Eilanden om zout te halen (fig. 38). Ook in de jaren 90 werd hier geregeld zout gehaald, naar aanleiding van de handelsembargo's met het Spaanse koninkrijk. Aan het einde van de 16de eeuw verlegden de zouthaalders letterlijk hun grenzen en voeren naar West-Afrika en Zuid-Amerika, op dat moment koloniale gebieden van Spanje.
Voor Afrika was met name de vaart op Guinee van belang. Dat hier niet alleen zout werd gehaald, blijkt uit een vermelding uit de kroniek van Brandt. Hij verhaalt hoe een zekere "*Barent Eriksz. van Enkhuisen, een ervaere seeman*" in 1593 koers zette naar Guinee, om een jaar later rijk beladen terug te keren "*mede brengende een deel goudt, acht of negen lasten grein* [paradijskorrel]*, en ontrent tusschen de selven en acht hondert ponden olyfants tande*".[110]
Vanaf 1572 voeren Hollandse schepen incidenteel naar Zuid-Amerika. Vanaf 1594 is sprake van geregeld scheepsverkeer tussen het Caribische gebied en de Nederlanden. De eilanden en kust van Zuid-Amerika waren rijk in zout, wat door de Spaanse kolonisten nauwelijks werd geëxploiteerd. Vanaf 1595 groeiden de handelscontacten met West-Indië gestaag, met name door de handelsembargo's van Spanje in 1595 en 1598. In de laatste jaren van de 16de eeuw ontdekte een Nederlandse vloot de zoutpannen van Araya (Venezuela) en keerde rijk beladen terug naar hun vaderland.[111] In Holland was de blijdschap groot "*om dat men Spanje in dit stuk mogt missen: te meer, dewijl men 't in Spanje moest betaelen, en hier voor niet van de strandt schepte, en 't was een derde deel beter dan 't Spaensche sout*". Direct werden dertig

108 Willemsen 1988, 79.
109 Heeringa/Nanninga 1910, 152.
110 Brandt 1666, 195.
111 Sluiter 1948, 171-172, 175-176.

grote schepen uitgerust om weer naar West-Indië te varen.[112] Tussen 1599 en 1605 voeren ten minste 768 Nederlandse schepen naar de regio van Araya, waarvan ongeveer 90% zout kwam halen. Ter vergelijking, in dezelfde periode deden slechts 25 Engelse en vier Franse schepen de regio aan. De meeste schepen van de Republiek waren afkomstig uit West-Friesland en Zeeland. De schepen die geen zout haalden, smokkelden vooral goederen als textiel naar het Caribisch gebied, wat nadelig was voor de Spaanse textielhandelaren. Op de terugweg namen de Nederlandse smokkelschepen met name tabak mee.[113]

Fig. 38 Het inladen van zout op de Kaapverdische eilanden. Rond 1625, door Experiens Sillemans. Collectie Nederlands Scheepvaart Museum.

Het Spaanse handelsembargo met de Nederlanden was voor de Spaanse koning uitgelopen op een fiasco: niet alleen wisten de Hollanders toch grote hoeveelheden zout te verwerven, dit zout werd bovendien illegaal uit Spaanse kolonies weggehaald, waarbij de bestaande handelsstromen tussen Zuid-Amerika en Spanje werden verstoord. De Spanjaarden namen in 1605 diverse maatregelen om de Hollandse schepen uit hun koloniale gebieden te weren, in eerste instantie zonder succes. Aan het einde van dat jaar wist een Spaanse oorlogsvloot echter een aantal Hollandse[114], Engelse en Franse schepen te overmeesteren. In de volgende jaren vermeden de Hollanders de regio van Araya. In plaats hiervan werd zout gehaald uit Frankrijk, de Kaapverdische Eilanden en mogelijk ook Majorca en Sardinië. In 1607 kwam tijdelijk een einde aan de vijandigheden tussen de Nederlanden en Spanje, wat in 1609 leidde tot het Twaalfjarig Bestand. Een belangrijke eis van Spanje was dat Holland de handel op Zuid-Amerika zou opgeven en de geplande WIC niet tot stand zou komen. De Republiek ging hiermee

112 Brandt 1666, 202.
113 Sluiter 1948, 178-179, 182-183; Klooster 1998, 26.
114 In ieder geval acht schepen waren afkomstig uit Hoorn.

akkoord en in de periode hierna werd weer zout van het Iberisch Schiereiland betrokken.[115]

Fig. 39 Het fort op het schiereiland van Araya, Venezuela. Foto: Wikipedia.

Met het einde van het Twaalfjarig Bestand in 1621 werden de vijandelijkheden tussen de Nederlanden en Spanje hervat en kwam de WIC tot stand. Opnieuw trokken zouthaalders naar Araya om zout te halen. Dit waren, in ieder geval in eerste instantie, zowel zoutschepen die in dienst waren van de WIC, als schepen van particuliere ondernemers.[116] In 1625 voeren bijvoorbeeld elf particuliere zoutschepen van Hoorn en Enkhuizen naar Brazilië om zout te halen: *"Die van Hoorn en Enkhuizen ziende hunne Ketens zonder Zout en eenige hunner Schepen ledig leggen, besloten elf van dezelve naar Isle de Majo te zenden, om van daar Zout te halen. En alhoewel zulks door het Octrooi van de Westindische Maatschappy verboden was; zo was het zelve echter in het Noorderquartier noch niet gepubliceert".*[117] Dit terwijl de WIC het monopolie op de zoutvaart op Venezuela had vanaf 1622.[118]

De Hollandse zouthaalders werden na de beëindiging van het Twaalfjarig Bestand door de Spanjaarden tegengewerkt door de aanwezigheid van een fort op het schiereiland van Araya (fig. 39). In 1633 werden de zoutschepen van de WIC door de Spanjaarden uit het Caribisch gebied verjaagd, waardoor de zoutvaart op Iberië weer toenam. Met de Vrede van Münster in 1648 wisten de Hollanders echter het recht te verkrijgen op de vaart naar West-Indië. Vanaf de jaren 50 van de 17de eeuw voeren weer zouthaalders van de WIC naar het Caribisch gebied, ditmaal met toestemming van de Spaanse koning. Aan de zoutvaart op Araya kwam in 1726 definitief een einde door een zware orkaan die de zoutpannen langs de kust volledig vernietigde.[119]

Voor de jaren 1670 en 1671 is het aantal binnengekomen zoutschepen van de kamers van de WIC bekend. Wat uit deze lijst direct opvalt is dat veruit de meeste schepen in Amsterdam binnenkwamen, namelijk 34 in 1670 en 72 in het jaar daarop. Voor Enkhuizen is alleen het aantal voor 1671 bekend, namelijk slechts zes zoutschepen. Ook voor de andere kamers kwamen relatief weinig zouthaalders binnen.[120] Het is niet bekend of in deze periode nog particuliere zoutschepen naar Zuid-Amerika voeren. Uit het last- en veilgeldregister van 1643-1645 blijkt dat Enkhuizen uit West-Indië vooral tabak en Braziliaans hout betrok.[121]

Naast de vaart op het Caribisch gebied bleef de zoutvaart op het Iberisch Schiereiland en Frankrijk bestaan. Het last- en veilgeldregister uit 1643-1645 maakt duidelijk dat Enkhuizen in deze periode uitsluitend zout uit Frankrijk en Portugal betrok.[122] Waarschijnlijk is de zoutvaart met Spanje in de eerste helft van de 17de eeuw opgegeven.

115 Sluiter 1948, 181, 186-195.
116 Centen 1747, 39.
117 Centen 1747, 50.
118 Van Beek *et al.* 1999, 211-213; Van Beek 2002, 71-84.
119 Van Beek *et al.* 1999, 2; Van Beek 2002, 71-84.
120 Antunes 2008, 42. In Hoorn kwamen in 1670 11 schepen binnen, in de kamer Maas in 1671 6 schepen en in de kamer Zeeland in 1671 slechts 4.
121 Willemsen 1988, 78.
122 Willemsen 1988, 175.

3.1.2.5 Sontvaart

De Westfriese steden Enkhuizen, Hoorn en Medemblik waren in de 16de eeuw verantwoordelijk voor het overgrote deel van het Hollandse scheepsverkeer door de Sont. Na 1600 nam Amsterdam deze leidende rol over. De ontwikkeling van de Sontvaart in Enkhuizen na 1500 kan vrij nauwkeurig worden gevolgd met behulp van de Sonttoltabellen uit de periode 1497-1783 (fig. 40).[123] In de eerste helft van de 16de eeuw is een daling zichtbaar van het aantal Sontdoorvaarten van vrachtvaarders uit Enkhuizen. De reden hiervoor was de onrustige politieke situatie tussen de Nederlanden, Denemarken en Lübeck, waardoor de Sont soms gesloten was voor Hollandse schepen.[124]

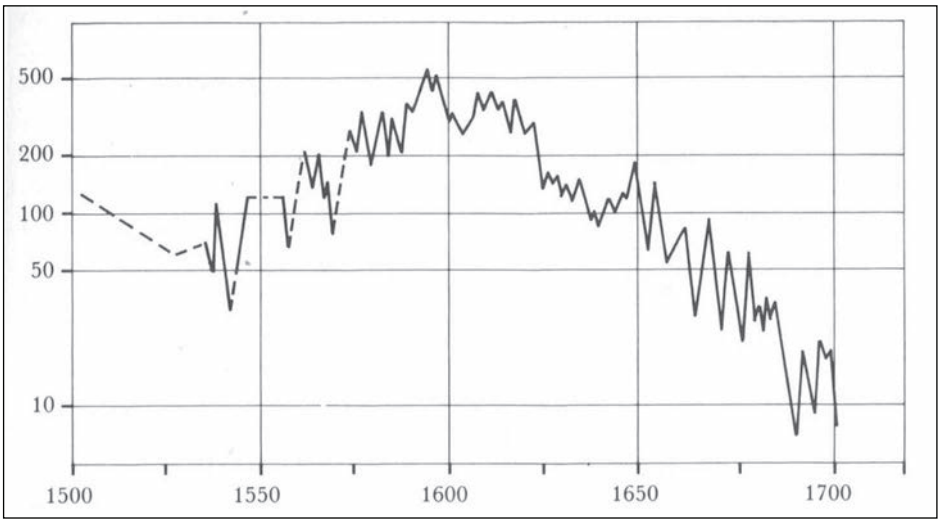

Fig. 40 Sontdoorvaarten van Enkhuizer schippers, 1500-1700. Willemsen 1988, 65.

Zoals hierboven al is vermeld, was het procentuele aandeel van Enkhuizen binnen de Hollandse Sontvaart aan het einde van de 15de eeuw het grootst, namelijk 22%. In de 16de en 17de eeuw nam dit aandeel af, naar 16% rond 1600 en 7% rond 1650. Desondanks is gedurende de 16de eeuw een toename van het aantal Sontdoorvaarten van Enkhuizer schippers zichtbaar. De piek ligt in de laatste jaren van de 16de eeuw, toen jaarlijks meer dan 500 vrachtvaarders uit Enkhuizen de Sont passeerden.[125]
Het aantal Enkhuizer schippers dat door de Sont voer, nam in de 17de en 18de eeuw snel af. Omstreeks 1720 voeren nog slechts drie of vier schippers uit de haringstad op de Oostzee. Vooral vrachtvaarders uit Friesland waren nu betrokken bij de Sontvaart.[126]
Het is lastig om vast te stellen in hoeverre de Sontvaart heeft bijgedragen aan de werkgelegenheid in Enkhuizen, omdat niet bekend is hoeveel mensen aan boord van de schepen werkten, in welke periodes werd gewerkt en of alle zeelieden uit Enkhuizen afkomstig waren. Verondersteld kan worden dat de werkgelegenheid in Enkhuizen ongeveer gelijk liep met het aantal Sontdoorvaarten van Enkhuizer schippers.[127]

Niet alle Oostzeevaarders uit Enkhuizen begonnen de reis in hun thuishaven. Veel schepen voeren naar een haven in Zuidwest-Europa, met name Portugal of Frankrijk, om vervolgens direct met de hier ingescheepte goederen naar de Oostzee te varen. Dit wordt 'voorbijlandvaart'

123 Zie voor meer informatie over de Sonttoltabellen: Willemsen 1988, 64-65.
124 Door Brandt wordt op diverse plaatsen melding gemaakt van de sluiting of het openstellen van de Sont, bijvoorbeeld bij 1532, 1533 of 1534, 1535, 1536, 1538 en 1542-1544.
125 Willemsen 1988, 64-66.
126 Willemsen 1988, 66.
127 Willemsen 1988, 69.

genoemd. Deze praktijk nam geleidelijk toe in de periode 1550-1650, maar fluctueerde sterk per jaar. Gemiddeld genomen vertrok in de tweede helft van de 16de eeuw bijna 84% van de Enkhuizer schippers vanuit Enkhuizen. In de eerste helft van de 17de eeuw was dit ongeveer 78%.[128]

De Sonttoltabellen geven ook informatie over de goederen die de vrachtvaarders uit Enkhuizen naar de Oostzee vervoerden. In de Nederlanden waren te weinig exportgoederen om ieder schip van een lading te voorzien, waardoor veel schepen werden gevuld met ballast, bijvoorbeeld zand of bakstenen. In de tweede helft van de 16de eeuw waren gemiddeld 61% van de Nederlandse schepen geladen van ballast, in de eerste helft van de 17de eeuw was dit aantal gedaald tot ongeveer 40%. De schepen uit Enkhuizen die niet met ballast waren geladen, zullen vooral haring naar het Oostzeegebied hebben gebracht. Dit kan met zekerheid worden vastgesteld voor de periode 1659-1665. In deze periode vervoerden alle Enkhuizer schippers - in totaal 432 - gezouten haring door de Sont, met een totale omvang van 10.250 last. Dit komt neer op 80% van de totale Hollandse haringexport door de Sont in deze periode. Slechts een paar schippers vervoerden naast haring ook andere producten, met name wijn, rijst en zout.[129]

Voor een aantal jaren in de periode 1721 tot 1764 zijn de gegevens uit de Nederlandse Sontregisters online raadpleegbaar. Het aantal Sontdoorvaarten van Enkhuizer schippers is in deze jaren beperkt (98 vaarten), zeker in vergelijking met Hoorn (682 vaarten) of Amsterdam (5848 vaarten). Veel Enkhuizer schepen vertrokken bovendien vanuit Amsterdam en brachten hun retourgoederen eveneens naar deze stad, waardoor het aandeel van Enkhuizen eigenlijk nog veel kleiner is: slechts tien keer vertrok een schip naar het Oostzeegebied vanuit Enkhuizen. De meeste schepen vervoerden ballast, zout of haring naar een van de havens aan de Oostzee, met name Danzig, Koningsbergen, Riga, Sint-Petersburg of Hamburg. Als retourproduct werd met name hout, graan, hennep of ijzer meegenomen. In een paar gevallen is sprake van voorbijlandvaart: de schepen vervoerden goederen tussen het Oostzeegebied en Frankrijk, Portugal of Spanje. Vanuit deze laatste landen werd uitsluitend zout en wijn (uit Frankrijk en Portugal) naar het noorden gebracht, de andere kant op brachten de schepen vooral hout mee.[130]

Voor de jaren 1780 tot en met 1799 zijn de Deense Sonttolregisters online beschikbaar. In deze periode voeren 75 schippers uit Enkhuizen door de Sont. Slechts één van hen begon of eindigde zijn reis in Enkhuizen, de overige schippers hadden een andere havenstad als begin- of eindpunt. Enkhuizen fungeerde in deze jaren slechts elf keer als vertrekhaven en twaalf keer als aankomsthaven.[131]

3.1.2.6 VOC

Tot het einde van de 16de eeuw had de Republiek geen directe handelscontacten met Azië. Portugal en Spanje hadden het alleenrecht op deze handel en de Hollandse schepen werden slechts ingezet voor het distribueren van de koloniale goederen binnen Europa. In de jaren 90 van de 16de eeuw werd door kooplieden uit de Nederlanden besloten om een eigen vaart op Azië te beginnen. De belangrijkste reden hiervoor was het feit dat de Spaanse koning de Hollandse kooplieden voortaan buiten de distributie van Aziatische goederen wilde houden. Bovendien was genoeg informatie over de route naar Azië voorhanden om een dergelijke onderneming mogelijk te maken, onder meer dankzij ´Het Itinerario´ van Jan Huyghen van Linschoten, een bekende ontdekkingsreiziger uit Enkhuizen. Door de oorlog met Spanje stuitte een eigen vaart niet op politieke bezwaren. In 1597 keerde de eerste Hollandse vloot rijk geladen terug uit Azië. Diverse compagnieën werden opgericht en tussen 1595 en 1602 vertrokken in totaal 64

128 Willemsen 1988, 66-67, 172.
129 Willemsen 1988, 68, 70.
130 www.nationaalarchief.nl/sont/index.htm
131 www.soundtoll.nl

schepen naar Azië. Dit leidde tot nadelige concurrentie bij de koop en verkoop van goederen in Azië en de Nederlanden. In 1602 werd daarom de Verenigde Oostindische Compagnie opgericht, waarin de voorcompagnieën waren samengevoegd tot één onderneming. In Enkhuizen werd één van de zes kamers van de VOC gevestigd (fig. 41).[132]

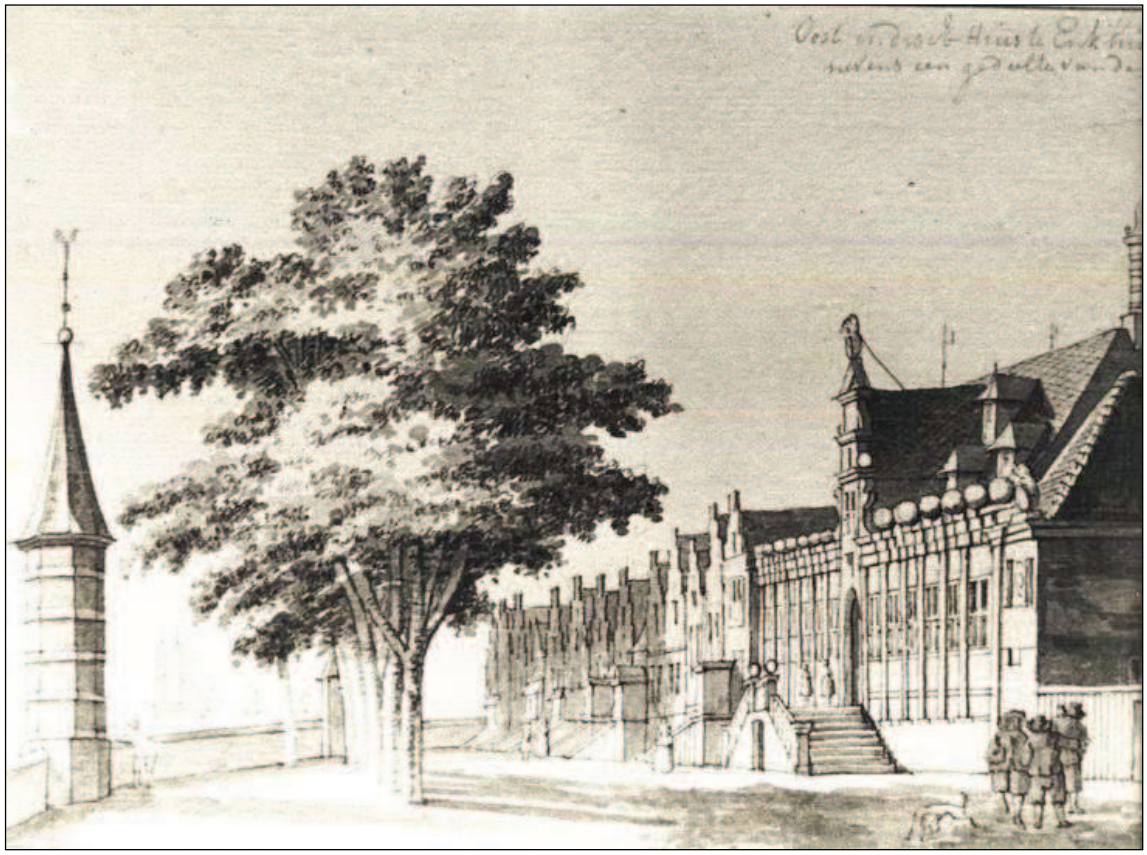

Fig. 41 Het kantoor van de VOC, rechts op de tekening, aan de Wierdijk. Tekening door Cornelis Pronk, rond 1729. Archief Oud Enkhuizen.

In totaal zijn tussen 1602 en 1798, het jaar dat de VOC werd opgeheven, 329 schepen door de kamer Enkhuizen naar Azië gezonden, waarvan 36% in de 17de eeuw en 64% in de 18de eeuw. Met uitzondering van enkele inzinkingen steeg het scheepstonnage en de waarde van de retourladingen van de kamer Enkhuizen tot omstreeks 1725, waarna het niveau ongeveer gelijk bleef (fig. 42).[133]
Gedurende de 17de eeuw werden vooral peper en specerijen door de schepen naar de Nederlanden gebracht. In de 18de eeuw waren deze producten minder van belang en vervoerden de Oost-Indiëvaarders met name textiel, koffie, thee en porselein. Deze goederen werden meestal met edelmetalen betaald.[134]

De aanwezigheid van een VOC-kamer in Enkhuizen was een stimulans voor de economie van de stad. Vooral de werkgelegenheid die binnen de stad ontstond, was van belang. De scheepswerven waren hierbij het belangrijkst. Op de werf van de kamer Enkhuizen zijn in de 17de en 18de eeuw in totaal 108 schepen gebouwd. Hiernaast was personeel van de kamer Enkhuizen op het kantoor van de VOC en in de pakhuizen actief. Aan het begin van de 18de eeuw werkten ongeveer 250 tot 300 mensen bij de VOC (exclusief de zeelieden), waarmee de

132 Willemsen 1988, 81-84.
133 Willemsen 1988, 85-86.
134 Willemsen 1988, 87-88.

Compagnie op dat moment de grootste werkgever in Enkhuizen was. Ook de werkgelegenheid die de VOC bij de toeleveringsbedrijven opleverde, moet niet worden onderschat.
Ten slotte werkten uiteraard veel mensen aan boord van de VOC-schepen. Veel zeelieden op de schepen van de kamer Enkhuizen kwamen echter niet uit Enkhuizen, of zelfs uit de Nederlanden. Het aantal buitenlanders dat werkzaam was op de schepen steeg continu in de 18de eeuw, naar ca. 66% in 1790. Op dat moment kwam nog maar ca. 5% van de zeelieden uit Enkhuizen.[135]

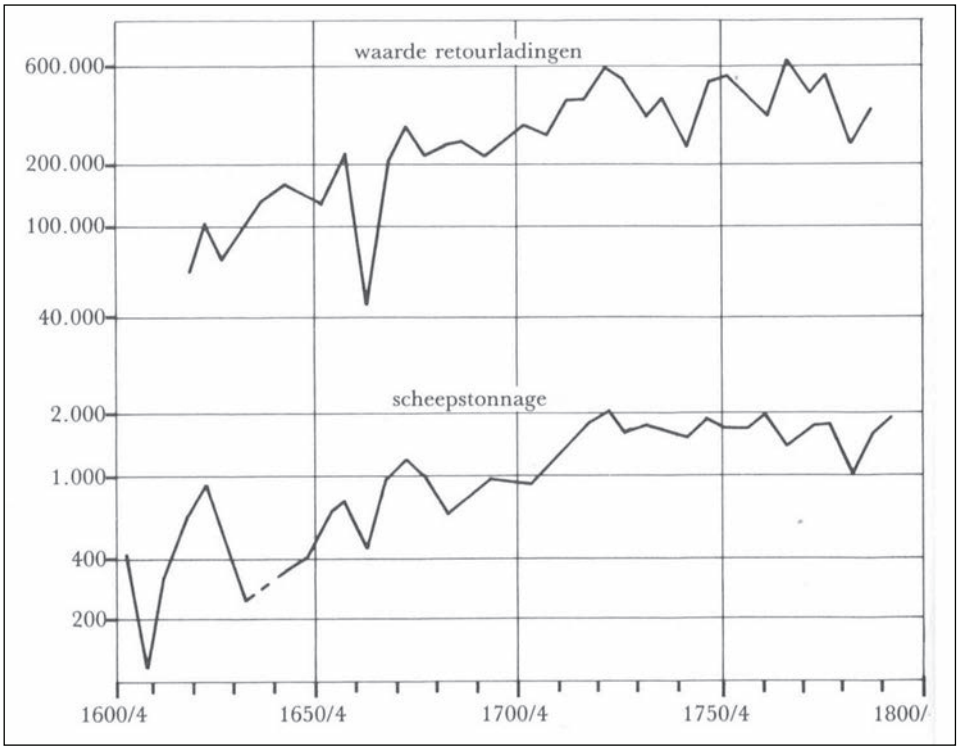

Fig. 42 Uit Enkhuizen vertrokken scheepstonnage (in tonnen) en de waarde van de retourladingen (in Indische guldens), voor de VOC kamer Enkhuizen (5-jaarlijkse gemiddelden), 1600-1800. Willemsen 1988, 86.

3.1.2.7 Het economisch verval van Enkhuizen

Al vóór het midden van de 17de eeuw is sprake van economische stagnatie in Enkhuizen. Na 1650 sloeg dit om in verval. De stad stond hierin niet alleen: in bijna alle Hollandse steden is vanaf de tweede helft van de 17de eeuw sprake van achteruitgang. De stijgende concurrentie vanuit het buitenland is vaak als belangrijkste oorzaak van dit algemene verval genoemd. Met name Holland boven het IJ werd zwaar getroffen door de economische neergang, door een sterke afname van de werkgelegenheid in deze regio. De neergang in Holland werd verder versterkt door diverse oorlogen met Spanje, Frankrijk en Engeland, waardoor veel schepen en haringbuizen van vooral de Westfriese steden werden gekaapt en de handel werd verstoord.[136]
Amsterdam vormde binnen het proces van achteruitgang in Holland de belangrijkste uitzondering: in deze stad was ook na de 17de eeuw sprake van economische en demografische groei. In deze stad werden steeds meer economische activiteiten geconcentreerd, ten koste van de andere Hollandse havensteden.[137]

135 Willemsen 1988, 87, 90-91.
136 Van Tielhof 2002, 171-173.
137 R.J. de Vries 1987, 26.

Voor Enkhuizen is sprake van een dieper en sneller verval dan in andere Hollandse steden. De mate en het verloop van dit verval is goed zichtbaar in de demografische ontwikkeling van de stad (zie volgende hoofdstuk).
De belangrijkste oorzaak voor het uitzonderlijke verval van Enkhuizen was het feit dat de economie van de stad zeer eenzijdig was gericht op de haringvisserij: vrijwel iedereen in de stad was op een bepaalde manier betrokken bij deze bedrijfstak. In de eerste plaats moet hier natuurlijk worden gedacht aan de haringkooplieden en vissers. Hiernaast was de zoutvaart en zoutindustrie van de stad in hoge mate afhankelijk van de visserij en vormde de gezouten haring het belangrijkste exportproduct van de stad. Ook de scheepvaart, met name de vaart op de Europese landen, was daarom sterk afhankelijk van de haring als afzetproduct. Tot slot kan worden gedacht aan de diverse toeleveringsbedrijven die in meer of mindere mate leefden van de haringvisserij, waaronder de scheepswerven, kuiperijen, lijnbanen en nettenbreierijen.[138]
Toen de haringindustrie in de tweede helft van de 17de eeuw door diverse oorzaken (zie boven) in verval raakte, had dit daarom nadelige gevolgen voor de meeste inwoners van de stad. Als gevolg hiervan kwam de economie van Enkhuizen in een neerwaartse spiraal terecht. Met de achteruitgang van de visserij daalde de werkgelegenheid in de stad. Hierdoor trokken steeds meer mensen weg uit de stad. Dit, en de dalende activiteiten bij de industrieën en nijverheid, veroorzaakte een vermindering van de stroom importgoederen naar Enkhuizen. Dit had een verdere daling van de werkgelegenheid tot gevolg, wat de toestroom van importgoederen nog verder aantastte.[139] Dit zelfversterkende proces had eveneens tot gevolg dat de havens van Enkhuizen door een gebrek aan kapitaal niet of nauwelijks meer werden onderhouden en na verloop van tijd dichtslibden. Dit betekende een verdere aftakeling van de handel en scheepvaart in de stad.[140]
De VOC bleef tot haar opheffing in 1798 een groeiende bedrijfstak. Dit kon de economische neergang in Enkhuizen echter niet keren, doordat de uitstraling van de Compagnie op Enkhuizen, in vergelijking met die van de haringvisserij, beperkt was: het aantal arbeidsplaatsen dat de VOC in de stad creëerde, was aanzienlijk minder dan de werkgelegenheid bij de haringvisserij tijdens haar bloeiperiode.

Naast de eenzijdig georiënteerde economie speelde nog een ander aspect een rol bij de sterke economische achteruitgang van Enkhuizen, namelijk de intermediaire rol van de stad in de interregionale goederenstroom. Deze rol was zeer beperkt door het ontbreken van een omvangrijk achterland. Dit in tegenstelling tot Hoorn, dat na het verval van de internationale handel en scheepvaart in de stad terug kon vallen op haar rol als regionaal distributiecentrum. Hier werden producten uit het achterland verhandeld en vond aanvoer plaats van goederen uit andere delen van Nederland, die vervolgens via de markten van Hoorn over het achterland werden verspreid. Het meest voor de hand liggende voorbeeld hiervoor is de handel in kaas. In ieder geval vanaf de 17de eeuw, maar waarschijnlijk al eerder, was Hoorn in het bezit van een belangrijke kaasmarkt, waar kaas uit de regio werd verhandeld. Ook na het economisch verval bleef deze kaasmarkt bloeien. Dat het achterland van Hoorn tot aan Enkhuizen reikte, blijkt uit het feit dat ook kaas uit de dorpen rond Enkhuizen op de markt van Hoorn werd verkocht. In Enkhuizen speelde de handel in kaas, of andere producten uit het achterland, slechts een beperkte rol. Door de aanwezigheid van de regionale marktfunctie wist de economie van Hoorn zich dus in de 18de en 19de eeuw op een bepaald niveau te handhaven, terwijl Enkhuizen verder wegzakte.[141]

138 R.J. de Vries 1987, 29; Visser 1950, 28.
139 Lesger 1990, 174.
140 Willemsen 1988, 38-39.
141 Lesger 1990, 38, 148-149, 202-203; Visser 1950, 26-27.

De economische neergang van Enkhuizen veroorzaakte een leegloop van de stad. Hierdoor kwam een groot aantal panden in de stad in de 18de en 19de eeuw leeg te staan. Veel gebouwen, waaronder ook veel monumentale panden, zijn in deze periode gesloopt. Dit ging zo ver dat de puinhandel in de 19de eeuw vrijwel de enige winstgevende activiteit in de stad was en een groot deel van de stad in gebruik was als akker- of grasland.[142]
Het economisch verval van Enkhuizen hield aan tot omstreeks 1850. Hierna werd de stad enigszins uit zijn isolement getrokken door de komst van de spoorlijn in 1885 en de treinveerpont.[143]

142 Koeman 2002, 47.
143 Koeman 2002, 12.

3.2 Demografische ontwikkeling

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de demografische ontwikkeling van Enkhuizen tot 1800. Voor de periode tot het einde van de 15de eeuw is het door een gebrek aan betrouwbare gegevens nauwelijks mogelijk om een nauwkeurige schatting te geven van het aantal inwoners van de stad. Vanaf omstreeks 1500 zijn meer gegevens beschikbaar, namelijk diverse belastingkohieren en een aantal volkstellingen.
Onderstaande bevolkingsgegevens hebben betrekking op de inwoners van de banne[144] van Enkhuizen, dus zowel de inwoners binnen de vest als daarbuiten.

3.2.1 Inleiding

In veel steden was tot in de 19de eeuw waarschijnlijk sprake van een sterfteoverschot. In een stad kon daarom alleen sprake zijn van het op peil blijven van de bevolking of bevolkingsaanwas als immigratie plaatsvond vanuit het platteland of elders.[145]
De demografische ontwikkeling van een stad was in hoge mate verbonden met het economisch tij en daarmee de werkgelegenheid in een stad. Tijdens een economische groeiperiode steeg over het algemeen de vraag naar arbeidskrachten door uitbreiding van de economische activiteiten, waaronder nijverheid en industrie. Dit veroorzaakte dat immigranten naar de stad toe trokken en de bestaande inwoners van de stad hier bleven wonen. Tijdens periodes van economisch verval vond een omgekeerd proces plaats: de werkgelegenheid daalde, immigranten trokken niet meer naar de stad en een deel van de inwoners van de stad emigreerde.[146]
Bij een koppeling van de economische en demografische ontwikkeling moeten enige kanttekeningen worden geplaatst. Niet alleen de economie, maar ook andere factoren hadden, hoewel in mindere mate, invloed op de ontwikkeling van het inwonertal van een stad. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan emigratie tijdens een periode van economische groei door een huwelijk in een andere stad of de grootschalige emigratie van VOC-zeelieden naar Azië in met name de 17de eeuw. Verder kon de politieke of religieuze situatie in een stad en bijvoorbeeld een pestepidemie een rol spelen.[147]

3.2.2 Demografische ontwikkeling tot 1800

Een telling voor alle dorpen in West-Friesland dateert uit de eerste helft van de 14de eeuw. Het stuk dateert vermoedelijk uit 1335 en is opgemaakt naar aanleiding van een dreigende situatie bij de dijk bij Medemblik en het voornemen om hier een inlaagdijk aan te leggen. In de telling wordt per banne de oppervlakte van het land binnen de banne genoemd, evenals de waarde van de grond en het aantal 'mannen'. Met deze 'mannen' worden waarschijnlijk het aantal hoofden van huishoudens bedoeld.[148] Volgens de bron waren in de dorpen Gommerskarspel en Enchusen in totaal 160 mannen aanwezig, oftewel 160 huishoudens. Door Lesger is de gemiddelde omvang van een huishouden in deze periode vastgesteld op 5,5 personen.[149] Dit betekent dat in 1335 in Gommerskarspel en Enchusen 880 mensen woonden. Hoorn had in deze tijd aanzienlijk minder inwoners: 70 mannen woonden in 1335 in deze plaats, wat neerkomt op 385 mensen.[150]

144 Zie voor een uitleg van het begrip banne paragraaf 4.4.3.
145 Willemsen 1988, 96. Zie voor een discussie over het effect van migratie op de populatie van een stad De Vries 1984, 179-182.
146 Lesger 1990, 13; Willemsen 1988, 96.
147 Willemsen 1988, 96, 119.
148 Lesger 1990, 217-219.
149 Lesger 1990, 219.
150 Van Mieris deel 2, 606-608.

Bron	Huizen	Inwoners
Telling 1335	160	880
Heervaartplicht 1398	-	2000
Enqueste 1477	700	3500
Enqueste 1494	635	3175
Informacie 1514	720	3600
Tiende penning 1553	890	4450
Tiende penning 1557	1100	5500
Tiende penning 1561	1553	7765
Volkstelling 1622	-	21878
Verpondingskohier 1630	3830	19150
Verpondingskohier 1730	2605	10420
Volkstelling 1796	-	6803
Volkstelling 1803	1655	6620

Fig. 43 Demografische ontwikkeling binnen de banne van Enkhuizen van de 14de eeuw tot 1800. Een uitzondering zijn de aantallen uit 1730, die alleen betrekking hebben op de inwoners binnen de vest.

Voor het jaar 1398 is bekend dat 150 gewapende mannen uit Enkhuizen in het leger van de graaf van Holland moesten dienen.[151] Door De Graaf is vastgesteld dat 7,5% van de bevolking heervaartplichtig was, wat neerkomt op een inwonertal van ca. 2000 voor Enkhuizen.[152]

Door Willemsen is een reconstructie gemaakt van het inwonerstal van Enkhuizen van 1477 tot ver in de 20ste eeuw aan de hand van diverse historische bronnen. Directe gegevens met betrekking tot het aantal inwoners van de stad zijn tot de 19de eeuw zeer schaars: alleen uit 1622 en 1796 zijn volkstellingen bekend. Voor de late 15de tot 18de eeuw kunnen echter ook de gegevens uit diverse bronnen worden gebruikt, waarin het aantal haardsteden[153] of huizen in de stad in een bepaald jaar worden vermeld of opgesomd. Door Willemsen is het gemiddeld aantal inwoners per huis voor de 16de en 17de eeuw gesteld op 5 en voor de 18de eeuw op 4. Aan de hand van deze gegevens is het mogelijk om voor een aantal momenten een schatting te geven van het aantal inwoners van Enkhuizen.[154]

De oudste overgeleverde bronnen met informatie over het aantal huizen in Enkhuizen zijn de Enqueste uit 1494 en de Informacie uit 1514.[155] In de Enqueste wordt vermeld dat in 1477 700 haardsteden in de stad aanwezig waren, maar dat dit aantal in 1494 was gedaald tot 635. Ter vergelijking, in Hoorn waren in 1494 ongeveer 1300 haardsteden aanwezig, dus ruim het dubbele. Het aantal haardsteden uit de Enqueste komt volgens de schatting van Willemsen overeen met een bevolkingsdaling van 3500 in 1477 naar 3175 inwoners in 1494. Deze daling volgt de algemene afname van de bevolking in Holland ten gevolge van een economische crisis.[156] Vanaf het begin van de 16de eeuw steeg de bevolking van Enkhuizen weer. Volgens de Informacie uit 1514 waren in dat jaar 720 huizen aanwezig, '*uytgedaen de turfhuysen*

151 R.J. de Vries 1987, 9; Lesger 1990, 76 (noot 50).
152 De Graaf 1996, 43-45.
153 Het aantal haardsteden kan gelijk worden gesteld met het aantal huizen in een stad.
154 Willemsen 1988, 97-98.
155 De kohieren zijn opgesteld om de economische draagkracht van dorpen en steden te bepalen, om zo tot een rechtvaardige verdeling van belastingheffing te komen. In de bronnen worden het aantal haardsteden genoemd, alsmede bijvoorbeeld economische activiteiten, accijns die werden geheven en de oppervlakte van het land.
156 Lesger 1990, 53.

ofte schuyren die achter de huysen staen'. In Hoorn werden in datzelfde jaar 1118 huizen geteld. De parochie van Sint Gummarus telde in 1514 aanzienlijk meer communicanten dan de parochie van Sint Pancratius, namelijk 1800 tegenover 500 leden. In totaal telde de stad nu ongeveer 3600 inwoners.[157]

Voor de 16de eeuw zijn drie belastingkohieren bruikbaar, namelijk de kohieren van de tiende penning uit 1553, 1557 en 1561 (zie paragraaf 4.4.21). Uit de bronnen kan alleen het aantal huizen worden afgeleid, waardoor wederom het aantal inwoners moet worden geschat. Hoewel de kohieren samen een vrij korte periode beslaan, laten zij op het eerste gezicht een opvallende ontwikkeling zien. In het kohier van 1553 worden 890 huizen in de banne van Enkhuizen genoemd, wat neerkomt op 4450 inwoners. Vier jaar later was dit aantal volgens het kohier gestegen naar 1100 huizen, wat inhoudt dat de bevolking in deze korte periode was toegenomen tot 5500 mensen. In het kohier van 1561 worden 1553 huizen opgesomd, wat uitkomt op 7765 inwoners. Dit betekent dat volgens de kohieren in een periode van acht jaar het aantal huizen in de stad bijna was verdubbeld.[158] Enkhuizen telde nu ongeveer evenveel inwoners als Hoorn.[159]
Bij deze snelle groei moeten kanttekeningen worden geplaatst. Voor andere plaatsen is bekend dat het kohier uit 1553 zeer onvolledig is. Hoewel het kohier uit 1557 meer betrouwbaar is, ontbreken waarschijnlijk ook in deze bron een hoeveelheid huizen. De telling uit 1561 is het meest betrouwbaar. De zeer plotselinge bevolkingsgroei vanaf omstreeks 1550 die uit de kohieren naar voren komt, moet daarom worden afgezwakt. Waarschijnlijk verliep de aanloop naar de sterke bevolkingsaanwas in de tweede helft van de 16de eeuw meer geleidelijk en zette deze ook eerder in, vermoedelijk omstreeks 1525. In figuur 44 is deze reconstructie van de demografische ontwikkeling in de eerste helft van de 16de eeuw uitgezet naast de harde gegevens uit de historische bronnen.

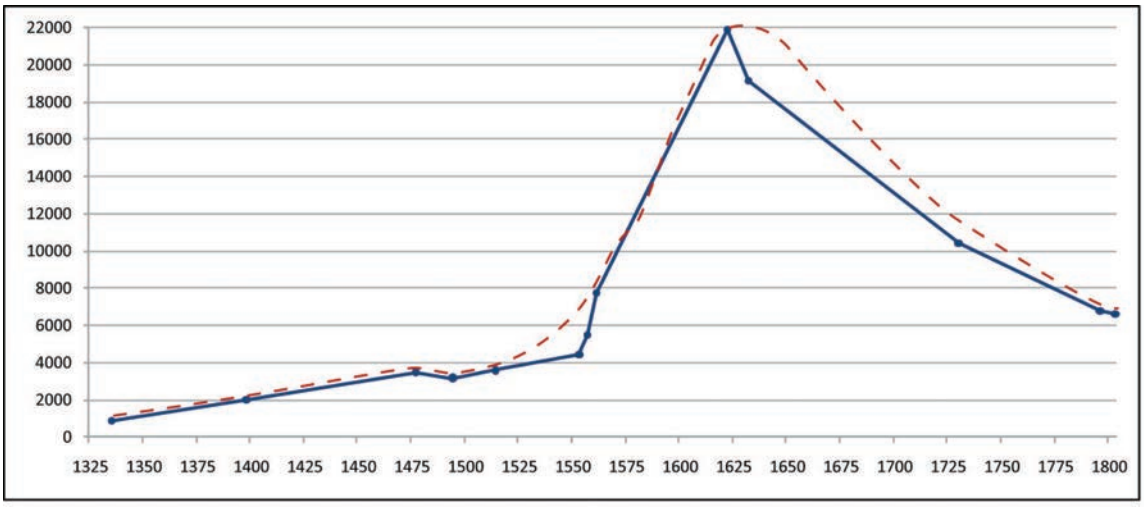

Fig. 44 Demografische ontwikkeling binnen de banne van Enkhuizen van de 14de eeuw tot 1800 (met uitzondering van aantallen uit 1730). In blauw de grafiek op basis van gegevens uit historische bronnen. De rode stippellijn toont de gereconstrueerde ontwikkeling van het bevolkingsaantal.

Pas voor het jaar 1622 is weer informatie omtrent het inwonertal beschikbaar. Bij de volkstelling uit dat jaar werden in de banne van Enkhuizen maar liefst 21.878 inwoners geteld (20.967

157 Willemsen 1988, 26-27, 177; www.iisg.nl/nationalaccounts/enqueste.
158 Willemsen 1988, 99.
159 Schrickx 2005, 121.

binnen de vest, 911 in het Westeinde).[160] Ten opzichte van 1561 is dit een verdrievoudiging van het aantal inwoners. Hiermee was Enkhuizen de op vijf na grootste stad van Holland geworden. Dit betekent eveneens dat bijna een kwart van de inwoners van West-Friesland in Enkhuizen woonde.[161] Enkhuizen was Hoorn in bevolkingsaantal nu ver voorbij gestreefd: in deze stad werden in 1622 14.139 mensen geteld.[162] Een belangrijk gegeven voor de volkstelling van 1622 is dat ook de bewoners van de armenhuizen, gasthuizen en dergelijke zijn meegeteld.[163]
Willemsen benadrukt dat de bevolkingsaanwas in de periode 1561-1622 niet rechtlijnig was. Met name de gebeurtenissen rond het begin van de Opstand veroorzaakten een verstoring van de demografische groei.[164]

In het verpondingskohier uit 1630 worden 3830 huizen in de banne van Enkhuizen opgesomd (3615 binnen de vest, 215 in het Westeinde).[165] Dit komt neer op ruim 19.000 inwoners. In vergelijking met de volkstelling uit 1622 betekent dit een daling van de bevolking. Of inderdaad al in de tweede kwart van de 17de eeuw sprake is van een (sterke) bevolkingsdaling in de stad is twijfelachtig. Het is namelijk waarschijnlijk dat een vertekend beeld ontstaat door onnauwkeurigheden in het verpondingskohier en de berekening van het aantal inwoners. Vermoedelijk zijn de huizen van de allerarmsten niet opgenomen in het kohier, waardoor de telling van het aantal huizen te laag uitvalt. Verder valt de berekening van het aantal inwoners op basis van de huizen te laag uit, doordat de bewoners van de gast-, armen- en weeshuizen hierin niet worden meegerekend. In de volkstelling van 1622 is deze bevolkingsgroep wel meegerekend.
Door deze onnauwkeurigheden is het niet met zekerheid vast te stellen of in 1630 al sprake is van een bevolkingsafname in Enkhuizen, of dat de stad juist nog groeide of zijn piek in deze periode beleefde. Vermoed wordt dat dit laatste het geval is en de bevolkingsafname in de stad pas later inzette. Deze reconstructie is uitgezet in figuur 44.

Voor de periode hierna zijn slechts weinig bronnen beschikbaar, waardoor het verloop van de bevolking niet in detail kan worden gereconstrueerd. Het verpondingskohier uit 1730 vermeldt 2605 huizen binnen de vest, wat overeenkomt met ongeveer 10.420 inwoners. Dit betekent dat bijna een halvering van de bevolking plaatsvond in een periode van ongeveer een eeuw. Het is onduidelijk in hoeverre dit demografisch verval rechtlijnig is verlopen.
Het demografisch verval zette in de periode hierna nog verder door. Bij een volkstelling in 1796 werden slechts 6803 inwoners geteld. Pas rond 1850 bereikte de stad zijn dieptepunt met circa 4900 inwoners. In de periode hierna is sprake een langzaam herstel, dat versnelde in de 20ste eeuw.[166]

De mate van het demografische verval in Enkhuizen tussen de tweede kwart van de 17de eeuw en omstreeks 1850 is uitzonderlijk hoog, zelfs voor Europese begrippen: slechts in drie Spaanse steden was sprake van een sterker demografisch verval.[167]

160 Willemsen 1988, 99; De telling vond plaats in Holland in verband met de heffing van hoofdgeld.
161 In totaal woonden in 1622 88.200 inwoners in West-Friesland. Lesger 1990, 67.
162 Van Dillen 1940, 188.
163 Lesger 1990, 220.
164 Willemsen 1988, 99; De Vries 1987, 15.
165 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 944, folio 367 verso.
166 Willemsen 1988, 100.
167 Willemsen 1988, 119-121. De laatste uitspraak is berekend op basis van steden die ooit meer dan 20.000 inwoners hadden en na 1800 minder dan 10.000.

3.3 Fasering

In deze paragraaf wordt op basis van de economische en demografische ontwikkeling van Enkhuizen een fasering gedefinieerd voor de periode tot 1800, die voor de volgende hoofdstukken als onderzoekskader zal dienen.

Fase 1: ca. 1150 tot 1525

De eerste fase beslaat de periode tot omstreeks 1525 en wordt gekenmerkt door een langzame groei van Enkhuizen, zowel op economisch als demografisch gebied.

Voor de economische activiteiten is tot omstreeks 1500 weinig informatie voorhanden, maar waarschijnlijk is dat in deze periode sprake is van een geleidelijke uitbreiding en groei van de economische activiteiten en handelscontacten van de Zuiderzeestad. Aan het einde van de 15de eeuw wordt Enkhuizen, net als de rest van Holland, getroffen door een economische crisis. Tussen 1500 en 1525 is opnieuw sprake van groei. De haringvisserij op de Noordzee ontwikkelde zich vermoedelijk in deze periode tot een bedrijfstak van enig formaat, evenals de zoutvaart (die in ieder geval in de 15de eeuw al bestond) en de zoutindustrie. Deze activiteiten waren gedurende de eerste kwart van de 16de eeuw waarschijnlijk nog relatief kleinschalig (in vergelijking met de periode hierna).

Ook wat betreft de demografische ontwikkeling tot omstreeks 1500 moeten we het met weinig gegevens stellen. Zeker is dat tot het einde van de Middeleeuwen gemiddeld genomen sprake is van een langzame bevolkingsaanwas. De bevolking van de banne van Enkhuizen groeide in deze periode naar ongeveer 4000 inwoners.

De grens voor deze fase is geplaatst in 1525 op basis van de bevolkingsgroei van Enkhuizen. Uit de kohieren van de 10de penning komt een zeer sterke bevolkingsgroei vanaf omstreeks 1550 naar voren. De kohieren van 1553 en 1557 zijn echter vermoedelijk onvolledig, waardoor het aantal hierin genoemde huizen in de banne van Enkhuizen te laag is. Het is waarschijnlijk dat al een aantal decennia vóór 1550 de snelle bevolkingsgroei van de stad zijn aanvang nam.

Fase 2: 1525-1650

De tweede fase omvat de periode 1525-1650. Gedurende deze periode is voor Enkhuizen sprake van een snelle groei en bloei.

De bestaande economische activiteiten van de stad groeiden tot in de eerste kwart van de 17de eeuw in hoog tempo: het aantal haringbuizen nam snel toe, evenals de hoeveelheid zoutketen en daarmee ook de zoutvaart. Verder steeg ook het aantal Sontdoorvaarten van schippers uit Enkhuizen tot omstreeks 1600. In de eerste kwart van de 17de eeuw werd de snelle economische groei nog verder versterkt door de vestiging van de VOC, WIC en Noordse Compagnie in Enkhuizen. Het aantal inwoners van de stad groeide tot omstreeks 1625 explosief: de bevolking vervijfvoudigde ten opzichte van 1525 naar bijna 22.000 mensen. Deze snelle bevolkingsaanwas was het gevolg van immigratie naar de stad, als reactie op de bloeiende economie.

In de eerste helft van de 17de eeuw bereikte de stad zijn piek, zowel op economisch als demografisch gebied. In deze periode is voor een aantal economische activiteiten, waarvan de Sontvaart het meest belangrijk is, al sprake van neergang. Het is onduidelijk of binnen de haringvisserij, en daarmee vermoedelijk ook binnen de zoutvaart en zoutindustrie, al vanaf 1650 sprake is van verval, of dat deze activiteiten zich wisten te handhaven tot omstreeks 1670.

Het aantal inwoners van Enkhuizen nam vermoedelijk vanaf omstreeks 1650 af.

Fase 3: 1650-1800

De periode 1650-1800 kenmerkt zich door neergang. Het verval van de Sontvaart zette in deze periode verder door. Vanaf omstreeks 1675 nam het aantal haringbuizen in de stad af. De neergang van de haringvisserij liep waarschijnlijk parallel aan die van de zoutvaart en –industrie, hoewel hier nauwelijks concrete gegevens voor zijn. Alleen de VOC wist tot zijn opheffing in 1795 te blijven groeien. De Compagnie had echter niet genoeg uitstraling op de economie van de stad om de algemene neergang tegen te gaan.

Het bevolkingsaantal van Enkhuizen daalde sterk. Rond 1800 woonden ongeveer 6700 mensen in de stad.

4 Topografische ontwikkeling van Enkhuizen

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de topografische ontwikkeling van Enkhuizen tot 1800. Als inleiding hierop komt eerst een aantal algemene achtergronden voor de ontwikkeling van steden aan bod. Hierbij zal eerst worden ingegaan op het begrip stad en het stadsrecht. Daarna volgt een kort overzicht van de ontwikkeling van steden in West-Nederland in de periode 1000-1800 en een uiteenzetting over de ruimtelijke ontwikkeling van steden, gebaseerd op een artikel van J. Renes. In dit artikel staat een viertal thema's centraal, waarop in de analyse zal worden teruggegrepen. Vervolgens komt een aantal achtergronden aan bod die meer specifiek betrekking hebben op Enkhuizen, namelijk fysisch-geografische achtergronden, de ontginningsgeschiedenis en de aanzet tot stadsvorming in Enkhuizen. Hierna volgt een beschrijving van de topografische ontwikkeling van Enkhuizen van het begin van de nederzetting tot 1800. Tot slot wordt een analyse van de topografische ontwikkeling van Enkhuizen gegeven. Hierbij zullen de deelvragen uit de doelstelling worden beantwoord.

4.2 Algemene achtergronden

4.2.1 Het begrip stad

Het is niet gemakkelijk, misschien zelfs wel onmogelijk, om een sluitende definitie van een stad te geven. Gedurende de Middeleeuwen was een nederzetting een stad in de juridische zin van het woord wanneer stadsrechten waren verleend (zie onder). In alle andere opzichten maakte het bezit van een stadsrechtoorkonde van een nederzetting echter nog geen stad.[168] De juridische en bestuurlijke autonomie die een nederzetting kreeg door het bezit van een oorkonde was een belangrijk onderdeel van het stedelijk karakter van een plaats en deze kon bovendien het stedelijk karakter verder versterken. Veel plaatsen hadden echter al karaktertrekken van een stad voordat stadsrechten werden verleend. Daarentegen zouden sommige plaatsen met stadsrechten nooit het karakter van een stad krijgen.

Door historici zijn diverse factoren genoemd die van invloed zijn op het stedelijk karakter van een nederzetting. In de eerste plaats is een stad een ruimtelijke concentratie van een bevolking. Een deel van deze bevolking leeft niet primair van landbouw, veeteelt of visserij, maar oefent een ander beroep uit.[169] De Vries benadrukt dat ook de diversiteit van niet-agrarische beroepen van invloed is op het stedelijk karakter van een stad.[170] In een stad zijn verder centrale functies geconcentreerd waar een verzorgingsgebied gebruik van maakt. De mate waarin centrale functies worden aangeboden in een stad is onder andere afhankelijk van de grootte en bevolkingsdichtheid van dit verzorgingsgebied.[171] Hiernaast is ook de mentaliteit van de stadsbewoners van belang: inwoners van een stad hadden over het algemeen een meer rationeel wereldbeeld dan inwoners van het platteland. Blockmans en Hoppenbrouwers spreken in dit verband van een verzakelijking van het wereldbeeld van stadsbewoners.[172]

168 Van Engen 2005, 73.
169 Blockmans/Hoppenbrouwers 2004, 264.
170 De Vries 1984, 11.
171 Blockmans/Hoppenbrouwers 2004, 264.
172 Blockmans/Hoppenbrouwers 2004, 285.

Het stedelijk karakter van een plaats wordt mede bepaald door fysieke eigenschappen.
Hier dient allereerst de dichtheid van de bebouwing te worden genoemd.[173] Verder is een stad vaak in zekere mate van zijn omgeving afgesloten, door middel van poorten, wallen en/ of muren.[174] Over het algemeen kreeg een plaats eerst met de verlening van stadsrechten toestemming om dergelijke verdedigingswerken te maken. Behalve hun verdedigende functie stond de stadsomwalling symbool voor de autonomie en trots van een stad.[175]
Ten slotte waren in een stad vaak publieke gebouwen aanwezig, bijvoorbeeld een stadhuis en waag.[176]

Door Van Uytven is een definitie van een stad gegeven die binnen de geschiedkundige wetenschap algemeen wordt gehanteerd: 'de stad is een nederzetting met centrale functies, waaraan zij haar gediversifieerde sociaal-economische structuur, haar relatief dichte bevolking en geconcentreerde bebouwing en een tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en een eigen mentaliteit dankt.'[177]

4.2.2 Stadsrecht

Door Cox is een uitgebreide definitie van het stadsrecht gegeven, namelijk 'een stelsel van rechten en plichten van de stad vastgelegd in een door de heer verleende en gezegelde stadsrechtoorkonde met als essentieel element dat de plaats bestuurlijk-juridisch autonoom werd ten opzichte van het omringende platteland en het daar geldende landrecht; de inwoner verkrijgen ook het 'keurrecht', het recht om eigen stedelijke rechtsregels te maken'. Een stad brak dus met het landrecht en had voortaan een eigen wetgeving, bestuur en rechtspraak.[178]

Binnen de grenzen van het huidige Nederland zijn in de Middeleeuwen gedurende vier eeuwen bijna 200 stadsrechten verleend. Het merendeel hiervan dateert uit de 13de en 14de eeuw, een periode van sterke stedelijke expansie in Nederland. Zoals hierboven al ter sprake is gekomen, maakte het bezit van een stadsrechtoorkonde van een plaats nog geen stad. Een op schrift gesteld stadsrecht is volgens Hoppenbrouwers zelf het minst belangrijke criterium van een stad. Vaak betekende het verkrijgen van een stadsrecht slechts een formele erkenning van een plaats als stad: deze plaatsen bezaten in de meeste gevallen al (een groot deel van) de kenmerken van een stad. De stadsrechtoorkonde had in dit geval vooral een symbolische betekenis.[179] De uitgifte van een grote hoeveelheid stadsrechten in de 13de en 14de eeuw moet dan ook niet worden gezien als de oorzaak van de sterke stedelijke expansie in deze periode, maar als gevolg hiervan.
Een uitzondering hierop is een aantal dorpen in West-Friesland die in 1414 en 1415 op bestuurlijk niveau werden samengevoegd tot 12 'steden'. Deze 'steden' hebben echter nooit stedelijke kenmerken gehad. De reden voor de stadsrechtverlening aan de dorpen was uitzonderlijk, namelijk het hervormen van de rechtspraak en het bestuur in het gebied door de slecht functionerende baljuws buiten spel te zetten.[180]

In West-Friesland was Medemblik veruit de eerste plaats die stadsrechten kreeg: in 1289 werd door Floris V de stadsrechtoorkonde bezegeld. Pas in 1356 volgden Enkhuizen en Hoorn. In

173 Boerefijn 2005, 123.
174 Blockmans/Hoppenbrouwers 2004, 268.
175 Clark 2009, 86.
176 Sarfatij 1990, 192-193.
177 Van Uytven 1982, 88.
178 Cox 2006, 66.
179 Hoppenbrouwers 2002, 120; Van Engen 2005, 77-78, 69.
180 Cox 2006, 68; Van Engen 2005, 73.

dezelfde periode verkregen buiten West-Friesland ook Monnickendam (1356) en Edam (1357) stadsrechten. Deze plotselinge 'stadsrecht-boom' in Noord-Holland boven het IJ vond plaats in een periode van politieke onrust als gevolg van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. De directe aanleiding voor het verlenen van de stadsrechten was de verzoening tussen graaf Willem V en zijn moeder Margaretha. Deze verzoening pakte voor Margaretha gunstig uit en de Hollandse en Zeeuwse steden waren hier niet content over. Door het uitbreiden van de privileges van de steden die reeds een stadsrecht hadden en het verlenen van stadsrecht aan andere nederzettingen poogde Willem V de steden gunstig te stemmen en aan zijn kant te krijgen. Bovendien kon de graaf de betalingen van de stadsrechten goed gebruiken om zijn oorlogsvoering te bekostigen.[181]

De stadsrechten van sommige steden tonen sterke overeenkomsten met elkaar. Binnen West-Friesland is dit het geval bij Medemblik, Enkhuizen, Hoorn, Grootebroek en Schellinkhout. Hier is sprake van stadsrechtfiliatie: de rechtsbepalingen van een nieuwe stad zijn geheel of grotendeels overgenomen van een andere stad (de 'moederstad'). De redenen hiervoor zijn divers: de steden vielen bijvoorbeeld onder dezelfde heer of tussen de steden bestonden bijzondere economische of politieke banden. Verder was het simpelweg makkelijk en tijdsbesparend om stadsrechten te kopiëren. Het stadsrecht van iedere nieuwe stad werd wel aangepast aan de lokale omstandigheden door middel van aanvullingen. Met betrekking tot bovengenoemde steden heeft Medemblik als moederstad gefungeerd.[182] De rechtsbepalingen van deze stad vinden op zijn beurt hun oorsprong, via een aantal generaties doorgeleverde stadsrechten, in Leuven.[183]

4.2.3 Stedelijke ontwikkeling in West-Nederland, 1000-1800

Vrijwel alle nederzettingen in West-Nederland die zich in de tweede helft van de Middeleeuwen tot stad ontwikkelden, bevonden zich aan bevaarbaar water. Een goed voorbeeld is Dordrecht, gelegen aan de benedenloop van de rivieren, een plaats die in de 12de eeuw tot stad uitgroeide. Door haar gunstige ligging langs diverse handelsroutes kon de stad zich ontwikkelen tot een invloedrijke stapelmarkt. Tot ver in de 15de eeuw bleef Dordrecht de belangrijkste stad van het graafschap Holland. Eveneens in de 12de eeuw ontstond een aantal steden in Zeeland onder invloed van de bloeiende handel en nijverheid in het nabije Vlaanderen.[184]

Alle plaatsen in Holland en Zeeland die in de 12de en vroege 13de eeuw uitgroeiden tot stad en marktcentrum, waaronder Dordrecht, Alkmaar, Middelburg en Vlaardingen, waren eveneens grafelijke centra. Volgens Henderikx is dit geen toeval: de functie van een nederzetting als grafelijk hof aan de ene kant en de ontwikkeling tot stad aan de andere kant zijn sterk met elkaar verweven. De ontwikkeling tot stad gaat in deze plaatsen over het algemeen terug tot de 11de en 12de eeuw en werd in de 13de eeuw onderschreven door het verkrijgen van een eigen stadsrecht. De economische en demografische groei van een nederzetting werd door zowel de graaf als de inwoners van de plaats gestimuleerd, ieder vanuit hun eigen belangen en mogelijkheden. De toename van de economische activiteiten van een stad, zowel de handel als nijverheid, werd door de graaf actief bevorderd door het verlenen van voorrechten. Voor de graaf betekende deze groei extra inkomsten door het heffen van rivier- en markttol. De groeiende economie betekende een parallel hieraan lopende groei van de nederzetting.[185]

181 Cox 2006, 63, 66, 69.
182 Indirect geldt dit voor Schellinkhout: De stadsrechten zijn overgenomen van het stadsrecht van Enkhuizen.
183 Cox 2006, 66-67; Van Engen 2005, 74-77.
184 Renes 2005, 22-23; Schmal 2000, 143.
185 Henderikx 2005, 47-62.

Voor Holland wordt de 13de eeuw gezien als de periode waarin de basis werd gelegd voor de sterke expansie van steden en economie in de daaropvolgende eeuwen. Hiermee samen hing de gunstige ligging van Holland in de internationale handelsstroom, de beperkte werkgelegenheid op het platteland en de noodzaak van de import van goederen. De rol van de Hollandse steden bleef in de 13de eeuw grotendeels beperkt tot die van stapelmarkt. De opkomst van Holland als handelsregio werd in de hand gewerkt door de ontwikkeling van de scheepvaartroute door Holland, namelijk van de Zeeuwse wateren via Haarlem en het IJ naar de Zuiderzee. Via deze route werden Vlaanderen, Engeland en het Oostzeegebied met elkaar verbonden. Tegelijk met de ontwikkeling van de nieuwe handelsroute ontstonden de damsteden, met Amsterdam en Rotterdam als meest bekende voorbeelden. Deze steden ontwikkelden zich in de nabijheid van een dam in een veenrivier, die noodzakelijk was om te voorkomen dat het buitenwater via de veenrivier het binnenland instroomde. De dam maakte overladen van schepen op deze locatie noodzakelijk, wat de basis vormde voor een nieuwe handelsplaats.[186] Ondanks de groeiende expansie in Holland werd de handel tussen Vlaanderen, Engeland en het Oostzeegebied in de 13de eeuw nog gedomineerd door de Zeeuwse steden.[187]

De omvangrijkste expansie van steden in West-Nederland vond plaats in de 14de eeuw. Ondanks bevolkingsdaling ten gevolge van de pest nam het aantal nieuwe steden gedurende deze periode toe en ook de reeds bestaande steden groeiden vrijwel zonder uitzondering. Deze ontwikkeling komt overeen met de algemene Europese tendens van groeiende verstedelijking in de 14de en 15de eeuw.[188]
In de 14de, maar vooral 15de eeuw kwamen diverse Hollandse steden tot bloei als stapelmarkt. Met name Amsterdam groeide in deze periode snel. De stad was door haar groeiende belang in de handel op het Oostzeegebied al vóór het midden van de 15de eeuw de tweede handelsstad van Holland geworden (na Dordrecht). Vooral de aanvoer van rogge uit het Baltisch gebied was voor de Amsterdamse stapelmarkt van belang. In de tweede helft van de 15de eeuw streefde Amsterdam Dordrecht voorbij en werd hiermee de eerste stad van Holland, een positie die de stad in de komende eeuwen zou behouden. Kleinere havensteden in Holland, waaronder Hoorn en Enkhuizen, onderhielden hun eigen contacten met het IJsselgebied, het Oostzeegebied, Engeland en Noord-Frankrijk.[189]
Vanaf de tweede helft van de 14de eeuw ontwikkelde Holland zich tevens als een belangrijke exportregio. De belangrijkste exportsectoren waren de stedelijke nijverheid (vooral laken en bier), visserij, scheepsbouw en landbouw. Verder overvleugelde de regio de Zeeuwse steden in de 14de en 15de eeuw op het gebied van vrachtvaart tussen het Oostzeegebied en de Atlantische kust.[190]

Na 1400 zijn nauwelijks nieuwe steden in Nederland tot stand gekomen. De bestaande steden groeiden wel: met name in Holland nam de verstedelijking sterk toe. In 1470 was Holland het meest verstedelijkte gebied van Nederland: 44% van de bevolking woonde hier in steden.[191]
Aan het einde van de 15de eeuw kwam tijdelijk een einde aan deze periode van groei: de economische crisis in Holland veroorzaakte een algemene daling van de bevolking. Ook in de steden was een bevolkingsafname zichtbaar. De kleinere havensteden verloren tijdens deze crisis een aanzienlijk deel van hun functie als handelsplaats en toegangspoort tot hun achterland. Ook de nijverheid in de steden had sterk te lijden onder de crisis. Door diverse oorlogen en de afsluiting van handelsroutes in de eerste helft van de 16de eeuw ontstond

186 Renes 2005, 23-27; Hoppenbrouwers 2002, 120.
187 Hoppenbrouwers 2002, 125.
188 Renes 2005, 27-31.
189 Hoppenbrouwers 2002, 140.
190 Hoppenbrouwers 2002, 123-134; Schmal 2000, 144.
191 Renes 2005, 27-31; Clark 2009, 35.

pas rond 1550 weer een gunstig klimaat voor economische groei. De Hollandse stapelmarkt groeide snel, evenals de vrachtvaart en zeevisserij.[192]

De Nederlandse Opstand betekende een keerpunt in de ontwikkeling van de steden in de Lage Landen. Vooral de steden in de Zuidelijke Nederlanden werden zwaar getroffen door de verstoring van handel, zware oorlogsbelastingen en verwoesting. Veel inwoners van Antwerpen en de omringende steden vluchtten naar steden in de Noordelijke Nederlanden. De immigratiegolf betekende een verdere stimulans voor de economische en demografische ontwikkeling van deze steden. Amsterdam ontwikkelde zich al vóór 1600 tot hét economisch centrum van de westerse wereld.[193] Het inwonersaantal van de stad groeide explosief naar meer dan 100.000 inwoners rond 1620. Ook bij de kleinere havensteden in Holland, waaronder Enkhuizen, is een sterke economische en demografische groei zichtbaar, hoewel op kleinere schaal. De snelle groei van de stedelijke bevolking werd met name veroorzaakt door de toestroom van immigranten uit heel Europa. Als gevolg hiervan was Holland in de loop van de 17de eeuw een van de meest verstedelijkte gebieden van Europa: 60% van de inwoners woonde hier in steden.[194] De bevolkingsgroei veroorzaakte dat veel steden hun stadsareaal in de late 16de en 17de eeuw uitbreidden, vaak in combinatie met de aanleg van nieuwe verdedigingswerken (wallen en bastions).

In de tweede helft van de 17de eeuw en 18de eeuw was in Holland sprake van economische stagnatie en vervolgens verval. De werkgelegenheid in de steden daalde, waardoor veel inwoners wegtrokken. Veel grote steden in Holland en Zeeland, waaronder Leiden, Haarlem, Enkhuizen en Hoorn, verloren een aanzienlijk deel van hun bevolking. Alleen Rotterdam, Amsterdam en Den Haag wisten zich staande te houden temidden van het verval. De oorzaken achter dit verval in de Nederlanden moeten onder andere worden gezocht in concurrentie vanuit het buitenland, hoge lonen en groeiende investeringen in landbouw in plaats van handel en nijverheid.[195]

4.2.4 Ruimtelijke ontwikkeling van steden

Bij het onderzoek naar de ruimtelijke ontwikkeling van steden heeft in het verleden vaak de nadruk gelegen op classificatie en het opstellen van typologieën. Hierbij stond de tegenstelling tussen geplande (regelmatig) en organisch gegroeide (onregelmatig) steden vaak centraal. In de afgelopen jaren is het classificeren van steden nieuw leven ingeblazen door R. Rutte. In zijn dissertatie uit 2002 categoriseert hij de steden in de Lage Landen die ontstaan zijn in de 12de en 13de eeuw op basis van hun plattegrond.[196]
Door veel wetenschappers is het classificeren van steden los gelaten. Renes heeft benadrukt dat typologieën alleen informatief zijn in het geval van de meest eenvoudige steden. De meeste steden hebben echter een zeer complexe ontstaansgeschiedenis, die zijn neerslag vindt in een even complexe plattegrond. Volgens Renes moet juist worden gezocht naar systematiek in de processen achter de ruimtelijke ontwikkeling van stadsplattegronden. Hij legt de nadruk op vier thema's: pre-stedelijke structuren, vormwil/vormgevend vermogen, functies en inertie. De eerste drie thema's zijn verantwoordelijk voor de vorming van stadsplattegronden, terwijl door inertie vormen lang blijven bestaan.[197] De thema's komen aan het einde van dit hoofdstuk terug bij de analyse van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen.

192 Hoppenbrouwers 2002, 140-146.
193 Schmal 2000, 150.
194 Lucassen 2002, 181-183, 214.
195 Clark 2009, 123-126; De Vries 1984, 258-259.
196 Rutte 2002.
197 Renes 2005, 17-19, 33.

Pré-stedelijke structuren

De pré-stedelijke structuren zijn elementen uit de rurale voorgeschiedenis die de ligging en ruimtelijke ontwikkeling van een stad in een zekere mate hebben beïnvloed. Van groot belang, maar ook vaak niet-reconstueerbaar, zijn oude eigendomsrechten op grond. Deze kunnen zowel de locatie als structuur van een stad hebben beïnvloed.

De ligging van een stad is verder vaak bepaald door de loop van water- en landwegen: veel steden bevinden zich op een verkeersgunstige positie. Vooral op kruispunten in rivieren of wegen, of een plaats waar een water- en landweg elkaar kruisten, zijn veel steden gevormd.

Voor de ruimtelijke ontwikkeling van een stad waren verder vooral concrete elementen in het landschap van belang. In de eerste plaats kan hierbij worden gedacht aan fysisch-geografische structuren, zoals hoogteverschillen, waterlopen en moerassen. Hiernaast kunnen oude menselijke inrichtingselementen hun stempel hebben gedrukt op de latere ruimtelijke ontwikkeling van een stad. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om de ruïne van een Romeins fort, een ringwal uit de vroege Middeleeuwen, dijken en sloten. Een groot aantal steden is bovendien gevormd door meerdere kernen samen te voegen. Hierdoor kan een stad bijvoorbeeld meerdere oriëntatiepunten hebben.[198]

Vormwil/vormgevend vermogen

In de late Middeleeuwen is in Europa een groot aantal geplande steden aangelegd. Vaak hebben deze steden een zeer regelmatige plattegrond. Andere steden zijn organisch gegroeid en hebben daarom een (meer) onregelmatige plattegrond. Het verband tussen gepland-regelmatig en gegroeid-onregelmatig is echter vaak overschat. Aan de ene kant is de plattegrond van een geplande stad namelijk ook vaak (gedeeltelijk) onregelmatig, doordat deze is aangepast aan pré-stedelijke structuren zoals die hierboven zijn besproken. Aan de andere kant kan een organisch gegroeide stad een regelmatige plattegrond of stratenpatroon hebben. Dit kan bijvoorbeeld het gevolg zijn van een regelmatig slotenstelsel, waar de grachten en wegen in de stad op zijn aangepast. Dit is bijvoorbeeld het geval in het Hollandse veengebied.

In veel steden is bovendien een combinatie van organisch gegroeide en geplande elementen aanwezig. Een stad kan bijvoorbeeld een gegroeide middeleeuwse kern hebben, waar in de late Middeleeuwen of Nieuwe Tijd geplande stadswijken aan toe zijn gevoegd. Het stratenpatroon in de nieuwe wijken heeft meestal een regelmatig patroon. Een scherpe scheiding tussen geplande en gegroeide steden is dan ook vaak niet mogelijk.[199]

Functies

De plattegrond van een stad is vaak in meer of mindere mate bepaald door een aantal functies die in de stad aanwezig is. Voorbeelden van deze functies zijn havens aan water, industriële of ambachtelijke activiteiten aan de rand van of net buiten de stad en kloosters in open ruimtes. De locaties van deze activiteiten zijn bepaald door attractie en repulsie. Door attractie worden bepaalde activiteiten naar een locatie toe getrokken, bijvoorbeeld scheepswerven naar de haven en kooplieden naar het economisch centrum van de stad. Omgekeerd kan repulsie plaatsvinden: activiteiten worden door een locatie afgestoten. Dit kan onder andere het gevolg zijn van hoge grondprijzen of ruimtetekort in het centrum van een stad. Ook kunnen vervuilende industrieën uit het centrum of zelfs de hele stad worden geweerd, waardoor ze aangewezen zijn op locaties aan de rand van de stad of buiten de grens van de stad.[200]

198 Renes 2005, 37-40.
199 Renes 2005, 35-37; Boerefijn 2005, 131-135; Taverne 2005, 181; Schofield/Vince 2003, 37-46.
200 Renes 2005, 41-42.

Inertie

Inertie wijst op de grote mate van onveranderlijkheid van een bestaande stedelijke structuur. De mate waarin de structuur van een stad is veranderd kan vaak vrij makkelijk worden vastgesteld voor de periode waarin kaarten van de stad beschikbaar zijn. Archeologisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat de plattegrond van een stad zoals die op de oudste kaarten zichtbaar is, in de meeste gevallen zijn oorsprong vindt in een veel eerdere periode. De belangrijkste verandering in de structuur van een stad door de tijd heen is vaak verdichting van de bebouwing en het geleidelijk groeien van de stad. De belangrijkste reden voor de onveranderlijkheid van een stadsplattegrond ligt bij de eigendomsrechten die binnen een stad aanwezig waren. Door de vele grondbezitters waarmee moest worden overlegd en onderhandeld, was bijvoorbeeld het wijzigen van de loop van een straat bijzonder complex.[201]

201 Renes 2005, 33.

4.3 Specifieke achtergronden voor Enkhuizen

4.3.1 Fysisch-geografische achtergrond

De bodem van West-Friesland behoort geografisch gezien tot de kustvlakte van Nederland en is gevormd tijdens het Holoceen (ca. 9.550 voor Christus tot nu). Kenmerkend voor de kustvlakte zijn de afwisselende zeewater- en zoetwaterafzettingen. Direct op de Pleistocene (zand) ondergrond bevindt zich de Basisveen Laag. Deze veenlaag is gevormd door de zeespiegelstijging en de daarmee samenhangende stijging van het grondwaterniveau. Op de Basisveen Laag bevinden zich kustvlakte-afzettingen die zijn gevormd in een waddenmilieu (Wormer Laagpakket van de Formatie van Naaldwijk). Via zeegaten werd de kustvlakte twee keer per dag met de vloedstroom overspoeld. In en langs de getijdengeulen die in de kustvlakte aanwezig waren, werd zand afgezet. Verder weg van de geulen kon klei bezinken. Deze blauwe zeeklei is tussen 3000 en 2000 voor Christus afgezet.
Door het stabiliseren en breder worden van de kustbarrière tijdens het Subboreaal (3550 tot 1100 voor Christus) nam de invloed van de zee in de kustvlakte af. De getijdengeulen verlandden en vulden zich op met zand. Door de geleidelijke inklinking van de omliggende kleigronden, tekenden de zandige getijdengeulen zich na verloop van tijd af als langgerekte zandruggen in het landschap (differentiële inklinking). In het verleden is men er vanuit gegaan dat in de Midden- en Late-Bronstijd (1500 tot 800 voor Christus) in West-Friesland alleen werd gewoond op deze zandruggen. Recent archeologisch onderzoek ten noorden van Enkhuizen (project Kadijken) heeft echter uitgewezen dat gedurende de Bronstijd ook buiten de zandruggen bewoning aanwezig was.[202]

Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 voor Christus verlaten. Het milieu in de lagune achter de kustbarrière verzoette door de aanvoer van water uit rivieren en regenwater. Onder deze omstandigheden kon een dik veenpakket worden gevormd: het Hollandveen Laagpakket van de Formatie van Nieuwkoop.[203] De dikte van dit veenpakket wisselde sterk en zou maximaal circa vier meter zijn geweest. Tegenwoordig is het Hollandveen Laagpakket grotendeels verdwenen door het wegslaan van het veen door de zee, het oxideren van het veen als gevolg van ontwatering en afgraven van veen ten behoeve van turfwinning.

Tot na het midden van de Middeleeuwen bestond het huidige IJsselmeer uit een groot binnenmeer, het Almere, dat via een aantal kleine rivieren ontwaterde in de Noordzee. Het milieu in dit meer was vermoedelijk zoet tot licht brak. De verbinding met de Noordzee werd in de loop van de Middeleeuwen groter, waardoor erosie van het veen plaats vond. Dit leidde tot het ontstaan van de Zuiderzee. Door de open verbinding naar de Noordzee had de binnenzee een zout milieu en kende het getijdenwerking. Tussen Enkhuizen en Stavoren/Urk werd veel grof zand afgezet, omdat hier de stroomsnelheden door de geringe breedte van de Zuiderzee groter waren. Het stelsel van zandbanken en geulen die hierdoor werd gevormd, zou bekend komen te staan als het Enkhuizer Zand.[204]
De vorming van de Zuiderzee is een proces dat enerzijds geleidelijk verliep, maar anderzijds plotseling kon worden versneld door stormvloeden. In dit kader wordt door een aantal onderzoekers met name de Allerheiligenvloed van 1170 van groot belang geacht. Men gaat ervan uit dat tijdens deze vloed veel land is weggeslagen in de Waddenzee en rond de Zuiderzee.[205]

202 Roessingh, rapport in voorbereiding.
203 Berendsen 2004, 260-263; Van Geel *et al.* 1982/1983, 305.
204 Berendsen 2004, 265, 298.
205 Bijvoorbeeld Buisman 1996a, 360-363 en Boon 1991, 79.

4.3.2 Ontginningsgeschiedenis

Gedurende de Middeleeuwen was oostelijk West-Friesland tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 na Christus waarschijnlijk onbewoond. Tot de grootschalige ontginning van het gebied in de 11de of 12de eeuw was bovendien alleen bewoning aanwezig in en rond Medemblik en het Meer van Wervershoof, direct ten oosten van Medemblik.[206]

De heersende visie op de veenontginning van West-Friesland gaat uit van een aantal factoren die aanleiding gaf tot de ontginning. In de eerste plaats zijn dit de veranderende omstandigheden in het gebied rond het Almere en later de Zuiderzee. Door het ontstaan van deze binnenzee vanaf de 10de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Dit, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur en een lange periode van droogte in de 10de eeuw, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het Westfriese veengebied en gunstige condities voor ontginning.[207] Naast deze 'pull-factor' waren echter ook 'push-factors' aanwezig voor de ontginning van het veen. In de oude bewoningsgebieden langs de kust was waarschijnlijk sprake van overbevolking, met overexploitatie en ontbossing van het duingebied als gevolg. Deze ontbossing leidde tot zandverstuivingen en het verdwijnen van landbouwgronden. Ontginning van het veengebied bood daarom kansen voor het verkrijgen van nieuwe landbouwgrond.[208]

De ontginning van het veen vond plaats door op systematische wijze sloten door het veen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Op deze manier werd het gebied geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw. Het ontwateren van het veen, waarschijnlijk in combinatie met een vorm van bevruchting van het land, maakte het mogelijk om graan te verbouwen.[209] Door de ontwatering was het veen echter onderhevig aan inklinking en oxidatie. Dit had een geleidelijke daling van het maaiveld tot gevolg, die is geschat op twee tot drie meter.[210] Het niveau van het maaiveld kwam hierdoor steeds dichter bij het grondwaterniveau te liggen. Dit had een geleidelijke vernatting van de bodem tot gevolg, waardoor akkerbouw uiteindelijk niet meer mogelijk was.[211]

Door Besteman is een model gepubliceerd voor de ontginning en bewoningsgeschiedenis van het oosten van West-Friesland (fig. 45). Hij is van mening dat de eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en plaatsvonden rond het Meer van Wervershoof, in het uiterste noorden van West-Friesland. In de 11de of 12de eeuw begon de gefaseerde ontginning van het overige deel van West-Friesland van het noorden naar het zuiden door middel van het graven van parallelle sloten. Kleinere sloten deelden de grote ontginningspercelen op in kleinere percelen. De noord-zuid georiënteerde sloten waterden af langs een west-oost georiënteerde hoofdsloot die in de Zuiderzee uit kwam. De eerste fase van de ontginning besloeg het gebied ten noorden van zo'n hoofdafwatering: de Oude Gouw. De nederzettingen en kerken van de kolonisten lagen in deze fase geconcentreerd langs een dijk, de Zuiderkadijk, die parallel liep aan de iets ten zuiden hiervan gelegen Oude Gouw. Ook langs de dijk was een kleine west-oost georiënteerde hoofdafwatering aanwezig. De nederzettingen langs de dijk dateren uit de 11de en/of 12de eeuw.[212]

206 Besteman 1990, 107-110, 112.
207 Besteman 1990, 93-96.
208 Besteman 1990, 96, 110.
209 Besteman 1990, 110-111.
210 Willemsen 1988, 23.
211 Besteman 1990, 110-111.
212 Besteman 1990, 111-112.

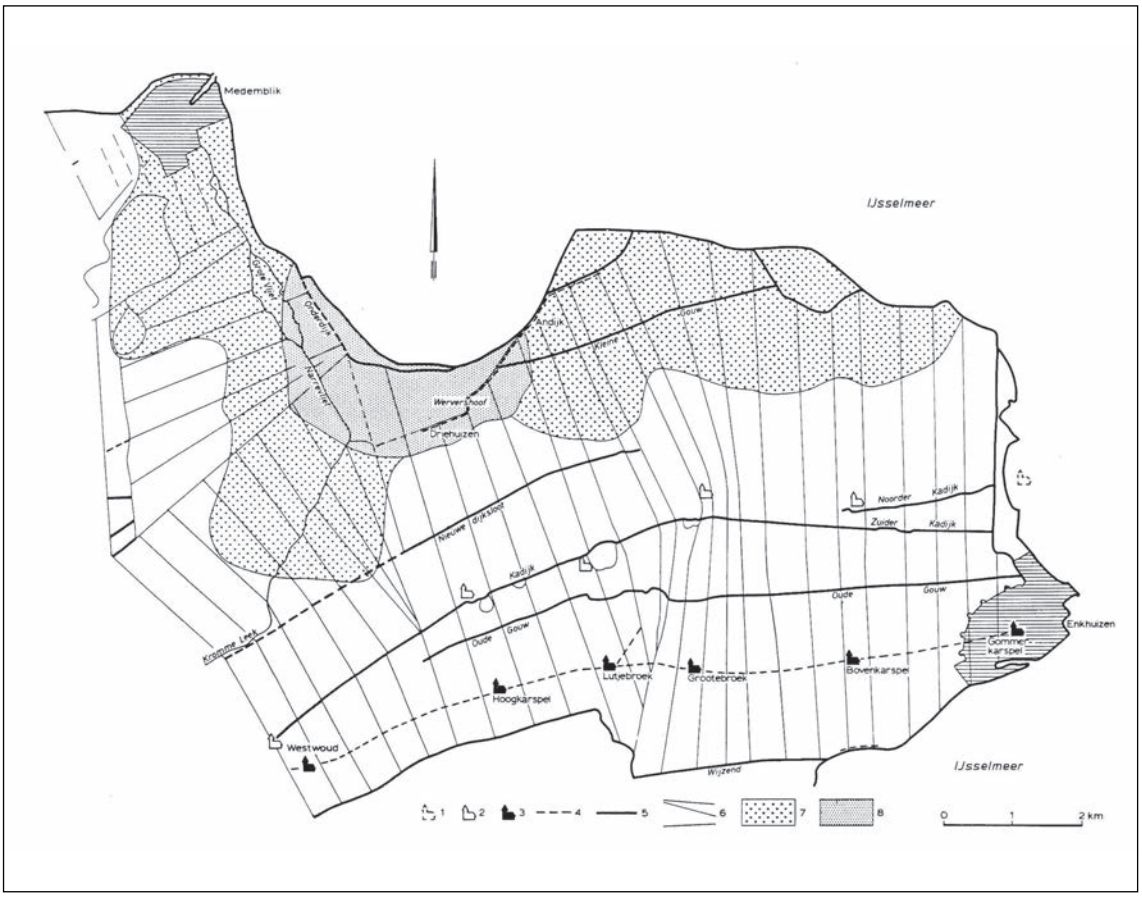

Fig. 45 Verschuivende bewoningsassen in oostelijk West-Friesland. 1 Mogelijke locatie van de 11de-12de-eeuwse kerk van Gommerskarpsel; 2 Locatie van 11de-12de-eeuwse kerken; 3 Locatie van kerken vanaf de tweede helft van de 12de eeuw; 4 De Streekweg; 5 Dijken; 6 Richting van de ontginningssloten; 7 Gebied ontgonnen in de Karolingische Tijd; 8 Het Meer van Wervershoof. Besteman 1990, 112.

Het ontginningspatroon van het gebied direct ten noorden van de Zuiderkadijk is enigszins rommelig. Diverse kleine oost-west georiënteerde afwateringen zijn aanwezig, maar een duidelijke structuur ontbreekt. Ook de reden voor de aanwezigheid van de Noorderkadijk is onduidelijk. Vondsten en waarnemingen wijzen erop dat langs deze korte as ook bewoning aanwezig was.[213] Het lijkt alsof een aantal ontginners zich vestigden ter hoogte van de Noorderkadijk, maar de overige ontginners voor een iets zuidelijkere ligging van hun nederzettingen kozen ter hoogte van de Zuiderkadijk.

Na verloop van tijd daalde het maaiveld van het ontgonnen gebied, wat het risico van overstroming met zich mee bracht. Volgens Besteman was een belangrijkere consequentie van de maaivelddaling dat akkerbouw werd bemoeilijkt door de vernatting van de bodem. Dit probleem werd opgelost door de ontginning voort te zetten naar het zuiden. Het nieuw ontgonnen gebied diende vervolgens als akkerland, terwijl de oude gronden dienst deden als weidegebied. Een consequentie van deze doorzettende ontginning was echter dat de nederzettingen van de kolonisten ver van hun landbouwgrond af kwamen te liggen. De nederzettingen langs de Kadijken werden daarom verlaten en binnen dezelfde perceelgrenzen verplaatst naar een nieuwe bewoningsas. De tweede ontginningsfase in het oosten van West-Friesland besloeg het gebied tot een nieuwe hoofdafwatering: de Wijzend/Tocht. De nieuwe bewoningsas bevond zich op de locatie van de huidige Steekweg. Besteman is van mening dat de nederzettingen in

213 Schrickx 2008a, 10-11.

de 13de eeuw naar de Streekweg zijn verplaatst.[214] De vondst van Pingsdorf-aardewerk langs de Streekweg wijst er echter op dat hier al vóór 1200 bewoning aanwezig was.[215]

In 1977 is langs de Zuiderkadijk een aantal waarnemingen gedaan. Ter hoogte van het huidige Hoogkarspel werden resten van een kerk en begraafplaats aangetroffen in de vorm van skeletresten, brokken tufsteen en de funderingen van een zwaar gebouw. Fragmenten aardewerk (onder andere Maaslands wit, Pingsdorf, kogelpotaardewerk en Paffrath) geven een datering aan de sporen in de 11de tot begin 13de eeuw. Ook ter hoogte van Grootebroek, Bovenkarpsel, Lutjebroek en Westwoud zijn sporen of aanwijzingen voor een begraafplaats en kerk aanwezig. De veronderstelde locaties van de kerken bevinden zich precies in het verlengde van het perceel waarop de kerk in het huidige dorp staat.[216] Wanneer men de locatie van de 11de/12de-eeuwse kerk van Gommerskarspel op dezelfde manier projecteert, zou dit betekenen dat de oude nederzetting zich nu in het IJsselmeer bevindt.[217] Historisch vermeldingen van een oud kerkhof ten noorden van het huidige Enkhuizen doen echter vermoeden dan de oude locatie van Gommerskarspel toch binnen de huidige dijk moet worden gezocht.[218]

In een derde en vierde fase is het gebied ten zuiden van de Wijzend/Tocht ontgonnen. Hierbij werden de oude nederzettingen niet verlaten, maar werden nieuwe nederzettingen gesticht. Diverse gegevens voor het zuidelijk deel van West-Friesland wijzen erop dat ook dit gebied vóór 1200 is ontgonnen. Het lijkt er daarom op dat de ontginning van West-Friesland in de late 12de eeuw in een stroomversnelling is gekomen, waarbij de ontginningsfasen elkaar snel hebben opgevolgd. Rond 1200 was waarschijnlijk heel West-Friesland ontgonnen.[219] Bij de ontginning van het oostelijk veengebied is op geen enkele manier rekening gehouden met de wisselde bodemgesteldheid van het gebied, bijvoorbeeld de aanwezigheid van zandruggen.[220] In het verleden is gesteld dat de Streekweg gelegen is op een zandrug, maar dit is niet correct.[221]

De uitvoering van de veenontginning van West-Friesland lag waarschijnlijk in handen van vrije gemeenschappen. Gezien de regelmatigheid van de ontginning en de relatief korte periode waarin deze plaats vond, is het echter aannemelijk dat het initiatief voor en de organisatie van de ontginning bij de adel en/of geestelijkheid lag.[222] Door Bos is geopperd dat mogelijk de graaf van Holland hierbij een rol heeft gespeeld. Hij acht het echter meer aannemelijk dat de ontginningen zijn uitgevoerd onder supervisie van adellijke families, zoals ook het geval was bij ontginningen in Waterland en Zeevang.[223] Hier is ook door Besteman en Guiran op gewezen: volgens hen heeft mogelijk de aanwezige elite in Medemblik het initiatief voor de veenontginning genomen.[224] Nieuwe inzichten doen vermoeden dat de bisschop van Utrecht en mogelijk ook enkele kloosters (de abdij van Egmond) een rol bij de ontginning hebben gespeeld.[225]

214 Besteman 1990, 112.
215 Voor vondsten in Zwaag (verlengde van de Streekweg) zie Schrickx 2008a, Schrickx 2009a en Schrickx 2009b. Pingsdorf-aardewerk is in Enkhuizen gevonden langs de Breedstraat. Ook op andere locaties langs de Streekweg is Pingsdorf gevonden, deze vondsten zijn echter niet gepubliceerd.
216 Ter Schegget/Van Regteren Altena 1979, 263-264; Van Van Regteren Altena 1979, 270.
217 Besteman 1990, 112.
218 De Bruin 1997, 10-11.
219 Schrickx 2008a, 8, 10-11; Schrickx 2010b, 17.
220 De locaties van diverse kerken is hier mogelijk een uitzondering op. Mondelinge mededeling Christiaan Schrickx.
221 Zie de bodemkaart van West-Friesland.
222 Schrickx/Van de Walle-van der Woude 2006, 20-21.
223 Bos 1990, 124.
224 Besteman/Guiran 1986, 192.
225 Schrickx 2010b, 21.

Zoals gezegd veroorzaakte de ontwatering van het veen een daling van het maaiveld. Dit bemoeilijkte het ontwateren van het veengebied in zee en bracht bovendien het gevaar van overstroming met zich mee, met name tijdens stormvloeden. Om deze redenen werden overal in West-Friesland dijken opgeworpen. In de dijken werden spuisluizen aangelegd, die gesloten waren tijdens vloed. Hierdoor kon het zeewater het binnenland niet in stromen. Tijdens eb werden de sluizen geopend en kon uit het achterliggende land overtollig water worden geloosd. Door het aanleggen van dijken en spuisluizen kon het land meer worden ontwaterd dan voorheen het geval was, wat een verdere daling van het maaiveld tot gevolg had.[226] De maaivelddaling is vanaf de 15de eeuw verder versterkt door bemaling met poldermolens.

Direct na de ontginning van het veengebied zijn de eerste dijkjes opgeworpen. Deze dijken omsloten het rechtsgebied van de verschillende dorpen. Een aantal losse dijken werd uiteindelijk met elkaar verbonden tot één dijk met een lengte van 126 kilometer die het huidige West-Friesland omringde: de Westfriese Omringdijk. Op basis van een oorkonde van de abdij van Egmond gaan onderzoekers er vanuit dat deze dijk al rond 1250 was gesloten.[227] In de oorkonde wordt echter slechts melding gemaakt van werkzaamheden aan een dijk bij Alkmaar. Het is op basis van deze bron dan ook niet mogelijk om vast te stellen of de Omringdijk op dat moment al was gesloten. Zeker is wel dat de dijk bij de dijkopmeting van 1320 was voltooid.

In tegenstelling tot latere tijd, hadden de dijken in eerste instantie geen direct zeewerende functie. Voor de dijk lag een brede strook voorland dat werd beschermd door een lagere zomerdijk. Alleen tijdens zeer hoge waterstanden en stormvloeden bereikte het zeewater de hoofddijk. De beschermende strook voorland werd in de loop der tijd vaak smaller, met name ten gevolge van afslag door de zee.[228] Dit maakte de dijk kwetsbaar voor doorbraken, met overstroming van het achterliggende land als gevolg. Om dit te voorkomen werd in dit geval vaak besloten om de dijk een stuk terug te leggen, oftewel een inlaagdijk te maken. Op deze manier werd opnieuw een brede strook voorland gecreëerd. Na omstreeks 1500 was het door verhoging en versterking van de dijken niet meer nodig om inlaagdijken te creëren als het beschermende voorland was verdwenen.[229]

De oudste dijken waren gemaakt van veen en nog vrij laag. Tot de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 heeft een continu proces van ophoging, versterking en reparatie aan de dijken plaatsgevonden. In eerste instantie werden de zeewerende dijken opgehoogd met klei. Later werden de dijken versterkt met wier en palen. De aantasting van de palen door de paalworm in de eerste helft van de 18de eeuw veroorzaakte dat de dijken voortaan met keien werden versterkt (fig. 46). Vanaf de 18de eeuw werd de dijk verder vaak opgehoogd met slooppuin.[230]

Fig. 46 Een deel van de zeewerende Omringdijk bij Schellinkhout, bekleed met Noorse keien.

226 Boon 1991, 80.
227 De Bruin 1997, 5; Boon 1991, 80; Willemsen 1988, 17.
228 Vooral stormvloeden betekende vaak verlies van voorland. Hiernaast werd het voorland regelmatig gebruikt om zoden te steken voor ophoging van de dijk. Dit veroorzaakte maaivelddaling en daarmee verzwakking van het buitendijks gebied.
229 Boon 1991, 83-86.
230 Schrickx 2010c, 14-15; Schilstra 1981.

4.3.3 De aanzet tot stadsvorming in Enkhuizen

Door Lesger is in zijn dissertatie uit 1990 ingegaan op de factoren die hebben geleid tot het ontstaan van Hoorn als stedelijk en economisch centrum. Deze analyse is in grote lijnen toepasbaar op Enkhuizen, evenals op veel andere kuststeden in Holland.

Zoals in de vorige paragraaf is besproken, is in de tweede helft van de 12de eeuw het veengebied van oostelijk West-Friesland ontgonnen door middel van het graven van sloten. Het veendek werd hierdoor ontwaterd en kon worden gebruikt voor landbouw. Door de ontwatering vond inklinking en oxidatie van het veen plaats, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. De vernatting van het land die hier op volgde, bemoeilijkte het verbouwen van akkerbouwgewassen. Dit had een tweetal gevolgen. Allereerst vond binnen de landbouw een geleidelijke overgang plaats van een gemengd bedrijf naar uitsluitend veeteelt, met name vetweiderij. Dit proces ving aan in de 13de eeuw, maar de grote omslag vond plaats in de tweede helft van de 14de eeuw. Veeteelt is in vergelijking met akkerbouw aanzienlijk minder arbeidsintensief. Het gevolg van de overgang van gemengd bedrijf naar veeteelt was dan ook een arbeidsoverschot in de agrarische sector. Bovendien was het werk in deze sector sterk seizoensgebonden. Het arbeidsoverschot nam nog eens toe door de groei van de bevolking die doorzette tot het midden van de 14de eeuw. Een overschakeling naar meer arbeidsintensieve vormen van landbouw, zoals tuinbouw en melkveehouderij, waren in deze periode nog niet mogelijk door het ontbreken van omvangrijke afzetmarkten.
Ten tweede werden waarschijnlijk vanaf de 13de eeuw niet meer voldoende akkerbouwproducten geproduceerd om de bevolking te kunnen voeden. Deze producten, vooral granen, moesten daarom worden geïmporteerd. De vraag naar andere importgoederen groeide eveneens, bijvoorbeeld grond- en brandstoffen voor diverse ambachten en nijverheid. De noodzaak van importen versterkte de band van West-Friesland met de buitenwereld. Ook elders nam de vraag naar importgoederen toe, waardoor de werkgelegenheid in de vrachtvaart groeide. De West-Friezen wisten dankzij hun kennis van scheepvaart een aandeel in deze vrachtvaart te verwerven.[231]

Als gevolg van de noodzaak tot het importeren van goederen en het aandeel binnen de vrachtvaart ontstonden op een aantal plaatsen aan de Hollandse kust nederzettingen waar handel en scheepvaart zich concentreerde. Activiteiten die hieraan verbonden waren, zoals scheepsbouw en allerhande toeleveringsbedrijven, werden naar deze plaatsen toe getrokken. Het arbeidsoverschot op het platteland had bovendien als gevolg dat boeren naar de stad trokken. Zij vonden hier werk in bijvoorbeeld de vrachtvaart, nijverheid en visserij. De groeiende bevolking en toename van ambacht en nijverheid vergrootte de vraag naar importgoederen in de handelsnederzettingen.
Niet alleen de interne vraag was echter van belang: de nederzettingen ontwikkelden zich tot belangrijke marktplaatsen voor regionale handel. Producten van het platteland werden in de handelsnederzettingen op de markt gebracht en omgekeerd kochten plattelanders hier producten als graan. De nederzettingen aan de kust ontwikkelden zich op deze manier tot verzorgingscentra voor het omliggende gebied.
Boeren die werkzaam bleven in de agrarische sector verrichten vaak periodiek werk in loondienst in de steden. Doordat deze boeren niet alleen afhankelijk waren van dit werk, konden hun lonen laag blijven. Dit zorgde voor een gunstige positie van de commerciële activiteiten in Holland ten opzichte van andere regio's en landen.[232]

231 Lesger 1990, 21-23, 205-206.
232 Lesger 1990, 21-23, 206; Hoppenbrouwers 2002, 136-137.

Bovenstaand proces staat aan de basis van de stadsvorming van Enkhuizen en veel andere kuststeden in Holland. Het stedelijk karakter van deze nederzettingen was in eerste instantie nog beperkt: de steden waren klein en het merendeel van de bevolking was ook betrokken bij agrarische activiteiten. De plaatsen onderscheidden zich van het achterliggende platteland door de rol die ze speelden bij de uitwisseling van goederen en het feit dat de inwoners zich ook met niet-agrarische activiteiten bezig hielden.[233]

Dat juist op de locatie van het huidige Enkhuizen een stedelijke nederzetting ontstond, is verklaarbaar. De stad bevond zich op de kruising van twee dijken: de Streekweg en Westfriese Omringdijk. De Streekweg vormde een belangrijk onderdeel van het wegennet van West-Friesland en langs de weg waren veel dorpen gelegen. De Streekweg zorgde dus voor een goede toegang tot het platteland. Hiernaast bevond Enkhuizen zich ter hoogte van het smalste gedeelte van de Zuiderzee en lag daarmee gunstig ten opzichte van de noord-zuid georiënteerde handelsroutes.

233 Lesger 1990, 21, 23.

4.4 Topografische ontwikkeling Enkhuizen tot 1800

4.4.1 Inleiding

In deze paragraaf komt de topografische ontwikkeling van Enkhuizen aan bod. Voor de reconstructie van deze ontwikkeling is gebruik gemaakt van archeologische bronnen, die in hoofdstuk 2 al zijn besproken, en historische bronnen, waarvan in de volgende paragraaf een overzicht wordt gegeven. Hierna volgt een overzicht van de topografische ontwikkeling van Enkhuizen. Deze is ingedeeld in een aantal fasen, waarbij de grenzen zijn gesteld op basis van de kenmerken van de ontwikkeling in een bepaalde periode.
- Fase 1 (tot 1355): langzame groei dorpen
- Fase 2 (1356-1539): langzame groei stad
- Fase 3 (1540-1630): snelle groei en bloei
- Fase 4 (1631-1675): stagnatie
- Fase 5 (1676-1800): grootschalige sloop

Na de beschrijving van de topografische ontwikkeling wordt dieper ingegaan op de kenmerken van de verschillende fasen en een korte samenvatting gegeven van de ontwikkeling per fase (paragraaf 4.4.8).

Voor iedere fase zijn één of meer reconstructiekaarten gemaakt van Enkhuizen in een bepaald jaar. Één kaart geeft de situatie van de stad aan het einde van iedere fase weer. Soms zijn binnen een fase meer kaarten aanwezig. Zij hebben als doel om de ontwikkeling van de stad in deze periode verder te verduidelijken.
Bij de kaarten dient een zekere reserve in acht te worden genomen: met name voor de periode vóór de eerste cartografische bronnen zijn (nog) te weinig gegevens voor handen om het volledige uiterlijk van de stad op een bepaalde moment met zekerheid te kunnen reconstrueren. Vaak zijn de hoofdlijnen wel duidelijk, maar voor bijvoorbeeld de aanwezigheid van wegen, waterlopen of voorland buiten de dijk moest deels worden vertrouwd op intuïtie en logica. Verder moet het aantal huizen op de kaarten niet worden geïnterpreteerd als het werkelijk aantal huizen in de stad: om de kaarten leesbaar te houden zijn de huizen los van elkaar gezet en groter weergegeven dan zij in werkelijkheid zijn.
Als referentie voor de grootte en locatie van Enkhuizen op een bepaald moment worden in de kaarten de contour van Enkhuizen en de kustlijn in 1800 weergegeven als een zwarte stippellijn.
In de kaarten is verder gebruik gemaakt van kleuren voor het aangeven van verschillende soorten bebouwing.
- rode blokjes: huizen
- paarse blokjes: religieuze gebouwen
- blauwe blokjes: openbare gebouwen
- groene brokjes: industrie
- gele blokjes en lijnen: verdediging
- bruine lijnen: wegen, dijken, wallen
- donkerblauwe lijnen: sloten, vaarten, grachten (binnenwater)
- lichtblauw: havens, Zuiderzee (buitenwater)
- rode stippellijn: bannegrens

Het is de eerste keer dat een volledig overzicht wordt gegeven van de topografische ontwikkeling van Enkhuizen in woord en kaart. Ik heb niet de illusie dat deze helemaal volledig of correct is: met nieuwe archeologische en historische gegevens zal het overzicht in de toekomst zeker kunnen worden aangevuld en verbeterd.

4.4.2 Historische bronnen

De historische bronnen kunnen worden opgesplitst in geschreven bronnen en cartografische bronnen. Hieronder volgt een overzicht van beide type bronnen.

4.4.2.1 Geschreven bronnen (fig. 47)

Om deze studie enigszins in te perken is besloten om hoofdzakelijk gebruik te maken van reeds gepubliceerde bronnen. Dit heeft zijn beperkingen: niet-gepubliceerde gegevens zullen ongetwijfeld nieuwe en aanvullende informatie omtrent de geschiedenis van Enkhuizen bevatten. Een inventarisatie van deze bronnen en hun inhoud is echter voor dit onderzoek te tijdrovend.

Een paar niet-gepubliceerde bronnen zijn wel gebruikt. Van deze bronnen was het bestaan en de globale inhoud al bekend, waardoor ze vrij snel en effectief konden worden geraadpleegd.

Hieronder wordt een korte beschrijving gegeven van de belangrijkste geschreven bronnen die voor dit onderzoek zijn gebruikt. Een aantal andere bronnen die slechts incidenteel zijn gebruikt, komen in de lopende tekst aan bod.

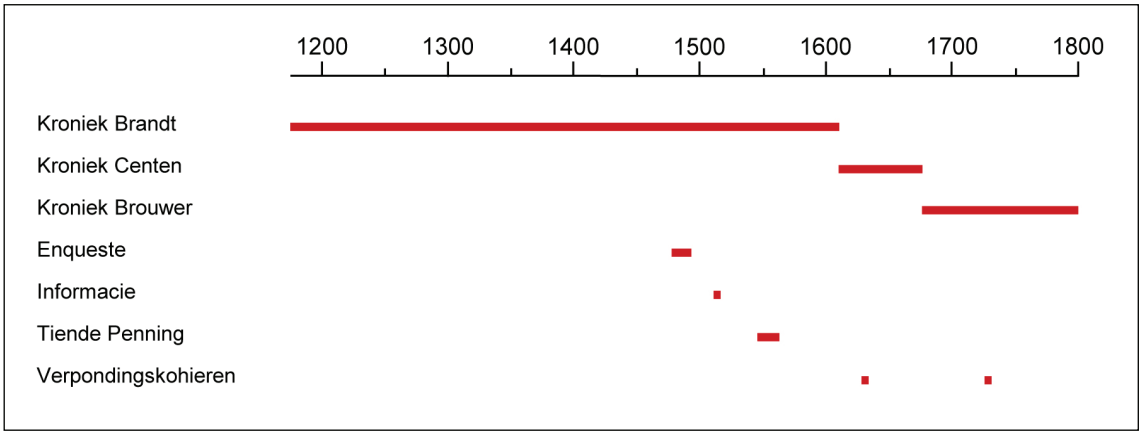

Fig. 47 Een overzicht van de gebruikte geschreven bronnen voor Enkhuizen. De rode lijn geeft de periode weer waar de individuele bronnen informatie over geven.

De belangrijkste bron voor de geschiedenis van Enkhuizen is de kroniek van Geerardt Brandt (1626-1704) (fig. 48). Deze te Amsterdam geboren predikant en schrijver werd in 1660 benoemd als predikant bij de Remonstrantse Gemeente in Hoorn. Vanuit deze stad schreef Brandt, op verzoek van de uitgever Van der Hoof uit Enkhuizen, een boek over de geschiedenis van de haringstad. De kroniek kwam in 1666 uit. Het boek beslaat de geschiedenis van de stad tot 1609, het begin van het Twaalfjarig Bestand met Spanje. Brandt gebruikte diverse bronnen voor zijn kroniek, waaronder de handvesten en keuren van de stad en papieren en aantekeningen van vooraanstaande Enkhuizer families als Blaeuhulck, Proost en Van Teilingen. Ook meer algemene historische werken werden door Brandt geraadpleegd. Voor de middeleeuwse periode gebruikte hij onder andere informatie uit het werk van Hadrianus Junius uit 1588[234] en de historische kroniek van Aurelius, een kanunnik en humanist uit de 16de eeuw. Voor de 16de eeuw wendde hij onder andere historische werken van Emanuel van Meteren, Pieter Bor en Pieter Cornelisz Hooft aan. De stadskroniek van Hoorn van Theodorus Velius uit 1604 vormde eveneens een belangrijke informatiebron.[235] De toegang tot het stadsarchief van Enkhuizen werd Brandt grotendeels ontzegd door het stadsbestuur.

234 Een deel van de Batavia van Junius is in 1588 postuum gepubliceerd.
235 De Vries 2002, 43-59; Zilverberg 1968, 56-69.

In 1747 werd de kroniek van Brandt opnieuw gedrukt, aangevuld met een vervolg van de hand van Sebastiaan Centen (1691-1756) over de jaren 1609-1678. De kroniek van Brandt bleef in deze tweede druk ongewijzigd. Tot de voornaamste bronnen van Centen behoorden de geschiedwerken van Lieuwe van Aitzema en Petrus Valkenier, evenals de 'Keuren en Placcaatboeken' van Enkhuizen. Douwe Brouwer (1865-1945), archivaris van Enkhuizen, schreef op zijn beurt een vervolg op het werk van Brandt en Centen. Deze vervolgkroniek besloeg de periode van 1678 tot 1938.[236]

Fig. 48 Gravure uit de kroniek van Brandt met de stedemaagd en het wapen van Enkhuizen.

Veel gebruikte bronnen voor Enkhuizen voor de periode omstreeks 1500 zijn de Enqueste uit 1494 en Informacie uit 1514. In deze bronnen wordt per dorp of stad een opsomming gegeven van een aantal zaken, waaronder het aantal haardsteden, de economische activiteiten van de plaats en de accijnzen die werden geheven. De inventarisatie is gemaakt in opdracht van de Staten van Holland met als doel om de economische draagkracht van de dorpen en steden in het graafschap te bepalen. Op deze manier hoopte men tot een rechtvaardige verdeling van belastingheffing te komen.[237] In de Enqueste wordt steeds de toenmalige situatie vergeleken met die in 1477, het jaar van de dood van Karel de Stoute.

Voor Enkhuizen zijn diverse belastingkohieren beschikbaar. Simpel gezegd zijn de kohieren lijsten van personen en hun bezit (land, huizen of andere gebouwen), met de getaxeerde waarde van dit bezit en de belasting die hierover moest worden betaald. Soms worden tevens de aanwezige industrieën in de stad genoemd.
De oudste kohieren zijn de kohieren van de tiende penning.[238] Deze kohieren zijn in verschillende jaren rond het midden van de 16de eeuw opgesteld en geven een overzicht van het bezit van onroerende goederen in een stad of dorp. Voor Enkhuizen zijn kohieren opgesteld in 1544, 1553, 1557 en 1561. Niet alle kohieren geven dezelfde hoeveelheid informatie: soms wordt slechts een opsomming van namen en bedragen gegeven, terwijl in andere kohieren het bezit per straat wordt opgesomd en bijvoorbeeld zoutketen, molens, lijnbanen en pottenbakkerschuren apart worden vermeld. De kohieren van 1553 en 1561 zijn voor Enkhuizen het meest uitgebreid.
Een ander informatief belastingkohier uit latere tijd is het verpondingskohier uit 1630, omdat het stuk een uitgebreid overzicht van de aanwezige industrieën in de stad geeft.[239]

236 Messchaert-Heering 1985, 8-13.
237 De Enqueste en Informacie zijn beide digitaal beschikbaar: http://www.iisg.nl/nationalaccounts/enqueste/.
238 De kohieren bevinden zich in het ARA, Archief Staten van Holland vóór 1572, ingang 3.01.03, inventarisnummers 199, 136, 603, 936 en 1252. Een kopie is te vinden in het Noord-Hollands Archief, kopieëncollectie A, toegangsnummer 151.1, inventarisnummers 112-116.
239 Het kohier bevindt zich in het Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 944.

4.4.2.2 Cartografische bronnen (fig. 49)

Van de 16de eeuw tot omstreeks 1800 is een groot aantal stadsplattegronden van Enkhuizen gemaakt. De meeste kaarten dateren uit de 16de en 17de eeuw, wat gezien de voorspoed van de stad in deze periode niet hoeft te verbazen. De kaarten kunnen grofweg in twee categorieën worden ingedeeld: originele kaarten en kopieën. De originele kaarten zijn gemaakt door de stad opnieuw in te meten en details op te tekenen. De kopieën zijn ofwel vervaardigd door de koperplaat van een originele kaart iets aan te passen (soms alleen het opschrift) en hier een nieuwe afdruk van te maken of een nieuwe kopergravure te maken naar voorbeeld van een originele kaart.

Niet alle kaarten zijn bruikbaar voor een reconstructie van de stedelijke ontwikkeling van

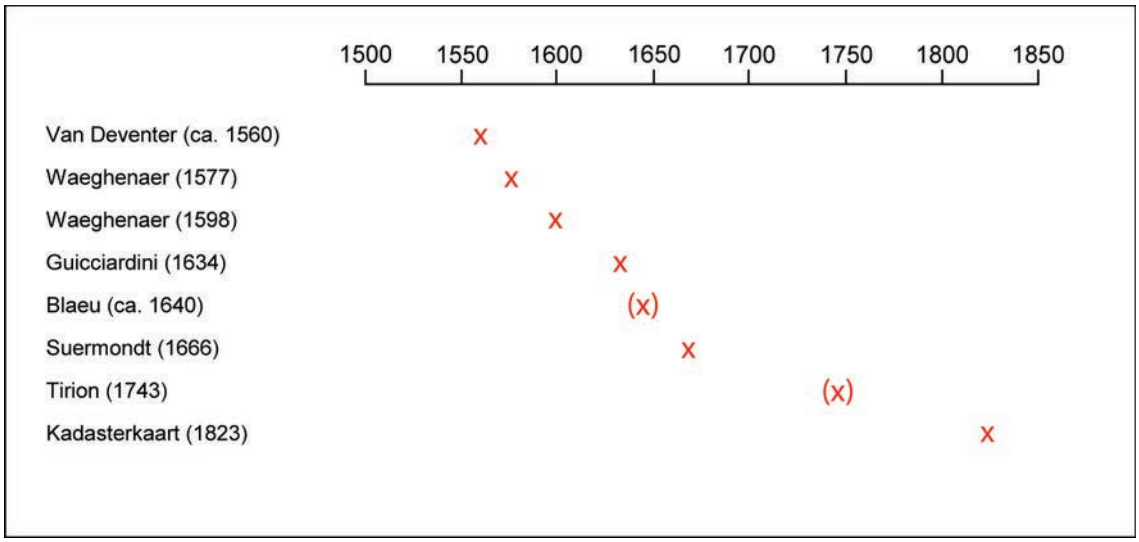

Fig. 49 Een overzicht van de cartografische bronnen voor Enkhuizen. Het kruisje geeft de datering van de kaart weer. Als het kruisje tussen haakjes staat, is de kaart een kopie en geeft deze een oudere situatie met wat wijzigingen weer.

Enkhuizen. Vooral de gekopieerde kaarten geven vaak een verouderde indruk van de stad. Hiernaast is een aantal kaarten erg onnauwkeurig. Hieronder zullen de kaarten die relevante informatie geven over de ontwikkeling van Enkhuizen kort worden besproken. Het gaat in totaal om acht kaarten uit de periode 1560-1823.

1. Van Deventer, ca. 1560 (fig. 50)

De oudste stadsplattegrond van Enkhuizen is gemaakt door de cartograaf Jacob van Deventer in opdracht van koning Filips II. De kaart is waarschijnlijk gemaakt in 1560 of kort daarna en geeft de omvang van de stad weer zoals die in de Middeleeuwen tot stand was gekomen. Drie versies van de kaart zijn bekend, namelijk de minuutkaart (de kladversie), de netkaart en de bijkaart. Door de verschillen in details en het gebied dat zij tonen, geven alle kaarten aanvullende informatie. De minuutkaart is het meest nauwkeurig. De kaart maakt onderdeel uit van een serie stadsplattegronden die als doel hadden om, in geval van het plannen van de belegering van een stad, informatie over de verdediging en omgeving van deze stad te verschaffen. Dit verklaart waarom op de kaart geen individuele huizen zijn afgebeeld, maar de huizen slechts schetsmatig zijn weergegeven. Alleen de verdedigingswerken en opvallende gebouwen zijn goed herkenbaar getekend, omdat deze bouwwerken van belang waren bij een aanval. De kaart geeft de omvang van de stad en het wegennet zeer nauwkeurig weer.[240]

240 De Vries 2004, 12-14.

Op de minuut- en netkaart is naast de stadskern ook het gebied rond Enkhuizen getekend. Hierop zijn onder andere de uitvalswegen met naastgelegen bebouwing, een klein industriegebied met molens en lijnbanen aan de westzijde van de stad en de watermolens ten noorden van de stad te zien. Het slotenstelsel dat buiten de stad aanwezig was, is slechts in beperkte mate weergegeven. Alleen de brede Oude Gouw, Tocht en Enkhuizer Vaart zijn met een aantal aftakkingen afgebeeld. In heel oostelijk West-Friesland was echter vanaf de 12de eeuw een noord-zuid georiënteerd slotenstelsel aanwezig. Op de kaarten van Van Deventer zijn deze sloten alleen tussen de Streekweg en Tocht weergegeven.

Fig. 50 De kaart van Van Deventer uit omstreeks 1560. Het noorden is boven.

2. Waeghenaer, 1577 (fig. 51)

Uit 1577 dateert de kaart van Luytgen Jansz Waeghenaer, inwoner van Enkhuizen en bekend zeeman en kaartenmaker.[241] Het noorden op de kaart in rechts. In vergelijking met de kaart van Van Deventer is deze kaart meetkundig gezien minder nauwkeurig, maar wel zeer gedetailleerd. Het land rond Enkhuizen is zeer waterrijk weergegeven, wat een overdrijving was van de werkelijkheid.

3. Waeghenaer, 1598 (fig. 52)

In 1598 maakte Waeghenaer opnieuw een kaart van Enkhuizen. De kaart is in vergelijking met de kaart uit 1577 onnauwkeurig en niet gedetailleerd. Het belang van de kaart ligt in het feit dat dit de eerste kaart is die de grote stadsuitbreiding aan het einde van de 16de eeuw toont. De kaart kwam uit in een zeekaartenboek, wat waarschijnlijk verklaart waarom op de kaart zoveel aandacht is besteed aan het intekenen van de zandbanken (het Enkhuizer Zand) ten oosten van Enkhuizen.[242]

241 De Vries 2004, 15.
242 De Vries 2004, 15-16.

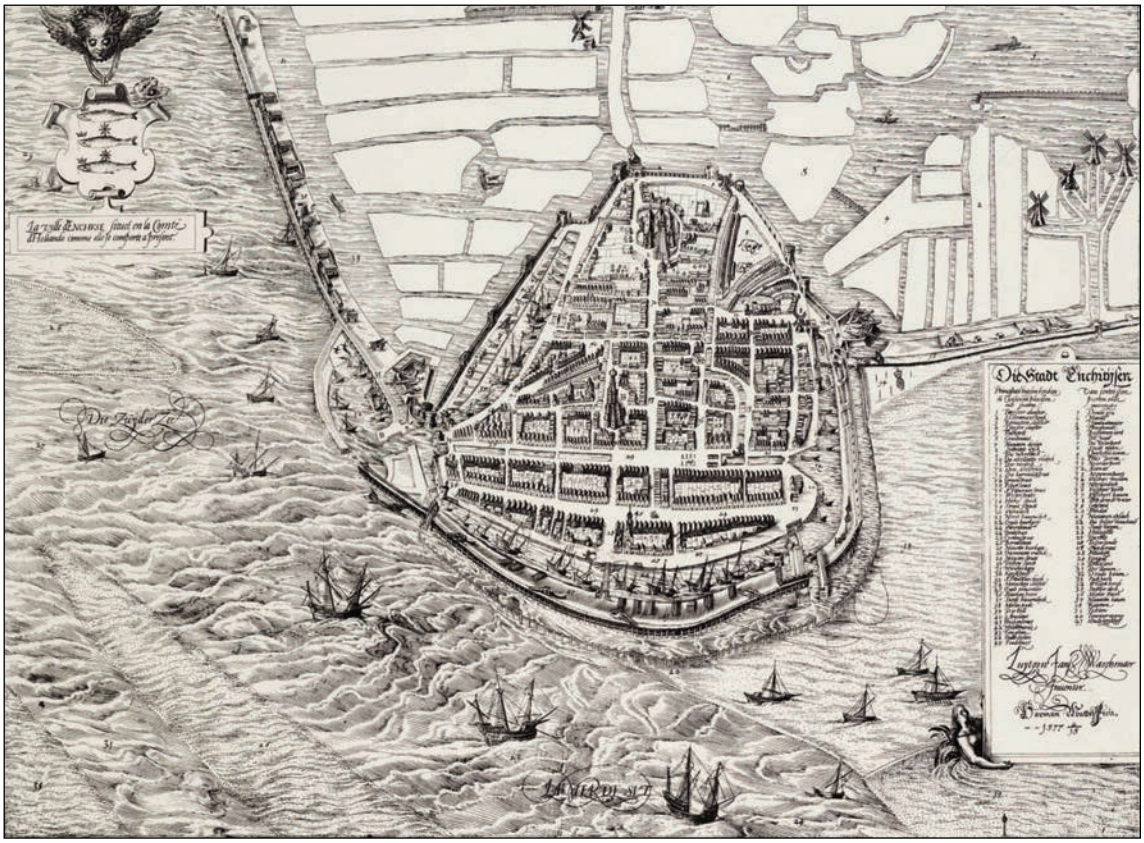

Fig. 51 De kaart van Waeghenaer uit 1577. Het noorden is rechts.

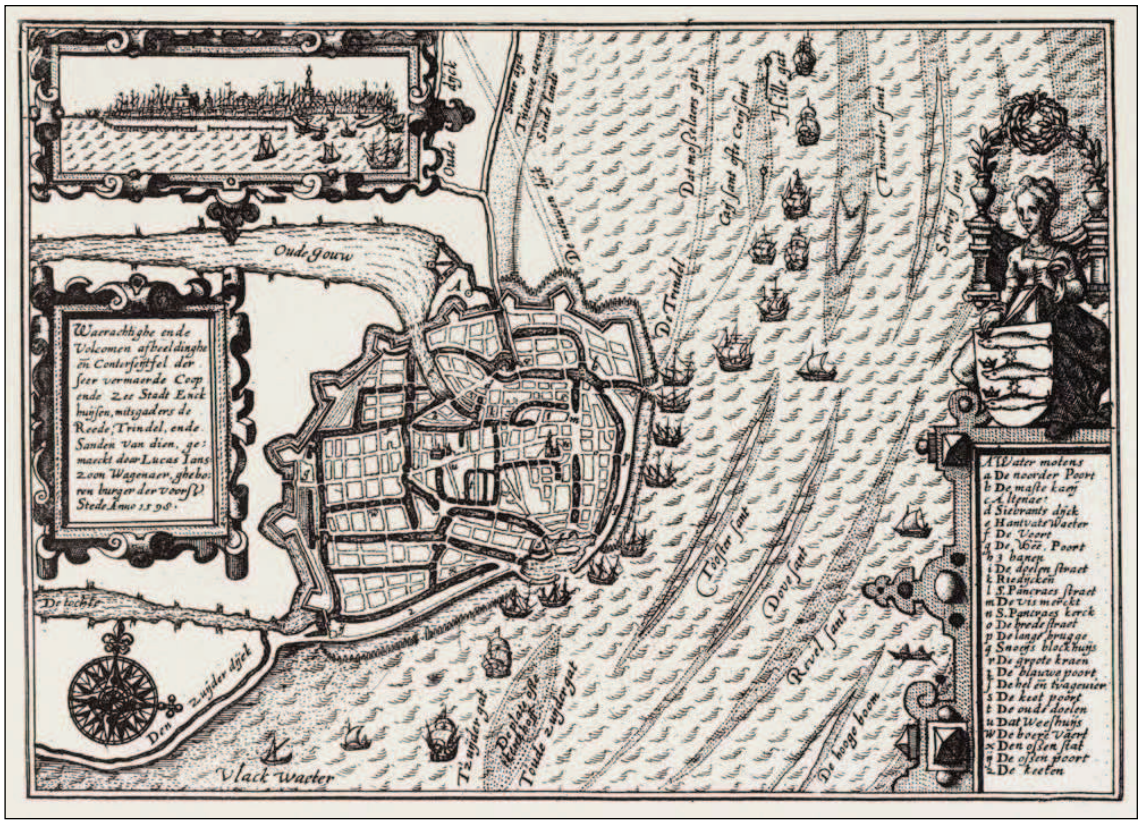

Fig. 52 De kaart van Waeghenaer uit 1598. Het noorden is boven.

4. Guicciardini, 1634 (fig. 53)

De eerste nauwkeurige kaart van Enkhuizen na de grote stadsuitbreiding dateert uit 1634 en is afkomstig uit een historisch en aardrijkskundig werk van de Italiaanse koopman Guicciardini.[243] De kaart heeft een klein formaat, waardoor de details niet nauwkeurig konden worden weergegeven. De huizen zijn bijvoorbeeld te groot afgebeeld. Hierdoor zijn langs de straten niet het correcte aantal huizen aanwezig.

Fig. 53 De kaart van Guicciardini uit 1634. Het noorden is boven.

5. Blaeu, vermoedelijk rond 1640 (fig. 54)

In 1649 kwam het beroemde stedenboek 'Toonneel der Steden' van Johannes Blaeu uit. Dit werk bevatte ook een kaart van Enkhuizen. De kaart is getekend door Cornelis Biens, een vooraanstaand inwoner van Enkhuizen.[244] De kaart heeft een veel groter formaat dan de kaart uit het werk van Guicciardini en de detaillering is dan ook aanmerkelijk beter. Vast staat dat de kaart niet de situatie van Enkhuizen in 1649 toont: Biens overleed in 1645.

Een vergelijking met de kaart van Guicciardini uit 1634 wijst uit dat de kaarten zeer veel op elkaar lijken. De overeenkomsten in details zijn zo opvallend, dat gesuggereerd kan worden dat de kaart van Blaeu is nagetekend van de kaart van Guicciardini. Ook de grote gelijkenis in vorm en oriëntatie van de plattegronden wijst hierop. Op de kaart van Blaeu is wel een aantal dingen gewijzigd ten opzichte van de kaart van Guicciardini. Zo is bijvoorbeeld een fout op de kaart uit 1634 gecorrigeerd: het grote VOC-pand op de Wierdijk is nu op de juiste locatie

243 De Vries 2004, 21.
244 De Vries 2004, 22-23.

weergegeven (op de kaart van Guicciardini staat deze te noordelijk weergegeven). Hiernaast is langs de Paktuinen het pand van de WIC ingetekend. De WIC vestigde zich hier in 1639, wat betekent dat de kaart van Blaeu in ieder geval in of na 1639 is vervaardigd. Vermoedelijk moet de kaart rond 1640 worden gedateerd, zoals ook het geval is voor de kaart van Hoorn uit het stedenboek.[245] De bebouwing op de kaart geeft, op een paar uitzonderingen na, echter de situatie in 1634 weer.

Fig. 54 De kaart van Blaeu uit omstreeks 1640. Het noorden is boven.

6. Suermondt, 1666 (fig. 55)

In de kroniek van Brandt uit 1666 zijn twee kaarten aanwezig: een kopie van de kaart van Waeghenaer uit 1577 en een kaart die de situatie van de stad omstreeks 1666 weergeeft. Voor deze laatste kaart is door De Vries gesteld dat dit de meest betrouwbare kaart is voor Enkhuizen in de 17de eeuw.[246] De kaart is gemaakt door de Enkhuizer Otto Suermondt. Van dit persoon is slechts bekend dat hij in 1665 met een dochter van de welgestelde familie Meun in het huwelijk trad. Op dat moment woonde hij aan het Venedie.[247]

7. Tirion, 1743 (fig. 56)

Uit 1743 dateert een kaart van Enkhuizen van de uitgever Isaac Tirion. Op basis van de correcte weergave van locaties van molens is door De Vries geredeneerd dat dit een zeer nauwkeurige kaart is.[248] Een vergelijking met de kaart van Suermondt uit omstreeks 1666 laat echter zien dat dit niet juist is. De bebouwing, schepen en zelfs de tuinen zijn op beide

245 Schrickx 2007, 7.
246 De Vries 2004, 26.
247 Deze informatie is afkomstig van een genealogie-website: http://members.home.nl/t.bais/Meun.htm
248 De Vries 2004, 31.

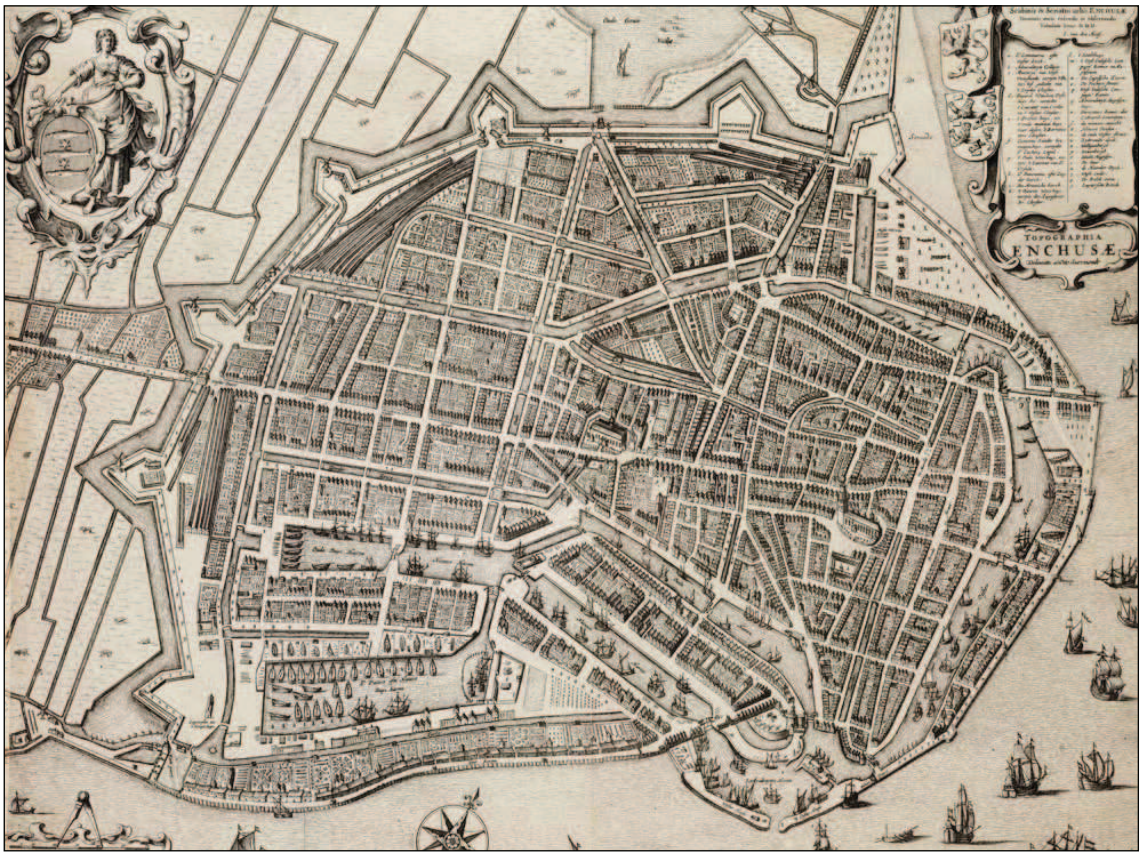

Fig. 55 De kaart van Suermondt uit 1666. Het noorden is boven.

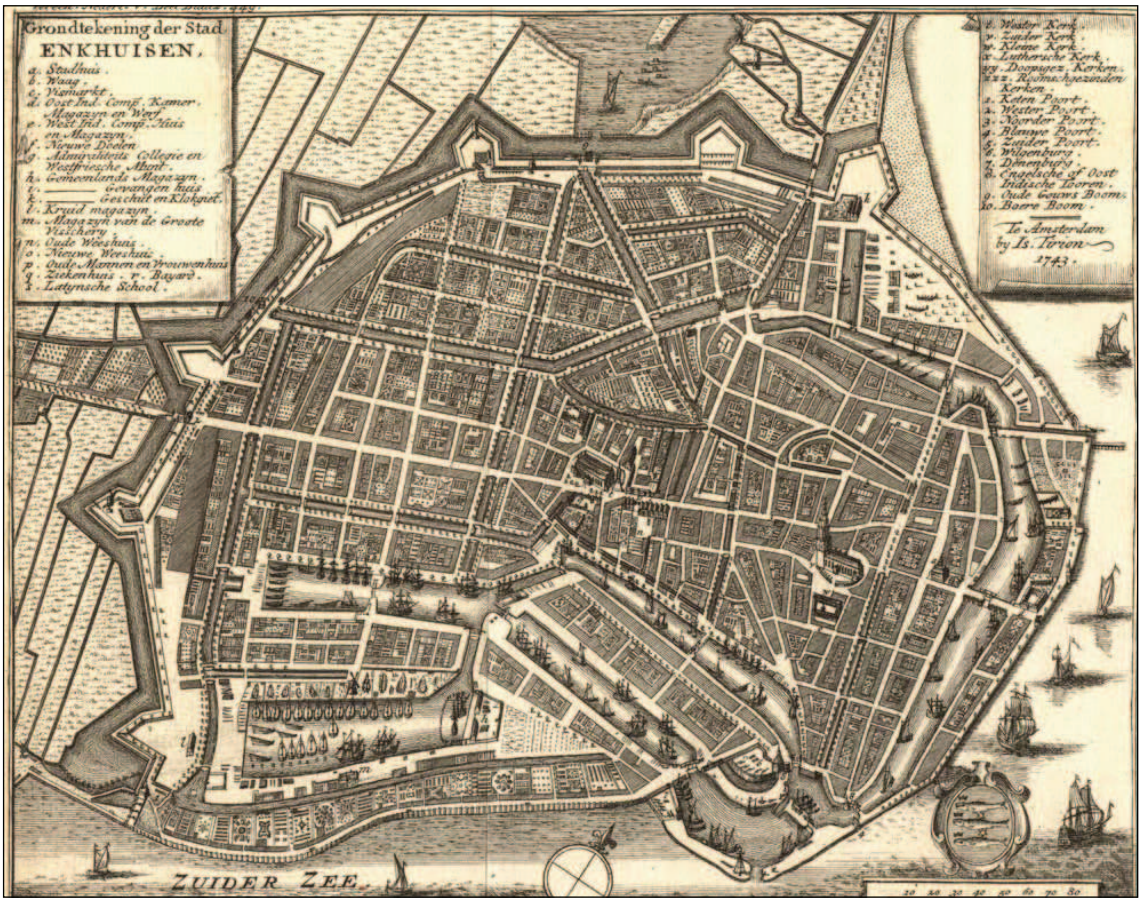

Fig. 56 De kaart van Tirion uit 1743. Het noorden is boven.

kaarten namelijk identiek. De kaart van Tirion is dus een kopie van de kaart uit de kroniek van Brandt. Op de kaart van Tirion is slechts een aantal wijzigingen aangebracht: een paar molens zijn aan de kaart toegevoegd of juist verwijderd (wat de vergissing van De Vries verklaart), de Noorderhavendijk is gedempt weergegeven, de lijnbanen langs de Driebanen zijn verdwenen en het nieuwe stadhuis is aanwezig. Dit betekent dat voor de 18de eeuw geen nauwkeurige kaart van Enkhuizen bestaat.

8. Kadasterkaart, 1823 (fig. 57)

Na de officiële inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk in 1810 werd het hele land nauwkeurig opgemeten en het grondbezit per kavel vastgelegd, teneinde hierover belasting te kunnen heffen. Deze eerste kadastrale kaarten zijn voor Enkhuizen gemaakt in 1823.[249] Hoewel de kaart buiten de periode valt die in dit onderzoek wordt behandeld, geeft de kaart, zeker gezien het feit dat er geen 18de-eeuwse kaart voor Enkhuizen bestaat, toch interessante informatie over de ontwikkeling van Enkhuizen.

Fig. 57 De eerste kadasterkaart uit 1823, samengesteld uit drie losse kaartdelen door Timo Perger in 2011. Het noorden is boven.

249 De Vries 2004, 34.

4.4.3 Fase 1 (tot 1355)

Het is op basis van de beschikbare archeologische gegevens niet mogelijk om nauwkeurig vast te stellen wanneer de dorpen van de Zuiderkadijk naar hun huidige locatie aan de Streekweg zijn verplaatst. Deze verplaatsing was in ieder geval aan het einde van de 12de eeuw voltooid (zie ook paragraaf 4.3.2). Langs de Streekweg bevonden zich nu, van west naar oost, de dorpen Hoogkarspel, Lutjebroek, Grootebroek, Bovenkarspel, Gommerskarspel en Enchusen (fig. 58). Door sommige auteurs is ook 'Oostdorp', genoemd in een bron uit 1320, als zelfstandig dorp of buurtschap in de buurt van de Omringdijk genoemd.[250] Verderop zal worden beargumenteerd dat dit niet correct is en 'Oostdorp' samenvalt met de huidige Breedstraat.

Fig. 58 De oostzijde van de Streekweg op de kaart der Uitwaterende Sluizen uit 1825, met rechts de stad Enkhuizen. De bannegrenzen zijn geaccentueerd in rood (de locatie van de bannegrens tussen Enchusen en Gommerskarspel is hypothetisch en daarom gestippeld). In paars de locatie van de kerken. Van links naar rechts de kerk van Hoogkarspel, Lutjebroek, Grootebroek, Bovenkarspel, Gommerskarpsel en, in de Zuiderzee, Enchusen (locatie hypothetisch). Kaart collectie Westfries Archief.

De grens tussen het land en de Zuiderzee in oostelijk West-Friesland lag tot ver in de Middeleeuwen enkele kilometers ten oosten van de huidige kustlijn. Buiten de huidige Omringdijk, in het Markermeer, moet het oudste Enchusen worden gezocht. Dit dorp is in

250 Zie bijvoorbeeld Willemsen 1988, 25.

latere tijd door het verplaatsen van de Omringdijk in buitendijks land komen te liggen en geleidelijk opgeslokt door de Zuiderzee (zie onder).

De precieze locatie van dit verdronken dorp houdt de gemoederen al eeuwenlang bezig. Brandt vermeld in zijn kroniek uit 1666 dat het dorp zich bevond "*op een plaetse nu, bij verloop des tijds en afspoelen des Landts, een goteling schoot buiten dijks en in see gelegen, ontrent de droogte die ten Suidt-oosten van 't Oosterhooft, en de keten dijk, recht af te varen, gevonden werdt: daer men wil dat wel eer de kercke en eerste huisen gestaen hebben*".[251] Met de "*droogte (…) ten Suidt-oosten van 't Oosterhooft*" doelt Brandt op een van de zandplaten van het Enkhuizer Zand, het stelsel van zandbanken en geulen tussen Enkhuizen en Urk (fig. 59). Deze zandplaat bevond zich ten zuidoosten van de huidige stad Enkhuizen en droeg de naam "Oude Kerkhof'.[252] Bij het droogvallen van de plaat is hier waarschijnlijk menselijk botmateriaal gevonden, waardoor men aannam dat hier ooit een kerk met kerkhof lag. De aanwezigheid van botten hoeft echter niet op een kerkhof te wijzen: het is bijvoorbeeld goed mogelijk dat botmateriaal op de zandplaat is aangespoeld en zich hier niet *in situ* bevond.

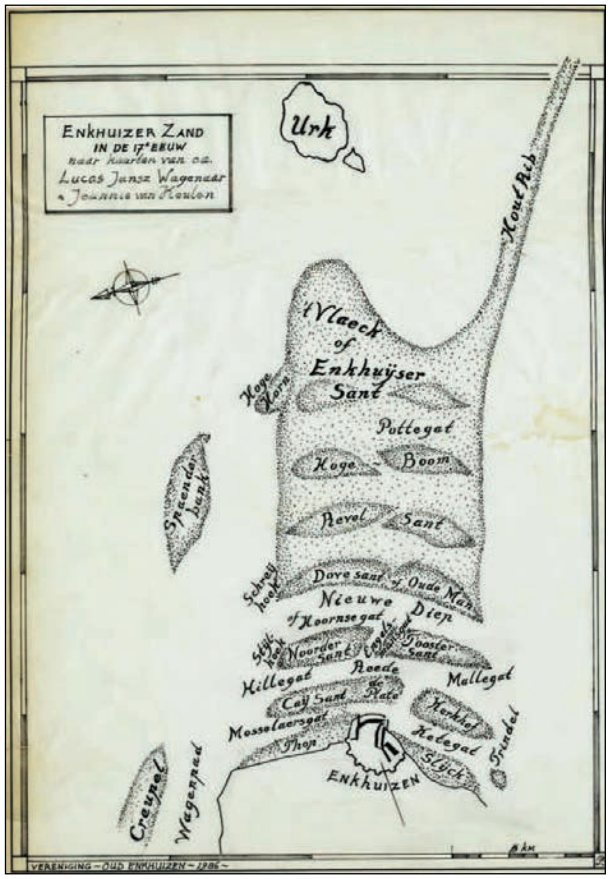

Fig. 59 Het Enkhuizer Zand tussen Enkhuizen en Urk. Het noorden is links. Rechts van Enkhuizen ligt de zandplaat met de naam 'Kerkhof'. Archief Oud Enkhuizen.

In navolging van Brandt hebben veel onderzoekers het verdronken Enchusen ten zuidoosten van de huidige stad gelokaliseerd.[253] Gezien de ontginningsgeschiedenis van het gebied met dorpen langs oost-west georiënteerde bewoningsassen is het echter aannemelijker dat het oude Enchusen zich ook langs de Streekweg bevond, die buiten de huidige dijk verder naar het oosten zal hebben doorgelopen.[254]

In alle dorpen langs de Streekweg waren kleine tufstenen kerken aanwezig, die zich tussen of direct achter de lintbebouwing aan de Streekweg bevonden. De patroonheilige van de kerk van Gommerskarspel was Sint Gummarus[255], terwijl de kerk van Enchusen aan Sint Paulus was gewijd.[256] De kern van de dorpen lag waarschijnlijk in de buurt van de kerken. Mogelijk waren, naast de lintbebouwing langs de Streekweg, ook wat huizen rond de kerken aanwezig.[257]

251 Brandt 1666, 2-3.
252 Naast de vermelding in de kroniek van Brandt komt de naam van de zandplaat voor op de kaart van Wagenaar uit 1598.
253 Jelgersma 1979; Willemsen 1988, 25; De Bruin 1997, 12.
254 Dit idee is eerder beschreven door C. Schrickx in zijn ongepubliceerde scriptie uit 2005. Door De Vries is het oude Enchusen ook ten oosten van het huidige Enkhuizen geplaatst. Deze doet dit echter op basis van een foutieve interpretatie van een historische vermelding. R.J. de Vries 1987, 7.
255 De parochie Gommerskarspel wordt in 1204 voor het eerst genoemd in historische bronnen in verband met een schenking van 10 ponden aan de Abdij van Egmond dor pastoor Hentius van Sint Gummarus. De Bruin 1997, 6.
256 De parochie van St Paulus zou later overgaan in de parochie van St Pancratius.
257 Zie opgraving Driebanen-Westerkerk, paragraaf 2.2, opgraving nr 4.

Zoals eerder reeds is vermeld, is het veengebied van oostelijk West-Friesland ontgonnen door het graven van parallelle noord-zuid georiënteerde sloten. Het is waarschijnlijk dat deze sloten op een vaste afstand van elkaar zijn gegraven, zoals ook het geval is bij andere ontginningen in Nederland. In de binnenstad van Hoorn is een breedte van de ontginningsblokken vastgesteld op circa 96 meter.[258] Door het ontbreken van gegevens is het voor het gebied ten noorden van de Streekweg niet mogelijk om vast te stellen of dezelfde maatvoering is gebruikt. Kaarten uit de 16de eeuw en later tonen in dit gebied een reeks parallelle hoofdsloten. Deze hoofdsloten bevinden zich echter niet op gelijkmatige afstand van elkaar: de afstand tussen de sloten wisselt tussen circa 200 tot 500 meter. Vermoedelijk zijn deze hoofdsloten in latere tijd gevormd door vergroting van bestaande sloten en vertegenwoordigen zij niet de grenssloten van de oorspronkelijke ontginningspercelen. De noord-zuid georiënteerde sloten ten noorden en zuiden van de Streekweg stonden in eerste instantie niet met elkaar in verbinding: de Streekweg was een gesloten dijk. Pas later is deze dijkweg doorgegraven en zijn bruggen gemaakt.

Al snel na de ontginning van het gebied zal een lage dijk zijn opgeworpen rond het ontgonnen areaal om het te beschermen tegen water uit het nog niet ontgonnen veengebied en overstroming door de zee. De hoofdafwatering van het veengebied rond de Streekweg werd gevormd door de west-oost georiënteerde Oude Gouw (ten noorden van de Streekweg) en Tocht (ten zuiden van de Streekweg). Op de plaats waar deze afwateringen de dijk kruisten, moeten spuisluizen hebben gelegen. Voor de aanwezigheid van sluizen in deze tijd is echter geen bewijs voorhanden. De vroegste historische vermelding van een sluis bij Enkhuizen dateert uit 1319.[259] Gezien de waterstaatkundige situatie van het gebied rond Enkhuizen is het echter zeer waarschijnlijk dat direct na de aanleg van de eerste dijk sluizen zijn gemaakt. Bij deze eerste spuisluizen moet nog niet teveel worden voorgesteld: waarschijnlijk waren dit simpele klepduikers.

Naast de hoofdafwateringen de Oude Gouw en Tocht waren aan weerszijden van en parallel aan de Streekweg twee vaarten aanwezig: De Noordervaart (ook Enkhuizer Vaart genoemd) en Zuidervaart.[260] Deze vaarten ontstonden door een aaneenschakeling van de sloten achter de percelen aan weerszijden van de Streekweg. Doordat niet alle percelen dezelfde lengte hadden en de perceelsloten zich dus niet allemaal op dezelfde hoogte bevonden, waren de vaarten geen rechte assen zoals de Oude Gouw of Tocht, maar kende hun loop vele hoeken. De vaarten functioneerden als waterweg tussen de dorpen langs de Streekweg. Vooral de Enkhuizer Vaart zou in latere tijd als belangrijke verkeersader fungeren voor boeren uit de Streek die hun handelswaar per boot naar Enkhuizen brachten. In de loop der eeuwen zijn de vaarten waarschijnlijk verbreed en meer recht getrokken.

In het verleden is vaak het beeld geschetst dat in West-Friesland vóór de definitieve onderwerping van het gebied door de graaf van Holland aan het einde van de 13de eeuw overkoepelende politieke en religieuze machten ontbraken. De bevolking zou bestaan uit vrije boeren die met niets en niemand iets te maken hadden. Dit is echter niet juist: West-Friesland was strak ingedeeld in lokale en bovenlokale eenheden. De hoogste eenheid werd gevormd door ambachten, waarvan er binnen West-Friesland vier bestonden. Enkhuizen is gelegen in het ambacht Drechterland, evenals Hoorn. Het bestuur van de ambachten hield zich voornamelijk bezig met het onderhoud van de dijken. De ambachten waren opgedeeld in een aantal koggen,

258 Schrickx/Van de Walle-van der Woude 2006, 20-21.
259 Van Mieris 1753, deel II, 212.
260 Deze namen zijn weergegeven op de kaart van Oostwoud uit 1775 van het dijkgraafschap Drechterland en de eerste kadasterkaarten uit 1823.

die op hun beurt weer bestonden uit een aantal bannen. De grenzen van de bannen vielen samen met de parochies en dorpen in het gebied.[261]
Het feit dat de grenzen van de dorpen en parochies met elkaar samenvielen, verklaart de uitgang -kerspel/karspel, een ander woord voor parochie, in de namen van een aantal dorpen langs de Streekweg.[262] Een voorbeeld hiervan is Gommerskarspel, een parochie gewijd aan Sint Gommarus. De naam Enchusen is minder makkelijk te verklaren. De naam is in verband gebracht met 'enkele huizen', 'end van de huizen' (einde van de Streekweg), 'eng gebouwde huizen' (dicht op elkaar), 'huizen op een eng/enk' (bouwland), 'huizen van Enke' (Friese naam) en 'enke' (vrije landbewerker).[263] Door Van Berkel en Samplonius, samenstellers van een etymologisch woordenboek voor alle historische plaatsnamen in Nederland, is de naam verklaard als 'bijeenliggend bouwland bij een dorp of buurtschap'.[264]

Van belang voor een reconstructie van de geschiedenis van Enchusen en Gommerskarspel is de lokalisering van de grens tussen de bannen/parochies. De bannegrens tussen Gommerskarspel en Bovenkarspel is gemakkelijk te lokaliseren: deze wordt op diverse kaarten weergegeven en bevond zich ter plaatse van de Bokkesloot. Gegevens omtrent de bannegrens tussen Enchusen en Gommerskarspel zijn niet bekend. Het is waarschijnlijk dat deze ter hoogte van een van de noord-zuid georiënteerde hoofdsloten lag, zoals het geval was bij de meeste bannegrenzen in oostelijk West-Friesland. Vermoedelijk bevond de bannegrens zich ter hoogte van de as Venedie-Melkmarkt-Van Bleiswijkstraat, zoals in het verleden ook door Bremer en De Vries is gesteld.[265] Verderop zal hier dieper op in worden gegaan.

261 Schrickx 2010b, 18-19.
262 De uitgang -broek komt ook een aantal keer voor bij dorpen langs de Streekweg. Deze term verwijst naar een drassig gebied. Zie Van Berkel/Samplonius 2007.
263 Versluijs 2007, 15; Brandt 1666, 2.
264 Van Berkel/Samplonius 2007, 128.
265 Bremer/De Vries 1984, 2.

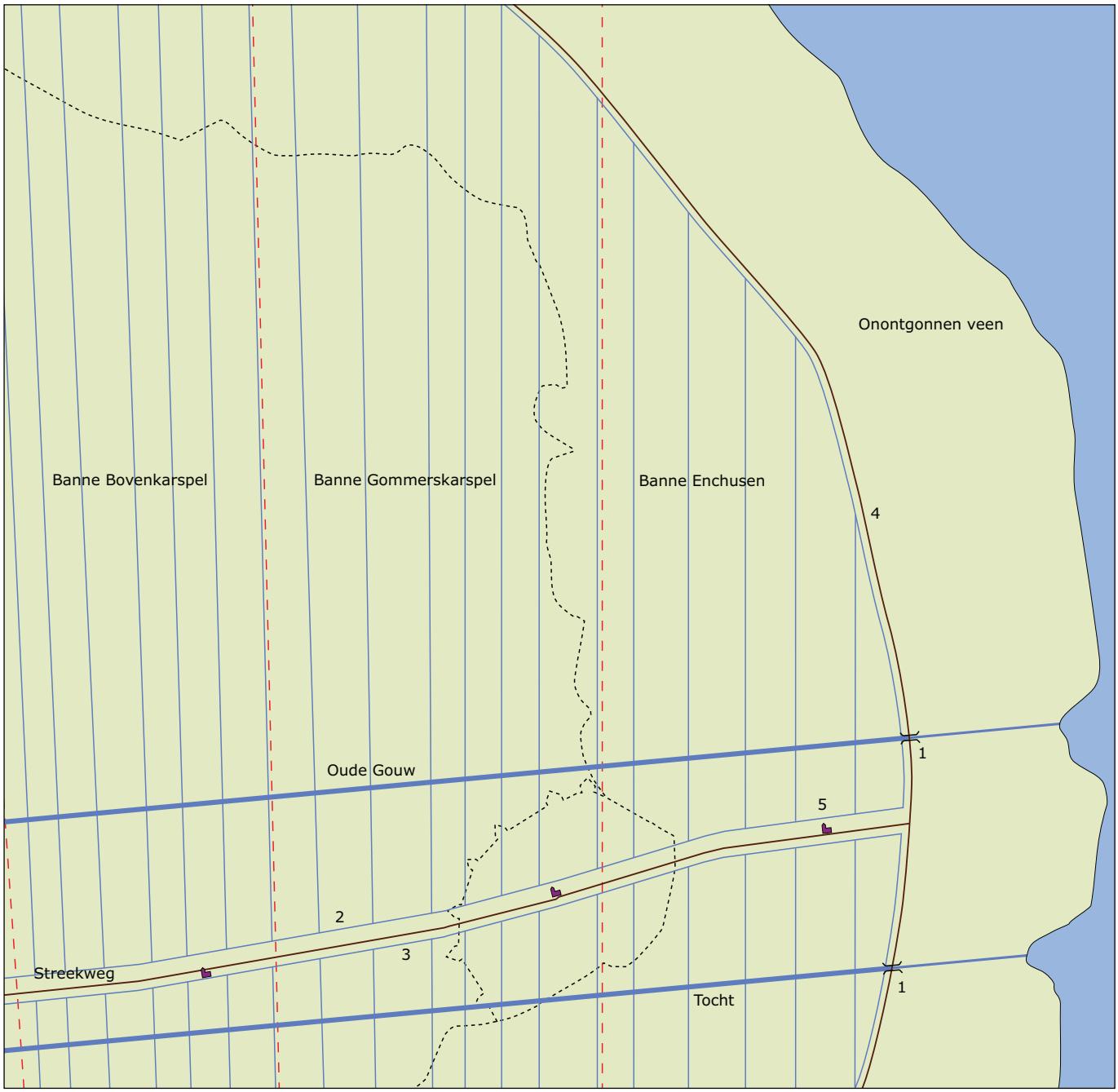

Fig. 60: Omstreeks 1170

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Oudste dijk (loop hypothetisch)
5. Kerk van Enchusen (locatie hypothetisch)

Fig. 61: Omstreeks 1170 (uitsnede)

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart / Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Oudste dijk (loop hypothetisch)
5. Streekweg
6. Kerk van Enchusen (locatie hypothetisch)

Op basis van archeologische gegevens kan worden gesteld dat in de tweede helft van de 12de eeuw een dijk op de locatie van de huidige Breedstraat is aangelegd (fig. 62).[266] Mogelijk heeft de Allerheiligenvloed van 1170 bij deze aanleg een rol gespeeld. Ten gevolge van de vloed was veel voorland bij Enchusen weggespoeld, waardoor de oudste dijk nu zeer kwetsbaar was of zelfs deels was weggeslagen. Het creëren van een inlaagdijk, waardoor opnieuw een brede strook voorland ontstond, was noodzakelijk om het achterliggende land voldoende bescherming tegen overstroming te bieden. De oudste dijk bleef mogelijk in gebruik als zomerdijk. De inlaagdijk is zeer waarschijnlijk gecreëerd binnen de banne van Enchusen (zie onder).

Fig. 62 De Breedstraat rond 1900, gezien richting het noorden. De straat ligt op de Westfriese Omringdijk. Archief Oud Enkhuizen.

Vanaf de noordzijde van de Breedstraat zal de nieuwe dijk oorspronkelijk verder naar het noorden hebben doorgelopen. Deze dijk is later een aantal keer ingelaagd (zie onder). Ook ten zuiden van de Breedstraat liep de dijk waarschijnlijk zuidelijker dan nu het geval is en is de dijk in latere tijd ingelaagd. In 1976 is het profiel van de Omringdijk ten zuiden van de Breedstraat onderzocht.[267] De onderzoekers konden de oudste veenkern van de dijk niet nader dateren dan in de periode 1170-1320.[268]

Enchusen kwam bij de aanleg van de inlaagdijk in buitendijks gebied te liggen. Dit is niet ongebruikelijk: veel dorpen langs de kust van de Zuiderzee zijn op een zeker moment buitengedijkt. Over het algemeen bleven de dorpen hierna nog bewoond, tot de situatie door de oprukkende zee onhoudbaar werd en de bewoning zich naar het gebied binnen de dijk verplaatste. Ook bij Enchusen is een dergelijk proces waarneembaar. Opmerkelijk voor Enchusen is echter dat het buitendijkse dorp nog tot 1421 heeft bestaan (in dat jaar werd de buitendijkse kerk gesloopt), terwijl de meeste buitengedijkte dorpen veel sneller werden verlaten. De bewoning van Enchusen had zich in de tussentijd waarschijnlijk al wel grotendeels verplaatst naar het gebied op en binnen de nieuwe dijk. Ten gevolge van deze geleidelijke verplaatsing kwam Enchusen tegen Gommerskarspel aan te liggen. Hierdoor vond (in ieder

266 Zie resultaten opgraving Breedstraat-Kolfbaan, paragraaf 2.2, opgraving nr 3.
267 De dijk werd onderzocht naar aanleiding van het doorgraven van de dijk voor de aansluiting van de Houtribdijk op het vasteland. De tekening van het dijkprofiel bevindt zich in de collectie van het AAC, Amsterdam.
268 Van Geel *et al.* 1983, 275.

geval naar de buitenwereld toe) een samensmelting van beide dorpen plaats en werden zij al vóór de stadsrechtverlening in 1356 in één adem genoemd.[269]

269 De Bruin 1997, 16.

Fig. 63: Omstreeks 1200

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Oudste dijk, nu zomerdijk (loop hypothetisch)
5. Inlaagdijk (loop hypothetisch, met uitzondering van deel binnen Enkhuizen = huidige Breedstraat)

Fig. 64: Omstreeks 1200 (uitsnede)

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Oudste dijk, nu zomerdijk (loop hypothetisch)
5. Inlaagdijk (loop hypothetisch, met uitzondering van deel binnen Enkhuizen = huidige Breedstraat)
6. Streekweg

De dijk ten noorden van de Breedstraat tot de Immenhorn[270], de huidige Oosterdijk, is na omstreeks 1200 één of meerdere keren ingelaagd. Gezien de huidige loop van de dijk is het waarschijnlijk dat sprake is van twee inlagen, hoewel dit niet met zekerheid kan worden vastgesteld. In dit geval zou met de aanleg van de eerste inlaag de Vissersdijk zijn ontstaan. Vanaf de westzijde van de Vissersdijk ging de inlaag in een rechte lijn richting de Immenhorn, die zich in deze tijd waarschijnlijk meer naar het oosten bevond. De tweede inlaag creëerde een tweede hoek in de dijk, iets ten noorden van het huidige Enkhuizen.
Het is niet mogelijk om met zekerheid vast te stellen uit welke periode de inlagen dateren. Wel geeft een aantal historische gegevens enige houvast. In de eerste plaats is zeker dat ten minste één inlaag is aangelegd vóór 1320. Uit dat jaar dateert een opmeting van de Omringdijk, waarin sprake is van een inlaag vanaf de Immenhorn (zie onder). Hiernaast moet de tweede inlaag uiterlijk in 1402 zijn voltooid, omdat in dat jaar de Immenhornpolder tegen deze inlaagdijk werd aangelegd (zie onder).
Het is goed mogelijk dat beide inlagen in de 13de eeuw zijn aangelegd. Na de definitieve onderwerping van West-Friesland door de graaf van Holland in 1289 (zie onder) werden vermoedelijk minder inlaagdijken aangelegd, omdat hier nu eerst toestemming voor moest worden gevraagd.[271] Wellicht is de Sint-Luciavloed van 1287 in verband te brengen met een van de inlagen. Brandt beschrijft dat "*al het landt dat er noch tusschen Staveren en Enkhuisen, was gelegen, 't welck seer vruchtbaar plag te zijn, is toen ten grooten deele verdronken, en de Suider see merkelijk grooter geworden*".[272]
Ook de dijk ten zuiden van Enkhuizen, de Zuiderdijk, is waarschijnlijk in de 13de eeuw ingelaagd en kwam daarmee op zijn huidige locatie te liggen.
Vóór de inlaagdijken lag een brede strook voorland dat werd beschermd door een zomerdijk. De loop van de zomerdijk volgde waarschijnlijk (deels) het tracé van de oudere dijken.

Op basis van archeologisch onderzoek kan worden gezegd dat de oudste bewoning ter plaatse van de Breedstraat waarschijnlijk dateert uit de eerste helft van de 13de eeuw. De huizen stonden op de kruin van de dijk, die direct ten westen van de huidige straat ligt. In de 14de eeuw is de grond aan de oostzijde van de huidige Breedstraat opgehoogd en zijn hier vermoedelijk voor het eerst huizen gebouwd. Langs deze zijde van de straat heeft echter nog nauwelijks archeologisch onderzoek plaats gevonden, waardoor dit niet met zekerheid is te zeggen.[273]

In de kroniek van Brandt is meerdere malen sprake van een '*moerasch*', '*riedtbos*', '*groote riedt*' of '*laege Valey*' ten noorden van de Streekweg/Westerstraat.[274] Dit moerasgebied is waarschijnlijk in de 13de of 14de eeuw ontstaan door de daling van het maaiveld en problemen rond de ontwatering van het gebied. Opgravingen op de voormalige locatie van het moeras hebben bovendien uitgewezen dat op deze plaats sprake is van een natuurlijke laagte.[275]
Op een zeker moment is door het moeras een dijk aangelegd, tussen de westhoek van de Vissersdijk en de Westerstraat. De dijk kreeg de naam Rietdijk. Met de aanleg van de Nieuwe Rietdijk, waarschijnlijk in de tweede helft van de 15de eeuw, veranderde de naam in Oude Rietdijk. Ook voor de Oude Rietdijk is het niet eenvoudig om vast te stellen wanneer deze is aangelegd. Zeker is dat dit na de aanleg van de Vissersdijk (bestond in ieder geval in 1320) heeft plaatsgevonden. De bouw van de Noorderpoort, iets ten noorden van de Rietdijk, in 1356

270 De Immenhorn is een hoek in de Omringdijk, aan het uiterste noorden van de Oosterdijk. Deze hoek heet nu de Venhoek.
271 Boon 1991, 85-86.
272 Brandt 1666, 6; Zie voor gegevens over deze vloed ook Gottschalk 1971, 253 en Buisman 1996a, 538-540.
273 Zie opgravingen Breedstraat-Kolfbaan (paragraaf 2.2, opgraving nr 3) en Noorderhavendijk-Kaasmarkt (paragraaf 2.2, opgraving nr 27.
274 Brandt 1666, 12-13, 24, 36.
275 Zie opgraving Vijzeltuin, paragraaf 2.2, opgraving nr 29.

(zie onder) maakt het waarschijnlijk dat de Rietdijk op dat moment al aanwezig was. Brandt noemt de dijk in zijn kroniek voor het eerst bij een beschrijving van de omvang van Enkhuizen in 1372.[276]
De dijk is waarschijnlijk aangelegd om een deel van het moeras af te dammen en in cultuur te kunnen brengen. De hoeveelheid water in het moeras zal sterk hebben gefluctueerd, afhankelijk van de regenval en wateraanvoer van de Oude Gouw. De dijk had daarom tijdens hoog water waarschijnlijk ook een waterkerende functie voor water uit het achterland.
Bij archeologisch onderzoek langs de Rietdijk is gebleken dat de oudste bebouwing langs de oostzijde van deze dijk waarschijnlijk uit de late 14de of het begin van de 15de eeuw dateert. Op dat moment waren hier mogelijk nog geen woonhuizen aanwezig, maar stallen of schuren. Pas voor de tweede helft van de 15de eeuw of het begin van de 16de eeuw kan met zekerheid worden gezegd dat langs deze zijde van de Oude Rietdijk werd gewoond.[277]

In 1320 vond een opmeting van de Omringdijk plaats. In het document horende bij de opmeting wordt steeds een stuk dijk genoemd met de bijbehorende lengte. Het eerste dijkvak waarin Enkhuizen wordt genoemd loopt van "*Heren Hughen Coech toter Simmelhorne toe, daer die inlaghe ingaet tote Enghuzen waerd*" en heeft een lengte van 2670 gherden (10 kilometer).[278] Het betreffende dijkvak bevindt zich ten noorden van Enkhuizen en loopt van Wervershoof tot aan de Immenhorn. Bij de Immenhorn wordt vermeld dat hier een inlaag inging "*tote Enghuzen waerd*". Uit deze beschrijving kan, zoals boven al is vermeld, worden afgeleid dat de dijk van de Immenhorn naar Enkhuizen een inlaagdijk is. Volgens De Bruin slaat deze vermelding op een inlaagdijk die van de Immenhorn naar de Enkhuizer Vaart liep.[279] Dit is vermoedelijk niet juist. Met de "*Enghuzen waerd*" wordt waarschijnlijk niet de Enkhuizer Vaart bedoeld, maar een gebied met deze naam. 'Waerd' is namelijk een Middelnederlands woord voor 'land aan of in water'.[280] Het woord 'vaart' daarentegen is een relatief jong woord. Het is niet waarschijnlijk dat de latere Enkhuizer Vaart al in 1320 onder deze naam werd aangeduid. De genoemde "*Enghuzen waerd*" zou bijvoorbeeld het buitendijkse land ten noorden van Enkhuizen kunnen zijn.
Het volgende dijkvak loopt van de Immenhorn "*tote nordende toe van Enghuzen*", oftewel tot het noordeinde van Enkhuizen. Bij dit dijkvak is een foutieve lengte genoteerd, namelijk 9010 gherden (34 kilometer). Het derde dijkvak is slechts 166 gherden (626 meter) lang en wordt "*Oisdorp van Enghuzen*" genoemd. Dit is de enige vermelding van het fameuze Oostdorp, waarvan de ligging de gemoederen al decennia lang bezighoudt. Het laatste dijkvak loopt van "*den Zuyt ende van Enghuzen tote Oesterleke mids toe op den dam*", oftewel

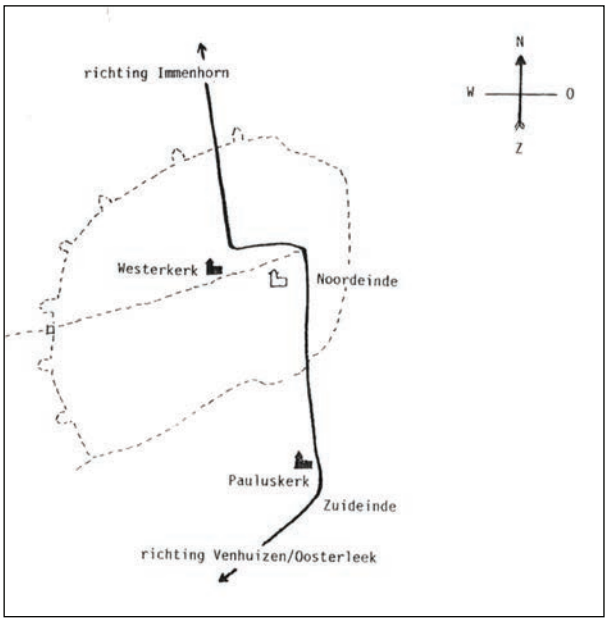

Fig. 65 De loop van de Omringdijk in 1320 volgens De Bruin. De Bruin 1997, 15.

276 Brandt 1666, 12-13; Duijn/Bartels 2010, 20-30.
277 Zie opgraving Enkhuizer Banket Fabriek, paragraaf 2.2, opgraving nr 11.
278 Van Mieris 1753, deel II, 215.
279 De Bruin 1997, 6.
280 Zie het online Middelnederlands woordenboek: http://gtb.inl.nl.

het zuideinde van Enkhuizen tot aan de dam bij Oosterleek' (de lengte is 2975 gherden, ruim 11 kilometer).[281]
Volgens De Bruin liep de Omringdijk vanaf de Immenhorn via de huidige Oosterdijk en de Vijzelstraat (de Nieuwe Rietdijk) tot aan de Enkhuizer Vaart (fig. 65). Hier boog de dijk af naar het oosten, om zijn loop ter hoogte van de Breedstraat weer naar het zuiden te vervolgen. De dijk liep vervolgens door langs het oude Enchusen, dat De Bruin in navolging van de kroniek van Brandt ten zuiden van de Streekweg lokaliseert. Aan het zuideinde van Enchusen boog de dijk af naar het westen, in de richting van Oosterleek.[282]

Bovenstaande reconstructie van het tracé van de Omringdijk bij Enkhuizen is zeer waarschijnlijk niet juist. Het tweede dijkvak, van de Immenhorn tot het noordeinde van Enkhuizen, volgde waarschijnlijk de loop van de huidige Oosterdijk en Vissersdijk. Het noordeinde van Enkhuizen moet dan worden gezocht ter hoogte van de hoek Vissersdijk-Breedstraat. Dit wijst er waarschijnlijk op dat langs de Vissersdijk in 1320 nog geen bewoning aanwezig was. Ook de resultaten van opgravingen langs deze dijk duiden hierop.[283]

Het Oostdorp van Enkhuizen kan worden vereenzelvigd met de huidige Breedstraat. Een opmeting van de Breedstraat wijst uit dat deze nu ongeveer 610 meter lang is, wat redelijk goed overeenkomt met de 166 gherden (626 meter) die in de opmeting van 1320 wordt genoemd. Het "*Zuyt ende van Enghuzen*" bevond zich aan de zuidzijde van de Breedstraat, waarna de dijk het huidige tracé van de Zuiderdijk volgde. Opvallend is dat in de dijkopmeting geen sluizen bij Enkhuizen worden genoemd, terwijl wel veel andere sluizen in de Omringdijk worden vermeld. We kunnen echter met zekerheid zeggen dat deze sluizen er wel zijn geweest, namelijk op de locatie waar de Oude Gouw en Tocht uitwaterden. Het is goed mogelijk dat ook aan de noordzijde van de latere Havendijk een sluis lag, om de afwatering bij de dorpen te bevorderen. Er zijn echter geen gegevens voorhanden die dit vermoeden kunnen bevestigen.

Geografisch gezien behoorde West-Friesland tot het graafschap Holland. Tot in de 13de eeuw had de graaf van Holland hier echter weinig te zeggen. Al in de 12de eeuw poogden verschillende graven door middel van aanvallen om hun machtspositie te versterken, steeds zonder succes. Na een aantal relatief rustige decennia pakte graaf Willem II rond het midden van de 13de eeuw opnieuw de wapens op. Hij voerde verschillende oorlogen tegen de Westfriezen, wat uiteindelijk resulteerde in zijn dood in 1256 in de buurt van Hoogwoud.
Zijn zoon Floris V organiseerde in 1272 op achttienjarige leeftijd een nieuwe veldtocht vanuit Alkmaar, die eveneens eindigde in een mislukking. Tien jaar laten probeerde hij het opnieuw, nu vanuit zee. Dit maal lukte het de graaf om Drechterland tot aan Hoogwoud te veroveren. Om zijn verovering te consolideren, liet Floris V diverse dwangburchten bouwen, onder andere bij Wijdenes, Medemblik en Alkmaar. Pas in 1289 was sprake van een definitieve onderwerping van de Westfriezen, door een nieuwe aanval onder leiding van Willem van Brederode in 1288.[284]
Deze aanval vond plaats nadat West-Friesland ernstig was ontregeld ten gevolge van de Sint-Luciavloed in 1287.[285]
De moord op Floris V in 1296 veroorzaakte een opstand onder de Westfriezen. Deze opstand werd in 1297 neergeslagen door Jan van Avesnes, die optrad als waarnemer voor de minderjarige zoon van Floris V. Diverse bronnen verhalen dat bij het neerslaan van de opstand Enchusen

281 Van Mieris 1753, deel II, 215.
282 De Bruin 1997, 14-15.
283 Zie opgraving Enkhuizer Banket Fabriek (paragraaf 2.2, opgraving nr 11) en Vissersdijk/Wiedesteiger (paragraaf 2.2, opgraving nr 7).
284 Janse 2002, 75; De Graaf 1996, 222-244.
285 Brandt 1666, 6; Willemsen 1988, 19.

werd geplunderd en verbrand.[286] In dit verband wordt Enchusen voor het eerst genoemd in historische bronnen.[287]

In 1309 voerden de Hollanders, onder andere bestaande uit een groep Enchusenaren, een aanval uit op de Friezen. De Friezen beantwoorden deze aanval met plundering en brandstichting in het buitendijks gelegen Enchusen.[288] De Enchusenaren wreekten zich vervolgens door naar Stavoren te varen en daar het klooster van Sint Odulphus in brand te steken.[289]
Volgens Brandt werden na de verwoesting van Enchusen veel huizen niet meer in het buitendijkse gebied herbouwd, maar binnen en op de Omringdijk.[290] Brandt vermeldt dat door de Enchusenaren binnendijks tevens een kleine kapel werd opgericht, gewijd aan Sint Pancratius.[291] De kapel stond volgens Brandt achter de huizen aan de zuidzijde van de Westerstraat, binnen de banne van Enchusen, en was naast de Pauluskerk in gebruik.

Op 6 mei 1322 gaf graaf Willem III aan de schout van de Oosterkogge van Drechterland de opdracht om de kaag[292] ten noorden van Enchusen en Gommerskarspel te bedijken. Aanleiding hiervoor was het gebrek aan geschikte grond voor het verbouwen van graan.[293] Het buitendijkse land lag hoger dan het land binnen de dijk en was daarom meer geschikt als akkerland. Rond de kaag lag een zomerdijk, die de polder gedurende de zomermaanden beschermde tegen overstroming. In principe lag rond al het buitendijkse land van West-Friesland een zomerdijk. De kaag onderscheidde zich waarschijnlijk doordat hier het waterniveau kunstmatig laag werd gehouden door middel van een spuisluis.
De exacte locatie van de kaag is niet bekend. In de handvest van de graaf is sprake van "*den Coch bi noirdende van Enghusen*".[294] Dit wijst erop dat de kaag direct ten noorden van Enkhuizen lag en waarschijnlijk ten noorden van de Vissersdijk moet worden gezocht.
Het is onduidelijk of de kaag daadwerkelijk in 1322 is aangelegd. Boon twijfelt hieraan omdat de inwoners van de dorpen in 1354 opnieuw opdracht kregen van de graaf om hun kaag met een zomerdijk te bedijken. Dat de bedijking nu wel zeker plaatsvond, blijkt uit een vermelding van de kaag in een handvest van de graaf van Holland uit 1382.[295]

286 Brandt 1666, 7.
287 De Bruin 1997, 6; Enchusen wordt genoemd in de rijmkroniek van Melis Stoke (geschreven aan het begin van de 14de eeuw) en de Kattendijke kroniek (ca. 1491).
288 Brandt vermeldt niet specifiek dat de huizen in het buitendijks gelegen dorp het doelwit waren van de brandstichting. Op basis van de vermelding uit 1326 (zie onder) kan dit echter wel met redelijke zekerheid worden aangenomen.
289 Brandt 1666, 8.
290 Brandt 1666, 9.
291 Brandt 1666, 9. Het is niet bekend wanneer de kapel is gebouwd.
292 Een kaag, koog of uiterdijk is een stuk buitendijks land dat werd beschermd door een zomerdijk.
293 Van Mieris 1753, deel II, 286.
294 Van Mieris 1753, deel II, 286.
295 Boon 1991, 99-100.

Fig. 66: In 1355

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Kaag (locatie hypothetisch)
5. Zomerdijk (loop hypothetisch)
6. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
7. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

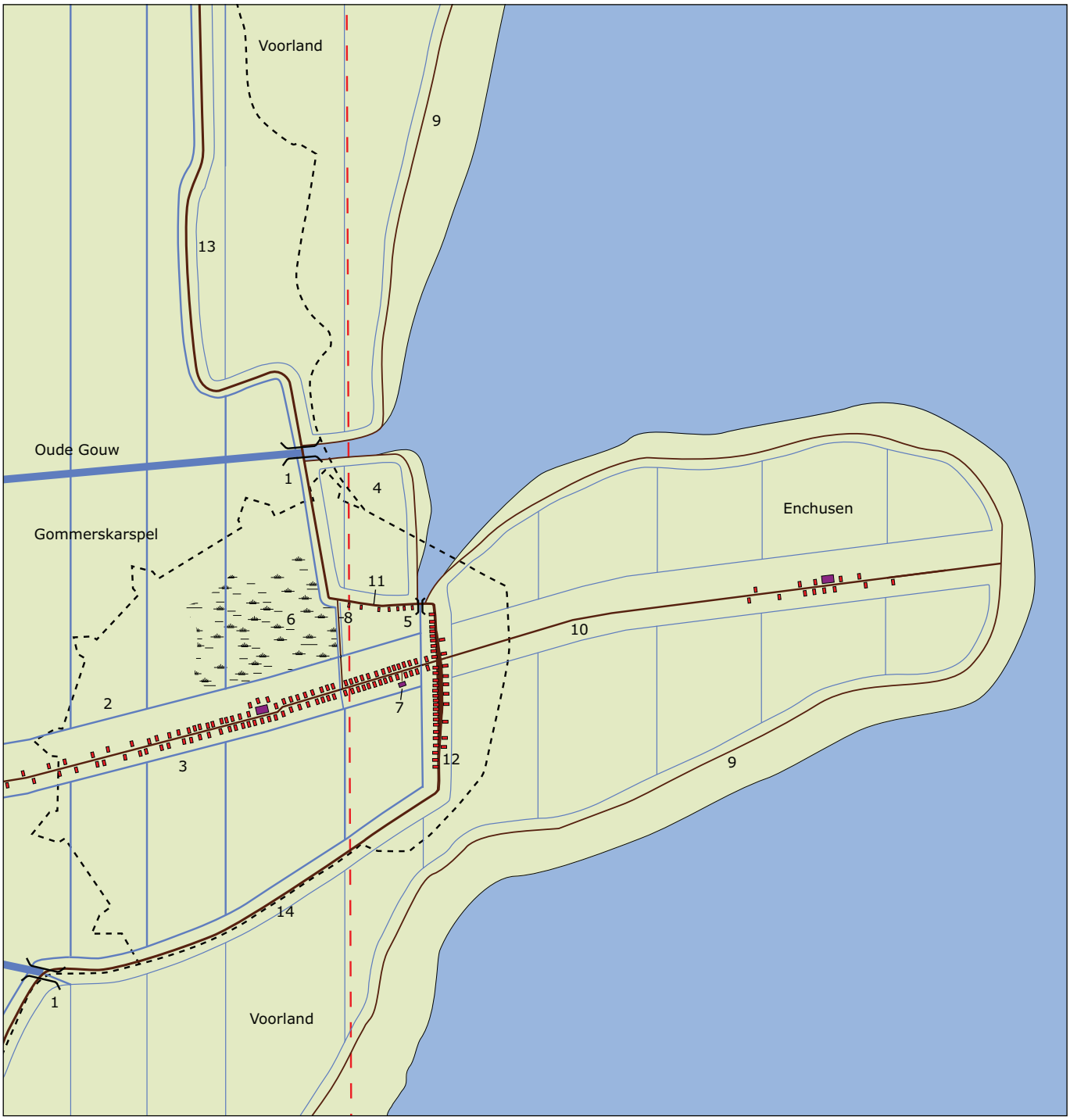

Fig. 67: In 1355 (uitsnede)

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Kaag (locatie hypothetisch)
5. Spuisluisje waarvan het bestaan onzeker is
6. Moeras/rietland (omvang hypothetisch)
7. Kapel St Pancratius (locatie hypothetisch)
8. Rietdijk
9. Zomerdijk (loop hypothetisch)
10. Streekweg
11. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
12. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk
13. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
14. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

4.4.4 Fase 2 (1356-1539)

In 1356 verleende graaf Willem V stadsrechten aan Enchusen en Gommerskarspel, waarbij de dorpen werden samengevoegd tot de stad Enkhuizen. Dat de dorpen samen stadsrechten kregen, heeft te maken met het feit dat de dorpen tegen elkaar aan lagen en als een eenheid werden beschouwd. De oude bannegrenzen van de dorpen bleven na de stadsrechtverlening behouden als grenzen van de parochies van Sint Gummarus en Sint Paulus.
In de stadsrechtoorkonde staat dat het stadsrecht werd verleend "*omme menighen trouwen dienst dien sy* [de inwoners van Enchusen en Gommerskarspel] *ons* [Willem V, de graaf van Holland] *ende onsen voervorderen voertijds ghedaen hebben ende ons ende onsen nacomelinghen noch doen zullen"*.[296] Dat de werkelijke aanleiding voor de stadsrechtverlening iets anders lag, is al besproken in paragraaf 4.2.2. Hier kan aan worden toegevoegd dat de inwoners van Gommerskarspel en Enchusen zelf hadden verzocht om het stadsrecht. Enkhuizen betaalde 400 gouden schilden voor het stadsrecht. In vergelijking met Hoorn, dat in hetzelfde jaar stadsrechten kreeg, was dit een klein bedrag: Hoorn betaalde maar liefst 1550 schilden aan de graaf.[297]
Zoals gezegd werden de stadsrechtbepalingen van Enkhuizen overgenomen van die van Medemblik. Hier werden specifieke bepalingen voor Enkhuizen aan toegevoegd. Deze betroffen onder andere een afbakening van de 'vrijheid' van de stad (het gebied waarbinnen de stadsrechten golden), de verlening van een jaarmarkt van 14 dagen in de nazomer en een bepaling over de hoeveelheid mannen (30) die de graaf moesten dienen in tijden van oorlog. De grens van de stadsvrijheid viel samen met de bannegrens tussen Gommerskarspel en Bovenkarspel, "*langhes den wech* [de Streekweg] *twee hondert roeden breet*".[298] Dit is een opvallend groot gebied, wat waarschijnlijk werd veroorzaakt door het feit dat zich binnen de banne van Gommerskarspel langs de hele Streekweg huizen bevonden en niet alleen in de buurt van de kerk. Eveneens opmerkelijk is dat een bepaling werd opgenomen over een nieuwe locatie voor de stad, in het geval dat deze moest worden verplaatst door het oprukken van de Zuiderzee.[299]
Met de stadsrechtverlening in 1356 verkreeg Enkhuizen het recht om poorten rond de stad op te stellen. Van dit recht werd nog datzelfde jaar gebruik gemaakt: waarschijnlijk is aan de noord- en zuidzijde van de stad een poort gebouwd.[300] De westzijde van de stad, waar de Streekweg de stad binnen kwam, was waarschijnlijk nog niet beschermd door een poort.[301]

In januari 1362 werd het gebied rond de Noordzee getroffen door een stormvloed (de Sint-Marcellusvloed).[302] Veel schepen die buiten de dijk bij Enkhuizen voor anker lagen, gingen hierbij verloren. De stormschade vormde voor het stadsbestuur van Enkhuizen de aanleiding om een haven binnen de dijk te creëren, zodat schepen voortaan meer beschut konden liggen.[303] De binnenhaven werd parallel aan de Breedstraat aangelegd, op de locatie van een noord-zuid lopende sloot die dateert uit de ontginningsperiode. Met de grond die bij het verbreden en verdiepen van de bestaande sloot vrijkwam, werd het gebied aan weerszijden

296 Van Mieris 1753, deel II, 826-827.
297 Cox 2006, 69.
298 Van Mieris 1753, deel II, 826-827.
299 Cox 2006, 70.
300 Brandt 1666, 11. Het is niet precies bekend waar deze poorten hebben gestaan. Voor de noordzijde van de stad is de locatie van de latere Noorderpoort wellicht het meest waarschijnlijk. Aan de zuidzijde van de stad ligt een poort aan de zuidkant van de Breedstraat het meest voor de hand.
301 Dit kan worden afgeleid uit een passage in Brandt over het jaar 1361, zie Brandt 1666, 12.
302 Gottschalk 1971, 368-376, voor Enkhuizen zie pagina 373 en 374; Buisman 1996b, 207-208.
303 Brandt 1666, 12. Volgens Brandt vond de aanleg van de haven plaats in 1361, maar dit moet zeer waarschijnlijk 1362 zijn, aangezien de stormvloed in 1362 plaatsvond. De fout wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het gebruik van verschillende tijdrekeningen in deze periode.

van de binnenhaven opgehoogd. De straten aan weerszijden van de nieuwe haven kregen de naam Havendijk. De haven zelf had waarschijnlijk geen naam, maar zal in het vervolg ook als Havendijk worden aangeduid (fig. 68).
Aan de noord- en zuidzijde van de haven werd de Omringdijk doorgraven. Op deze locaties maakte men sluizen die alleen in geval van hoog water werden gesloten. Het waterpeil in de binnenhaven was dus gelijk aan dat van de Zuiderzee. Tussen de Havendijk en het overige water in de stad bestond geen vaarverbinding. Over de binnenhaven lagen diverse bruggen, waardoor deze alleen toegankelijk was voor kleine schepen met strijkbare masten.[304]
Door de aanleg van de Havendijk liepen de Noorder- en Zuidervaart voortaan op dit punt dood. Pas in 1412 wordt melding gemaakt van de aanleg van spuisluizen tussen de vaarten en Havendijk. Het is aannemelijk dat al eerder spuisluizen tussen deze waterwegen aanwezig waren. Deze sluizen zullen zich aan het uiteinde van de vaarten hebben bevonden, dus aan het einde van de huidige Waagstraat en in het verlengde van de huidige Torenstraat.

Fig. 68 De Zuiderhavendijk in 2010, restant van de Havendijk. Het deel van de haven ten noorden van de Zuiderhavendijk is in de 16de en 18de eeuw gedempt.

Eveneens in 1362 werd het eerste grootschalige verdedigingswerk bij de stad gecreëerd, namelijk een wallichaam. Brandt vermeld in zijn kroniek dat de wal zich bevond "*aen de landtkant voor den hoogen dijk*".[305] Met "*den hoogen dijk*" bedoelt Brandt vrijwel zeker de Omringdijk. De passage betekent waarschijnlijk dat de wal zich binnen de Omringdijk bevond. Over de precieze ligging van de wal zijn de meningen verdeeld. Door De Vries is de wal gesitueerd ten westen en parallel aan de Havendijk.[306] Dit is echter onwaarschijnlijk, omdat de wal zo een sterke scheiding binnen de jonge stad zou hebben veroorzaakt en bovendien een groot deel van de stad onbeschermd zou blijven. Volgens Jelgersma volgde de wal de zuidzijde van de Sint Janstraat, waarna de wal een knik maakte naar het westen en een stuk van de

304 Brandt 1666, 12.
305 Brandt 1666, 12.
306 R.J. de Vries 1987, 9; Bremer/De Vries 1984, 2.

huidige Dijk besloeg.[307] Naar mijn mening is ook deze reconstructie niet correct.
De Sint Janstraat moet mogelijk wel in verband worden gebracht met de wal. Vrijwel alle straten binnen Enkhuizen hebben een noord-zuid of oost-west oriëntatie en volgen daarmee het ontginningspatroon uit de 12de eeuw. De Sint Janstraat valt binnen dit strakke patroon op door zijn schuine ligging. In het verleden is nog geen bevredigende verklaring voor deze afwijking gegeven.[308] De oriëntatie van de Sint Janstraat kan echter worden verklaard als de straat wordt vereenzelvigd met de ligging van het wallichaam uit 1362. Dit zou betekenen dat de wal precies haaks op de Zuiderdijk is aangelegd en daarmee was bedoeld om de zuidzijde van de stad te beschermen. De wal liep niet helemaal door tot de Westerstraat, maar eindigde ter hoogte van de Zuidervaart, ten zuiden van de Streekweg. Op de wal waren waarschijnlijk palissaden aanwezig. Tussen de Havendijk en wal is mogelijk rond deze tijd al een straat aangelegd.[309]

Het is onwaarschijnlijk dat de wal uit 1362 het enige wallichaam binnen Enkhuizen was. Bij andere steden in Noord-Holland is aangetoond dat achter de huispercelen langs de bewoningsas kleine wallen aanwezig waren.[310] Voor Enkhuizen kan door een gebrek aan archeologische en historische gegevens (nog) niet worden vastgesteld of sprake is van een soortgelijke situatie. Wel kan uit historische bronnen worden opgemaakt dat parallel en ten oosten van de Breedstraat een wallichaam lag, vermoedelijk direct ten westen van de huidige as Zilverstraat-Hoogstraat-Oosterhavenstraat. Twee kroniekschrijvers vermelden namelijk dat in 1394 een gasthuis werd gebouwd ten oosten van de Breedstraat '*op 't Bolwerck*'.[311] Vermoedelijk is ook deze wal vrij snel na het verkrijgen van de stadsrechten opgeworpen. Door het verdwijnen van het voorland zou de wal in latere tijd ook dienen als waterkering.
Om de verdediging aan de zuidzijde van de stad verder te verbeteren, werd in 1362 een poort opgericht op de plaats waar de wal de Zuiderdijk kruiste.[312]

307 Jelgersma 1979, 17-18.
308 Door Jelgersma is geredeneerd dat de straat de verbinding vormde tussen het oude Enchusen, dat hij ten zuidoosten van het huidige Enkhuizen plaatst, en Gommerskarspel. Deze reconstructie is zeer waarschijnlijk onjuist. Zie Jelgersma 1979.
309 Namelijk de huidige H.J. Schimmelstraat, oorspronkelijk Molenpad geheten.
310 Mondelinge mededeling C. Schrickx.
311 Brandt 1666, 13; Zwart-Kramer/Zwart 1993, 7-8.
312 Brandt 1666, 12. De oudere Zuiderpoort aan de zuidzijde van de stad, gebouwd in 1356, is waarschijnlijk gesloopt.

Fig. 69: In 1372

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Kaag (locatie hypothetisch)
5. Zomerdijk (loop hypothetisch)
6. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
7. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

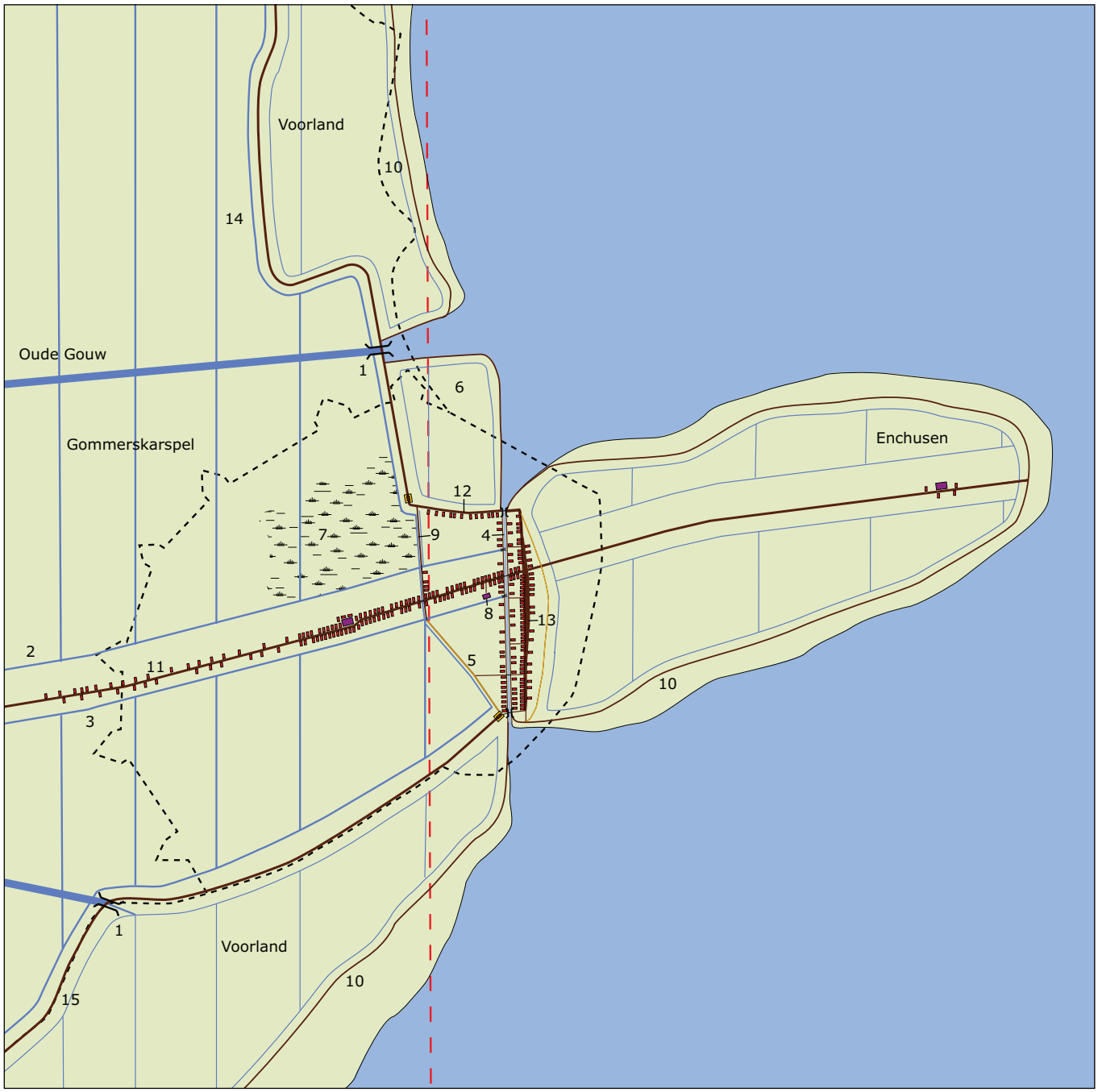

Fig. 70: In 1372 (uitsnede)

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Havendijk
5. Wal met palissade, latere Sint Janstraat
6. Kaag (locatie hypothetisch)
7. Moeras/rietland (omvang hypothetisch)
8. Kapel St Pancratius (locatie hypothetisch)
9. Rietdijk
10. Zomerdijk (loop hypothetisch)
11. Streekweg
12. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
13. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk
14. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
15. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

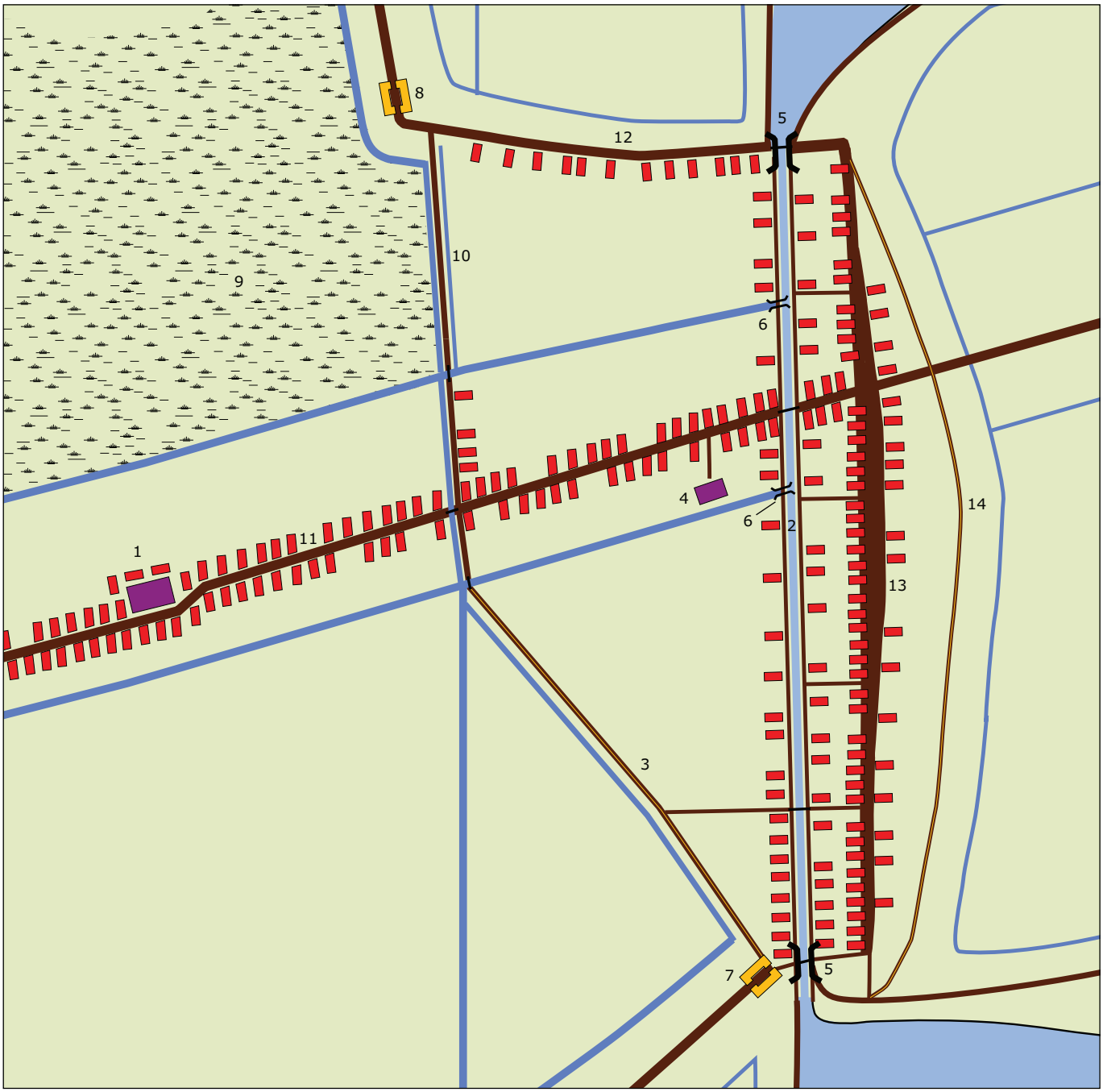

Fig. 71: In 1372 (uitsnede 2)

1. Kerk Gommerskarspel
2. Havendijk
3. Wal met palissade, latere Sint Janstraat
4. Kapel St Pancratius (locatie hypothetisch)
5. Sluizen aan weerszijden Havendijk
6. Spuisluizen waarvan het bestaan onzeker is
7. Zuiderpoort
8. Noorderpoort
9. Moeras/rietland (omvang hypothetisch)
10. Rietdijk
11. Streekweg
12. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
13. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk
14. Wal met palissade, langs as Zilverstraat-Hoogstraat-Oosterhavenstraat

Aan het einde van de 14de eeuw werden door de toenmalige graaf van Holland, Hertog Albrecht van Beieren, en zijn zoon Willem VI een serie veldtochten tegen de Friezen ondernomen, met als doel om hen te onderwerpen. Voorafgaand aan de eerste veldtocht werd een groot leger samengesteld, onder meer bestaande uit een groep weerbare mannen uit Enkhuizen. De soldaten waren niet alleen afkomstig uit Holland, maar ook uit omringende landen, zoals Engeland, Duitsland en Frankrijk. Het leger en een groot aantal schepen werd verzameld in Enkhuizen. In 1396 vond de eerste aanval op de Friezen plaats. Omdat deze aanval niet het gewenste resultaat had, werd in 1398 een nieuwe veldtocht georganiseerd. Ditmaal lukte het de graaf om een verdrag met de Friezen te sluiten. In 1399 werden de Hollanders echter alweer uit Friesland verdreven. Alleen in Stavoren wisten zij hun gezag tot 1411 te handhaven.[313]

Het feit dat Enkhuizen door de graaf als verzamelplaats voor zijn veldtocht werd gebruikt, maakte de stad gevoelig voor tegenaanvallen door de Friezen. Om de stad te versterken, werd, waarschijnlijk in opdracht van de graaf, in of kort na 1396 een stenen toren gebouwd. De toren bevond zich ten zuiden van de Breedstraat. Het bouwwerk droeg de naam 'Engelse Toren', naar de Engelse soldaten die het volgens de overlevering hebben gebouwd (fig. 72).[314]

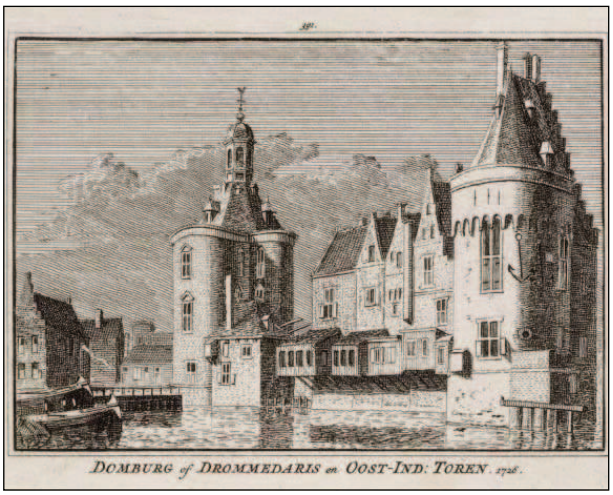

Fig. 72 De Engelse Toren (rechts) in 1726 op een gravure naar een tekening van Cornelis Pronk. De toren deed van 1602 tot 1630 dienst als vergaderruimte van de VOC, waardoor de naam werd veranderd in Oostindische Toren. Collectie Westfries Archief.

Vanuit het achterland werd kaas en boter met schepen in de stad aangevoerd, om in Enkhuizen te worden verkocht en uitgevoerd.[315] Om de zuivelproducten te kunnen wegen, werd volgens Brandt in 1394 een waaggebouw opgericht op een hoek van de Breedstraat en de Coomenstraat.[316] Vóór de oprichting van dit waaggebouw moeten de zuivelproducten elders in de stad zijn gewogen. Waarschijnlijk gebeurde dit in een gebouw dat niet uitsluitend dienst deed als waag, maar bijvoorbeeld ook werd gebruikt als woonhuis of werkplaats. Het feit dat in 1394 een waaggebouw werd opgericht, wijst erop dat de handel in zuivelproducten in de stad groeide.

Tussen 1394 en 1396 werden nog twee publieke gebouwen gesticht, namelijk een kapel gewijd aan Sint Antonius en hierachter een gasthuis '*voor arme vremdelingen*'.[317] De gebouwen stonden aan de oostzijde van de Breedstraat, op een steenworp afstand van de waag.[318] De kapel en het gasthuis vormden waarschijnlijk één complex, zoals ook in andere steden vaak

313 Janse 1993.

314 Brandt 1666, 14; Willemsen 1988, 26. In 1464 werd de toren verhoogd. Zie Brandt 1666, 29. Van 1602 tot 1630 deed de toren dienst als vergaderruimte van de VOC, waardoor het oude verdedigingswerk de nieuwe naam Oostindische Toren kreeg. Hierna was de toren in gebruik als herberg. Pas in 1830 werd de toren gesloopt. Brouwer *et al*. 1938, 83.

315 R.J. de Vries 1987, 9.

316 Brandt 1666, 13. De Coomenstraat lag in het verlengde van de Westerstraat, tussen de Havendijk en Breedstraat. Nu is de straat onderdeel van de Westerstraat. Het is niet bekend of de Waag op de noord- of zuidhoek van beide straten stond.

317 Het gasthuis stond waarschijnlijk op de locatie van de huidige stadsgevangenis. Zwart-Kramer/Zwart 1993, 8.

318 Brandt 1666, 13 en 29; R.J. de Vries 1987, 9-10.

het geval was. Tot de bouw van het eerste stadhuis van Enkhuizen in 1460[319] deden de kapel en/of het gasthuis dienst als vergaderzaal voor zowel de schepenbank als de burgermeesters. De kapel stond niet tegen de Breedstraat aan, maar een stuk hier van af. Het veld tussen de straat en kapel werd volgens Brandt vaak gebruikt voor rechtspraak.[320]
Het gasthuis aan de Breedstraat bleef tenminste tot in de 16de eeuw bestaan. Dit blijkt uit een vermelding in het kohier van de tiende penning uit 1561: "*meester gerbrant claesen huyrt de stede wagen vanden burgemeester(en)* (…) *ende gemerck de selve wage thoibehoirt tarme gasthuys affter stede huys staende* (…)".[321] Deze vermelding bevat een interessant detail, namelijk dat de waag werd gehuurd van de stad, maar dat "*de selve wage thoibehoirt tarme gasthuys"*. Een vermelding met dezelfde strekking bevindt zich in het kohier uit 1553.[322]
Hier wordt bedoeld dat het waaggebouw in bezit was van de stad, maar dat de inkomsten van de waag voor het gasthuis waren.[323] Dit kan worden afgeleid uit een privilege dat in 1397 door graaf Albrecht van Beieren aan Enkhuizen werd verleend: "*Oock hebben wy gegeven, ende geven onse stede voorsz. tot hulpe van 't gasthuys die wage binnen Enchuysen mit alre nutschap, ende profyt, dat daer of komen sal, die op te boeren jaerlycks tot eeuwigen dagen van de Gasthuysmeisters totten armen behoef*".[324]
Aan het einde van de 16de eeuw is vermoedelijk op de plaats van het gasthuis een gevangenis gebouwd. Waarschijnlijk is het gasthuis op dat moment gesloopt. In 1612 is de gevangenis vergroot en in deze staat is het gebouw tot op heden bewaard gebleven.[325]

Met de aanleg van de Havendijk in 1361 was het voor kleine schepen mogelijk om aan te leggen in een beschutte haven. De grotere schepen moesten echter buiten de dijk blijven liggen, waardoor zij kwetsbaar waren voor stormen. Dit was een groeiend probleem, omdat de handel tussen Enkhuizen en het Oostzeegebied steeds frequenter werd. Hierdoor steeg het aantal grote zeeschepen dat Enkhuizen aandeed of Enkhuizen als thuishaven had.
In de laatste jaren van de 14de eeuw werd daarom door het stadsbestuur besloten tot de aanleg van een nieuwe haven: de Rommelhaven.[326] De haven werd aan de zuidzijde van de stad uitgegraven in een strook voorland en beschermd door twee dijkjes (havenhoofden) die rond de haven werden opgeworpen (fig. 73). De Engelse Toren, die een paar jaar eerder was gebouwd, beschermde nu ook deze nieuwe buitenhaven.[327]

Fig. 73 De Rommelhaven op de kaart van Van Deventer uit omstreeks 1560.

319 Volgens Zwart-Kramer en Zwart is al in 1421 een houten stadhuis tegen de St Antonius kapel gebouwd. Waar deze informatie vandaan komt is echter niet duidelijk. Zwart-Kramer/Zwart 1993, 8, 18. Volgens Brandt werd pas in 1460 voor het eerst een stadhuis gebouwd in Enkhuizen. Brandt 1666, 27.
320 Brandt 1666, 27.
321 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 113, 36. Deze vermelding heeft betrekking op het waaggebouw dat in 1557 op de hoek van de huidige Waagstraat en Nieuwstraat werd gebouwd.
322 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 38. Deze vermelding heeft nog betrekking op het waaggebouw dat in 1394 werd gebouwd.
323 Zie ook Zwart-Kramer/Zwart 1993, 8.
324 Van Mieris 1753, deel III, 654-655.
325 Zwart-Kramer/Zwart 1993, 9; Loots/Ruiter 1992, 54-63.
326 Deze haven werd ook wel de Lorredraaiershaven genoemd.
327 Brandt 1666, 14-15; R.J. de Vries 1987, 9

Ten gevolge van stormvloeden, bijvoorbeeld in het jaar 1375, verdween steeds meer buitendijks land bij Enkhuizen. Het stadsgebied van Enkhuizen kromp hierdoor sterk aan de zuid-, noord- en oostzijde. Ter compensatie werd de stadsvrijheid van Enkhuizen in 1387 in opdracht van Albrecht van Beieren vergroot naar het westen met ongeveer 370 meter: "*westwaert den wegh langes* [de Streekweg] *vyfentnegentich roeden langh, ende elcke zyde van den weghe hondert roeden breedt*".[328] De stadsvrijheid van Enkhuizen strekte zich nu uit binnen de banne van Bovenkarspel.[329]

Door het verdwijnen van het voorland werd de situatie in en rond het buitendijks gelegen Enchusen steeds benauwder. Het dorp is waarschijnlijk in de laatste kwart van de 14de eeuw definitief verlaten. De Pauluskerk was hier echter nog aanwezig en bleef waarschijnlijk ook in gebruik. Een stormvloed uit 1395 betekende mogelijk het einde van het oude Enchusen.[330] Vanaf 1400 wordt in de rekeningen van de Domfabriek van Utrecht over Enkhuizen "*Oostend submersum est*" vermeld, oftewel 'Oostend is verdronken'.[331] Dit Oostend is door veel schrijvers gelijk gesteld met het Oostdorp dat in de dijkopmeting van 1320 wordt genoemd. Dit is onjuist: met het Oostend wordt de Streekweg bedoeld ten oosten van het huidige Enkhuizen, zoals ook de Streekweg ten westen van Enkhuizen Westeind wordt genoemd. Het oude Enchusen stond nu waarschijnlijk grotendeels onder water en was alleen nog toegankelijk bij laag water.

Fig. 74 De Immenhornpolder ten noorden van Enkhuizen op de kaart van Johannes Dou uit omstreeks 1650. Ten westen van de polder ligt de Oosterdijk, onderdeel van de Westfriese Omringdijk. Het uiterlijk van Enkhuizen is overgenomen van de kaart van Boxhorn uit 1630. Collectie Westfries Archief.

Van oudsher waren de buitendijkse landen rond Enkhuizen belangrijke weidegronden. Door de stormvloeden en de toenemende afkalving van het buitendijks gebied kromp de hoeveelheid weidegrond echter sterk in. Om het buitendijkse land gedeeltelijk voor verdere afkalving te behoeden en het weideareaal te vergroten, kreeg Enkhuizen in 1401 toestemming om ten noorden van de stad een kaag aan te leggen (fig. 74).[332] De polder werd aangelegd in een gebied

328 Van Mieris 1753, deel III, 478.
329 De Bruin 1997, 11-12.
330 Brandt 1666, 14.
331 De Bruin 1997, 12.
332 Brandt 1666, 15-16; De Bruin 1997, 13; Van Mieris 1753, deel III, 751.

dat waarschijnlijk in de 13de en/of 14de eeuw door inlaagdijken was buitengedijkt. De zomerdijk van de nieuwe kaag, welke later de naam Immenhornpolder droeg, volgde mogelijk (deels) het tracé van de oudste dijk en de eerste inlaagdijk. Ook andere maatregelen werden door het stadsbestuur getroffen om het buitendijkse land te behouden. In 1412 werd bijvoorbeeld door middel van een grafelijk handvest verboden om buiten de dijk zoden te steken.[333]

Niet alleen het water buiten de dijk, maar ook de waterhuishouding binnendijks was een groeiend probleem. Door de toenemende daling van het maaiveld werd het steeds moeilijker om binnenwater via de aanwezige spuisluizen te lozen. Daarom kreeg Enkhuizen in 1412 toestemming van de graaf om twee spuisluizen in de Havendijk aan te leggen. Deze sluizen hadden niet alleen als doel om makkelijker water te kunnen lozen, maar ook om de stroming in de grachten van de stad te vergroten en daarmee stankoverlast en vervuiling te verminderen.[334] Vermoedelijk waren al eerder spuisluizen in de Havendijk aanwezig, namelijk aan het einde van de huidige Waagstraat en de Torenstraat (zie boven). In 1412 is dan sprake van nieuwbouw (en mogelijk ook vergroting) van de sluizen op andere locaties.
De nieuwe sluizen bevonden zich aan weerszijden van de Westerstraat, onderdeel van de Streekweg en de hoofdstraat van Enkhuizen. De eerste sluis werd aangelegd tussen het huidige Verlaat[335] en de Havendijk. In 1489 is de sluis in steen opgetrokken.[336] Het Verlaat is een aftakking van de Noordervaart, die iets ten zuiden hiervan liep. Tussen de Waagstraat en de Havendijk werd eveneens in 1412 een overtoom gemaakt.[337] Hiermee kregen de boten uit het achterland en de stad toegang tot de Havendijk en Zuiderzee.
Ook ten zuiden van de Westerstraat werd de sluis gemaakt aan een aftakking van de Zuidervaart, namelijk tussen het huidige Kreupeltje[338] en de Havendijk. Op de locatie van deze aftakking was waarschijnlijk al een sloot aanwezig, die is verbreed ten tijde van de aanleg van de sluis. Hier koos men er voor om de spuisluis niet in het verlengde van de Torenstraat te maken, waar mogelijk al een oudere sluis aanwezig was, maar meer naar het zuiden. Mogelijk moeten plannen voor de bouw van een nieuwe kerk op de locatie van de huidige Zuiderkerk hiermee in verband worden gebracht.
Om de '*schuuring door de stadt*' en '*verversching en suivering der stede'* nog verder te vergroten, werd eveneens in 1412 halverwege de Havendijk een sluis aangelegd, op de plaats waar de Westerstraat de haven kruiste. De sluis werd aangelegd met als doel de Havendijk gemakkelijk door te kunnen spoelen, ter voorkoming van stank en/of het dichtslibben van de haven.[339] Later in de 15de eeuw of aan het begin van de 16de eeuw is een bakstenen boogbrug op deze plek gemaakt, ter vervanging van vermoedelijk een oudere houten brug. Of de sluis op dat moment nog aanwezig was, is niet duidelijk.[340]

333 Brandt 1666, 15-16; Van Mieris 1753, deel IV, 200.
334 Brandt 1666, 15-16; Van Mieris 1753, deel IV, 200.
335 De oude naam van deze straat is Karnemelkstraat. De latere naam Verlaat houdt geen verband met de sluis die hier wordt genoemd, maar met een latere schutsluis.
336 Brandt 1666, 36.
337 Brandt 1666, 15-16.
338 De oude naam van deze straat is Sint Anthoniusstraat.
339 Brandt 1666, 16.
340 Zie rioolbegeleiding Noorderhavendijk-Kaasmarkt, paragraaf 2.2, opgraving nr 27.

Fig. 75: In 1412

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Kaag (locatie hypothetisch)
5. Zomerdijk (loop hypothetisch)
6. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
7. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

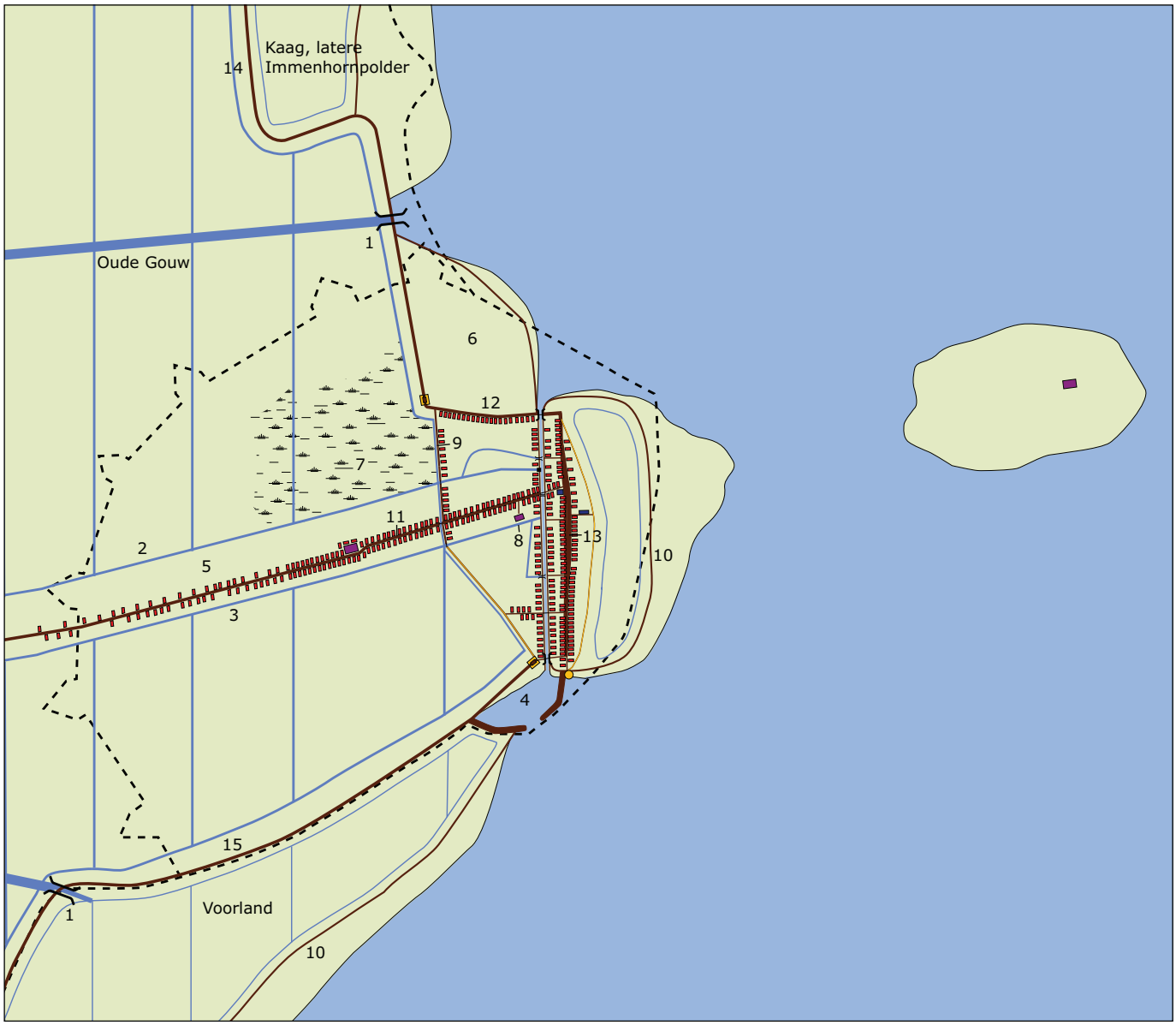

Fig. 76: In 1412 (uitsnede)

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Rommelhaven
5. Westeinde
6. Kaag (locatie hypothetisch)
7. Moeras/rietland (omvang hypothetisch)
8. Kapel St Pancratius (locatie hypothetisch)
9. Rietdijk
10. Zomerdijk (loop hypothetisch)
11. Westerstraat, onderdeel van de Streekweg
12. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
13. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk
14. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
15. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

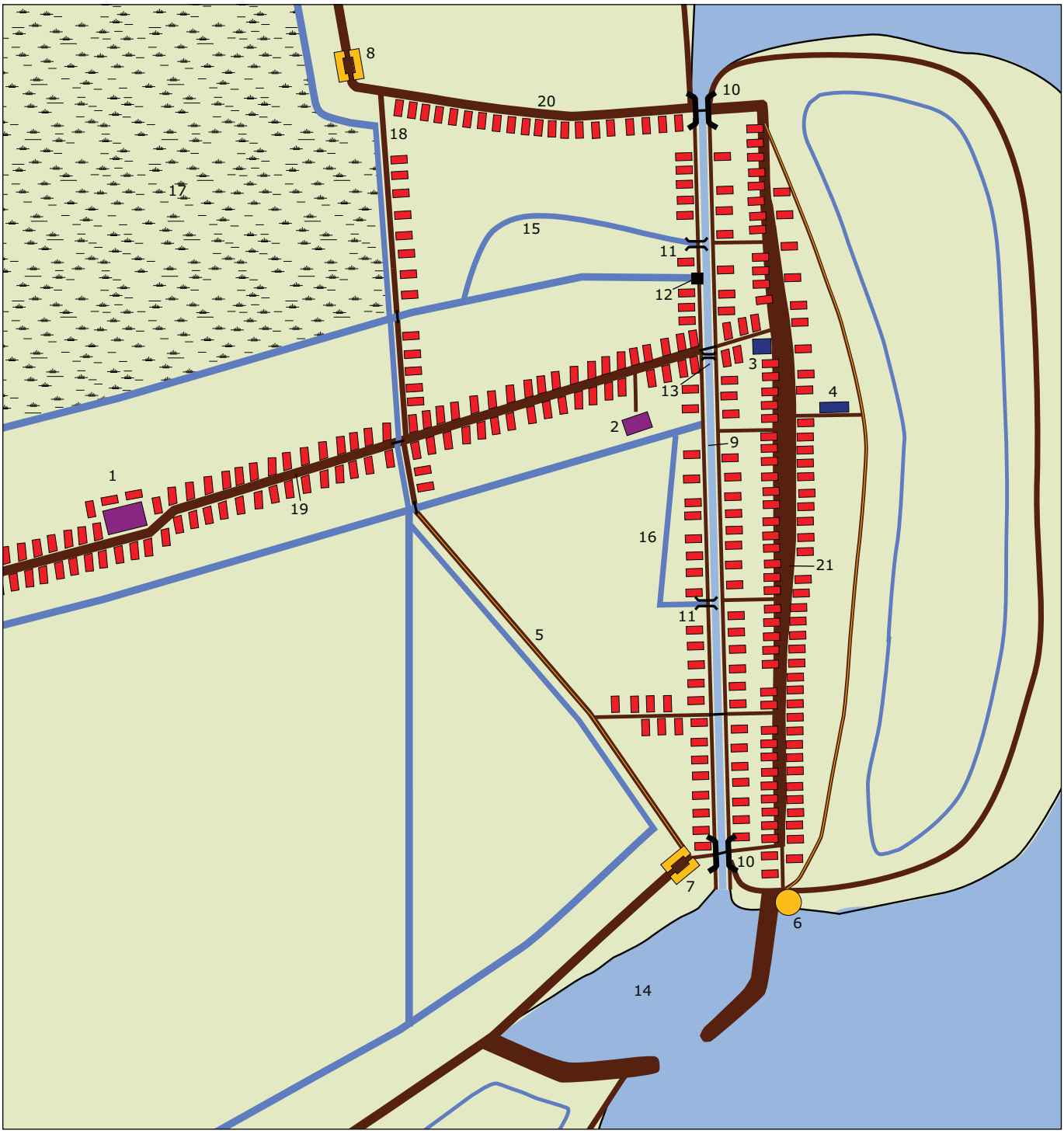

Fig. 77: In 1412 (uitsnede 2)

1. Kerk Gommerskarspel
2. Kapel St Pancratius (locatie hypothetisch)
3. Waag (locatie hypothetisch)
4. St Anthoniuskapel en gasthuis
5. Wal met palissade, latere Sint Janstraat
6. Engelse Toren
7. Zuiderpoort
8. Noorderpoort
9. Havendijk
10. Sluizen aan weerszijden Havendijk
11. Spuisluizen
12. Overtoom
13. Sluis in Havendijk
14. Rommelhaven met aan weerszijden havenhoofden
15. Huidige Verlaat
16. Huidige Kreupeltje
17. Moeras/rietland (omvang hypothetisch)
18. Rietdijk
19. Westerstraat, onderdeel van de Streekweg
20. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
21. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk

Van het midden van de 14de eeuw tot 1490 woedde een conflict in de Nederlanden die bekend staat als de Hoekse en Kabeljauwse twisten. De aanleiding hiervoor waren problemen rond de erfopvolging van graaf Willem IV van Holland na zijn dood in 1345. In eerste instantie werd het op het niveau van de adel uitgevochten. Naarmate het conflict voortduurde, begonnen de steden zich echter in de strijd te mengen. Zij probeerden hierbij vooral hun eigen belangen te behartigen en wisselden daarom geregeld van partij, afhankelijk van wat hun het meeste voordeel zou opleveren. In 1417 escaleerde het conflict. Jacoba van Beieren volgde in dat jaar haar vader op als graaf van Holland, hierbij gesteund door de Hoeken. Haar oom, Jan van Beieren, zag zijn kans schoon en maakte eveneens aanspraak op de heerschappij van Holland, daarbij gesteund door de Kabeljauwen. Een periode van oorlog volgde. Enkhuizen koos in deze strijd de zijde van Jan van Beieren en de Kabeljauwen. Tot zijn dood in 1425 kende Jan van Beieren de stad diverse voorrechten toe. De onrust als gevolg van de Hoekse en Kabeljauwse twisten waren voor Enkhuizen aanleiding om de verdediging van de stad te verbeteren (zie onder).

Op 19 november 1421 veroorzaakte een grote stormvloed een watersnoodramp in Holland en Zeeland (de Sint Elizabethvloed). Hierbij werd volgens Brandt het resterende voorland bij Enkhuizen vrijwel helemaal weggeslagen: '*want hunne vruchtbaere buitenlanden waeren nu door de hooge watervloedt (…) meest weg gevloeit*.[341] De Pauluskerk, die nog steeds aanwezig was in het buitendijkse land, is waarschijnlijk tijdens de storm zwaar beschadigd en was niet langer te gebruiken. In het volgende jaar kregen de inwoners van Enkhuizen namelijk toestemming van Jan van Beieren om de buitendijkse kerk af te breken en binnendijks een nieuwe kerk te bouwen. Tevens mochten zij een kapel stichten in het westelijk deel van de stad. In de handvest van de graaf wordt bij dit laatste privilege expliciet vermeld dat de kapel binnen de parochie van Gommerskarspel mocht worden gebouwd: "*sy een capelle funderen, ende stichten mogen in Gommerkerspel in dat Westeynde van der stede*".[342] Voor de bouw van de nieuwe kerk, de huidige Zuiderkerk, wordt geen opmerking gemaakt over de parochie waarin de kerk zou worden gebouwd, wat het waarschijnlijk maakt dat de kerk is herbouwd binnen de parochie van Enchusen. Dit houdt in dat de bannegrens tussen Enchusen en Gommerskarspel ten westen van de Zuiderkerk moet worden gezocht. Een locatie op de as Venedie-Melkmarkt-Van Bleiswijkstraat is dan het meest waarschijnlijk.

Fig. 78 De Zuiderkerk, gebouwd in de 15de en het begin van de 16de eeuw.

341 Brandt 1666, 17.
342 Van Mieris 1753, deel IIII, 651.

De bouw van de Zuiderkerk, ging volgens Brandt in 1423 of 1424 van start. De juistheid van deze uitspraak wordt bevestigd door de resultaten van dendrochronologisch onderzoek in de kerk: de oudste balken in de kerk (in het koor) dateren uit de periode omstreeks 1430.[343] De nieuwe kerk werd volgens Brandt tegen de oostzijde van oude kapel van Sint Pancratius gebouwd, die al sinds de 14de eeuw in het binnendijks gebied aanwezig was. De locatie van de kerk moest voorafgaand aan de bouw aanzienlijk worden opgehoogd, omdat het land hier erg nat en laag was.[344] Voor de bouw van de kerk is het slotensysteem ter plaatse waarschijnlijk iets gewijzigd. De Zuiderkerk werd, net als de kapel, gewijd aan Sint Pancratius.
Volgens Brandt was de kerk, op het bovenste deel van de toren na, in 1458 voltooid.[345] Dendrochronologisch onderzoek op balken in de kerk toont echter aan dat de kerk pas rond 1500 gereed kwam.[346] De toren is tussen 1518 en 1525 afgebouwd (fig. 78).[347]

In Enkhuizen is in de late Middeleeuwen een aantal kloosters gesticht. De kroniek van Brandt is tot nog toe voor de meeste van deze kloosters de enige bron die informatie geeft over hun ontstaan. In hoeverre zijn gegevens juist zijn, is echter niet duidelijk.
Rond de Westerkerk waren drie vrouwenkloosters aanwezig. Het Sint Ursulaklooster of Zuiderklooster werd volgens Brandt waarschijnlijk gesticht in 1420, hoewel hij niet uitsluit dat het klooster al in 1385 bestond.[348] Ten westen van dit klooster werd in 1457 het Patershof gebouwd (fig. 79). Hier woonde de rector van het klooster en verbleef tevens de deken van West-Friesland tijdens zijn bezoeken aan Enkhuizen.[349]

Fig. 79 De Westerkerk (links) en het Prinsenhof (rechts) op een tekening van Cornelis Pronk uit 1726. Het Prinsenhof is ontstaan vanuit het Patershof. Nadat Willem van Oranje hier had gelogeerd, werd het complex Prinsenhof genoemd. Collectie Westfries Archief.

In 1441 begon de bouw van zowel het Sint Claraklooster (Barrevoetsklooster) als het Sint Caeciliaklooster (Westerklooster). Beide kloosters werden volgens Brandt in 1465 in gebruik genomen.[350] Van het Sint Claraklooster resteert tegenwoordig nog de kapel, de Eucheriuskapel, aan de Westerstraat (fig. 80).
Bij de Zuiderkerk werd volgens Brandt in 1458 een mannenklooster gesticht door twee monniken uit Schoorl en Avenhorn.[351] Of dit verhaal klopt is niet zeker. Uit meer betrouwbare historische bronnen is bekend dat in 1496 bij de Zuiderkerk een Augustijnerklooster is gesticht. Over het uiterlijk van het klooster in de beginperiode is niets bekend. Rond 1530 vond een vernieuwing plaats, waarbij het klooster waarschijnlijk het uiterlijk kreeg dat het in de volgende eeuwen zou behouden.[352]

343 Brandt 1666, 18. De houtboringen zijn onderzocht door Stichting RING, RING-rapport 2003032.
344 Brandt 1666, 18.
345 Brandt 1666, 25.
346 RING-rapport 2003032.
347 Brandt 1666, 25.
348 Brandt 1666, 16.
349 Brandt 1666, 26.
350 Brandt 1666, 24, 29.
351 Brandt 1666, 26.
352 Keppel 2001, 34-37; Uit 1818 dateert een tekening en plattegrond van het klooster, ter tijde waarvan het in gebruik was als weeshuis. De precieze locatie van het klooster is gereconstrueerd door J. Keppel, Oud Enkhuizen.

Door Brandt wordt verder een begijnhof genoemd, dat al in 1398 zou hebben bestaan.[353] Over het hof is verder niets bekend en het is onzeker of het daadwerkelijk heeft bestaan.

Fig. 80 Oostzijde van de Eucheriuskapel aan de Westerstraat, de voormalige kapel van het Sint Claraklooster. De kapel is tegenwoordig in gebruik als kledingwinkel.

In 1422 of 1423 werd in Enkhuizen een aantal nieuwe houten poorten opgericht. Bij deze beslissing speelde naast de Hoekse en Kabeljauwse twisten volgens Brandt ook een opstand van de Friezen een rol: de ligging van Enkhuizen maakte de stad kwetsbaar voor een aanval vanuit zee.[354] Waarschijnlijk is de eerste Westerpoort, aan de westzijde van de stad, in deze tijd opgericht.
De verdediging van de stad bleef een zorgwekkend punt. In 1425 moesten de vesten van Enkhuizen op bevel van de graaf van Holland worden verbeterd. Dit hoefde de stad niet alleen te doen: de graaf gaf de inwoners van diverse dorpen in de omgeving opdracht om twee of drie dagen naar Enkhuizen te komen en hierbij te helpen "*dat sy die stede vesten, ende begraven sullen ter bester oirbaer om onse vyande te bet te wederstaen*".[355]
Mogelijk is in deze periode de Sybrandtsdijk, in het verlengde van de Vissersdijk, gemaakt om de noordzijde van de stad beter te kunnen verdedigen. Ook aan de westzijde van de stad is mogelijk een wallichaam gemaakt.[356] Deze wal bevond zich precies haaks op de Westerstraat/ Streekweg, zoals ook het geval was bij de oudste wal uit 1362 aan de zuidzijde van de stad.
Een ander onderdeel van de verbetering van de stadsverdediging in deze jaren was de bouw van de eerste stenen poort van de stad: de Blauwe Poort.[357] De poort werd in 1428 naast de Engelse Toren geplaatst en verving mogelijk een houten voorganger. Vermoedelijk was de poort gemaakt van een blauwe steensoort (mogelijk arduin), wat de naam van de poort verklaard.[358]

Samen met Stede Broec[359] en een aantal dorpen kreeg Enkhuizen in 1423 toestemming van Jan van Beieren om een deel van oostelijk West-Friesland te omringen met een dijk: de polder Het Grootslag was een feit. De ontwatering van de polder vond in eerste instantie alleen plaats via spuisluizen.[360] Door de verdere daling van het maaiveld werd dit echter steeds problematischer. Het Grootslag stond hier niet alleen in: in heel West-Nederland kampte men

353 De Boer 1988, 14-15.
354 Brandt 1666, 16.
355 Van Mieris 1753, deel IIII, 791. De dorpen die moesten helpen waren Westwoud, Grootebroek, Lutjebroek, Hoogkarspel, Bovenkarspel, Hem, Venhuizen, Oosterleek en Wijdenes.
356 Deze wal ligt dan op de locatie van de huidige Paulus Potterstraat.
357 Brandt 1666, 21.
358 Bakker 1990, 22.
359 Stede Broec is ontstaan in 1364 als samenvoeging van de dorpen Grootebroek en Bovenkarspel tot stad door Albrecht van Beieren. In de 15de eeuw werden hier Lutjebroek en Hoogkarspel aan toegevoegd.
360 Willemsen 1988, 22.

met hoge waterstanden die de velden onbruikbaar maakten en daarmee voor honger onder mens en vee zorgden. De introductie van de poldermolen in Holland in de eerste helft van de 15de eeuw bracht hier verandering in. Het was nu mogelijk om continu water in zee te lozen, in plaats van gedurende een korte periode per dag zoals het geval was bij de spuisluizen. In Het Grootslag werden in 1452 voor het eerst poldermolens gebouwd, namelijk twee wipwatermolens aan het einde van de Oude Gouw, ten noorden van Enkhuizen.[361] Dit waren de eerste poldermolens in West-Friesland. Op deze locatie werden later nog twee molens bijgebouwd, want in 1545 is sprake van vier wipwatermolens ten noorden van Enkhuizen. In dat jaar werd besloten om de molens te vernieuwen, waarop drie van de vier molens werden omgebouwd tot achtkantige binnenkruiers.[362]

Het gasthuis achter de Breedstraat, dat tevens in gebruik was als stadhuis, was in deze tijd te klein geworden. Op de hoek van de H.J. Schimmelstraat[363] en de Drie Groene Eikels werd rond 1428 een nieuw gasthuis gebouwd, met daarnaast een provenhuis voor oude en arme stedelingen.[364]

361 Brandt 1666, 25; Bicker Caarten 1990, 60-62.
362 De Vries 1986, 26; Bicker Caarten 1990, 60-62.
363 De oude naam van deze straat is Molenpad.
364 Brandt 1666, 22; Zwart-Kramer/Zwart 1993, 14.

Fig. 81: In 1457

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Molens aan de Oude Gouw
5. Kaag (locatie hypothetisch)
6. Zomerdijk (loop hypothetisch)
7. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
8. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

Fig. 82: In 1457 (uitsnede)

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Rommelhaven
5. Molens aan de Oude Gouw
6. Kaag (locatie hypothetisch)
7. Moeras/rietland (omvang hypothetisch)
8. Zomerdijk (loop hypothetisch)
9. Westerstraat, onderdeel van de Streekweg
10. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
11. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk
12. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
13. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

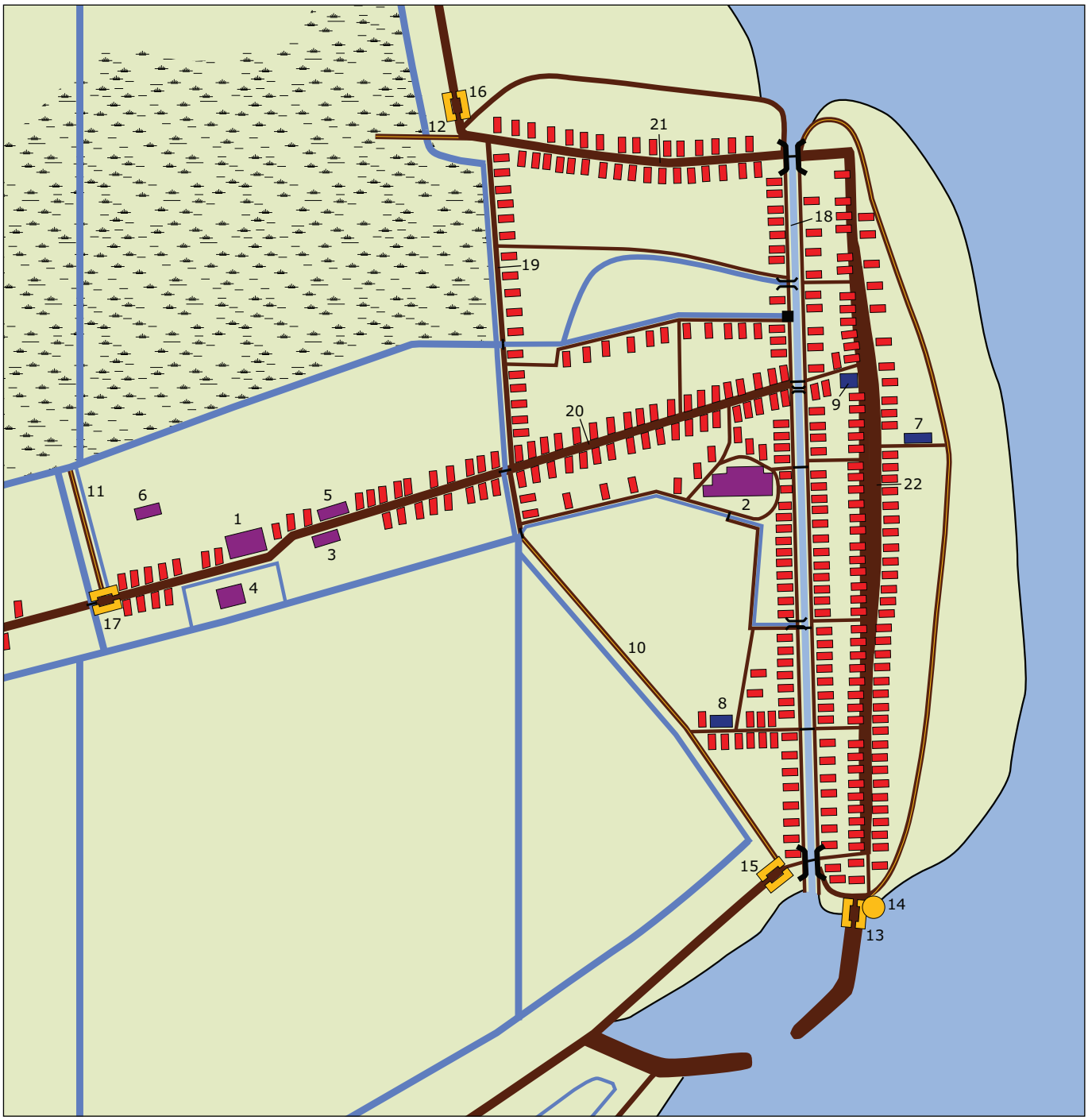

Fig. 83: In 1457 (uitsnede 2)

1. Kerk Gommerskarspel
2. Zuiderkerk (parochie Enchusen)
3. St Ursulaklooster/Zuiderklooster
4. Patershof
5. Sint Claraklooster/Barrevoetsklooster
6. Sint Caeciliaklooster/Westerklooster
7. Sint Anthoniuskapel en oude gasthuis
8. Nieuwe gasthuis en provenhuis (locatie hypothetisch)
9. Waag (locatie hypothetisch)
10. Wal met palissade, latere Sint Janstraat
11. Wal aan westzijde stad (jaar van aanleg onzeker)
12. Sijbrandtsdijk met palissade (jaar van aanleg onzeker)
13. Blauwe Poort
14. Engelse Toren
15. Zuiderpoort
16. Noorderpoort
17. Westerpoort
18. Havendijk
19. Rietdijk
20. Westerstraat, onderdeel van de Streekweg
21. Vissersdijk, onderdeel van de Omringdijk
22. Breedstraat, onderdeel van de Omringdijk

Volgens de traditionele visie is de bouw van de huidige Westerkerk rond 1425, ongeveer tegelijk met de bouw van de Zuiderkerk, van start gegaan. Deze aanname is gebaseerd op de kroniek van Brandt.[365] Dendrochronologisch onderzoek aan de kappen van de kerk heeft echter duidelijk gemaakt dat de kerk pas rond 1470 zijn huidige vorm heeft gekregen. De dateringen van de balken aan de westzijde van de kerk wijzen er bovendien op dat het dak pas rond 1515 volledig was voltooid. Rond 1531 is het zuidportaal aan de kerk toegevoegd.[366]

Tegen de kerk is nooit een toren gebouwd, waarschijnlijk door een tekort aan financiële middelen. In 1519 is als alternatief ten oosten van de kerk een houten klokkentoren gebouwd (fig. 84).[367]

Fig. 84 De 16de-eeuwse houten klokkentoren naast de Westerkerk.

Met de bouw van de huidige Westerkerk had Enkhuizen nu twee grote kerken. Voor kleine steden is het echter gebruikelijker dat slechts één grote kerk aanwezig is, samen met een of meerdere kleinere kerken. Het feit dat in Enkhuizen toch twee grote kerken aanwezig waren, kan worden verklaard. Hoewel de dorpen in 1356 waren samengevoegd tot één stad bestond namelijk nog eeuwenlang een sterk gevoel van competitie en rivaliteit tussen de parochianen van Gommerskarspel en Enchusen.[368] Deze competitie kwam onder andere tot uiting in de bouw van de kerken. Overigens hebben beide parochies ten aanzien van de kerkenstrijd een beetje gewonnen: de Westerkerk (parochie Gommerskarspel) wat betreft bouwoppervlakte en de Zuiderkerk (parochie Enchusen) wat betreft hoogte.

Op basis van archeologische gegevens, gecombineerd met historische data, kan worden gesteld dat in de tweede helft van de 15de eeuw, vermoedelijk omstreeks 1460/1470, parallel en ten westen van de Rietdijk een nieuwe dijk is aangelegd: de Nieuwe Rietdijk. Het moerassige gebied tussen beide dijken is vervolgens grootschalig opgehoogd met klei, riet en afval. De eerste huizen langs de Nieuwe Rietdijk dateren vermoedelijk uit de eerste helft van de 16de eeuw.[369]

In de tweede helft van de 15de eeuw en 16de eeuw vond een proces van verstening plaats in Enkhuizen. Zowel publieke gebouwen, verdedigingswerken als woonhuizen werden in deze periode opgetrokken in steen, soms ter vervanging van een houten voorganger.

365 Brandt noemt overigens zowel 1351, 1370 als 1427 als mogelijke jaren voor het begin van de bouw van de kerk. Brandt 1666, 19.
366 RINGrapport 1998028.
367 Brandt 1666, 19.
368 Brandt 1666, 24, 48.
369 Zie opgraving Vijzeltuin, paragraaf 2.2, opgraving nr 29.

In 1460 werd aan de Breedstraat, vóór de St Antonius kapel, een stadhuis met een gevel van natuursteen gebouwd (fig. 85).[370]

Na de Engelse Toren en Blauwe Poort aan de zuidzijde van de stad werden de verdedigingswerken aan de noordzijde van de stad als eerste uitgevoerd in steen. Dit kan worden verklaard door het feit dat dit gevoelige punten voor een aanval op de stad waren. Aan de noordzijde van de stad kwam namelijk de Omringdijk, een belangrijke hoofdweg voor het gebied die bovendien goed te bereiken was via zee, de stad binnen. In 1462 werd de houten Noorderpoort vervangen door een poort van steen.[371] Twee jaar later werd aan de westzijde van Sijbrandtsdijk de Pontustoren gebouwd.[372]

Fig. 85 Het oudste stadhuis van Enkhuizen anno 1590 op een fantasievolle prent, getekend door Jacobus Stellingwerf in de 18de eeuw. Collectie Westfries Archief.

De Hoekse en Kabeljauwse twisten laaiden in 1482, na een periode van relatieve rust, weer in alle hevigheid op. De oorzaak hiervan was de benoeming van Maximiliaan I van Oostenrijk. De Hoeken verzetten zich tegen deze benoeming en kozen een eigen leider: Jonker Frans van Brederode. Deze jonker wist in 1489 Rotterdam te veroveren en viel bovendien Delft, Gouda en Schiedam aan. Hij kreeg hierbij hulp van de Hertog van Gelre, waarmee Enkhuizen tien jaar eerder al een conflict had gehad.[373] De gespannen situatie in de Nederlanden vormde de aanleiding om de stadsverdediging van Enkhuizen grootschalig aan te pakken. In 1489 werden nieuwe wallen opgeworpen, waardoor rond de stad een gesloten wallichaam ontstond. Het moeras aan de noordzijde van de stad werd hierbij deels binnen de stad getrokken. Op de wallen werden waarschijnlijk palissaden aangebracht. De Westerkerk en omliggende kloosters lagen nu binnen de stadsverdediging.[374]
Bij de Noorderpoort werd in datzelfde jaar volgens Brandt een toren opgericht. Het is niet duidelijk welke toren hier wordt bedoeld. Mogelijk gaat het om de Sybrandtstoren, die waarschijnlijk naast de Noorderpoort stond. Aan de westzijde van de stad werd de Spijtbroektoren gebouwd.[375] Deze toren is in 1984 opgegraven (fig. 86).[376] Om de stad toegankelijk te maken voor boten vanuit het achterland werd een waterpoort gemaakt '*daer nu de Visschers brug leit*'.[377] De ligging van deze brug is niet bekend en daarom kan de waterpoort ook niet met zekerheid worden gelokaliseerd. Mogelijk verbond de waterpoort de gracht voor Sybrandtsdijk met de gracht ten westen van de Nieuwe Rietdijk.
De houten Zuiderpoort werd door een stenen poort vervangen. De Zuider- en Noorderpoort werden bovendien voorzien van valhekken (hameien). In een aantal aanvaarroutes naar de

370 Brandt 1666, 27; Zwart-Kramer/Zwart 1993, 8. Door Zwart-Kramer en Zwart wordt gesteld dat het stenen stadhuis ook over de Sint Antonius kapel heen is gebouwd. Door Brandt wordt echter vermeld dat het nieuwe stadshuis vóór de kapel stond.
371 Brandt 1666, 29.
372 Brandt 1666, 29.
373 Brandt 1666, 34.
374 Brandt 1666, 35-36.
375 Brandt 1666, 36; Zie voor een verklaring voor de naam en een uitgebreid artikel over de toren P.J. de Vries 1987, 4-14.
376 Loots 1985, 42-46; P.J. de Vries 1987, 4-14.
377 Brandt 1666, 36.

stad, waaronder in de Noordervaart, werden staketsels[378] aangebracht. Aan de zeezijde van de stad werd een ketting palen geslagen.[379]

In 1531 begon men met de bouw van stadsmuren en uitbreiding van het aantal torens. Dit gebeurde onder druk van Antoon I van Lalaing, stadhouder van Holland, '*dewijl dese stadt als een grensvesting en voorburg van Westvrieslandt wierdt aengemerkt*'.[380] De aanvallen van Friezen en Geldersen in deze periode hebben waarschijnlijk een rol gespeeld bij deze beslissing.[381] Ten oosten van de Noorderpoort werd in 1531 en 1532 een muur gebouwd tot in de zee en tevens een toren opgetrokken.[382] In 1534 volgde een muur aan de westzijde van de Noorderpoort tot de huidige Staaleversgracht, waar de Christoffeltoren werd opgericht. Ook aan de zuidzijde van de stad diende de verdediging volgens de stadhouder te worden verbeterd. Aan weerszijden van de Engelse toren werd een aantal torens en muren gebouwd.[383] In 1533 werd tevens de Westerpoort in steen uitgevoerd.[384]

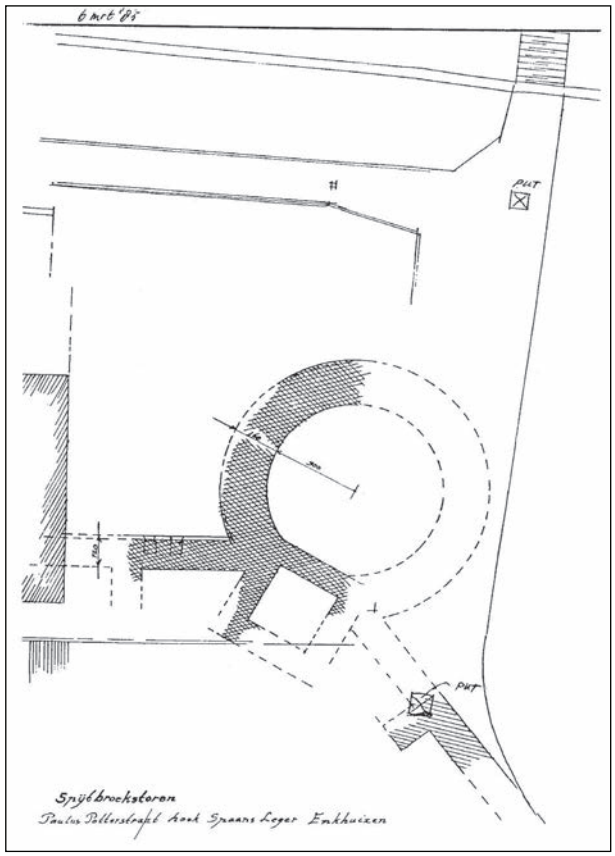

Fig. 86 Tekening van de gereconstrueerde plattegrond van de Spijtbroektoren. Het gearceerde muurwerk is opgegraven. Tekening door P. Bakker.

De vele houten huizen met rieten daken die nog aanwezig waren, maakten de stad kwetsbaar voor stadsbranden. In 1512 bijvoorbeeld verwoeste een brand een groot aantal huizen in het Westeinde.[385] Het stadsbestuur vaardigde daarom in de 16de eeuw diverse keuren uit, om het bouwen met hout en riet te verbieden.[386] De laatste keur tegen houten huizen werd uitgevaardigd in 1617.[387]

Van het voorland bij Enkhuizen was tegen het einde van de 15de eeuw nog maar weinig over: alleen ten zuiden van de stad was nog een smalle strook aanwezig.[388] Ook elders was waarschijnlijk nog maar weinig voorland voor de dijk te vinden. Dat dit de dijk kwetsbaar maakte, bleek toen in 1508 een stormvloed plaatsvond en de dijk op diverse plaatsen brak.[389]
In de Divisiekroniek uit 1517 wordt beschreven dat in oktober 1508 sprake was van "*een grote*

378 Staketsels zijn houten versperringen in een doorvaart met een kleine doorvaaropening die kon worden afgesloten.
379 Brandt 1666, 36.
380 Brandt 1666, 70.
381 R.J. de Vries 1987, 10; Sicking 2002, 271.
382 Brandt 1666, 53.
383 Brandt 1666, 58-59.
384 Brandt 1666, 55.
385 Brandt 1666, 44.
386 Keuren werden onder andere uitgegeven in 1506, 1513 en 1532 (zie Brandt 1666, 40, 44, 54) en 1590 en 1591 (Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 94, 163).
387 Bakker 1990, 20.
388 Boon 1991, 101.
389 Brandt 1666, 42.

vloet in Hollant, Zeelant, Vrieslant ende Vlaenderen, waer doir die dyken in die voorseyde landen tot veel steden by die sted ven Medemblic, bi Wervershoef, tusschen Medenblic ende Enchusen doirbraken; te Scaerdam, bi die stede van Hoorn, te Scagen, tot Sparendam, tusschen Muden ende Amstelredam, in die stede van Enchuysen was twater so hoech datmen mit scuyten vol beesten gheladen varen mocht doer die kercke".[390]
In augustus 1513 of 1514 volgde een tweede stormvloed, dit maal met ernstigere gevolgen voor Enkhuizen: een groot aantal huizen, een paar sluizen en een deel van de wallen spoelden tijdens de vloed weg.[391] Een zeer hoge vloed in 1532 was de aanleiding om de dijk tussen Enkhuizen en Hoorn te verhogen. Hierbij werden ook de Breedstraat en Vissersdijk, beide onderdeel van de Omringdijk, verhoogd.[392] De grond voor de ophoging was (deels) afkomstig uit de Immenhornpolder, ten noorden van Enkhuizen. Hier werden 30 van de 180 morgen land afgegraven, waardoor de polder sterk werd verkleind.[393]

In 1488 werd in de Rommelhaven, aan de zuidzijde van de stad, een dam gemaakt om de golfslag in de haven te verkleinen.[394]
Ten zuiden van Enkhuizen, langs de Zuiderdijk, waren in deze tijd een aantal zoutketen aanwezig. Brandt vermeldt dat hier in 1536 veertien zoutketen stonden.[395]

390 Tilmans 2003.
391 Brandt 1666, 44; Tilmans 2003.
392 Brandt 1666, 55.
393 Boon 1991, 101.
394 Brandt 1666, 35.
395 Brandt 1666, 62.

Fig. 87: In 1539

1. Spuisluizen (locatie hypothetisch)
2. Noordervaart/Enkhuizer Vaart
3. Zuidervaart
4. Molens aan de Oude Gouw
5. Westeinde
6. Ketting palen in zee
7. Zoutketen langs de Zuiderdijk
8. Oosterdijk, onderdeel van de Omringdijk
9. Zuiderdijk, onderdeel van de Omringdijk

Fig. 88: In 1539 (uitsnede)

1. Westerkerk (parochie Gommerskarspel)
2. Zuiderkerk (parochie Enchusen)
3. Sint Ursulaklooster/Zuiderklooster
4. Patershof
5. Sint Claraklooster/Barrevoetsklooster
6. Sint Caeciliaklooster/Westerklooster
7. Augustijnerklooster
8. Stadhuis, Sint Anthoniuskapel, oude gasthuis
9. Stenen Noorderpoort met toren
10. Stenen Zuiderpoort
11. Stenen Westerpoort
12. Pontustoren
13. Spijtbroektoren
14. Christoffeltoren
15. Omwalling met palissade
16. Omwalling met muur en torens
17. Sijbrandtsdijk
18. Staaleversgracht
19. Waterpoort (locatie hypothetisch)
20. Nieuwe Rietdijk
21. Ketting palen in zee
22. Dam in de Rommelhaven
23. Zoutketen langs de Zuiderdijk

4.4.5 Fase 3 (1540-1630)

Tussen 1540 en 1570 werd Enkhuizen aan de zuid-, noord- en oostzijde uitgebreid, waarbij drie nieuwe havens werden aangelegd.
De vergroting ving aan met de bouw van een nieuwe stenen poort ten westen van de Zuiderpoort in 1540, die aan weerszijden werd voorzien van een toren of rondeel.[396] De oude Zuiderpoort zal kort hierna zijn gesloopt. Het doel van het nieuwe bouwwerk was in de eerste plaats het verdedigen van de zuidzijde van de stad, in het bijzonder de haven die twee jaar na de bouw van de poort werd gegraven (de Oude Haven, zie onder). De nieuwe Zuiderpoort deed bovendien vanaf in ieder geval 1569 dienst als gevangenis.[397] De poort is nog aanwezig (in gewijzigde vorm, zie onder) en staat nu bekend als de Drommedaris (fig. 89).

Fig. 89 De Drommedaris door Lambert Doomer, getekend kort voor 1649. Collectie Noord-Hollands Archief.

De nieuwe haven aan de zuidzijde van de stad, nu de Oude Haven genoemd, had als doel om de groeiende vloot grote schepen te herbergen. De wal ten noorden van de haven verloor bij de aanleg zijn verdedigende functie. Ten zuiden van de haven werd een nieuwe wal opgeworpen. Aan de noordzijde van de Oude haven werd een grote kraan opgesteld die masten op schepen plaatste.[398]
In 1562 werd de grens van de stad iets naar het noorden verlegd, waarbij een nieuwe stadsmuur met stenen poort werd gemaakt. In de nieuwe ruimte die hierbij binnen de stad werd gecreëerd, werd een kleine haven gegraven. De haven herbergde vooral kleine vissersschepen, waardoor de haven de naam Vissershaven kreeg.[399]
Een paar jaar later werd opnieuw een haven gemaakt door de grenzen van de stad te verleggen. Aan de oostzijde van de stad werd omstreeks 1567 een wierdijk in zee gemaakt, waardoor de Oosterhaven ontstond.[400] Op basis van de kaart van Waeghenaer uit 1577 kan worden gezegd

396 Brandt 1666, 66-67.
397 De Vries 1997, 54-56.
398 Brandt 1666, 68.
399 Brandt 1666, 91.
400 Brandt 1666, 98.

dat de wierdijk in eerste instantie vooral dienst deed als houttuin.
Het oostelijke havenhoofd bij de Rommelhaven werd op de wierdijk aangesloten, waardoor de Engelse Toren en Blauwe Poort hun functie als verdedigingswerken verloren. Op de grens tussen het oostelijke havenhoofd en de wierdijk werd een nieuwe poort gebouwd, die ook de naam Blauwe Poort kreeg. Deze poort was echter niet van natuursteen, maar van baksteen gemaakt.[401] De Engelse Toren kreeg een nieuwe functie; de oude Blauwe Poort werd gesloopt.[402]

Fig. 90 Een stuk muurwerk van de 16de-eeuwse Pieter Groestoren, gedeeltelijk opgegraven in 1993. Foto collectie Oud Enkhuizen.

Omstreeks 1546 werd het werk aan de stadsmuur weer opgepakt.[403] De werkzaamheden vorderden langzaam: pas in 1570 was de volledige ommuring klaar.
Naast het voltooien van het muurwerk werden aan de zuidzijde van de stad, achter de Oude Haven, een viertal torens gebouwd. De meest westelijk gelegen ronde toren, de Pieter Groestoren[404], is in 1993 gedeeltelijk opgegraven door de Archeologische Werkgroep van de vereniging Oud Enkhuizen (fig. 90).[405] De andere torens hadden vermoedelijk een rechthoekig grondplan.[406] Ook bij de Westerpoort is vermoedelijk in deze tijd een rechthoekige toren gebouwd.
Om de waterverbinding tussen de stad en het achterland te verbeteren, werden in 1550 drie waterpoorten in de wallen aangebracht, namelijk op de plaats waar de Noorder- en Zuidervaart de wallen kruisten (de Patersboom en Voertboom) en naast de Christoffeltoren (Oude Gouwsboom). Deze waterpoorten werden alle beschermd door een naastgelegen toren. Mogelijk was nog een vierde waterpoort aanwezig ten zuiden van de Oude Haven, maar het is niet bekend waar deze zich bevond.[407]

In de jaren 40 en 50 van de 16de eeuw werd het stratennet in de stad aangepakt, door grachten te dempen of overkoepelen, nieuwe straten aan te leggen en straten te verbreden of verharden. Een verbetering van het stratennet, het tegengaan van stankoverlast, maar in een aantal gevallen ook het gebrek aan marktruimte, speelden hierbij een rol. In 1540 werd

401 Bakker 1990, 22.
402 Het is niet bekend wanneer de Blauwe Poort is gesloopt.
403 Brandt 1666, 70-71.
404 De naam van deze toren wordt genoemd in een resolutie uit 1590. Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 101.
405 Bakker/Loots 1994, 66-70; Loots 1994a, 14-17; Loots 1994b, 398
406 Zie de kaart van Wagenaar uit 1577.
407 Zwart 1986, 136.

volgens Brandt de gracht op de locatie van het huidige Kreupeltje overkluist.[408] De sluis kon hierdoor zijn afwateringsfunctie behouden. Een meer grootschalige maatregel vond plaats in de Havendijk: hier werd in tenminste twee fasen het middendeel van de haven gedempt waardoor de Havendijk werd opgesplitst in een zuidelijk en noordelijk deel.[409] Volgens Brandt vond de demping plaats rond 1544. Of de beide fasen van de demping kort na elkaar zijn uitgevoerd, is nog onduidelijk.[410] Het stuk gedempte haven, toepasselijk de Nieuwstraat genoemd, werd in 1553 samen met een aantal andere wegen bestraat.[411] De Nieuwstraat zou de komende eeuwen dienst doen als marktplein.
In 1557 werd een nieuwe waag gebouwd, op de hoek van de huidige Waagstraat en Nieuwstraat (fig. 91).[412] Waarschijnlijk is rond deze tijd de gracht ter plaatse van de Waagstraat gedempt en de overtoom gesloopt.[413] Deze gracht en overtoom hadden hun functie verloren door de aanleg van de Nieuwstraat, meer dan 10 jaar hiervoor. Ter vervanging van de overtoom werd in het huidige Verlaat een schutsluis aangelegd.[414] Ook de sloot op de locatie van de huidige Doelenstraat werd gedempt.[415]

Fig. 91 De waag (links) op de hoek van de Waagstraat en Kaasmarkt op een schilderij van Cornelis Springer uit 1868. Collectie Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

408 Brandt 1666, 66.
409 Brandt 1666, 69.
410 Zie rioolbegeleiding Noorderhavendijk-Kaasmarkt, paragraaf 2.2, opgraving nr 27. De opgraving is nog niet uitgewerkt, waardoor nog geen zekerheid bestaat over de datering van de dempingsfasen van de haven.
411 Dit waren de straten langs beide zijden van de Zuiderhavendijk, het Molenpad (nu H.J. Schimmelstraat) en een straat bij de Westerpoort. Zie Brandt 1666, 74.
412 Brandt 1666, 81.
413 Brandt vermeldt dat er in 1553 nog water in de Waagstraat was. Op de kaart van Van Deventer uit omstreeks 1560 is de straat gedempt.
414 Het is niet bekend wanneer de schutsluis is aangelegd en waar deze zich precies bevond in het Verlaat. Waarschijnlijk is het schutsluis vrij snel na het buiten gebruik raken van de overtoom gemaakt.
415 Dit gebeurde in 1557, zie Brandt 1666, 81.

Tevens werd waarschijnlijk omstreeks 1555 het gast- en provenhuis op de hoek van het Molenpad en Drie Groene Eikels (gebouwd rond 1428) afgebroken en een nieuw ziekencomplex aan het einde van het Kreupeltje gebouwd, naast het Augustijnerklooster.[416]

De groeiende scheepvaart en haringvisserij in Enkhuizen veroorzaakte een snelle aanwas in de toeleveringsbedrijven van deze industrieën, bijvoorbeeld touwslagerijen, kuiperijen, scheepswerven en zoutziederijen. Brandt vermeldt dat omstreeks 1546 drie lijnbanen in de stad aanwezig waren. Deze banen bevonden zich aan de rand van de stad, in gebieden die nog niet waren bebouwd.[417] Rond deze tijd was ook een aantal scheepswerven in en rond de stad aanwezig. Na de aanleg van de Oude Haven werden ten zuiden hiervan, langs de rand van de stad, scheepswerven aangelegd. Brandt vermeldt verder dat in 1542 een aantal scheepswerven op een stuk voorland bij de Zuiderdijk aanwezig was. Dit voorland is in de decennia hierna weggespoeld.[418]
Met behulp van de kohieren van de tiende penning is het mogelijk om de omvang van de industrieën en nijverheid binnen de jurisdictie van de stad rond het midden van de 16de eeuw nauwkeurig te reconstrueren. In het vroegste kohier uit 1544 worden gebouwen als molens en lijnbanen niet apart vermeld. In 1553 waren zeven lijnbanen, 27 zoutketen en vijf molens aanwezig.[419] De zoutketen bevonden zich waarschijnlijk allemaal langs de Zuiderdijk. Vier van de vijf molens stonden buiten de stad. De locatie van vier molens is te reconstrueren aan de hand van de kaart van Van Deventer uit omstreeks 1560. De molen die binnen de stad stond, bevond zich aan de Sijbrandtsdijk. Buiten de stad stond onder meer een korenmolen aan de Zuiderdijk, vlakbij de nieuwe Zuiderpoort. Twee molens, waarschijnlijk een taanmolen en korenmolen, bevonden zich in het Westeinde. Hier was een klein industriegebied aanwezig, waar zich behalve de molens ook twee lijnbanen bevonden.[420] Het is niet bekend waar de vijfde molen zich bevond.
In 1557 was de situatie nog ongeveer hetzelfde. Langs de Zuiderdijk stonden nu 32 zoutketen, waarvan één met zelhuis.[421] Hier waren verder een panhuis en brouwerij aanwezig. Het aantal molens was niet gewijzigd. In totaal waren nu zes lijnbanen binnen de jurisdictie van de stad aanwezig.[422]
De opgave van 1561 is in vergelijking met die van 1553 en 1557 de meest gedetailleerde. Nu waren in totaal acht grote lijnbanen aanwezig, waarvan zes binnen de stad en twee buiten de stad.[423] Verder stonden acht kleine lijnbanen langs de muren van de stad. Deze banen werden gehuurd van het stadsbestuur.[424] Langs de Zuiderdijk, buiten de stad, waren maar liefst 42 zoutketen aanwezig[425], alsmede een kalkoven, herberg, brouwerij en zelhuis. De situatie van de molens was ten opzichte van acht jaar eerder gelijk gebleven. Bij een van de molens wordt een scheepswerf vermeld.[426]
Verder worden in het kohier drie pakhuizen vermeld en een lastage.[427] De eerste paktuinen, waarschijnlijk de genoemde lastage in het kohier, werden volgens Brandt in 1560 aan de

416 Zwart-Kramer/Zwart 1993, 34-35. Het complex is afgebeeld op de kaart van Wagenaar uit 1577.
417 Brandt 1666, 71. De lijnbanen bevonden zich volgens Brandt aan de zuidzijde van de Oude Haven, bij de Oude Gouwsboom en bij de Nieuwe Doelen.
418 Brandt 1666, 68.
419 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 113, 36-37.
420 De Vries 1986, 28-30.
421 Een zelhuis is een plaats waar zout uit veen werd gewonnen.
422 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 114, folio 70 verso - folio 71 verso.
423 Een van de lijnbanen buiten de stad had bovendien een taanketel.
424 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 108-109.
425 Twee zoutketen hadden ook een taanketel.
426 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 105-110.
427 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 111. De betekenis van 'lastage' is niet eenduidig. Waarschijnlijk wordt een plaats bedoeld waar goederen in en uit schepen werden geladen en tevens goederen tijdelijk werden opgeslagen.

oostzijde van de Oude Haven gemaakt.[428] In de stad moeten meer dan drie pakhuizen zijn geweest, maar deze deden waarschijnlijk ook dienst als woonhuis en zijn daarom in het kohier als woonhuis opgesomd.
Ook de scheepswerven worden apart vermeld. Vreemd is dat slechts één werf wordt genoemd, terwijl binnen de jurisdictie van de stad zeker meer werven aanwezig waren.[429] Volgens Brandt werden in 1560 namelijk "*buiten de Suider poort eenige nieuwe timmerwerven gemaekt*".[430] Mogelijk bevonden deze werven zich op het westelijk havenhoofd. Vermoedelijk vervingen de nieuwe werven de scheepswerven die door Brandt bij 1542 worden genoemd en zich op voorland bij de Zuiderpoort bevonden. In 1562 werd het aantal scheepswerven verder vergroot door de bouw van twaalf werven aan de Oude Haven.[431]
Verder is een aanduiding uit het kohier uit 1561 met het oog op de bloeiende haringvisserij in Enkhuizen het vermelden waard, namelijk *"hangen ende huyskens staen(de) anden steigers vanden wester havendyck"*.[432] De "*steigers vanden wester havendyck"* zijn vrij eenvoudig te lokaliseren. Het woord 'steiger' komt in Enkhuizen veel voor en wordt gebruikt als aanduiding voor een steeg die tegen een dijk omhoog loopt.[433] Aan de steigers die naar de Westerhavendijk (de westzijde van de Havendijk) toe liepen, stonden dus *"hangen ende huyskens"*. Met 'hangen' worden schuren bedoeld waar vis werd opgehangen en gerookt (fig. 92).[434]

Fig. 92 Hangen in het Zuiderzeemuseum van Enkhuizen, afkomstig uit Monnickendam.

428 Brandt 1666, 91.
429 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 112.
430 Brandt 1666, 91. Waarschijnlijk waren hier vijf werven aanwezig, in bezit van Jan Cornelisz in 't hof, Adriaen Dirksz, Dirk Outgersz, Rijkert Freeksz en Gillis Reinersz. Zie Brandt 1666, 94.
431 Brandt 1666, 94.
432 Noord-Hollands Archief, toegangsnr 151.1, nr 116, 39.
433 Zwart 1986, 14.
434 Verwijs/Verdam 1969.

Fig. 93: In 1571

1. Ketting palen in zee
2. Zoutketen en een kalkoven langs de Zuiderdijk
3. Industriegebied in het Westeinde met lijnbanen en molens

Fig. 94: In 1571 (uitsnede)

1. Nieuwe Zuiderpoort (huidige Drommedaris)
2. Noorderpoort (verschoven)
3. Nieuwe Blauwe Poort
4. Omwalling met muur en torens
5. Pieter Groestoren
6. Waterpoort: de Patersboom
7. Waterpoort: de Voertboom
8: Waterpoort: de Oude Gouwsboom
9. Het Kreupeltje
10. Havendijk (gedeeltelijk gedempt)
11. Nieuwe Waag
12. Waagstraat
13. Schutsluis in het Verlaat (locatie hypothetisch)
14. Doelenstraat
15. Nieuwe gast- en provenhuis
16. Kraan
17. Lijnbanen
18. Scheepswerven
19. Houttuinen

De Opstand aan het einde van de 16de eeuw betekende een keerpunt voor de geschiedenis van de Nederlanden. Veel historici hebben zich beziggehouden met verklaringen en achtergronden van deze omwenteling. Hierbij komen met name de vrijheidsstrijd tegen de Spaanse overheersing en het conflict tussen de katholieken en protestanten sterk naar voren. Enkhuizen was de eerste stad die de zijde van de Prins van Oranje koos en speelde hiermee een belangrijke rol in het verloop van de Opstand.

In de 16de eeuw groeiden de tegenstellingen tussen de aanhangers van het katholieke en protestante geloof door de zware vervolgingen van de protestanten. Onder invloed van een korte crisis in de jaren 1565-1566, veroorzaakt door een graantekort ten gevolge van de Sontblokkade en een misoogst, escaleerde dit conflict tot de Beeldenstorm. In Enkhuizen wist het stadsbestuur een oproer te voorkomen en bleven de kerken gespaard.[435] Als reactie op de Beeldenstorm versoepelde Margaretha van Parma, landvoogdes van de Nederlanden voor Filips II, in 1566 de bepalingen tegen de protestanten. In het jaar daarop werd deze versoepeling echter weer ongedaan gemaakt door de aanstelling van de hertog van Alva als landvoogd van de Nederlanden, die hier met harde hand orde op zaken stelde. Het schrikbewind van de 'IJzeren Hertog' veroorzaakte dat ongeveer 350 inwoners van Enkhuizen naar Emden vluchtten. De afkeer tegen de hertog werd nog verder versterkt door zijn invoering van een nieuwe, verplichte belasting (de tiende penning).

Te midden van deze gespannen situatie verhief Willem van Oranje zich als leider van de verzetsbeweging tegen Alva. Samen met zijn broer Lodewijk voerde hij de eerste aanvallen uit in 1568. Deze aanvallen mislukten. Een gevolg van dit eerste offensief was het ontstaan van een groep zeelieden, de watergeuzen, die in naam van Oranje gevraagd en ongevraagd aanvallen uitvoerde op en rond de Noordzee en de Zuiderzee. In 1570 bereidden de Oranjes een nieuwe aanval voor. Dit keer was de verovering van Enkhuizen een van de belangrijkste doelstellingen. Door diverse tegenslagen werd de aanval uiteindelijk afgeblazen.[436]

In 1572 liepen de spanningen in Enkhuizen hoog op tussen het Spaansgezinde stadsbestuur en de verzetsbeweging. De situatie in de stad was al een aantal jaren gespannen, doordat de bevolking door de blokkade van de Sont en gevaarlijke situatie op zee al "*vier of vijf jaeren neeringloos geseten hebben*". De directe aanleiding voor het conflict vormde een regime Spaansgezinde soldaten, die de

Fig. 95 Gevelsteen van Prins Maurits van Oranje, zoon en opvolger van Willem van Oranje, op een pand uit 1595 aan de Westerstraat. De gevelsteen bevond zich oorspronkelijk op het stadhuis aan de Breedstraat. Toen deze in de tweede helft van de 17de eeuw werd vervangen door het nieuwe stadhuis is de gevelsteen in het pand aan de Westerstraat gezet.

435 Hoewel de vondst van een verminkt gebeeldhouwd hoofd, waarschijnlijk afkomstig van een beeld van de apostel Johannes, bij het Sijbrandtsplein op het tegendeel lijkt te wijzen.

436 Willemsen 1988, 127-130; Koeman 2006, 10-12.

toegang tot de stad werd geweigerd door de rebellen. Een poging van stadhouder Bossu om de stad door middel van een aanval weer onder zijn gezag te krijgen, mislukte. De machtspositie van de opstandelingen in Enkhuizen werd hierna door een aantal kleine overwinningen verder versterkt. Het verzet wakkerde nog verder aan door een brief van Willem van Oranje waarin hij hulp en steun aan de rebellen toezegde. Het stadsbestuur deed in mei nog een laatste poging om hun greep op de stad terug te krijgen, maar tevergeefs. De burgemeesters werden gevangen genomen en opgesloten in de Zuiderpoort.
Hiermee was de strijd echter nog niet voorbij: als Alva Enkhuizen zou aanvallen, zou deze dit waarschijnlijk winnen. Snel werden hulptroepen in de stad verzameld, waaronder een grote groep geuzen onder leiding van Diederik Sonoy. De overige steden en dorpen in West-Friesland sloten zich vervolgens bij Enkhuizen aan. Alva zette hierna de tegenaanval in. Naarden, Zutphen en Haarlem werden veroverd en een deel van de bevolking uitgemoord. Een aanval op West-Friesland vanuit de duinen (slag bij Alkmaar) en vanuit zee (slag van Bossu bij Hoorn) in 1573 mislukte echter. Pas in 1578, toen Amsterdam voor de Prins koos, voegde het graafschap Holland zich definitief aan de zijde van de Prins. De oorlog tussen de Republiek der Zeven verenigde Nederlanden en Spanje zou voortduren tot 1648, hoewel tussen 1609 en 1621 sprake was van een wapenstilstand, het Twaalfjarig Bestand.

In 1572 bezocht Willem van Oranje Enkhuizen. Op zijn advies werd de verdediging van de stad op een aantal punten verbeterd. Naast de Zuiderpoort werd in zeventien dagen tijd een bolwerk opgeworpen dat de naam Willigenburg zou krijgen.[437] De molen die op deze locatie aanwezig was, werd afgebroken en mogelijk opnieuw opgebouwd bij de Spijtbroektoren.[438] Kort hierna werd ook bij de Noorderpoort een bolwerk gecreëerd, genaamd Althena.[439] Beide bolwerken werden op de locatie van de toegangsweg naar de stad gelegd, waarbij de toegangsweg werd verlegd rond het bolwerk. Dit is een bekend middel om de weerbaarheid van een stad te vergroten. In bijvoorbeeld Hoorn was dit bij zowel de Noorderpoort als Oosterpoort het geval.[440] De noordelijke toegangsweg van Enkhuizen werd met het opwerpen van Althena naar het oosten verlegd, langs het bolwerk, en kwam nu meer oostelijk de stad binnen.[441] Hier werd een nieuwe poort in de stadswal gemaakt, die de naam Visserspoort kreeg.[442] Althena zou binnen een aantal decennia weer worden afgebroken, in tegenstelling tot Willigenburg dat pas in de 19de eeuw werd verwijderd.[443]
De nieuwe bolwerken moesten worden voorzien van geschut en hiervoor was een grote hoeveelheid brons nodig. Brandt beschrijft hoe het stadsbestuur in 1573 "*alle klokken en schellen van kerken, kapellen, en kloosters, die men missen konde*" verzamelde. Tevens werden de koperen pilaren uit het koor van de Westerkerk omgesmolten en leverden de inwoners van de stad vrijwillig koperen voorwerpen in.[444]

Direct na de keuze voor de Prins van Oranje werden de Zuider- en Westerkerk overgedragen aan de Gereformeerden. Een jaar later volgden de kloosters, het Patershof en andere katholieke gebouwen. Deze gebouwen kregen een nieuwe, meestal sociale functie. Het klooster van Sint Ursula werd ingericht als weeshuis voor kinderen jonger dan 11 jaar. Het Augustijnerklooster zou vanaf 1603 dienst doen als Aalmoezeniershuis en weeshuis voor kinderen ouder dan 11

437 Brandt 1666, 138; Het bolwerk kreeg de naam Willigenburg volgens Brandt omdat het opwerpen van het verdedigingswerk "*met sulk een willigen yver voltooit wierdt*".
438 De Vries 1986, 29.
439 Het is niet precies bekend wanneer Althena is aangelegd. Op de kaart van Waegenaer uit 1577 is hij in ieder geval aanwezig.
440 Mondelinge mededeling Christiaan Schrickx.
441 Dit stuk verlegde dijk bevond zich nu op de locatie van de huidige Prins Bernardlaan.
442 Zwart 1986, 142. De poort is aanwezig op de kaart van Waeghenaer uit 1577.
443 Zwart 1986, 143; Willigenburg is in 1826 afgebroken. Van der Aa 1843, 203.
444 Brandt 1666, 145.

jaar. De kapel van dit klooster nam men in 1646 in gebruik als derde Gereformeerde kerk. Het Sint Claraklooster werd ingericht als Provenhuis en Oude Mannen en Vrouwenhuis. De kapel van dit klooster, de Eucheriuskapel, deed in het vervolg dienst als kruithuis en magazijn van de Admiraliteit. Het Sint Caeciliaklooster werd ziekenhuis en pesthuis. Het Patershof tenslotte werd ingericht als gevangenis, standplaats van de Westfriese Munt en gebouw van de Admiraliteit.[445]

In de Rommelhaven werd in 1589 op een klein eilandje een nieuwe stadsherberg gebouwd. De herberg verving de oude stadsherberg 'Hel en Vagevuur' bij de Zuiderpoort. Deze nieuwe stadsherberg is pas gesloopt rond 1960 (fig. 96).[446]

Fig. 96 De stadsherberg op het Eiland rond 1900. Archief Oud Enkhuizen.

445 De Boer 1988, 22; Koeman 2002, 18; Centen 1747, 110.
446 Bakker 1990, 21.

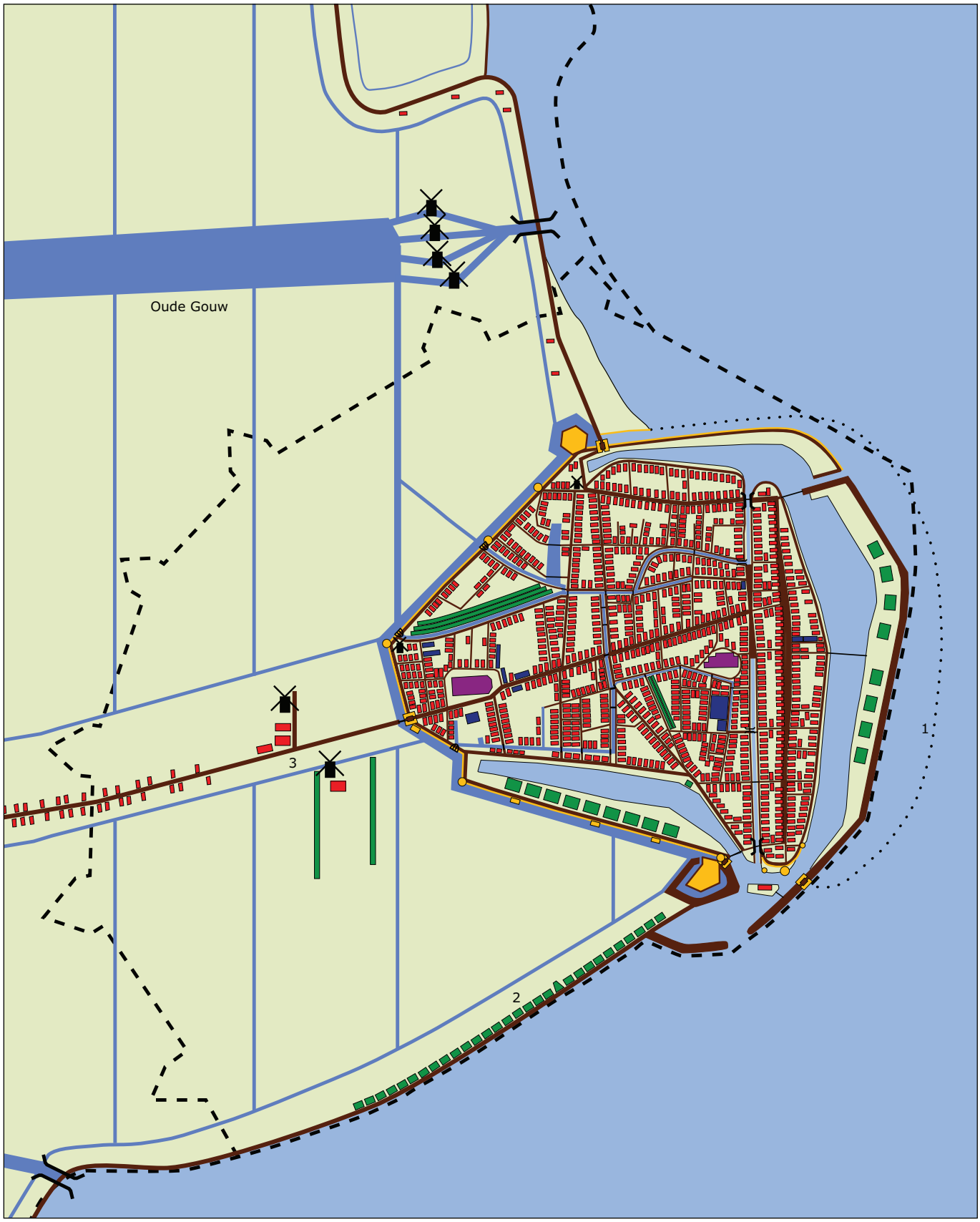

Fig. 97: In 1589

1. Ketting palen in zee
2. Zoutketen en een kalkoven langs de Zuiderdijk
3. Industriegebied in het Westeinde met lijnbanen en molens

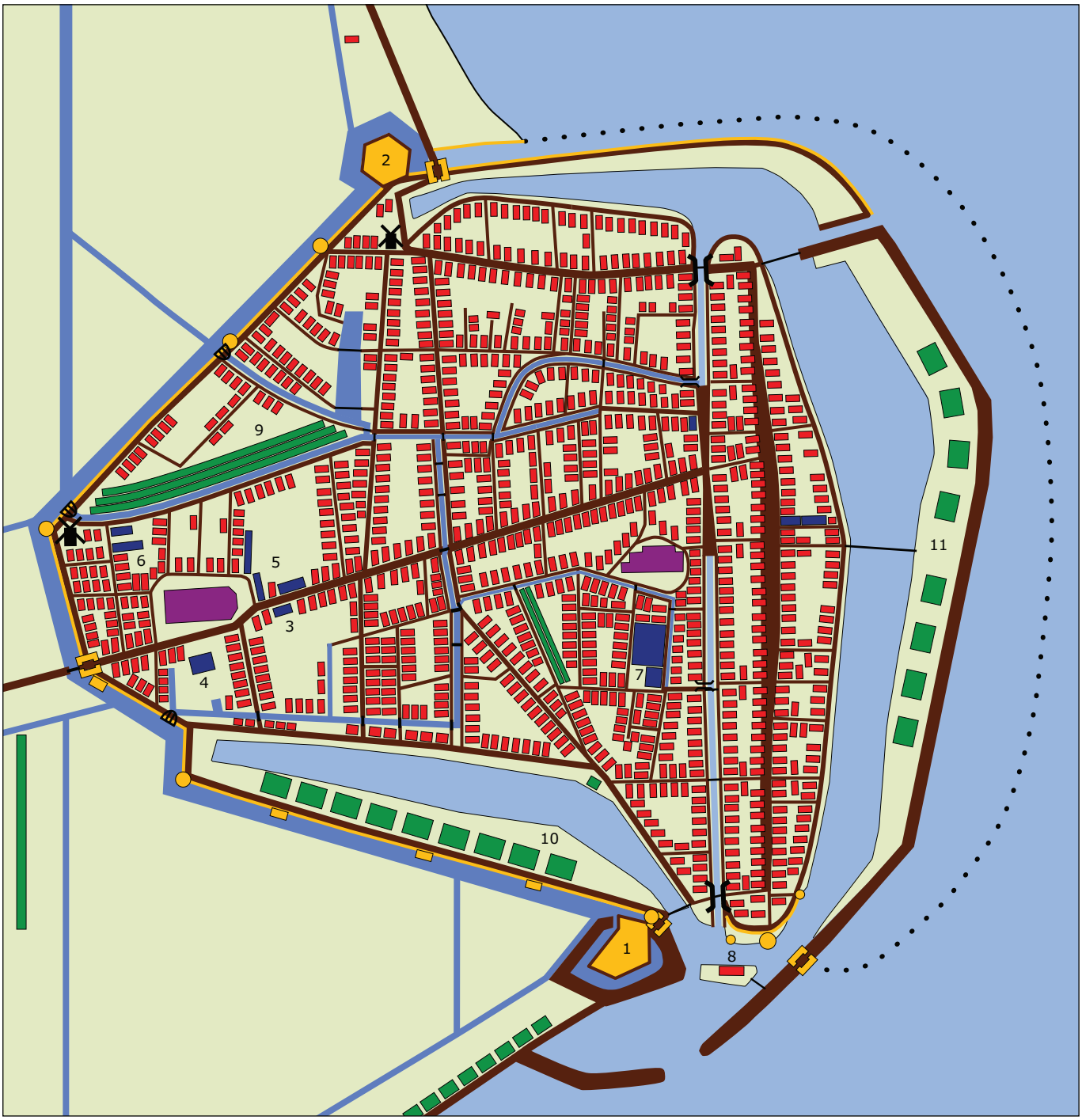

Fig. 98: In 1589 (uitsnede)

1. Wiligenburg
2. Althena
3. Voormalig Sint Ursulaklooster/Zuiderklooster
4. Voormalig Patershof
5. Voormalig Sint Claraklooster/Barrevoetsklooster
6. Voormalig Sint Caeciliaklooster/Westerklooster
7. Voormalig Augustijnerklooster bij de Zuiderkerk
8. Stadsherberg
9. Lijnbanen
10. Scheepswerven
11. Houttuinen

Aan het einde van de 16de en begin van de 17de eeuw werd Enkhuizen sterk vergroot: het stadsareaal werd bijna verdrievoudigd tot 153 hectare.[447] De reden hiervoor was tweeledig. In de eerste plaats was de verdediging van de stad sterk verouderd. De middeleeuwse stadsmuren waren niet bestand tegen de nieuwe vorm van oorlogsvoering met kanonnen. Gezien de heersende onrust door de oorlog met Spanje was een vernieuwing van de stadsverdediging noodzakelijk. Hiernaast barste de middeleeuwse stadskern van Enkhuizen uit zijn voegen door de sterke economische en demografische groei. Een vergroting van de stad was noodzakelijk om de snel groeiende bevolking te kunnen huisvesten en plaats te bieden aan havens, industrieën en nijverheid.[448] Dit laatste veroorzaakte dat de nieuwe stadsomwalling niet direct achter de oude stadsmuur werd gelegd, maar een stuk verderop, waardoor het stadsareaal aanzienlijk werd vergroot. Het ontwerp voor de nieuwe fortificatie, bestaande uit aarden wallen en bastions, kwam van de tekentafel van de Alkmaarse vestingbouwkundige Adriaen Anthonisz.

De werkzaamheden begonnen in 1590 met het graven van de Nieuwe Haven en Oude Buyshaven aan de zuidzijde van de stad. De oude buitengracht langs de stadsmuur werd gedempt en langs de haven werden straten gemaakt. Nog hetzelfde jaar werden de eerste erven verkocht.[449] Aan het einde van 1591 besloot het stadsbestuur om de erven aan de zuidzijde van de haven te reserveren voor scheepswerven: "*Is geresolveert datmen de suijtzijde vanden nieuwe haven anden kete cant sullen onberieft laten leggen tot timmerwerven*."[450] Ruim een maand later werden deze erven als zodanig verkocht.[451]
In 1591 werd ten westen van de Zuiderpoort een doorvaart gemaakt, waardoor de Nieuwe Haven in verbinding kwam te staan met de Rommelhaven.[452] In 1592 groef men tevens een doorvaart tussen de Oude Haven en Nieuwe Haven, waardoor het Waaigat ontstond. Ter bescherming van de nieuwe havens werd in datzelfde jaar op het westelijk havenhoofd van de Rommelhaven het fort Denenburg gebouwd.[453]
De bouw van de nieuwe verdedigingsring en inrichting van het nieuwe stadsdeel werd gefaseerd uitgevoerd vanaf de Zuiderdijk met de klok mee. Waarschijnlijk is pas na september 1590 de eerste grond voor de stadsuitbreiding, met uitzondering van het gebied van de nieuwe havens, aangekocht door de stad. Dit blijkt uit een resolutie waarin maatregelen worden genomen tegen speculatie in het beoogde gebied van de uitbreiding: het werd verboden voor particulieren om hier grond te kopen of gebouwen neer te zetten. Tevens werd de prijs van de grond vastgezet.[454] Het was op dat moment nog niet zeker of de stadsuitbreiding door kon gaan, omdat de Prins van Oranje nog geen toestemming had gegeven.[455] In de lente van 1591 was deze toestemming er wel.[456] Het gebied ten zuiden van het Handvastwater is waarschijnlijk snel hierna opgehoogd, waarbij de oude ontginningssloten werden gedempt. Ter vervanging van de smalle sloten werd door het gebied een aantal nieuwe brede grachten gegraven. Voor de ophoging van het gebied werd volgens Brandt de aarde uit de pas gegraven grachten gebruikt: "(…) *eenige slooten of binnengrachten gegraeven, en met aerde, die daer uit wierd gedolven, de erven gehoogt, daer men de huisen op boude, en tuinen op plantte*".[457] Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat ook stadsafval en havenslib is gebruikt.[458] Al in december

447 Willemsen 1988, 31.
448 De Vries *et al*. 1994, 17.
449 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 62, 96, 101, 129.
450 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 175
451 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 186.
452 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 148.
453 Bakker 1990, 20; De Vries *et al*. 1994, 18.
454 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 94; Willemsen 1988, 30.
455 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 101.
456 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 133.
457 Brandt 1666, 189.
458 Van den Berg 2006, 12; Schrickx 2010a, 19; zie opgraving Molenweg 7, paragraaf 2.2, opgraving nr 28.

1591 konden de erven ten zuiden van het Handvastwater worden verkocht en verhuurd.[459] In 1593 besloot het stadsbestuur tot de aanleg van straten en bruggen in het nieuwe stadsdeel, aangezien dit in de huur- en koopcontracten was vastgelegd: "*datmen precederen sullen tot het maken van stegen straten ende bruggen die inde verpachte plaetssen noodich behoorende gemaect te worden volgens de verpachtinge*."[460]
Pas in 1593 werd definitief besloten tot het opwerpen van de wallen en bastions.[461] Vermoedelijk zijn de locaties van de verdedigingswerken in dat jaar uitgezet.[462] Prins Maurits gaf slechts toestemming voor de aanleg van de zuidzijde van de stad tot het Handvastwater. De aanbesteding van het werk gebeurde pas in 1595.[463] Het jaar daarop was de aanleg van de nieuwe verdedigingsring dermate gevorderd dat kon worden begonnen met het afbreken van de middeleeuwse stadsmuur.[464] Mogelijk zijn de middeleeuwse torens langer blijven staan.[465] Aan de Zuiderdijk werd in 1598 een nieuwe poort gebouwd, de Keetenpoort, met daarnaast een waterpoort, de Keetenboom (fig. 99).[466]

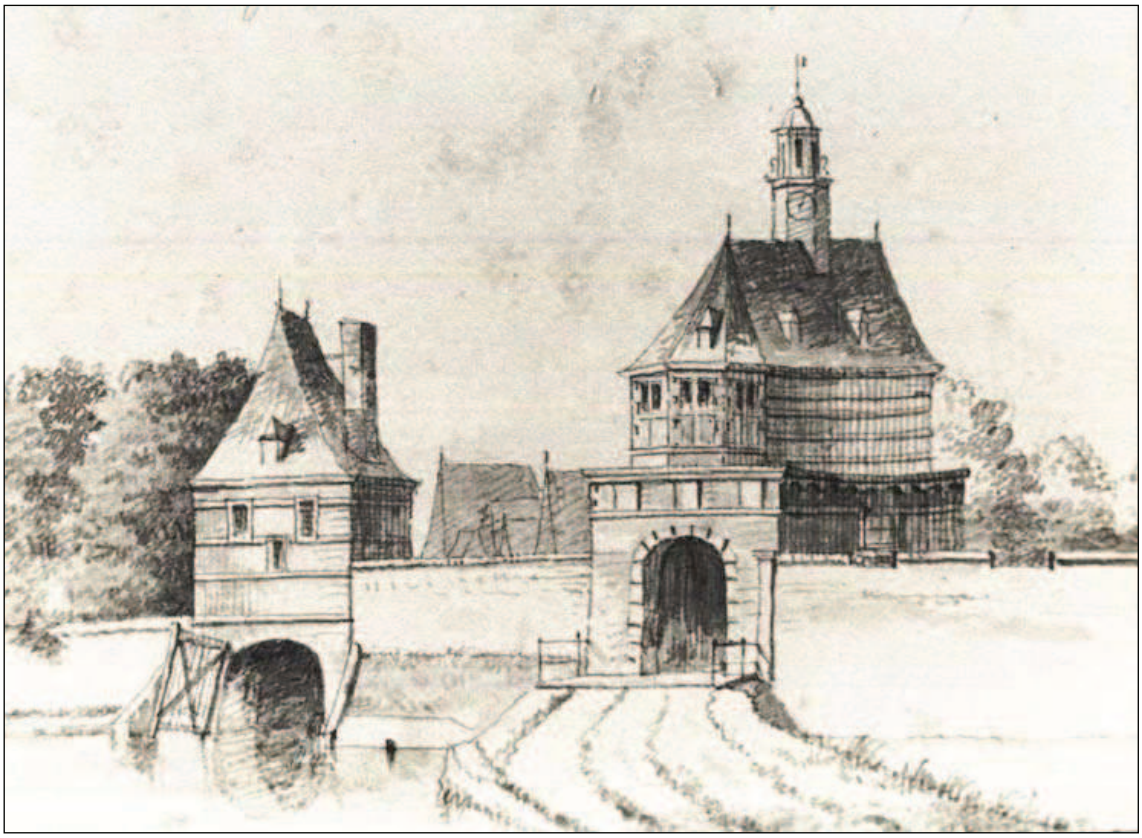

Fig. 99 De Keetenpoort en Keetenboom rond 1740, gezien richting de stad. Archief Oud Enkhuizen.

459 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 174, 174, 185. In de bron is sprake van de erven ten zuiden van de Oude Gouw. Een aftakking van dit water liep door in de stad in de vorm van het Handvastwater.
460 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 198. Willemsen 1988, 30.
461 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 198; De bastions zouden bijna allemaal patriottistische namen krijgen. Vanaf het zuiden met de klok mee waren de namen: Oranje, Hollandia, Zeelandia, Vriesland, Stad en Lande, Nassau en de Beer.
462 Brandt 1666, 194.
463 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250, folio 279; De Vries *et al.* 1994, 18.
464 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 251, folio 36.
465 Zie opgraving Pieter Groestoren, paragraaf 2.2, opgraving nr 10.
466 Brandt 1666, 201.

De tweede fase van de stadsuitbreiding ging in 1599 van start.[467] De ring van bastions en wallen zette men door vanaf het Handvastwater naar het oosten en het nieuwe stadsdeel werd ingericht en bouwrijp gemaakt. De nieuwe Noorderpoort is waarschijnlijk in 1599 of 1600 gebouwd (fig. 100).[468] Opvallend is dat de weg van de noordzijde van de middeleeuwse stadskern naar de nieuwe Noorderpoort niet langer het tracé van de Noorderdijk volgde, maar ten westen hiervan werd aangelegd.

Fig. 100 De Noorderpoort gezien richting het zuiden, getekend rond 1700. Links het Giethuis in bastion de Beer. Archief Oud Enkhuizen.

Op de kaart van Waeghenaer uit 1598 is de nieuwe omwalling rond de stad als volbracht weergegeven. Dit klopt echter niet met de toen aanwezige situatie: in 1598 was de omwalling en inrichting van het nieuwe stadsareaal slechts van de Zuiderdijk tot het Handvastwater volledig voltooid. De ligging van bastions, grachten en wegen in dit voltooide stadsdeel is op de kaart redelijk nauwkeurig weergegeven. De inrichting van het gebied ten oosten hiervan is verzonnen. De op de kaart getekende, maar nog niet bestaande bastions zijn mogelijk afgeleid van het oorspronkelijke ontwerp van de stadsomwalling. Na 1600 is dit ontwerp dan in vereenvoudigde vorm uitgevoerd: ten oosten van de Noorderdijk is slechts één bastion aangelegd, in plaats van drie.[469]
Pas in 1600 kon men beginnen met de bouw van het laatste bastion, de Beer.[470] Onder het laatste bastion werd tevens een nieuwe haven aangelegd, de Masten- of Krabbershaven. Aansluitend op het bastion werd op de Wierdijk een muur gebouwd, wat werd vertraagd door een storm

467 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 251, folio 125.
468 Brandt vermeldt in zijn kroniek dat de nieuwe Noorderpoort rond 1597 is gebouwd. Aangezien de aanleg van de wallen in dit gebied nog niet was begonnen, is het waarschijnlijk dat de bouw een paar jaar later heeft plaatsgevonden.
469 De Vries 2004, 15-16.
470 Westfries Archief, Oud Archief Enkhuizen, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 251, folio 163.

waarbij een deel van de muur weer verloren ging. In 1605 konden de erven ten oosten van het Handvastwater worden ingemeten en verkocht. Rond deze tijd zijn twee waterpoorten, de Boerenboom en De Oude Gouwsboom, in de nieuwe vesting gemaakt (fig. 101). De stad werd in 1607 gesloten verklaard.[471] De zuidzijde van de stad was kort hiervoor, in 1603, nog extra versterkt door het slaan van een rij staketten voor de Zuiderdijk.[472]

Fig. 101 De Boerenboom, één van de twee resterende waterpoorten van Enkhuizen.

Hoewel met de stadsuitbreiding drie nieuwe havens binnen de stad waren gecreëerd, was het havenareaal in Enkhuizen toch nog te klein. In 1618 werd namelijk nog een nieuwe haven aangelegd: de Nieuwe Buyshaven of St. Pietershaven. Vóór de aanleg van de haven lag het terrein waarschijnlijk braak.[473] Aan de noordzijde van de haven richtte men scheepswerven in. Waarschijnlijk vervingen deze de scheepswerven die in of kort na 1592 ten zuiden van de Nieuwe Haven of Oude Buyshaven waren aangelegd (zie boven). Hier kon de vrijgekomen grond waarschijnlijk goed worden gebruikt voor de bouw van pakhuizen en woningen.
Dat er ook een tekort aan bouwgrond langs de havens was, blijkt uit het feit dat de Wierdijk omstreeks 1614 bouwrijp werd gemaakt en volgebouwd met woon- en pakhuizen.[474] Hier werd tussen 1628 en 1630 tevens een groot complex door de VOC gebouwd, dat hiervoor was gehuisvest in de oude Engelse Toren.[475]
Ook aan het waternetwerk in de stad werd gewerkt. Een aantal grachten, het huidige Zuiderkerkplein, de Torenstraat en Drie Groene Eikels, werden in 1607 overkluist om stank tegen te gaan.[476]

471 De Vries *et al*. 1994, 19-20; Willemsen 1988, 31; Brandt 1666, 203.
472 Brandt 1666, 204.
473 Willemsen 1988, 32.
474 Bakker 1990, 22.
475 http://voc-kenniscentrum.nl/kamer-enkhuizen.html. In 1816 brandde het complex volledig af.
476 Brandt 1666, 205.

Het Kohier van Verponding uit 1630 geeft informatie over de aanwezige industrieën in de stad. In dat jaar waren 16 lijnbanen, 63 zoutketen met in totaal 74 zoutpannen, vijf dakpanbakkerijen tussen de zoutketen, zeven korenmolens[477], twee volmolens, twee zaagmolens, twee kruitmolens, één kalkoven, 68 bokkinghangen[478], 18 scheepswerven[479] en zeven mastenwerven aanwezig in Enkhuizen.[480] De meeste industrieën bevonden zich langs de rand van de stad of buiten de stad, omdat zij veel ruimte vereisten, de omgeving vervuilden of een gevaar voor de stad vormden. De lijnbanen bevonden zich vrijwel allemaal langs de stadswallen. Alleen langs de Driebanen, in de middeleeuwse stadskern, waren ook drie kleine lijnbanen aanwezig.[481] De zoutketen bevonden zich nog steeds langs de Zuiderdijk, maar waren door de stadsuitbreiding binnen de stad komen te liggen. Zeven van de acht korenmolens stonden op de bastions, waar ze door hun hoge positie veel wind konden vangen.[482] De andere korenmolen stond in de buurt van het Sijbrandtsplein. De volmolens, zaagmolens en kruitmolens bevonden zich alle buiten de stad, in de buurt van de Keetenpoort.[483] De kalkoven stond in de 16de eeuw bij de zoutketen aan de Zuiderdijk, maar is tijdens de stadsuitbreiding naar het gebied buiten de stadswallen verplaatst.[484] De locatie van de bokkinghangen is moeilijker vast te stellen omdat zij niet op kaarten worden weergegeven. Het is wellicht waarschijnlijk dat de hangen zich vooral in de buurt van de (vissers)havens bevonden.[485]

Fig. 102 Een kanon uit 1632, gemaakt in het Giethuis van Enkhuizen. Het kanon is gevonden in de Noordzee en vermoedelijk afkomstig van een schip van de Westfriese Admiraliteit. Bron: Geheugen van Nederland.

477 Op de eerste pagina van het kohier (folio 1 recto) wordt vermeld dat in de stad acht korenmolens aanwezig waren. In het kohier worden er echter maar zeven opgesomd. Op kaarten uit omstreeks 1630 worden wel acht molens binnen de stad weergegeven. Een van deze molens is een oliemolen. De Vries 1994, 19.

478 In de samenvatting aan het einde van het kohier (folio 367 verso) worden 58 bokkinghangen genoemd, maar een eigen telling van het aantal opgesomde bokkinghangen levert 68 hangen op.

479 Door andere auteurs is steeds een aantal van vijf scheepswerven genoemd. Dit is het aantal werven dat in het kohier wordt opgesomd. Vaak is opgemerkt dat dit aantal te weinig is en er meer werven in de stad moeten zijn geweest. Op de eerste pagina van het kohier (folio 1 recto) wordt vermeld dat deze vijf werven vrij gebruikt mochten worden door de timmerlieden. Op de laatste pagina (folio 368 verso) wordt echter vermeld dat 18 werven in Enkhuizen aanwezig waren.

480 R.J. de Vries 1987, 18.

481 Op deze locatie waren al vanaf tenminste de 16de eeuw lijnbanen aanwezig.

482 Deze molens waren hier in de eerste decennia van de 17de eeuw gebouwd. De Vries 1986.

483 Op de kaart van Dou uit omstreeks 1650 worden buiten de Keetenpoort zes molens weergegeven. Bij vijf molens is het woord 'saeg' geschreven. Of er inderdaad op dat moment vijf zaagmolens buiten de stad aanwezig waren, is onduidelijk. Vermoedelijk zijn een deel van deze molens eigenlijk volmolens. Een andere mogelijkheid is dat de functie van een aantal molens na 1630 is gewijzigd en er inderdaad nu vijf houtzaagmolens buiten de stad stonden.

484 Op de kaart van Wagenaar uit 1577 is langs de Zuiderdijk een kalkoven te zien. Mogelijk wordt hier ook een tweede kalkoven weergegeven. Op de kaart van Suermondt uit 1666 staat de kalkoven net buiten de Keetenpoort.

485 Aangezien in het Kohier van de 10de penning uit 1561 alleen hangen aan de zuidzijde van de Havendijk worden vermeld, dus bij een haven. De hangen bevonden zich waarschijnlijk achter of tussen de woonhuizen.

De locatie van de scheepswerven is aan de hand van kaarten vrij makkelijk vast te stellen. Op de kaart van Guicciardini uit 1634 worden aan de noordzijde van de Wierdijk en Nieuwe Buyshaven werven weergegeven.[486] Deze werven vervingen de scheepswerven die vóór de stadsuitbreiding bij de Oude Haven aanwezig waren. De mastenwerven bevonden zich langs de Mastenhaven, ten noorden van de Vissershaven. Waarschijnlijk worden met de mastenwerven kleine scheepswerven bedoeld. Op kaarten worden op deze locatie tevens houtstapels en een kraan weergegeven.
Hiernaast was direct ten noorden van de Zuiderdijk een grote ossenmarktplaats aanwezig, die in 1596 was ingericht.[487] In de bastions werden verder een giethuis (1614)[488] en leprozenhuis[489] gebouwd (fig. 102).

De stadsuitbreiding bleek uiteindelijk een maat te groot voor de haringstad. Rond de nieuwe havens en ten zuiden van de Noorderboerenvaart werd het nieuwe stadsdeel aardig volgebouwd, maar ten noorden en oosten hiervan waren veel percelen leeg. De onbebouwde terreinen werden veelal ingericht als tuin of boomgaard.[490]

486 De scheepswerf van de VOC-kamer Enkhuizen bevond zich langs de Wierdijk. http://voc-kenniscentrum.nl/kamer-enkhuizen.html.

487 Gijsbers 1999, 57. De markt werd na het verdwijnen van de ossenmarkt rond 1650 gebruikt als haringpakkerij. Willemsen 1988, 32

488 Centen 1747, 18. Het giethuis stond in bastion de Beer, bij de Noorderpoort. In het giethuis werden klokken, kanonnen en vijzels gemaakt. Vanaf 1784 deed het gebouw dienst als Landshospitaal van de Marine, waarna het in 1819 werd gesloopt. In 1829 is hier de algemene begraafplaats aangelegd. Zwart 1986, 138-139.

489 Het leprozenhuis bevond zich in bastion Oranje, het meest zuidelijk gelegen bastion, en is rond 1614 gebouwd. Het gebouw zou later dienst doen als kruithuis. Op de kaart van Suermondt uit 1666 is dit al het geval. Het leprozenhuis in het bastion was mogelijk tegelijk met het leprozenhuis in het oude St. Caeciliaklooster aanwezig, dat hier sinds 1609 was gevestigd. Centen 1747, 2. Volgens Willemsen is in 1738 een Joodse begraafplaats in het bastion aangelegd en was het leprozenhuis op dat moment niet meer aanwezig. Willemsen 1988, 33. Dit klopt niet: de Joodse begraafplaats bevond zich ter hoogte van het bastion Hollandia. Op een kaart van het havengebied uit 1812 (Mentz) is het leprozenhuis nog aanwezig. Het pand lijkt in het decennium hierna te zijn gesloopt, aangezien hij op de eerste kadasterkaart uit 1823 niet wordt weergegeven.

490 Willemsen 1988, 33.

Fig. 103: In 1630

1. Volmolens, houtzaagmolens, kruitmolens en een kalkoven buiten de Keetenpoort

Fig. 104: In 1630 (uitsnede)

1. Oude haven
2. Oosterhaven
3. Vissershaven
4. Nieuwe Haven
5. Oude Buyshaven
6. Masten- of Krabbershaven
7. St. Pietershaven of Nieuwe Buyshaven
8. Waaigat
9. Noorderboerenvaart
10. Zuiderboerenvaart
11. Handvastwater
12. Denenburg
13. Keetenpoort met waterpoort
14. Nieuwe Noorderpoort
15. Waterpoort: de Boerenboom
16. Waterpoort: de Oude Gouwsboom
17. Torenstraat, Zuiderkerkplein en Drie Groene Eikels
18. Admiraliteit
19. VOC
20. Kraan
21. Gevangenis
22. Giethuis
23. Leprozenhuis
24. Ossenmarkt
25. Lijnbanen
26. Scheepswerven
27. Mastenwerven
28. Zoutketen
29. Overtoom

4.4.6 Fase 4 (1631-1675)

Uit deze periode dateert de kaart van Suermondt uit 1666. Een vergelijking tussen de kaart van Guicciardini uit 1634 en de kaart van Suermondt wijst uit dat het uiterlijk van Enkhuizen in de tussenliggende periode nauwelijks is gewijzigd. Slechts het lege terrein van de ossenmarkt aan de zuidzijde van de stad in 1666 (verplaatst naar Amsterdam rond 1650) en het verdwijnen van een aantal scheepswerven op de Wierdijk kunnen als duidelijke veranderingen worden aangemerkt.

In 1639 liet de WIC een nieuw complex bouwen: tussen de Oude en Nieuwe Haven, langs de huidige Paktuinen, werd een hoofdpand met daarachter een groot pakhuis gebouwd (fig. 105).[491]

Fig. 105 Het voormalige pakhuis van de WIC uit 1639 (op de voorgrond). Het pand stond oorspronkelijk aan de Paktuinen, maar is rond 1978 verplaatst naar de Wierdijk.

Rond het midden van de 17de eeuw vonden werkzaamheden aan verdedigingswerken plaats. De oude Zuiderpoort (de Drommedaris) werd in 1649 verhoogd en een aantal jaar later voorzien van een toren met klokken (fig. 106).[492] Verder verving men in datzelfde jaar de houten Westerpoort voor een poort van steen (fig. 107).[493] We kunnen ons afvragen in hoeverre deze werkzaamheden als doel hadden om de verdediging te verbeteren. Het verfraaien van het stadsbeeld lijkt ook een belangrijke rol te hebben gespeeld.

491 Centen 1747, 90.
492 Bakker 1983, 4-9; Centen 1747, 117.
493 Centen 1747, 117.

Fig. 106 De Drommedaris gezien richting het westen. Rechts op de voorgrond de achterkant van de huizen aan de Bocht.

Fig. 107 De Wester- of Koepoort, gezien vanaf een van de bastions. Rechts de toegangsbrug naar de stad.

Van de zeven molens die vanaf de eerste kwart van de 17de eeuw binnen de vest stonden (zes graanmolens, één oliemolen) werden er in 1668 twee graanmolens gesloopt, staande in een van de bastions en bij het Sijbrandtsplein.[494]

In de tweede helft van de 17de eeuw werden diverse trekvaarten in Noord-Holland aangelegd. Ook tussen Hoorn en Enkhuizen plande men een trekvaart. Dit plan vond door hoge kosten echter geen doorgang. Rond 1670 werd in plaats van de trekvaart een klinkerweg tussen Hoorn en Enkhuizen aangelegd. De weg had een lengte van 21 kilometer en was de eerste verharde weg in Holland.[495]

In 1675 werd de Immenhornpolder ten noorden van Enkhuizen door toedoen van een stormvloed sterk verkleind. Op een kaart van Johannes Dou uit omstreeks 1650 is de polder nog helemaal aanwezig. Een kaart uit 1775 toont de gevolgen van de stormvloed uit 1675: een groot deel van de buitendijkse polder is weggeslagen (fig. 108). Het meest zuidelijke deel van de polder is in 1873 opnieuw bedijkt. Van het overige deel van de Immenhornpolder zijn tot op heden slechts nog restanten aanwezig.[496]

Fig. 108 De Immenhornpolder op de 'Nieuwe kaart van het dijkgraafschap Dregterland' van Oostwoud uit 1775 (hermeting kaart 1723). Collectie Westfries Archief.

494 Zwart 1986, 137, 142; De Vries 1994, 19.
495 Centen 1747, 266, 272; Willemsen 1988, 39.
496 De Bruijn 1997, 13; Boon 1991, 101.

Fig. 109: In 1675

Fig. 110: In 1675 (uitsnede)

1. WIC
2. Zuiderpoort (Drommedaris)
3. Nieuwe Westerpoort (Koepoort)

4.4.7 Fase 5 (1676-1800)

De periode tussen 1675 en 1800 wordt als geheel besproken. Hier is voor gekozen omdat kaartmateriaal uit de tussenliggende periode ontbreekt. Het is daarom niet mogelijk om de situatie in Enkhuizen in de 18de eeuw te reconstrueren in een kaart. De eerste volledige kaart van Enkhuizen uit de 19de eeuw dateert uit 1823. Doordat de situatie in de stad tussen 1800 en 1823 niet sterk is veranderd, geeft deze kaart ook een goed beeld van Enkhuizen rond 1800. Voor het havengebied is verder een aantal kaarten beschikbaar uit de eerste kwart van de 19de eeuw.

De eerste aanwijzingen in de kronieken van Enkhuizen voor leegloop van de stad en de sloop van panden dateren uit de laatste kwart van de 17de eeuw. Veel huizen werden in deze tijd per executie verkocht. De panden leverden weinig op. Hiernaast stond het onderhoud van bouwwerken op een laag pitje. Rond 1690 werden diverse bruggen in de stad afgebroken, waarschijnlijk omdat renovatie te duur was geworden.[497] De kroniekschrijver Brouwer schrijft over de periode rond 1710: "*Groot was het aantal ledig staande huizen, waarvan vele als puin ineenstortten, terwijl de eigenaars van ettelijke perceelen niet in staat waren de daarop rustende belastingen te betalen en de huizen bij executie moesten worden verkocht, doch dan heel dikwijls geen koopers konden vinden, zelfs niet als ze gratis werden aangeboden onder verplichting, dat ze voortaan de verponding daarvan zouden willen voldoen*."[498]

Fig. 111 Het stadhuis van Enkhuizen aan de Breedstraat.

497 Brouwer *et al*. 1938, 57.
498 Brouwer *et al*. 1938, 66-67.

Ondanks de economische misère besloot het stadsbestuur rond 1680 tot de bouw van een nieuw stadhuis. Het oude stadhuis dateerde uit de 15de eeuw, was te klein geworden en verkeerde in slechte staat. In 1685 werd het oude stadhuis gesloopt en begon de bouw van het nieuwe pand op dezelfde plaats, aan de Breedstraat. Het nieuwe stadhuis werd echter aanzienlijk groter dan zijn voorganger, waardoor een serie woonhuizen moesten wijken. Het ontwerp voor het nieuwe pand kwam van Steven Vennekool, een leerling van Jacob van Campen. Het stadhuis werd inwendig rijk versierd met wandtapijten en beschilderd leerbehang. In 1691 was het pand klaar voor gebruik (fig. 111).[499]

Het molenbestand van de stad slonk in de 17de en 18de eeuw. Van de zeven molens die in en bij de bastions stonden, werden er vóór 1675 al twee gesloopt (zie vorige fase). In de 18de eeuw volgden er nog drie. De overige drie molens zijn tot in de 19de of 20ste eeuw blijven staan (fig. 112).[500] Van de zes vol- en zaagmolens die in 1630 buiten de stad in de buurt van de Keetenpoort stonden, resteerde rond 1800 nog slechts één houtzaagmolen.[501] Een van de watermolens aan de Noorderdijk is tussen 1666 en 1743 gesloopt.[502] De overige drie molens bleven staan tot omstreeks 1860, toen ze werden vervangen door een stoomgemaal.[503]

Fig. 112 Molen de Colhorn in bastion Stad en Lande, rond 1910. Op de voorgrond de Oude Gouwsboom. De molen is in 1926 gesloopt. Archief Oud Enkhuizen.

Een enkele molen werd nog gebouwd: bij de scheepswerven langs de Pietershaven zette men in de tweede helft van de 17de eeuw (ná 1666) een houtzaagmolen. Het is mogelijk dat de molen uit de periode voor 1675 dateert en bij de vorige fase hoort. De molen komt in 1698 voor het eerst in de bronnen voor en is aanwezig op de kaart van Tirion uit 1743. Een verbod op de invoer van gezaagd hout in Enkhuizen verzekerde de molen in deze periode van werk.[504] In 1807 werd de molen gesloopt.[505]

Ook andere nijverheid en industrieën hadden sterk te leiden onder de economische achteruitgang. Rond 1800 waren nog slechts twee lijnbanen in de stad aanwezig en aan de Zuiderdijk stond nog maar één zoutkeet. Verder lagen nog twee of drie scheepswerven binnen de stad[506], evenals een nettentaanderij. In een oeconomisch werkhuis, een werkinrichting voor arme stedelingen, werd garen gesponnen en werden netten gemaakt.[507]

---

499 Brouwer *et al*. 1938, 47, 50-53, 56, 67; R.J. de Vries 1987, 10.

500 Zwart 1986, 140-143; De Vries et al. 1994, 16-19, 24; De Vries 1986, 23-40.

501 De molen bevond zich ten noorden van de Tocht en droeg de naam De Valk. De molen is in 1910 gesloopt. Bron: digitaal archief Oud Enkhuizen.

502 De molen is nog aanwezig op de kaart van Suermondt uit 1666, op de kaart van Tirion uit 1743 is hij verdwenen.

503 De Vries 1986, 27.

504 De Vries 1986, 33. Uit 1644 dateert een keur van het stadsbestuur tegen de invoer van gezaagd hout in Enkhuizen. Van den Hoof 1667, 310.

505 De Vries 1986, 33.

506 Een van de werven bevond zich op de locatie van de voormalige werf van de VOC op de Wierdijk. Vanaf 1807 was de werf en het naastgelegen pand van de VOC in gebruik door de Marine. Van der Aa, 1843, 207. Een andere werf bevond zich aan de noordzijde van de St. Pietershaven. Op een kaart uit 1812 (Mentz) staat vermeld dat hier schepen werden gebouwd door de Marine. Vermoedelijk werden op deze werf vóór 1795 schepen door de Admiraliteit gebouwd. Op de kadasterkaart uit 1823 komt de werf niet meer voor. Deze moet dus tussen 1812 en 1823 zijn gesloopt. Volgens Van der Aa was het terrein, samen met het nabijgelegen pand van de Admiraliteit, in gebruik als kalkoven. Van der Aa 1843, 207.

507 Het werkhuis was opgericht in 1780. Van der Aa 1843, 218.

De havens van Enkhuizen werden in de 18de en 19de eeuw steeds minder gebruikt. Omdat het op diepte houden van de havens en onderhoud van de kades een kostbare aangelegenheid was, is een deel van de havens in deze periode gedempt. In de 18de eeuw gebeurde dit nog heel beperkt: alleen de Noorderhavendijk werd in 1727 dichtgegooid met stadsafval en schoon zand.[508] Pas in de 19de en 20ste eeuw is het meeste water in de stad verdwenen. Zo werden de Oude Buyshaven, Pietershaven, een groot deel van de Nieuwe Haven en Mastenhaven in de 19de eeuw gedempt.[509] Ook een aantal grachten, waaronder het Venedie en Verlaat, stortte men in deze tijd dicht. Veel bruggen die over nog bestaande grachten lagen, werden verwijderd.

De sloop van panden was in de 18de en 19de eeuw in de Zuiderzeestad aan de orde van de dag. De sloopwoede ging dermate ver dat hele wijken verdwenen en straten werden opgeheven. Naast veel woonhuizen verdwenen geleidelijk ook steeds meer monumentale panden. In de eerste helft van de 19de eeuw werden bijvoorbeeld het Prinsenhof (het oude Patershof), de Engelse Toren, Keetenpoort, Noorderpoort, diverse pakhuizen aan de Wierdijk en Paktuinen, de Blauwe Poort, poorten naar Wiligenburg en Denenburg, en lijnbanen gesloopt. Tot overmaat van ramp brandde het statige pand van de VOC aan de Wierdijk in 1816 af. De Westerpoort en Drommedaris zijn ook een aantal keer met sloop bedreigd, maar konden uiteindelijk behouden blijven. De puinhandel triomfeerde, terwijl het grootste deel van de stad in gras- en akkerland veranderde.[510] In de stad waren diverse boerenbedrijven gevestigd en in de 19de eeuw werden zelfs grote stolpboerderijen binnen de stadswallen gebouwd (fig. 113).[511] Toen de Fransman Henry Havard tijdens zijn rondreis in 1872 de '*doode steden*' langs de Zuiderzee aandeed, omschreef hij Enkhuizen als een uitgestrekt kerkhof.[512]

Fig. 113 Een stolpboerderij aan het Handvastwater.

508 Brouwer *et al*. 1938 bij het jaar 1727; Zie opgraving Noorderhavendijk-Kaasmarkt, paragraaf 2.2, opgraving nr 27.
509 Willemsen 1988, 181; Koeman 2002, 12.
510 Brouwer *et al*. 1938 bij het jaar 1822; Van der Aa 1843, 203.
511 Messchaert-Heering 2010.
512 Brouwer *et al*. 1938 bij het jaar 1822.

Fig. 114: In 1800

1. Houtzaagmolen langs de Tocht

Fig. 115: In 1800 (uitsnede)

1. Nieuwe stadhuis
2. Houtzaagmolen bij de St. Pietershaven
3. Lijnbanen
4. Taanderij
5. Oeconomisch werkhuis
6. Scheepswerven
7. Zoutkeet
8. Noorderhavendijk

4.4.8 Fasering

De topografische ontwikkeling van Enkhuizen is ingedeeld in vijf fasen. Hieronder volgt een overzicht van de kenmerken van deze fasen en de topografische ontwikkelingen die per fase binnen de stad plaatsvonden.

Fase 1 (tot 1355)
Fase 1 kenmerkt zich door een langzame groei van de dorpen Enchusen en Gommerskarspel.
Door de oprukkende zee verplaatste Enchusen zich in deze fase meer landinwaarts, naar de huidige Breedstraat, waardoor het dorp tegen Gommerskarspel aan kwam te liggen. Het buitendijkse dorp bleef tot 1421 bestaan, hoewel hier op het laatst alleen de kerk nog aanwezig was. Weinig is bekend over de omvang van de dorpen in deze fase. Het karakter van de dorpen zal sterk agrarisch zijn geweest, hoewel men zich waarschijnlijk ook bezig hield met visserij en nijverheid.

Fase 2 (1356-1539)
In fase 2 is sprake van een langzame, maar gestage groei van de stad Enkhuizen. De stad werd voorzien van verdedigingswerken en openbare gebouwen en twee havens werden gecreëerd.
In 1356 kregen de dorpen samen stadsrechten. Kort hierna werden de eerste stadspoorten opgericht. Een aantal jaren later, in 1362, groef men de eerste binnenhaven van de stad uit. Kleine (vissers)schepen konden nu beschut achter de dijk voor anker liggen. In hetzelfde jaar werd ook de eerste verdedigingswal bij de stad gemaakt. De wal lag vermoedelijk aan de zuidzijde van de stad. Aan de noordzijde werd de stad beschermd door een moeras. Aan het einde van de 14de eeuw bouwde men in opdracht van de graaf van Holland de eerste stenen toren bij de stad, de Engelse Toren. Een paar jaar later werd een tweede haven aan de zuidzijde van de stad aangelegd, bestemd voor grotere handelsschepen. In dezelfde tijd bouwde men langs de Breedstraat een drietal openbare gebouwen, namelijk een waag, kapel (tevens vergaderruimte voor het stadsbestuur) en gasthuis.
In 1412 verbeterde men het waternetwerk in de stad door de aanleg van twee spuisluizen (waarschijnlijk vervingen zij twee oude spuisluizen die op een andere locatie lagen) en een overtoom. Kort na 1421 begon de bouw van de nieuwe kerk van de parochie van Enchusen, de Zuiderkerk. Rond het midden van de 15de eeuw ontstonden drie vrouwenkloosters rond de Westerkerk. De kerk is in deze periode herbouwd en ernaast verrees tevens een groot woonhuis voor de rector van een van de kloosters, het Patershof. Een vierde klooster, voor mannen, werd in de tweede helft van de 15de eeuw bij de Zuiderkerk gebouwd.
In verband met de Hoekse en Kabeljauwse twisten werd in de 15de eeuw de verdediging van de stad verbeterd. Waarschijnlijk zijn rond 1425 twee nieuwe wallichamen gecreëerd, evenals twee poorten, waarvan een voor het eerst was uitgevoerd in steen. In de tweede helft van de 15de eeuw werden de houten Noorder- en Zuiderpoort vervangen door stenen poorten en drie stenen torens opgericht. Hiernaast voltooide men de omwalling rond de stad, die in eerste instantie nog was voorzien van houten palissades. Rond 1530 bouwde men op de wallen aan de noord- en zuidzijde van de stad muren. Hier werd tevens een paar torens bijgebouwd.

Fase 3 (1540-1630)
In deze fase vond een snelle groei van Enkhuizen plaats. Er is sprake van een sterke uitbreiding van huizen, havens en industrie.
Tussen 1540 en 1570 breidde de stad uit naar zowel het zuiden, noorden als oosten. In

de nieuw verkregen ruimte werden drie havens gecreëerd. Aan de zuidzijde werd de Oude Haven uitgegraven, ten oosten waarvan een nieuwe Zuiderpoort werd gemaakt, de huidige Drommedaris. De Vissershaven groef men aan de noordzijde van de stad uit. Aan de oostzijde werd een stuk land opgeworpen in de Zuiderzee, de Wierdijk. Tussen de Wierdijk en de oude oostgrens van de stad vormde de Oosterhaven zich.
Tussen circa 1546 en 1570 werd de ommuring rond de stad voltooid. Ten zuiden van de Oude Haven bouwde men bovendien vier torens. Drie waterpoorten moesten de toegang over het water vanuit het achterland bevorderen. Rond het midden van de 16de eeuw dempte men een deel van de oudste binnenhaven van de stad en een aangrenzende gracht, met als doel om marktruimte te creëren. Na de overgang naar de zijde van de Prins in 1572 legde men bolwerken aan de zuid- en noordzijde van de stad aan. Het noordelijke bolwerk, Althena, zou vrij snel weer verdwijnen; het zuidelijke bolwerk bleef tot in de 19de eeuw bestaan.
Vanaf 1590 werd de stad sterk vergroot. Op vrij grote afstand van de oude stadsmuur werd een nieuwe stadsomwalling met bastions gemaakt. In het nieuwe stadsdeel groef men drie nieuwe havens uit: de Nieuwe haven, Oude Buyshaven en Mastenhaven. Het overige gebied werd ingericht voor bewoning of industrie. Deze inrichting verliep in fasen en was in 1607 voltooid. Bij de toegangswegen werden nieuwe poorten opgericht, aan de belangrijkste waterwegen waterpoorten. Aan de zuidzijde, op het westelijk havenhoofd, richtte men een bolwerk in (Denenburg). In 1618 werd nog een haven aangelegd: de St. Pietershaven. Het nieuwe stadsdeel is nooit helemaal volgebouwd.

Fase 4 (1631-1675)
Fase 4 kenmerkt zich door stagnatie van de topografische ontwikkeling.
In de stad werd vrijwel niets meer gebouwd of ontwikkeld. Van grootschalige sloop is geen sprake, hoewel hier en daar wel wat industrie verdween, bijvoorbeeld twee molens en een aantal scheepswerven.

Fase 5 (1676-1800)
In de laatste fase is sprake van grootschalige sloop in Enkhuizen.
Leegstand en sloop beheerste het uiterlijk van de stad, met name in de randzones. Complete wijken en straten verdwenen, om plaats te maken voor weiland of akkergrond. De enige uitzondering hierop is de bouw van een nieuw stadhuis tussen 1685 en 1691.

4.5 Analyse

In deze paragraaf volgt een analyse van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van de deelvragen uit de doelstelling. Eerst zal worden ingegaan op de stadswording van Enkhuizen. Vervolgens komt het belang van archeologische en historische bronnen voor de reconstructie van de topografische ontwikkeling van Enkhuizen aan bod. Hierna zal het belang van de vier thema's van Renes (zie paragraaf 4.2.4) voor de ruimtelijke ontwikkeling van Enkhuizen worden onderzocht, namelijk pre-stedelijke structuren, vormwil/vormgevend vermogen, functies en inertie.

Stadwording
Wanneer kreeg Enkhuizen het karakter van een stad? Hoe komt dit karakter tot uitdrukking? In hoeverre speelde het verkrijgen van stadsrechten in 1356 hierbij een rol?

In paragraaf 4.2.1 is ingegaan op het begrip stad en de moeilijkheden die met de definitie hiervan samenhangen. De criteria voor een stad zijn divers en niet aan alle criteria worden door verschillende onderzoekers evenveel waarde gehecht. Door historici is met name de nadruk gelegd op de dichtheid van de bevolking en bebouwing, diversiteit van beroepen, concentratie van centrale functies, mentaliteit van de bewoners, een afwijkend uiterlijk van de nederzetting en de aanwezigheid van publieke gebouwen.
Het is niet mogelijk om een strakke grens in tijd te trekken tussen aan de ene kant 'het dorp Enkhuizen' en aan de andere kant 'de stad Enkhuizen'. Deze overgang is een geleidelijk proces geweest door de langzame groei gedurende fase 1 en 2.

Diversiteit van beroepen en concentratie van centrale functies deed zich waarschijnlijk al vanaf de 13de eeuw voor in Gommerskarspel en het naastgelegen Enchusen. Het gebrek aan onder meer graan in het gebied ten gevolge van de maaivelddaling dwong de inwoners om deze producten van elders te halen. Een deel van de bevolking was daarom actief als vrachtvaarder en handelaar. De overzeese handelsactiviteiten vergrootten bovendien de vraag naar gespecialiseerde ambachtslieden als scheepstimmermannen, touwdraaiers, enzovoorts. Doordat Gommerskerspel en Enchusen zich op een gunstige locatie voor handel bevonden, langs een versmalling in de Zuiderzee, centraliseerden de handelsactiviteiten voor de regio zich hier, zowel de aanvoer van goederen voor de dorpen in de omgeving als de uitvoer van producten uit deze dorpen. Na de 13de eeuw is de diversiteit van beroepen en concentratie van centrale functies uiteraard versterkt.
Verdichting van de bevolking en bebouwing is minder goed aan een bepaalde periode te koppelen. De dichtheid van de bebouwing wisselde namelijk sterk in Enkhuizen tot in de 16de eeuw: langs de hoofdstraten was vermoedelijk al in de 14de of 15de eeuw sprake van aaneengesloten bebouwing, terwijl elders in de stad nog veel open ruimte aanwezig was. Pas met de sterke bevolkingsgroei in de 16de eeuw verdwenen deze lege ruimtes en was in de hele stad sprake van een grote bevolkingsdichtheid.
Met het verwerven van stadsrechten in 1356 kreeg Enkhuizen het recht op de bouw van verdedigingswerken. Hier werd direct gebruik van gemaakt: men richtte een aantal poorten op en creëerde een wallichaam. Pas in de 15de en 16de eeuw werd de stad rondom voorzien van wallen, muren en torens. Desondanks kan worden gesteld dat de verlening van stadsrechten veroorzaakte dat Enkhuizen zich in uiterlijk begon af te scheiden van haar omgeving. In de eeuwen hierna is dit verder versterkt door de uitbreiding en verstening van de verdedigingswerken. De eerste publieke gebouwen in Enkhuizen dateren volgens de kroniekschrijver Brandt uit de late 14de eeuw.
Vanaf wanneer de mentaliteit van de inwoners van Enkhuizen afweek van die van de inwoners

van haar buurdorpen is uiteraard het moeilijkst vast te stellen. De stadsrechtverlening in de 14de eeuw zal een andere, meer 'stadse' mentaliteit zeker hebben aangewakkerd. Het is echter waarschijnlijk dat de horizon van de inwoners van Gommerskarspel en Enchusen al eerder verbreedde, onder meer door de regelmatige aanwezigheid van internationale handels- en zeelieden in de havenplaats vanaf de 13de eeuw.

Resumerend kan worden gesteld dat Enkhuizen al vanaf de 13de eeuw de eerste karaktertrekken van een stad had. Vanaf de 16de eeuw voldeed Enkhuizen pas op alle vlakken aan de criteria van een stad.

Archeologische bronnen vs. historische bronnen
Hoe belangrijk zijn archeologische gegevens voor het reconstrueren van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen ten opzichte van de historische bronnen?

Voor het reconstrueren van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen is gebruik gemaakt van archeologische en historische bronnen, zowel geschreven als cartografisch. Het belang van de beide bronnen ten opzichte van elkaar voor deze reconstructie verschilt sterk per periode.

Voor de periode tot de 15de eeuw zijn historische bronnen zeer schaars. Kaartmateriaal is nog niet aanwezig en primaire geschreven bronnen zijn slechts beperkt beschikbaar. De privileges van de graven van Holland geven in dit tijdvak enige houvast. Binnen de secundaire bronnen is voor deze periode vooral de kroniek van Gerard Brandt van belang. Het heersende beeld van de vroegste ontwikkeling van Enkhuizen leunde in het verleden dan ook zwaar op de informatie uit zijn kroniek. Omdat Brandt toegang had tot bronnen uit Enkhuizen die niet zijn overgeleverd, moet het belang van zijn gegevens niet worden onderschat. De hoeveelheid informatie in zijn kroniek over de vroegste ontwikkeling van de stad is echter beperkt: de periode tot de 15de eeuw beslaat maar 14 van de in totaal 207 pagina's. Hiernaast moeten vraagtekens worden gezet bij tenminste een deel van zijn gegevens. Voor latere eeuwen is bekend dat zijn kroniek fouten bevat en voor de periode hieraan voorafgaand zal dit ook het geval zijn. Onder meer de visie van Brandt op de locatie van het verdronken Enchusen is zeer waarschijnlijk onjuist (zie paragraaf 4.4.3).
De archeologische onderzoeken van de afgelopen decennia hebben, ondanks dat nog relatief weinig onderzoeken zijn uitgevoerd, al vrij veel informatie opgeleverd met betrekking tot de vroegste geschiedenis van de stad. Met name de opgravingen aan de Breedstraat en Vissersdijk hebben tot nieuwe inzichten geleid, vooral wat betreft de bewoning uit de 13de en 14de eeuw. Veel is voor deze periode echter nog onbekend of onzeker. Toekomstig onderzoek zal nieuwe informatie opleveren en het beeld van de vroegste ontwikkeling van Enkhuizen moet dan mogelijk worden aangepast of kan worden verfijnd. Een onderzoek langs de Westerstraat, de oudste bewoningsas op de locatie van de stad Enkhuizen, zou bijvoorbeeld inzicht kunnen verschaffen in de vroegste bewoning. Hiernaast is het wellicht mogelijk om in de toekomst aan de hand van archeologische data de historische gegevens, onder meer uit de kroniek van Brandt, te controleren. Gezien de beperkte hoeveelheid historische bronnen zijn de archeologische gegevens voor dit tijdvak de belangrijkste informatiebron met betrekking tot de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen.

Primaire historische gegevens zijn ruimer voorhanden voor de periode 1400-1560. De privileges van de graven van Holland zijn nog steeds een belangrijke bron. Daarnaast dateren de eerste belastingkohieren uit deze tijd, namelijk de kohieren van de tiende penning. De kohieren geven onder andere veel bruikbare informatie over de aanwezigheid van industrieën rond het midden van de 16de eeuw. Het model van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen is voor deze periode

grotendeels gebaseerd op de kroniek van Brandt, die veel informatie bevat over de 15de en 16de eeuw. De hoofdlijn die uit zijn kroniek naar voren komt, is waarschijnlijk juist, maar in detail zitten er vermoedelijk fouten in. Op een aantal punten kon dit door modern onderzoek worden vastgesteld. Een voorbeeld is de bouw van de Westerkerk: volgens Brandt ging deze bouw tussen 1350 en 1425 van start. Dendrochronologisch onderzoek aan de kappen van de kerk heeft echter duidelijk gemaakt dat de kerk pas in de tweede helft van de 15de eeuw is gebouwd. Overigens was het door middel van jaarringonderzoek in de Zuiderkerk juist mogelijk om de gegevens van Brandt te bevestigen. Door de kroniekschrijver wordt vermeld dat de bouw omstreeks 1425 van start ging en dit sluit goed aan bij de resultaten van het dendrochronologisch onderzoek.
Ook voor deze periode geven de historische bronnen geen sluitend beeld van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen. Archeologische gegevens die betrekking hebben op de 15de en eerste helft van de 16de eeuw zijn echter vrij schaars, waardoor de bijdrage van archeologie in dit tijdvak nu nog minimaal is. Hierin zal in de toekomst waarschijnlijk verandering komen door nieuw onderzoek. Het zal dan ook mogelijk zijn om meer gegevens uit de kroniek van Brandt te onderbouwen of weerleggen.
De informatie die door de archeologische en historische bronnen wordt gegeven, verschilt en vult elkaar aan: de gegevens uit de historische bronnen hebben vooral betrekking op de bouw van belangrijke bouwwerken, zoals de waag, het stadhuis en de verdedigingswerken. De inrichting van nieuwe stadsdelen of bouw van woonhuizen komt in de bronnen nauwelijks aan bod. Archeologische onderzoek geeft juist informatie over deze 'minder spannende' ontwikkelingen in de stad. In de toekomst zal de bijdrage van historische bronnen tegenover archeologische bronnen voor deze periode daarom vermoedelijk ongeveer gelijk zijn.

Voor de periode 1560-1800 zijn cartografische bronnen beschikbaar. Aan de hand van de kaarten is de topografische ontwikkeling van de stad goed te volgen. Een uitzondering hierop is de late 17de en 18de eeuw, omdat geen enkele kaart uit deze periode dateert. De uitwerking van de economische en demografische neergang op het uiterlijk van de stad in deze periode is daarom niet goed te volgen. Primaire geschreven bronnen zijn met name voor de 17de en 18de eeuw in overvloed aanwezig. Voor dit onderzoek zijn slechts een paar van deze bronnen gebruikt en zij geven vaak nuttige informatie. De vele bronnen die niet zijn bekeken, zullen ongetwijfeld aanvullende informatie over de ontwikkeling van Enkhuizen bevatten. De informatie uit de kroniek van Brandt, maar ook de twee jongere stadskronieken, lijkt nu vrij nauwkeurig te zijn: een deel van de gegevens kan worden gecontroleerd aan de hand van primaire historische bronnen en deze kloppen goed met elkaar.
Voor het reconstrueren van de stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen in deze periode is archeologisch onderzoek minder relevant dan in de voorafgaande periodes. Vooral voor de tweede helft van de 16de en eerste helft van de 17de eeuw hebben archeologische gegevens weinig toe te voegen aan het algemene beeld dat op basis van de historische bronnen bestaat. Op een meer gedetailleerd niveau zijn de gegevens wel van belang: wanneer is bijvoorbeeld een huis of lijnbaan gebouwd en gesloopt? Specifiek dienen hier de bouwactiviteiten in het gebied van de stadsuitleg te worden genoemd. In de synthese zal hier verder op in worden gegaan. Ook voor de tweede helft van de 17de en 18de eeuw is de informatie van archeologisch onderzoek relevant, omdat kaartmateriaal ontbreekt.

Voor de hele geschiedenis van Enkhuizen geldt uiteraard dat archeologisch onderzoek niet alleen informatie geeft over de stedelijke ontwikkeling van de stad: ook op andere vlakken geven opgravingen veel informatie, bijvoorbeeld over materiële cultuur, bouwtechnieken, materiaalgebruik, voedselconsumptie, enzovoorts.

Pré-stedelijke structuren

In hoeverre is het ontginningslandschap bepalend geweest voor het uiterlijk van Enkhuizen?

Het ontginningslandschap heeft in vrij grote mate zijn stempel gedrukt op het uiterlijk van de stad Enkhuizen. Dit geldt met name voor de middeleeuwse stadskern. Drie elementen uit het oorspronkelijke ontginningslandschap zijn van belang, namelijk de dijken, het slotenstelsel en de locatie van de ontginningsdorpen.

Enkhuizen is net als Hoorn een dijkstad. Dit houdt in dat de stad op een kruispunt van dijken is ontstaan. Voor Enkhuizen zijn dit de Streekweg (Westerstraat) en Omringdijk. De dijken hadden in de eerste plaats een waterkerende functie, maar waren daarnaast ook de belangrijkste wegen in het gebied. De dijkwegen vormen tot op de dag van vandaag de hoofdwegen in de stad.

Tijdens de ontginning van oostelijk West-Friesland zijn noord-zuid georiënteerde parallelle sloten door het gebied gegraven. De invloed van deze strokenverkaveling is vooral in de middeleeuwse kern van Enkhuizen goed zichtbaar: veel straten liggen precies noord-zuid omdat zij langs sloten zijn aangelegd of zich op de plaats van gedempte sloten bevinden. Een aantal waterwegen, het Venedie en de Havendijk, zijn ontstaan door het verbreden van ontginningssloten, waardoor ook zij de oriëntatie van het ontginningspatroon volgen. Hiernaast waren aan weerszijden van en parallel aan de Streekweg twee vaarten aanwezig. De oostzijden van deze vaarten zijn na verloop van tijd in de stad opgenomen als grachten. In het huidige stratenpatroon zijn de vaarten nog steeds gedeeltelijk te herkennen.[513]
In het stadsdeel dat tijdens de grote uitbreiding rond 1600 bij de stad is getrokken, heeft het oorspronkelijke slotenpatroon nauwelijks een rol gespeeld. Het gebied is grootschalig opgehoogd en de ontginningssloten zijn gedempt. Door het gebied zijn vervolgens nieuwe grachten gegraven. De oriëntatie van een aantal van deze grachten is weliswaar ongeveer noord-zuid, maar dit wordt veroorzaakt door het feit dat ze haaks op de Westerstraat zijn uitgezet. Een uitzondering binnen de stadsuitbreiding zijn de Noorder- en Zuiderboerenvaart, die zich parallel aan de Westerstraat bevinden. Zij zijn onderdeel van de vaarten, hoewel gekanaliseerd, aan weerszijden van de Streekweg en dus een restant van het oude landschap.

Bijzonder voor Enkhuizen is dat de stad is ontstaan uit twee dorpen. De stad heeft hierdoor altijd twee oriëntatiepunten gehouden, met als middelpunten de kerken van beide dorpen. Vooral in de 14de en 15de eeuw zal deze tweedeling duidelijk zichtbaar zijn geweest. Naarmate de stad werd volgebouwd en omsloten door wallen raakte de dubbele kern vermoedelijk meer op de achtergrond. Het ontbreken van een duidelijk focuspunt in de stad moet echter nog steeds voelbaar zijn geweest. Een centraal plein was niet aanwezig en de belangrijkste gebouwen, bijvoorbeeld de kerken, zorginstellingen, waag en het stadhuis, bevonden zich verspreid door de stad.

Vormwil/vormgevend vermogen

In hoeverre is in de verschillende fasen sprake van een organisch gegroeide stad of van stadsplanning?

In fase 1 (tot 1355) is nog geen sprake van een stad, maar van twee dorpen. Hoewel weinig gegevens beschikbaar zijn met betrekking tot de topografische ontwikkeling van de dorpen,

513 Ten noorden van de Westerstraat is dit in de middeleeuwse kern de as Driebanen-Wegje-Karnemelksluis. Ten zuiden van de Westerstraat is de as nog maar gedeeltelijk herkenbaar, namelijk in de Harpstraat en Torenstraat.

is wel duidelijk dat in deze periode nog geen sprake is van planning. De dorpen groeiden geleidelijk uit langs dijken/wegen, namelijk de Streekweg en de huidige Breedstraat. Hoewel het opwerpen van de Breedstraat, onderdeel van de Westfriese Omringdijk, wel als een gepland fenomeen moet worden beschouwd, gaat het te ver om dit aan te merken als een gepland onderdeel van de nederzetting. Het opwerpen van deze inlaagdijk en de geleidelijk verplaatsing van Enchusen naar de dijk was het gevolg van een dreigende waterstaatkundige situatie en kwam niet voort uit plannen voor bijvoorbeeld het vergroten of verbeteren van de nederzetting. Sterker, de verschuiving van Enchusen richting Gommerskarspel was voor beide dorpen vermoedelijk een ongewenste ontwikkeling. De oprukkende Zuiderzee maakte de verplaatsing echter noodzakelijk.

Ook voor de periode vanaf de stadsrechtverlening (fase 2, tot 1539) is nog niet direct sprake van stadsplanning. Tot omstreeks 1450 werd een aantal havens en verdedigingswerken gecreëerd. Deze werken lijken steeds naar aanleiding van plotselinge situaties te zijn ondernomen, bijvoorbeeld een stormvloed die de aanleg van de eerste haven veroorzaakte en de bouw van poorten en wallen door een dreigende politieke situatie.
Pas vanaf de tweede helft van de 15de eeuw kunnen we spreken van stadsplanning met de aanleg van de eerste volledige omwalling rond de stad. Hoewel het meer dan een halve eeuw duurde voordat de wal volledig was gesloten, lag de loop van de omwalling vermoedelijk al tijdens het opwerpen van de eerste stukken wallichaam rond 1425 vast. Rond 1530 zijn de eerste muren en torens gemaakt op de wallen aan de zuid- en noordzijde van de stad. Opvallend is dat alleen aan de zuidwestzijde van de stad, tussen de Westerpoort en Zuiderpoort, op dat moment geen stenen verdedigingswerken zijn gecreëerd. Ongeveer tien jaar later is aan deze zijde van de stad een haven gemaakt, waardoor de verdedigingswal zijn functie verloor. Hier lijkt sprake te zijn van stadsplanning: waarschijnlijk bestonden de plannen voor de aanleg van de nieuwe haven al rond 1530 en zijn daarom geen muren en torens gemaakt langs de wal.

In de eerste decennia van fase 3 (1540-1630) zijn drie nieuwe havens bij Enkhuizen gemaakt, waarbij land ten zuiden en noorden van de oude stadswallen binnen de stadsgrenzen werd getrokken. In zee werd bovendien een wierdijk opgeworpen. De omvang van het werk en de relatief korte periode waarin het werd gerealiseerd, maakt het waarschijnlijk dat hier sprake was van een overkoepelend plan om het havenareaal van de stad te vergroten. Zoals hierboven al is beargumenteerd, kan er mogelijk van uit worden gegaan dat (een deel van) dit plan al rond 1530 bestond.
Van 1590 tot 1607 vond de grote stadsuitleg plaats. Uiteraard is hier sprake van stadsplanning. De oudste vermeldingen in historische bronnen van de geplande uitbreiding dateren uit 1590. Het is niet bekend of de plannen voor de stadsvergroting inderdaad van kort voor de aanvang van het werk dateren, of dat deze al langer bestonden, maar simpelweg niet in historische bronnen worden genoemd. Rond de oude stad werd een ruime halve cirkel met bastions gemaakt. Hierbinnen werden grachten en wegen aangelegd in een regelmatig patroon, waarbij nauwelijks rekening werd gehouden met de oude ontginningsstructuur van het gebied (zie boven). Mogelijk was de uiteindelijke realisatie van de stadsuitbreiding een versimpelde versie van het oorspronkelijke ontwerp: aan de noordzijde van de stad zijn mogelijk minder bastions gemaakt (zie paragraaf 4.4.5). In 1607 was de uitbreiding voltooid, maar in 1618 werd nog een nieuwe haven in het jonge stadsdeel aangelegd: de St. Pietershaven. Of deze haven oorspronkelijk deel uitmaakte van het uitbreidingsplan uit de late 16de eeuw of dat de toevoeging pas aan het begin van de 17de eeuw is voorgesteld, valt niet met zekerheid te zeggen. Het feit dat het terrein waarin de haven werd uitgegraven tot 1618 waarschijnlijk braak lag, wijst mogelijk op het eerste.

In fase 4 (1631-1675) en 5 (1676-1800) vonden nauwelijks tot geen bouwactiviteiten plaats in de stad. De omvang van de stad bleef gelijk, hoewel de bebouwing in de stad sterk afnam. Van stadsplanning is in deze fase geen sprake.

Concluderend kan worden gesteld dat de middeleeuwse stadskern van Enkhuizen vooral organisch is gegroeid. Alleen bij de aanleg van de stadsomwalling en de uitbreiding van de stad met drie havens tussen 1540 en 1570 is duidelijk sprake van stadsplanning. Tussen 1590 en 1607 is sprake van een systematisch uitgevoerde uitbreiding van de stad. Het nieuwe stadsdeel kan worden gezien als een klassiek voorbeeld van stadsplanning, met een regelmatig uitgevoerd wegen- en waternet waarbij nauwelijks rekening werd gehouden met bestaande structuren in het landschap.

Functie

Welke functionele zones kunnen binnen de stad worden onderscheiden? Verandert de locatie of omvang van deze zones door de tijd heen? In hoeverre kan dit worden gekoppeld aan economische ontwikkelingen?

Tot de 16de eeuw is weinig informatie voorhanden over de verspreiding van functies in de stad. Grootschalige industrieën waren nog niet aanwezig. Nijverheidsactiviteiten zullen voornamelijk verbonden zijn geweest met de visserij en scheepvaart, bijvoorbeeld scheepswerven, touwslagerijen, zeilmakerijen, visrokerijen en kuiperijen. De schaal van deze activiteiten was klein. Scheepswerven moeten zich langs water hebben bevonden, waarbij een locatie aan de zuidzijde van de stad, vermoedelijk buiten de 15de-eeuwse omwalling, het meest voor de hand ligt. De visrokerijen lagen waarschijnlijk in de omgeving van de Havendijk, de belangrijkste aanlegplaats van vissersschepen. Pakhuizen zullen vooral in de buurt van een van de twee havens hebben gestaan. Publieke gebouwen, de waag en het stadhuis, bevonden zich aan de oostzijde van de stad. De kloosters en kerken, oftewel de religieuze gebouwen, lagen in het centrum van Enkhuizen, aan weerszijden van de hoofdstraat (de Westerstraat). Wat betreft de overige activiteiten valt weinig met zekerheid te zeggen.
Voor deze periode kan slechts worden gezegd dat een deel van de watergerelateerde activiteiten zich vermoedelijk aan de oostzijde van de stad concentreerden, in de omgeving van de havens. De publieke gebouwen bevonden zich eveneens aan de oostzijde van de stad. In het hart van de stad lagen de religieuze bouwwerken. In het overige deel van de stad stonden hoofdzakelijk woonhuizen. Lege gebieden binnen de stad werden waarschijnlijk met name gebruikt voor het weiden van vee of drogen van visnetten.

In de 16de eeuw groeiden de economische activiteiten van Enkhuizen in hoog tempo. Dit veroorzaakte een groei van de bestaande bedrijvigheden in de stad, met name de activiteiten die samenhingen met scheepvaart en visserij. Tevens ontwikkelde zich een nieuwe industrie: de zoutziederijen. Aan de vervuilende zoutketen werd waarschijnlijk al in de eerste kwart van de 16de eeuw een locatie buiten de stad toegewezen, namelijk langs de Zuiderdijk. Met uitzondering van deze nieuwe industrie is tot 1540 vermoedelijk weinig veranderd aan het hierboven geschetste beeld van de functionele indeling van de stad.
Voor de periode tussen 1540 en 1590 zijn meer gegevens beschikbaar wat betreft de locatie van de diverse activiteiten. Drie nieuwe havens werden langs de randen van de stad gemaakt, aan zowel de noord-, oost- als zuidzijde. Ook bedrijvigheden die met de havens samenhingen, namen in deze periode toe. Scheepswerven bevonden zich buiten de stad bij de Zuiderpoort en vanaf 1560 ook langs de zuidzijde van de Oude Haven. Langs de buitenzijde van de Oosten Vissershaven lagen houttuinen en aan de oostzijde van de Oude Haven waren paktuinen aanwezig. In de buurt van de havens bevonden zich vermoedelijk ook pakhuizen, visrokerijen

en haringpakkerijen. Lijnbanen lagen vooral langs de rand van de stad. Een paar banen bevond zich in het midden van de stad. Dit kan worden verklaard doordat de touwbanen in lege gebieden zijn gebouwd. Onbebouwde gebieden bevonden zich met name langs de rand van de stad, maar tot omstreeks 1570 was ook een aantal laaggelegen gebieden in het centrum nog niet bebouwd. Aangezien de lijnbanen geen vervuiling, stank of gevaar veroorzaakten, stuitte hun aanwezigheid tussen de woonhuizen niet op problemen. Een paar banen lag buiten de stadsmuren, in het Westeinde. Molens bevonden zich zowel binnen als buiten de stad. De zoutketen lagen nog steeds buiten de stad en vormden een steeds langere rij langs de Zuiderdijk. Naast de keten was hier onder meer ook een kalkoven aanwezig. De publieke gebouwen bevonden zich nog steeds aan de oostzijde van de stad. Ook de meeste markten lijken aan deze zijde van de stad te zijn gesitueerd. Het aantal religieuze gebouwen in de stad kromp in de tweede helft van de 16de eeuw door de opheffing van de kloosters.

Tussen 1590 en 1607 werd de stad aanzienlijk vergroot, waarbij veel nieuwe grond beschikbaar kwam voor scheepvaart en industrie. Door de nog immer groeiende handel en visserij was hier dringend behoefte aan. Drie nieuwe havens werden gecreëerd aan de zuid- en noordzijde van Enkhuizen, een vierde haven volgde in 1618 aan de zuidkant van de stad. Rond de havens werden scheepswerven ingericht, pakhuizen gebouwd en houttuinen gemaakt. Ook bijvoorbeeld de VOC, WIC en Admiraliteit waren langs de havens gevestigd. De lijnbanen bevonden zich nu vrijwel allemaal langs de nieuwe wallen. Alleen langs de Driebanen, in de oude stadskern, waren ook drie kleine banen aanwezig. De korenmolens van de stad stonden op één na allemaal in en bij de bastions, waar ze door hun hoge ligging veel wind konden vangen. Volmolens, zaagmolens, kruitmolens en een kalkoven stonden buiten de stad, in de buurt van de Keetenpoort. De lange rij zoutketen langs de Zuiderdijk bevond zich door de stadsuitbreiding nu binnen de grenzen van de stad. Publieke gebouwen en markten waren nog steeds aan de oostzijde van de stad gesitueerd.

Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw zette een economisch en demografisch verval in. Over de snelheid waarmee industrieën verdwenen is weinig informatie beschikbaar. Bekend is dat omstreeks 1800 nog slechts twee lijnbanen, één zoutkeet, twee scheepswerven, één taanderij en drie molens in de stad stonden. Een groot deel van de pakhuizen was gesloopt. De voormalige locaties van deze industrieën en gebouwen waren nu onbebouwd, zij hadden geen nieuwe functie gekregen. Het havenareaal was rond 1800 nog ongeveer hetzelfde als tijdens de bloeiperiode van de stad. Pas in de 19de eeuw werd de helft van de havens gedempt.

Met betrekking tot de algemene ontwikkeling van de functionele zones in Enkhuizen tot 1800 kan worden geconcludeerd dat de locatie van deze zones nauwelijks is gewijzigd door de tijd heen. Wel was de omvang van de zones aan verandering onderhevig: tot in de eerste helft van de 17de eeuw is sprake van groei, hierna vond krimp plaats. Door het economisch verval van de stad verdween veel industrie en andere activiteiten. Deze gebieden kregen geen nieuwe bestemming, maar bleven leeg.
Zeven duidelijke functionele zones kunnen worden onderscheiden. In de eerste plaats zijn dit de havens en de activiteiten die zich in de omgeving hiervan bevonden, bijvoorbeeld scheepswerven en opslagplaatsen. Aanvankelijk was deze zone nog klein en alleen gelegen aan de oostzijde van de stad. In de 16de en het begin van de 17de eeuw breidde de zone sterk uit naar zowel de oost-, zuid- als noordzijde van de stad.
Een tweede zone zijn de zoutketen langs de Zuiderdijk. Dit industriegebied is ontstaan in de 16de eeuw en bewust buiten de stad gesitueerd. Door de stadsuitbreiding van omstreeks 1600 kwamen de keten binnen de grenzen van de stad te liggen. In de 17de eeuw liep het industriegebied eigenlijk nog door buiten de stadswallen, aangezien hier in het verlengde van

de rij zoutketen een serie industriemolens stond.
Hiernaast was een industriegebied met lijnbanen binnen de stad gelegen. Bij zowel de oude stadskern als de stad na de grote uitbreiding bevonden de meeste lijnbanen zich langs de stadswallen. De locatie van de zone verschoof door de uitbreiding van de stad, maar in principe bleef de ligging van de banen hetzelfde, namelijk langs de rand van de stad. Ook de zeven korenmolens die vanaf het einde van de 16de eeuw in en bij de bastions van de stad stonden, kunnen als zone worden aangemerkt. In de periode hiervoor waren de molens meer verspreid over het gebied in en rond de stad.
De vijfde zone is het bestuurlijk en commercieel centrum van Enkhuizen. Deze bevond zich aan de oostzijde van de middeleeuwse kern van de stad. De religieuze gebouwen in het centrum van Enkhuizen kunnen als zone zes worden aangemerkt. Tot 1572 waren dit de kerken met omliggende kloosters, hierna bestond de zone slechts uit de kerken.
Ten slotte was een zone aanwezig waarin primair werd gewoond. Deze zone bevond zich in het centrum van de stad, tussen de andere zones in. De hoofdas van het woongebied was de Westerstraat.

Inertie
In hoeverre is de stedelijke structuur van Enkhuizen door de tijd heen veranderd of gelijk gebleven?

Uit een blik op de huidige plattegrond van Enkhuizen blijkt direct dat de stedelijke structuur van de stad de afgelopen eeuwen maar minimaal is gewijzigd: een bezoeker zou zijn weg in de stad tegenwoordig nog prima kunnen vinden met een 17de-eeuwse stadskaart (fig. 116). Vrij uitzonderlijk is dat ook het grootste deel van de wallen en bastions rond de stad behouden is gebleven.

Fig. 116 Luchtfoto van Enkhuizen uit 2010. Bron: Google maps.

De structuur van de stad vindt zijn oorsprong in de 12de en 13de eeuw. De Westerstraat en Breedstraat zijn in deze periode ontstaan. Tijdens de groeiperiode van de stad, tot omstreeks 1630, is het wegen- en waternet en de bebouwing van de dorpen, en later de stad, rond deze hoofdstraten uitgebreid. Ook de grote stadsuitleg uit het einde van de 16de eeuw betekende geen grote wijziging van de bestaande vorm: het nieuwe stadsdeel werd simpelweg tegen de oude stad aan geplakt. Slechts een aantal kleine wijzigingen in de bestaande stedelijke structuur kan worden genoemd voor de periode tot 1630. In 1572 werden bijvoorbeeld twee bolwerken aan de noord- en zuidzijde van de stad gemaakt. Hierbij werden de toegangswegen aan deze zijden van de stad verlegd. Dit had met name gevolgen voor de loop van de wegen buiten de grenzen van de stad, maar aan de noordzijde was het nodig om een nieuwe poort te maken en de loop van een weg binnen de stad te veranderen. Een ander voorbeeld dateert uit de periode van de grote stadsuitleg. De oude vestinggracht rond de middeleeuwse stadswallen werd toen voor het grootste deel omgevormd tot gewone gracht. Alleen aan de zuidzijde was dit niet het geval. Hier werd de vestinggracht gedempt om ruimte te creëren voor een woonwijk. Tijdens de stadsuitbreiding wijzigde eveneens een stuk van het stratennet aan de noordzijde van de stad, ter hoogte van het Sijbrandtsplein. Dit was het gevolg van een nieuw gegraven verbinding tussen de Vissershaven en oude stadsgracht.
In de periode 1675-1800 vonden de grootste veranderingen in de stedelijke structuur van Enkhuizen plaats. Dit was met name het geval voor het gebied van de stadsuitbreiding. Met het verdwijnen van de bebouwing ontstonden binnen de stad gebieden met een sterk agrarisch karakter. De kleine huispercelen werden samengevoegd tot grotere percelen. Hierbij verdwenen vaak kleine straten en stegen die niet of nauwelijks meer werden gebruikt. Vooral in de 20ste eeuw is het stratennet van deze gebieden weer verfijnd. De straten bevinden zich echter vaak niet op de locatie van de oude, verdwenen straten.

5 Importkeramiek in Enkhuizen, ca. 1450-1775

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden keramiekvondsten uit Enkhuizen behandeld, waarbij de nadruk ligt op de aanwezigheid van geïmporteerde keramiek. Met importkeramiek wordt hier keramiek bedoeld die vanuit het buitenland over zee naar de Nederlanden is gebracht. Keramiek uit Vlaanderen valt buiten de definitie, omdat dit gebied immers tot de Nederlanden behoorde. Ook de keramiek die vanuit het Duitse Rijnland over de rivieren naar de Nederlanden is gebracht, wordt hier niet als importkeramiek aangemerkt. Het Duitse steengoed, een veel voorkomende aardewerksoort gedurende een lange periode, wordt bijvoorbeeld dus niet meegenomen in de analyse van importkeramiek. Dit aardewerk komt zo algemeen voor in Nederland dat het ten aanzien van de vraagstellingen niets toevoegt.

Ter inleiding wordt een beknopt overzicht gegeven van soorten geïmporteerde keramiek die in Nederland worden gevonden. Hierna zal worden ingegaan op de interpretatie van keramiek en importkeramiek in het bijzonder. De volgende paragraaf behandelt een serie vondstcomplexen uit Enkhuizen uit de periode 1450-1775. Op basis van deze complexen wordt een fasering gemaakt voor de ontwikkeling binnen het voorkomen van keramiek in Enkhuizen in deze periode. De nadruk ligt bij deze laatste twee paragrafen (paragraaf 5.4 en 5.5) op importkeramiek, maar ook de Nederlandse en Rijnlandse keramiek wordt kort gesproken.
Ten slotte volgt de analyse, waarin de deelvragen uit de doelstelling worden beantwoord.

5.2 Geïmporteerde keramiek in Nederland

In deze paragraaf volgt een overzicht van de verschillende typen importkeramiek die met enige regelmaat in de bodem van Nederland worden gevonden. De soorten keramiek worden besproken per herkomstgebied, van noord naar zuid.

<u>Keramiek uit Denemarken</u>
Vanuit Denemarken zijn vanaf de 16de eeuw handgevormde potten naar Nederland geëxporteerd. Dit zogenaamd jydepot-aardewerk wordt in archeologische context vooral in de vorm van grote grapen met hoge poten en puntige oren gevonden.[514] Het aardewerk heeft een zwart, korrelig baksel en is vaak goed te herkennen aan het (deels) gepolijste oppervlak. Jydepotten worden in Nederland vooral gevonden in de kustprovincies. Het overgrote deel van deze vondsten dateert uit de 17de, 18de of 19de eeuw.[515]

<u>Keramiek uit Noordwest-Duitsland</u>
Vanuit Duitsland is een aantal soorten aardewerk over zee naar Nederland geëxporteerd. Het gaat om aardewerk dat is geproduceerd in de omgeving van de rivier de Werra en Weser en via de rivieren is vervoerd naar Bremen, vanwaar het is geëxporteerd naar diverse landen in Europa. Vondsten zijn onder meer bekend uit Nederland, Engeland en Scandinavië.[516] Twee typen aardewerk kunnen worden onderscheiden, namelijk het Weser- en Werra-aardewerk. Het witbakkende Weser-aardewerk komt vooral voor in de vorm van borden, kommen en koppen, maar ook gesloten vormen als kannen en potten zijn aanwezig. Het aardewerk kenmerkt zich door een decoratie met veelal geometrische motieven in rood/bruin en groen op een

514 Bartels 1999, 97.
515 Van Reenen/Jensen 1995, 1-16.
516 Hurst *et al.* 1986, 242, 250-251; Bartels 1999, 174.

rood/bruine en gele ondergrond. Kannen en potten zijn soms voorzien van radstempel.[517] Kenmerkend voor het roodbakkende Werra-aardewerk is de figuratieve voorstelling op de spiegel, vaak met ingekraste details. Op de vlag zijn meestal concentrische cirkels en een ornamentband aangebracht. Vooral borden en kommen komen voor.
De export van zowel Weser- als Werra-aardewerk naar Nederland vond vooral plaats tussen 1580 en 1630. Het aardewerk is gedurende een iets langere periode geproduceerd: van omstreeks 1570 tot 1650. De productie van het Duitse aardewerk piekte tussen ongeveer 1590 en 1625.[518] Van 1602 tot 1613 is Werra-aardewerk eveneens geproduceerd door een pottenbakkerij in Enkhuizen.[519] Deze stukken behoren niet tot de importkeramiek, maar zijn vaak moeilijk te onderscheidden van de Duitse productie. Werra-aardewerk komt in Nederland met name voor in West- en Noord-Nederland en in het gebied rond de voormalige Zuiderzee.[520]

Keramiek uit Frankrijk

Vanuit Frankrijk is in beperkte mate keramiek naar Nederland geëxporteerd. In de 16de en het begin van de 17de eeuw zijn kleine hoeveelheden aardewerk, vrijwel uitsluitend borden, vanuit het Noord-Franse Beauvais naar Nederland gekomen (fig. 117). De witbakkende borden zijn goed herkenbaar aan het ingekraste decor in de enkele of dubbele sliblaag (alleen rode slib of rode en witte slib). In archeologische context worden de borden in Nederland vooral in de kustprovincies gevonden.[521]

Fig. 117 Bord van witbakkend aardewerk uit Beauvais, gevonden tijdens de opgraving De Baan 1.

Producten uit de Saintonge-streek, gelegen in het zuidwesten van Frankrijk, worden incidenteel gevonden in Nederland. Het gaat voornamelijk om stukken met simpele decoratie in bruin en groen. Rijk versierde stukken, aangeduid als 'Palissy-ware', worden slechts zelden in archeologische context aangetroffen. De stukken uit Saintonge dateren vooral uit de periode 1550-1650.[522]
Franse faience in Nederland dateert vooral uit de eerste helft van de 17de eeuw. De stijl van de voorwerpen is geïmiteerd van Italiaanse faience en een onderscheid maken tussen de productie van beide landen is soms lastig. Op dit moment kan slechts een kleine hoeveelheid objecten in de stijl Compendiario en Bianco (zie onder) op basis van hun vorm of decoratie met zekerheid aan Frankrijk worden toegeschreven. De faience is afkomstig uit Rouen en Nevers.[523]

Keramiek uit Italië

De vondsten van Italiaans aardewerk in Nederland bestaan vooral uit tinglazuuraardewerk, maar ook roodbakkende objecten, gedecoreerd met gemarmerde slib of in sgrafitto-techniek, komen voor.
In de 15de eeuw werd de techniek van het tinglazuuraardewerk door Italiaanse pottenbakkers overgenomen. Hier ontstond een aantal gespecialiseerde pottenbakkerscentra die een eigen

517 Hurst *et al.* 1986, 250-259; Bartels 1999, 174-178.
518 Hurst *et al.* 1986, 242-250; Bartels 1999, 171-174.
519 Clevis/Van Gangelen 2009; Bruijn 1992.
520 Hurst *et al.* 1986, 242.
521 Hurst *et al.* 1986, 108-116; Bartels 1999, 161.
522 Hurst *et al.* 1986, 83-99.
523 Jaspers 2007b.

stijl ontwikkelden, waaronder Montelupo en Deruta. Na het midden van de 16de eeuw werd in Italië ook faience geproduceerd.[524]

Het geïmporteerde tinglazuuraardewerk is divers en afkomstig uit een groot aantal productieplaatsen en -gebieden in Italië. De producten worden op basis van hun decoratie ingedeeld in een aantal groepen, waaronder Berrettino, Compendiario, Bianco, Ligurisch wit (fig. 118), Calligrafico Naturalistico (fig. 119) en A Raffaellesca (fig. 120).[525] Met name producten in Berrettino- en Compendiario-stijl worden regelmatig opgegraven in Nederland. Berrettino is onder andere geproduceerd in Faenza, Ligurië en Veneto en kenmerkt zich door een blauwe ondergrond met donkerblauwe beschildering. De vondsten van dit type faience in Nederland dateren met name uit de periode 1590-1630, met de nadruk op de late 16de eeuw.[526] Producten in Compendiario-stijl zijn herkenbaar aan een voorstelling op de spiegel, vaak een putto, hoofd of landschap, en een omlijsting met vegetaal motief (aigretterand). De decoratie is over het algemeen aangebracht in de standaardkleuren blauw, geel en oranjebruin. De rest van het product is wit gelaten. Compendiario, evenals volledig witte faience (Bianco), was met name in de eerste helft van de 17de eeuw in Nederland populair.[527]

Italiaans aardewerk wordt met name gevonden in de kuststreek van Holland, Zeeland en Friesland, zowel in de steden als dorpen.[528]

Fig. 118 Voor- en achterzijde van een bord Ligurisch wit, gevonden tijdens de opgraving De Baan 1.

Fig. 119 Voorzijde van een grote plooischotel in Calligrafico Naturalistico-stijl. Losse vondst uit Enkhuizen.

524 Jaspers 2007a, 17.
525 Zie voor een uitgebreide beschrijving van de verschillende groepen Italiaans aardewerk Jaspers 2007a en Jaspers 2009.
526 Jaspers 2009, 3; Jaspers 2007a, 145.
527 Jaspers 2007a, 67, 145.
528 Jaspers 2007a, 139.

Keramiek uit Spanje

In Nederland wordt met enige regelmaat tinglazuuraardewerk uit Spanje gevonden. Hier is vanaf de 12de eeuw majolica geproduceerd.[529] Spaanse majolica is van de 14de tot 17de eeuw naar de Nederlanden geïmporteerd, met het zwaartepunt tussen 1425 en 1475.[530] De grootste groep binnen deze geïmporteerde majolica zijn voorwerpen, vooral borden en kommen, die zijn versierd met een goudkleurige decor, de zogenaamde goudlustermajolica. De decoratiemotieven verschillen per periode en omvatten onder meer geometrische (Moorse) motieven, plantmotieven en dierfiguren. Vaak is ook kobaltblauw gebruikt in het decor, met name bij de stukken die dateren vóór de 16de eeuw. In het westen van Nederland wordt goudlustermajolica vrij regelmatig in archeologische context aangetroffen, terwijl het in het oosten en zuiden van Nederland zeldzaam is. Objecten uit de 14de en 15de eeuw komen voornamelijk in handelssteden in het zuidwesten van Nederland uit de grond, terwijl goudlustermajolica uit de 16de en 17de eeuw ook in meer noordelijke gebieden in Nederland wordt aangetroffen.[531]

Fig. 120 Voor- en achterzijde van een bord van Italiaanse faience in A Raffaellesca-stijl. Gevonden tijdens de opgraving De Baan 1.

Hiernaast werden in Spanje andere soorten majolica gemaakt, waaronder Cuerda Seca, Isabela polychroom, Yayal Blue en Columbia Plain. Ook deze objecten worden af en toe in Nederland in archeologische context aangetroffen.[532]

Ook een kleine hoeveelheid vondsten van Spaanse faience is bekend. Vooral de blauw-witte faience uit Sevilla uit de periode 1575-1650 komt zo nu en dan uit de bodem tevoorschijn. De faience lijkt op Portugese faience (zie onder), maar de decoratie wijkt af. De voorwerpen zijn gedecoreerd met simpele geometrische vormen die vermoedelijk zijn afgeleid van Islamitische motieven.[533]

Keramiek uit Portugal

Onder invloed van de handel tussen Portugal en China vanaf de 16de eeuw ontwikkelde zich in Portugal een faience-industrie die het Chinese porselein imiteerde, onder meer in Lissabon. Het is niet duidelijk wanneer deze productie precies aanving: onderzoekers zijn van mening dat dit aan het einde van de 16de of begin van de 17de eeuw het geval was.[534] Een kleine hoeveelheid producten, met name borden en kommen, zijn tussen circa 1600 en 1675 naar Nederland gebracht.

De decoraties op de objecten zijn in de eerste helft van de 17de eeuw vaak overgenomen

529 Mars 1987, 1-7.
530 Mars 1987, 162-163.
531 Mars 1987, 160-166.
532 Hurst *et al.* 1986, 53-62; Bartels 1995.
533 Claeys *et al.* 2010, 139.
534 Pais/Monteiro 2003, 16, 18.

van Chinees kraakporselein (fig. 121). Vanaf de tweede kwart van de 17de eeuw komen ook Europese motieven voor, zoals wapenschilden en Europese figuren. In deze periode zijn verschillende decoratiestijlen vaak samengevoegd in één object, bijvoorbeeld een bord met een wapenschild op de spiegel en een rand die is ontleend aan kraakporselein. Het merendeel van de decoraties op de objecten is uitgevoerd in blauw. Na 1625 komen daarnaast voorstellingen voor waaraan mangaan of geel is toegevoegd.[535]

Fig. 121 Fragment van een bord van Portugese faience. Losse vondst uit Enkhuizen.

In Nederland wordt Portugese faience vrijwel uitsluitend aangetroffen in en in de omgeving van handelssteden in Holland, Zeeland en Friesland.[536] Op Vlooienburg in Amsterdam zijn veel stukken Portugese faience opgegraven die te verbinden zijn aan de aldaar wonende Joodse families uit Portugal.[537] Andere vondsten wijzen er op dat de faience ook in niet-Portugese huishoudens in Nederland voorkwam. De kleine hoeveelheid Portugese faience die uit Nederlandse bodem tevoorschijn is gekomen, wijst erop dat de faience niet op grote schaal naar de Nederlanden is vervoerd.

Vanaf tenminste de eerste helft van de 16de eeuw werd ook rood aardewerk in Portugal geproduceerd, zogenaamd terra sigillata.[538] Het aardewerk is ongeglazuurd en soms ingelegd met kleine witte kiezels. De objecten worden onder meer toegeschreven aan Estremoz, een plaats in het binnenland van Portugal. Het aardewerk wordt zo nu en dan tijdens archeologisch onderzoek in Nederland aangetroffen, opnieuw vooral in het westen van Nederland. Met name opgravingen in Amsterdam en Antwerpen hebben vrij veel objecten opgeleverd. Ook zijn vondsten bekend uit elitaire context, waaronder het kasteel van Culemborg.[539]

<u>Keramiek van het Iberisch schiereiland</u>

Vanuit Spanje en Portugal is niet alleen sieraardewerk naar Nederland vervoerd, maar ook grof gebruiksaardewerk. Dit zijn met name amforen die vooral zijn gebruikt voor het transport van (olijf)olie. De objecten zijn op basis van hun baksel en afwijkende vorm goed te herkennen. Amforen zijn op diverse plaatsen op het Iberisch schiereiland (en eveneens in Noord-Afrika) gemaakt en het is lastig om de precieze herkomst van de gevonden stukken vast te stellen. Hiernaast zijn de amforen lastig te dateren. Het merendeel lijkt in de 16de en 17de eeuw naar Nederland te zijn vervoerd.[540]

535 Calado/Baart 1987, 27; Claeys *et al.* 2010, 139-140.
536 Baart 2007, 124.
537 Calado/Baart 1987, 23.
538 Calado/Baart 1987, 9.
539 Bartels 2003a, 70-82.
540 Bartels 1999, 230-231.

Keramiek uit Turkije

Incidenteel wordt Turks aardewerk uit de 16de of 17de eeuw, zogenaamd Iznik-aardewerk, in Noordwest-Europa gevonden. Het aardewerk is geproduceerd in het noordwesten van Anatolië. De objecten, over het algemeen borden en tegels, komen zowel voor met polychrome als blauw-witte decors. Met name bekend zijn de kleurrijke decors met tulpen. Vondsten van Iznik-aardewerk zijn vooral bekend uit Engeland, maar ook in bijvoorbeeld Frankfurt-am-Main is een fragment gevonden.[541] Uit Nederland zijn slechts vier fragmenten bekend, waarvan drie afkomstig uit Enkhuizen (fig. 122).[542]

Fig. 122 Fragment van een grote schotel van Iznik-aardewerk uit Turkije uit de eerste helft van de 16de eeuw. Gevonden op het terrein van de opgraving De Baan 1. Foto: Museum Boijmans Van Beuningen.

Keramiek uit Azië

In Nederland worden twee soorten keramiek uit Azië gevonden, namelijk porselein en steengoed.

Vanaf de 16de eeuw dreef Portugal handel op Zuidoost-Azië en bereikten kleine hoeveelheden porselein Europa. Chinees porselein bereikte de Nederlanden voor het eerst in grote aantallen in 1602 en 1604 door de kaping van een tweetal Portugese handelsschepen. De ladingen porselein die aan boord van de schepen aanwezig waren, werden in Middelburg en Amsterdam voor enorme bedragen verkocht. Vóór 1602 is porselein slechts in kleine hoeveelheden naar Nederland vervoerd. Dit porselein zal met name via Portugese handelslieden zijn betrokken, was zeer kostbaar en daarom alleen toegankelijk voor de elite.[543]

Met de oprichting van de VOC in 1602 vond een grootschalige toestroom van porselein naar Nederland plaats. Dit zogenaamde kraakporselein wordt in archeologische context vooral in het westen van Nederland gevonden.[544] Met name borden, kommen en koppen

Fig. 123 Fragment van een bord van kraakporselein uit China. Losse vondst uit Enkhuizen.

541 Hurst *et al.* 1986, 12; Gaimster 2006, 95.

542 Twee fragmenten zijn gevonden tijdens de opgraving De Baan 1, zie De Boer 2006, 33, 80. Het derde fragment is afkomstig van de opgraving Spijtbroektoren-Paulus Potterstraat uit 1984, zie paragraaf 2.2, opgraving nr 5. Het vierde stuk is gevonden in Edam, zie Ostkamp 2011, 9.

543 Ostkamp 2003; Hurst *et al.* 1986, 9.

544 Ostkamp 2003, 14-25.

komen veel voor, vrijwel altijd met blauwe beschildering en motieven die karakteristiek zijn voor deze periode (fig. 123).[545] Dat het porselein een zeer gewild product was, blijkt uit de vele imitaties in Nederlandse majolica en later ook faience.

Tegelijk met het kraakporselein zijn ook zeer kleine hoeveelheden Swatow-porselein naar Nederland vervoerd. Deze grovere variant van het fijne porselein was eigenlijk alleen bestemd voor de markt in Zuidoost-Azië. Het Swatow-goed kenmerkt zich door een dikke scherf, dik glazuur en een grove volkse decoratie (fig. 124). Bodemvondsten van Swatow zijn voornamelijk afkomstig uit de VOC-steden, hoewel ook een enkel stuk in Zwolle, Zutphen en Nijmegen is gevonden.[546]

Fig. 124 Kom van Swatow-goed, afkomstig van de opgraving De Baan 1.

Van omstreeks 1650 tot 1680 is nauwelijks Chinees porselein naar Nederland vervoerd door een burgeroorlog in China. Om toch aan de vraag naar porselein vanuit de Nederlanden te kunnen voldoen, importeerde de VOC in deze periode porselein uit Japan. De productie van porselein in Japan nam hierdoor een grote vlucht, met name in de plaats Arita. Vooral imitaties van het Chinese kraakporselein werden geproduceerd. Hiernaast maakte men porselein met op het glazuur een rode en gouden beschildering, het zogenaamde Imari. Ook na 1680 werd zo nu en dan porselein uit Japan naar de Nederlanden geëxporteerd. Aan de inkoop van Japans porselein door de VOC kwam een einde in de 18de eeuw.[547]

Onder heerschappij van keizer Kangxi werd de productie en export van porselein uit China na omstreeks 1680 nieuw leven ingeblazen. Het vormenspectrum werd vanaf deze periode groter. De decoraties op het Kangxi-porselein wijken af van het kraakporselein: de typische kraakmotieven zijn vervangen door figuren, landschappen en bloemmotieven. Daarnaast werd het porseleinen vaatwerk vanaf de 18de eeuw geregeld met andere kleuren gedecoreerd, bijvoorbeeld bruin, roze en goud. Vanaf omstreeks 1700 steeg de import van porselein, waardoor de prijs daalde en het product voor een bredere laag van de bevolking beschikbaar kwam. De popularisering van het drinken van thee en koffie werkte deze bredere verspreiding eveneens in de hand.[548]

Tussen circa 1720 en 1730 werd wederom nauwelijks Chinees porselein naar de Nederlanden vervoerd. Het porselein uit de hierop volgende periode, het Qianlong-porselein, kenmerkt zich door een vlotte beschildering en vooral Europese decoratiemotieven.

In totaal zijn in de 17de eeuw ruim 3 miljoen stuks porselein door de VOC geïmporteerd. In de 18de eeuw waren dit maar liefst 47 miljoen stuks.[549]

545 Rinaldi 1989.
546 Ostkamp 2009, 34; In Lisse is ook een hoeveelheid Swatow-goed gevonden tussen het afval van een VOC-beambte. Zie Dijkstra/Ostkamp 2006, 150-151.
547 Kaneda 2003.
548 Bartels 1999, 189.
549 Bartels 1999, 188-190; Volker 1971.

In de 17de eeuw verscheen een nieuw type steengoed op de markt: Aziatisch steengoed. Vooral grote voorraadpotten (martavanen) werden vanuit Zuid-Azië en Thailand naar Nederland geïmporteerd. De martavanen uit het wrak van de Witte Leeuw (gezonken in 1613) wijzen erop dat de import van dit steengoed al aan het begin van de 17de eeuw begon, tegelijk met de invoer van grote hoeveelheden Chinees porselein.[550] De voorraadpotten werden in ieder geval tot in de 18de eeuw naar Europa geïmporteerd.[551]
Vanaf het begin van de 17de eeuw is eveneens rood steengoed vanuit de regio rond Yixing geïmporteerd. De export piekte tussen 1670 en 1725. In de 18de eeuw nam de diversiteit in vormen af en werden met name theeserviezen meegenomen.[552]

550 Van der Pijl-Ketel 1982, 220-243.
551 Bartels 2003b, 73.
552 Bartels 1999, 254.

5.3 Keramiek en interpretatie

In deze paragraaf wordt ingegaan op de interpretatie van keramiek, waarbij de nadruk ligt op importkeramiek. Eerst komt de visie van Appadurai en Kopytoff op de uitwisseling van objecten aan bod. Vervolgens wordt ingegaan op importkeramiek en handel, en importkeramiek en rijkdom. Het doel is om een basis te creëren voor de interpretatie van de keramiek uit Enkhuizen die hierna wordt besproken. In de analyse aan het einde van dit hoofdstuk worden onderstaande gegevens omtrent interpretatie en de data van de keramiek uit Enkhuizen met elkaar verbonden om tot conclusies te komen.

5.3.1 Keramiek als *commodity* en *singularity*

Uit 1986 dateert de bekende bundel 'The social life of things. Commodities in cultural perspective', waaraan onder meer de antropologen A. Appadurai en I. Kopytoff een bijdrage hebben geleverd. Centraal in dit werk staat de waarde van voorwerpen, als economisch, maar vooral als cultureel object. Het boek heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de beeldvorming van de culturele uitwisseling van goederen: uitwisseling moet niet alleen worden gezien als een puur economisch fenomeen en objecten moeten niet slechts worden beschouwd als iets met een materiële waarde.
Een belangrijke term uit het werk van Appadurai en Kopytoff is '*commodity*'. Volgens Kopytoff is een *commodity* een object met een zekere waarde dat wordt geruild voor een ander object (een tegenhanger) met een gelijke waarde. Op het moment van uitwisseling is deze tegenhanger ook een *commodity*. Het primaire doel van de uitwisseling is het verkrijgen van de tegenhanger. Wanneer de uitwisseling is voltooid, zijn de objecten, in ieder geval tijdelijk, geen *commodities* meer.[553] Door Appadurai wordt benadrukt dat een *commodity* niet een object is op zich, maar een fase in het leven van sommige objecten.[554]
Niet altijd is bij uitwisseling sprake van *commodities*. Een uitzondering is uitwisseling op basis van reciprociteit. Een goed voorbeeld hiervan is het uitwisselen van giften. Hoewel giften niet de eigenschappen van *commodities* bezitten, kunnen zij uit dingen bestaan die normaal gesproken wel een *commodity* zijn, bijvoorbeeld voedsel, luxe-goederen of bepaalde diensten.[555]
Een object kan alleen als *commodity* fungeren, oftewel verkoopbaar of uitwisselbaar zijn, als het object iets gemeen heeft met veel andere objecten die ook uitwisselbaar zijn en ongeveer dezelfde waarde hebben.[556] Hiertegenover staan objecten die uniek zijn en niet ingewisseld kunnen worden voor een ander object, zogenaamde '*singularities*'. Dergelijke objecten kunnen nooit als *commodity* fungeren. Dit kan worden verhinderd door de samenleving als geheel, maar ook door de overheid. De objecten hebben vaak een hoge culturele waarde of symbolische betekenis en worden meestal gezien als gemeenschappelijk eigendom van de samenleving. De waarde van de objecten kan niet worden uitgedrukt in geld of goederen. Voorbeelden zijn monumenten, kunstcollecties in bezit van de overheid, religieuze objecten en koninklijke residenties. Ook 'simpele' objecten die normaal gesproken als *commodity* fungeren, kunnen een *singularity* worden.[557]
De status van een *singularity* hoeft geen gemeengoed te zijn. Volgens Kopytoff bestaat in complexe samenlevingen de neiging door individuen of groepen mensen om objecten tot een *singularity* te maken. Een persoon kan bijvoorbeeld speciale herinneringen aan een object hebben, waardoor het object voor dit persoon van onschatbare waarde is en deze er geen

553 Kopytoff 1986, 68-69.
554 Appadurai 1986, 17.
555 Kopytoff 1986, 68-69.
556 Kopytoff 1986, 69.
557 Kopytoff 1986, 69, 73-75.

afstand van wil doen. Voor een ander persoon bestaan deze herinneringen niet. Daardoor ziet deze het object slechts als *commodity*.[558]
Een object kan tijdens zijn leven als *commodity* beginnen en vervolgens een *singularity* worden. Hierna kan het object opnieuw in de uitwisselingssfeer terecht komen en dus weer een *commodity* worden. Dit proces kan zich diverse malen herhalen, waarbij de waarde en betekenis van het object dus steeds verandert. Door Kopytoff wordt deze levensloop aangeduid als de culturele biografie van een object.[559]

Het werk van Appadurai en Kopytoff is van belang voor de interpretatie van keramiek, en importkeramiek in het bijzonder. Veel objecten van keramiek zullen tijdens hun gebruiksfase alleen een economische waarde hebben gehad als gebruiksgoed. Andere voorwerpen zullen hiernaast ook een culturele waarde hebben gehad, zij waren *singularities*. Hierbij kan in de eerste plaats worden gedacht aan objecten van aardewerk die als geschenk zijn gegeven ter gelegenheid van bijvoorbeeld een huwelijk of geboorte. Soms kan op basis van de versiering op een object worden verondersteld dat dit inderdaad het geval is geweest.[560] Voorbeelden zijn borden van Noord-Hollands slibaardewerk met huwelijkssymboliek en grapen waarop namen en jaartallen zijn aangebracht in slib. Ook de vaak fraai versierde stukken importkeramiek zullen in het verleden zijn gebruikt als gift, hoewel dit vaak niet met zekerheid kan worden vastgesteld.[561] Ook wanneer voorwerpen door zeelieden vanuit verre oorden mee naar huis waren genomen als souvenir, zal de herinnering aan de reis en het land van herkomst het object een culturele waarde hebben gegeven. Uiteraard was het mogelijk dat een stuk importkeramiek niet verkregen was bij een speciale gelegenheid of reis, maar deze simpelweg was gekocht als *commodity*. Dit hoeft echter niet te betekenen dat het stuk geen *singularity* kon worden. Veel objecten van importkeramiek zullen niet als functioneel, maar als decoratief voorwerp zijn gebruikt. Het regelmatig voorkomen van secundair doorboorde standringen van borden en kommen wijst hier onder meer op. Het is waarschijnlijk dat aan de sierobjecten een zekere culturele waarde was verbonden.

5.3.2 Importkeramiek en handel

5.3.2.1 Stand van zaken
In Nederland komt tijdens archeologisch onderzoek regelmatig importkeramiek tevoorschijn. Over het algemeen wordt hier niet raar van opgekeken: de aanwezigheid van importaardewerk wordt, zeker in het westen van Nederland, bijna als vanzelfsprekend beschouwd. Wat betreft de manier waarop en waarom de keramiek naar Nederland is gebracht, bestaat echter nog veel onduidelijkheid. De belangrijkste reden hiervoor is het feit dat historische bronnen nauwelijks informatie geven over de manier waarop de keramiek is verspreid. In de bronnen komen slechts incidenteel vermeldingen voor over de handel in keramiek en in vrachtlijsten van terugkerende schepen ontbreekt keramiek vrijwel altijd. Het gebrek aan gegevens maakt het onderzoek naar de verspreidingsmechanismen van importkeramiek lastig.
Dit wordt versterkt door het feit dat de aanwezigheid van importkeramiek slechts zelden op nationale of, beter nog, internationale schaal wordt bestudeerd. Onderzoekers beperken zich doorgaans tot een stad of regio, iets waarop voorliggende studie overigens geen uitzondering is. Debet hieraan is het feit dat een nationaal of internationaal onderzoek om veel gegevens vraagt en zeer tijdrovend is. Desondanks is uit Nederland wel een aantal studies te noemen die

558 Kopytoff 1986, 80.
559 Kopytoff 1986, 66, 90.
560 Ostkamp 2004.
561 Een voorbeeld waarbij dit wel met redelijke zekerheid kan worden gezegd, zijn twee plooischotels van Franse origine uit Akersloot. Zie Kleij 2007, 59, 178 en Jaspers 2007a, 140.

zich richten op de landelijke verspreiding van importkeramiek. Een goed voorbeeld is de recente studie naar aardewerk uit Italië in Nederlandse bodem door N.L. Jaspers.[562] Een ander voorbeeld is de doctoraalscriptie van A. Mars over de verspreiding van Spaanse goudlustermajolica in Nederland en Vlaanderen uit 1987.[563] Uit 2003 dateert een beknopt overzicht van vondsten van Portugese keramiek door M.H. Bartels.[564] Verder is in 2009 een overzicht gepresenteerd van vindplaatsen van Werra-aardewerk in Nederland.[565]
Ook in het buitenland zijn pogingen ondernomen om tot overzicht en interpretatie te komen. De grondlegger van dit onderzoek is G. Dunning. Zijn artikel uit 1968, zowel geprezen als bekritiseerd, staat aan de basis van het onderzoek naar importkeramiek.[566] Naar aanleiding van zijn werk werd in 1980 in Engeland een congres georganiseerd met als thema 'North European pottery imported into Great Britain AD 1200-1500'. De combinatie van gegevens uit historische bronnen, het overzicht van het voorkomen van importkeramiek in Groot-Brittannië en Ierland en de basisgegevens over deze keramiek maken de congresbundel tot basisliteratuur voor een onderzoek naar keramiek en handel.[567] Tot slot moet het overzichtswerk van J. Hurst en anderen uit 1986 over keramiek in Noordwest-Europa in de periode 1350-1650 worden genoemd.[568] Hoewel de informatie in dit boek enigszins is achterhaald, geldt het boek nog steeds als standaardwerk.

5.3.2.2 Oorzaken voor de verspreiding van keramiek

Door Davey en Hodges is een aantal mogelijkheden genoemd over hoe en waarom keramiek is geëxporteerd naar het buitenland. In de eerste plaats kan keramiek als volwaardig handelsproduct zijn vervoerd, met als doel om het in een ander land te verkopen. In dit geval zou de keramiek volgens Davey en Hodges in zowel havensteden als het binnenland moeten worden gevonden en zou de variatie in vormen klein zijn. Keramiek kan eveneens zijn verspreid doordat het door handelaren of zeelieden is meegenomen voor eigen gebruik. Verwacht kan worden dat de keramiek dan met name in handelsplaatsen tevoorschijn komt en de soorten en vormen divers zijn. Een derde mogelijkheid is dat de keramiek als gift door kooplieden en de elite is uitgewisseld. In dit geval zal het aardewerk vooral in handelsplaatsen en bij huizen van de elite worden gevonden. Ten slotte kan de keramiek volgens Davey en Hodges als souvenir zijn meegenomen door zee- en kooplieden van een van hun reizen. De objecten zouden dan vooral in handelsplaatsen voorkomen.[569] Door Killock en Meddens is beargumenteerd dat keramiek ook via kaapvaart kan zijn verworven.[570] Aan deze mogelijkheden kan worden toegevoegd dat de keramiek is meegenomen als bijhandel: door zee- of kooplieden is een kleine hoeveelheid goederen meegenomen naast de hoofdlading, bijvoorbeeld zout of graan, met als doel om dit te verkopen op de plaats van bestemming. Het ging dan waarschijnlijk vooral om goederen die relatief weinig ruimte innamen en bij verkoop een leuke winst opleverden. Hierbij kan worden gedacht aan keramiek, maar bijvoorbeeld ook aan luxe stoffen en voorwerpen van metaal. Tot slot bestaat de mogelijkheid dat keramiek is geïmporteerd als container van een ander product.

5.3.2.3 Betekenis en interpretatie

Bij het onderzoek naar de betekenis van vondsten van importkeramiek wordt vaak de nadruk

562 Jaspers 2007a, 2007b en 2009. Proefschrift in voorbereiding.
563 Mars 1987.
564 Bartels 2003a.
565 Clevis/Van Gangelen 2009, 100.
566 Dunning 1968.
567 Davey/Hodges 1983a.
568 Hurst *et al.* 1986.
569 Davey/Hodges 1983b, 10.
570 Killock *et al.* 2005, 20.

gelegd op de relatie met handelsstromen. Het doel van dit onderzoek is meestal om een overzicht te creëren van de bestaande handelsstromen van een stad of gebied in een bepaalde periode, al dan niet in combinatie met (indien beschikbaar) historische bronnen. De herkomst, hoeveelheid, datering, diversiteit en ruimtelijke context van vondsten van importkeramiek vormen hierbij de basis.

Het artikel van Dunning uit 1968 staat aan de basis van dergelijk onderzoek. Dunning geeft in het stuk een overzicht van de verspreiding van diverse keramieksoorten uit het Noordzee-gebied in de 12de en 13de eeuw. Hij stelt dat de aanwezigheid van importkeramiek wijst op handelscontacten en dat de keramiek als zelfstandig middel kan worden gebruikt om deze handelsstromen te reconstrueren. Hij acht dit met name relevant voor de 12de en 13de eeuw, omdat historische bronnen met betrekking tot handelscontacten voor deze periode grotendeels ontbreken.[571] Door andere onderzoekers is kritiek geuit op deze conclusie. Zij beargumenteren dat voor de periodes waarin historische bronnen wel informatie geven over handelsstromen, de ontwikkeling binnen de aangetroffen importkeramiek niet strookt met de bekende trends in de handel. Het is de vraag in hoeverre keramiek dit wel doet voor de periodes waar geen of nauwelijks historische bronnen voor bekend zijn. Hiernaast is er op gewezen dat van sommige historisch bekende handelsstromen geen enkel aanwijzing in de vorm van keramiek wordt gevonden en dat de verspreiding van keramiek dus geen volledig beeld geeft van handelscontacten.[572]

Eveneens bestaat de mogelijkheid dat keramiek wel via handelsstromen is verplaatst, maar dat geen sprake is van directe handel. Dunning trekt in zijn artikel directe lijnen tussen de plaatsen waar importkeramiek is gevonden en de plaats van waaruit dit product is geëxporteerd (fig. 125).[573] Een voorbeeld zijn de incidentele vondsten van aardewerk uit de Saintonge-streek in Nederland (Staveren en Aardenburg) en Scandinavië (Bergen en Gothenburg).[574] Dunning gaat op basis van deze vondsten uit van directe handelscontacten tussen de Saintonge-streek en de vindplaatsen van de keramiek. Dit hoeft echter niet het geval te zijn. Meer waarschijnlijk is dat, gezien de vele vondsten van dit aardewerk in Groot-Brittanië, het Saintonge-aardewerk eerst naar een havenplaats in Engeland is vervoerd en pas hierna naar de Lage Landen of Scandinavië. Ook kan een product via meerdere handelsstromen de plaats van bestemming hebben bereikt. Een voorbeeld hiervan is de verspreiding van het Rijnlandse steengoed in de late Middeleeuwen: het steengoed werd via de rivieren vervoerd naar Zeeland, vanwaar een deel werd geëxporteerd naar Londen. Vanuit Londen werd een deel van het steengoed opnieuw uitgevoerd naar diverse plaatsen in Engeland.[575]

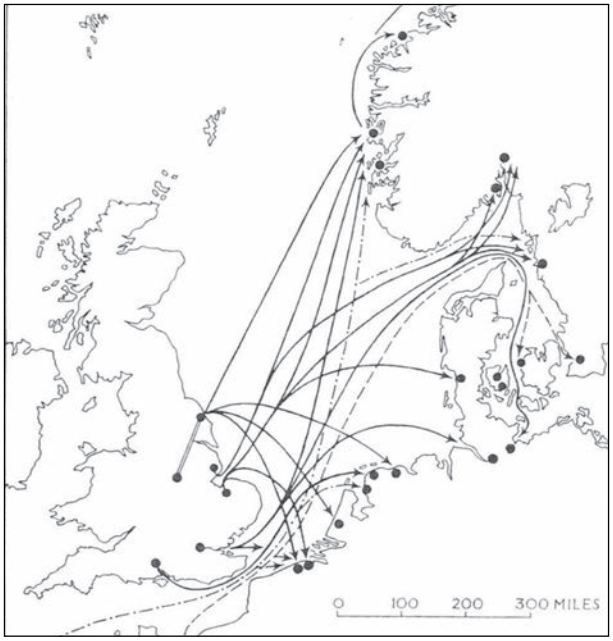

Fig. 125 Kaart met handelsroutes over de Noordzee in de late 13de en vroege 14de eeuw op basis van aardewerkvondsten. Dunning 1968, 52.

571 Dunning 1968, 35, 53.
572 Davey/Hodges 1983b, 1.
573 Dunning 1968, 52.
574 Dunning 1968, 45-47.
575 Verhaeghe 1992, 107-108.

Niet alleen is geopperd dat vondsten van importkeramiek informatie kunnen geven over het bestaan van handelsstromen, volgens sommige onderzoekers bieden zij mogelijk ook inzicht in de frequentie van deze handel. Wanneer een bepaalde keramieksoort uit bijvoorbeeld het zuiden van Spanje vanaf een bepaalde periode minder in Nederland wordt gevonden of zelfs helemaal verdwijnt, duidt dit wellicht op afname van de handel met dit gebied of het wegvallen van deze handelsstroom. Omgekeerd kan het verschijnen van een keramieksoort uit een bepaald gebied wijzen op nieuwe handelscontacten.[576] Door F. Verhaeghe is beargumenteerd dat veranderingen in de aanwezigheid van importkeramiek uit een bepaald gebied ook andere oorzaken kunnen hebben, bijvoorbeeld de opkomst van concurrerende producten of veranderingen in het gedrag van consumenten.[577] Over dit laatste, het consumentengedrag, heeft H. Blake een artikel geschreven. Hij gaat in op het begrip 'vraag', oftewel de goederen waar door één of meer personen behoefte aan is. Volgens Blake is keramiek een elastisch handelsgoed, omdat het geen noodzakelijk product is en haar functie kan worden vervuld door soortgelijke objecten van een ander materiaal. In hoeverre er in het verleden toch vraag naar een bepaald type keramiek bestond, was afhankelijk van prijs, smaak, gewoontes en sociaal-culturele factoren. Veranderingen in de aanwezigheid van keramiek kunnen op deze manier veranderingen weergeven op sociaal, cultureel en economisch vlak.[578]

5.3.2.4 Importkeramiek in Nederland

Om op basis van archeologische bronnen inzicht te verkrijgen in de manier waarop en waarom keramiek naar Nederland is gekomen, moet in de eerste plaats worden gekeken naar de verspreiding en hoeveelheid van vondsten van verschillende soorten importkeramiek. Een dergelijk inventariserend onderzoek is voor deze studie uiteraard te tijdrovend. Daarom zal hier slechts worden ingegaan op het algemene beeld dat uit de literatuur naar voren komt.[579] Dit beeld is de uitkomst van tot dusver uitgevoerd onderzoek en geeft dus de huidige stand van zaken weer.

Op basis van de verspreiding in Nederland kan importkeramiek grofweg worden ingedeeld in twee groepen. De eerste groep omvat importkeramiek dat in het grootste deel van Nederland in meer of mindere mate wordt gevonden. Hierbij moet worden opgemerkt dat de meeste vondsten worden gedaan in de kustprovincies. In ieder geval valt Chinees porselein binnen deze groep en vermoedelijk ook de Italiaanse Compendiario- en Berrettino-faience en het Duitse Werra- en Weser-aardewerk. Behalve hun verspreiding delen de keramieksoorten in deze groep nog een andere eigenschap, namelijk de relatief grote hoeveelheden waarin de keramiek tijdens archeologisch onderzoek wordt gevonden. Dit wijst erop dat vrij grote aantallen van de keramiek naar Nederland zijn vervoerd.
De tweede groep wordt gevormd door importkeramiek dat vrijwel uitsluitend wordt gevonden in en in de omgeving van steden en dorpen in West-Nederland die waren verbonden met scheepvaart. Onder meer majolica uit Spanje, keramiek uit Portugal, Swatow-goed uit China en bepaalde typen keramiek uit Italië (bijvoorbeeld Calligrafico Naturalistico en A Raffaellesca) behoren tot deze groep. De keramiek uit deze groep wordt over het algemeen in kleine aantallen gevonden.
Sommige typen importkeramiek zijn (nog) niet goed in een van beide groepen in te delen, waaronder keramiek uit Frankrijk. Dit wordt vooral veroorzaakt door het feit dat deze keramiek niet altijd wordt herkend als zijnde Frans en nog veel onduidelijkheid bestaat over

576 Verhaeghe 1992, 99; N.L. Japsers noemt dit bijvoorbeeld als hypothese voor de verschillen in herkomst van vondsten van Italiaanse keramiek in Nederland en Engeland. Jaspers 2007a, 129, 137, 146-147.
577 Verhaeghe 1992, 99.
578 Blake 1980, 5, 8; Davey/Hodges 1983b, 13.
579 Zie voor literatuur die ingaat op de verspreiding van importkeramiek in Nederland bijvoorbeeld Mars 1987, Bartels 2003a, Dijkstra/Ostkamp 2006, 148-154, Jaspers/Ostkamp 2006, 35, Jaspers 2007a, 139 en Verhoeven 1990.

de verspreiding hiervan.
Bovengenoemde indeling is eigenlijk te simplistisch: voor de keramieksoorten in de eerste groep is het bijvoorbeeld waarschijnlijk dat zij bij hun introductie in Nederland tot de tweede groep behoorden en pas in een later stadium bij de eerste groep kunnen worden ingedeeld. Om het beeld simpel te houden en niet te verzeilen in subgroepen zal hier echter een indeling in twee groepen worden gebruikt.

De kernvraag die naar aanleiding van deze tweedeling rijst, is waarom sommige soorten importkeramiek tot de eerste groep behoren en andere tot de tweede groep, oftewel welke mechanismen aan de import en verspreiding van beide groepen ten grondslag liggen.
Voor het porselein is goed te verklaren waarom deze tot de eerste groep behoort: porselein werd in grote hoeveelheden door de VOC in Azië ingekocht en in Nederland via reguliere handelsstromen verkocht, waardoor de keramiek werd verspreid over het hele land.
Voor de meeste andere typen importkeramiek is het echter veel lastiger om te verklaren waarom zij tot een van beide groepen behoren. Het beste voorbeeld om dit verder uit te diepen is de keramiek uit Italië. De meeste typen Italiaanse keramiek worden alleen gevonden in plaatsen die verbonden zijn met scheepvaart. Deze keramiek wordt vaak in relatief kleine aantallen gevonden. De vondsten van Compendiario- en Berrettino-faience zijn echter veel talrijker en het verspreidingsgebied van deze keramiek is bovendien groter. Dit duidt erop dat deze faience in vrij grote aantallen naar Nederland is vervoerd en via reguliere handelsstromen is verkocht.
De vraag is nu waarom dit bij de ene keramieksoort uit Italië wel het geval is en bij de andere niet. De keramiek is tenslotte allemaal op dezelfde manier naar Nederland vervoerd - per schip - en in dezelfde plaatsen uitgeladen, namelijk in de havensteden. Waarom zijn sommige keramieksoorten vervolgens alleen binnen de stad en haar directe omgeving verspreid en andere via handelsstromen naar diverse gebieden in het land vervoerd? En waarom zijn sommige keramieksoorten slechts mondjesmaat meegenomen, terwijl andere in aanzienlijke hoeveelheden naar Nederland zijn verscheept?
Door Jaspers is beargumenteerd dat de verschillen in hoeveelheden van geïmporteerd Italiaans aardewerk mogelijk samenhangen met de frequentie van handel op bepaalde regio's in Italië. De vele vondsten Berrettino-aardewerk brengt zij bijvoorbeeld in verband met de graanhandel op Ligurië.[580] Hoewel hier waarschijnlijk een kern van waarheid in zit, verklaart dit niet alles. Het bestaan van regelmatige handelsbetrekkingen met een regio in Italië betekende namelijk niet dat automatisch ook veel keramiek uit deze regio werd meegenomen. Bovendien verklaart dit niet waarom van sommige soorten keramiek uit deze regio veel is geïmporteerd en van andere soorten weinig. Het Berrettino uit Ligurië wordt bijvoorbeeld in grote aantallen gevonden, terwijl het Ligurisch wit uit dezelfde regio veel minder vaak wordt aangetroffen. Dit wijst erop dat de keramiek selectief is meegenomen.

Vermoedelijk vormde vraag vanuit het thuisland een belangrijke reden voor het wel of niet importeren van grote hoeveelheden keramiek, dus importkeramiek uit de eerste groep, naar het thuisland. De objecten moesten tenslotte worden afgezet en dit kon alleen als veel mensen de voorwerpen wilden hebben. Deze vraag zal niet spontaan zijn ontstaan, maar zijn aangewakkerd door kleine hoeveelheden keramiek die Nederland aanvankelijk bereikten via bijhandel. Het reeds bestaan van een handelsstroom was hierbij van eminent belang. De voorwerpen werden aantrekkelijk gevonden, waardoor vraag ontstond naar de keramiek. Dat Berrettino- en Compendiario-faience in de smaak vielen, blijkt onder meer uit de vele imitaties in Nederlandse majolica. Koop- of zeelieden zullen op de vraag naar bepaalde soorten faience

580 Jaspers 2007a, 129, 137, 146-147; Jaspers/Ostkamp 2006, 35.

hebben ingespeeld door de keramiek in relatief grote aantallen te importeren. We kunnen vanaf dit moment waarschijnlijk niet meer spreken van bijhandel. De keramiek was vermoedelijk nooit het hoofdbestanddeel van de lading van een schip, maar gezien de hoeveelheden die zijn geïmporteerd, moet de keramiek nu waarschijnlijk wel als reguliere handelswaar worden bestempeld. Over de manier waarop de keramiek vervolgens in Nederland is verspreid, is niets bekend.
Iets wat de importkeramiek uit de eerste groep gemeen heeft, is het feit dat de objecten er aantrekkelijk uitzien, maar toch relatief snel en goedkoop zijn geproduceerd. Vermoedelijk heeft dit bijgedragen aan de populariteit van de objecten in Nederland: zij waren betaalbaar en daarom voor een breed publiek toegankelijk. Dit zal de vraag naar de keramiek hebben verhoogd.

Op basis van bovenstaande kunnen twee verklaringen worden gegeven voor het feit dat sommige typen importkeramiek tot de tweede groep behoorden en dus slechts in beperkte mate zijn geïmporteerd en nauwelijks in Nederland zijn verspreid. De eerste verklaring is dat de mogelijkheden tot het importeren van de keramiek beperkt waren, bijvoorbeeld doordat slechts incidenteel handel met de regio van herkomst werd gedreven. Door middel van historisch onderzoek naar handelsstromen kan worden vastgesteld of deze verklaring mogelijk opgaat. Hiernaast kan het ontbreken van een omvangrijke vraag naar de keramiek als verklaring worden gegeven.
Gezien de geringe vondsten en beperkte verspreiding van importkeramiek uit de tweede groep is het niet waarschijnlijk dat het aardewerk is meegenomen als regulier handelsgoed. Vermoedelijk is veel keramiek als bijhandel door zeelieden vervoerd naar hun bestemmingshaven in Nederland, waar de producten vervolgens zijn verkocht. Het aardewerk kan ook door zeelieden als souvenir of voor eigen gebruik zijn meegebracht.

5.3.3 Importkeramiek en rijkdom

Het is vrij algemeen aanvaard dat archeologische vondsten in een gesloten context, bijvoorbeeld een beerput, inzicht kunnen verschaffen in de sociale status en rijkdom van het huishouden dat de spullen heeft weggegooid. Doordat over het algemeen veel keramiek wordt gevonden in vondstcomplexen, neemt deze materiaalgroep vaak een belangrijke plaats in binnen het onderzoek.[581]

5.3.3.1 De status van keramiek

In de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd waren diverse soorten keramiek verkrijgbaar in Nederland. De status van deze keramieksoorten was verschillend.[582] Door onderzoekers is gesteld dat de status van een keramieksoort of object hoger was als het om een relatief schaars product ging, het een grote afstand had afgelegd, de productiekosten hoog waren, het was gedecoreerd en met name een representatieve functie had.[583] Uitgaande van deze criteria was een keramisch object met een hogere status in principe duurder dan een object met een lagere status. Een huishouden dat meer te besteden had, zal daarom meer keramiek met een hoge status in bezit hebben gehad dan een minder bedeeld huishouden.
Op basis van de status zijn door Gaimster de aanwezige typen keramiek in Duisburg voor de

581 Zie bijvoorbeeld Carmiggelt 1993. Benadrukt dient te worden dat bij het onderzoek naar een gesloten vondstcomplex doorgaans ook de andere vondsten en voedselresten een belangrijke rol spelen bij de interpretatie.
582 Ook Carmiggelt heeft het in zijn artikel uit 1993 over 'duurder' en 'gewoon' aardewerk. Hij meent dat de verhouding tussen deze groepen een indicatie geeft van de welstand van een huishouden, wat hij berekent tot een aardewerk-welstandquotiënt. Carmiggelt 1993.
583 Gaimster 2006, 137, 142.

periode 1400-1800 in een hiërarchie geplaatst (fig. 126).[584] In het schema neemt onder meer de geïmporteerde Nederlandse majolica een plaats in als keramieksoort met een hoge status. Volgens Gaimster was de majolica uitermate geschikt als statusobject, omdat de decoratie snel en makkelijk aan de heersende mode kon worden aangepast. Hierdoor bleef de status van de majolica hoog.[585]

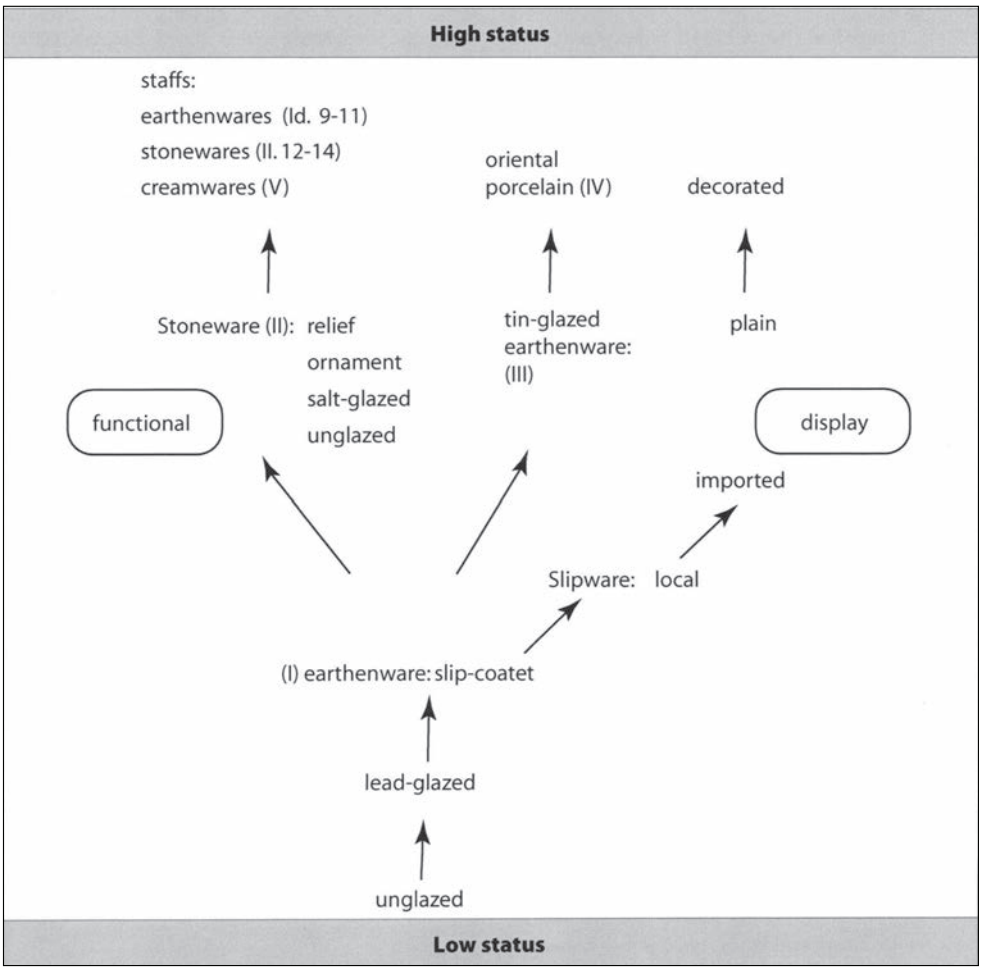

Fig. 126 Hiërarchie in het aardewerk in het Nederrijns gebied. Gaimster 2006, 145.

Zoals Gaimster ook zelf al aangeeft, is het schema te simplistisch. In de eerste plaats waren sommige keramieksoorten, bijvoorbeeld het porselein, niet gedurende de hele periode die het schema beslaat beschikbaar. Hiernaast verschilde de status van een keramieksoort in tijd en ruimte. Dit vraagt om verdere uitleg.
Dat de status van een keramieksoort door de tijd heen verandert, kan verschillende oorzaken hebben. Het was bijvoorbeeld mogelijk dat door technische vernieuwingen of het goedkoper worden van grondstoffen de productie van een keramieksoort goedkoper werd. Hierdoor daalde de prijs van het product en was deze voor een bredere laag van de bevolking beschikbaar. De status van de keramiek daalde op dit moment. Hiernaast is bij de introductie van een nieuw product op de markt altijd sprake van een popularisatie-effect: direct na de introductie van het product heeft het een hoge status en wordt het slechts gevonden in elitaire kringen. Na verloop van tijd verliest het product haar 'nieuwigheid' en is de elite niet langer geïnteresseerd. Het product verschuift nu naar lagere sociale klassen.[586]

584 Gaimster 2006, 145.
585 Gaimster 2006, 137, 142.
586 Gaimster 2006, 137, 143.

De status van een keramiektype is eveneens afhankelijk van ruimte, oftewel de plaats of regio waar de keramiek is gebruikt en uiteindelijk weggegooid. In dit verband zijn met name de kosten van het vervoer van het product van belang: de transportkosten over land waren over het algemeen acht tot tien keer zo duur als over water.[587] Wanneer bijvoorbeeld een object vanuit een productieplaats in Antwerpen over land naar Den Bosch moest worden verplaatst, was dit aanzienlijk duurder dan wanneer het object naar Amsterdam werd verscheept (zie ook onder).
Door deze factoren, die veroorzaken dat voor iedere regio en iedere periode de hiërarchie binnen de keramieksoorten verschillend was, is het erg lastig om deze hiërarchie in de vorm van een schema te vatten.

Vrijwel alle importkeramiek die in Nederland wordt gevonden, voldoet aan de criteria van keramiek met een hoge status.[588] De status van de verschillende soorten importkeramiek was echter niet gelijk. Een keramieksoort die bijvoorbeeld slechts zelden werd geïmporteerd of zeer rijk was gedecoreerd, had in principe een hogere status dan een geïmporteerde keramieksoort die in vrij grote aantallen op de markt verscheen of slechts met een paar penseelstreken was versierd. De status van een type importkeramiek lag echter niet vast. Een voorbeeld van keramiek met een wisselende status is Chinees porselein. In de eerste helft van de 17de eeuw verscheen het porselein nog in beperkte mate op de markt. Het product had hierdoor een hoge status en was vermoedelijk vooral in bezit van de elite. In de periode hierna werd het porselein veel vaker aangeboden, waardoor de prijs en de status van het product daalde. Porselein was nu voor een bredere laag van de bevolking bereikbaar: vrijwel ieder huishouden had een theeservies van porselein in de kast staan.

Bij onderzoek naar vondstcomplexen wordt er vaak op gewezen dat de aanwezigheid van importkeramiek wijst op een rijk huishouden. Maar is dit wel het geval? Hadden minder welgestelde huishoudens deze objecten misschien ook in bezit?

5.3.3.2 Importkeramiek in context

Veel importkeramiek wordt gevonden in ophogingslagen. Een voorbeeld hiervan is het aanplempingspakket van het eiland Vlooijenburgh in Amsterdam, dat is gevormd tussen 1593 en 1596. In het pakket was vrij veel importkeramiek aanwezig, onder meer uit Italië en China.[589] De vondsten kunnen in dit geval niet worden onderzocht als mogelijke indicator van rijkdom, omdat de voorwerpen afkomstig zijn van meerdere huishoudens. In het geval van gesloten vondstcomplexen, bijvoorbeeld beerputten, is dit wel een mogelijkheid. Soms is het zelfs mogelijk om deze vondstcomplexen aan personen of families te verbinden. In de praktijk blijkt dat vooral de rijkere huishoudens aan percelen, en dus bijvoorbeeld beerputten, kunnen worden gekoppeld, omdat zij vaak hun sporen hebben achtergelaten in historische bronnen. 'Jan met de pet' daarentegen is vaak veel lastiger op te sporen en aan een vondstcomplex te verbinden. Het gevolg hiervan is dat bij vondstcomplexen die aan personen kunnen worden gekoppeld, het vrijwel altijd gaat om een elitaire context.
In Nederland zijn diverse vondstcomplexen te noemen waarin importkeramiek aanwezig is en die kunnen worden gekoppeld aan de elite. In Veere werden bijvoorbeeld een kan en kom van goudlustermajolica uit Spanje in een beerput gevonden die dateert in de periode 1425-1500.[590] Hoewel geen onderzoek is gedaan naar de bewoners van het pand is wel duidelijk dat hier

587 Allan 1983, 43.
588 Een uitzondering zijn in ieder geval de Iberische amforen, die naar Nederland zijn gekomen als verpakkingsmateriaal.
589 Jaspers 2007a, 114-115; Ostkamp 2003, 17-18.
590 Vreenegoor/Kuipers 1996.

een rijke familie woonde: het huis waar de beerput bij hoorde, was een van de voornaamste koopmanshuizen van de stad. Fragmenten van een gemarmerd bord uit Toscane kwamen tevoorschijn bij kasteel Nijevelt, in de buurt van Utrecht.[591] In een beerkelder van kasteel Werkeren bij Zwolle werd een bord van Spaanse goudlustermajolica en kan uit het Mediterrane gebied gevonden tussen materiaal uit de periode 1475-1650.[592] Een volledig witte plooischotel uit Frankrijk behoorde ooit tot de inventaris van het Limburgse kasteel Kessel.[593]

Maar weinig gesloten vondstcomplexen met importkeramiek kunnen met enige zekerheid aan lagere bevolkingsklassen worden verbonden. In Alkmaar zijn diverse beerputten uit de eerste helft van de 17de eeuw onderzocht die hebben toebehoord aan de lagere bevolkingsklassen. Een deel van deze putten bevatte Italiaans tinglazuuraardewerk en porselein.[594] In Enkhuizen en Hoorn is importkeramiek gevonden in diverse beerputten die waarschijnlijk moeten worden gekoppeld aan de middenklasse of lagere klassen.
Vondsten uit niet-gesloten vondstcomplexen die zijn te koppelen aan een niet-elitaire context zijn meer talrijk. In bijvoorbeeld de Noord-Hollandse dorpen Akersloot, Graft en De Rijp zijn diverse objecten van keramiek uit Frankrijk en Italië verzameld.[595] In de dorpen woonden vooral boeren en zeelieden. Een ander voorbeeld is Walraversijde, een vissersdorp aan de Vlaamse kust. Hoewel hier voornamelijk vissers woonden, zijn over de hele nederzettingen veel vondsten gedaan van importaardewerk uit Spanje, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië.[596] Uit Engeland zijn soortgelijke voorbeelden bekend: op de Scilly-eilanden, ten zuidwesten van Engeland, werd relatief veel importmateriaal gevonden tussen het afval van de vissersgemeenschappen.[597]

Op basis van de bestaande literatuur komt een zeker patroon naar voren. In het oosten en zuiden van het land lijkt importkeramiek met name voor te komen in elitaire context. In plaatsen in het westen van het land die verbonden waren met scheepvaart bevindt importkeramiek zich tussen het afval van een bredere laag van de bevolking. Hoe kan dit verschil in verspreiding over de verschillende lagen van de bevolking worden verklaard?
In de eerste plaats speelt waarschijnlijk de verkrijgbaarheid van de importkeramiek een rol. In de havensteden kwam de keramiek binnen en daardoor kon men er hier vermoedelijk vrij makkelijk de hand op leggen. De toegang tot de keramiek in de havensteden was dus groot. Voor een deel van de eigenaren van importkeramiek geldt vermoedelijk dat zij de keramiek niet in een havenstad hebben gekocht, maar in de productieregio in het buitenland. Dit geldt bijvoorbeeld mogelijk voor de zeelieden uit dorpen als Graft en De Rijp en het vissersdorp Walraversijde. Ook hier speelt de toegang tot de keramiek een belangrijke rol.[598]
Hiernaast was vermoedelijk ook de prijs van de importkeramiek van invloed op de verspreiding over verschillende lagen van de bevolking. In en rond de havensteden was de prijs van importkeramiek waarschijnlijk lager dan in de rest van Nederland. Doordat de stukken vermoedelijk vooral als bijhandel of ondergeschikte lading zijn meegenomen, hadden de kosten van het vervoer over zee waarschijnlijk geen of nauwelijks invloed op de prijs van de voorwerpen. Deze kosten werden ten slotte doorberekend op de prijs van de hoofdlading. Als de stukken keramiek echter vanuit de havenstad verder moesten worden vervoerd over

591 De Kam 2006, 97.
592 Clevis 2005, 114-115.
593 Clevis/Thijssen 1989.
594 Bitter 2008, 161-162.
595 Zie voor Akersloot Kleij 2007, 57-59. Een aantal vondsten van Italiaans aardewerk uit Graft en De Rijp zijn gepubliceerd in Baart 2008.
596 Pieters *et al.* 2006, 49.
597 Allan 1994, 49.
598 Pieters *et al.* 2006, 49.

binnenwater of land, stegen de vervoerskosten snel. Hoe de prijs van de importkeramiek zich verhield tot de prijs van de in Nederland geproduceerde keramiek is niet bekend. Het is daarom niet te zeggen of een faience-bord uit Italië in de tweede kwart van de 17de eeuw (veel) duurder was dan een Nederlands bord van faience.[599]

Het feit dat importkeramiek vaak wordt gevonden in rijke context, heeft bijgedragen aan het beeld van de producten kostbare objecten waren. Het is de vraag of dit klopt. De elite had de keramiek wellicht niet zozeer in bezit om haar geldelijke waarde, maar meer om haar waarde als curiositeit, modieus voorwerp of sierobject. Het feit dat importkeramiek soms deel uitmaakte van rariteitenkabinetten is hierbij tekenend. Een voorbeeld is een schilderij van een rariteitenkabinet door Frank II Francken uit omstreeks 1625, waarop zowel een kom van kraakporselein als een terra sigillata kom uit Portugal is afgebeeld (fig. 127). Een andere voorbeeld is de verzameling rariteiten van Rembrandt, die onder meer Italiaans glas en aardewerk omvatte, evenals Chinees porselein.[600]

Fig. 127 Een rariteitenkabinet door Frank II Francken, rond 1620/25. Collectie Kunsthistorisches Museum, Wenen.

599 Door Bitter is gesteld dat in de eerste helft van de 17de eeuw Nederlandse faience mogelijk net zo duur was als Italiaans tinglazuuraardewerk of porselein. Bitter 2008, 162.

600 Zie de boedelinventaris van Rembrandt, opgemaakt naar aanleiding van zijn faillissement in 1656. De rariteiten stonden in de 'Kunst Caemer'. De boedel is raadpleegbaar op de website van het stadsarchief van Amsterdam.

Vondsten van geïmporteerde keramiek kunnen op basis van deze conclusies niet zonder meer worden gezien als teken voor rijkdom. Door Gaimster is terecht opgemerkt dat keramiek binnen een gesloten vondstcomplex alleen als indicator van sociale status kan worden gebruikt als een vergelijking tussen vondstcomplexen uit dezelfde stad/dorp of regio plaatsvindt.[601]

601 Gaimster 2006, 137.

5.4 Vondstcomplexen uit Enkhuizen

5.4.1 Inleiding

In deze paragraaf volgt een overzicht van enkele vondstcomplexen uit Enkhuizen (fig. 128). Hierbij wordt alleen ingegaan op de keramiek. De vondstcomplexen kunnen worden ingedeeld in twee groepen, namelijk de gesloten en niet-gesloten complexen. Onder de eerste categorie vallen onder meer de vondsten uit water- en beerputten. Niet-gesloten vondstcomplexen zijn bijvoorbeeld ophogingslagen of dempingspakketten. De definities gesloten en niet-gesloten kunnen aanleiding geven tot verwarring: ook bijvoorbeeld een ophogingslaag is in wezen namelijk een gesloten complex. De laag kan tenslotte duidelijk in tijd en vaak ook in ruimte worden afgebakend. Een belangrijk verschil is dat de inhoud van putten over het algemeen volledig kan worden meegenomen en bestudeerd. Bij ophogingslagen en dempingspakketten is dit vrijwel nooit het geval: het vondstcomplex loopt door buiten het areaal dat wordt opgegraven en het verzamelde vondstmateriaal moet daarom als steekproef worden beschouwd.
Beide complextypen geven informatie over de materiële cultuur in een bepaalde periode. Het vondstmateriaal uit gesloten vondstcomplexen is meestal afkomstig van één huishouden en geeft daarom ook inzicht in het consumptiepatroon en de sociaal-economische positie van een specifiek huishouden. De vondsten uit niet-gesloten vondstcomplexen doen dit niet, omdat zij niet kunnen worden gekoppeld aan huishoudens. Desondanks is dit materiaal van grote waarde. In de eerste plaats dateren de ophogings- of dempingspakketten over het algemeen uit een korte periode: vaak is het materiaal in één keer gestort. Soms kan aan de hand van historische bronnen op het jaar nauwkeurig worden bepaald wanneer het materiaal is opgebracht, waardoor een *terminus ante quem* datering voor de vondsten kan worden gegeven. Daarnaast bevatten ophogings- en dempingspakketten vaak grote hoeveelheden keramiek. Een statistische analyse van deze keramiek, mits het vondstmateriaal nauwkeurig (zonder vervuiling uit andere lagen) en niet selectief is verzameld, geeft daarom een zeer betrouwbaar beeld van de verhoudingen binnen de keramieksoorten in een bepaalde periode, evenals de vormen en types die in omloop waren. Dit wordt versterkt door het feit dat het materiaal afkomstig is van verschillende huishoudens, waardoor de keramiek een meer representatief beeld geeft dan het materiaal van één huishouden. Met name dempingspakketten in havens of grachten, of dikke ophogingspakketten gestort voor het in cultuur brengen van een nieuw stadsdeel, blijken geschikt voor onderzoek, omdat deze doorgaans veel vondstmateriaal bevatten. Dergelijke ophogingspakketten komen met name voor in steden in de laaggelegen delen van Nederland en dateren veelal uit de 16de of 17de eeuw.

De complexdateringen zijn bepaald op basis van de objectdateringen (de periode waarbinnen het object is geproduceerd) van de aanwezige voorwerpen. De ondergrens van het complex ligt met deze methode in principe bij het jongst mogelijke productiejaar van het oudste object (vaak afgerond op een kwart eeuw) en de bovengrens bij het oudste mogelijke productiejaar van het jongste object. In sommige complexen zijn voorwerpen aanwezig waarvan de typedatering ver buiten de datering van de overige objecten valt, doordat deze voorwerpen pas op 'hoge leeftijd' zijn weggegooid. De objectdateringen van deze stukken zijn niet van invloed op de complexdatering.
Doordat de niet-gesloten vondstcomplexen waarschijnlijk in één keer zijn gestort, is het mogelijk om een datering aan de depositie te geven. Voor een aantal complexen is deze datering op basis van historische bronnen zeer strak te bepalen. Bij de overige ophogingslagen is de datering gesteld rond het jongste jaar van de complexdatering. Voor de gesloten complexen kan de datering van depositie niet nauwkeurig worden bepaald, omdat het materiaal in principe niet in één keer is gestort, maar geleidelijk is geaccumuleerd.

Opgraving	Jaar	Complextype	Gesloten	Complexdat.	Dat. depositie	MAE
EBF	1994	Afvalkuil (S36)	x	1450-1525		32
Vijzeltuin-Oost	2010	Ophogingslaag		1475-1500	rond 1500	95
EBF	1994	Waterput/beerput (S41)	x	1475-1525		36
EBF	1994	Beerput (S56)	x	1475-1525		20
EBF	1994	Beerput (S54)	x	1500-1550		51
EBF	1994	Afvalkuil (S53)	x	1500-1550		25
EBF	1994	Beerput (S87)	x	1500-1550		184
Kaasmarkt-NHD	2010	Dempingspakket haven		1525-1545	in of kort na 1544	358
Vijzeltuin-West	2010	Ophogingslaag		1570-1585	kort na 1580	177
EBF	1994	Asplek (V196)	x	1575-1625		17
Molenweg 7	2010	Ophogingslaag		1580-1591	1591	341
De Baan I	2004	Ophogingslaag		1575-1605	kort na 1600	281
De Baan II	2005	Ophogingslaag		1575-1605	kort na 1600	106
Molenweg 7	2010	Beerkuil (S28)	x	1600-1620		27
De Baan I	2004	Ophogingslaag		1620-1640	rond 1640	846
Torenstraat-Baansteeg	2008	Beerput (S41)	x	1630-1660		111
Molenweg 7	2010	Tonput (S25)	x	1675-1725		73
EBF	1994	Kuil (S57)	x	1675-1700		36
EBF	1994	Waterput (S35)	x	1675-1725		91
EBF	1994	Waterput (S66)	x	1675-1725		109
EBF	1994	Waterput (S50)	x	1675-1725		54
EBF	1994	Kuil (S67)	x	1725-1775		20

Fig. 128 Een overzicht van de onderzochte vondstcomplexen uit Enkhuizen.

De vondstcomplexen dateren uit de periode 1450-1775. Voor de periode hiervoor en hierna zijn geen of geen geschikte complexen voorhanden. Alle gesloten vondstcomplexen met meer dan tien MAE zijn gebuikt. Eigenlijk is dit MAE te laag om een goede analyse van een complex mogelijk te maken.[602] Omdat het aantal beschikbare vondstcomplexen in Enkhuizen echter beperkt is (slechts 15 complexen), is ervoor gekozen om ook de kleinere complexen mee te nemen in dit onderzoek.
Niet-gesloten complexen zijn geselecteerd op basis van de hoeveelheid keramiek en de periode waaruit het materiaal dateert. Alleen de complexen met een strakke datering, het liefst met historisch bekende datering van de ophoging of demping, zijn gebruikt.

Hoewel in dit hoofdstuk de nadruk ligt op importkeramiek, worden ook de overige keramieksoorten bij de vondstcomplexen besproken. In de fasering zal ook kort worden ingegaan op deze inheemse producten. Per complex wordt eerst het steengoed, vervolgens het aardewerk uit Nederland en ten slotte de importkeramiek behandeld (op volgorde van herkomst, van noord naar zuid).
In de tellingen zijn kleipijpen, knikkers, spinstenen en pijpaarden beeldjes buiten beschouwing gelaten. Ook zijn stukken keramiek die ver buiten de complexdatering vallen en waarschijnlijk niet bij het vondstcomplex horen, oftewel 'ruis' zijn, niet meegenomen in de telling.

602 Carmiggelt acht 30 MAE als minimum voor een betrouwbare analyse van een vondstcomplex. Carmiggelt 1993, 56.

Een deel van de vondstcomplexen is al in 2009 bekeken in het kader van een materiaalpracticum.[603] Dit zijn de gesloten vondstcomplexen van de opgraving Enkhuizer Banket Fabriek uit 1994. De keramiek uit de overige complexen is in het kader van dit onderzoek gedetermineerd. In een aantal gevallen waren de vondsten in het verleden al uitgewerkt. De determinatielijsten waren echter niet bruikbaar voor analyse, waardoor de keramiek opnieuw is bekeken.

Bij alle complexen wordt in de vorm van tabellen en cirkeldiagrammen een overzicht gegeven van de hoeveelheid fragmenten, het MAE per baksel en de herkomst van het materiaal. Bij redelijke hoeveelheden importkeramiek zijn bovendien tabellen en cirkeldiagrammen opgenomen die alleen van toepassing zijn op deze vondsten. In het geval van een gesloten vondstcomplex is eveneens een inventarislijst opgenomen.
Wanneer voor een object het Deventer-systeemtype kon worden bepaald, is deze in de tekst vermeld. Als het type niet wordt genoemd, betekent dit dat het type niet bekend is. Alleen bij de gesloten vondstcomplexen is hiervan afgeweken als uit de inventarislijst het type kan worden herleid.

5.4.2 Relevante vondstcomplexen uit de periode 1450-1775

Opgraving Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Afvalkuil (S36, V080)
Complexdatering 1450-1525

Minimaal 32 objecten van keramiek zijn in de afvalkuil gevonden (fig. 129 t/m 132). De keramiekvondsten zijn erg fragmentarisch: geen van de voorwerpen is archeologisch compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	2	1	3,1
echt steengoed (s2)	2	1	3,1
grijsbakkend aardewerk (g)	1	1	3,1
roodbakkend aardewerk (r)	81	27	84,4
witbakkend aardewerk (w)	8	2	6,3
totaal	94	32	100

Fig. 129 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalkuil S36 opgraving EBF.

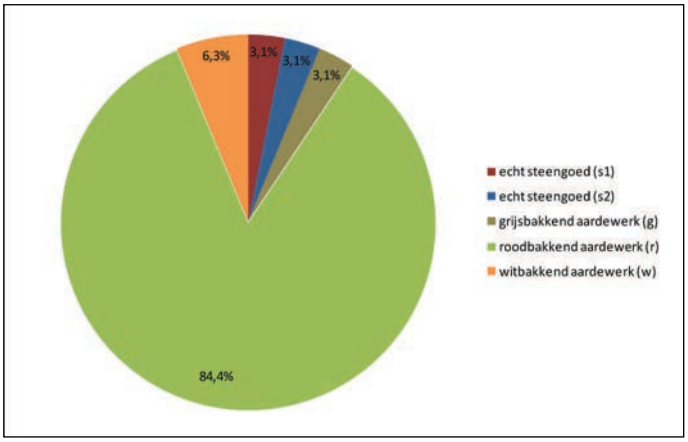

Fig. 130 Percentages keramieksoorten afvalkuil S36 opgraving EBF.

603 Duijn 2010a.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	90	30	94
Duitse Rijnland	4	2	6
totaal	94	32	100

Fig. 131 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek afvalkuil S36 opgraving EBF.

typecode	MAE
s1-dri-2	1
s2-kan-	1
g-	1
r-bak-1	6
r-bor-1	3
r-gra-10	1
r-gra-	3
r-kop-	2
r-stk-13	1
r-	11
w-	2
totaal	**32**

Fig. 132 Inventarislijst afvalkuil S36 opgraving EBF.

Het steengoed zonder oppervlaktebehandeling wordt vertegenwoordigd door een fragment van een drinkschaaltje van het type s1-dri-2. Dit type is afkomstig uit Siegburg en dateert uit de 15de eeuw. Hiernaast zijn fragmenten van een steengoedkan met oppervlaktebehandeling gevonden. Op de schouder is een radstempelversiering aangebracht en het glazuur heeft een paarse glans.

Slechts één wandfragment van grijsbakkend aardewerk is aangetroffen.

Het roodbakkend aardewerk is veruit de grootste groep. In de kuil zijn minstens zes bakpannen van het type r-bak-1 gevonden uit de periode 1450-1550. Drie borden van het type r-bor-1 met slibversiering kunnen op basis van de decoratie tussen 1375 en 1475 worden geplaatst. Verder zijn de fragmenten van minstens vier grapen uit de afvalkuil afkomstig. Slechts van één grape kon het type worden vastgesteld, namelijk r-gra-10. Deze grape is alleen aan de binnenzijde spaarzaam geglazuurd. Hiernaast zijn fragmenten van koppen en een steelkom aanwezig.

Voor de fragmenten van witbakkend aardewerk kon de vorm niet worden vastgesteld.

Opgraving Vijzeltuin-Oost (nummer 29 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Ophogingslaag (werkput 7: V99, V112, V117, V119, V124)
Complexdatering 1475-1500

Context en datering

De ophogingslaag is aangetroffen ten oosten van de Nieuwe Rietdijk (nu Vijzelstraat) (fig. 133). Deze dijk is waarschijnlijk tussen 1450 en 1489 aangelegd. Het terrein ten oosten van de dijk werd op dat moment binnen de stad getrokken. Vóór de aanleg van de Nieuwe Rietdijk was dit een moerassig gebied.

Fig. 133 De opgraving Vijzeltuin-Oost in volle gang.

De ophoging kan op basis van het vondstmateriaal in de laatste kwart van het 15de eeuw worden gedateerd. Het is mogelijk dat het maaiveld direct na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk is verhoogd, dus vóór 1489. Een andere mogelijkheid is dat het terrein pas een aantal jaren na het opwerpen van de dijk is opgehoogd. De ophogingslaag bestond uit organische klei met veel

vondstmateriaal, met name keramiek, leer en metaal. Ongeveer de helft van de keramiek uit de ophogingslaag is bekeken.

Keramiek

Een vrij grote hoeveelheid keramiek is bestudeerd (95 MAE) (fig. 134 t/m 136). Een stuk bakpan van kogelpotaardewerk, een gemarmerd stuk roodbakkend aardewerk uit de 17de eeuw, een fragment van een bakpan uit de 14de eeuw, een lekschaal en kop uit de 16de eeuw en twee stukjes witbakkend aardewerk uit de late 16de of 17de eeuw zijn niet meegenomen in de telling. De keramiekvondsten zijn erg fragmentarisch.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	5	2	2,1
echt steengoed (s2)	20	8	8,4
grijsbakkend aardewerk (g)	4	1	1,1
roodbakkend aardewerk (r)	447	82	86,3
iberisch aardewerk (ib)	1	1	1,1
spaanse majolica/faience (sp)	1	1	1,1
totaal	478	95	100

Fig. 134 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten vondstcomplex opgraving Vijzeltuin-Oost.

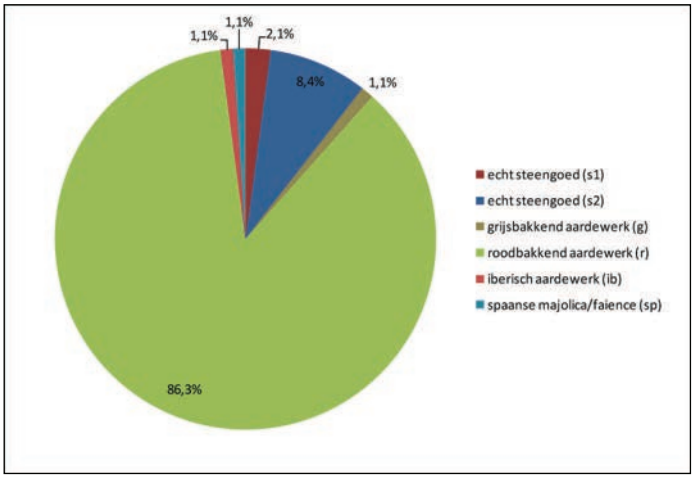

Fig. 135 Percentages keramieksoorten vondstcomplex opgraving Vijzeltuin-Oost.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	451	83	87
Duitse Rijnland	25	10	11
Overige	2	2	2
totaal	478	95	100

Fig. 136 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek vondstcomplex opgraving Vijzeltuin-Oost.

Het steengoed zonder oppervlaktebehandeling bestaat uit twee kannen, beide vermoedelijk uit Siegburg. De ene kan is voorzien van asglazuur, de andere van een paarskleurige engobe.
Ten minste zeven kannen, alle onversierd, zijn wel voorzien van een oppervlaktebehandeling

(waaronder een s2-kan-45). Verder is de onderkant van een klein spinpotje aanwezig (s2-kru-2).

Het grijsbakkend aardewerk bestaat uit slechts één object, namelijk een grote aspot met rechte rand (g-pot-5).

Veruit de grootste groep is het roodbakkend aardewerk. Het aantal vormen is vrij beperkt: alleen bakpannen (28 MAE), borden (12 MAE), grapen (23 MAE), een kan, een kom, koppen (6 MAE), pispotten (4 MAE), een schepbeker en vuurstolpen (3 MAE) komen voor. Bij de bakpannen overheerst het type r-bak-1, een type met een simpele omgeslagen rand, met zeventien MAE. Zes bakpannen hebben een hoge kraagrand, al dan niet met afgeplatte bovenzijde (r-bak-24 en -27). De meeste bakpannen zijn inwendig helemaal geglazuurd en soms zijn groene vlekken in het glazuur aanwezig. De stelen zijn bijna allemaal plat met licht toegevouwen randen. Een paar stelen wijkt hiervan af, zij zijn bijna helemaal toegevouwen.

Fig. 137 Bord van roodbakkend aardewerk gedecoreerd in sgrafitto-techniek.

Acht borden zijn determineerbaar als type r-bor-1. Een ander bord heeft een platte vlag en is onder het type r-bor-6 geschaard. Vijf borden zijn versierd in sgrafitto-techniek, een decoratietechniek die werd toegepast tussen 1475 en 1550. De voorzijde van de borden is voorzien van een witte sliblaag, waardoor het glazuur hier geel van kleur is. Op één van de borden is zowel aan de voor- als achterzijde een sliblaag aanwezig, hoewel de achterzijde niet is geglazuurd. De meeste fragmenten zijn te klein om iets over de ingekraste voorstelling te kunnen zeggen. Één groot stuk is hier een uitzondering op. Op de spiegel is een rennend katachtig wezen met hoorns te zien (fig. 137). Op de vlag is precies de naam MARIA aanwezig. Het dier is vermoedelijk een vluchtende duivel en links van het wezen was wellicht een heilige afgebeeld. Vier andere borden zijn eveneens voorzien van slib, waarvan twee in de vorm van slibbogen op de spiegel en één met een slibvogel op de spiegel. Van het vierde bord is de bovenzijde volledig voorzien van een laag slib.

De grapen hebben bijna allemaal een bolle buik met een kraagrand of onverdikte rand. In de meeste gevallen is alleen de rand en de bodem van de grapen spaarzaam geglazuurd en de meeste objecten zijn beroet. Van dertien grapen kon het type worden vastgesteld. Vijf stuks zijn van het type r-gra-10, dat zich kenmerkt door een kraagrand en bolle buik. Één van deze

grapen is volledig gaaf teruggevonden: een klein model met een paar slibboogjes op de buik (fig. 138). Twee grapen hebben een opstaande rand waarin een groef aanwezig is (r-gra-7). Vier grapen zijn van het type r-gra-22, een type dat vooral in de 16de eeuw veel voorkomt.
Een curieus fragment is de bodem van wat een kopie van een steengoedkan uit Siegburg in roodbakkend aardewerk lijkt te zijn. Het object staat op een geknepen standring en is volledig voorzien van slib. Alleen inwendig is het stuk geglazuurd.
Een groot fragment van een kom heeft een platte vlag. Het is niet zeker of het op een standring of op lobvoeten heeft gestaan. Op de vlag zijn met slib cirkels aangebracht, op de spiegel bevinden zich slibbogen met driespruiten.

Fig. 138 Grape van roodbakkend aardewerk met slibbogen op de buik.

Alle koppen staan op een geknepen standring, iets wat kenmerkend is voor de periode 1475-1525. Van vier koppen is het type te bepalen, namelijk twee met een afgeronde buikknik en ribbels op de rand (r-kop-1) en twee met een hoge steile wand (r-kop-29). Dit laatste model is typisch voor de 15de eeuw. De r-kop-1 wordt met name in contexten uit de eerste helft van de 16de eeuw veel gevonden, maar verschijnt al aan het einde van de 15de eeuw.[604]
Vier pispotten zijn ongeglazuurd, op de rand van één van de objecten na. Van drie pispotten kan met zekerheid worden gezegd dat ze behoren tot het type r-pis-1, het dominante type in de 15de eeuw. Een schepbeker staat op een geknepen standring en is volledig voorzien van een sliblaag (r-spb-2). Drie vuurstolpen zijn ongeglazuurd en inwendig beroet (r-vst-1).

Twee fragmenten behoren tot de importkeramiek. Een ongeglazuurde wandscherf is waarschijnlijk afkomstig van een amfoor van het Iberisch Schiereiland. Op een vrij dikwandig fragment van een majolica-bord zijn blauwe concentrische cirkels aanwezig. Het bord is waarschijnlijk gemaakt in Spanje en behoort vermoedelijk tot het Isabela polychroom. Dit type majolica is gemaakt vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw in Sevilla.[605]

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Waterput/beerput (S41, V117)
Complexdatering	1475-1525

Uit de beerput zijn 36 MAE afkomstig (fig. 139 t/m 142). Vier typen keramiek zijn aanwezig.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	3	2	5,6
grijsbakkend aardewerk (g)	1	1	2,8
roodbakkend aardewerk (r)	82	32	88,9
witbakkend aardewerk (w)	1	1	2,8
totaal	87	36	100

Fig. 139 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten waterput/ beerput S41 opgraving EBF.

604 Ostkamp *et al.* 2001, 144.
605 Hurst *et al.* 1986, 54; De stukken in het Victoria & Albert Museum in Londen worden gedateerd vanaf 1470.

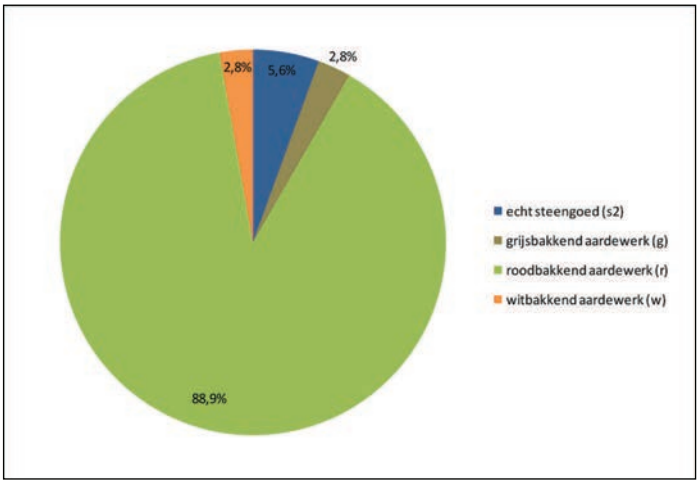

Fig. 140 Percentages keramieksoorten waterput/beerput S41 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	84	34	94
Duitse Rijnland	3	2	6
totaal	87	36	100

Fig. 141 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek waterput/beerput S41 opgraving EBF.

typecode	MAE
s2-kan-	2
g-	1
r-bak-1	5
r-gra-2	4
r-gra-5	1
r-gra-8	1
r-gra-	3
r-kop-29	1
r-kop-	3
r-pis-1	4
r-pis-30	1
r-	9
w-kop-2	1
totaal	**36**

Fig. 142 Inventarislijst waterput/beerput S41 opgraving EBF.

Het steengoed bestaat uit twee grote voorraadkannen met geknepen standring. In de bodem van één van de kannen is een harde, glasachtige substantie en een laag kalkachtig poeder aanwezig.

Het grijze aardewerk wordt binnen dit complex slechts door één wandfragment vertegenwoordigd.

Het merendeel van de keramiekvondsten is van roodbakkend aardewerk. De bakpannen zijn alle van het type r-bak-1 en aan de buitenzijde zwaar beroet. Hoewel dit type bakpan gedurende een lange periode is gemaakt, kunnen de bakpannen uit de put op basis van de vorm van de steel en het glazuur in de 15de eeuw worden geplaatst.
De grapen zijn voorzien van spaarzaam loodglazuur en aan de onderzijde beroet. Vier grapen zijn van het type r-gra-2 en kunnen tussen 1475 en 1550 worden gedateerd. Twee van deze kookpotten hebben aan de binnenzijde kalkaanslag. Mogelijk wijst dit op secundair gebruik van de grape als pispot. Daarnaast is een kleine grape aanwezig met slibboogjes op de schouder (r-gra-5) en een spaarzaam geglazuurde grape van het type r-gra-8.
De koppen zullen voornamelijk zijn gebruikt voor het eten van pap of het bereiden van voedsel en niet als drinkgerei, zoals de term 'kop' doet vermoeden. Één kop van het type r-kop-29 is bijna compleet. De kop heeft een hoge rechte wand, een geknepen standring en is aan de binnenzijde geglazuurd. Geknepen standringen bij koppen van roodbakkend of witbakkend aardewerk zijn een imitatie van de standring van steengoedkannen en komen vooral voor in de periode 1475-1525.[606]
De beerput bevatte vier pispotten van het type r-pis-1, het dominante type in de 15de eeuw. Één andere pispot heeft een afwijkende vorm. De pispot heeft een bolle buik, geen hals en een

606 Schrickx 2008, 101.

afgeronde kraagrand met dekselgeul. Twee van de vijf pispotten zijn voorzien van spaarzaam glazuur en alle pispotten hebben aan de binnenzijde kalkaanslag. Daarnaast is een aantal pispotten uitwendig beroet. Misschien hebben ze in eerste instantie dienst gedaan als kookpot of zijn de potten regelmatig schoongekookt.

Fig. 143 Kop van witbakkend aardewerk.

Een complete kop van witbakkend aardewerk is inwendig geglazuurd en heeft een geknepen standring (w-kop-2) (fig. 143). Het gaat hier waarschijnlijk om een vroeg lokaal geproduceerd object uit de periode rond 1500.

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Beerput (S56, V193)
Complexdatering	1475-1525

In totaal zijn in de beerput fragmenten van twintig MAE gevonden (fig. 144 t/m 147). Het vondstmateriaal is fragmentarisch: slechts één object is archeologisch compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	2	1	5
echt steengoed (s2)	4	1	5
grijsbakkend aardewerk (g)	1	1	5
roodbakkend aardewerk (r)	72	16	80
witbakkend aardewerk (w)	1	1	5
totaal	80	20	100

Fig. 144 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten beerput S56 opgraving EBF.

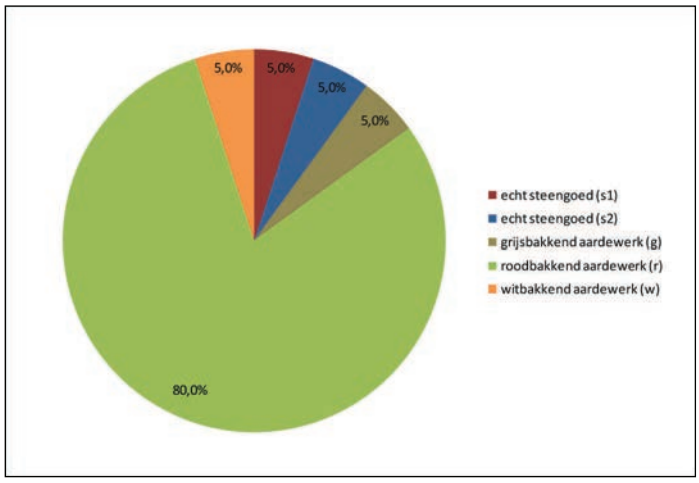

Fig. 145 Percentages keramieksoorten beerput S56 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	74	18	90
Duitse Rijnland	6	2	10
totaal	80	20	100

Fig. 146 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek beerput S56 opgraving EBF.

typecode	MAE
s1-	1
s2-kan-	1
g-gra-2	1
r-bak-1	3
r-gra-22	2
r-gra-	5
r-kom-7	1
r-kom-39	1
r-pot-	1
r-	3
w-gra-	1
totaal	**20**

Fig. 147 Inventarislijst beerput S56 opgraving EBF.

Van een tweetal scherven van steengoed met oppervlaktebehandeling kan worden gezegd dat ze afkomstig zijn van een kan met radstempelversiering.

In de beerput is slechts één fragment van grijsbakkend aardewerk gevonden. Het gaat om de bodem van een kleine grape van het type g-gra-2 met een datering tussen 1475 en 1525.

Binnen het roodbakkende aardewerk is een aantal vormen herkenbaar. Allereerst is dit een drietal bakpannen van het type r-bak-1 uit de 15de of eerste kwart van de 16de eeuw. Verder zijn minstens zeven grapen uit de beerput afkomstig, waarvan twee met inwendig kalkaanslag. Hiernaast zijn de randfragmenten van twee grote kommen en de bodem van een grote voorraadpot met standlobben uit de beerput tevoorschijn gekomen.

In de beerput is één fragment van witbakkend aardewerk gevonden. Het heeft behoord tot een kleine bolle grape die volledig was voorzien van loodglazuur.

Opgraving Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Beerput (S54, V180)
Complexdatering 1500-1550

De keramiek uit de beerput bestaat uit 51 MAE (fig. 148 t/m 151). Een relatief groot aantal voorwerpen kon in elkaar worden gepuzzeld. In totaal zijn dertien objecten (archeologisch) compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	3	1	2
echt steengoed (s2)	2	1	2
grijsbakkend aardewerk (g)	3	1	2
roodbakkend aardewerk (r)	167	46	90,2
witbakkend aardewerk (w)	2	1	2
spaanse majolica/faience (sp)	1	1	2
totaal	178	51	100

Fig. 148 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten beerput S54 opgraving EBF.

Een fragment van een ongeglazuurde drinkschaal is afkomstig uit Siegburg.

Het grijsbakkend aardewerk bestaat uit een bodem met standlobben, waarschijnlijk van een voorraadpot of grote kan.

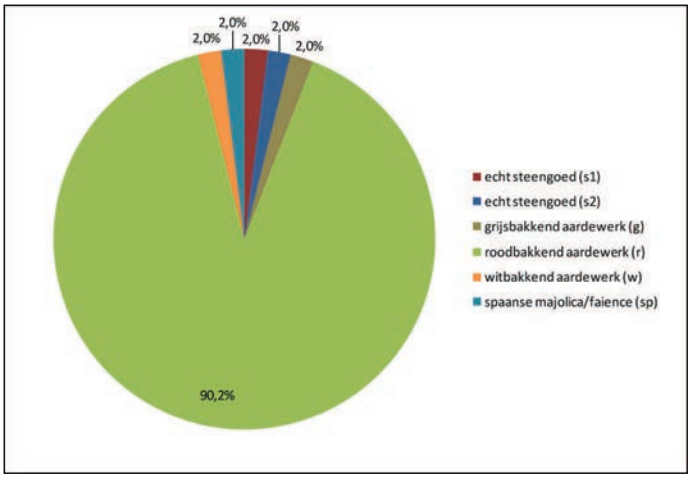

Fig. 149 Percentages keramieksoorten beerput S54 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	172	48	94
Duitse Rijnland	5	2	4
Overige	1	1	2
totaal	178	51	100

Fig. 150 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek beerput S54 opgraving EBF.

typecode	MAE
s1-dri-	1
s2-	1
g-	1
r-bak-1	4
r-bak-2	1
r-bak-15	1
r-bor-1	3
r-bor-40	1
r-gat-	1
r-gra-2	1
r-gra-10	4
r-gra-22	3
r-gra-	5
r-kop-2	1
r-kop-22	1
r-kop-	5
r-pis-1	1
r-	14
w-kop-	1
sp-bor-	1
totaal	**51**

Fig. 151 Inventarislijst beerput S54 opgraving EBF.

In totaal zijn zes bakpannen van roodbakkend aardewerk aanwezig. Twee hiervan, van het type r-bak-1 en r-bak-2, zijn vrij compleet. Drie borden van het type r-bor-1 zijn versierd met slibboogjes. Een ander bord is minder standaard: het bord heeft een standvlak en is vrij klein. Verder zijn twee fragmenten van een gatenpot gevonden. Zeven grapen zijn (archeologisch) compleet. Alle kookpotten zijn spaarzaam geglazuurd, zwaar beroet aan de onderkant en drie grapen hebben aan de binnenzijde kalkaanslag. De grapen zijn onder te verdelen in drie typen. Één grape is, ondanks het ontbreken van de bodem, determineerbaar als type r-gra-2. Opvallend zijn vier grapen van het type r-gra-10, die qua vorm identiek zijn. Ze hebben een kogelrond lichaam en wijken daarmee af van de standaardvorm zoals die uit de regio bekend is (fig. 152). Mogelijk gaat het om een lokaal product. Daarnaast zijn drie grapen van het meer algemene type r-gra-22 uit de beerput afkomstig. Ook zijn ten minste zeven koppen van roodbakkend aardewerk aangetroffen. Één kop met een ziel en bijna platte vlag is helemaal compleet

Fig. 152 Grape van het type r-gra-10 uit de eerste helft van de 16de eeuw.

(r-kop-22). Verder is een fragment van een pispot gevonden. Minstens veertien voorwerpen van roodbakkend aardewerk konden niet op vorm worden gedetermineerd.

De beerput bevatte slechts twee fragmenten van witbakkend aardewerk, waarvan één afkomstig van een kop met geel glazuur.

Ten slotte is een fragment van een bord van Spaanse goudlustermajolica in de beerput gevonden. Het tinglazuur is sterk verkleurd en de decoratie is hierdoor onduidelijk. De motieven lijken simpel en grof geschilderd, wat wijst op een datering tussen 1475 en 1550.

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Afvalkuil (S53, V179)
Complexdatering	1500-1550

Uit de afvalkuil is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld (fig. 153 t/m 156). Het materiaal is vrij fragmentarisch: slechts twee objecten zijn archeologisch compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	1	1	4
echt steengoed (s2)	7	1	4
roodbakkend aardewerk (r)	94	22	88
spaanse majolica/faience (sp)	1	1	4
totaal	103	25	100

Fig. 153 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalkuil S53 opgraving EBF.

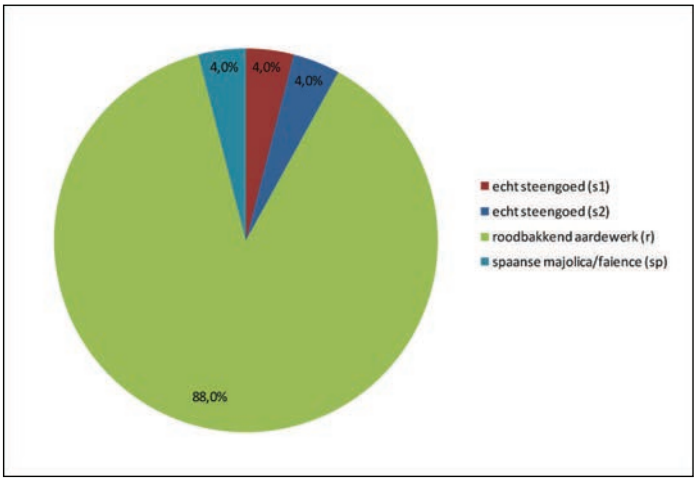

Fig. 154 Percentages keramieksoorten afvalkuil S53 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	94	22	88
Duitse Rijnland	8	2	8
Overige	1	1	4
totaal	103	25	100

Fig. 155 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek afvalkuil S53 opgraving EBF.

typecode	MAE
s1-	1
s2-kan-	1
r-bak-1	3
r-bak-	1
r-bor-	1
r-gra-8	2
r-gra-	2
r-kop-22	1
r-pis-1	3
r-	9
sp-bor-	1
totaal	**25**

Fig. 156 Inventarislijst afvalkuil S53 opgraving EBF.

Een kan van steengoed met oppervlaktebehandeling is te dateren tussen 1500-1550.

Het roodbakkende aardewerk omvat minstens vier bakpannen uit de periode 1500-1575. Daarnaast zijn fragmenten van een bord met slibversiering uit de kuil afkomstig. Twee grapen zijn van het type r-gra-8. Dit type werd gedurende een vrij lange periode geproduceerd, maar is strakker te dateren op basis van uiterlijke kenmerken, bijvoorbeeld het glazuur. Verder is één fragment van een kop met een ziel uit de kuil afkomstig (r-kop-22). Ook zijn drie pispotten van het type r-pis-1 gevonden. Alle pispotten hebben inwendig kalkaanslag. Één van de pispotten is bijna helemaal geglazuurd.

Één scherf uit het vondstmateriaal is een vreemde eend in de bijt. Het gaat om een fragment van een Spaans majolica bord dat gedecoreerd is in 'cuerda seca' techniek (fig. 157). Uit Nederland zijn slechts enkele stukken cuerda seca aardewerk uit archeologische context bekend. In Middelburg is in een beerput een compleet bord gevonden uit het begin van de 16e eeuw. Het bord is gedecoreerd met een grote zon, uitgevoerd in de kleuren geel, gebroken wit en kobalt blauw.[607] In Bergen op Zoom zijn twee objecten van dit type tinglazuuraardewerk gevonden, waaronder een vrijwel compleet bord met vier knijpscharen.[608] Elders in Noordwest-Europa zijn alleen fragmenten van cuerda seca bekend uit Brugge en Engeland.[609]

Fig. 157 Fragment van een bord in 'cuerda seca' techniek uit Spanje.

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Beerput (S87, V264)
Complexdatering	1500-1550 (vooral 1500-1525)

Uit de beerput is een grote hoeveelheid keramiek geborgen, namelijk 184 MAE (fig. 158 t/m 161). Hierbij zijn een spinsteen van steengoed en een fragment van een kom van Portugese faience niet meegerekend. De faience-kom dateert uit de periode 1625-1650 en wordt daarom aangemerkt als ruis.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	18	6	3,3
roodbakkend aardewerk (r)	458	156	85,8
witbakkend aardewerk (w)	51	15	8,2
italiaanse majolica/faience (i)	7	5	2,7
spaanse majolica/faience (sp)	4	2	1,1
totaal	538	184	100

Fig. 158 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten beerput S87 opgraving EBF.

607 Bartels 1995, 17-18.
608 Vermunt/Van der Kallen 2008, 42; Mondelinge mededeling Marco Vermunt.
609 Bartels 1995, 17-18; Hurst *et al*. 1986, 60-62; Ray 2000, 35-36; Mars 1987, 13-14.

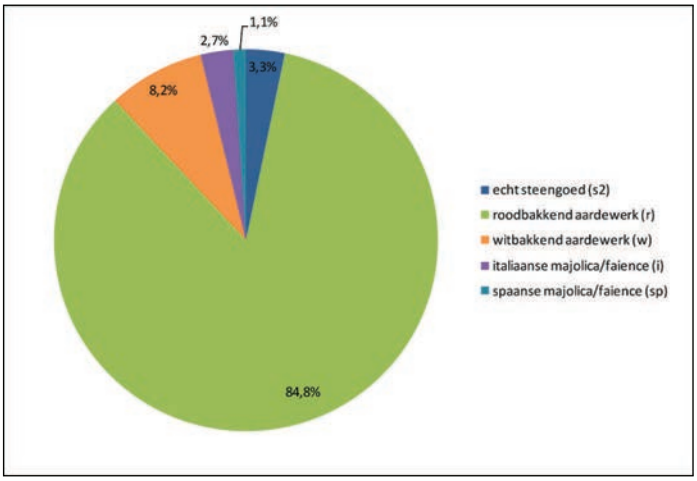

Fig. 159 Percentages keramieksoorten beerput S87 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	501	163	89
Duitse Rijnland	22	10	5
Overige	15	11	6
totaal	538	184	100

Fig. 160 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek beerput S87 opgraving EBF.

Het materiaal is fragmentarisch: in verhouding tot de hoeveelheid keramiek kunnen maar weinig fragmenten tot een archeologisch compleet object worden gereconstrueerd. Het lijkt erop dat de put één of meerdere keren is geleegd en hierbij resten van afval zijn achtergebleven. Het MAE uit de beerput is hierdoor hoog.

Opvallend weinig steengoed is in de beerput gevonden. De determineerbare fragmenten zijn afkomstig van twee kannen en een schepbeker.

Wederom zijn de meeste objecten van roodbakkend aardewerk. Een groot aantal fragmenten is afkomstig van bakpannen (45 MAE, vooral r-bak-1 en -2). Alle bakpannen zijn aan de buitenzijde zwaar beroet. Slechts één bakpan van het type r-bak-1 is bijna compleet. Aan de bovenkant bij de steelaanzet zijn drie duimindrukken als decoratie aangebracht. Hiernaast zijn minstens veertien borden uit de beerput afkomstig, voornamelijk van het type r-bor-1. Veel borden zijn versierd met slibboogjes. Één bord heeft een decoratie in sgraffito. Slechts een deel van het bord is bewaard gebleven, maar hierop is duidelijk de helft van een mensfiguur zichtbaar. De onderzijde van het bord is zwaar beroet, wat erop wijst dat het bord op een komfoor heeft gestaan. Ook een aantal andere fragmenten van borden is aan de onderzijde beroet.
Zeven grapen zijn (archeologisch) compleet. Alle grapen kunnen in de 16de eeuw worden geplaatst. Één grape lijkt het meest op

typecode	MAE
s2-kan-45	1
s2-kan-	1
s2-spb-4	1
s2-	3
r-bak-1	22
r-bak-2	20
r-bak-4	2
r-bak-24	1
r-bor-1	13
r-bor-30	1
r-gra-2	1
r-gra-14	1
r-gra-22	1
r-gra-34	1
r-gra-41	1
r-gra-75	1
r-gra-111	1
r-gra-	45
r-kom-	6
r-kop-1	6
r-kop-	10
r-lek-3	1
r-pis-1	1
r-pis-nieuw	1
r-spb-2	1
r-vst-1	2
r-	17
w-bor-	1
w-gra-13	1
w-gra-	5
w-kan-nieuw	1
w-kom-12	1
w-kop-42	1
w-spb-nieuw	1
w-spb-	1
w-	3
i-bor-	4
i-kom-	1
sp-kom-1	1
sp-kom-nieuw	1
totaal	**184**

Fig. 161 Inventarislijst beerput S87 opgraving EBF.

type r-gra-2, maar heeft een afwijkend model. De grape heeft een uitgebogen rand met een iets verdikte lip en een geul op de buik. Een andere grape is vrij klein en heeft een steel in plaats van één of twee oren (r-gra-14). Aangezien de grape beroet is, zal het evenwel als kookpot zijn gebruikt. Één grape is helemaal gaaf uit de beerput tevoorschijn gekomen. De grape behoort tot het type r-gra-75, maar heeft eveneens een afwijkend model. De buik loopt namelijk vloeiend over naar de rand, in plaats van met een knik. De buitenzijde van de grape is alleen aan de schenkkant geglazuurd. Twee andere grapen zijn van het type r-gra-34 en r-gra-41. Dit zijn meer algemene typen voor de 16de eeuw. Als laatste kan een grape van het type r-gra-111 worden genoemd. Ook deze grape heeft een afwijkend model: een bolle buik met smalle, hoge hals en uitgebogen rand. Het object is opvallend dikwandig. Qua model doet de grape het meest denken aan een 15de-eeuwse grape, maar gezien de datering van het overige materiaal is het waarschijnlijk dat het object toch in de 16de eeuw moet worden geplaatst. De grape is compleet, alleen een poot ontbreekt. De overige poten zijn sterk gesleten. Het model van de grape en het feit dat deze niet beroet is, maken het waarschijnlijk dat het dienst heeft gedaan als kan.

De koppen en kommen zijn in te delen in twee groepen. De eerste groep wordt gevormd door koppen van het type r-kop-1 met een geknepen standring (6 MAE). De tweede groep bestaat uit koppen en kommen met een platte rand en standring of ziel (10 MAE, r-kop-17, r-kop-22 of r-kom-13). Deze typen koppen en kommen zijn welbekend in Hoorn en omgeving, maar komen elders in Nederland minder voor. Het type r-kop-2, dat type r-kop-1 rond 1525 opvolgt, is niet aanwezig. Dit wijst erop dat het zwaartepunt van de beerput in de eerste kwart van de 16de eeuw ligt.

Een vrijwel complete lekschaal lijkt sterk op borden van het type r-bor-1, met de toevoeging van gaten in de spiegel en een drietal poten (r-lek-3).

Twee pispotten zijn aanwezig. Één hiervan is een nieuw type binnen het Deventer-systeem (fig. 162). De pispot heeft een hoekige rand, bolle buik en ziel. Op de buik is de pispot gedecoreerd met driespruiten in slib. Slibversiering op pispotten is vooral bekend uit Brabant, Zeeland en Oost-Vlaanderen, waar het tot omstreeks 1550 werd toegepast. Ook het model van de pispot is in deze regio te plaatsen: het model komt voor in Zeeland en omgeving vanaf de eerste kwart van de 16de eeuw.[610]

Fig. 162 Pispot van roodbakkend aardewerk, vermoedelijk afkomstig uit Zeeland of omgeving.

Verder is een fragment van een schepbeker met lintoor gevonden (r-spb-2). De vorm van de schepbeker is geïnspireerd op schepbekers van steengoed. Als laatste kunnen stukken van twee vuurstolpen van het type r-vst-1 worden genoemd. De fragmenten zijn aan de binnenzijde beroet.

Het witbakkende aardewerk bestaat uit een bord, vijf grapen, een kom, een kop en drie schepbekers. Het bord is klein en aan de binnenzijde voorzien van glazuur met koperoxide. Één van de grapen is van het type w-gra-13 en valt op doordat de ooraanzet ónder de rand zit, in plaats van óp de rand. De kop is gedecoreerd met een rib met nagelindrukken. Één van

610 Groeneweg 1987, 20, 32.

de schepbekers is vrij compleet en een nieuw type binnen het Deventer-systeem. Het oor ontbreekt en opvallend is dat het object aan de onderzijde beroet is.
Vier andere objecten zijn eveneens gemaakt van witbakkend aardewerk, maar wijken af doordat ze zeer hard zijn gebakken. Één compleet voorwerp is aanwezig, namelijk een kan met standvlak en lintoor (fig. 163). De binnenzijde van de kan is geel geglazuurd, de buitenzijde is bruin. Hiernaast is een fragment van vermoedelijk een tweede kan gevonden. Op dit object is een applique aangebracht, namelijk een blad. Verder is een bodem aanwezig die aan de binnenzijde is gedecoreerd met bruine stippen. Ook is een stuk van een onbekend voorwerp gevonden. Het aardewerk is vermoedelijk afkomstig uit Duitsland.

Fig. 163 Kan van hardgebakken wit aardewerk, vermoedelijk afkomstig uit Duitsland.

Een zevental kleurrijke scherven heeft toebehoord aan minstens vijf voorwerpen uit het Italiaanse Montelupo (fig. 164). Twee borden zijn gedecoreerd met blauwe, gele en oranje cirkels en een krulmotief dat is ingekrast in een blauwe ondergrond. De oorsprong van deze decoratie ligt in de eerste helft van de 16de eeuw.[611] Op de rand van een ander bord is eveneens een ingekraste decoratie in blauw aangebracht, ditmaal in de vorm van 'ringeloorboogjes'. Het bord dateert tussen 1510 en 1520.[612]
Van een vierde bord is slechts een stuk van de spiegel gevonden. Het decor op de spiegel is omlijst door cirkels. Op deze omlijsting is een soort bladmotief aangebracht.

Fig. 164 Fragmenten van majolica uit Montelupo.

Een ander fragment is waarschijnlijk afkomstig van een kom, aangezien beide zijden zijn voorzien van tinglazuur en een decoratie. Één zijde laat een stuk van het zogenaamde pauwenveer-motief zien dat tussen circa 1480 en 1520 werd toegepast.[613] De andere zijde is voorzien van blauwe strepen.

Naast de Italiaanse stukken is in de beerput nog een aantal andere importstukken gevonden. Allereerst is dit een tweetal voorwerpen van Spaanse goudlustermajolica. Het eerste object is een kleine kom van het type sp-kom-1. De aanzet van een greep is nog net zichtbaar. De buitenzijde van de kom is gedecoreerd met concentrische lijnen. Inwendig is met kobaltblauw

611 Berti 1986, 28-30.
612 Zie voor een parallel Berti 1986, 113.
613 Jaspers 2007a, 93-94.

een brede band aangebracht. Hierboven zijn gestileerde Arabische letters zichtbaar. Het goudluster is door de tand des tijds en het verblijf in de bodem sterk vervaagd, maar het kobaltblauw heeft zijn oorspronkelijke kleur behouden.

Fig. 165 Kom van goudlustermajolica uit Spanje.

Het tweede object is een zeer bijzonder stuk, namelijk een grote kom met vier oren op een voet (fig. 165). Door de zuren in de beerput zijn het glazuur en de decoratie sterk verkleurd. Op de bodem van de kom is een gestileerde levensboom afgebeeld. Een band met spiralen is onder de rand aangebracht. Aan de buitenzijde zijn banden met spiralen en gestileerde medaillons te zien en op de voet is een zigzag-motief aanwezig. De motieven gaan terug op de Moorse motieven op goudlusteraardewerk uit de 14de en vroege 15de eeuw uit Málaga, in het zuiden van Spanje.[614] De decoratie op de kom uit Enkhuizen is echter veel grover en slordiger aangebracht. Een soortgelijke kom bevindt zich in het Victoria and Albert Museum in Londen. Deze kom is gedecoreerd met een haas, bloemen en tekstband en wordt in het eerste kwart van de 16de eeuw geplaatst.[615] De decoratie op de kom uit Enkhuizen kan niet strak worden gedateerd en een ruimere datering in de eerste helft van de 16de eeuw lijkt daarom beter. De kommen uit het V&A museum en Enkhuizen zijn waarschijnlijk gemaakt in Manises, nabij Valencia, een belangrijk productiecentrum van goudlusteraardewerk in de 16de eeuw.[616]

Opmerkingen

Een aantal objecten van roodbakkend aardewerk uit de beerput wijkt qua vorm en/of decoratie sterk af van de gangbare voorwerpen uit West-Friesland. Één pispot is waarschijnlijk gemaakt in het zuidwesten van Nederland. Het is goed mogelijk dat de beerput heeft toebehoord aan een familie die, samen met de huisraad, naar Enkhuizen is geëmigreerd. Gezien de herkomst van de pispot is het waarschijnlijk dat het gezin afkomstig was uit Zeeland of omstreken. In de 16de eeuw nam de haringvisserij en zoutziederij in Enkhuizen een grote vlucht. Aangezien deze industrieën in Zeeland in de loop van de 16de eeuw over hun grootste bloei heen waren, is het niet ondenkbaar dat de kostwinner van het gezin werkzaam was als haringvisser of zoutzieder en zijn geluk kwam beproeven in Enkhuizen. Het aardewerk uit een gesloten vondstcomplex biedt in dit geval dus inzicht in de vermoedelijke achtergrond van de eigenaars. Dit is zeer waardevolle informatie, omdat historische bronnen voor deze periode schaars zijn en het daarom erg lastig is om gegevens over de achtergrond van een huishouden te achterhalen.
Uit de beerput kwamen ook voorwerpen die juist wel aan de regio van Enkhuizen zijn toe te schrijven, bijvoorbeeld een aantal kommen en koppen van roodbakkend aardewerk (zie boven). De oude huisraad van de familie is dus aangevuld met lokale producten. Ervan uitgaande dat bovengenoemde interpretatie klopt, is het niet met zekerheid te zeggen of bijvoorbeeld de Italiaanse en Spaanse majolica vanuit de oude woonplaats zijn meegenomen en in Enkhuizen zijn gekocht of verkregen.

614 Frothingham 1951, 32-39, 49-63, 69-71.
615 Ray 2000, 100.
616 Ray 2000, 100; Mars 1987, 7-10.

Opgraving	Noorderhavendijk-Kaasmarkt (nummer 27 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Dempingspakket haven (V051-V104)
Complexdatering	1525-1545, gedempt in of kort na 1544

Context en datering

Tijdens de rioolbegeleiding uit 2010 werd door een gedempte haven gegraven. Deze haven, in 1362 gemaakt en daarmee de oudste van Enkhuizen, werd in de 16de eeuw deels gedempt. Volgens de kroniekschrijver Brandt vond de demping in of kort na 1544 plaats. Uit het archeologisch onderzoek bleek dat de haven op dat moment is opgevuld met klei en stadsafval. Uit het dempingspakket is een grote hoeveelheid keramiek verzameld. Voor dit onderzoek is alleen de keramiek die is gevonden in de Kaasmarkt ten zuiden van de Waagstraat bestudeerd.
De keramiek is niet selectief verzameld en kan daarom worden beschouwd als een redelijk nauwkeurige steekproef uit het dempingspakket. De historisch bekende datering van de demping sluit goed aan bij de datering van het vondstmateriaal, dat vooral uit de tweede kwart van de 16de eeuw dateert.

Keramiek

In totaal zijn 867 scherven bekeken met een totaal van 358 MAE (fig. 166 t/m 168). Hierin zijn een spinsteen van steengoed en een stuk Kangxi-porselein uit de periode 1680-1720 niet meegerekend. Het vondstmateriaal is fragmentarisch.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	5	4	1,1
echt steengoed (s2)	98	36	10,1
roodbakkend aardewerk (r)	686	271	75,7
witbakkend aardewerk (w)	61	30	8,4
hafner aardewerk (ha)	1	1	0,3
majolica (m)	3	3	0,8
italiaanse majolica/faience (i)	9	9	2,5
spaanse majolica/faience (sp)	4	4	1,1
totaal	867	358	100

Fig. 166 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten dempingspakket haven opgraving Noorderhavendijk-Kaasmarkt.

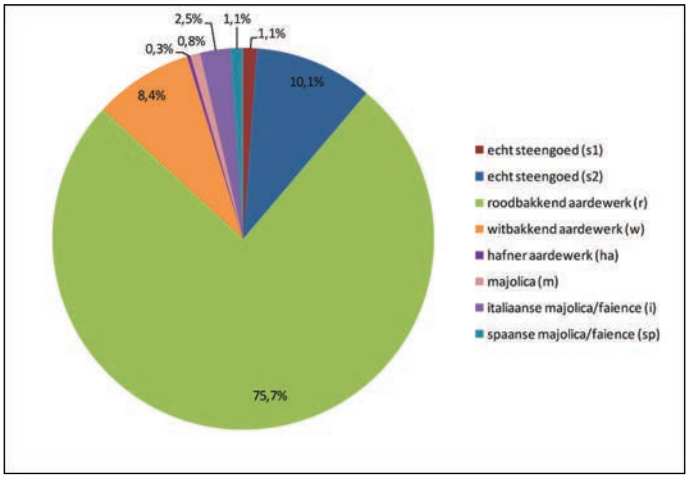

Fig. 167 Percentages keramieksoorten dempingspakket haven opgraving Noorderhavendijk-Kaasmarkt.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	750	304	85
Duitse Rijnland	104	41	11
Overige	13	13	4
totaal	867	358	100

Fig. 168 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek dempingspakket haven opgraving Noorderhavendijk-Kaasmarkt.

Steengoed zonder oppervlaktebehandeling kwam in de 16de eeuw nauwelijks nog voor. Uit de dempingslaag zijn twee kannen en een beker (s1-bek-2) uit Siegburg afkomstig . De beker moet in de 15de eeuw worden geplaatst en is mogelijk tijdens de gebruiksfase van de haven in het water gegooid.

Het steengoed met oppervlaktebehandeling wordt vrijwel uitsluitend gevormd door kannen. Alleen een grote roompot is een uitzondering. Door de hoge fragmentatiegraad kan van de meeste objecten het type niet worden bepaald. Grofweg kunnen de kannen in twee groepen worden verdeeld. Tenminste dertien kannen zijn gemaakt in Keulen of Frechen en kenmerken zich door een korte rechte hals, bolle buik en een ribbel op de overgang van hals naar buik. De kannen staan op een standvoet (s2-kan-3) of –vlak (s2-kan-39). Op de meeste kannen (10 MAE) zijn appliques aanwezig in de vorm van een baardmanmasker en/of bladerranken en eikels. De stukken dateren uit de tweede kwart van de 16de eeuw. De tweede groep bestaat uit onversierde kannen, vaak voorzien van een geknepen standring. Ook kannen op een standvoet en -vlak komen echter voor, waaronder een kan met type s2-kan-45. De productieplaats van deze kannen kan vaak niet met zekerheid worden bepaald. Slechts één fragment kan op basis van het witte baksel aan Siegburg worden toegeschreven. Verder is een miniatuurkannetje op standvlak afkomstig uit het dempingspakket.

De bakpannen (92 MAE), borden (57 MAE), grapen (45 MAE) en koppen (31 MAE) vormen binnen het roodbakkend aardewerk duidelijk de grootste groepen. Bij de bakpannen zijn vier typen dominant. De aan elkaar verwante r-bak-1 en -2 zijn samen goed voor 48 MAE. De r-bak-17 (19 MAE) lijkt op deze typen, maar heeft een afgeplatte bovenzijde en een meer uitstaande rand. Van een type met een blokvormige rand (r-bak-8) zijn veertien MAE aanwezig. Minder vaak voorkomende types zijn bakpannen met een hoge kraagrand (r-bak-24 en -27) en lage kraagrand (r-bak-4). Deze laatste types verschijnen in de tweede kwart van de 16de eeuw en komen vooral in de periode 1550-1650 veel voor. Alle bakpannen zijn zwaar beroet en in het glazuur van een aantal bakpannen zijn groene vlekken aanwezig. Dit verschijnsel verdwijnt in de tweede kwart van de 16de eeuw. De meeste stelen zijn volledig toegevouwen, maar ook licht toegevouwen stelen zijn aanwezig.
Alle borden zijn van het type r-bor-1. De meeste borden (38 MAE) zijn versierd met slib dat is aangebracht met een ringeloor-techniek. Hierbij zijn slibbogen het meest voorkomende motief. Meer opmerkelijk is slibdecoratie in de vorm van een rij kleine driehoekjes, meestal aangebracht op de vlag, maar een enkele keer ook op de spiegel. Tenminste negen borden zijn voorzien van dit decor. Bij negen andere borden is de hele bovenkant of alleen de spiegel volledig voorzien van een laag slib, waardoor het glazuur geel of groen (bij de toevoeging van koperoxide) van kleur is. Hetzelfde geldt voor zeven andere borden, die echter in een andere categorie vallen, omdat ze zijn versierd in sgrafitto-techniek. Bij twee van deze borden is de achterzijde ook voorzien van slib, maar niet geglazuurd. Bij de andere borden is dit niet het geval, maar soms is de rand wel bedekt met slib. Van de sgrafitto-borden is steeds maar één fragment gevonden,

waardoor de voorstelling vaak niet is te achterhalen. Op één bord is mogelijk een wapenschild aanwezig. Van zeven borden kon met zekerheid worden vastgesteld dat ze onversierd waren. Twee borden zijn erg klein; vermoedelijk zijn zij gebruikt als zoutschaaltjes. Van een deel van de borden is de onderkant beroet, doordat ze op een komfoor hebben gestaan.
Bij de grapen kon het type vaak niet worden bepaald, omdat veel objecten niet archeologisch compleet zijn. De voorwerpen waarbij dit wel het geval was, waren meestal voorzien van een afgeronde buikknik (onder andere r-gra-8). Ook grapen met een scherpe buikknik komen echter voor (r-gra-34). Veel grapen zijn alleen inwendig geglazuurd. Slechts enkele grapen zijn voorzien van glazuur waaraan mangaan is toegevoegd.
Bij de koppen voeren twee typen de boventoon, namelijk de r-kop-2 (8 MAE) en r-kop-17/22 (9 MAE, koppen met afgeplatte bovenzijde, type 17 staat op een standring, type 22 op een ziel). Hiernaast zijn zes koppen van het type r-kop-1. Dit type is in de eerste kwart van de 16de eeuw dominant en wordt in de tweede kwart verdrongen door de r-kop-2.
Minder veel voorkomende vormen zijn bloempotten (2 MAE), kommen (5 MAE, waaronder één r-kom-6), lekschalen (2 MAE, waaronder één r-lek-12), pispotten (7 MAE, waaronder twee r-pis-18), een pot, een steelkom (r-stk-5), een test (r-tes-5), vetvangers (4 MAE, waaronder twee r-vet-1) en vuurstolpen (8 MAE, waaronder een r-vst-4 en r-vst-6). De bloempotten zijn van hetzelfde model (r-blo-19). De potten zijn vrij groot, ongeglazuurd en hebben een platte rand met gaten en grote horizontale worstoren. Bij de kommen vallen vooral drie grote modellen met geprofileerde rand op. Alleen de binnenzijde van de kommen is geglazuurd. Bij de vuurstolpen zijn tenminste twee modellen met een platte zijde aanwezig. De overige stolpen lijken ongeglazuurde ronde modellen te zijn.

Van objecten van witbakkend aardewerk zijn vooral kleine fragmenten gevonden, waardoor het bepalen van de vorm vaak lastig is. Alleen borden (3 MAE, één w-bor-3 en twee w-bor-5/7), grapen (11 MAE, waaronder één w-gra-15 en één w-gra-44) en koppen (6 MAE, waaronder één w-kop-7 en één w-kop-45) zijn herkend. De meeste voorwerpen zijn alleen inwendig groen of geel geglazuurd. Sommige objecten zijn volledig geglazuurd. Een combinatie van groen en geel glazuur op één voorwerp komt niet voor. Stukken die op basis van baksel, vorm of glazuur met zekerheid aan Duitsland kunnen worden toegeschreven, zijn niet aanwezig. Vermoedelijk zijn de meeste, zo niet alle, objecten uit het dempingspakket in Nederland gemaakt.
Eveneens van witbakkend aardewerk, maar wel zeker uit Duitsland afkomstig, is een beeldje van een vrouwfiguur. Het stuk is binnen de groep Hafner-aardewerk geplaatst. Het beeldje is waarschijnlijk gemaakt in Keulen of Aken. Hoewel het hoofd ontbreekt, kan op basis van parallellen toch een beeld worden verkregen van het complete uiterlijk van het object. Vondsten van dergelijke beeldjes zijn zeldzaam in Nederland: alleen een vondst uit Leiden is bekend.[617]

De Nederlandse majolica wordt slechts vertegenwoordigd door drie voorwerpen, namelijk twee borden en een drinkschaal. Één van de bordfragmenten is sterk verkleurd, waardoor de decoratie niet goed is te zien. Wel is duidelijk dat deze meerkleurig was uitgevoerd. Hetzelfde geldt voor het tweede bord, waarvan slechts een randfragment aanwezig is (m-bor-5). Deze toont bladerachtige motieven. Op de drinkschaal zijn uitwendig in blauw concentrische cirkels en S-vormige boogjes aangebracht (m-dri-1).

De importkeramiek bestaat uit majolica uit Spanje en Italië. Het Spaanse goed is in de minderheid: slechts vier objecten zijn aanwezig. Een kom met greep is versierd met een goudkleurige beschildering en behoort tot de goed bekende goudlustermajolica (sp-kom-1). Het tweede en derde object, fragmenten van een bord en kom (sp-kom-1), zijn versierd met

617 Hurst *et al*. 1986, 237.

paars en blauw. Dit soort aardewerk staan bekend onder de naam Isabela polychroom en is afkomstig uit Sevilla. Het meest opmerkelijk is het vierde voorwerp, namelijk de onderkant van een kom (fig. 169). Het stuk heeft een standring, met hierboven een ribbel en aanzet van een lintoor. Een identieke kom bevindt zich in het Museum Boijmans Van Beuningen en is opvallend genoeg eveneens afkomstig uit Enkhuizen (fig. 170). Het glazuur van het bodemfragment is donker verkleurd, maar ook dit exemplaar lijkt oorspronkelijk deels groen geglazuurd te zijn geweest. De kommen behoren tot het Columbia Plain, een andere soort majolica uit Sevilla. Stukken van dit type majolica zijn vaak onversierd, maar soms half voorzien van groen glazuur, de kleur van de Islam.[618]

Fig. 169 Onderkant van een kom van Columbia Plain-majolica uit Sevilla.

Fig. 170 Complete kom van Columbia Plain-majolica, gevonden in Enkhuizen. Bezit van het Museum Boijmans Van Beuningen.

De Italiaanse majolica wordt gevormd door negen objecten uit Montelupo. Met uitzondering van één bord zijn alle voorwerpen polychroom beschilderd. Het meest opmerkelijk zijn twee kleine kommen met een platte vlag (i-kom-237) (fig. 171). Dit soort kommen worden slechts zelden gevonden in Nederlandse bodem.[619] Inwendig zijn de kommen gedecoreerd in blauw met oranje of oker; de achterzijde is onbeschilderd. Van de zes aanwezige borden kan van twee de decoratie worden herleid. Één bord is versierd met zogenaamde 'nastri' oftewel linten, een motief dat tussen 1480 en 1510 wordt gedateerd (i-bor-210).[620] Het andere bord van hetzelfde type behoort tot het Famiglia Bleu en is op de vlag voorzien van een blauw floraal motief. Dit type decoratie dateert uit de periode 1530-1560.[621] Ten slotte is een stuk

Fig. 171 Fragmenten van kleine kommetjes uit Montelupo.

618 Hurst *et al.* 1986, 59-60; Dit type aardewerk met deels groen glazuur wordt tegenwoordig vaak 'Columbia Plain white and green' genoemd. Zie www.dur.ac.uk/spanish.pottery/Page20.htm.
619 Jaspers 2007a, 93.
620 Jaspers 2007a, 94.
621 Jaspers 2007a, 101.

van de buik van een gesloten vorm, vermoedelijk een kan, uit het dempingspakket afkomstig. Uitwendig is het fragment versierd met blauwe en paarse lijnen.

Opgraving	Vijzeltuin-West (nummer 29 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Ophogingslaag (werkput 3, S61, V61)
Complexdatering	1570-1585, gestort kort na 1580

Context en datering

De ophoging bevond zich midden in het gebied tussen de Nieuwe Rietdijk (Vijzelstraat) en het Spaans Leger, aangelegd in 1489. Tot ver in de 16de eeuw was vooral bebouwing langs de wegen rond het gebied aanwezig en stonden ter plaatse van de werkput nog geen huizen. In de laatste kwart van de 16de eeuw is het maaiveld opgehoogd. Hiervoor is onder meer stadsafval gebruikt. De keramiek uit het stadsafval dateert de ophoging kort na 1580. Vermoedelijk zijn hier na de ophoging huizen gebouwd, zoals te zien is op kaarten uit de 17de eeuw.
Het stadsafval is waarschijnlijk afkomstig uit een serie geleegde beerputten, aangezien van vrij veel voorwerpen een groot deel van de scherven is teruggevonden. Bovendien waren opvallend veel pispotten aanwezig. Voor deze studie is ongeveer de helft van de keramiek uit de ophogingslaag bestudeerd.

Keramiek

In totaal zijn 498 scherven bekeken met een MAE van 177 (fig. 172 t/m 176). Een kleipijp, een stukje Nederlandse faience en drie roodbakkende scherven uit de 17de eeuw kunnen als ruis worden beschouwd.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	49	12	6,8
roodbakkend aardewerk (r)	333	118	66,7
witbakkend aardewerk (w)	88	29	16,4
frans wit aardewerk (wf)	2	2	1,1
werra aardewerk (wa)	4	3	1,7
weser aardewerk (we)	10	6	3,4
iberisch aardewerk (ib)	1	1	0,6
majolica (m)	6	3	1,7
italiaanse majolica/faience (i)	5	3	1,7
totaal	498	177	100

Fig. 172 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving Vijzeltuin-West.

Vijf kannen van steengoed zijn gemaakt in Keulen of Frechen en versierd met appliques. Vier van hen zijn voorzien van de gebruikelijke tekstband met acanthusbladeren en medaillons. Op minstens twee kannen was tevens een baardmanmasker aanwezig. Van de tekstband op een van de kannen is een vrij groot stuk bewaard gebleven en hierop is te lezen: WAN GOT VILT SO IST. Hierna kwamen oorspronkelijk nog de woorden MEIN SZIL.[622] Op de vijfde kan is in plaats van de tekstband een ornamentband aanwezig met aan weerszijde bladeren en een (duivels) kopje. De kannen stonden op een standvoet of –vlak. Uit dezelfde regio komt een stuk van een grote pot of kan met, heel ongebruikelijk, een sterk gestileerd baardmanmasker op de buik van het object. Uit Raeren is een kan met ribbels op de hals en een standvoet afkomstig (s2-

622 Unger 2007, 67.

kan-65). Een klein fragmentje met kobaltblauwe beschildering is gemaakt in het Westerwald of Raeren. Twee witte kannen met standvoeten kunnen aan Siegburg worden toegeschreven. Uit deze plaats is eveneens een fragment van een snelle met het wapen van Willem van Oranje afkomstig (s2-sne-1).

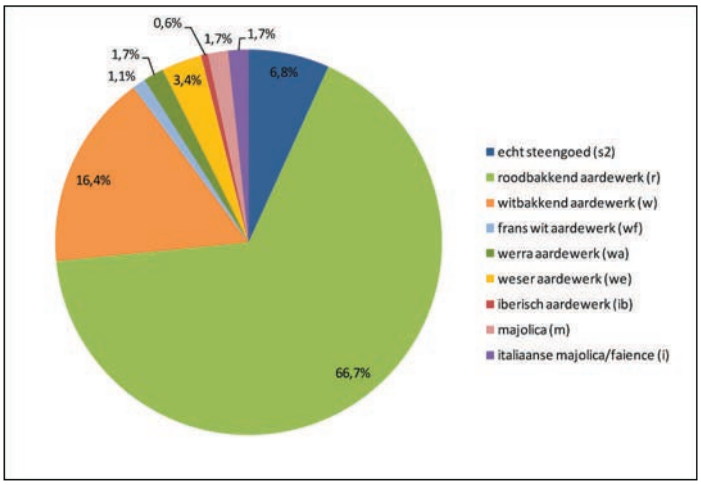

Fig. 173 Percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving Vijzeltuin-West.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	427	150	85
Duitse Rijnland	49	12	7
Overige	22	15	8
totaal	498	177	100

Fig. 174 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek ophogingslaag opgraving Vijzeltuin-West.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
frans wit aardewerk (wf)	2	2	13,3
werra aardewerk (wa)	4	3	20
weser aardewerk (we)	10	6	40
iberisch aardewerk (ib)	1	1	6,7
italiaanse majolica/faience (i)	5	3	20
totaal	22	15	100

Fig. 175 Aantal fragmenten, MAE en percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving Vijzeltuin-West.

Bij het roodbakkend aardewerk valt de beperktheid in vormen en types op. Met name de bakpannen (15 MAE), borden (10 MAE), grapen (48 MAE) en pispotten (19 MAE) zijn talrijk. De r-bak-4 en -5 zijn bij de bakpannen dominant met in totaal twaalf MAE. De typen hebben beide een kraagrand en zijn aan elkaar verwant. Één van de bakpannen heeft een holle steel. Alle borden zijn van het type r-bor-6. Twee borden zijn rijk versierd met slib en behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Dit type aardewerk is gemaakt tussen omstreeks 1570 en 1650. Één bord is fragmentarisch, waardoor de voorstelling op de spiegel niet is te achterhalen. Van het andere bord is eveneens maar een paar fragmenten bewaard. Op de scherven is wel juist het getal 80 aanwezig, wat inhoudt dat het bord in 1580 is gemaakt (fig. 177). Dit is een van de weinige stukken Noord-Hollands slibaardewerk uit de jaren 70 en 80 van de 16de eeuw

waarop een jaartal aanwezig is.[623] Drie andere borden zijn versierd met slibbogen, terwijl de spiegel van een vierde bord groen is geglazuurd. De overige borden zijn niet gedecoreerd.

Alle grapen zijn inwendig volledig geglazuurd. Uitwendig is vaak alleen op de schouder glazuur aangebracht of zijn over het hele oppervlak plekken glazuur aanwezig. Het glazuur is meestal roodbruin, maar ook donkerbruine en groenbruine glazuurkleuren komen voor. Één grape is inwendig voorzien van glazuur met mangaanoxide. Een andere grape is inwendig deels groen geglazuurd, namelijk een exemplaar met manchetrand en bolle buik. Ongeveer de helft van de grapen is duidelijk beroet. De meeste grapen hebben een scherpe buikknik en op de schouder één of twee ribbels. Deze grapen zijn voorzien van een onverdikte uitstaande rand (r-gra-29, 13 MAE) of kraagrand (r-gra-34, 9 MAE). Een paar grapen heeft een afgeronde buikknik. Ook hoge grapen met rechte rand en een scherpe of afgeronde buikknik (r-gra-41 en -22, 2 MAE) komen voor. De grootte van de grapen is divers: zowel kleine grapen met één oor, middelgrote grapen met één of twee oren, als grote grapen met twee oren komen voor. Één grape is zeer groot en heeft een band met duimindrukken onder de kraagrand. Deze grape is onder het type r-gra-34 geplaatst, hoewel het hier eigenlijk iets vanaf wijkt. De kraagrand heeft namelijk een afgeplatte bovenzijde.

Vrijwel alle pispotten hebben een platte rand, scherpe buikknik en staan op een standring (r-pis-5) (fig. 178). Net als bij de grapen zijn de pispotten inwendig volledig geglazuurd en is uitwendig vaak alleen op de schouder glazuur aangebracht. Soms lopen ook strepen glazuur over het oppervlak van de pot,

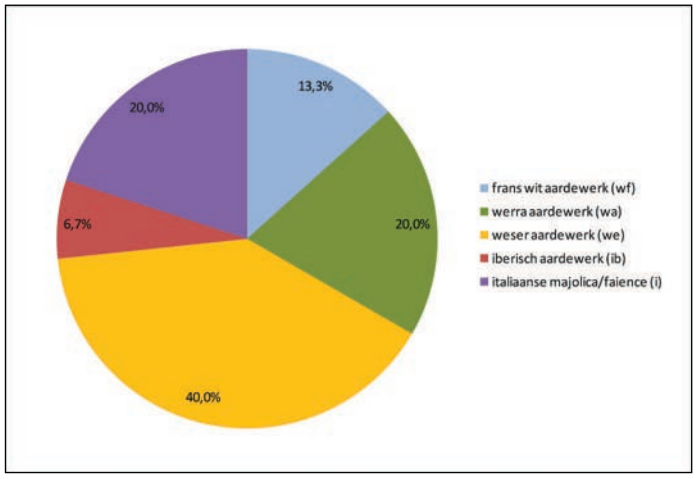

Fig. 176 Percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving Vijzeltuin.

Fig. 177 Fragment van een bord van Noord-Hollands slibaardewerk met het jaartal 1580.

Fig. 178 Pispot van het type r-pis-5.

623 Van Gangelen *et al*. 1997, 10-11.

vaak in combinatie met groene vlekken in het glazuur. Drie pispotten lijken sterk op het type r-pis-5, maar wijken af omdat inwendig op de knik van rand naar schouder een dekselgeul aanwezig is (r-pis-10).
De overige vormen van roodbakkend aardewerk die uit de ophogingslaag afkomstig zijn, zijn vier kannen, een kom, vier koppen, vier lekschalen, twee potten, een spaarpot en vier vuurstolpen. Drie kannen zijn van het type r-kan-53 en hebben een scherpe buikknik en ribbels op de schouder en hals. Één van deze kannen wijkt af omdat de kan geen kraagrand heeft, maar een onverdikte rand. De kom lijkt op de r-bor-6, maar is dieper en staat op een standring (r-kom-58). De kom is versierd met Noord-Hollands slib. In de rand zijn twee primaire gaten aanwezig, waarschijnlijk om de kom op te kunnen hangen. Bij de koppen valt een model met lage wand en scherpe buikknik op (r-kop-11). Ónder de buikknik is een lintoor bevestigd, wat zeer afwijkend is voor dit soort koppen. Twee andere koppen zijn van het standaardtype r-kop-2. De potten hebben een bol model, twee grote horizontale oren en staan op een standring. De objecten zijn niet geglazuurd. Van een eveneens ongeglazuurd spaarpot is alleen een groot stuk van de bol gevonden. De vuurstolpen zijn allemaal volledig rond (r-vst-1), ongeglazuurd en inwendig beroet.

Van witbakkend aardewerk zijn diverse vormen aanwezig, namelijk vier bakpannen, vier borden, vijf grapen, een kan, een pot, zeven koppen, een lekschaal, een pispot, een vuurstolp en een zalfpot (w-zal-2). De meeste objecten zijn helemaal of alleen inwendig groen geglazuurd; geel of bruin glazuur komt nauwelijks voor. De bakpannen hebben kraagranden en toegevouwen stelen (w-bak-3 en -5). Van de borden is alleen de bovenkant groen geglazuurd. Één bord heeft een golfrand, een ander bord heeft noppen in de vlag. Het is niet bekend of de borden op een standring of standlobben staan. Alle grapen zijn volledig geglazuurd, waarvan één aan de binnenkant met mangaan. Één grape is vrij compleet, namelijk een witbakkende variant van de r-gra-29 (w-gra-12). De kan heeft eveneens het model van bovengenoemde roodbakkende kannen met scherpe buikknik, ribbels op de schouder en hals en een kraagrand (w-kan-14). De kan is helemaal groen geglazuurd. De pot kan vermoedelijk aan Enkhuizer productie worden toegeschreven. Dit type pot heeft een afgeronde buikknik, kraagrand en twee verticale oren op de rand. In Enkhuizen worden deze potten regelmatig gevonden, zowel in rood- als witbakkend aardewerk, maar hierbuiten zijn ze onbekend.[624]
De koppen zijn alleen inwendig geglazuurd, waarvan één met geel en de overige met groen glazuur (één w-kop-1, twee w-kop-2, één w-kop-6, één w-kop-7, één w-kop-9). Twee koppen hebben een lintoor. Zowel de lekschaal (w-lek-6) als pispot zijn volledig groen geglazuurd. Voor de vuurstolp is niet vast te stellen of het om een rond of halfrond model gaat.

Slechts drie borden van Nederlandse majolica zijn uit het stadsafval afkomstig. De fragmenten zijn sterk verkleurd, waardoor decoraties nauwelijks nog zichtbaar zijn. Op een bord van het type m-bor-5 zijn gearceerde vlakken aanwezig.

Het Werra-aardewerk wordt gevormd door drie objecten, namelijk een bord en twee kommen.
Van Weser-aardewerk zijn zes voorwerpen gevonden. Op één van de twee aanwezige borden is in groen een waterplant-achtig motief geschilderd (we-bor-1). De gebruikelijke bibberlijnen zijn aanwezig op een kom (we-kom-1). De fragmenten van ten minste twee gesloten vormen zijn

624 Duijn 2010a, 90. De potten lijken qua vorm veel op potten die door de Werra-bakkerij van Enkhuizen tussen 1602 en 1613 zijn gemaakt. Gesuggereerd werd daarom dat de potten van rood- en witbakkend aardewerk mogelijk imitaties zijn van de Werra-potten. Aangezien de potten in dit vondstcomplex al aanwezig zijn en zij van voor 1602 dateren, is dit echter niet mogelijk. Misschien moet de redenatie worden omgedraaid en zijn de Werra-potten imitaties van de potten van rood- en witbakkend aardewerk.

gevonden, namelijk een standvoet van een pot en de rand van een pot, grape of beker. Verder valt een buikfragment met een vrij groot lintoor op, omdat de vorm aan de binnenzijde is gedecoreerd. Alleen kommen en borden zijn echter inwendig geglazuurd, terwijl het lintoor bij een gesloten vorm lijkt te horen.

Het Frans witbakkend aardewerk bestaat uit twee fragmenten van borden uit Beauvais(wf-bor-1). Beide stukken zijn voorzien van een enkele sliblaag en ingekraste letters op de vlag.

Zeer fraai is een volledig gave olijfoliekruik van het Iberisch Schiereiland (ib-kru-1) (fig. 179). De kruik is vrij klein, heeft een standvlak en twee oren. Uitwendig is een oranje blos aanwezig.

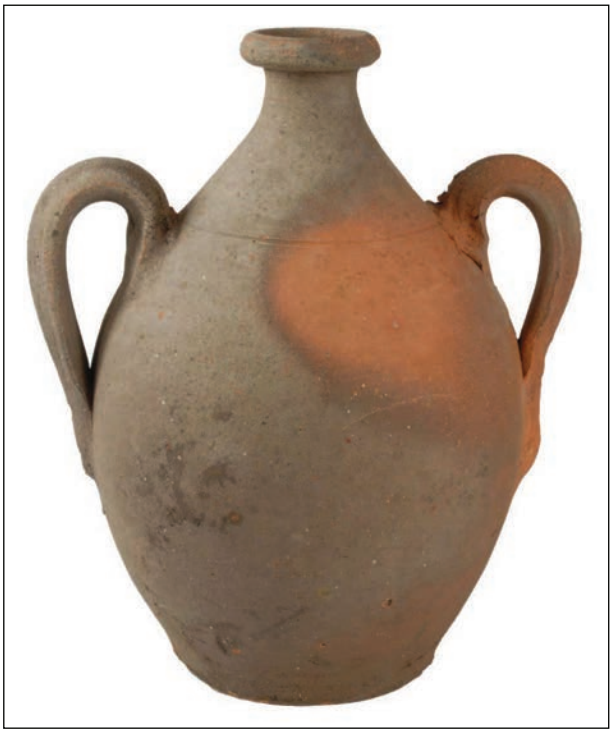

Fig. 179 Volledig gave olijfoliekruik van het Iberisch Schiereiland.

Ten slotte zijn drie borden uit Italië gevonden, alle behorende tot het Berrettino uit Ligurië. Van twee borden is de vlag gevonden, beide voorzien van een 'Ligurisch randje' (waarvan één i-bor-3). Op het derde bord was mogelijk een landschap afgebeeld op de spiegel.

Opgraving Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Asplek (V196)
Complexdatering 1575-1625

In totaal zijn 17 MAE uit de asplek afkomstig (fig. 180 t/m 183) . Negen objecten zijn (archeologisch) compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	6	2	11,8
roodbakkend aardewerk (r)	38	9	52,9
witbakkend aardewerk (w)	4	3	17,6
werra aardewerk (wa)	1	1	5,9
majolica (m)	1	1	5,9
italiaanse majolica/faience (i)	1	1	5,9
totaal	51	17	100

Fig. 180 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten asplek V196 opgraving EBF.

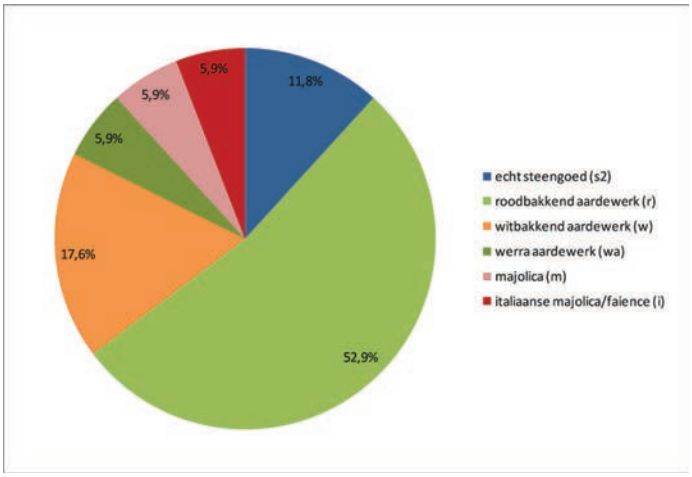

Fig. 181 Percentages keramieksoorten asplek V196 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	43	13	76
Duitse Rijnland	6	2	12
Overige	2	2	12
totaal	51	17	100

Fig. 182 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek asplek V196 opgraving EBF.

typecode	MAE
s2-kan-	1
s2-kan-	1
r-bak-4	1
r-bak-5	1
r-bor-6	1
r-gra-11	1
r-kop-2	2
r-kop-29	1
r-pis-	1
r-vst-1	1
w-gra-16	1
w-kop-nieuw	1
w-	1
wa-bor-1	1
m-bor-5	1
i-bor-	1
totaal	**17**

Fig. 183 Inventarislijst asplek V196 opgraving EBF.

De categorie steengoed wordt gevormd door de fragmenten van twee kannen. Één kan is gemaakt in Keulen of Frechen en dateert uit de periode 1525-1560. Over de buik van de kan loopt een fries met floraal motief. Hierboven en -onder zijn acanthusbladeren en medaillons met portretten van edelen aangebracht. De andere kan is eveneens afkomstig uit Keulen of Frechen. De kan is vrij klein en voorzien van een vlekkerig bruin glazuur. Van de kan is slechts de bodem met standvoet teruggevonden.

Het roodbakkend aardewerk omvat twee bakpannen, een bord, een grape, drie koppen, een pispot en een vuurstolp. De spiegel van het bord is versierd met slibboogjes (r-bor-6). De grape is gemaakt in Bergen op Zoom tussen 1600 en 1675 (r-gra-11). Twee koppen zijn van het gangbare type r-kop-2. Deze koppen zijn alleen aan de binnenzijde geglazuurd en hebben een horizontaal en verticaal oor. De derde kop heeft één oor en is aan de binnenzijde deels voorzien van slib en glazuur met koperoxide (r-kop-29).

Drie voorwerpen zijn gemaakt van witbakkend aardewerk, waaronder een grape en een kop. De grape is vrij klein en niet beroet (w-gra-16). Waarschijnlijk heeft de grape geen kookfunctie gehad, maar is het gebruikt als tafelgerei of bij de bereiding van voedsel. De kop is een nieuw type binnen het Deventer-systeem. De binnenkant is voorzien van vlekkerig groen glazuur, de buitenzijde is niet geglazuurd en ziet er ruw en onafgewerkt uit. Waarschijnlijk heeft de kop een oor gehad.

De Nederlandse majolica bestaat uit slechts één bord van het type m-bor-5. Dit type werd geproduceerd van 1550 tot 1620/1630.[625] Het bord valt op doordat het niet is gedecoreerd,

625 Bartels 1999, 218.

terwijl dit bij majolicaborden van dit type altijd het geval is. Mogelijk is het bord een misbaksel of een zeer goedkope variant. Het is mogelijk dat het bord in Enkhuizen is gemaakt. In 1982 is door de Archeologische Werkgroep van Enkhuizen pottenbakkersafval in afvalkuilen gevonden langs de Parkstraat. Dit afval omvatte onder andere biscuit van majolicaborden van het type m-bor-5.[626]

In de asplek is een vrij compleet bord van Werra-aardewerk gevonden (fig. 184). Het bord is gedecoreerd met een zon, omgeven door cirkels en een ornamentband. Waarschijnlijk is het bord gemaakt door de Werra-bakkerij in Enkhuizen.

Fig. 184 Bord van Werra-aardewerk, waarschijnlijk gemaakt door de Werra-bakkerij van Enkhuizen.

De Italiaanse faience bestaat uit een randscherf van een Berrettino-bord.

Opgraving	Molenweg 7 (nummer 28 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Ophogingslaag (S21, S23, S67)
Complexdatering	1580-1591, gestort in 1591

Context en datering

Uit historische bronnen is bekend dat het gebied ten zuiden van het Handvastwater, waartoe ook het terrein van de opgraving behoort, in 1591 werd opgehoogd, ingericht met wegen en bruggen, en de erven werden verkocht (zie paragraaf 4.4.5). Tijdens het archeologisch onderzoek kon worden vastgesteld dat ter plaatse van de opgraving was opgehoogd met klei en stadsafval. De dikte van de stadsafvallaag verschilde sterk. Naar het zuiden toe verdween de laag en waren alleen kleiophogingen aanwezig.
Uit de stadsafvallaag zijn zoveel mogelijk scherven meegenomen. Hierbij is niet geselecteerd op grootte van de fragmenten of typen keramiek. Het verzamelde materiaal kan daarom worden beschouwd als een representatieve steekproef uit de stadsafvallaag.
De historisch bekende ophoging van het gebied in 1591 klopt goed met de datering van de keramiek. Het materiaal kan allemaal in de periode 1580-1591 worden geplaatst.

Keramiek

Uit de stadsafvallaag is veel keramiek verzameld, namelijk 1065 scherven of 341 MAE (fig. 185 t/m 189). Een stuk faience, vermoedelijk gemaakt in Nederland en daarmee 'ruis', en een mogelijke baksteun van roodbakkend aardewerk zijn hierin niet meegerekend. Hoewel het materiaal afkomstig is uit een ophogingslaag, behoren toch opvallend veel scherven tot dezelfde objecten. Dit wijst er vermoedelijk op dat de laag stadsafval bestaat uit de inhoud van een aantal geleegde beerputten.

626 Mondelinge mededeling Jan-Willem Loots (oud-lid van de Archeologische Werkgroep van Oud Enkhuizen).

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	1	1	0,3
echt steengoed (s2)	73	22	6,5
roodbakkend aardewerk (r)	673	196	57,5
witbakkend aardewerk (w)	163	45	13,2
jydepot aardewerk (jy)	1	1	0,3
frans wit aardewerk (wf)	4	3	0,9
werra aardewerk (wa)	12	8	2,3
weser aardewerk (we)	77	33	9,7
iberisch aardewerk (ib)	3	2	0,6
majolica (m)	22	11	3,2
italiaanse majolica/faience (i)	27	13	3,8
spaanse majolica/faience (sp)	1	1	0,3
porselein (p)	8	5	1,5
totaal	1065	341	100

Fig. 185 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving Molenweg 7.

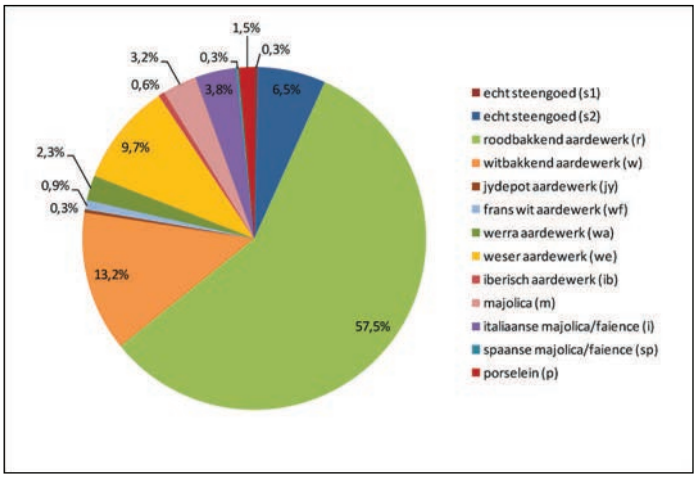

Fig. 186 Percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving Molenweg 7.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	858	252	74
Duitse Rijnland	74	23	7
Overige	133	66	19
totaal	1065	341	100

Fig. 187 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek ophogingslaag opgraving Molenweg 7.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
jydepot aardewerk (jy)	1	1	1,5
frans wit aardewerk (wf)	4	3	4,5
werra aardewerk (wa)	12	8	12,1
weser aardewerk (we)	77	33	50
iberisch aardewerk (ib)	3	2	3

italiaanse majolica/faience (i)	27	13	19,7
spaanse majolica/faience (sp)	1	1	1,5
porselein (p)	8	5	7,6
totaal	133	66	100

Fig. 188 Aantal fragmenten, MAE en percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving Molenweg 7.

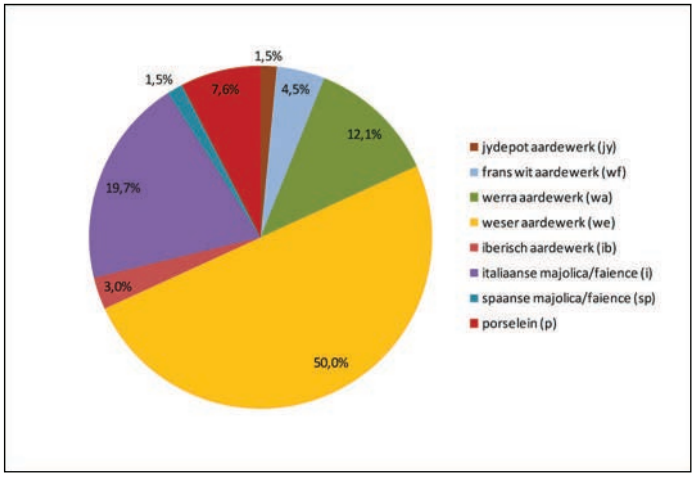

Fig. 189 Percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving Molenweg 7.

Hoewel steengoed zonder oppervlaktebehandeling in de tweede helft van de 16de eeuw nauwelijks nog voorkomt, is toch een fragment van een ongeglazuurde trechterbeker gevonden. De beker is gemaakt in Siegburg.

Het steengoed met oppervlaktebehandeling wordt met name gevormd door kannen uit Siegburg, Frechen/Keulen of Raeren. De Frechense of Keulse kannen zijn vaak voorzien van appliques. Vooral de bekende baardmankruiken met tekstband, medaillons en acanthusbladeren komen voor. Uit Raeren komt onder meer een stuk van een zogenaamde 'boerendanskan'. Drie snelles zijn gemaakt in Siegburg (s2-sne-1). Van één snelle is een groot deel van de onderkant gevonden. Hoewel slechts een klein deel van de drie afbeeldingen is te zien, kunnen ze op basis van parallellen worden gereconstrueerd. Op snelles zijn vaak heraldische of mythologische voorstellingen aanwezig, maar dit exemplaar is hier een bijzondere uitzondering op. De appliques tonen motieven die de draak steken met het katholieke geloof. De oudste snelles met deze afbeeldingen zijn gemaakt in Keulen, dateren uit omstreeks 1550 en zijn gemaakt naar aanleiding van het Bestand van Augsburg uit 1548. Dit soort snelles worden daarom 'bestands- of interimsnelles' genoemd. Het Bestand van Augsburg was een tijdelijk akkoord

Fig. 190 Tekeningen van twee van de drie appliques op de interim-snelle. Uit Gaimster 1997, 151.

tussen katholieken en protestanten, dat was afgedwongen door keizer Karel V om een einde te maken aan de godsdiensttwisten in Duitsland. Beide partijen moesten instemmen met een serie afspraken die sterk in het voordeel van de katholieken was. Vanuit protestante hoek werd daarom de spot gedreven met het Bestand en de katholieken. De eerste applique laat Christus zien terwijl hij een duivel voor zich uit jaagt naar het Bestand (fig. 190). De andere appliques tonen een driekoppig hydra met het hoofd van een paus (personificatie van de antichrist), Turk (personificatie van de ongelovigen) en engel (personificatie van de huichelaars) enChristus die een boom met katholieke objecten omhakt, terwijl bisschoppen dit proberen te voorkomen. Deze snelle uit Siegburg is een kopie van de snelles uit Frechen of Keulen en dateert uit de periode 1560-1580.[627]

Vooral bakpannen, borden en grapen zijn goed vertegenwoordigd binnen het roodbakkende aardewerk. Bij de bakpannen (22 MAE) zijn maar vier typen aanwezig, namelijk de r-bak-4 (6 MAE), r-bak-5 (7 MAE), r-bak-15 (1 MAE) en r-bak-17 (7 MAE). Twee borden zijn van het type r-bor-1 en gedecoreerd met slibboogjes. Dit model bord was in de 15de en eerste helft van de 16de eeuw dominant. In de derde kwart van de 16de eeuw verdween het type en de borden zijn dus eigenlijk iets te oud voor dit vondstcomplex. De overige 25 borden hebben allemaal hetzelfde model (r-bor-6). Van zes van deze borden is de spiegel groen door de toevoeging van koperoxide aan het glazuur. Bij een van deze borden is bovendien een versiering in slib op de vlag aangebracht in de vorm van stippen en boogjes. Tien borden behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Een aantal borden is bijna of helemaal compleet en hiervan kan de voorstelling op de spiegel worden vastgesteld. Op één bord is in een combinatie van slib- en sgrafitto-techniek een vrouwfiguur afgebeeld. Twee andere borden tonen een fantasiebeest en een rennende hond. Ook een kop en kom zijn inwendig rijk met slib versierd.
De meeste grapen (in totaal 62 MAE) zijn niet op type thuis te brengen, omdat de buikknik ontbreekt. Bij de objecten waar dit wel het geval is, zijn de typen r-gra-29 (4 MAE) en r-gra-34 (6 MAE) dominant. Deze modellen hebben een kraagrand of uitstaande rand, buikknik en ribbel op de schouder.
Ook aanwezig, maar in minder grote aantallen, zijn deksels, kommen, lekschalen, olielampen, pispotten, potten, steelkommen, testen en vuurstolpen. De meeste koppen zijn van het standaardtype r-kop-2 (11 van de 13 MAE). Onder de potten is één exemplaar aanwezig dat vermoedelijk aan Enkhuizer productie kan worden toegeschreven, namelijk een pot met verticale oren op de rand. Ook van witbakkend aardewerk is een dergelijke pot aanwezig. Bij de testen is het kleine vierkante model dominant (5 van 6 MAE). Alle testen zijn ongeglazuurd. Vijf vuurstolpen zijn volledig rond en waren bedoeld voor een haardplaats in het midden van het huis (r-vst-1). Van de platte modellen, bedoeld voor een haardplaats tegen de muur, is slechts één exemplaar gevonden. Van een aantal vormen is slechts één exemplaar aangetroffen, namelijk een bloempot, komfoor (r-kmf-17), kan, spaarpot, vergiet (r-ver-5) en zalfpot (r-zal-3).

Het vormenspectrum van het witbakkende aardewerk komt in grote lijnen overeen met dat van het roodbakkend: bakpannen (12 MAE), borden (3 MAE), grapen (7 MAE), een kan, een kom (w-kom-7), koppen (3 MAE, waaronder één w-kop-2), een lekschaal, ondersteken (2 MAE), een pot, een schepbeker (w-spb-1), een spaarpot, steelkommen (2 MAE) en vuurstolpen (4 MAE). Bij de bakpannen komen alleen type 3 (5 MAE) en 5 (7 MAE) voor. De vuurstolpen bestaan uit één rond model en drie stolpen met platte zijde. Alle vier zijn uitwendig groen geglazuurd. De meeste witbakkende objecten zijn aan één of beide zijden voorzien van groen glazuur. Ook een aantal geel geglazuurd stukken komt voor, soms in combinatie met groen

627 Unger 2007, 76-79; Gaimster 1997, 149, 151; Ostkamp/Unger 2007, 28.

(inwendig geel, uitwendig groen). Enkele stukken zijn inwendig bruin door de toevoeging van mangaan aan het glazuur.

Elf borden van Nederlandse majolica zijn aanwezig. Slechts van één exemplaar kon het type worden bepaald, namelijk m-bor-5. Een aantal stukken is donker gekleurd door zuren in de bodem. De meeste borden zijn polychroom versierd, maar ook een blauw-wit schaakbordmotief komt voor. Het meest complete bord is gedecoreerd met een rozet op de spiegel en een floraal motief op de vlag. Op drie borden zijn op de rand witte krullen op een blauwe achtergrond aanwezig. Deze vorm van decoratie is overgenomen van Italiaanse majolica uit Montelupo.

Een donkergrijze poot van een grape is van jydepot-aardewerk en dus afkomstig uit Denemarken. Inwendig was het object gepolijst.

In ieder geval zeventien borden, twee grapen, een kan, zeven kommen, twee koppen en twee potten zijn van Weser-aardewerk. Twee andere voorwerpen konden niet op vorm worden thuisgebracht. Alle borden zijn van het standaardmodel we-bor-1. Één hiervan is een miniatuur. Ook een van de grapen is opvallend klein (we-gra-1). Van de andere grape zijn slechts de hoge puntige poten en een stuk van de buik gevonden.
Veel minder voorwerpen zijn van Werra-aardewerk, namelijk vijf borden (alle wa-bor-1), een kom (wa-kom-1) en een kop. Op twee borden is een jaartal aanwezig. Op een fragment van een spiegel is vermoedelijk een man met een zwaard afgebeeld. Rechts van deze afbeelding is het getal 89 leesbaar, wat alleen 1589 kan zijn. Op het tweede bord staat een vrouwfiguur met het getal 9. Hier kan oorspronkelijk zowel 1589, 1590 als 1591 hebben gestaan. De kop is een nieuw type binnen het Deventer-systeem. De kleine kop heeft een rechte rand en standvlak. Op de bodem zijn pijlen geschilderd. De buitenzijde van de kop is geglazuurd.
Één roodbakkend fragment van een grape, kan of pot valt op. Uitwendig is het voorwerp versierd met witte slibboogjes en het glazuur wijkt af van dat van Nederlands roodbakkend aardewerk. Zeer waarschijnlijk is het stuk afkomstig uit West-Duitsland. Omdat het object roodbakkend is, is het in de telling bij het Werra-aardewerk opgenomen.

Uit het Franse Beauvais zijn drie borden afkomstig (wf-bor-1). De borden zijn zoals gebruikelijk gedecoreerd in sgrafitto-techniek. Één bord heeft zowel een witte als rode sliblaag, de andere twee borden zijn alleen voorzien van een rode sliblaag. In de rand van een van deze laatste borden is een (onleesbare) tekst gekrast.

Een stuk van de bodem van een majolica-bord is afkomstig uit Spanje. Het bord heeft een concaaf standvlak. Het fragment is volledig wit, een decoratie is niet aanwezig. Het stuk behoort waarschijnlijk tot het Columbia Plain uit Sevilla.

De fragmenten van twee amforen van het Iberisch Schiereiland zijn gevonden. In ieder geval één van de amforen had een bolle bodem.

Het Italiaanse tinglazuuraardewerk kan worden ingedeeld in drie groepen. De eerste groep bestaat uit acht stuks Berrettino (Ligurisch blauw). Zes hiervan zijn zeker borden, met vaak op de rand het typische 'Ligurisch randje' en op de spiegel een wentelend motief, het zevende object kan ook een kom zijn (i-kom-1 of i-bor-3). Deze laatste is op de rand voorzien van concentrische cirkels. Op één fragment is een paar streepjes gele verf aanwezig. Dit soort polychroom beschilderde Berrettino is zeldzaam. De tweede groep wordt gevormd door twee polychroom beschilderde borden uit Montelupo. Op één bord is een versiering met spiralen aanwezig. De laatste groep bestaat uit slechts één voorwerp, namelijk een bord in Compendiario-

stijl. Op het fragment van de spiegel is een stukje van een putto te zien.
Twee stuks faience met afwijkend glazuur zijn volledig wit. De voorwerpen zijn bij de Italiaanse keramiek geplaatst, maar deze toeschrijving is niet zeker.

Ten slotte is Chinees porselein in de stadsafvallaag gevonden, namelijk vier borden en een kop. Van drie borden zijn slechts fragmenten gevonden. Onder meer een wandfragment met een blauw-grijs decor, een rand met bloemmotieven, een stuk van een bodem met een sierrand rond de standring en een randfragment met een eend en waterplanten zijn aanwezig. Borden met laatstgenoemde rand worden door Rinaldi tussen 1570 en 1600 gedateerd.[628] Het vierde bord is vrij compleet (p-bor-4) (fig. 191). Het bord is niet wit, maar enigszins gelig. De decoratie is blauw-grijs van kleur en vrij grof geschilderd. Op de spiegel zijn twee herten in een landschap te zien. Van de rand is slechts een klein stuk aanwezig, met hierop een vogel en drie parels. Soortgelijk borden in het Princessehof in Leeuwarden worden tussen 1570 en 1600 gedateerd.
Van de kop is alleen een randfragment met bloemmotief aanwezig.

Fig. 191 Groot fragment van een porseleinen bord uit China. Datering: 1591 of ouder.

Opgraving	De Baan 1 (nummer 16 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Ophogingslaag (S3, S71, S72, S91)
Complexdatering	1575-1605, gestort kort na 1600

Context en datering
Het terrein bevindt zich aan de rand van het gebied van de stadsuitbreiding uit de late 16de eeuw. Zoals bij het vorige complex (Molenweg 7) al is besproken, werd in dit gebied vanaf 1590 het maaiveld opgehoogd, werden de oude sloten gedempt en nieuwe sloten gegraven. Het vondstmateriaal dat hier wordt behandeld, is afkomstig uit de ophogingslaag en uit het dempingsmateriaal van een sloot (S3). Voor het ophogen en dempen was in dit deel van de stadsuitbreiding klei en stadsafval gebruikt en vooral uit dit afval is vrij veel keramiek verzameld.

628 Rinaldi 1989, 78.

Volgens historische bronnen was het gebied ten zuiden van het Handvastwater vóór 1591 ingericht en konden de erven worden verkocht. Deze historisch bekende datering klopt goed met de datering van het vondstmateriaal dat bij Molenweg 7 in de ophogingslaag is aangetroffen (zie boven). Dit geldt echter niet voor het vondstmateriaal dat hier wordt besproken. Hoewel het materiaal uit de late 16de eeuw dateert, wijzen diverse stukken erop dat het materiaal niet in 1590 of 1591 is gestort maar ongeveer tien jaar later. Hetgeen hier het meest duidelijk op wijst is een bord van Noord-Hollands slibaardewerk met het jaartal 1600. Verder vallen majolica-borden en Italiaanse faience met een aan kraakporselein ontleende decoratie op. Deze voorwerpen dateren van ná 1600. Ook de stukken Chinees kraakporselein dateren niet van vóór 1591. Deze vondsten geven de indruk dat het terrein van de opgraving pas ná 1600 is opgehoogd en ook de oude sloten op dit moment zijn gedempt. Het vondstmateriaal bevat geen kleipijpen, waardoor het complex in ieder geval vóór circa 1610 kan worden geplaatst.
Uit het archeologisch onderzoek bleek dat kort voor of na 1600 lijnbanen in deze randzone van het nieuwe stadsdeel zijn gebouwd. Bij de bouw van de lijnbanen moet het terrein al opgehoogd zijn geweest. Het lijkt daarom het meest waarschijnlijk dat de demping van de sloten en ophoging van het maaiveld kort na 1600 heeft plaatsgevonden (vermoedelijk tussen 1600 en 1602) en vervolgens direct lijnbanen zijn gebouwd. Dit betekent dat, in tegenstelling tot wat uit historische bronnen blijkt, deze randzone van de stadsuitbreiding niet direct in 1590 of 1591 opnieuw is ingericht. Vermoedelijk was dit alleen het geval bij de locaties waar huizen waren gepland. Het is waarschijnlijk dat de randzone al bij aanvang van de stadsuitbreiding was bestemd voor lijnbanen en hier daarom niet direct is opgehoogd. Wellicht moest de nieuwe eigenaar van de grond dit zelf verzorgen.
Opvallend is dat de lijnbanen al worden weergeven op de kaart van Waeghenaer uit 1598. Bekend is echter dat deze kaart geen nauwkeurige weergave van de stad in 1598 geeft: de stadsuitbreiding was op dat moment slechts voor de helft uitgevoerd, terwijl deze op de kaart als voltooid is weergegeven (zie ook paragraaf 4.4.5). Op de kaart zijn dus zowel gerealiseerde werken als geplande werken ingetekend. Vermoedelijk wijst de kaart erop dat de lijnbanen in 1598 in de planning stonden.

Keramiek
Een vrij grote hoeveelheid keramiek is uit de ophogingslaag verzameld (776 scherven, 281 MAE) (fig. 192 t/m 196). Hierbij zijn twee fragmenten van borden van Nederlandse faience met een kraakmotief niet meegerekend, zij vallen namelijk ver buiten de complexdatering en zijn waarschijnlijk afkomstig uit een hoger niveau. Doordat het materiaal afkomstig is uit een ophogingslaag, is het sterk fragmentarisch: weinig scherven behoren tot hetzelfde object. Door de hoge fragmentatie-graad kon het type van de vormen vaak niet worden bepaald.
De keramiek is enigszins selectief verzameld: vooral tinglazuuraardewerk is opgeraapt. Het aandeel van het roodbakkend aardewerk is juist te laag.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	65	19	6,8
roodbakkend aardewerk (r)	389	112	39,9
witbakkend aardewerk (w)	101	37	13,2
frans wit aardewerk (wf)	4	3	1,1
werra aardewerk (wa)	7	7	2,5
weser aardewerk (we)	61	29	10,3
iberisch aardewerk (ib)	3	2	0,7
majolica (m)	92	38	13,5
italiaanse majolica/faience (i)	48	29	10,3

porselein (p)	6	5	1,8
totaal	776	281	100

Fig. 192 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving De Baan 1.

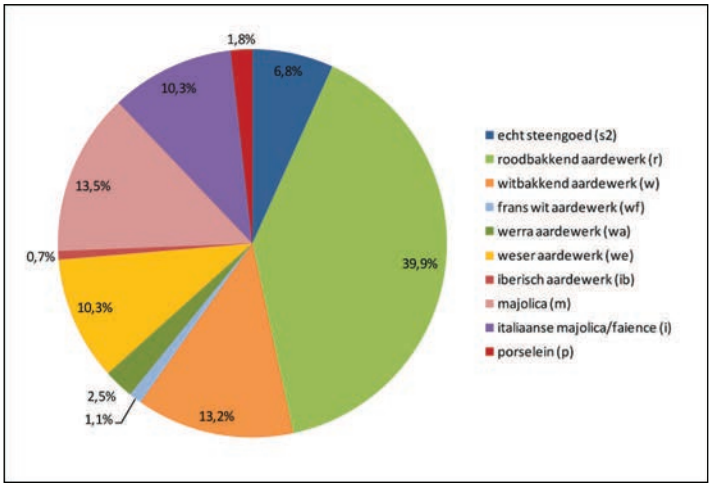

Fig. 193 Percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving De Baan 1.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	582	187	66
Duitse Rijnland	65	19	7
Overige	129	75	27
totaal	776	281	100

Fig. 194 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek ophogingslaag opgraving De Baan 1.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
frans wit aardewerk (wf)	4	3	4
werra aardewerk (wa)	7	7	9,3
weser aardewerk (we)	61	29	38,7
iberisch aardewerk (ib)	3	2	2,7
italiaanse majolica/faience (i)	48	29	38,7
porselein (p)	6	5	6,7
totaal	129	75	100

Fig. 195 Aantal fragmenten, MAE en percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving De Baan 1.

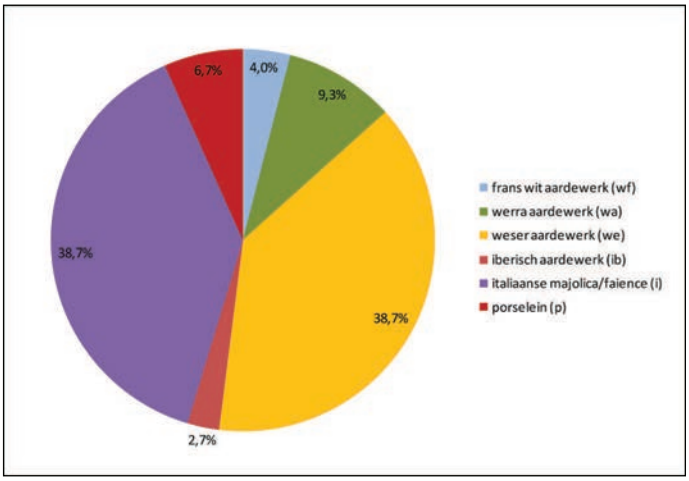

Fig. 196 Percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving De Baan 1.

Het steengoed bestaat vooral uit kannen uit Siegburg, het Westerwald, Raeren en Frechen/ Keulen. Verder zijn ook fragmenten van twee potten, een pispot (s2-pis-6) en een snelle aanwezig. Alle objecten dateren in de periode 1575-1625.

Fig. 197 Schotel van Noord-Hollands slibaardewerk uit 1600 met een voorstelling van Adam en Eva in het paradijs. Diameter: 39,5 cm.

De meest voorkomende vormen binnen het roodbakkend aardewerk zijn de bakpannen (13 MAE), borden (28 MAE) en grapen (18 MAE). Verder zijn onder meer twee deksels, vijf lekschalen, twee olielampen, tien pispotten, zes potten, een spaarpot, drie ongeglazuurde testen, een vetvanger en drie ronde vuurstolpen aanwezig. De borden waarvan het type kan worden bepaald, zijn alle van het type r-bor-6. Vijf borden zijn versierd in de stijl Noord-Hollands slib. Één groot bord valt op door de prachtige voorstelling (fig. 197). Te zien zijn Adam en Eva bij de 'boom van de kennis van goed en kwaad', met daarin de slang (Satan). Naar boven toe verandert de slang in een vrouw die Eva de appel aanreikt. Rechts van Eva ligt een hert, als symbool voor het paradijs. Waarschijnlijk was links van Adam ook een dier aanwezig. De zondeval wordt gesymboliseerd door de takken die Adam en Eva gebruiken om hun naaktheid te verbergen. Op het bord is het jaartal 1600 aanwezig. Ook een kom en kop zijn rijk versierd met slib. Op de fragmenten van drie grapen is eveneens slib aanwezig, namelijk een tekst. Grapen met tekst zijn welbekend uit de regio West-Friesland. Vaak is een naam en/of jaartal aanwezig en de stukken worden daarom geïnterpreteerd als huwelijksgeschenken. De hier genoemde scherven zijn te gefragmenteerd om iets over de tekst te kunnen zeggen. Één pot heeft verticale oren op de rand en is vermoedelijk in Enkhuizen gemaakt. Van witbakkend aardewerk zijn eveneens twee van dergelijke potten aanwezig.

De vormen binnen het witbakkend aardewerk zijn eveneens divers. Vooral bakpannen, koppen en vuurstolpen met platte zijde zijn gevonden. Een applique met een kleine dubbelkoppige adelaar sierde een van de vuurstolpen. Bijzonder is een fragment van een monniksbeker. Identieke bekers uit 1605 zijn bekend uit de scheepslading van een wrak uit Amsterdam. Hoewel de bekers op het eerste gezicht op vrome beeldjes lijken, is het tegendeel het geval. De bekers werden gebruikt bij drinkspelletjes door tegenstanders van het katholieke geloof.[629]

De borden zijn bij de majolica met 31 MAE in de meerderheid. Verder konden zes kommen en een zalfpot worden herkend. Alle objecten kunnen tussen 1575 en 1625 worden geplaatst. Veel borden en kommen zijn polychroom beschilderd, bijvoorbeeld met een rozet of fruitdecor. Ook blauw-witte decors komen voor, met name het schaakbordmotief en kraakdecor (geïnspireerd op kraakporselein). Dit laatste is aanwezig op drie borden en drie kommen. Verder valt een wit randfragment van een bord op: in de vlag zijn in reliëf een bloem en schelp gestempeld.

Uit Noordwest-Duitsland zijn 29 stuks Weser-aardewerk en zeven stuks Werra-aardewerk afkomstig. De determineerbare stukken Weser-aardewerk bestaan uit een beker (we-bek-1), tien borden (we-bor-1), twee kannen (waaronder één we-kan-1), zeven koppen of kommen (waaronder vier we-kom-1) en twee potten (we-pot-1). De beker en kannen zijn voorzien van radstempelversiering. Drie borden vallen op doordat de rand is voorzien van duimindrukken en ook de decoratie afwijkt. Qua stijl en vorm moeten de objecten wel worden geplaatst binnen het Weser-aardewerk. Wellicht kunnen zij in de toekomst aan een specifieke productieplaats worden toegeschreven.

Het aardewerk uit het Werra-gebied bestaat uit vijf borden (wa-bor-1), een kom (wa-kom-1) en een niet op vorm te determineren object. Op een sterk versleten spiegel van een bord is een soort uil op een tak afgebeeld. Geen van de voorwerpen heeft de kenmerken van Werra-producten uit Enkhuizen, wat klopt met de vermoedelijke datering van het complex in de eerste jaren van de 17de eeuw.

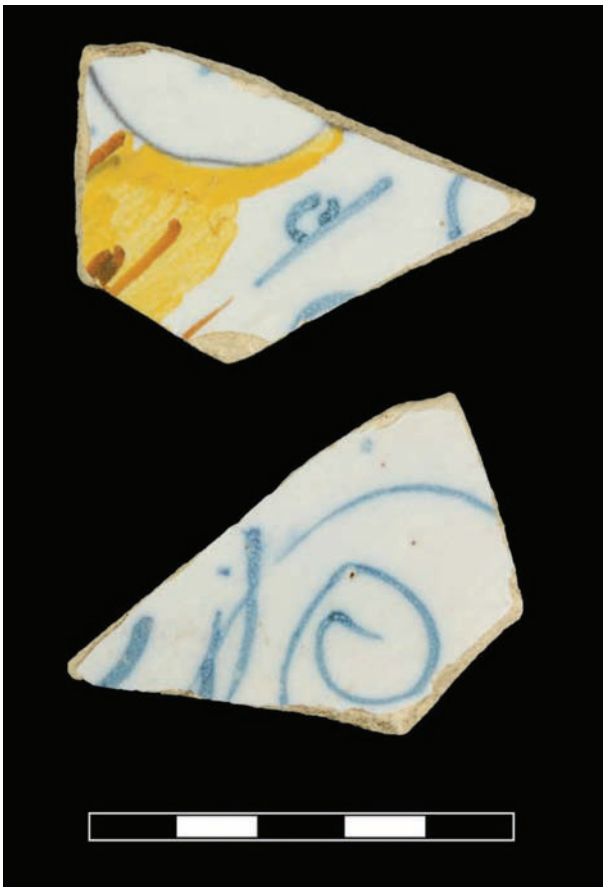

Fig. 198 Fragment van een bord van Italiaanse Compendiario, vermoedelijk met een merk.

Drie witbakkende borden zijn afkomstig uit het Franse Beauvais. Op één bord is een dubbele laag slib aanwezig, de andere twee zijn voorzien van een enkele laag.

Vijf typen Italiaanse faience zijn aanwezig. Het Berrettino is de grootste groep en bestaat uit dertien borden en vier kommen. Van het hieraan verwante Ligurisch wit zijn twee borden en een kom aanwezig. Het Compendiario bestaat onder meer uit twee borden en een lekschaal. Op de onderkant van een van de borden lijkt het merk van het

629 Ostkamp/Unger 2007.

schildersatelier aanwezig te zijn, maar het fragment is te klein om deze te kunnen herleiden (fig. 198).
Drie objecten zijn afkomstig uit Montelupo, namelijk een bord met gebladerte in blauw, een grote kom op een voet met op de spiegel een schip en een crespina (een plooischotel).
De decoratie op de voorzijde van twee borden is geïnspireerd op Chinees kraakporselein; op de achterzijde zijn dunnen lijnen aanwezig. In Hoorn zijn fragmenten van een plooischotel in dezelfde stijl gevonden met op de onderzijde een merk dat waarschijnlijk afkomstig is van een Italiaanse decorateur uit Ligurië.[630] Vermoedelijk moeten de stukken tot het Calligrafico Naturalistico worden gerekend.

De wandfragmenten van twee amforen behoren tot het Iberisch aardewerk. Inwendig zijn de amforen voorzien van een dun gelig of groenig glazuur.

Vijf stuks Chinees porselein zijn gevonden in de ophogingslaag. Twee borden kunnen tot het gangbare kraakporselein worden gerekend. Één stuk wordt door Rinaldi tussen 1595 en 1645 gedateerd.[631] Twee koppen kunnen op basis van hun decoratie in de tweede helft van de 16de eeuw of het begin van de 17de eeuw worden geplaatst (fig. 199). Op de buitenzijde van de kom zijn bloemen en planten zichtbaar (p-kom-3), het kleine fragment van de kop laat een stuk van een sprinkhaan zien. Inwendig is op beide voorwerpen onder de rand een soortgelijke sierrand aanwezig. Van het vijfde voorwerp kon de vorm niet worden bepaald. Het lijkt om een soort schaaltje met bolle spiegel en concaaf standvlak te gaan.

Fig. 199 Fragmenten van een kop van Chinees porselein.

Opgraving	De Baan 2 (nummer 17 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Ophogingslaag (LG03)
Complexdatering	1575-1605, gestort kort na 1600

Context en datering
De keramiek is afkomstig uit een afvalplek, gevonden op het terrein aangrenzend aan dat van de opgraving De Baan 1. Hoewel het complex volgens de onderzoekers dateerde tussen 1575 en 1625, kan het op basis van de gegevens van het vorige vondstcomplex strakker worden gedateerd, namelijk kort na 1600. Het gaat namelijk vermoedelijk om dezelfde ophogingslaag als is aangetroffen bij De Baan 1 (zie boven), hoewel in dit geval een vrij lokale stortplek.

Keramiek
De hoeveelheid keramiek uit de afvallaag is relatief klein (fig. 200 t/m 204). Tussen de scherven bevindt zich ruis, namelijk een stuk van een Nederlands faience-bord uit de periode ná 1620.

630 Opgraving Westerdijk-Vogelpoelpanden uit 2010.
631 Rinaldi 1989, 109.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	13	5	4,7
roodbakkend aardewerk (r)	224	64	60,4
witbakkend aardewerk (w)	66	14	13,2
frans wit aardewerk (wf)	1	1	0,9
werra aardewerk (wa)	9	5	4,7
weser aardewerk (we)	21	5	4,7
iberisch aardewerk (ib)	1	1	0,9
majolica (m)	17	6	5,7
italiaanse majolica/faience (i)	8	5	4,7
totaal	360	106	100

Fig. 200 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving De Baan 2.

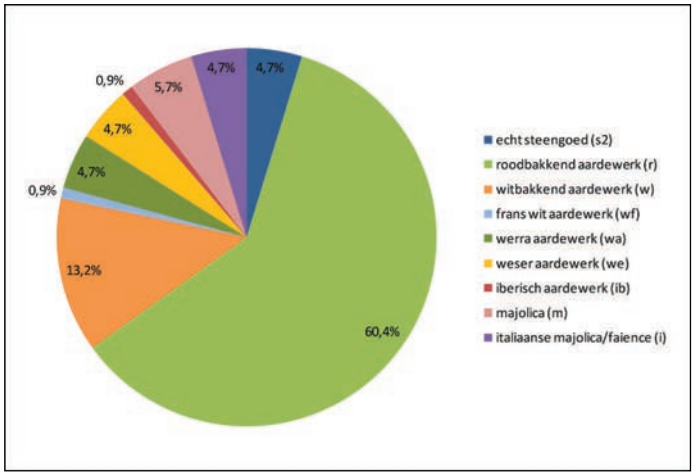

Fig. 201 Percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving De Baan 2.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	307	84	79
Duitse Rijnland	13	5	5
Overige	40	17	16
totaal	360	106	100

Fig. 202 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek ophogingslaag opgraving De Baan 2.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
frans wit aardewerk (wf)	1	1	5,9
werra aardewerk (wa)	9	5	29,4
weser aardewerk (we)	21	5	29,4
iberisch aardewerk (ib)	1	1	5,9
italiaanse majolica/faience (i)	8	5	29,4
totaal	40	17	100

Fig. 203 Aantal fragmenten, MAE en percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving De Baan 2.

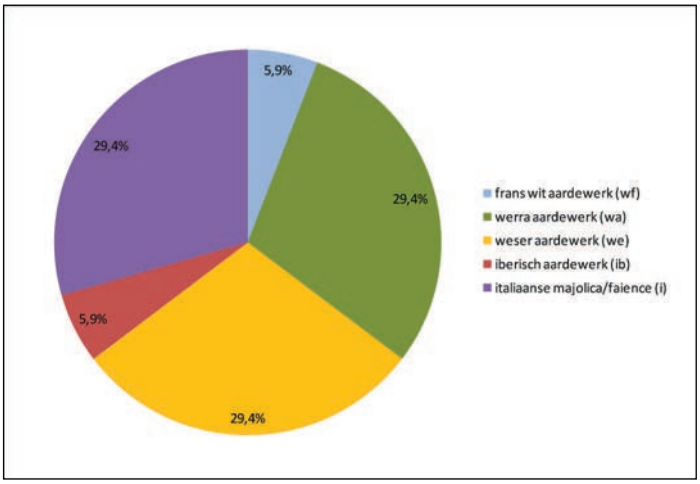

Fig. 204 Percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving De Baan 2.

Het steengoed wordt gevormd door vijf objecten, waaronder in ieder geval vier kannen. Twee kannen zijn gemaakt in Siegburg. Één kan heeft medaillons met bloemen op de buik. Een andere kan is versierd met een baardmanmasker, een tekstband, acanthusbladeren en medaillons. Op de tekstband zijn de woorden BIS MIR SUNDRO leesbaar, onderdeel van de spreuk GOTT BIS MIR SUNDER GNADIG. Het stuk is gemaakt in Keulen of Frechen in de periode 1540-1575.

Het roodbakkend aardewerk bestaat onder meer uit bakpannen (6 MAE, type 4, 5, 10, 11 en 31), borden (9 MAE), grapen (23 MAE, waaronder twee r-gra-8 en één r-gra-34), kommen (2 MAE), koppen (4 MAE, alle r-kop-4), een lekschaal, pispotten (8 MAE, waaronder drie r-pis-5), potten (2 MAE), een test, vuurstolpen (2 MAE, r-vst-1 en -6) en zalfpotten (4 MAE, waaronder drie r-zal-3). De borden zijn alle, voor zover kan worden gezien, van het type r-bor-6. Vier borden behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Een van deze stukken draagt het jaartal 1599. Van twee andere borden is de spiegel groen geglazuurd. De twee kommen lijken op de r-bor-6, maar zijn een dieper model. De kommen stonden waarschijnlijk op een standring (r-kom-58). Bij de koppen valt een r-kop-2 met lintoor op. De vuurstolpen zijn een rond en plat model.

Het witbakkend aardewerk bestaat uit bakpannen (5 MAE, vooral w-bak-3 en -6), koppen (3 MAE, alle w-kop-2), pispotten (2 MAE, waaronder één w-pis-2) en vuurstolpen (2 MAE). De vuurstolpen zijn uitwendig groen geglazuurd en voorzien van appliques in de vorm van noppen en vrouwenkopjes.

Tenminste zes borden zijn van Nederlandse majolica. Op twee borden is een schaakbordmotief aanwezig, op twee andere borden is op de vlag een wit floraal motief op een blauwe achtergrond geschilderd.

Een stuk van een bord en kom behoren tot het Werra-aardewerk (wa-bor-1 en wa-kom-1). Op het bord is het getal 9 aanwezig, wat onderdeel heeft uitgemaakt van een jaartal uit de jaren 90 van de 16de eeuw. Twee andere objecten, waarschijnlijk twee kannen, zijn ook onder het Werra-aardewerk gevoegd, maar wijken sterk af. De kannen zijn roodbakkend en voorzien van een bruin of combinatie van bruin en geel glazuur. De stukken zijn zeer waarschijnlijk gemaakt in Noordwest-Duitsland.
Het Weser-aardewerk bestaat uit twee borden (we-bor-1), een kom (we-kom-1) en drie gesloten vormen (een kan, beker, pot of grape).

De overige importkeramiek bestaat uit een randfragment van een bord uit het Franse Beauvais (wf-bor-1), een stuk van een middelgrote amfoor van het Iberisch Schiereiland en vijf voorwerpen van Italiaanse faience. Vier borden behoren tot het Berrettino uit Ligurië. De randversiering bestaat uit een Ligurisch randje, een vakkenindeling en concentrische cirkels. Het vijfde stuk, eveneens een bord, is volledig wit. De toeschrijving aan Italië is niet geheel zeker.

Opgraving	Molenweg 7 (nummer 28 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Beerkuil (S28)
Complexdatering	1600-1620

Uit de kuil is slechts een kleine hoeveelheid keramiek afkomstig (27 MAE) (fig. 205 t/m 208). Een deel van de objecten is vrijwel compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	1	1	3,7
roodbakkend aardewerk (r)	41	15	55,6
witbakkend aardewerk (w)	9	5	18,5
werra aardewerk (wa)	2	1	3,7
weser aardewerk (we)	2	1	3,7
majolica (m)	2	2	7,4
italiaanse majolica/faience (i)	8	2	7,4
totaal	65	27	100

Fig. 205 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten beerkuil opgraving Molenweg 7.

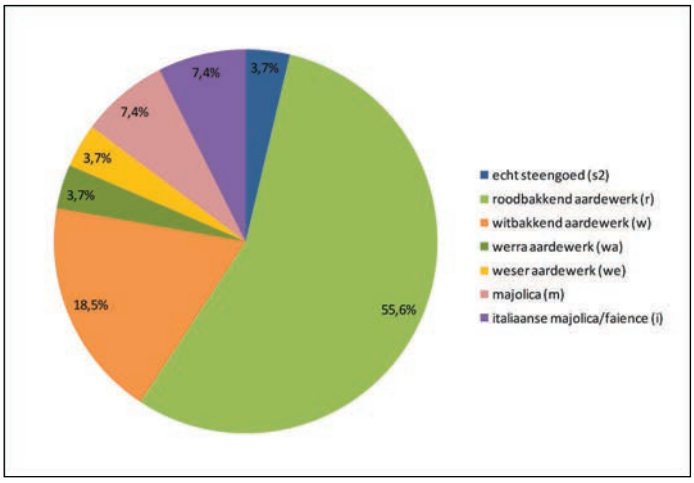

Fig. 206 Percentages keramieksoorten beerkuil opgraving Molenweg 7.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	52	22	81
Duitse Rijnland	1	1	4
Overige	12	4	15
totaal	65	27	100

Fig. 207 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek beerkuil opgraving Molenweg 7.

Van steengoed is slechts een klein fragment gevonden dat niet op vorm kan worden thuisgebracht.

Het roodbakkende aardewerk wordt gevormd door twee bakpannen, vijf grapen, twee koppen, een pispot, een vuurstolp en twee zalfpotten. Een van de grapen lijkt sterk op de vroege modellen uit Bergen op Zoom (r-gra-11). De grape is sterk beroet. Een andere grape is inwendig groen geglazuurd (r-gra-30). De twee koppen zijn allebei alleen inwendig geglazuurd. Hetzelfde geldt voor een pispot, waarbij inwendig ook kalkaanslag aanwezig is. De vuurstolp is een rond, vrij klein model en alleen aan de buitenzijde geglazuurd. De binnenkant is beroet.

Het witbakkende aardewerk bestaat uit vijf objecten, waaronder een bakpan en twee grapen. Een van de grapen heeft een holle steel en is sterk beroet (w-gra-7) (fig. 209). Verder is een zuinigje, mogelijk van een blaker, gevonden.

Op de spiegel van een klein, diep bord met standvlak van majolica is een tulp geschilderd (m-bor-17) (fig. 210). De rest van het bordje is wit gelaten. Verder is een fragment van een bord met polychoom decor in de vorm van pauwenogen aanwezig (m-bor-5).

De importkeramiek uit de kuil bestaat slechts uit vier objecten. Van Werra- en Weser- aardewerk is ieder slechts één object gevonden, in beide gevallen een bord. Op het bord uit het Werra-gebied is het jaartal 1609 aanwezig. Van Italiaanse faience zijn een Berrettino-bord met Ligurisch randje en rozet op de spiegel en een kom in Compendiario-stijl.

typecode	MAE
s2-	1
r-bak-4	1
r-bak-	1
r-gra-11	1
r-gra-30	1
r-gra-33	1
r-gra-	2
r-kop-2	2
r-pis-5	1
r-vst-9	1
r-zal-3	2
r-	2
w-bak-5	1
w-gra-7	1
w-gra-	1
w-	2
wa-bor-1	1
we-bor-1	1
m-bor-5	1
m-bor-17	1
i-bor-1	1
i-kom-	1
totaal	**27**

Fig. 208 Inventarislijst beerkuil opgraving Molenweg 7.

Fig. 209 Grape van witbakkend aardewerk met holle steel.

Fig. 210 Bord van Nederlandse majolica met een tulp.

Opgraving De Baan 1 (nummer 16 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Ophogingslaag (S4, S5, S7, S48, S77)
Complexdatering 1620-1640

Context en datering
Het ophogingsmateriaal is afkomstig uit een serie parallelle greppels. De greppels volgden de oriëntatie van de lijnbanen die hier waarschijnlijk kort na 1600 zijn aangelegd. De greppels zijn vermoedelijk tegelijk of na de bouw van de lijnbanen gegraven om het terrein beter te ontwateren. Op zeker moment zijn de greppels gedempt, waarvoor onder meer stadsafval werd gebruikt. De vondsten dateren ongeveer uit de periode 1620-1640.
De greppels zijn in verband met een maximaal te ontgraven diepte van de werkputten niet volledig opgegraven: alleen uit het bovenste niveau zijn vondsten uit het vlak verzameld. Door de grote hoeveelheid materiaal is de keramiek enigszins selectief meegenomen. Vooral grote fragmenten en goed dateerbare stukken, bijvoorbeeld majolica en faience, zijn opgeraapt. We kunnen het materiaal daarom niet beschouwen als een zuivere steekproef uit de ophogingslaag: de verhoudingen tussen de bakselgroepen zijn niet representatief.

Keramiek
Uit de ophogingslaag is een grote hoeveelheid keramiek verzameld, namelijk 1995 fragmenten die zijn te herleiden tot 846 MAE (fig. 211 t/m 215). Hiernaast zijn minstens vijftien kleipijpen gevonden. Het materiaal is, net als bij het vorige complex van De Baan 1, fragmentarisch. Door de grote hoeveelheid materiaal en beperkte tijd zijn de fragmenten maar beperkt tot types herleidt.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	199	57	6,7
roodbakkend aardewerk (r)	677	238	28,1
witbakkend aardewerk (w)	187	82	9,7
jydepot aardewerk (jy)	1	1	0,1
frans wit aardewerk (wf)	6	5	0,6
werra aardewerk (wa)	18	16	1,9
weser aardewerk (we)	46	29	3,4
iberisch aardewerk (ib)	24	7	0,8
italiaans roodbakkend aardewerk (ri)	2	2	0,2
majolica (m)	490	184	21,7
faience (f)	125	62	7,3
italiaanse majolica/faience (i)	161	113	13,4
spaanse majolica/faience (sp)	4	4	0,5
portugese faience (po)	10	8	0,9
franse faience (fr)	3	2	0,2
turks aardewerk	1	1	0,1
porselein (p)	41	35	4,1
totaal	1995	846	100

Fig. 211 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving De Baan 1.

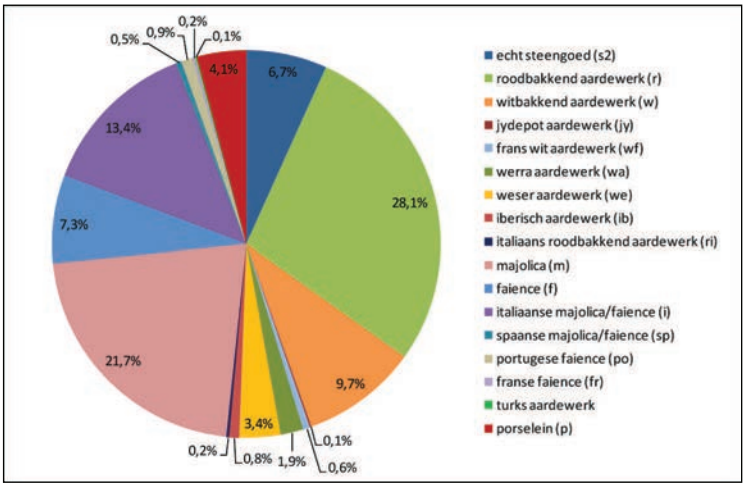

Fig. 212 Percentages keramieksoorten ophogingslaag opgraving De Baan 1.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	1479	566	67
Duitse Rijnland	199	57	7
Overige	317	223	26
totaal	1995	846	100

Fig. 213 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek ophogingslaag opgraving De Baan 1.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
jydepot aardewerk (jy)	1	1	0,5
frans wit aardewerk (wf)	6	5	2,3
werra aardewerk (wa)	18	16	7,2
weser aardewerk (we)	46	29	13,1
iberisch aardewerk (ib)	24	7	3,2
italiaans roodbakkend aardewerk (ri)	2	2	0,9
italiaanse majolica/faience (i)	161	113	50,9
spaanse majolica/faience (sp)	4	4	1,8
portugese faience (po)	10	8	3,6
franse faience (fr)	3	2	0,9
turks aardewerk	1	1	0,5
porselein (p)	40	34	15,3
totaal	317	223	100

Fig. 214 Aantal fragmenten, MAE en percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving De Baan 1.

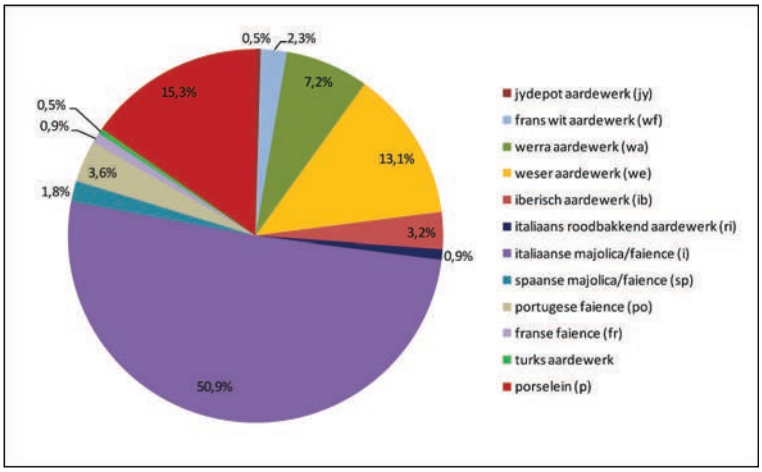

Fig. 215 Percentages soorten importkeramiek ophogingslaag opgraving De Baan 1.

Al het steengoed is voorzien van een oppervlaktebehandeling. Zoals gebruikelijk zijn vooral kannen aanwezig. Een deel van deze kannen kan met zekerheid worden toegeschreven aan een productieplaats, bijvoorbeeld het Westerwald, Siegburg of Keulen/Frechen (waaronder twee s2-kan-32). Verder kon een aantal pispotten (s2-pis-2) en potten uit het Westerwald worden herkend, evenals twee snelles uit Siegburg.

Het aantal vormen binnen het roodbakkend aardewerk is groot. De grootste vormgroepen bestaan uit bakpannen, borden, grapen, koppen, pispotten en vuurstolpen. Verder zijn bijvoorbeeld ook deksels, lekschalen, olielampen, kommen, potten, testen en zalfpotten aanwezig. De bakpannen (15 MAE) zijn bijna uitsluitend van het type r-bak-4 en -5. Ook bij de borden valt de eenvormigheid op: bijna alle borden staan op standlobben en hebben een platte vlag (type r-bor-6, dit zijn 48 van de in totaal 59 borden). Een deel van de borden is gedecoreerd. Soms is de spiegel van het bord groen geglazuurd (door de toevoeging van koperoxide aan het glazuur). Op andere borden zijn bovendien ringeloorboogjes (S-vormig) of halve cirkels in slib op de vlag aangebracht. Negentien borden vallen binnen de groep Noord-Hollands slibaardewerk en kunnen daarom worden gedateerd tussen 1575-1650.
Grapen zijn, in tegenstelling tot bakpannen en borden, minder makkelijk te herkennen tussen scherfmateriaal. Hierdoor is het aantal grapen uit de ophogingslaag relatief laag, namelijk 38 MAE. Op één grape is ook een slibdecoratie aanwezig, namelijk een tekst (r-gra-63). Op de grape stond oorspronkelijk een jaartal, maar helaas is alleen het woord ANNO teruggevonden.
Twee hoge potten met oren op de rand zijn vermoedelijk gemaakt in Enkhuizen. Van witbakkend aardewerk zijn eveneens twee van dergelijke potten aanwezig.
De vuurstolpen bestaan zowel uit ronde modellen als exemplaren met een platte zijde. De ronde vuurstolpen zijn vaak ongeglazuurd en beroet. De platte modellen zijn juist wel geglazuurd en gedecoreerd met appliques. Een aantal is bovendien groen geglazuurd.

Ook de diversiteit binnen de vormen in witbakkend aardewerk is groot. Onder meer bakpannen, grapen, koppen, kandelaren, olielampen, vuurstolpen en zalfpotten zijn binnen het vondstmateriaal aanwezig. De typen w-bak-3 en w-bak-5 domineren met in totaal zeventien MAE. Alle vuurstolpen (12 MAE) hebben een platte achterzijde, zijn groen geglazuurd en versierd met appliques.

De groep Nederlandse majolica is met 184 MAE relatief groot. De bulk van het materiaal bestaat uit borden (168 MAE). Op basis van het decor kunnen alle borden grofweg in de eerste

helft van de 17de eeuw worden geplaatst. De decoraties zijn divers. Veel borden zijn versierd met een polychrome versiering of een blauw-wit motief dat is geïnspireerd op kraakporselein. Sommige borden zijn geschilderd als imitaties van Italiaanse Berrettino- en Compendiario-faience. Naast de borden zijn negen kommen en vijf zalfpotten aanwezig. Een van de zalfpotten is een bijzonder groot model: de bodem heeft een diameter van ongeveer 17 cm, de hoogte is niet bekend. Ten slotte is een fragment van een zoutvat op een voet met een blauwe beschildering aangetroffen.

De Nederlandse faience bestaat uit 61 MAE, aanzienlijk minder dan de majolica. Nederlandse faience werd geproduceerd vanaf omstreeks 1620 en was aanvankelijk nog een vrij luxueus product. Ook hier zijn de borden veruit in de meerderheid (46 MAE). De decoratie op veel borden is geïnspireerd op kraakporselein uit China. Verder zijn ook hier motieven aanwezig die zijn geïnspireerd op Italiaanse faience. Een vijftal stukken lijkt sterk op de Italiaanse Compendiario en wordt toegeschreven aan het Haarlemse atelier van Verstraeten (fig. 216). Deze faience is geproduceerd vanaf omstreeks 1640 en behoort daarmee tot de jongere vondsten uit het complex. Verder is een paar fragmenten aan beide zijden blauw geschilderd en daarmee een imitatie van het Ligurische Berrettino. Twee kannen en twee kommen zijn voorzien van een kraakdecor. De kommen vallen op doordat zowel de decoraties als vormen exacte imitaties zijn van een Chinese klapmuts en kraaikop. Verder zijn onder meer zes plooischotels en een zoutvat aanwezig.

Fig. 216 Faiencebord van het atelier van Verstraeten uit Haarlem.

De groep importkeramiek bestaat uit maar liefst twaalf soorten keramiek, afkomstig uit negen landen/regio's. Het aantal objecten per keramieksoort verschilt van één MAE tot 113 MAE.

Een wandfragment van donkergrijs aardewerk is herkenbaar als jydepot-aardewerk uit Denemarken. Inwendig is het fragment gepolijst.

Uit het noordwesten van Duitsland zijn onder meer 28 stuks Weser-aardewerk afkomstig. Zestien borden van het standaardtype we-bor-1 hebben het gebruikelijke decor voor aardewerk uit het gebied van de Weser. Opnieuw zijn borden aanwezig met duimindrukken op de rand en een afwijkend decor (zie ook eerste complex De Baan 1). Op een van de twee borden zijn op de spiegel drie vissen geschilderd, iets wat bij het reguliere Weser-aardewerk niet voorkomt (fig. 217). Verder zijn onder meer twee kannen en twee kommen gevonden.
In totaal zijn zestien MAE van Werra-aardewerk binnen het vondstmateriaal aanwezig, bestaande uit elf borden (wa-bor-1) en vijf kommen. Het met zekerheid toeschrijven van de fragmenten aan Noordwest-Duitsland is voor dit vondstcomplex enigszins problematisch, omdat in de eerste kwart van de 17de eeuw ook Werra-aardewerk is gemaakt in Enkhuizen. Hoewel

deze productie in 1613 stopte, kunnen producten uit Enkhuizen zich tussen het vondstmateriaal uit de ophogingslaag bevinden. Dat dit inderdaad het geval is, blijkt uit het fragment van een bord dat in de laag is gevonden. Het fragment toont een vogel met hierboven het woord ANNO, omringt door meer tekst. Dit stuk kan met zekerheid aan de Werra-bakkerij van Enkhuizen worden toegeschreven.[632] Ook twee kommen zijn mogelijk in Enkhuizen gemaakt, omdat de vorm van de kommen afwijkt van de productie uit Duitsland.

Fig. 217 Fragment van een bord van Weser-aardewerk met afwijkend decor.

Een hoge voet van vermoedelijk een kan is eveneens waarschijnlijk uit het noordwesten van Duitsland afkomstig, maar behoort niet tot het kenmerkende Werra- of Weser aardewerk. De voet is roodbakkend en voorzien van een bruin glazuur. Het glazuur en de vorm zijn dermate afwijkend dat een herkomst uit Nederland niet waarschijnlijk is. Omdat het object roodbakkend is, is het onder het Werra-aardewerk gevoegd.

Het aardewerk uit Frankrijk bestaat uit twee groepen, namelijk witbakkend aardewerk en faience. Het Franse witbakkende aardewerk is afkomstig uit Beauvais en wordt vertegenwoordigd door vijf borden (wf-bor-1). Op alle borden is zoals gebruikelijk een decoratie in sgraffito-techniek aangebracht. Op één randfragment is een stuk van een tekst te zien met een tulp. Op drie borden is een enkele sliblaag aangebracht, op de andere twee een dubbele sliblaag.
Het faience dat met zekerheid aan Frankrijk kan worden toegeschreven, bestaat uit slechts twee objecten. Een randfragment van een bord is een imitatie van het Italiaanse faience in A Raffaellesca-stijl en mogelijk afkomstig uit Nevers.[633] Het tweede object is een plooischotel in Compendiario-stijl (fr-plo-1).

De keramiek uit Italië is binnen de importen veruit de grootste groep. Twee fragment behoren tot het roodbakkend aardewerk uit Toscane en zijn voorzien van gemarmerde slib (fig. 218). De overige 113 MAE zijn tinglazuuraardewerk. Op basis van decoratie kunnen de stukken in zeven categorieën worden onderverdeeld. De grootste groep is het Compendiario (47 MAE). De borden zijn in de meerderheid met 22 MAE, naast elf plooischotels, negen kommen, twee lekschalen en drie vazen. Op veel voorwerpen is een putto afgebeeld binnen een aigretterand, maar

Fig. 218 Bord van roodbakkend aardewerk met gemarmerd slibdecor uit Toscane.

632 Clevis/Van Gangelen 2009, 81.
633 Japsers 2007a, 236.

ook een buste van een man en vrouw, een wapenschild en een vogel komen voor.
Het blauwe Berrettino bestaat uitsluitend uit borden (25 MAE) en kommen (8 MAE). Op één fragment zijn witte hoogsels op de blauwe ondergrond aangebracht, iets wat slechts zelden wordt aangetroffen op Berrettino uit Nederlandse bodem.
Het Ligurisch wit bestaat uit slechts acht objecten. Op één na zijn alle voorwerpen borden. Van één bord is de standring twee keer secundair doorboord.
Twee borden en een kom zijn onbeschilderd en behoren daarmee tot het Bianco. Deze producten zijn ook in Frankrijk gemaakt en de toeschrijving aan Italië is daarom niet helemaal zeker.
De producten uit Montelupo betreffen in ieder geval drie borden, vijf voetkommen (i-kom-3), twee kleine kommen en een crespina. Fragmenten van twee andere voorwerpen kunnen mogelijk ook aan Montelupo worden toegeschreven.
Vier borden zijn gedecoreerd in de stijl Calligrafico Naturalistico. Vier andere objecten, drie borden en een plooischotel, moeten vermoedelijk ook tot deze groep worden gerekend. De stukken zijn versierd met een op kraakporselein geïnspireerd motief (zie ook het andere complex van De Baan 1).
Tot slot is een randfragment van een bord in A Raffaellesca-stijl aanwezig. Objecten in deze stijl worden slechts zelden in Nederland gevonden.

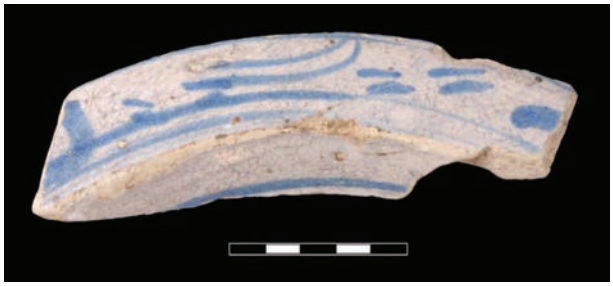

Fig. 219 Randfragment van een kom van Spaanse majolica.

Fig. 220 Fragment van een faiencebord uit Sevilla.

Vier voorwerpen van tinglazuuraardewerk vinden hun herkomst in Spanje. Op een fragment van een kleine, volledig witte kom is nog net de aanzet van een greep zichtbaar. Twee andere kommen zijn versierd met een grove blauwe beschildering (fig. 219). Vermoedelijk vallen de stukken onder de majolica die 'Yayal bleu' wordt genoemd.[634] De objecten dateren waarschijnlijk uit de 16de eeuw.
Een randfragment van een bord van faience is gemaakt in Sevilla (fig. 220). Op de voorzijde zijn grove cirkels en bogen in blauwe geschilderd, op de achterzijde zijn slechts een aantal strepen aangebracht.

De faience uit Portugal bestaat uit zes borden, een kom en een kleine geplooide schotel. Alle objecten zijn gedecoreerd met een kraakmotief.

Fig. 221 Fragment van een grote amfoor van het Iberisch Schiereiland.

634 Hurst *et al.* 1986, 57-59.

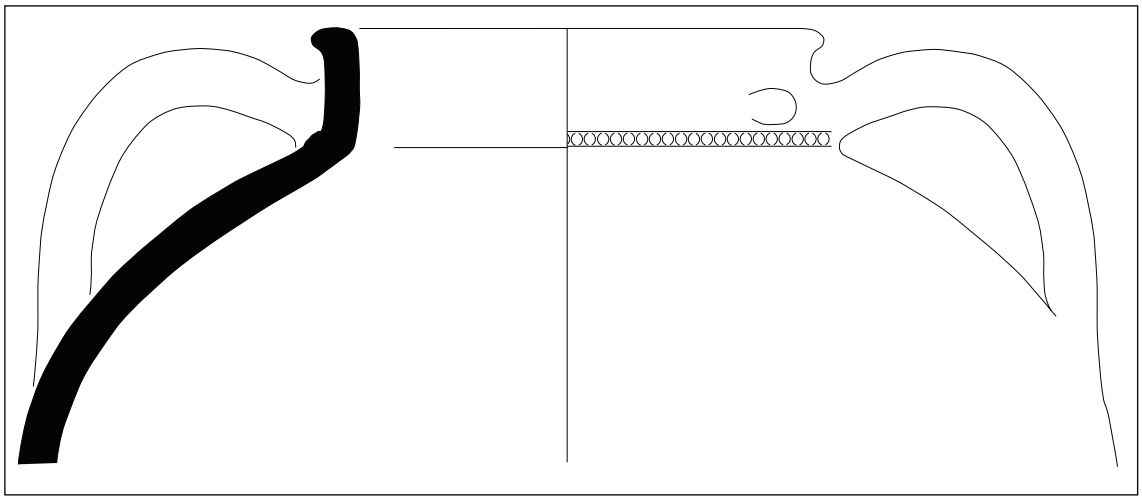

Fig. 222 Dwarsdoorsnede (links) en zijaanzicht (rechts) van een grote amfoor van het Iberisch Schiereiland. Diameter binnenkant rand: 22 cm. Schaal 1:4.

Het Iberisch aardewerk wordt gevormd door de fragmenten van tenminste zeven amforen. Drie amforen vallen in het bijzonder op, omdat ze zeer groot zijn. Van één amfoor zijn vrij veel fragmenten teruggevonden (fig. 221 en 222). De diameter van de buik is circa 60 cm, de amfoor heeft twee bandoren en onder de rand is een ribbelrandje aanwezig. De wandfragmenten zijn ongeveer 2 cm dik. De bodem is niet gevonden, waardoor niet bekend is hoe hoog de amfoor was en of deze een bolle bodem of een standvlak had. Van twee andere amforen zijn slechts een standvlak en een randfragment gevonden. Op twee amforen zijn strepen of golflijnen aanwezig (fig. 223 en 224).

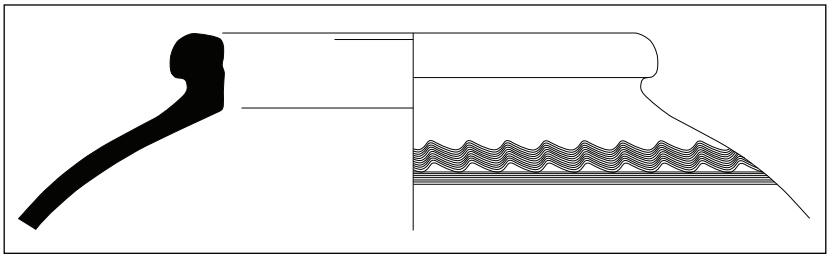

Fig. 223 Dwarsdoorsnede (links) en zijaanzicht (rechts) van een amfoor van het Iberisch Schiereiland. Diameter binnenkant rand: 20 cm. Schaal 1:4.

Bijzonder is de vondst van een fragment van Turks aardewerk (fig. 225). Het fragment is afkomstig van een bord en toont een karakteristieke randversiering voor Iznik-aardewerk uit de tweede helft van de 16de eeuw. Op de spiegel waren waarschijnlijk bloemen geschilderd.[635]

Fig. 224 Fragment van een grote amfoor van het Iberisch Schiereiland met ingekraste golflijnen.

Het porselein vormt een vrij grote groep binnen de importkeramiek. De meeste voorwerpen kunnen tot het kraakporselein worden gerekend. Het vormenspectrum bestaat zoals gebruikelijk voor deze

635 Watson 2004, 433-444.

periode uit borden (12 MAE), kommen (6 MAE), koppen (11 MAE) en, iets meer bijzonder, twee vazen. Één fragment van een bord valt op: de vorm van het bord is nagemaakt van de Nederlandse faience-borden van het type f-bor-2 (fig. 226). Ook de decoratie is nageschilderd van een Nederlands bord. Het gaat hier om een zeer vroege vorm van 'Chine de Commande' uit Japan, vervaardigd in opdracht van de VOC. Parallellen zijn onder meer bekend uit Amsterdam.[636] Verder is een kom met uitwendig Chinese karaktermerken opmerkelijk (fig. 227). Dit soort kommen worden 'Red Cliff bowls' genoemd, omdat de Chinese tekst een veldslag bij de Rode Rots verhaalt. De kommen worden doorgaans in de periode 1620-1640 geplaatst.[637] Ten slotte is een kom van Swatow-goed aanwezig. Zowel de binnen- als buitenkant is grof beschilderd met bloemmotieven in een vakkenindeling.

Fig. 225 Fragment van een bord van Iznik-aardewerk uit Turkije.

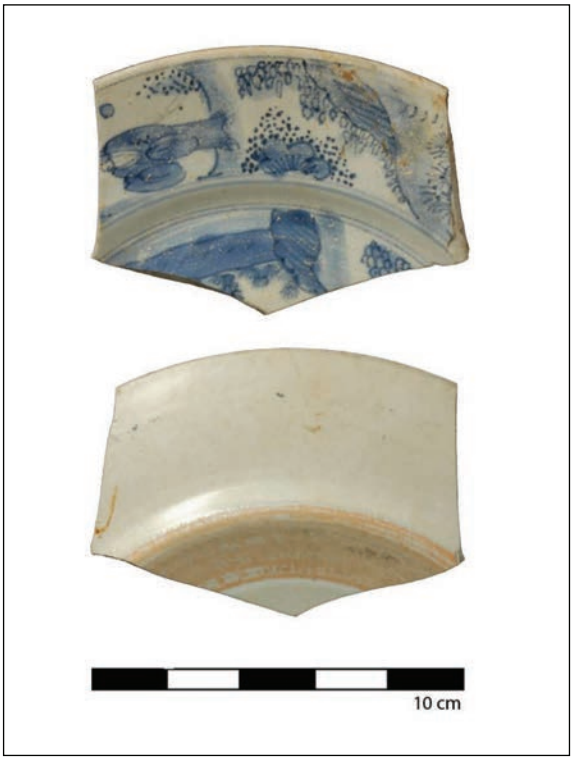

Fig. 226 Een imitatie van een Nederlands faiencebord in porselein.

Fig. 227 Fragment van een porseleinen kom met Chinese karaktermerken.

636 Mondelinge mededeling Sebastiaan Ostkamp.
637 Mondelinge mededeling Sebastiaan Ostkamp.

Opgraving	Torenstraat-Baansteeg (nummer 23 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Beerput (S41)
Complexdatering	1630-1660

In totaal zijn 111 MAE in de beerput gevonden (fig. 228 t/m 231). Hierbij zijn niet meegerekend twee knikkers van steengoed, twee MAE die als ruis kunnen worden beschouwd, elf kleipijpen en een pijpaarden beeldje.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	5	5	4,5
roodbakkend aardewerk (r)	107	37	33,3
witbakkend aardewerk (w)	99	28	25,2
majolica (m)	1	1	0,9
faience (f)	75	24	21,6
porselein (p)	44	16	14,4
totaal	331	111	100

Fig. 228 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten beerput opgraving Torenstraat-Baansteeg.

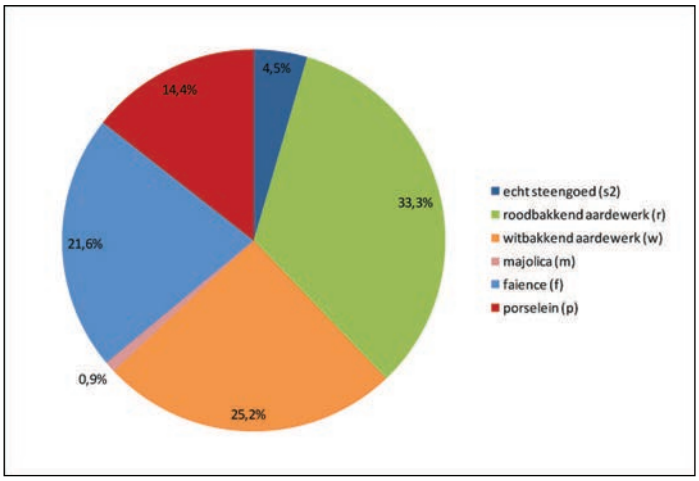

Fig. 229 Percentages keramieksoorten beerput opgraving Torenstraat-Baansteeg.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	282	90	81
Duitse Rijnland	5	5	5
Overige	44	16	14
totaal	331	111	100

Fig. 230 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek beerput opgraving Torenstraat-Baansteeg.

Het steengoed wordt onder meer vertegenwoordigd door een vroege mineraalwaterkruik (P-kruik, s2-fle-5), een kleine baardmankruik uit Frechen of Keulen (s2-kan-44) (fig. 232) en een klein model pispot uit het Westerwald (s2-pis-2).

Het roodbakkend aardewerk omvat diverse vormen (fig. 233). Drie bakpannen zijn aanwezig, namelijk een zeer laag model, een bakpan op poten (beide r-bak-4) en een bakpan die

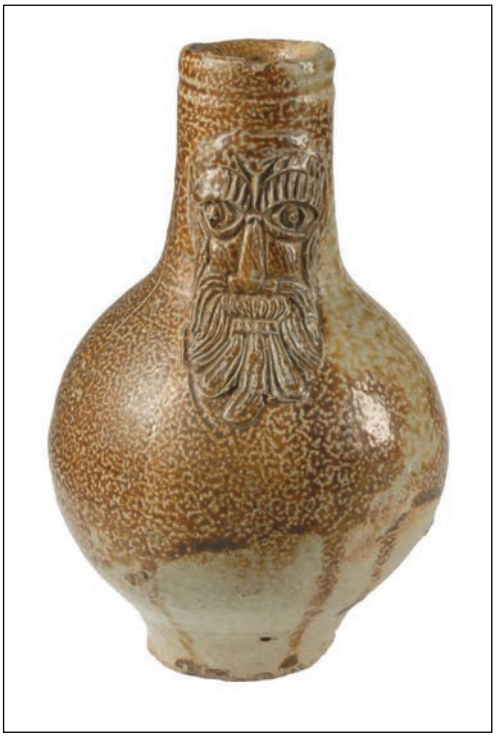

Fig. 232 Kleine baardmankruik van steengoed.

typenr	MAE
s2-fle-5	1
s2-kan-44	1
s2-pis-2	1
s2-	2
r-bak-4	2
r-bak-12	1
r-bor-6	1
r-bor-11	1
r-dek-10	1
r-dek-19	2
r-dek-25	1
r-gra-18	4
r-gra-33	1
r-gra-64	1
r-gra-	3
r-kop-2	2
r-kop-26	1
r-kop-nieuw	1
r-kop-	1
r-pis-	2
r-pot-2	1
r-stk-2	2
r-tes-1	3
r-tes-4	1
r-vog-3	1
r-zal-3	1
r-	3
w-dek-11	1
w-dek-	1
w-gra-37	1
w-gra-nieuw	1
w-gra-	4
w-kdl-2	1
w-kmf-1	1
w-kop-3	3
w-kop-14	2
w-kop-32	1
w-lek-2	1
w-pis-	1
w-ver-	1
w-zal-1	2
w-zal-4	1
w-	6
m-bor-1	1
f-bor-2	7
f-bor-8	3
f-bor-10	1
f-bor-16	1
f-bor-18	1
f-bor-	2
f-pis-2	1
f-plo-3	2
f-plo-	1
f-zal-1	2
f-zal-3	3
p-bor-4	2
p-bor-6	2
p-bor-	2
p-kom-5	2
p-kop-3	2
p-kop-8	1
p-kop-14	1
p-kop-	1
p-voe-1	3
Totaal	**111**

Fig. 231 Inventarislijst beerput opgraving Torenstraat-Baansteeg.

vermoedelijk in Bergen op Zoom is geproduceerd (r-bak-12). De vlag van een bord (r-bor-6) is gedecoreerd met ringeloorboogjes. Van de vier gevonden deksels zijn er drie groot (diameter meer dan 20 cm) en is één vrij klein (r-dek-10). De grote deksels zijn mogelijk gebruikt voor het afsluiten van grote voorraadpotten. Van de in totaal negen grapen zijn vier van het type r-gra-18. Een van deze grapen is inwendig voorzien van witte slib en glazuur met koperoxide. Vijf koppen zijn aanwezig, waarvan één een nieuw type is binnen het Deventer-systeem. De kleine kop heeft een oor en is uitwendig gedecoreerd met ringeloorboogjes. Van twee pispotten kon het type niet worden vastgesteld. Voor een grote voorraadpot was dit wel mogelijk, hoewel de bodem ontbreekt (r-pot-2). De pot is circa 30 cm breed. Twee steelkommen zijn beide van het type r-stk-2. Van de vier vuurtesten uit de beerput zijn drie van hetzelfde (vierkante) model (r-tes-1). Twee van de testen zijn volledig geglazuurd, de andere is ongeglazuurd. Verder zijn een compleet vogeldrinkbakje (r-vog-3) en zalfpot van roodbakkend aardewerk aanwezig (r-zal-3).

Ook bij het witbakkend aardewerk is de diversiteit in vormen groot. Naast twee deksels zijn zes grapen gevonden. Een van de grapen, een volledig groen geglazuurd exemplaar, is een nieuw type. Van een kandelaar ontbreekt de kaarsenhouder aan de bovenzijde. Vier koppen zijn aanwezig, waaronder een wijd model met uitwendig twee dunne kleistrips met duimindrukken

Fig. 233 Grapen, bakpannen en deksels van roodbakkend en witbakkend aardewerk.

(w-kop-32). Verder zijn onder meer een komfoor, lekschaal, vergiet, pispot en drie zalfpotjes in de beerput aangetroffen.

Al het tinglazuuraardewerk uit de beerput is in Nederland geproduceerd. Één randfragment heeft vermoedelijk toebehoord aan een volledig wit majolica-bord. Vijftien borden van faience zijn aanwezig. Negen van deze borden zijn volledig wit (zeven van het type f-bor-2, twee van het type f-bor-8). Op de andere borden is een decoratie in blauw geschilderd. In het geval van tenminste drie borden is het decor geïnspireerd op de decoraties op Chinees kraakporselein. Op een van deze borden is het Chinese decor vrij letterlijk nageschilderd (f-bor-10). Ook de vorm van dit bord is geïnspireerd op het Chinese goed. Het decor op de andere twee borden laat een meer gestileerde Chinese decoratie zien (f-bor-8 en f-bor-16). Op een van de borden is de traditionele Chinese rand met vakindeling vervangen door een Europees aandoende bloemenrand. Verder is een veelhoekig bord met beschildering op de spiegel aanwezig (f-bor-18).

Een vrij kleine pispot is volledig wit. Wellicht was deze bedoeld voor gebruik door kinderen. Twee witte plooischotels zijn van hetzelfde type (f-plo-3), maar de breedte van de knorren (plooien) verschilt. Tot slot zijn vijf witte zalfpotten aanwezig.

De importkeramiek uit de put bestaat uit zestien stuks Chinees porselein. Twee borden van het type p-bor-4 vallen op. Beide kunnen op basis van hun vorm tot het kraakporselein worden gerekend. Het ene bord is onbeschilderd, wat ongebruikelijk is voor kraakporselein. Het andere bord is wel aan beide zijden beschilderd, maar het decor wijkt af (fig. 234). Slechts twee

Fig. 234 Bord van porselein met afwijkend decor.

parallellen zijn bekend, waarvan één zich bevindt in een particuliere collectie en één in het Topkapi-musuem in Istanbul. Het bord dateert uit de periode 1590-1610.[638] Twee andere borden zijn vrijwel identiek (p-bor-6). De voorzijde toont een krab en zeewier, op de achterzijde is een visnetmotief aangebracht (fig. 235). Identieke borden zijn afkomstig uit de Hatcher-cargo. Het schip waaruit deze lading afkomstig is, zonk omstreeks 1640. Stilistisch gezien behoren de borden tot het Overgangsporselein. Hetzelfde geldt voor twee veelhoekige kommen, waarop Chinese figuren in een landschap zijn afgebeeld. Twee identieke koppen (p-kop-3) zijn uitwendig gedecoreerd met een bekend motief met de draak en de parel. Twee andere koppen hebben beide een merk op de onderkant. Verder zijn onder meer drie ongedecoreerde voetkoppen aanwezig.

Fig. 235 Klein bordje van porselein met krab, vissen en visnetmotief.

Opmerkingen

Bijzonder is dat de eigenaar van de beerput, en dus de vondsten, kon worden achterhaald. Het blijkt te gaan om het huishouden van dokter Zacheus de Jager. Deze dokter (1599-1650) studeerde medicijnen in Leiden en vestigde zich vervolgens in Enkhuizen. Zijn eerste vrouw, van wie hij vier kinderen kreeg, stierf jong. Zacheus hertrouwde in 1637 met Margaretha van Beresteyn, dochter van een zeer welgestelde familie. Een aantal vondsten van glas uit de beerput houdt verband met het beroep van Zacheus (onder meer een trechter, zandloper en een serie pisglazen). Zacheus behoorde tot de kleine groep rijkste inwoners van Enkhuizen. Ook de vondsten uit de beerput wijzen in deze richting, met name de grote hoeveelheid glaswerk (88 stuks), porselein en de etensresten (onder andere botten van wild, oesterschelpen, olijfpitten, abrikozenpitten en peperkorrels). De kinderen van Zacheus bleven na zijn overlijden in 1650 in hun ouderlijk huis wonen. Gezien de datering van de vondsten is het mogelijk dat de beerput ook na 1650 nog een aantal jaren is gebruikt.[639]

Opgraving	Molenweg 7 (nummer 28 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Tonput (S25)
Complexdatering	1675-1725 (zwaartepunt rond 1700)

Uit de tonput zijn 73 MAE verzameld (fig. 236 t/m 239). Een aantal objecten zal hier buiten beschouwing blijven, namelijk twee knikkers van steengoed, vier kleipijpen en een stuk van

638 Mondelinge mededeling Sebastiaan Ostkamp.
639 Duijn 2010b.

een pijpaarden beeldje. Verder moeten een stuk Weser-aardewerk en een fragment van een steengoedkan uit de 16de eeuw waarschijnlijk als ruis worden beschouwd. De scherven bevonden zich aan de bovenzijde van de put en zijn vermoedelijk afkomstig uit nazakking van verrommelde grond die op de put lag.
De inhoud van de tonput is integraal meegenomen en uitgezeefd. Veel voorwerpen zijn vrij compleet, maar van andere objecten zijn slechts enkele scherven gevonden. De scherven van deze voorwerpen zijn dus niet allemaal in de put weggegooid.
Naast de keramiek zijn onder meer tien tinnen lepels uit de tonput afkomstig. In de voor- en achterzijde van de bak van één van deze lepels is een voorstelling gekrast, namelijk een huiselijke scene met een vrouw bij een haard en een duif met het jaartal 1701 en de initialen EH (fig. 240). De lepel is gemaakt ter gelegenheid van een geboorte. De keramiek uit de put dateert uit de periode 1675-1725, met het zwaartepunt rond 1700.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
roodbakkend aardewerk (r)	129	36	49,3
witbakkend aardewerk (w)	19	13	17,8
majolica (m)	8	6	8,2
faience (f)	18	13	17,8
italiaanse majolica/faience (i)	6	4	5,5
porselein (p)	1	1	1,4
totaal	181	73	100

Fig. 236 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten tonput opgraving Molenweg 7.

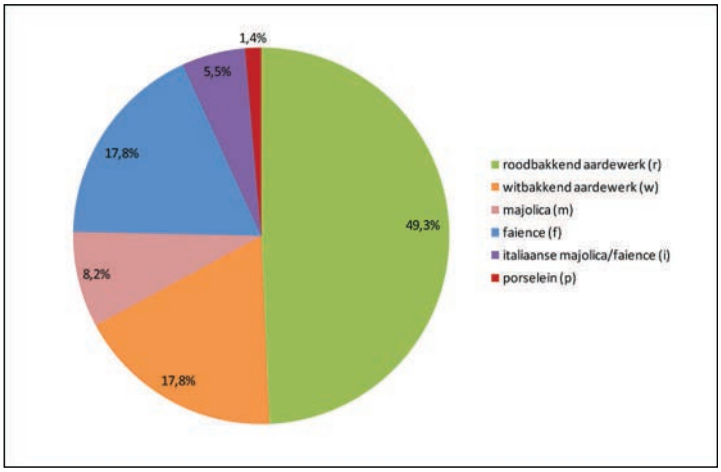

Fig. 237 Percentages keramieksoorten tonput opgraving Molenweg 7.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	174	68	93
Overige	7	5	7
totaal	181	73	100

Fig. 238 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek tonput opgraving Molenweg 7.

Ongeveer de helft van de keramiek uit de put bestaat uit roodbakkend aardewerk. Een bakpan heeft de kenmerkende vorm voor een product uit Bergen op Zoom en is helemaal compleet (r-bak-6). De borden bestaan uit een groot bord met groene spiegel en slibbogen op de vlag (r-bor-50), een bord met spiegel met gemarmerde slib en tenminste één bord uit het Nederrijns gebied. Twee deksels zijn bijna compleet. Het ene deksel heeft een knop (r-dek-30), de ander is voorzien van een oor (r-dek-13). Van vijf grapen kon het type worden bepaald. Een grape (r-gra-11) heeft het model van een vroege grape uit Bergen op Zoom. De grape is niet beroet en zal, zeker gezien de aanwezigheid van een schenklip, zijn gebruikt als kan. Twee grapen hebben hetzelfde model (r-gra-49) en zijn inwendig groen of geel geglazuurd. De vierde grape lijkt op de latere kachelpannen (grof gevormd, rechte wand, platte bodem en brede dekselgeul), maar met toevoeging van poten en een steel (r-gra-12). De grape is zwaar beroet. Tot slot is een grote grape met twee oren vrijwel compleet (r-gra-62). Het object is alleen inwendig geglazuurd en hier is bovendien kalkaanslag aanwezig.

De koppen zijn met zeven stuks goed vertegenwoordigd. Twee koppen zijn van het type r-kop-2, een type dat vooral tussen 1525-1675 voorkomt. De koppen zijn alleen inwendig geglazuurd. Uit de r-kop-2 is het type r-kop-4 ontstaan en hiervan zijn vier stuks in de put gevonden. Op alle vier zijn aan de buitenzijde ringeloorboogjes aanwezig en drie koppen zijn inwendig voorzien van gemarmerde slib. Het exemplaar waarbij dit niet het geval is, is te hard gebakken, waardoor de kop bijna paars is gekleurd en de ringeloorboogjes deels van het product zijn afgesprongen. Verder is een kop met een standvlak aanwezig.

Hiernaast zijn een pispot, een zwaar beroete steelkom, schepbeker, vuurstolp en zes testen afkomstig uit de put. Vijf

typecode	MAE
r-bak-6	1
r-bor-50	1
r-bor-	2
r-dek-13	1
r-dek-30	1
r-dek-	1
r-gra-11	1
r-gra-12	1
r-gra-49	2
r-gra-62	1
r-gra-	5
r-kop-2	2
r-kop-4	4
r-kop-27	1
r-pis-	1
r-spb-	1
r-stk-15	1
r-tes-1	2
r-tes-20	1
r-tes-	3
r-vst-	1
r-	2
w-gra-	1
w-kan-nieuw	1
w-kan-	1
w-kom-15	1
w-kop-3	3
w-kop-14	1
w-lek-2	1
w-pis-4	1
w-pot?	1
w-zal-2	2
m-bor-3	1
m-bor-	3
m-kom-6	1
m-kom-	1
f-bor-2	2
f-bor-13	1
f-bor-	5
f-kom-3	1
f-kom-	1
f-kop-	1
f-plo-3	1
f-	1
i-bor-	1
i-kom-	1
i-pis-249	1
i-	1
p-the-	1
totaal	**73**

Fig. 239 Inventarislijst tonput opgraving Molenweg 7.

testen zijn vierkante, kleine modellen met een oor op een hoek of een van de wanden. Één van deze testen is ongeglazuurd. De andere test heeft de vorm van een lage kom en is ongeglazuurd.

Fig. 240 Voor- en achterzijde van een geboortelepel uit 1701.

Dertien objecten zijn van witbakkend aardewerk. Een grape heeft een kraagrandje en is helemaal groen. Een kleine, groene kan is helemaal gaaf en een nieuw type binnen het Deventer-systeem (fig. 241). Een kom is gedecoreerd met nagelindrukken op de overgang van buik naar wand en op de oren (w-kom-15). Vier koppen zijn aanwezig, waarvan drie van het standaardtype w-kop-3. De koppen zijn alle inwendig geel en uitwendig groen. Verder is een kop met twee oren gevonden (een horizontaal en verticaal oor). Deze kop is uitwendig groen en inwendig bruin. Een volledig groene lekschaal staat op poten. Tot slot zijn een pispot en twee volledig gele zalfpotten afkomstig uit de ton.

Fig. 241 Kleine kan van witbakkend aardewerk.

Fig. 242 Een Nederlands faience-bord met het verhaal van Diogenes.

Van Nederlandse majolica zijn vier borden en twee kommen. Van twee borden is slechts een randscherf gevonden. Op basis van de decoratie op deze twee borden kunnen zij in de eerste helft van de 17de eeuw worden gedateerd. Mogelijk moeten deze fragmenten als ruis worden aangemerkt, maar dit is niet met zekerheid te zeggen. Op een derde bord (m-bor-3) is een gestileerde tulp geschilderd. Verder is de spiegel van een bord met een landschap in blauw uit Friesland gevonden. Een soortgelijk decor is aanwezig op een van de kommen (m-kom-6). De andere kom is volledig wit.

De Nederlandse faience is meer talrijk. De fragmenten van twee borden en een kom hebben een kenmerkend, aan Italiaanse faience ontleend decor en kunnen aan het Haarlemse atelier van Verstraeten worden toegeschreven. De stukken dateren uit de periode 1640-1660. Drie

andere borden zijn versierd met een blauw decor. Het eerste bord is voorzien van een kraakdecor, het tweede van een stilleven met fruit op de spiegel (f-bor-2). Het derde bord toont een man in een ton die een voorbijganger aanspreekt (ook f-bor-2) (fig. 242). De scène verbeeldt het verhaal van Diogenes, een filosoof uit het oude Athene die in een ton woonde. Alexander de Grote wilde de filosoof graag ontmoeten. Eenmaal aangekomen in Athene vroeg hij wat de arme man wilde hebben, waarop deze slechts vroeg of Alexander uit zijn zon wilde gaan. Hiernaast zijn nog drie witte borden aanwezig, waaronder een grote pannenkoekenschotel (f-bor-13).
Op een kom is zowel op de spiegel als rand een decoratie in blauw geschilderd (f-kom-3). De standring van deze kom is secundair doorboord. Verder zijn een kop met uitwendig een florale beschildering in blauw en een kleine, witte plooischotel gevonden.

Fig. 243 Randfragment van een Italiaanse kom in de stijl A Raffaellesca.

De importkeramiek bestaat in de eerste plaats uit vier stukken Italiaans tinglazuuraardewerk. Twee borden zijn afkomstig uit Ligurië (Berrettino) en Montelupo (polychroom, decor Oriëntaals knoopwerk). Deze voorwerpen dateren uit de 16de eeuw. Een randfragment van een grote kom is bijzonder: het stuk is gedecoreerd in de stijl A Raffaellesca, iets wat maar zelden wordt aangetroffen in Nederland (fig. 243). Verder is een stuk van de buik van een pispot in Compendiario-stijl aanwezig (i-pis-249).

Ten slotte is de onderkant van vermoedelijk een kleine theepot van Chinees porselein uit de put afkomstig (p-the-). Het object is vrij dikwandig en grof beschilderd met een floraal motief.

Opgraving Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Kuil (S57, V198)
Complexdatering 1675-1700

Keramiek
Uit de kuil zijn in totaal 36 MAE afkomstig (fig. 244 t/m 247). Een pijpenkop uit de periode 1680-1750 is niet meegenomen in de telling. De keramiekvondsten zijn fragmentarisch en slechts drie objecten zijn archeologisch compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	10	2	5,6
roodbakkend aardewerk (r)	60	18	50
witbakkend aardewerk (w)	24	3	8,3
jydepot aardewerk (jy)	1	1	2,8
duitsland-west (dw)	1	1	2,8

majolica (m)	5	1	2,8
faience (f)	23	10	27,8
totaal	124	36	100

Fig. 244 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten kuil S57 opgraving EBF.

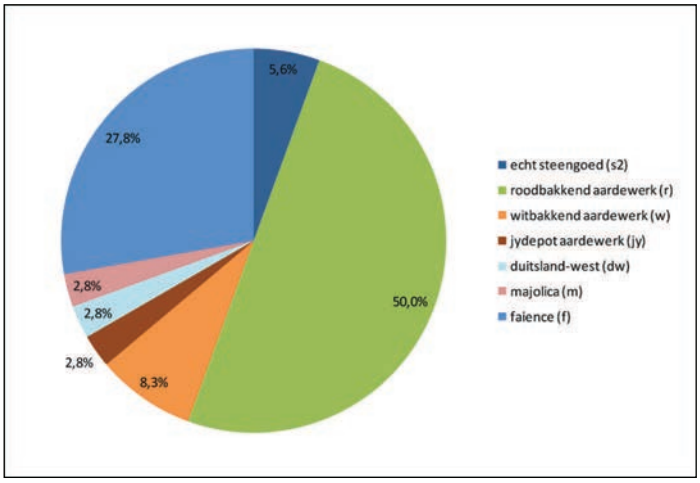

Fig. 245 Percentages keramieksoorten kuil S57 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	112	32	89
Duitse Rijnland	11	3	8
Overige	1	1	3
totaal	124	36	100

Fig. 246 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek kuil S57 opgraving EBF.

typecode	MAE
s2-kan-	1
s2-	1
r-bak-2	1
r-bak-6	4
r-bak-12	1
r-bor-10	1
r-bor-44	1
r-bor-	1
r-dek-1	1
r-gra-	3
r-kom-31	1
r-kop-4	2
r-stk-2	1
r-tes-	1
w-gra-	1
w-pis-4	1
w-	1
jy-	1
dw-bor-1	1
m-bor-12	1
f-bor-1	1
f-bor-2	4
f-bor-	4
f-mos-1	1
totaal	**36**

Fig. 247 Inventarislijst kuil S57 opgraving EBF.

Het steengoed bestaat uit slechts twee objecten. Van een kan uit Siegburg uit de tweede helft van de 16de eeuw is slechts een aantal fragmenten teruggevonden. Twee identieke medaillons sierden de buik van de kan. Op de medaillons is een vrouw in een landschap afgebeeld binnen een floraal motief. In haar handen houdt zij een brandend hart en een pijl. Waarschijnlijk stelt de vrouw Venus voor of een meer algemene personificatie van de liefde.

De vormen binnen het roodbakkende aardewerk zijn vrij divers en omvatten onder andere een aantal bakpannen, borden, een deksel, kom en vierkante test. Uit het Nederrijns gebied komt een aantal borden, gedecoreerd met doorgelopen slib in verschillende kleuren waardoor een marmereffect is ontstaan. De koppen zijn aan de buitenzijde voorzien van een ringeloordecoratie en op de bodem is doorgelopen slib aangebracht.

Het witbakkende aardewerk omvat een grape en een pispot. De grape is aan de binnenzijde voorzien van bruin glazuur door de toevoeging van mangaanoxide.

Het tinglazuuraardewerk bestaat uit een wit majolicabord, acht faienceborden en een mosterdpot. De helft van de faienceborden is wit gelaten, conform de mode in de tweede helft van de 17de eeuw. De andere borden zijn onder andere gedecoreerd met een spreuk,

een Wanli-motief en een blauw schubmotief. De vorm van de witte mosterdpot is identiek aan Italiaanse mosterdpotten, maar de dikte en kwaliteit van het glazuur maakt het waarschijnlijk dat deze mosterdpot een Nederlands product is.

Een wandfragment van jydepot-aardewerk heeft waarschijnlijk toebehoord aan een grape. Het oppervlak is niet zichtbaar gepolijst, maar aan de hand van het baksel kan toch worden vastgesteld dat het om een jydepot gaat.

Een opmerkelijk stuk uit de kuil is de helft van een bord uit Ochtrup uit de tweede helft van de 17de eeuw. De bovenzijde van het bord is versierd met cirkels en klavertjes die in de sliblaag zijn gekrast. Op een aantal punten zijn accenten in groen aangebracht.

Opgraving Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex Waterput (S35, V079A)
Complexdatering 1675-1725

Uit de waterput zijn 91 MAE afkomstig (fig. 248 t/m 251). Drie stukken kunnen worden beschouwd als ruis, namelijk een bodem met geknepen standring van steengoed en twee roodbakkende borden. Deze stukken dateren uit de 15de en 16de eeuw. Mogelijk zijn zij tijdens de gebruiksperiode van de waterput in de put beland of met de grond waarmee de put is gedempt. Het vondstmateriaal bevat veel (archeologisch) complete voorwerpen.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	1	1	1,1
roodbakkend aardewerk (r)	128	55	60,4
witbakkend aardewerk (w)	28	13	14,3
weser aardewerk (we)	2	2	2,2
majolica (m)	1	1	1,1
faience (f)	10	5	5,5
italiaanse majolica/faience (i)	3	1	1,1
porselein (p)	31	13	14,3
totaal	204	91	100

Fig. 248 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten waterput S35 opgraving EBF.

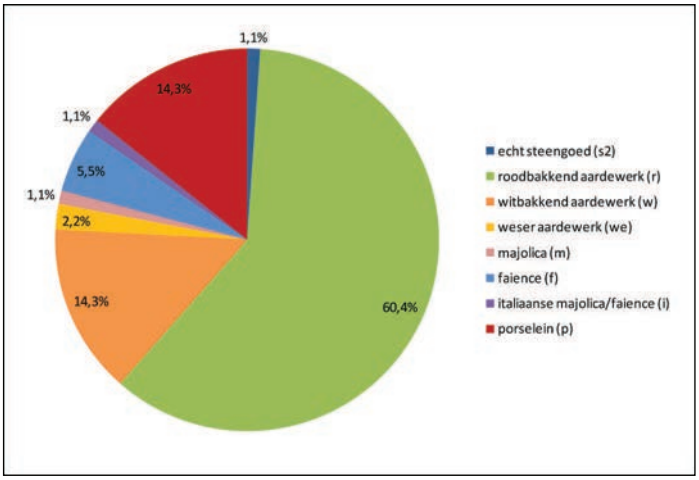

Fig. 249 Percentages keramieksoorten waterput S35 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	167	74	81
Duitse Rijnland	1	1	1
Overige	36	16	18
totaal	204	91	100

Fig. 250 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek waterput S35 opgraving EBF.

Een complete baardmankruik heeft een grof uitgevoerd masker (s2-kan-32). Op de buik is een applique met een staande leeuw aangebracht. De kan is gemaakt in Frechen of Keulen rond 1650.

Binnen het roodbakkende aardewerk zijn diverse vormen aanwezig. Een bord van het type r-bor-43 is klein en versierd met gekamde vla. Twee andere borden vallen op doordat zij vrij groot zijn (diameter circa 40 cm) en op standlobben staan (r-bor-50). Standlobben werden na de 16de eeuw nauwelijks nog toegepast op vormen. In Bergen op Zoom begonnen pottenbakkers in de late 18de eeuw echter opnieuw grote schotels met standlobben te produceren.[640] De borden uit de waterput passen binnen dit plaatje, maar de overige keramiekvondsten wijzen erop dat ze ouder zijn. Mogelijk werden al eerder in de 18de eeuw, in Bergen op Zoom of elders, grote schotels met standlobben geproduceerd.
Vier deksel zijn aanwezig, waaronder een met een dubbele rand. Deze is waarschijnlijk afkomstig van een aspot.
Van vijf grapen is het type te bepalen. Twee grapen hebben een steile wand, brede opening en schenklip (r-gra-49). Aan de binnenzijde is op de bodem witte slib aangebracht. Twee andere grapen zijn aan de buitenzijde slechts deels voorzien van loodglazuur (r-gra-56 en -91).
Minstens acht koppen zijn in de waterput gevonden. Op de meeste koppen is aan de buitenzijde een ringeloorversiering aangebracht en op de bodem gekamde vla.
Een pispot uit de waterput is een nieuw type binnen het Deventer-systeem. De vorm is wel bekend, maar komt alleen voor als product van witbakkend aardewerk (w-pis-4).
Twee grote testen zijn van hetzelfde type (r-tes-28). Één zijde van de testen is afgeplat. Hierdoor kon de test makkelijk worden gekanteld bij het haardvuur en gloeiende kooltjes in de bak worden geschept. Verder zijn de fragmenten van minstens drie kleine testen en vier steelkommen gevonden.

Het witbakkende aardewerk omvat dertien MAE. De meeste objecten zijn geheel geglazuurd, soms met toevoeging van koperoxide aan het loodglazuur. Ook binnen deze bakselgroep zijn de vormen divers. Naast vijf grapen zijn onder andere een bakpan en twee pispotten aanwezig.

typecode	MAE
s2-kan-32	1
r-bor-43	1
r-bor-50	2
r-bor-	1
r-dek-30	1
r-dek-	3
r-gra-11	1
r-gra-49	2
r-gra-56	1
r-gra-91	1
r-gra-	7
r-kop-2	2
r-kop-4	2
r-kop-	4
r-pis-nieuw	1
r-pis-	1
r-stk-2	3
r-stk-	1
r-tes-28	2
r-tes-	3
r-	16
w-bak-6	1
w-gra-41	1
w-gra-22	1
w-gra-	3
w-kop-	2
w-oli-	1
w-pis-2	1
w-pis-4	1
w-	2
we-bor-1	1
we-bor-	1
m-bor-1	1
f-bor-2	1
f-bor-	1
f-kop-12	1
f-	2
i-plo-3	1
p-bor-6	2
p-kom-6	1
p-kop-1	4
p-kop-4	1
p-kop-	1
p-	4
totaal	**91**

Fig. 251 Inventarislijst waterput S35 opgraving EBF.

640 Groeneweg 1992, 190.

Het Nederlandse tinglazuuraardewerk bestaat uit een majolicabord en vijf objecten van faience. Het majolicabord is groot (diameter 37 cm) en vertoont nauwelijks sporen van gebruik (fig. 252). Waarschijnlijk heeft het als sierobject gediend. Op de spiegel is Maria met kind in een landschap afgebeeld. De vlag is voorzien van een sierrand met krullen. Dit is een ongewone randdecoratie voor een majolicabord en een parallel is niet bekend.
De voorwerpen van faience omvatten onder andere twee borden en een kop. Één van de borden is gedecoreerd met een groteskendecor. Elders in dit verslag zal verder op dit decor worden ingegaan. De kop is versierd met een blauw floraal motief. Op de onderzijde is een merk aangebracht, namelijk 'RS 22'.

Fig. 252 Groot majolicabord met Maria en kind.

Twee randfragmenten zijn afkomstig van borden van Weser-aardewerk. Één fragment is naast de breuk doorboord. Dit wijst mogelijk op het herstellen van het bord door middel van krammen nadat het was gebroken.

Verder zijn fragmenten van een Italiaanse vormschotel in de waterput gevonden. De schotel is uitgevoerd in compendiario-stijl. Op de spiegel is het been van een putto te zien en het geheel wordt omsloten door een aigretterand. De schotel kan worden gedateerd tussen 1575 en 1625.

Ten slotte zijn minstens dertien voorwerpen van porselein uit de waterput afkomstig. Één object wijkt qua datering af, namelijk een klapmuts van kraakporselein (p-kom-6). De kom is gemaakt in de eerste helft van de 17de eeuw.
De overige voorwerpen van porselein zijn afkomstig uit de Kangxi-periode en dateren uit de late 17de of eerste decennia van de 18de eeuw. Twee schotels zijn gedecoreerd met een bloemmotief (p-bor-6), evenals een kop (p-kop-1). De buitenzijde van twee andere koppen is versierd met een boom, Lange Lijs en zotje (p-kop-1). Een Chinees landschap siert de buitenzijde van een vierde kop (p-kop-4). Meer bijzonder is een fragment van een kop met een versiering in Chinees Imari, namelijk met blauw, rood en goud.

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Waterput (S66, V222)
Complexdatering	1675-1725

Keramiek
De waterput bevatte een grote hoeveelheid keramiek, namelijk 109 MAE (fig. 253 t/m 256). Zes MAE vallen ver buiten de complexdatering van de waterput en zijn daarom als ruis aangemerkt. Dit zijn een fragment van steengoed met asglazuur, twee stukken grijsbakkend aardewerk, fragmenten van twee borden uit de periode 1450-1550 en twee grapen uit de late 14de of het begin van de 15de eeuw. Verder zijn vier knikkers en 32 pijpenkoppen met stelen niet meegerekend. In totaal zijn 41 objecten (archeologisch) compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	3	2	1,8
roodbakkend aardewerk (r)	125	50	45,9
witbakkend aardewerk (w)	26	13	11,9
werra aardewerk (wa)	1	1	0,9
majolica (m)	9	7	6,4
faience (f)	53	26	23,9
italiaanse majolica/faience (i)	2	2	1,8
portugese faience (po)	5	2	1,8
franse faience (fr)	1	1	0,9
porselein (p)	10	5	4,6
totaal	235	109	100

Fig. 253 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten waterput S66 opgraving EBF.

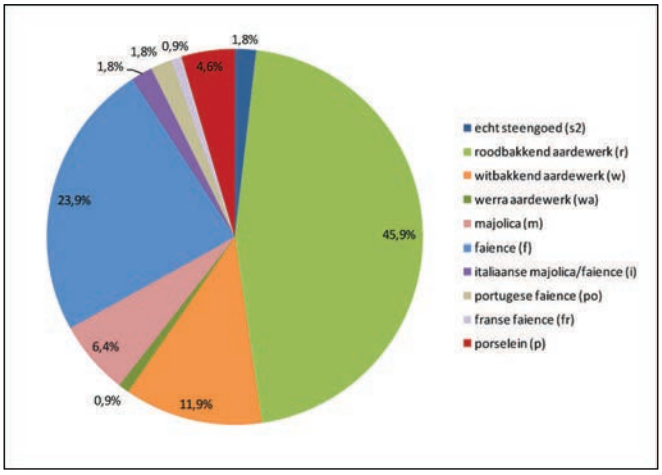

Fig. 254 Percentages keramieksoorten waterput S66 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	213	96	88
Duitse Rijnland	3	2	2
Overige	19	11	10
totaal	235	109	100

Fig. 255 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek waterput S66 opgraving EBF.

De bovenkant van een steengoed mineraalwaterkruik is afkomstig uit het Westerwald en dateert uit de periode 1650-1750. Twee fragmenten hebben toebehoord aan een kan, eveneens uit het Westerwald. De kan is gedecoreerd met medaillons.

Het roodbakkende aardewerk omvat minstens vijf bakpannen. Drie hiervan hebben het kenmerkende model van 18de-eeuwse bakpannen uit Bergen op Zoom, met lage wand en hoge kraagrand (r-bak-6 en -12). Een andere bakpan bestaat uit drie kleine bakjes met een steel (r-bak-42). Waarschijnlijk zijn de 'driepannetjes' gebruikt voor het bakken van 'drie-in-een-

pan', een soort poffertjes.[641]
Acht borden zijn aanwezig. Één bord is versierd met gekamde vla en kan worden gedateerd in de periode 1675-1750 (r-bor-3). Een ander bord is van het type r-bor-6. De spiegel is voorzien van slib en glazuur met koperoxide. Daarnaast zijn twee bijna identieke borden uit het Nederrijns gebied aanwezig (r-bor-10). Één van de borden is iets groter dan de ander. Inwendig zijn de borden gemarmerd met witte slib. Het glazuur is deels voorzien van koperoxide, waardoor groene plekken aanwezig zijn.
Van de in totaal drie deksel is één klein deksel compleet (r-dek-12). Oorspronkelijk was het deksel massief, maar vóór het bakken is aan de onderzijde klei weggeschraapt om het lichter te maken en te behoeden voor barsten. Verder is een fragment van een doofpotdeksel gevonden.
Slechts vijf grapen zijn uit de waterput afkomstig. Twee grapen zijn archeologisch compleet. Beide grapen zijn van het type r-gra-18 en hebben een scherpe buikknik, uitstaande rand en ribbels op de schouder. Alleen de binnenzijde van de grapen is geglazuurd en ze zijn niet beroet. Op één van de grapen zijn aan de binnen- en buitenzijde brokken witte aanslag aanwezig. Mogelijk is de grape gebruikt voor het mengen van kalk of mortel. Verder zijn fragmenten van een grote, lage grape met platte rand en scherpe buikknik in de waterput gevonden.
Één randfragment is afkomstig van een kom. De buitenzijde van de kom is beroet, wat er op wijst dat deze in het vuur heeft gestaan.
Alle koppen zijn van het type r-kop-2 en r-kop-4. De meeste koppen van het type r-kop-4 zijn voorzien van ringeloorversiering en gekamde vla.
Drie zeer verschillende potten zijn aanwezig. Één pot heeft een standring, scherpe buikknik en uitstaande rand

typecode	MAE
s2-fle-	1
s2-kan-	1
r-bak-5	1
r-bak-6	2
r-bak-12	1
r-bak-42	1
r-bor-3	1
r-bor-6	1
r-bor-10	2
r-bor-50	1
r-bor-	1
r-dek-12	1
r-dek-	2
r-gra-18	2
r-gra-	3
r-kom-	1
r-kop-2	2
r-kop-4	5
r-lek-2	1
r-pot-7	1
r-pot-nieuw	1
r-pot-nieuw	1
r-stk-2	1
r-tes-1	2
r-	16
w-bak-7	1
w-gra-6	1
w-kop-3	3
w-kop-23	1
w-kop-26	1
w-kop-	2
w-pis-	2
w-vfl-1	1
w-	1
wa-bor-	1
m-bor-12	1
m-bor-	5
m-kan-	1
f-bor-2	8
f-bor-11	1
f-bor-	9
f-kop-1	4
f-kop-nieuw	1
f-plo-3	1
f-plo-nieuw	1
f-	1
i-bor-1	1
i-bor-	1
fr-plo-1	1
po-bor-3	1
po-bor-	1
p-bor-1	2
p-bor-2	1
p-kop-1	1
p-kop-	1
totaal	**109**

Fig. 256 Inventarislijst waterput S66 opgraving EBF.

641 Kleij 2007, 33, 145.

(r-pot-7). Dit soort potten is waarschijnlijk gebruikt als beslagkom. De tweede pot heeft een tot nog toe onbekend model: een rechte wand met afgeronde kraagrand en dekselgeul, op een standvlak (r-pot-nieuw). Mogelijk was op de rand een verticaal oor bevestigd. De buitenzijde van de pot is versierd met parallelle ringeloorboogjes. Verder is een vrijwel complete pot aanwezig van een model dat aan Enkhuizen wordt toegeschreven, namelijk een hoge pot met verticale oren op de rand (r-pot-nieuw).
Verder zijn fragmenten van een lekschaal (r-lek-2), steelkom (r-stk-2) en twee testen (r-tes-1) van roodbakkend aardewerk uit de waterput afkomstig.

Een randfragment van witbakkend aardewerk is afkomstig van een bakpan van het type w-bak-7. Daarnaast is een complete grape gevonden (w-gra-19). De grape is grotendeels geglazuurd en de onderkant is beroet. De meeste objecten van witbakkend aardewerk zijn koppen, namelijk zeven stuks. Drie koppen zijn van hetzelfde type (w-kop-3) en hebben een standvlak, uitstaande wand en een toegeknepen oor. Een andere kop heeft een meer ongebruikelijke vorm: een standvlak, lage wand met ribbels en iets naar binnen gebogen rand (w-kop-26). Verder zijn fragmenten van ten minste twee pispotten en de blaastuit van een vogelfluitje (w-vfl-1) in de waterput gevonden.

Zeven voorwerpen van majolica zijn uit de waterput afkomstig, namelijk zes borden en een kan. De borden dateren alle uit de late 17de of eerste helft van de 18de eeuw. De decoraties omvatten onder andere een paarse ster (m-bor-12), een ruiter en een sterk gestileerde aigretterand. Op de rand van de kan zijn blauwe strepen en kruisjes aangebracht. De kan is gemaakt in de late 16de of eerste helft van de 17de eeuw.[642]

In de waterput is vrij veel faience gevonden. Vooral de borden zijn met zeventien stuks goed vertegenwoordigd. Vrijwel alle borden zijn, voor zover dit is vast te stellen, van het type f-bor-2. Dit type bord is massaal geproduceerd tussen 1625 en 1675.[643] Acht borden zijn archeologisch compleet. Op vijf borden is op de spiegel een decoratie of tekst aangebracht, de overige borden zijn niet beschilderd. Afgebeeld zijn een gedekte tafel, een huis in een landschap en een deel van een bijbelscène. De bijbelscène toont twee personen aan een tafel, namelijk Esau die zijn geboorterecht aan Jacob verkoopt. In een deuropening aan de rechterkant (op dit bord niet aanwezig) staat een persoon die toekijkt.[644] Twee borden zijn voorzien van een tekst. Het eerste bord draagt de spreuk ‘oude liens raet’. Op het tweede bord staat: ‘1695 den 7 ianuari is gestorven koningin maeria’. Het bord herdenkt de dood van koningin Mary Stuart, de vrouw van Willem III van Oranje. Zij stierf op 28 december 1694 aan de pokken en werd bijgezet in Westminster Abbey. Dat het bord de datum 7 januari 1695 als sterfdag vermeldt, wordt veroorzaakt door het feit dat Holland al in 1582 overging van de Juliaanse naar de Gregoriaanse tijdsrekening. In Engeland gebeurde dit pas in 1752 en tot die tijd liep het land tien dagen achter op de Gregoriaanse kalender.[645] Een ander bord is volledig wit en heeft een sterk uitgebogen rand (f-bor-11).
Naast de borden zijn drie koppen van faience in de waterput gevonden waaronder twee f-kop-1). Één kop draagt een polychrome decoratie die gelijk is aan de decoratie op een schotel die verderop wordt besproken (zie waterput S50).
Drie Nederlandse plooischotels zijn aanwezig, waarvan twee helemaal of bijna compleet zijn. Een complete, kleine plooischotel heeft acht knorren en is niet beschilderd (f-plo-3).

642 Dingeman Korf 1981, 54, 30, 131-132.
643 Bartels 1999, 219.
644 Borden met een identieke voorstelling zijn gevonden in Den Haag en Delft, zie Carmiggelt 1991, 39 en Scholten 1993, 182-183.
645 www.wikipedia.org/wiki/Mary_II_of_England; www.wikipedia.org/wiki/Gregoriaanse_kalender.

De andere plooischotel, eigenlijk een vormschotel met dubbele plooien, is een opvallend stuk (f-plo-nieuw) (fig. 257).[646] De schotel is versierd met een decor dat is ontleend aan Italiaanse keramiek in 'a raffaellesca'-stijl. Deze Italiaanse keramiek werd gemaakt tussen circa 1515 en 1650, onder andere in de productieplaatsen Deruta en Urbino. De stijl lijkt op de Compendiario-stijl, maar de vormen zijn veel drukker beschilderd.[647] De vormschotel behoort tot een groep Nederlandse faience die aan het atelier van Willem Janszoon Verstraeten wordt toegeschreven. Deze plateelbakker produceerde van 1625 tot zijn dood in 1655 faience in Haarlem. In 1642 nam zijn zoon Gerrit de bakkerij over en richtte Willem een nieuwe werkplaats in. Vader en zoon sloten een contract om concurrentie tussen beiden te vermijden. Afgesproken werd dat Willem witte en beperkt beschilderde faience zou produceren en Gerrit zich zou richten op de productie van volgeschilderde faience (waaronder faience met Chinees decor). Dat beide plateelbakkers zich niet aan deze afspraak hielden, blijkt uit verscheidene conflicten en onenigheden die in historische bronnen worden beschreven. De vormschotels, of crespina's, worden door Baart toegeschreven aan de bakkerij van Willem.[648]

Fig. 257 Plooischotel van faience uit het Haarlemse atelier van Verstraeten.

Op een fragment van een ongeglazuurd Werra-bord is een deel van een haas te zien. Het halffabricaat is waarschijnlijk afkomstig van de Werra-bakkerij in Enkhuizen.

Ook faience uit Italië, Frankrijk en Portugal is in de waterput gevonden. De Italiaanse faience omvat een randscherf van een Berrettino-bord en een compleet bord in Compendiario-stijl (i-bor-1) (fig. 258). Het bord is versierd met een aigrette-rand en ook op de spiegel is een aigrette-achtige decoratie aangebracht. Op basis van de decoratie kan het bord tussen 1600 en 1625 worden gedateerd.[649]

Een witte plooischotel met 28 knorren is waarschijnlijk gemaakt in Frankrijk, meer specifiek Rouen of Nevers (fr-plo-1) (fig. 259). In het verleden is men er vaak vanuit gegaan dat deze schotels afkomstig zijn uit Italië. Nieuw onderzoek

Fig. 258 Bord van Italiaanse Compendiario-faience.

646 Deze schotel is gepubliceerd in Baart 2008, cat.nr. 17.
647 Jaspers 2007a, 87.
648 Baart 2008, 17-25.
649 Een bord met dezelfde decoratie en aigretterand (rand 14) is gevonden in Harlingen, zie Jaspers 2007a, 217.

heeft echter duidelijk gemaakt dat dit soort plooischotels waarschijnlijk niet in Italië is geproduceerd en alle niet-Nederlandse stukken aan Frankrijk moeten worden toegeschreven. De plooischotel dateert uit het tweede kwart van de 17de eeuw.[650]

De faience uit Portugal bestaat uit een tweetal borden. Het eerste bord is vrij klein en helemaal compleet (p-bor-1) (fig. 260). Op de voorzijde is een doorboord hart met pijlen afgebeeld, een symbool dat vaker voorkomt op Portugese faience.[651] Het hart wordt omringd door twee zogenaamde kantranden. Kantranden werden vooral toegepast op faience in de tweede helft van de 17de eeuw.[652] De achterzijde van het bord is niet gedecoreerd. Op zowel de voor- als achterzijde van de vlag zijn littekens van bakpennen aanwezig. De standring is secundair doorboord, waarschijnlijk om het bord te kunnen ophangen. Vreemd is echter dat wanneer het bord aan het gaatje wordt opgehangen, deze ondersteboven hangt. Van het andere bord van Portugese faience zijn slechts enkele fragmenten gevonden. De fragmenten zijn te klein om de decoratie te kunnen reconstrueren.

Fig. 259 Witte plooischotel uit Frankrijk.

Fig. 260 Klein bord met doorboord hart en kantranden uit Portugal.

In de waterput zijn vijf voorwerpen van porselein gevonden. Vier hiervan dateren uit de Kangxi-periode (1680-1720). Twee schotels hebben een identieke decoratie met een floraal motief (p-bor-1). Een fragment van een bijpassend kopje is eveneens uit de waterput afkomstig. Een andere kop is meer compleet en versierd met bloemen binnen panelen (p-kop-1).

Hiernaast zijn fragmenten van een bord aanwezig (p-bor-2). De spiegel van het bord is versierd met een landschap, op de vlag is een kraakmotief met panelen aangebracht. Het bord is dikwandig en vrij grof beschilderd. Desondanks gaat het om een stuk Chinees kraakporselein uit de tweede kwart van de 17de eeuw.[653]

650 Jaspers 2007a, 238; Jaspers 2007b.
651 Bauche 1996, 48, 60.
652 Pais/Monteiro 2003, 98-99.
653 Mondelinge mededeling Akemi Kaneda.

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Waterput (S50, V175)
Complexdatering	1675-1725

In de waterput zijn 54 MAE gevonden (fig. 261 t/m 264). Een aantal fragmenten roodbakkend aardewerk (1 MAE) uit de 15de of 16de eeuw, drie knikkers van steengoed en een pijpenkop uit de periode ná 1706 zijn niet meegerekend. Een vrij groot aantal objecten is (archeologisch) compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	1	1	1,9
roodbakkend aardewerk (r)	62	23	42,6
witbakkend aardewerk (w)	22	9	16,7
majolica (m)	5	3	5,6
faience (f)	21	10	18,5
italiaanse majolica/faience (i)	2	2	3,7
portugese faience (po)	2	1	1,9
porselein (p)	8	5	9,3
totaal	123	54	100

Fig. 261 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten waterput S50 opgraving EBF.

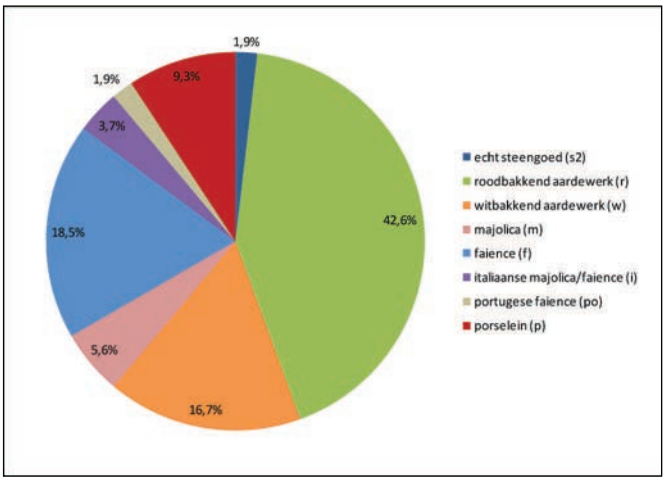

Fig. 262 Percentages keramieksoorten waterput S50 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	582	187	66
Duitse Rijnland	65	19	7
Overige	129	75	27
totaal	776	281	100

Fig. 263 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek waterput S50 opgraving EBF.

Een fragment steengoed is afkomstig van een rijk versierde kan uit het Westerwald. De kan dateert uit het laatste kwart van de 16de eeuw of eerste helft van de 17de eeuw.

Binnen het roodbakkende aardewerk valt een kleine bakpan op (r-bak-14). Soortgelijke bakpannen zijn gevonden in Alkmaar. Deze bakpannen zijn beroet en waarschijnlijk gebruikt om bijvoorbeeld een flan in de hete as te bereiden.[654] De bakpan uit de waterput is niet beroet en zal dan ook niet gebruikt zijn om te bakken.
Verder zijn onder andere fragmenten van een bord, deksel, grape (r-gra-91), twee pispotten, een lekschaal (r-lek-2) en ondersteek uit de waterput afkomstig.
Een grote pot op standring en met afgeronde buikknik en twee verticale oren op de kraagrand is vermoedelijk in Enkhuizen gemaakt (r-gra-nieuw) (fig. 265). Op de oren van de pot zijn slijtagesporen aanwezig. Het lijkt alsof deze zijn veroorzaakt door een touw dat aan de oren was bevestigd.

Een grape van witbakkend aardewerk is zeer klein en wellicht gebruikt als speelgoed (w-gra-nieuw). Twee witbakkende koppen zijn aan de binnenzijde voorzien van loodglazuur met mangaan. Één van deze koppen is een nieuw type binnen het Deventer-systeem. De kop heeft een standvlak, afgeronde buikknik en rechte rand. Op de rand en buik zijn ondiepe lijnen ingekrast.

Het Nederlandse tinglazuuraardewerk bestaat uit een drietal borden van majolica en tien objecten van faience. Drie borden van faience zijn archeologisch compleet. Één hiervan is een schotel met polychrome versiering (f-bor-8). De bijbehorende kop is in een ander vondstcomplex gevonden (waterput S66). Verder zijn de fragmenten van een vaas of fles met blauwe beschildering in Chinese stijl gevonden. De vorm van de fles is afgeleid van knobbelflessen van Chinees porselein.

Twee stukken faience zijn afkomstig uit Italië. Één fragment heeft toebehoord aan een Berrettino-bord en dateert uit de periode 1575-1625. Het andere fragment is afkomstig van een witte kom, waarschijnlijk versierd in Compendiario-stijl. Onder de rand is aan de binnenzijde een gele streep aangebracht.

Drie randfragmenten hebben toebehoord aan een faencebord uit Portugal. De scherven zijn gedecoreerd met een Wanli-motief.

typecode	MAE
s2-kan-	1
r-bak-14	1
r-bor-	1
r-dek-	1
r-gra-91	1
r-kop-	1
r-lek-2	1
r-ond-	1
r-pis-	2
r-pot-nieuw	1
r-tes-2	2
r-	11
w-gra-nieuw	1
w-gra-	2
w-kop-23	1
w-kop-nieuw	1
w-kop-	1
w-tes-	1
w-	2
m-bor-	3
f-bor-2	1
f-bor-3	1
f-bor-8	1
f-bor-	6
f-fle-	1
i-bor-	1
i-kom-	1
po-bor-	1
p-bor-1	1
p-bor-	1
p-kop-1	2
p-kop-4	1
totaal	**54**

Fig. 264 Inventarislijst waterput S50 opgraving EBF.

In de waterput zijn vijf voorwerpen van porselein gevonden. Één hiervan is kraakporselein, namelijk de spiegel van een bord met een hert in een landschap. Het bord is te dateren tussen 1585 en 1610.[655] De standring van het bord is doorboord.
Het overige porselein dateert uit de Kangxi-periode. Twee koppen hebben een identieke

654 Bitter 2004, 34-36.
655 Rinaldi 1989, 82.

decoratie met een Lange Lijs, zotje en boom (p-kop-1). Een andere kop is gemaakt van eierschaalporselein (p-kop-4) (fig. 266). De scherf is erg dun, doordat na het draaien van het object klei is weggeschraapt met een spatel. Uitwendig is de kop gedecoreerd met een Chinees landschap met figuren.

Fig. 265 Pot van roodbakkend aardewerk, vermoedelijk gemaakt in Enkhuizen.

Fig. 266 Kop van eierschaalporselein.

Opgraving	Enkhuizer Banket Fabriek (nummer 11 uit paragraaf 2.2)
Type vondstcomplex	Kuil (S67, V228)
Complexdatering	1725-1775

In de kuil is weinig keramiek gevonden: slechts 20 MAE zijn aanwezig (fig. 267 t/m 270). Twee MAE kunnen worden beschouwd als ruis, namelijk een fragment van een steengoedkan met geknepen standring en fragmenten van een bakpan uit de periode 1550-1650. Elf voorwerpen zijn archeologisch compleet.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
roodbakkend aardewerk (r)	15	7	35
faience (f)	8	3	15
porselein (p)	8	8	40
industrieel wit (iw)	2	2	10
totaal	33	20	100

Fig. 267 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten kuil S67 opgraving EBF.

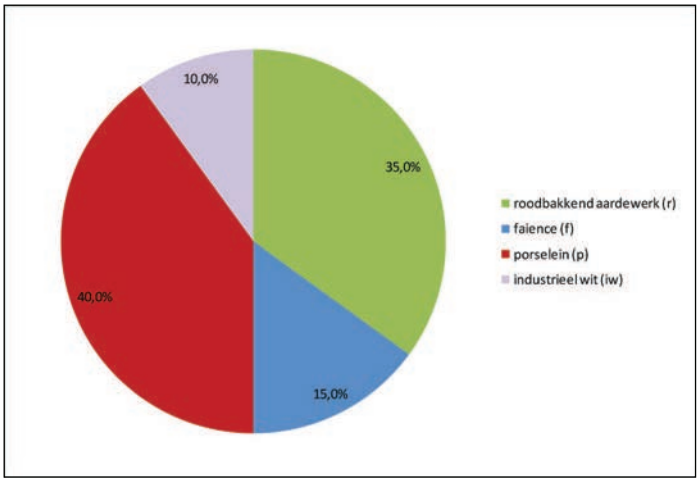

Fig. 268 Percentages keramieksoorten kuil S67 opgraving EBF.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	25	12	60
Overige	8	8	40
totaal	33	20	100

Fig. 269 Aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek kuil S67 opgraving EBF.

typecode	MAE
r-bak-6	1
r-bor-3	3
r-kan-8	1
r-kop-4	2
f-bor-8	1
f-kop-1	1
f-pis-2	1
p-bor-4	1
p-bor-8	2
p-bor-	1
p-kom-6	2
p-kop-1	2
iw-bor-3	1
iw-kop-	1
totaal	**20**

Fig. 270 Inventarislijst kuil S67 opgraving EBF.

Een 18de-eeuwse bakpan van roodbakkend aardewerk met hoge kraagrand is waarschijnlijk gemaakt in Bergen op Zoom (r-bak-6). Verder zijn drie borden van het type r-bor-3 aanwezig. Op de onderkant van één van de borden is een aantal letters gekrast, waarschijnlijk het begin van een naam of initialen. Alleen de 'K' is herkenbaar. Hiernaast zijn de fragmenten van een kan en twee koppen met slibversiering aanwezig.

Drie voorwerpen zijn gemaakt van faience, namelijk een bord, kop en pispot. Het bord is gedecoreerd met gestileerde blauwe bloemen (f-bor-8). Soortgelijke borden zijn onder andere in Alkmaar gevonden en worden daar gedateerd tussen 1725 en 1775.[656] De kop is eveneens versierd met blauwe bloemen (f-kop-1). Fragmenten van een soortgelijke kop zijn gevonden in een waterput (zie waterput S66). De pispot is geheel wit en dateert uit de periode rond 1700 (f-pis-1). De vorm is afgeleid van tinnen pispotten.

Een kop met bijpassend schotel (iw-bor-3) van industrieel wit aardewerk is tevens uit de kuil afkomstig. Beide objecten zijn ongedecoreerd. Industrieel wit aardewerk is geproduceerd vanaf de tweede helft van de 18de eeuw.[657]

In totaal zijn acht voorwerpen van porselein aanwezig, afkomstig uit drie verschillende perioden. Een bord (p-bor-4) en twee klapmutsen (p-kom-6) van kraakporselein zijn afkomstig uit de Wanli-periode (fig. 271). Het bord dateert uit de late 16de eeuw of het eerste decennium van de 17de eeuw.[658] Op de spiegel is een hert in een landschap met hek afgebeeld, de vlag is gedecoreerd met gestileerde granaatappels en bloemen. De standring van het bord is doorboord. Het fragment van een klapmuts laat aan de binnenzijde perziken en linten binnen

656 Ostkamp *et al.* 1998, 66-67, 192-193.
657 Bartels 1999, 250.
658 Rinaldi 1989, 82.

panelen zien. Op de rand waren onder andere twee maskers aanwezig. Het stuk dateert uit de periode 1605-1620.[659]

Drie objecten zijn afkomstig uit de Kangxi-periode, namelijk een schotel en twee koppen (p-kop-1). Één kop is zeer klein en versierd met een floraal motief. Mogelijk gaat het om poppengoed. De andere kop is versierd met bloemen binnen panelen.

De fragmenten van twee identieke borden dateren uit de Qianlong-periode (p-bor-8) (fig. 272). Op de spiegel is een fazant op een rots tussen bloeiende boomtakken afgebeeld. De vlag is gedecoreerd met bloemen, krullende motieven en pauwen.

Fig. 271 Bord van kraakporselein.

Fig. 272 Bord van porselein uit de Qianlong-periode.

659 Rinaldi 1989, 131-132.

5.5 Ontwikkeling binnen de keramiek

5.5.1 Fasering keramiek

Hieronder volgt een overzicht van de ontwikkeling binnen het voorkomen van de verschillende keramieksoorten in Enkhuizen, op basis van de gegevens uit de onderzochte vondstcomplexen. De ontwikkeling is ingedeeld in vier fasen. De grenzen van deze fasen zijn gesteld op basis van de aanwezigheid van importkeramiek, zowel de hoeveelheid als diversiteit.
- Fase 1: 1450-1500
- Fase 2: 1500-1580
- Fase 3: 1580-1640
- Fase 4: 1640-1775

Binnen iedere fase vallen vier tot zeven vondstcomplexen. Per fase wordt alleen ingegaan op de ontwikkelingen binnen de bakselverhoudingen, vormen en decoraties. Types worden niet behandeld. Hier en daar komen vondsten van elders uit Enkhuizen, dus niet uit de hier behandelde vondstcomplexen, ter sprake.
Per fase wordt in de vorm van een tabel en cirkeldiagram een overzicht gegeven van de verhoudingen binnen de keramieksoorten, evenals de herkomst van de keramiek. Doordat binnen fase 3 zeer veel importkeramiek aanwezig is, is voor deze fase eveneens een tabel en diagram opgenomen die specifiek informatie geven over de verhoudingen binnen de importkeramiek.

5.5.1.1 Fase 1 (1450-1500) (fig. 273 t/m 276)
Fase 1 kenmerkt zich door het slechts incidenteel voorkomen van importkeramiek van het Iberisch Schiereiland.

Opgraving	Jaar	Complextype	Gesloten	Complexdat.	Dat. depositie	MAE
EBF	1994	Afvalkuil (S36)	x	1450-1525		32
Vijzeltuin-Oost	2010	Ophogingslaag		1475-1500	rond 1500	95
EBF	1994	Waterput/beerput (S41)	x	1475-1525		36
EBF	1994	Beerput (S56)	x	1475-1525		20

Fig. 273 Een overzicht van de onderzochte vondstcomplexen uit Enkhuizen uit fase 1.

Het meest relevante vondstcomplex voor deze fase is de ophogingslaag van de opgraving Vijzeltuin-Oost met een complexdatering tussen 1475 en 1500. Uit de laag is een vrij grote hoeveelheid keramiek verzameld en de statistische analyse van dit materiaal is hierdoor redelijk nauwkeurig. De andere drie (gesloten) vondstcomplexen bevatten weinig keramiek (minder dan 40 MAE) en zijn daarom percentueel gezien minder betrouwbaar. De datering van deze laatste complexen loopt door in de eerste kwart van de 16de eeuw. Omdat het zwaartepunt echter in de periode 1475-1500 ligt, zijn ze bij deze fase gevoegd.

Zowel steengoed met als zonder oppervlaktebehandeling komt in deze fase voor, hoewel de eerste groep wel duidelijk in de meerderheid is. Beide groepen samen zijn goed voor 5% tot 10% van de totale hoeveelheid keramiek. Vooral kannen zijn aanwezig, samen met een enkel drinkschaaltje en spinkruikje. De kannen staan over het algemeen op een geknepen standring. Versierd steengoed is bij het onderzochte materiaal niet aangetroffen, hoewel uit Enkhuizen wel gedecoreerde stukken uit deze periode bekend zijn, namelijk puntneuskruiken. Het steengoed zonder oppervlaktebehandeling is altijd afkomstig uit Siegburg, terwijl de productieplaats van het geglazuurde steengoed over het algemeen niet met zekerheid kan worden bepaald.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	9	4	2,2
echt steengoed (s2)	29	12	6,6
grijsbakkend aardewerk (g)	7	4	2,2,
roodbakkend aardewerk (r)	682	157	85,8
witbakkend aardewerk (w)	10	4	2,2
iberisch aardewerk (ib)	1	1	0,5
spaanse majolica/faience (sp)	1	1	0,5
totaal	739	183	100

Fig. 274 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten fase 1.

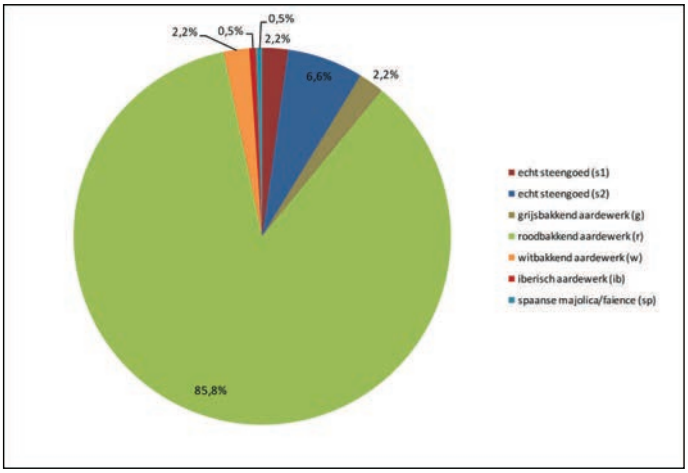

Fig. 275 Percentages keramieksoorten fase 1.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	699	165	90
Duitse Rijnland	38	16	9
Overige	2	2	1
totaal	739	183	100

Fig. 276 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek fase 1.

Grijsbakkend aardewerk wordt slechts in zeer beperkte mate gevonden in deze fase. In alle vondstcomplexen was slechts één stuk aanwezig. Vooral grote grijsbakkende aspotten lijken in deze periode nog in gebruik te zijn geweest.

Het roodbakkend aardewerk is in de meerderheid: dit aardewerk maakt binnen de complexen tussen de 85% en 90% van het totaal uit. Bakpannen, borden en grapen vormen duidelijk de belangrijke vormgroepen. Kleinere vormgroepen zijn onder meer koppen, kommen, pispotten en vuurstolpen. De vormen zijn vaak nog spaarzaam geglazuurd, met name de grapen en pispotten. De borden zijn in de meeste gevallen versierd met slib, meestal in de vorm van boogjes. Soms is een sgrafitto-techniek toegepast. Ook een enkele grape is voorzien van versiering met slib. Een paar objecten, vaak koppen, zijn inwendig of helemaal voorzien van witte slib, als imitatie van witbakkend aardewerk.
Het aandeel van het witbakkend aardewerk is nog zeer klein. In de ophogingslaag van de opgraving Vijzeltuin is zelfs geen enkel stuk aangetroffen. Uit de gesloten vondstcomplexen

komt wel een aantal objecten. Aangezien de looptijd van deze complexen tot 1525 reikt, dateren deze stukken wellicht uit het begin van de 16de eeuw.[660]

Importkeramiek komt in deze fase nauwelijks nog voor. In de ophogingslaag van de Vijzeltuin waren tussen de bijna 500 fragmenten slechts twee importstukken aanwezig (2% van het MAE), beide afkomstig van het Iberisch Schiereiland.

5.5.1.2 Fase 2 (1500-1580) (fig. 277 t/m 280)

In fase 2 is sprake van een kleine hoeveelheid importkeramiek uit Italië en Spanje.

Opgraving	Jaar	Complextype	Gesloten	Complexdat.	Dat. depositie	MAE
EBF	1994	Beerput (S54)	x	1500-1550		51
EBF	1994	Afvalkuil (S53)	x	1500-1550		25
EBF	1994	Beerput (S87)	x	1500-1550		184
Kaasmarkt-NHD	2010	Dempingspakket haven		1525-1545	in of kort na 1544	358

Fig. 277 Een overzicht van de onderzochte vondstcomplexen uit Enkhuizen uit fase 2.

Ook in deze fase is sprake van één groot vondstcomplex, het dempingspakket van een haven dat is gestort in of kort na 1544, en drie gesloten vondstcomplexen. De gesloten complexen bevatten in vergelijking met fase 1 over het algemeen meer keramiek (tot 184 MAE), waardoor de statistische gegevens van deze vondstgroepen meer betrouwbaar zijn.
Voor deze fase is alleen materiaal voorhanden voor de periode tot 1550 en onderstaande analyse is daarom alleen van toepassing op de eerste helft van de 16de eeuw. Op basis van indrukken van andere keramiek uit Enkhuizen is de grens gesteld op 1580. Tot omstreeks 1580 lijkt de aanwezigheid van importkeramiek in Enkhuizen zich namelijk te beperken tot een kleine hoeveelheid aardewerk uit het Mediterrane gebied.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	9	6	1
echt steengoed (s2)	125	44	7,1
grijsbakkend aardewerk (g)	3	1	0,2
roodbakkend aardewerk (r)	1405	495	80,1
witbakkend aardewerk (w)	114	46	7,4
hafner aardewerk (ha)	1	1	0,2
majolica (m)	3	3	0,5
italiaanse majolica/faience (i)	16	14	2,3
spaanse majolica/faience (sp)	10	8	1,3
totaal	1686	618	100

Fig. 278 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten fase 2.

Het aandeel van het steengoed is onveranderd. Nog steeds komt zowel ongeglazuurd als geglazuurd steengoed voor, hoewel de eerste categorie nu duidelijk aan het verdwijnen is. Net als in fase 1 voeren de onversierde kannen op geknepen standring de boventoon. Hiernaast komen ook steeds meer kannen op standvoet of –vlak voor. Het meest opvallend hierbinnen

660 Bij de opgraving Bethlehem in Hoorn kon worden aangetoond dat de lokale productie van witbakkend aardewerk al aan het einde van de 15de eeuw aanving. Schrickx 2008, 107.

zijn de kannen uit Keulen of Frechen met appliques in de vorm van een baardmanmasker, bladerranken en eikels. Deze kannen dateren uit de tweede kwart van de 16de eeuw.[661]

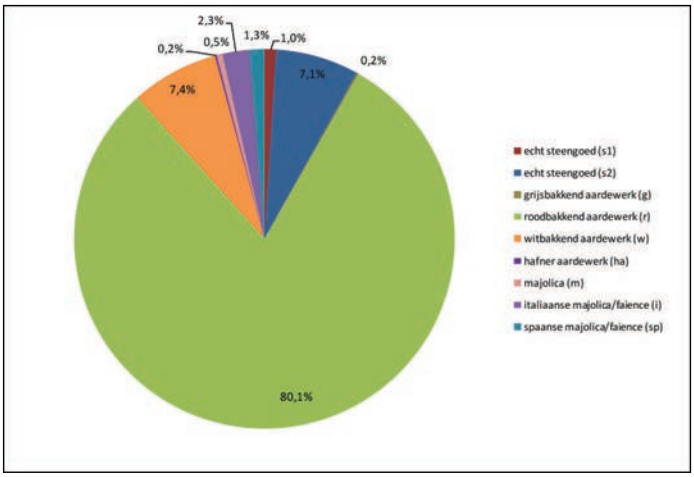

Fig. 279 Percentages keramieksoorten fase 2.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	1525	545	88
Duitse Rijnland	135	51	8
Overige	26	22	4
totaal	1686	618	100

Fig. 280 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek fase 2.

Grijsbakkend aardewerk komt in deze fase nauwelijks nog voor. Slechts een enkel stuk van een aspot dateert uit deze periode.
Het roodbakkend aardewerk is onveranderd de grootste bakselgroep met 75% tot 90% van het totaal. In tegenstelling tot het spaarzaam toegepaste glazuur uit fase 1 zijn de objecten nu vrijwel altijd inwendig volledig geglazuurd. De bakpannen, grapen en borden zijn nog steeds veruit de grootste vormgroepen, hoewel de vondsten van koppen steeds frequenter worden. De overige voorkomende vormen zijn nog steeds vrij beperkt. Ten opzichte van de decoraties op borden is weinig veranderd: versieringen in slibtechniek zijn wederom het meest frequent, aangebracht in ringeloor-techniek of als dekkende laag (soms in combinatie met sgrafitto).
Met 4% tot 8% van het totaal heeft het witbakkend aardewerk in deze fase definitief een plaats verworven binnen de materiële cultuur van de inwoners van Enkhuizen, zeker vanaf de tweede kwart van de 16de eeuw. De meest voorkomende vormen zijn grapen, koppen en borden, vaak deels of helemaal groen of geel geglazuurd.
Slechts een paar stukken Nederlandse majolica dateren uit de eerste helft van de 16de eeuw, alle afkomstig uit het dempingspakket van de haven (0,8% van de keramiek uit het complex).

De importkeramiek wordt gevormd door majolica uit Spanje en Italië en is goed voor 2% tot 4% van de totale hoeveelheid keramiek. Opvallend genoeg is meer geïmporteerde majolica aanwezig dan majolica uit de Nederlanden. De Spaanse producten kunnen op basis van hun decoratie in verschillende groepen worden ingedeeld, namelijk goudlustermajolica, Isabela polychroom en Columbia Plain. Alle Italiaanse majolica kan worden toegeschreven aan

661 Unger 2007, 122-129.

Montelupo. De meeste stukken zijn polychroom beschilderd.
In de hier onderzochte vondstcomplexen bevinden zich geen fragmenten van amforen van het Iberisch Schiereiland. In fase 2 waren zij echter waarschijnlijk wel in omloop in Enkhuizen, blijkens vondsten van amforen uit andere contexten.

5.5.1.3 Fase 3 (1580-1640) (fig. 281 t/m 286)
Kenmerkend voor fase 3 is de omvangrijke hoeveelheid importkeramiek en de grote diversiteit hierbinnen.

Opgraving	Jaar	Complextype	Gesloten	Complexdat.	Dat. depositie	MAE
Vijzeltuin-West	2010	Ophogingslaag		1570-1585	kort na 1580	177
EBF	1994	Asplek (V196)	x	1575-1625		17
Molenweg 7	2010	Ophogingslaag		1580-1591	1591	341
De Baan I	2004	Ophogingslaag		1575-1605	kort na 1600	281
De Baan II	2005	Ophogingslaag		1575-1605	kort na 1600	106
Molenweg 7	2010	Beerkuil (S28)	x	1600-1620		27
De Baan I	2004	Ophogingslaag		1620-1640	rond 1640	846

Fig. 281 Een overzicht van de onderzochte vondstcomplexen uit Enkhuizen uit fase 3.

Tot deze fase behoren zeven vondstcomplexen, waarvan vijf ophogingslagen. De complexdatering van het vroegste complex (ophogingslaag Vijzeltuin-West) ligt deels in fase 2. Omdat het zwaartepunt van het vondstmateriaal rond 1580 ligt en het materiaal kort na 1580 is gestort, is dit complex bij fase 3 gevoegd.
De keramiek uit twee ophogingslagen is enigszins selectief verzameld (complexen van De Baan 1, vooral tinglazuuraardewerk is opgeraapt), waardoor de verhoudingen tussen de bakselsoorten niet representatief zijn. Twee ophogingslagen behoren waarschijnlijk tot dezelfde ophoging (ophogingslaag van De Baan 1 en 2, waarschijnlijk gestort kort na 1600). Desondanks zijn de keramiekverhoudingen van de complexen sterk verschillend. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door de selectieve verzamelwijze van het complex van De Baan 1. De verhoudingen binnen het vondstcomplex van De Baan 2 moeten daarom als meer betrouwbaar worden beschouwd, hoewel dit complex wel veel minder keramiek bevat. Verder kunnen twee gesloten vondstcomplexen binnen deze fase worden geplaatst. De hoeveelheid keramiek uit deze complexen is klein (minder dan 30 MAE), waardoor de verhoudingen tussen de keramiek niet representatief zijn.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s1)	1	1	0,1
echt steengoed (s2)	406	118	6,6
roodbakkend aardewerk (r)	2375	752	41,9
witbakkend aardewerk (w)	618	215	12
jydepot aardewerk (jy)	2	2	0,1
frans wit aardewerk (wf)	17	14	0,8
werra aardewerk (wa)	53	41	2,3
weser aardewerk (we)	217	103	5,7
iberisch aardewerk (ib)	32	13	0,7
italiaans roodbakkend aardewerk (ri)	2	2	0,1
majolica (m)	630	245	13,6
faience (f)	125	62	3,5

italiaanse majolica/faience (i)	258	166	9,2
spaanse majolica/faience (sp)	5	5	0,3
portugese faience (po)	10	8	0,4
franse faience (fr)	3	2	0,1
turks aardewerk	1	1	0,1
porselein (p)	55	45	2,5
totaal	4810	1795	100

Fig. 282 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten fase 3.

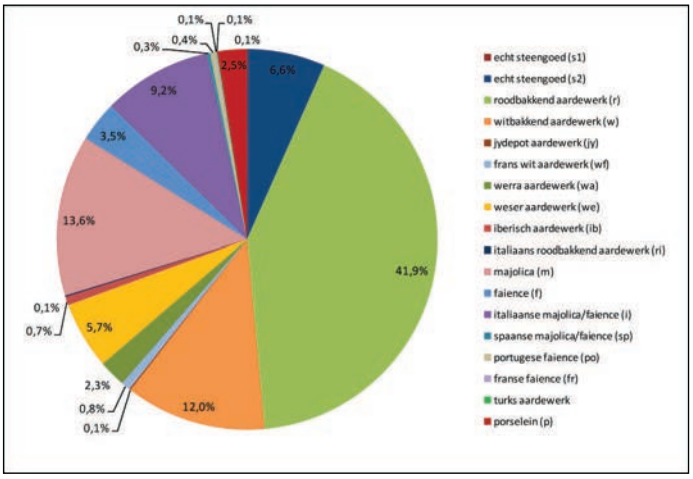

Fig. 283 Percentages keramieksoorten fase 3.

herkomst	**aantal**	**MAE**	**% (MAE)**
Nederland	3748	1274	71
Duitse Rijnland	407	119	7
Overige	655	402	22
totaal	4810	1795	100

Fig. 284 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek fase 3.

Het aandeel van het steengoed is ten opzichte van de eerste helft van de 16de eeuw iets afgenomen. Het percentage ligt bij de grotere complexen tussen de 5% en 7%. Ongeglazuurd steengoed komt in deze fase eigenlijk niet meer voor: slechts één object dateert uit de late 16de eeuw. Alle kannen staan op een standvoet of –vlak en de meeste kannen zijn gedecoreerd. Kannen uit Frechen of Keulen komen gedurende de hele fase veel voor, evenals objecten uit Raeren. Uit de periode 1580-1600 dateren een serie kannen en snelles uit Siegburg. Na 1600 worden kannen met een blauw en grijs decor uit het Westerwald of Raeren frequent gevonden.

Ook het percentage roodbakkend aardewerk is kleiner geworden. Bij de complexen met de meest betrouwbare verhoudingen (dus niet de gesloten vondstcomplexen of de complexen van De Baan 1) maakt dit aardewerk 60% tot 70% van de vondsten uit. Deze complexen hebben betrekking op de late 16de en het begin van de 17de eeuw. Gedurende de periode 1610-1640 was het percentage vermoedelijk lager, maar deze hypothese is op basis van de hier gebruikte vondstcomplexen niet goed te onderbouwen. Het vondstcomplex met een datering van 1620 tot 1640 bevat namelijk weliswaar slechts 30% roodbakkend aardewerk, deze relatief kleine

hoeveelheid wordt waarschijnlijk veroorzaakt door de selectieve verzamelwijze. Hoewel bakpannen, borden en grapen nog steeds de meest voorkomende vormen zijn, neemt de sterke dominantie van deze objecten af. Het vormenspectrum is duidelijk toegenomen: naast de al bestaande vormen komen nu bijvoorbeeld ook deksels, lekschalen, olielampen, testen, steelkommen en zalfpotten veelvuldig voor. De enige vorm van decoratie is het Noord-Hollands slibaardewerk, meestal toegepast op borden of kommen.
De hoeveelheid witbakkend aardewerk is opnieuw toegenomen (13% tot 16% van het totaal). Ook bij dit type aardewerk is het vormenspectrum meer divers geworden. De bakpannen, grapen en koppen lijken over het algemeen te domineren, maar het aandeel van de overige vormen, onder meer pispotten, kandelaren, vuurstolpen, ondersteken, steelkommen en lekschalen, is groot. In deze fase wordt voor het eerst soms inwendig mangaanoxide aan het glazuur toegevoegd, in combinatie met uitwendig groen glazuur. Combinaties van groen en geel glazuur op één object komen vanaf de late 16de eeuw voor.
De Nederlandse majolica beleeft in deze fase zijn bloeiperiode. De opkomst van dit aardewerk aan het einde van de 16de eeuw is goed te volgen. Kort na 1580 maakte de majolica slechts circa 2% van het totaal uit. Tien jaar later was dit percentage met ongeveer één procent gestegen. Aan het begin van de 17de eeuw was het aandeel van de majolica waarschijnlijk ongeveer 6% (op basis van de ophogingslaag van De Baan 2). Het andere vondstcomplex uit deze periode geeft een veel hoger percentage (13,5%), maar dit is niet representatief. De hoeveelheid majolica per huishouden bleef na 1600 zeer waarschijnlijk stijgen. Het complex uit de jaren 1620-1640 geeft een zeer hoog percentage, bijna 22%, maar ook dit hoge aandeel is niet betrouwbaar. Uit de complexen uit de laatste decennia van de 16de eeuw zijn uitsluitend borden afkomstig, meestal met polychrome beschildering. Na 1600 komen ook kleine hoeveelheden kommen en zalfpotten voor, aangevuld met een enkele kan en zoutvat. In deze periode zijn imitaties van Chinese kraakmotieven populair, evenals imitaties van Italiaanse Compendiario en Berrettino-faience.
Nederlandse faience is gemaakt vanaf circa 1620. Slechts één vondstcomplex uit deze fase bevat faience, namelijk de ophogingslaag van de opgraving De Baan 1 uit de periode 1620-1640. De faience maakt in dit complex ruim 7% van het totaal uit. Vermoedelijk is dit percentage te hoog. Net als bij de majolica worden vooral borden gevonden, maar ook plooischotels, kommen, koppen en gesloten vormen komen sporadisch voor. Vrijwel alle stukken zijn beschilderd, net als de majolica meestal als imitatie van kraakporselein of Italiaanse faience.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
jydepot aardewerk (jy)	2	2	0,5
frans wit aardewerk (wf)	17	14	3,5
werra aardewerk (wa)	53	41	10,2
weser aardewerk (we)	217	103	25,6
iberisch aardewerk (ib)	32	13	3,2
italiaans roodbakkend aardewerk (ri)	2	2	0,5
italiaanse majolica/faience (i)	258	166	41,3
spaanse majolica/faience (sp)	5	5	1,2
portugese faience (po)	10	8	2
franse faience (fr)	3	2	0,5
turks aardewerk	1	1	0,2
porselein (p)	55	45	11,2
totaal	655	402	100

Fig. 285 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages soorten importkeramiek fase 3.

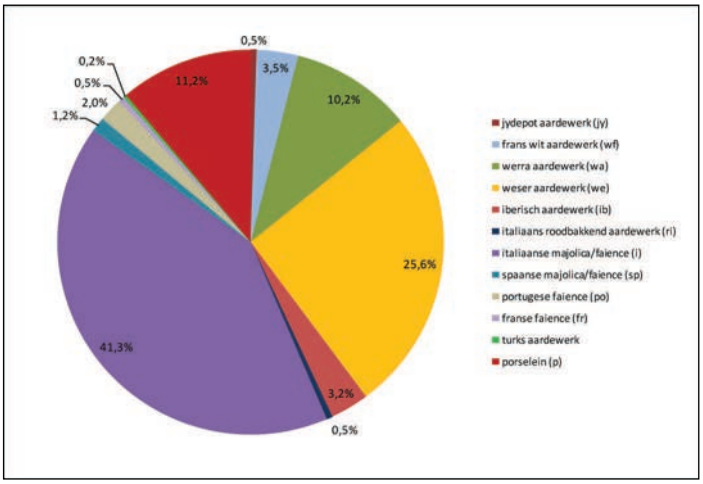

Fig. 286 Percentages soorten importkeramiek fase 3.

De importkeramiek is in fase 3 zeer talrijk. Kort na 1580 bedraagt het aandeel van de geïmporteerde stukken 8%. Tien jaar later is dit meer dan verdubbeld, naar 19%. Het vondstcomplex van De Baan 2 (gestort kort na 1600) geeft een iets lager percentage (16%). Het aandeel van de importkeramiek in het vondstcomplex met dezelfde datering van De Baan 1 is veel groter (27%), maar rekening gehouden met de verzamelwijze van de keramiek is dit percentage te hoog. Hetzelfde geldt voor het complex met een datering tussen 1620 en 1640, waarbij de importkeramiek 26% bedraagt. Desondanks is duidelijk dat de importkeramiek in de eerste decennia van de 17de eeuw in de huishoudens van Enkhuizen zeer goed was vertegenwoordigd. Naast de aanzienlijke hoeveelheid is ook de grote diversiteit opvallend: de geïmporteerde keramiek is in deze fase afkomstig uit Denemarken, Noordwest-Duitsland, West-Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal, Turkije en China.

Het jydepot-aardewerk uit Denemarken is slechts in zeer beperkte mate aanwezig. Slechts twee fragmenten zijn gevonden, beide goed voor minder dan een halve procent van de totale hoeveelheid keramiek.

Het Weser- en Werra-aardewerk is geïmporteerd van omstreeks 1580 tot 1630. In het vondstcomplex met een datering kort na 1580 zijn beide keramieksoorten aanwezig. Samen vormen zij 5% van het totaal en 60% van de importkeramiek. Een decennium later is het eerste percentage flink hoger: het Weser- en Werra-aardewerk is nu goed voor 12% van het totaal (60% van de importkeramiek). Dit percentage is in de jaren hierna waarschijnlijk ongeveer gelijk gebleven, aangezien het Duitse aardewerk kort na 1600 10% van het totaal vormt (59% van de importkeramiek). Het complex uit 1620-1640 geeft een percentage van 5,5%, dus bijna een halvering ten opzichte van een aantal decennia hiervoor. Het aardewerk maakt nu nog slechts 20% van de importkeramiek uit. De daling is gezien het verdwijnen van het aardewerk rond 1630 niet verrassend. Op basis van deze gegevens lijkt de piek van de import van Weser- en Werra-aardewerk in de laatste tien jaar van de 16de eeuw te liggen. Opvallend is dat gedurende de hele periode waarin het aardewerk is geïmporteerd, het Weser-aardewerk in de meerderheid is ten opzichte van het Werra-aardewerk. Kort na 1580 is de verhouding tussen beide 1:2. Tussen omstreeks 1590 en 1600 is dit verschil groter, namelijk 1:4. Rond de periode van het verdwijnen van het aardewerk in 1630 was de verhouding weer gelijk aan die van kort na 1580. Voor deze laatste periode moeten we echter rekening houden met een hoger percentage Werra-aardewerk als gevolg van de productie van dit aardewerk in Enkhuizen aan het begin van de 17de eeuw.

Een kleine hoeveelheid Frans witbakkend aardewerk is in alle ophogingslagen van fase 3 gevonden. Het gaat uitsluitend om in sgrafitto-techniek gedecoreerde borden uit het Noord-Franse Beauvais. Het aandeel van het aardewerk is steeds slechts circa 1%. Voor de ophogingslaag uit de periode 1580-1585 vormen de Franse borden desondanks 13% van de totale importkeramiek. Dit hoge percentage wordt echter veroorzaakt door de relatief kleine hoeveelheid geïmporteerde keramiek. Voor de late 16de en het begin van de 17de eeuw ligt het percentage rond de 5%. Later in de eerste helft van de 17de eeuw is het Franse aardewerk goed voor slechts ongeveer 2% van de importkeramiek.
In het vondstcomplex met een datering tussen 1620 en 1640 is een paar fragmenten faience afkomstig die met zekerheid aan Frankrijk kunnen worden toegeschreven. Zij vormen slechts 0,2% van het totaal en ongeveer 1% van de importkeramiek.
Aardewerk uit de Saintonge-streek is in geen van de complexen gevonden. Elders uit Enkhuizen is wel een aantal fragmenten van dit type aardewerk bekend, maar zij zijn op één hand te tellen.

In alle vondstcomplexen van fase 3 is Italiaans aardewerk gevonden. In vrijwel alle gevallen gaat het om tinglazuuraardewerk. Het vondstcomplex uit de periode kort na 1580 bevat slechts drie stuks Italiaanse faience, goed voor 1,7% van het totaal en 20% van de importkeramiek. Alle drie stukken behoren tot het Berrettino. De faience uit de ophogingslaag van de Molenweg (gestort in 1591) maakt 3,8% van het totaal uit en bijna 20% van de importkeramiek. Het aandeel van de Italiaanse keramiek is in de tussenliggende periode dus iets gestegen. Ook nu behoren de meeste stukken tot het Berrettino, aangevuld met een enkel stuk Compendiario en majolica uit Montelupo. Het aandeel binnen de vondstcomplexen uit het begin van de 17de eeuw loopt nogal uiteen: bij de ophogingslaag van De Baan 2 maakt de faience 4,7% van het totaal uit, terwijl dit bij de ophogingslaag van De Baan 1 10,3% is. Dit laatste percentage is waarschijnlijk te hoog. Het aandeel binnen de geïmporteerde keramiek is 29% (De Baan 2) en bijna 39% (De Baan 1). In het eerste complex is vrijwel uitsluitend Berrettino gevonden, terwijl tot het tweede complex vijf verschillende soorten Italiaans aardewerk behoren. Het Berrettino is nog wel veruit in de meerderheid (bijna 60% van het Italiaanse goed behoort hiertoe). Het Compendiario, Ligurisch wit, Calligrafico Naturalistico en objecten uit Montelupo worden in dit vondstcomplex slechts vertegenwoordigd door enkele stukken.
Het vondstcomplex uit de periode 1620-1640 bevat een zeer grote hoeveelheid Italiaans tinglazuuraardewerk, namelijk 113 MAE (13,4% van het totaal). Het percentage is opnieuw waarschijnlijk te hoog. De stukken uit Italië zijn goed voor de helft van de importkeramiek. De diversiteit in soorten faience bereikt in dit complex zijn hoogtepunt: zeven soorten zijn aanwezig. Het Compendiario is nu in de meerderheid (41%), gevolgd door het Berrettino (29%). Dit is opvallend, omdat dit type faience vooral uit de late 16de en het begin van de 17de eeuw dateert. Verder is het aantal objecten uit Montelupo vrij groot (11%). De overige soorten zijn Ligurisch wit (7%), Bianco (2,6%), Calligrafico Naturalistico (7%) en A Raffaellesca (0,9%). In dit vondstcomplex zijn ook twee stukken roodbakkend aardewerk uit Toscane gevonden. Hun aandeel binnen het Italiaanse aardewerk is zeer klein (1,7%).

Tinglazuuraardewerk uit Spanje is slechts sporadisch gevonden in de vondstcomplexen van fase 3. Het complex met een sluitdatum in 1591 bevat één fragment van een ongedecoreerd bord (0,3% van het totaal, 1,5% van de importkeramiek). De fragmenten van vier objecten kwamen tevoorschijn uit het complex met de datering 1620-1640. Hoewel het hiermee slechts een halve procent van de totale keramiek vormt, is dit percentage eigenlijk nog te hoog. Slechts één fragment dateert namelijk uit de eerste helft van de 17de eeuw (een faience-bord uit Sevilla). De overige drie stukken dateren uit de 16de eeuw.

Portugese faience is alleen aangetroffen in het jongste vondstcomplex van De Baan 1 (1620-1640). Het gaat om acht voorwerpen, zes borden, een kom en plooischotel, met een blauwe decoratie geïnspireerd op Chinees kraakporselein. Het aandeel van de faience binnen de totale keramiek uit het complex is klein (0,9%), evenals het aandeel binnen de importkeramiek (3,6%).
Portugese terra sigillata is niet aangetroffen in de vondstcomplexen. Uit Enkhuizen is tot nu toe slechts één fragment van dit type aardewerk bekend.

Iberisch aardewerk, in alle gevallen fragmenten van amforen, zijn in alle grotere vondstcomplexen aangetroffen. Vaak gaat het slechts om één of twee fragmenten. Alleen in het geval van het jongste complex van deze fase, met een datering tussen 1620 en 1640, zijn minimaal zeven stuks gevonden, waaronder drie zeer grote exemplaren. Het aardewerk maakt steeds minder dan 1% van de totale keramiekvondsten uit. Het aandeel binnen de importkeramiek wisselt. Bij het vroegste vondstcomplex (datering 1580-1585) maken de Iberische scherven bijvoorbeeld 7% van de importkeramiek uit. Tien jaar later is dit 3%, maar in het vondstcomplex van kort na 1600 bedragen de amforen weer 6% (complex De Baan 2). Binnen het vondstcomplex uit de jaren 1620-1640 vormt het aardewerk ruim 3% van de importkeramiek.

Alleen in het jongste vondstcomplex (1620-1640) is een fragment Iznik-aardewerk uit Turkije aanwezig. Het stuk dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw. Het aandeel van het aardewerk binnen het totaal en de importkeramiek is verwaarloosbaar (0,1% en 0,4%). Elders uit Enkhuizen zijn nog twee stukken Iznik-aardewerk bekend, namelijk nog een bord uit de tweede helft van de 16de eeuw en een zeer groot bord uit de eerste helft van de 16de eeuw.[662]

Chinees porselein is in het vroegste complex niet aangetroffen. De keramiekvondsten uit de ophogingslaag van de opgraving Molenweg 7 (gestort in 1591) bevat wel een aantal fragmenten, behorende tot ten minste vijf objecten. De keramiek maakt in deze periode nog maar 1,5% van het totaal uit. Het aandeel binnen de importkeramiek is hoger, namelijk 7,6%. Kort na 1600 waren deze percentages nog ongeveer hetzelfde, afgaande op het vondstcomplex van De Baan 1 (in het vondstcomplex van De Baan 2 is geen porselein gevonden). Uit de andere ophogingslaag van De Baan 1 (datering 1620-1640) is meer porselein afkomstig (4,1% van het totaal). De keramiek is hiermee de een na grootste groep binnen de importkeramiek (15,7%).

5.5.1.4 Fase 4 (1640-1775) (fig. 287 t/m 290)
Fase 4 kenmerkt zich door de aanwezigheid van een vrij grote hoeveelheid contemporaine importkeramiek, vrijwel uitsluitend Chinees porselein, en een kleine hoeveelheid importstukken die dateren uit fase 3.

Opgraving	Jaar	Complextype	Gesloten	Complexdat.	Dat. depositie	MAE
Torenstraat-Baansteeg	2008	Beerput (S41)	x	1630-1660		111
Molenweg 7	2010	Tonput (S25)	x	1675-1725		73
EBF	1994	Kuil (S57)	x	1675-1700		36
EBF	1994	Waterput (S35)	x	1675-1725		91
EBF	1994	Waterput (S66)	x	1675-1725		109
EBF	1994	Waterput (S50)	x	1675-1725		54
EBF	1994	Kuil (S67)	x	1725-1775		20

Fig. 287 Een overzicht van de onderzochte vondstcomplexen uit Enkhuizen uit fase 4.

662 De Boer 2006, 33, 80

Alleen gesloten vondstcomplexen, zeven in totaal, vallen binnen fase 4. De hoeveelheid keramiek uit de complexen verschilt van twintig tot 111 MAE. Rekening dient te worden gehouden met het feit dat gesloten complexen over het algemeen een minder nauwkeurig beeld geven van de algemene verhoudingen tussen de verschillende keramieksoorten in een stad dan de niet-gesloten complexen, zeker als het MAE laag is.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	20	11	2,3
roodbakkend aardewerk (r)	623	219	45,3
witbakkend aardewerk (w)	214	76	15,7
jydepot aardewerk (jy)	1	1	0,2
werra aardewerk (wa)	1	1	0,2
weser aardewerk (we)	2	2	0,4
duitsland-west (dw)	1	1	0,2
majolica (m)	27	17	3,5
faience (f)	209	92	19
italiaanse majolica/faience (i)	13	9	1,9
portugese faience (po)	7	3	0,6
franse faience (fr)	1	1	0,2
porselein (p)	102	48	9,9
industrieel wit (iw)	2	2	0,4
totaal	1223	483	100

Fig. 288 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten fase 4.

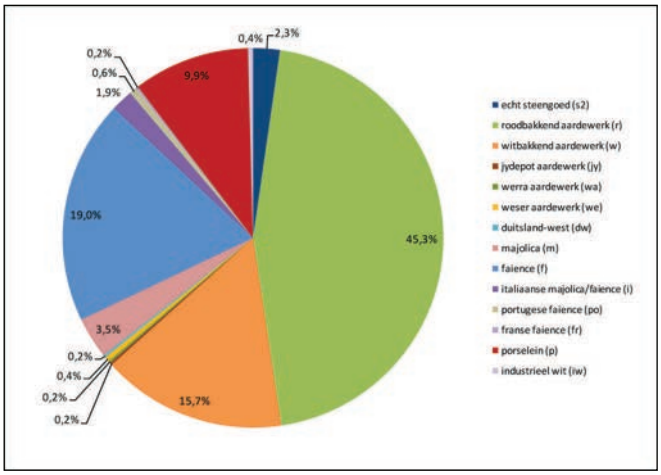

Fig. 289 Percentages keramieksoorten fase 4.

herkomst	aantal	MAE	% (MAE)
Nederland	1075	406	84
Duitse Rijnland	20	11	2
Overige	128	66	14
totaal	1223	483	100

Fig. 290 Totaal aantal fragmenten, MAE en percentages herkomst keramiek fase 4.

De hoeveelheid steengoed is in fase 4 klein. In het geval van de beerput van de Torenstraat-Baansteeg (1630-1660) bedraagt de Duitse keramiek nog 4,5%. In de vondstcomplexen uit de periode 1675-1725 maakt het slechts 1% tot 2% van het totaal uit. Het complex uit de 18de eeuw bevat in zijn geheel geen steengoed, hoewel dit gezien de kleine hoeveelheid vondstmateriaal niet echt verrassend is. Het steengoed bestaat vooral uit kannen uit Frechen of Keulen en mineraalwaterkruiken, kannen en pispotten uit het Westerwald.

Het aandeel van het roodbakkend aardewerk is verder afgenomen. Bij de meeste complexen is het aardewerk goed voor 40% tot 50%. Het materiaal uit de beerput van de Torenstraat-Baansteeg bevat minder roodbakkend goed dan dit gemiddelde (33%) en een waterput van de Enkhuizer Banket Fabriek (S35) meer, namelijk ruim 60%. De diversiteit in vormen is groot. Van een dominantie van bepaalde vormen, zoals in de vorige fasen in meer of mindere mate het geval was, is geen sprake meer. De objecten zijn over het algemeen óf volledig geglazuurd óf alleen inwendig voorzien van loodglazuur. Versiering, in de vorm van ringeloorboogjes of gemarmerde slib, is vrijwel uitsluitend aanwezig op koppen en borden, waaronder borden uit het Nederrijns gebied.
Het oudste vondstcomplex van deze fase bevat het meeste witbakkend aardewerk (25%). Bij de overige complexen is het aardewerk goed voor 12% tot 17% van het totaal. Ten opzichte van fase 3 is dus weinig veranderd in het aandeel van de witbakkende objecten. Net als bij het roodbakkend zijn diverse vormen aanwezig, hoewel bij de meeste complexen de koppen in de meerderheid zijn. De voorwerpen zijn meestal volledig groen, geel en/of bruin geglazuurd.
Hoewel de hoogtijdagen van de Nederlandse majolica is deze fase voorbij zijn, zijn uit vrijwel alle vondstcomplexen stukken van dit aardewerk afkomstig, hoewel in kleine aantallen. Het aandeel van de majolica verschilt van 1% tot ruim 6% van het totaal. De borden zijn duidelijk in de meerderheid, aangevuld met een paar kommen. Sommige stukken zijn onbeschilderd, de meeste zijn echter voorzien van een decoratie in blauw of paars.
De faience uit Nederland is bij de meeste vondstcomplexen goed voor ongeveer een kwart van de totale hoeveelheid keramiek (20% tot 28%). In het geval van één waterput (S35) is het aandeel opvallend laag, namelijk slechts 5,5%. De hoofdmoot van de faience bestaat, net als bij de majolica, uit borden. Andere aanwezige vormen zijn pispotten, plooischotels, zalfpotten, kommen, koppen en een enkele vaas en mosterdpot. Een groot deel van de stukken is wit gelaten. Vooral borden, kommen en koppen zijn regelmatig voorzien van een blauwe beschildering, in het geval van de borden vaak alleen op de spiegel. Een enkel voorwerp heeft een polychroom decor.

De importkeramiek kan worden gesplitst in twee groepen, namelijk importstukken die dateren uit fase 4 en stukken die dateren uit fase 3.
De eerste groep bestaat met name uit porselein uit de Kangxi- (1680-1720) en Qianlong-periode (1730-1760). De hoeveelheid porselein per vondstcomplex wisselt sterk (ruim 1% tot ruim 14%). De stukken uit het 18de-eeuwse complex vormen 40% van het totaal, maar dit is gezien de kleine hoeveelheid materiaal uit de kuil geen betrouwbaar percentage. Vooral borden en koppen zijn aanwezig, evenals kleinere hoeveelheden kommen, voetkoppen en een enkele fles. Verder dateren een stuk van een jydepot uit Denemarken en een bord van Portugese faience uit deze fase. Engels industrieel aardewerk is tot nu toe niet aangetroffen in Enkhuizen, wat waarschijnlijk vooral is te wijten aan de kleine hoeveelheid vondstmateriaal uit de 18de eeuw.
In bijna alle vondstcomplexen is importkeramiek gevonden die dateert uit fase 3 (uitgezonderd kuil V198 van de opgraving Enkhuizer Banket Fabriek). Het gaat hierbij om stukken Weser- en Werra-aardewerk, Portugese, Franse en Italiaanse faience en Chinees kraakporselein. De stukken dateren uit de eerste helft, met name de eerste kwart, van de 17de eeuw.

Opgraving	Complextype	Complex datering	Geplot op jaar	Jydepot aardewerk	Werra aardewerk	Weser aardewerk	Frans wit aardewerk	Franse faience	Italiaans aardewerk	Spaans aardewerk	Portugese faience	Iberisch aardeerk	Turks aardewerk	Aziatisch porselein	Totaal
EBF	Afvalkuil (S36)	1450-1525	1488	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vijzeltuin	Ophogingslaag	1475-1500	1500	0	0	0	0	0	0	1,1	0	1,1	0	0	2,2
EBF	Water-/beerput (S41)	1475-1525	1500	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
EBF	Beerput (S56)	1475-1525	1500	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
EBF	Beerput (S54)	1500-1550	1525	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2
EBF	Afvalkuil (S53)	1500-1550	1525	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	4
EBF	Beerput (S87)	1500-1550	1525	0	0	0	0	0	2,7	1,1	0	0	0	0	3,8
Kaasmarkt-NHD	Dempingspakket	1525-1545	1544	0	0	0	0	0	2,5	1,1	0	0	0	0	3,6
Vijzeltuin	Ophogingslaag	1550-1585	1580	0	1,7	3,4	1,1	0	1,7	0	0	0,6	0	0	8,5
Molenweg 7	Ophogingslaag	1580-1591	1591	0,3	2,3	9,6	0,9	0	3,8	0,3	0	0,6	0	1,5	19,3
EBF	Asplek (V196)	1575-1625	1600	0	5,9	0	0	0	5,9	0	0	0	0	0	11,8
De Baan I	Ophogingslaag	1575-1605	1600	0	2,5	10,3	1,1	0	10,3	0	0	0,7	0	1,8	26,7
De Baan II	Ophogingslaag	1575-1605	1600	0	4,7	4,7	0,9	0	4,7	0	0	0,9	0	0	15,9
Molenweg 7	Beerkuil (S28)	1600-1620	1610	0	0	3,7	0	0	7,4	0	0	0	0	0	11,1
De Baan I	Ophogingslaag	1620-1640	1640	0,1	2	3,3	0,6	0,2	13,4	0,5	0,9	0,8	0,1	4,1	26
Torenstraat	Beerput (S41)	1630-1660	1645	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14,4	14,4
EBF	Kuil (S57)	1675-1700	1688	2,8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,8
Molenweg 7	Tonput (S25)	1675-1725	1700	0	0	0	0	0	6,5	0	0	0	0	1,6	8,1
EBF	Waterput (S35)	1675-1725	1700	0	0	2,2	0	0	1,1	0	0	0	0	14,3	17,6
EBF	Waterput (S66)	1675-1725	1700	0	0,9	0	0	0,9	1,9	0	1,9	0	0	3,7	9,3
EBF	Waterput (S50)	1675-1725	1700	0	0	0	0	0	3,7	0	0	0	0	9,3	13
EBF	Kuil (S67)	1725-1775	1750	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	40	40

Fig. 291 Overzicht van het aandeel van de verschillende soorten geïmporteerde keramiek per vondstcomplex, berekend over de totale keramiek (in procenten).

5.5.2 Ontwikkeling binnen de importkeramiek

In deze paragraaf wordt meer specifiek ingegaan op de ontwikkeling binnen de aanwezigheid van importkeramiek in Enkhuizen in de onderzochte periode (1450-1775). Omdat bovenstaande fasering in dit geval alleen maar extra ballast is, is deze tijdsindeling hier losgelaten.

Figuur 291 geeft een overzicht van het aandeel van de verschillende soorten geïmporteerde keramiek per vondstcomplex, berekend over de totale keramiek. De complexen met minder dan 50 MAE zijn rood gekleurd. De percentages van deze complexen zijn door dit lage MAE onbetrouwbaar. Een voorbeeld is het jongste vondstcomplex: hoewel uit dit complex slechts een aantal stukken porselein afkomstig is, vormt het porselein maar liefst 40% van het totaal door het lage MAE. Eveneens minder betrouwbaar zijn de percentages van de paars gekleurde vondstcomplexen (beide van de opgraving De Baan 1). Hier is niet het lage MAE problematisch, maar de selectieve verzamelwijze van de keramiek. Uit de tabel wordt nu direct duidelijk dat bijna de helft van de vondstcomplexen geen betrouwbare percentages geeft. Ondanks deze belemmering is geprobeerd om op basis van de percentages grafieken te maken voor de afzonderlijk soorten importkeramiek. Dit is gedaan door de percentages te plotten op een tijdschaal en vervolgens op basis hiervan een curve te maken. De curven geven op deze manier het voorkomen van de verschillende soorten importkeramiek in de onderzochte vondstcomplexen weer. Door de relatief kleine dataset en de beperkingen van een deel van de gegevens moet het hypothetisch karakter van de grafieken worden benadrukt.
De percentages zijn geplot op een bepaald jaar. Besloten is om het moment van depositie hierbij als uitgangspunt te nemen. Voor de niet-gesloten vondstcomplexen zijn dit de (afgeronde) dateringen van depositie, die al eerder zijn besproken (zie paragraaf 5.4.1). Bij de gesloten complexen is besloten om het percentage halverwege de complexdatering te plotten, aangezien bij deze complexen in de meeste gevallen de depositie gedurende een periode heeft plaatsgevonden en dus geen specifiek moment is aan te geven (zoals bij de niet-gesloten complexen wel kan).
Wanneer voor een jaar meerdere percentages aanwezig zijn, is bij het maken van de grafiek allereerst gekeken naar de betrouwbaarheid van de gegevens. Als meerdere betrouwbare hoeveelheden aanwezig waren, is de grafieklijn getrokken over het gemiddelde van de percentages. Soms zijn twee keramieksoorten in één grafiek gevat. Voor het Werra- en Weser-aardewerk is dit bewust gedaan, omdat de datering en exporthaven van beide keramieksoorten gelijk is. In het geval van de overige 'paar-grafieken' is dit gedaan om het aantal grafieken te beperken, waarbij wel zoveel mogelijk is gelet op herkomst. Voor iedere keramieksoort is eveneens als een gekleurde baan aangegeven gedurende welke periode de objecten zijn geïmporteerd.

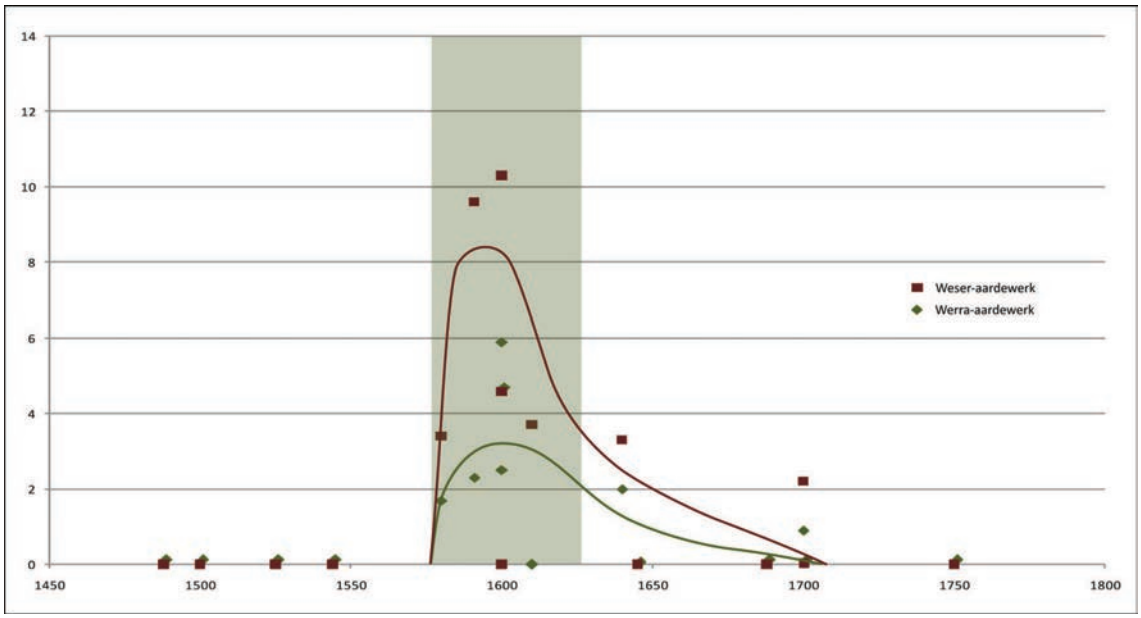

Fig. 292 De aanwezigheid van Weser- en Werra-aardewerk in de vondstcomplexen. De groene baan geeft de landelijk aangehouden importperiode van beide aardewerksoorten weer. Y-as: percentage. X-as: jaar.

Voor zowel het Weser- als Werra-aardewerk wordt in Nederland aangehouden dat het tussen omstreeks 1580 en 1630 is geïmporteerd (fig. 292). Op basis van de onderzochte vondstcomplexen kan niet worden gesteld dat het aardewerk al vóór 1580 naar Enkhuizen is geëxporteerd en de grafieken beginnen daarom in 1580. De aanwezigheid van beide aardewerksoorten in de complexen piekt rond 1600. De piek van het Weser-aardewerk ligt veel hoger dan dat van het Werra-aardewerk, zoals hierboven al is besproken. In gesloten vondstcomplexen uit omstreeks 1700 zijn zowel stukken Weser- als een stuk Werra-aardewerk gevonden, waardoor de grafieken uitlopen naar de periode rond 1700.

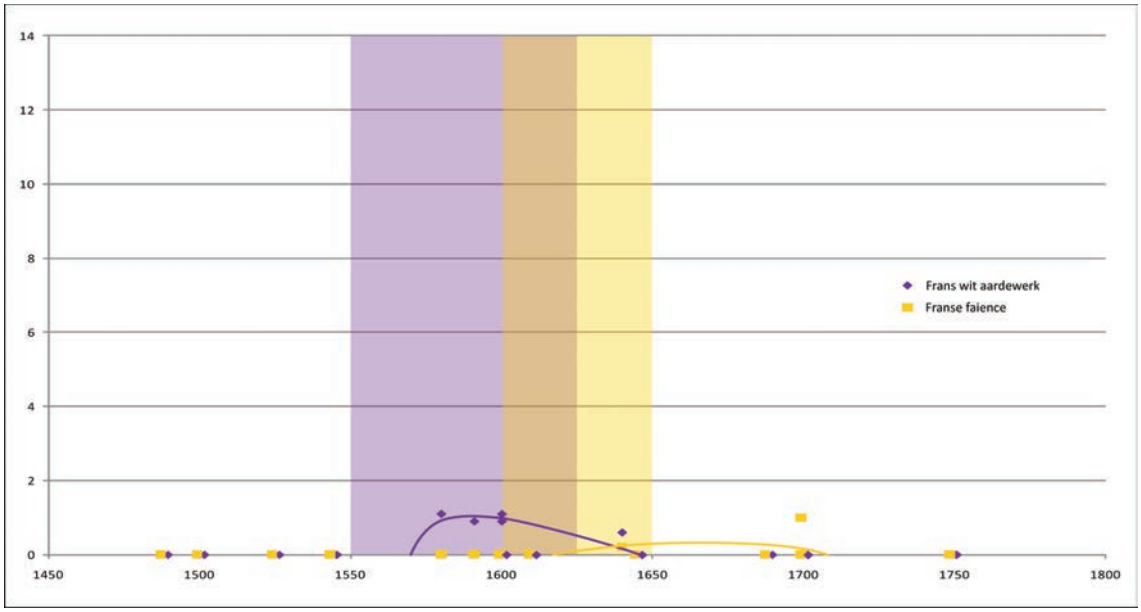

Fig. 293 De aanwezigheid van Frans wit aardewerk en Franse faience in de vondstcomplexen. De paarse baan geeft de importperiode van het Franse wit aardewerk weer, de gele baan de importperiode van de Franse faience. In de eerste kwart van de 17de eeuw overlappen deze periodes. Y-as: percentage. X-as: jaar.

Het Frans wit aardewerk wordt uitsluitend gevormd door borden uit Beauvais (fig. 293). Deze objecten dateren uit de periode 1550-1625. Het aardewerk is slechts in kleine hoeveelheden aanwezig in de vondstcomplexen. In de laatste kwart van de 16de eeuw lijken de Franse borden het meest voor te komen. Franse faience is slechts in twee complexen aangetroffen. De stukken dateren grofweg uit de eerste helft van de 17de eeuw.

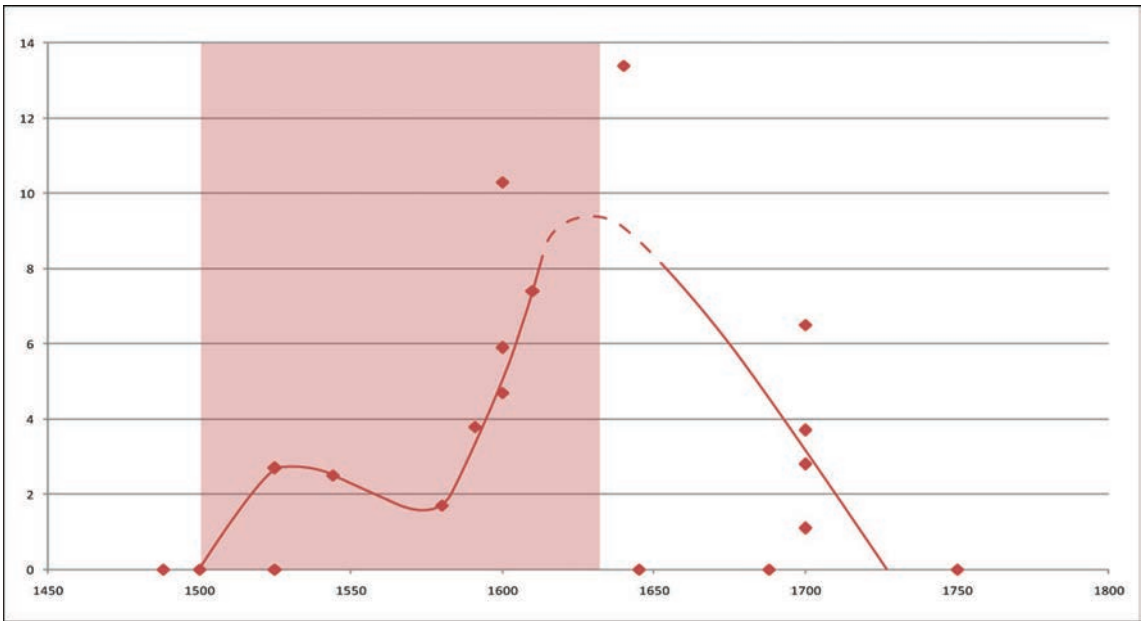

Fig. 294 De aanwezigheid van Italiaans aardewerk in de vondstcomplexen. De roze baan geeft de importperiode van het Italiaanse aardewerk weer. Y-as: percentage. X-as: jaar.

Doordat Italiaans aardewerk in de meeste vondstcomplexen aanwezig is, beslaat de grafiek een vrij lange periode (fig. 294). Het aardewerk dateert ongeveer uit de periode 1500-1630. Dit laatste jaartal is betwistbaar, omdat de datering van sommige stukken vrij ruim is en doorloopt tot omstreeks 1650. De meeste objecten uit Italië kunnen echter met zekerheid vóór 1630 worden gedateerd.
De grafiek toont een kleine piek in de eerste helft van de 16de eeuw, gevolgd door een afname in de volgende dertig jaar. Rond 1580/1590 neemt de aanwezigheid van Italiaans aardewerk sterk toe. Door een gebrek aan betrouwbare gegevens voor de eerste helft van de 17de eeuw is het niet mogelijk om de hoogte van de piek in deze periode goed in te schatten. Deze piek is daarom gestippeld. Opvallend is dat in het complex uit de periode 1630-1660 (beerput Torenstraat-Baansteeg) geen enkel stuk Italiaans aanwezig is. In vrijwel alle vondstcomplexen uit de periode rond 1700 zijn stukken Italiaans aardewerk gevonden, waardoor de grafiek uitloopt tot in de 18de eeuw.

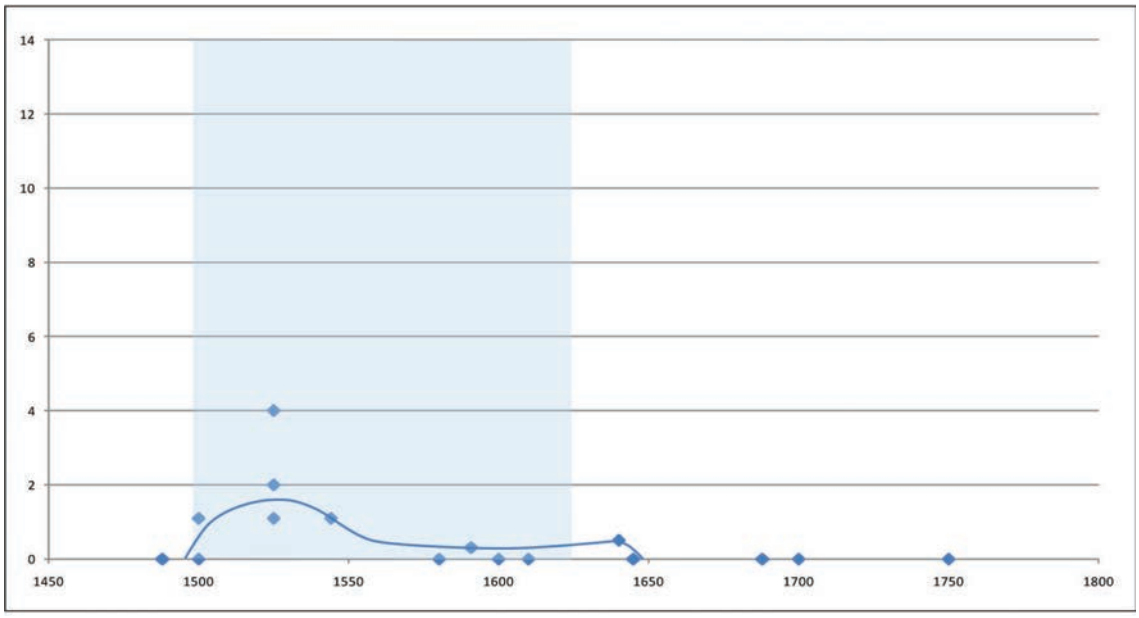

Fig. 295 De aanwezigheid van Spaans aardewerk in de vondstcomplexen. De blauwe baan geeft de importperiode van het Spaanse aardewerk weer. Y-as: percentage. X-as: jaar.

Het Spaanse tinglazuuraardewerk dateert uit de periode 1500-1625 (fig. 295). Het aardewerk komt in de vondstcomplexen het vaakst voor in de eerste helft van de 16de eeuw. Tot omstreeks 1650 komen stukken Spaans aardewerk voor in de vondstcomplexen.

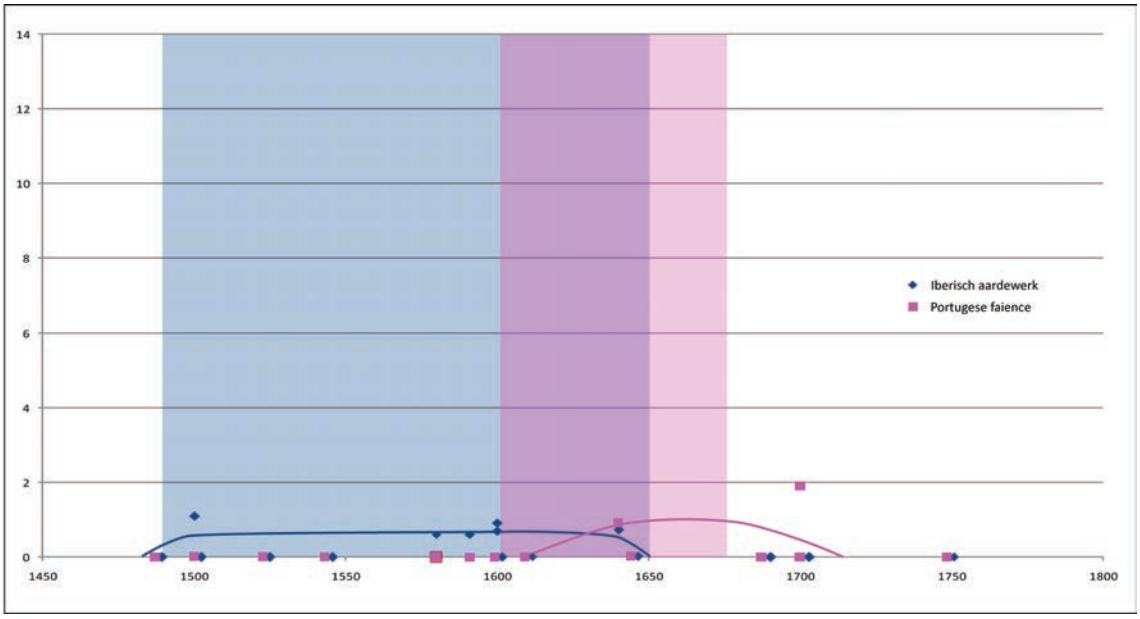

Fig. 296 De aanwezigheid van Iberisch aardewerk en Portugese faience in de vondstcomplexen. De blauwe baan geeft de importperiode van Iberisch aardewerk weer, de roze baan de importperiode van Portugese faience. In de eerste helft van de 17de eeuw overlappen deze periodes. Y-as: percentage. X-as: jaar.

De objecten van Iberisch aardewerk zijn moeilijk te dateren, waardoor de datering is gelijkgesteld aan de periode waarin het aardewerk, in alle gevallen amforen, in de vondstcomplexen aanwezig is (fig. 296). Het aardewerk is gedurende deze hele periode slechts goed voor minder dan 1%. Een piek is niet goed te herleiden uit het bestudeerde materiaal.
De Portugese faience kan beter worden gedateerd, namelijk in de periode 1600-1675, waarbij het zwaartepunt ligt in de eerste helft van de 17de eeuw. In slechts twee complexen is de faience aangetroffen, waardoor de loop van de grafiek enigszins onzeker is.

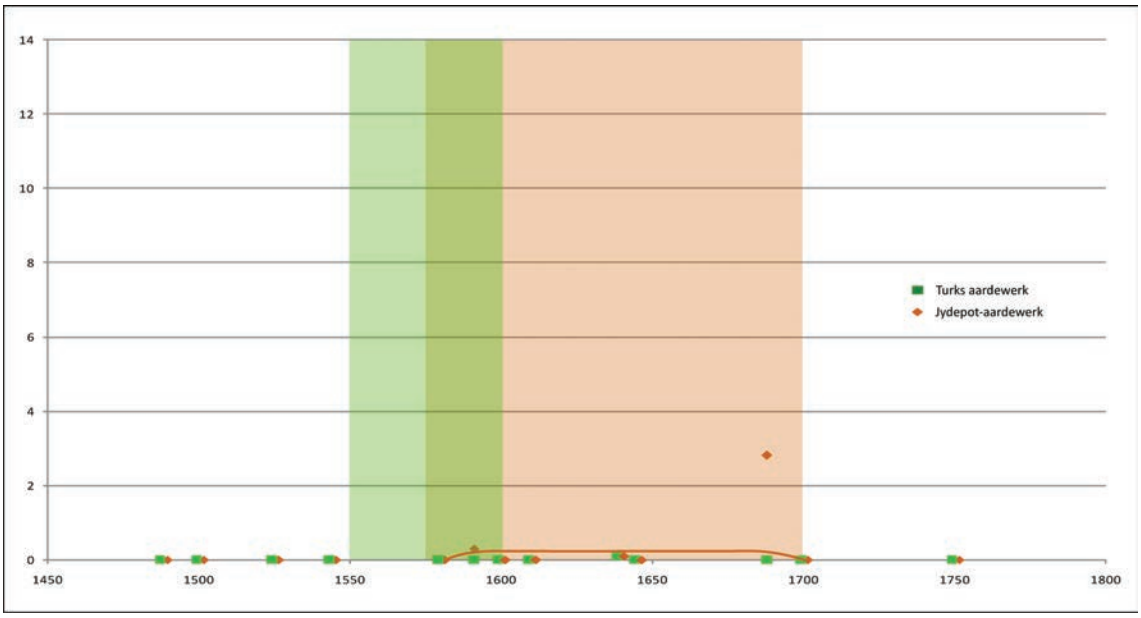

Fig. 297 De aanwezigheid van Turks aardewerk (alleen punten weergegeven, geen lijn) en jydepot-aardewerk in de vondstcomplexen. De groene baan geeft de importperiode van het Turkse aardewerk weer, de oranje baan de importperiode van het jydepot-aardewerk. In de laatste kwart van de 16de eeuw overlappen deze periodes. Y-as: percentage. X-as: jaar.

De categorie Turks aardewerk bestaat uit slechts één fragment, waardoor het maken van een grafiek niet mogelijk is (fig. 297).
De objecten van jydepot-aardewerk zijn lastig te dateren, waardoor de datering opnieuw is gelijkgesteld aan het voorkomen van het aardewerk in de complexen. Mogelijk komt het aardewerk in de periode hierna ook nog voor, maar dit is op basis van het onderzochte materiaal niet te zeggen. Voor de hele periode vormt het jydepot-aardewerk slechts een fractie van het totaal.

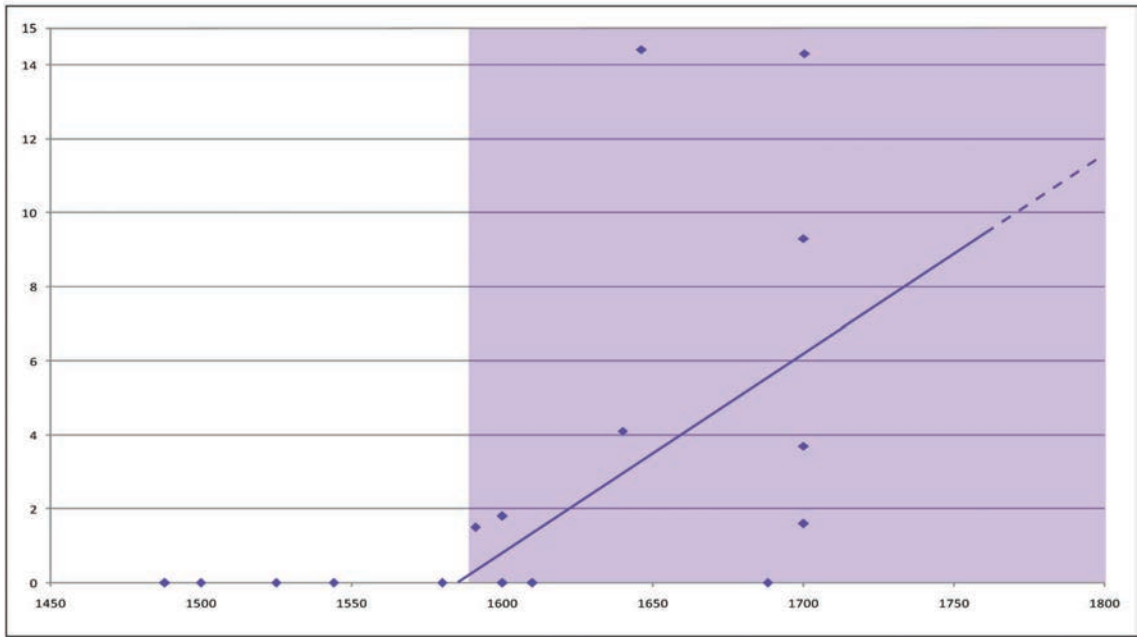

Fig. 298 De aanwezigheid van porselein in de vondstcomplexen. De paarse baan geeft de importperiode van het porselein weer. Y-as: percentage. X-as: jaar.

De eerste stukken porselein in de vondstcomplexen dateren uit de late 16de eeuw (fig. 298). Voor de 17de eeuw blijken de percentages porselein nogal uiteen te lopen, met name voor de vondstcomplexen die rond 1700 dateren. Uitgaande van het gemiddelde toont de grafiek een geleidelijke toename in de 17de en eerste helft van de 18de eeuw. Tot 1800 nam het aandeel van het porselein vermoedelijk nog verder toe, maar dit is op basis van het onderzochte vondstmateriaal niet met zekerheid te zeggen.

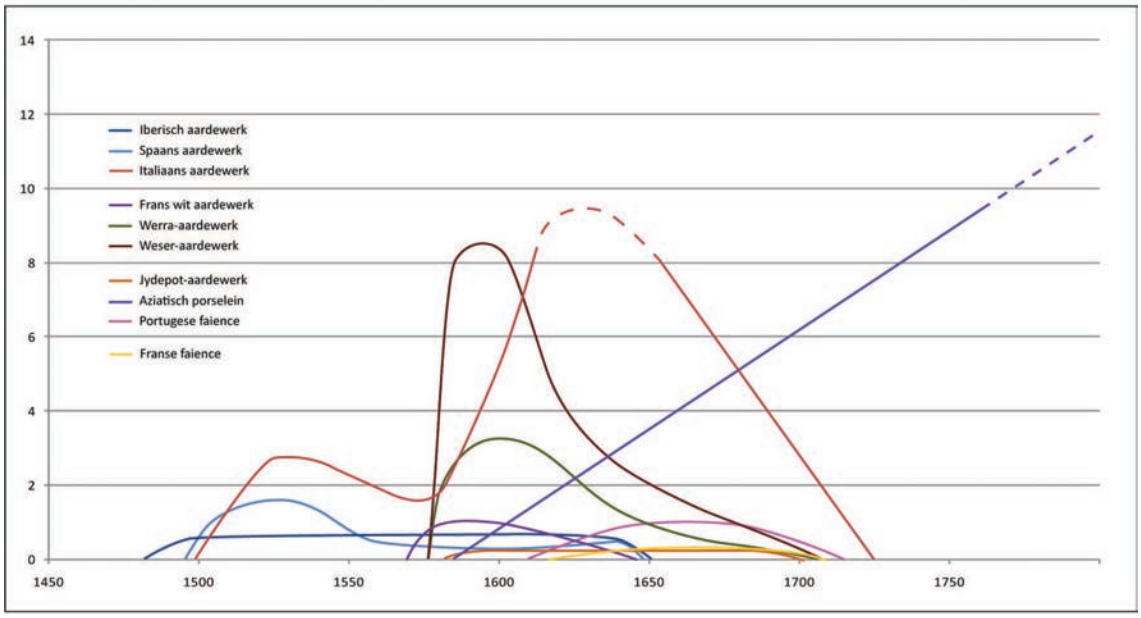

Fig. 299 De aanwezigheid van alle soorten importkeramiek in de vondstcomplexen samengevoegd. Y-as: percentage. X-as: jaar.

Wanneer het totale aandeel van de importkeramiek per vondstcomplex wordt bekeken, wordt duidelijk dat dit aandeel tussen omstreeks 1590 en 1640 het grootst is, waarbij de piek ligt rond 1600 (fig. 299). Dit wordt vooral veroorzaakt door de grote hoeveelheid Werra- en Weser-aardewerk en Italiaans aardewerk in deze periode. Vooral de ophogingslagen van de opgraving De Baan 1 springen eruit met circa 26% importkeramiek. Deze percentages zijn door de selectieve verzamelwijze echter te hoog.
In de eerste kwart van de 17de eeuw is de importkeramiek het meest divers. In dit tijdvak komen vrijwel alle soorten importkeramiek voor (met uitzondering van het Turks aardewerk). Opvallend is dat in de vondstcomplexen uit omstreeks 1700 vaak importkeramiek voorkomt dat in de eerste helft van de 17de eeuw is geïmporteerd. Dit wijst erop dat deze stukken een lange gebruiksduur of omlooptijd hadden. In de analyse van dit hoofdstuk (paragraaf 5.6) wordt hier verder op ingegaan.

5.6 Analyse

In paragraaf 5.3.2 en 5.3.3 is reeds ingegaan op importkeramiek en handel en rijkdom en de discussies die hieromheen bestaan. Aan de hand van drie deelvragen zal hieronder voor Enkhuizen een aantal conclusies worden getrokken met betrekking tot deze thema's.

Importkeramiek en handelscontacten
In hoeverre zijn vondsten van importkeramiek uit Enkhuizen van belang bij de reconstructie van de handelscontacten van de stad?

Vondsten van importkeramiek worden door archeologen nogal eens aangewend om uitspraken te doen over (handels)contacten tussen twee regio's. Hieronder zal worden onderzocht in hoeverre dit voor Enkhuizen mogelijk is. Hierbij worden de historische informatie over de handelscontacten van Enkhuizen uit paragraaf 3.1 en het overzicht van het voorkomen van importkeramiek uit dit hoofdstuk met elkaar gecombineerd.

In de eerste plaats kan worden vastgesteld dat in Enkhuizen verschillende soorten importkeramiek worden gevonden uit gebieden waarmee volgens de historische bronnen geen handelscontacten bestonden, althans niet in de periode waaruit de keramiek dateert. Het gaat hierbij altijd om kleine hoeveelheden aardewerk. Het meest in het oog springend is de Italiaanse majolica uit Montelupo. Deze majolica wordt in Enkhuizen gevonden vanaf de eerste helft van de 16de eeuw en vormt in deze periode de meest frequent aanwezige groep importkeramiek. De vondsten uit de onderzochte vondstcomplexen hebben eveneens uitgewezen dat Berrettino-faience uit Ligurië in ieder geval al kort na 1580 in Enkhuizen verkrijgbaar was. De aanwezigheid van het Italiaanse tinglazuuraardewerk in deze periode is enigszins verrassend, aangezien tot 1590 geen overzeese handelscontacten bestonden tussen Enkhuizen en Italië. Dit roept de vraag op hoe de Italiaanse majolica en faience naar Enkhuizen is vervoerd.
Het meest waarschijnlijk is dat sprake is van tussenhandel, oftewel dat het aardewerk in Enkhuizen terecht is gekomen via tussenkomst van een andere plaats. Hiervoor komen de kuststeden in Zeeland en Vlaanderen, met name Antwerpen, naar mijn mening het meest in aanmerking. Al vanaf de 14de eeuw bestonden overzeese handelscontacten tussen Brugge en Antwerpen aan de ene, en de Italiaanse havensteden aan de andere kant. In de hierop volgende eeuwen bleven de contacten bestaan, hoewel Brugge steeds meer links kwam te liggen. Het initiatief lijkt vrijwel altijd te zijn uitgegaan van de Italianen, die vooral afkomstig waren uit Venetië, Napels, Livorno en Genua. Zij voeren met hun galeien naar Antwerpen om hun koopwaar aan de man te brengen. Vooral luxegoederen als gember, peper, zijde en goud lijken de Italiaanse kooplieden te hebben aangevoerd.[663] Een register uit 1545 wijst er mogelijk op dat ook schepen uit Arnemuiden (deze plaats functioneerde als voorhaven van Antwerpen) incidenteel vertrokken richting Italië.[664] De betrekkingen met Italië bestonden niet alleen uit handelscontacten over zee, er was ook sprake van handel via landroutes. Deze handel was in de eerste helft van de 16de eeuw zelfs meer frequent dan de contacten over zee.[665] Gezien de hoeveelheid en de kwetsbaarheid van de majolica is het echter onwaarschijnlijk dat dit materiaal naar Antwerpen is vervoerd via landroutes. Het vervoer over land was bovendien kostbaar en daarom niet geschikt voor het relatief goedkope aardewerk. Het is aannemelijk

663 Van der Wee 1963, deel 1, 306-307, deel 2, 20, 181-182 ; Van Gelder 2009, 41-46.
664 Lesger 2001, 34. Het register geeft informatie over de export van goederen van Hollandse en Zeeuwse steden. Arnemuiden is de enige plaats van waaruit goederen naar Italië worden geëxporteerd. Het is mogelijk dat de exportgoederen niet door Zeeuwse of Vlaamse kooplieden naar Italië werden gebracht, maar zij aan boord van Italiaanse schepen werden meegenomen.
665 Van der Wee 1963, deel 2, 143, 180.

dat de majolica uit Montelupo met Italiaanse schepen is meegekomen naar Antwerpen en vervolgens opnieuw is vervoerd naar andere plaatsen, waaronder Enkhuizen.
Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor de Spaanse goudlustermajolica. Deze majolica wordt vanaf omstreeks 1500 in Enkhuizen in archeologische context gevonden. Ondanks het feit dat Enkhuizer schepen in de 16de eeuw naar Spanje voeren om zout te halen, hebben zij de majolica waarschijnlijk niet in de plaats of regio van productie gekocht. De goudlustermajolica uit Enkhuizer bodem is namelijk waarschijnlijk afkomstig uit de regio rond Valencia.[666] Aangezien deze regio per schip alleen bereikbaar was via de Straat van Gibraltar is het niet aannemelijk dat schepen uit Enkhuizen dit gebied aandeden vóór 1590. Het is waarschijnlijk dat ook deze majolica door Spaanse kooplieden naar de Zuidelijke Nederlanden is gebracht en vervolgens naar Enkhuizen is gekomen.
Dat de inwoners van bijvoorbeeld Antwerpen goed bekend waren met de Spaanse en Italiaanse majolica blijkt uit de 16de-eeuwse imitaties van dit aardewerk uit deze stad. De import van de Spaanse en Italiaanse majolica lijkt na de eerste helft van de 16de eeuw af te nemen. Mogelijk kan dit worden gekoppeld aan de opkomst van de Zuid-Nederlandse majolica in de loop van de 16de eeuw: naarmate de eigen majolica-productie toenam, nam de vraag naar Mediterraan aardewerk af.
Uit Enkhuizen zijn drie fragmenten van borden van Turks aardewerk bekend. Het oudste stuk dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw, de andere twee zijn gemaakt in de tweede helft van deze eeuw.[667] Hoewel het slechts om een zeer kleine, bijna verwaarloosbare hoeveelheid objecten gaat, is de aanwezigheid van aardewerk uit Turkije toch opvallend. Elders uit Nederland is namelijk slechts één andere vondst van Iznik-aardewerk bekend. De vroegste overzeese contacten tussen Holland en Turkije dateren uit het begin van de 17de eeuw.[668] De borden kunnen dan ook niet direct vanuit Turkije naar Enkhuizen zijn gekomen. Ook deze objecten moeten dus via tussenhandel zijn verworven door inwoners van Enkhuizen.
Bij de verwerving van Chinees porselein vóór de oprichting van de VOC moet eveneens sprake zijn van tussenhandel. Voor Enkhuizen bestond het vermoeden dat, net als bijvoorbeeld in Amsterdam, al porselein in omloop was in de periode vóór de eerste Hollandse schepen rijk beladen terugkeerden uit Azië in 1597. Vondsten uit de ophogingslaag van de opgraving Molenweg, opgeworpen in 1591, hebben hier bewijs voor geleverd in de vorm van tenminste vijf stuks porselein. Aangezien alleen de Portugezen (en in veel mindere mate de Spanjaarden) in deze periode handel dreven met China, moet het porselein via het Iberisch Schiereiland zijn verworven. Het kan echter niet worden uitgesloten dat het porselein via verdere tussenhandel, bijvoorbeeld via een tweede tussenstop in Antwerpen of Amsterdam, naar Enkhuizen is gekomen.

Tegenover bovengenoemde importkeramiek die niet aan directe handelscontacten kan worden gekoppeld, staan historisch bekende handelsstromen die in zijn geheel niet worden weerspiegeld in vondsten van keramiek. Een goed voorbeeld is de handel op Engeland. Vermoedelijk voeren schippers uit Enkhuizen al vanaf de 14de of 15de eeuw op dit koninkrijk, maar geen enkel stuk Engels aardewerk is tot op heden in Enkhuizen uit de grond gekomen.[669] Dit is niet uitzonderlijk: vondsten van aardewerk uit Engeland zijn in heel Nederland zeer zeldzaam. Dit geldt nog sterker voor aardewerk uit Scandinavië (met uitzondering van Denemarken). Vondsten van keramiek uit dit gebied zijn niet bekend in Nederland. Het enige exportproduct uit Scandinavië dat wel archeologisch wordt teruggevonden, is hout. Door middel van dendrochronologisch

666 De productie van goudlustermajolica was van oorsprong geconcentreerd in Andalusië, maar verschoof in de 14de en 15de eeuw naar de regio rond Valencia. Zie Mars 1987, 7-8.
667 Slechts één van deze fragmenten is afkomstig uit de onderzochte vondstcomplexen, namelijk een van de stukken uit de tweede helft van de 16de eeuw.
668 Heeringa/Nanninga 1910, 153-154.
669 Met uitzondering Engels industrieel aardewerk uit de 18de eeuw.

onderzoek kan de herkomst van bijvoorbeeld houten beschoeiingen, funderingshout, maar ook onderdelen van bestaande panden worden vastgesteld. Reeds onderzocht hout wijst uit dat het vaak om hout uit Noorwegen of Zweden gaat, evenals hout uit het Baltisch gebied.
Vanaf de laatste kwart van de 16de eeuw is sprake van scheepvaart op het Caribisch gebied en Zuid-Amerika. Ook hiervoor geldt dat in Enkhuizen en de rest van Nederland geen bewijs wordt gevonden in de vorm van importkeramiek. Een opvallende uitzondering is een 17de-eeuws bord uit Mexico dat is aangetroffen in Middelburg.[670] Sporadisch worden in Enkhuizen niet-keramische voorwerpen uit Amerika gevonden, bijvoorbeeld schelpen en voorwerpen van tropische houtsoorten.

Uit bovenstaande analyse blijkt dat uiterst zorgvuldig moet worden omgesprongen met het gebruik van importkeramiek als bewijs voor handelscontacten. De toepassing van importkeramiek als zelfstandig middel voor de reconstructie van handelsstromen, zoals bijvoorbeeld door Dunning is gesuggereerd (zie paragraaf 5.3.2), kan worden verworpen. De keramiek hoeft zelfs niet te wijzen op contacten tussen twee gebieden, zoals door andere onderzoekers is gesteld.[671] Vondsten van keramiek uit Italië, het oosten van Spanje, Turkije en China uit Enkhuizer bodem uit een periode waarvoor op basis van historische bronnen kan worden gezegd dat er geen scheepvaart tussen deze gebieden en de Zuiderzeestad bestond, bewijzen dit. De keramiek is waarschijnlijk via tussenhandel naar Enkhuizen gekomen. Hiertegenover staan goed bekende handelscontacten waarvoor geen enkele aanwijzing wordt gevonden in de vorm van keramiek, bijvoorbeeld de vaart op Engeland en het grootste deel van Scandinavië. Vermoedelijk bestond in Enkhuizen en de rest van Nederland simpelweg geen vraag naar het aardewerk uit deze gebieden en is het daarom niet meegenomen als importproduct.
Op basis van deze gegevens kan worden gesteld dat voor de reconstructie van de handelsstromen van Enkhuizen door de tijd heen vondsten van importkeramiek eigenlijk geen rol spelen. Sterker nog, sommige vondsten van keramiek lijken te wijzen op niet-bestaande handelscontacten, terwijl de afwezigheid van importkeramiek uit andere gebieden wél bestaande contacten lijkt te ontkennen. Het beeld van de handelscontacten van Enkhuizen dat op basis van historische bronnen bestaat, wordt dus in principe niet weerlegd of aangevuld door vondsten van geïmporteerde keramiek.
De koppeling van importkeramiek en handelsstromen zou op een andere manier moeten worden benaderd. Onderzoekers zouden de keramiek niet moeten willen gebruiken voor de reconstructie van (handels)contacten door de tijd heen, maar de handelscontacten gebruiken om het voorkomen van importkeramiek te verklaren. De basis hiervoor zou een gedetailleerd overzicht van de handelscontacten van een stad moeten zijn, zoals dat op basis van historische bronnen kan worden gereconstrueerd, evenals het voorkomen van importkeramiek uit de verschillende gebieden door de tijd heen. Door deze gegevens te koppelen, kan worden gezocht naar verklaringen voor de import van keramiek. Waarom is uit sommige gebieden wel keramiek geïmporteerd en uit andere niet? En waarom vinden we uit sommige gebieden veel keramiek en uit andere maar weinig? Geven verschuivingen binnen de import van keramiek uit verschillende regio's van een bepaald land, bijvoorbeeld Italië, verschuivingen binnen de handel op verschillende havensteden weer? En zo niet, hoe moeten deze verschuivingen binnen de keramiek dan worden verklaard?
In de volgende deelvraag zal deze benadering voor Enkhuizen worden toegepast.

670 Claeys *et al.* 2010, 467.
671 Bijvoorbeeld Verhaeghe 1992, 101; Mars 1987, 164; De Boer 2006, 22, 34.

De import van keramiek

Waarom is keramiek geïmporteerd? Hoe kan het verschijnen of verdwijnen van de verschillende soorten importkeramiek worden verklaard?

Hieronder zal een koppeling worden gemaakt tussen de historisch bekende handelscontacten van Enkhuizen en het voorkomen van importkeramiek in de stad. In de vorige deelvraag is al ingegaan op keramiek die niet aan directe contacten tussen Enkhuizen en de regio van herkomst kan worden verbonden en handelsstromen die helemaal niet worden weerspiegeld in vondsten van keramiek. Nu komt importkeramiek aan bod die wel in verband kan worden gebracht met handelscontacten. Op basis hiervan zullen verklaringen worden gezocht voor de import van keramiek en het verschijnen en verdwijnen van importkeramiek in Enkhuizen.
Opgemerkt moet worden dat voor dit onderzoek gegevens omtrent de handelscontacten van Enkhuizen door de tijd heen niet uitputtend zijn onderzocht. Onderstaande uiteenzetting moet daarom worden beschouwd als een eerste analyse op basis van de hier gebruikte gegevens.

Aardewerk uit Italië

Italiaans aardewerk wordt in Enkhuizen gevonden vanaf de eerste helft van de 16de eeuw (zie boven). Aanvankelijk is dit alleen majolica uit Montelupo, maar vanaf omstreeks 1580 komt ook Berrettino-faience uit Ligurië voor. Vondsten van Italiaans aardewerk uit de late 16de en het begin van de 17de eeuw in de Zuiderzeestad zijn divers en talrijk. In de eerste kwart van de 17de eeuw is Italiaans aardewerk veruit de meest voorkomende groep importkeramiek (circa 6% tot 10% van het totaal). Rond 1600 domineert het Berrettino uit Ligurië, hierna voert het Compendiario de boventoon. Dit laatste type faience is vaak niet aan een plaats of regio van herkomst te verbinden. Verder komen onder meer stukken Calligrafico Naturalistico, Bianco en A Raffaellesca voor. Een aantal objecten zijn te verbinden aan een stad of gebied van herkomst, bijvoorbeeld Deruta, Turijn en Toscane.[672] Het meeste Italiaanse aardewerk dateert uit de eerste kwart van de 17de eeuw. Alle stukken kunnen in principe vòòr 1630 worden gedateerd.
Met het openstellen van de Straat van Gibraltar in 1590 voeren de eerste schepen uit Enkhuizen naar Italië. De meeste van hen hadden een van de havensteden aan de Ligurische Zee als bestemming, maar ook Venetië werd regelmatig aangedaan. De Hollandse Straatvaart beleefde zijn piek omstreeks 1635. Over de omvang van de Enkhuizer vaart op Italië is vrijwel niets bekend voor de late 16de en de eerste helft van de 17de eeuw. Voor de periode rond 1650 zijn meer gegevens beschikbaar en is duidelijk dat Enkhuizen slechts een zeer klein aandeel in de Straatvaart had. De hoofdrolspeler was rond het midden van de 17de eeuw duidelijk Amsterdam en waarschijnlijk was dit ook in de periode hiervoor het geval. Wanneer definitief een einde kwam aan de reizen van de Enkhuizers naar Italië is op basis van historische gegevens niet goed te zeggen. Zeker is dat tot in de jaren 50 van de 17de eeuw Enkhuizer schepen op Italië voeren. Het aandeel in de Straatvaart was op dat moment zo laag, dat waarschijnlijk is dat de vaart op Italië niet lang hierna ten einde kwam voor Enkhuizen.
Zoals hierboven al is gesteld, kan het Italiaanse aardewerk dat vóór 1590 naar Enkhuizen is gekomen, niet rechtstreeks door lieden uit Enkhuizen zijn aangevoerd. De historisch bekende aanvang van de Straatvaart sluit goed aan bij de sterke toename van Italiaans aardewerk in Enkhuizen in de late 16de eeuw. Deze overtuigende koppeling van historische en archeologische bronnen is vrij uniek: voor maar weinig andere handelsstromen kan het moment van aanvang zo nauwkeurig worden bepaald en weerspiegelt deze aanvang zich zo duidelijk in het archeologische vondstmateriaal. De hoeveelheid geïmporteerd aardewerk uit Italië neemt toe tot in de eerste kwart van de 17de eeuw. Aangezien de Straatvaart rond 1635 zijn hoogtepunt

672 Deze informatie is afkomstig uit de masterscriptie van N.L. Jaspers: Jaspers 2007a.

beleefde, zou deze piek in de import van Italiaans aardewerk met enige voorzichtigheid kunnen worden gekoppeld aan de piek in handel. Zo snel als de keramiek uit Italië in omvangrijke hoeveelheden in Enkhuizen verscheen, zo snel lijkt de import van het aardewerk ook weer te zijn gestopt. Eigenlijk kan geen enkel stuk met zekerheid in de tweede kwart van de 17de eeuw worden geplaatst. Hoewel het verdwijnen van het aardewerk tegelijk valt met de afname in handel op Italië, komt de import van Italiaanse keramiek een aantal decennia eerder ten einde dan de handelsstroom. Wellicht is dit te koppelen aan een zeer snelle afname van het aandeel van Enkhuizen in de Straatvaart in deze periode: voor de periode rond 1650 is bekend dat het belang van Enkhuizen in de vaart op Italië zeer klein was, zeker in vergelijking met dat van andere Hollandse steden. Een andere mogelijkheid is dat simpelweg geen aardewerk meer werd meegenomen vanuit Italië, omdat hiernaar geen vraag meer bestond bij de inwoners van Enkhuizen na omstreeks 1625. Op de rol van vraag bij het importeren van keramiek is in paragraaf 5.3.2 al ingegaan.
Het kan niet worden uitgesloten dat een deel van de Italiaanse keramiek via andere steden is verworven, ondanks het bestaan van directe handelscontacten tussen Enkhuizen en de regio van herkomst. Voor bepaalde soorten Italiaanse keramiek is dit vermoeden sterker dan voor andere soorten aardewerk. In paragraaf 5.3.2 is reeds opgemerkt dat Berrettino- en Compendiario-faience een groter verspreidingsgebied kent dan andere soorten Italiaanse keramiek en het bovendien in relatief grote hoeveelheden wordt aangetroffen in de bodem. Dit wijst erop dat dit aardewerk in vrij grote aantallen is geïmporteerd en de objecten in Nederland werden verhandeld. Aangezien Amsterdam vermoedelijk het grootste aandeel in de Straatvaart bezat, is het waarschijnlijk dat het meeste Italiaanse aardewerk in eerste instantie naar deze stad is vervoerd. Vanuit hier zal een deel zijn verkocht naar andere delen van Nederland. Het is niet ondenkbaar dat een deel van dit aardewerk op deze wijze naar Enkhuizen is gebracht.

Aardewerk van het Iberisch Schiereiland

Aardewerk van het Iberisch Schiereiland komt in het bodemarchief van Enkhuizen voor vanaf omstreeks 1500. Het Spaanse aardewerk dateert vrijwel uitsluitend uit de 16de eeuw. Voor de eerste helft van de 16de eeuw gaat het voornamelijk om goudlustermajolica, Isabela polychroom en deels groene Columbia Plain uit Spanje. Hierboven is al beargumenteerd dat in het geval van de goudlustermajolica waarschijnlijk geen sprake is van directe aanvoer van Spanje naar Enkhuizen. Voor het Isabela polychroom en Columbia Plain kan dit wel het geval zijn, aangezien deze majolica afkomstig is uit Sevilla, een stad die al vóór 1590 door schepen uit Enkhuizen werd aangedaan. Ook de volledig witte majolica (Columbia Plain) en met blauw gedecoreerde stukken (Yayal Bleu) die slechts ruwweg in de 16de eeuw kunnen worden geplaatst, zijn uit Sevilla afkomstig. De meeste Spaanse majolica uit Enkhuizer bodem dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. Uit de eerste helft van de 17de eeuw dateert slechts een enkel stuk faience uit Sevilla. Vondsten van Portugese faience dateren met name uit de eerste helft van de 17de eeuw, hoewel ook een enkel stuk uit de periode 1650-1675 aanwezig is. Het tinglazuuraardewerk uit zowel Spanje als Portugal wordt slechts in kleine hoeveelheden gevonden in Enkhuizen (vaak minder dan 1% van het totaal).
Iberische amforen komen gedurende de hele 16de en eerste helft van de 17de eeuw in kleine hoeveelheden voor. In tegenstelling tot de majolica en faience zijn de amforen niet geëxporteerd om het aardewerk zelf, maar om het product dat zij bevatten, bijvoorbeeld olijfolie of ingemaakte vruchten.
De schepen uit Enkhuizen haalden vrijwel uitsluitend zout van het Iberisch Schiereiland. Over het aantal schepen dat het Iberisch Schiereiland heeft aangedaan zijn weinig gegevens voorhanden. In de eerste helft van de 16de eeuw lijken de eerste schepen vanuit de Zuiderzeestad naar Spanje en Portugal te zijn gevaren, maar vermoedelijk waren deze reizen nog vrij incidenteel. Waarschijnlijk nam het aantal reizen in de tweede helft van de 16de eeuw toe.

Hoewel de Tachtigjarige Oorlog in eerste instantie geen gevolgen had voor de handelsstroom naar het zuiden, veroorzaakte een aantal handelsembargo's tussen 1585 en 1600 wel een tijdelijke stopzetting van de handel. De zoutvaart op Iberië werd na 1600 waarschijnlijk voor een aantal jaren grotendeels opgegeven. Tussen 1609 en 1621, gedurende het Twaalfjarig Bestand, betrokken de Hollanders opnieuw zout uit Spanje en Portugal. Hierna werd zout uit het Caribisch gebied en Zuid-Amerika gehaald, maar ook de zoutvaart op Spanje en Portugal bleef bestaan. Vermoedelijk werd vanaf de 17de eeuw vooral Iberisch zout uit Portugal gehaald: de zoutvaart op Spanje lijkt in de eerste helft van de 17de eeuw te zijn opgegeven, hoewel handelscontacten met dit land bleven bestaan. Voor het midden van de 18de eeuw is bekend dat zout werd aangevoerd door Enkhuizer schepen vanuit Portugal en Frankrijk. Het is op basis van de historische bronnen lastig om te bepalen in welke periode het zwaartepunt van de handel tussen Enkhuizen en het Iberisch Schiereiland lag. Vermoedelijk was de vaart op dit gebied het meest frequent tussen ruwweg 1550 en 1650, ondanks de diverse onderbrekingen en beperkingen in deze periode.

Voor het Spaanse aardewerk kan worden geconcludeerd dat de introductie in Enkhuizen ongeveer gelijk loopt met de aanvang van de zoutvaart op dit land, hoewel dit op basis van de schaarse historische bronnen niet met zekerheid kan worden gezegd. Hetzelfde zou kunnen gelden voor het verdwijnen van de Spaanse keramiek uit Enkhuizen: een enkel stuk Spaans aardewerk dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw, hierna is het niet meer geïmporteerd naar Enkhuizen.

Het tegenovergestelde geldt voor keramiek uit Portugal. Hoewel de zoutvaart op Portugal eveneens in de eerste helft van de 16de eeuw aanving, wordt Portugees aardewerk uit de 16de eeuw niet gevonden in Enkhuizen. Vooral in de eerste helft van de 17de eeuw wordt faience uit Portugal regelmatig aangetroffen. Dit zou erop kunnen wijzen dat de vaart op Portugal in deze periode toenam. Een verband met de afname van Spaans aardewerk in de 17de eeuw lijkt snel gelegd: het Portugese zout won in de 17de eeuw aan belang en hierdoor werd aardewerk uit dit land nu geïmporteerd. Dit verklaart echter niet de afwezigheid van aardewerk uit Portugal in de 16de eeuw. Een wellicht meer plausibele verklaring is dat in de 16de eeuw simpelweg geen vraag bestond vanuit Enkhuizen naar majolica uit Portugal, in tegenstelling tot de majolica uit Spanje. Rond 1600 raakte de Spaanse majolica bij de inwoners van Enkhuizen echter uit de gratie. Als reden kan de introductie van de verfijnde Italiaanse faience en het Chinese kraakporselein worden genoemd: de Spaanse majolica was hierdoor ineens een ouderwets en lomp product geworden. De blauw-witte faience uit Portugal, vaak als imitatie van kraakporselein geschilderd, voldeed meer aan de smaak van de inwoners van Enkhuizen, zeker in de periode dat Nederlandse faience nog niet bestond of kostbaar was. Het lijkt alsof de Spaanse pottenbakkers met de blauw-witte faience uit Sevilla nog een laatste poging tot aanpassing probeerden te ondernemen. Het slechts sporadisch voorkomen van deze simpel beschilderde stukken in Enkhuizen wijst er wellicht op dat de faience uit Sevilla geen favoriet was in de Zuiderzeestad, hoewel ook de afname van de zoutvaart op Spanje wellicht hiermee in verband moet worden gebracht (zie boven).

Het verschijnen van de Portugese faience, en mogelijk ook het einde van de import van Spaanse majolica, lijkt dus niet zozeer verband te houden met nieuwe of toenemende handelscontacten, maar het gevolg te zijn van een verandering in smaak en mode. De afname van de import van Portugese faience in de tweede helft van de 17de eeuw moet wellicht in verband worden gebracht met de opkomst van de Nederlandse faience. Aangezien de zoutvaart op Portugal tot in ieder geval het midden van de 18de eeuw bleef bestaan, kan het verdwijnen van Portugese faience in de tweede helft van de 17de eeuw niet worden verklaard door het verdwijnen van handelscontacten.

Iets zinnigs zeggen over de Iberische amforen in relatie tot handelsstromen is lastig, omdat

de precieze herkomst van deze amforen onbekend is en zij bovendien lastig te dateren zijn.[673] Het verschijnen van de amforen in het bodemarchief van Enkhuizen rond 1500 kan in principe worden gekoppeld aan de aanvang van de zoutvaart op Iberië. De vraag naar dit aardewerk werd zeker niet ingeven door smaak of mode, maar was meer functioneel van aard. Voor bijvoorbeeld de kloostergemeenschappen is bekend dat zij tijdens bepaalde periodes in het jaar geen zuivel mochten nuttigen en olijfolie als alternatief gebruikten. De jongste amforen die in Enkhuizen zijn aangetroffen, dateren vermoedelijk uit de eerste helft van de 17de eeuw. Of de import van amforen hierna stopte, is niet duidelijk.

Aardewerk uit Noordwest-Duitsland

Werra- en Weser-aardewerk is geproduceerd in dezelfde regio (Noordwest-Duitsland) en naar Nederland geïmporteerd tussen omstreeks 1580 en 1630. De vondsten van het aardewerk uit Enkhuizen passen binnen deze datering. De productie van het aardewerk vond gedurende een iets langere periode plaats (ongeveer 1570 tot 1650). Het Weser-aardewerk is in Enkhuizen steeds in de meerderheid ten opzichte van het Werra-aardewerk. Het voorkomen van het aardewerk piekt omstreeks 1600. Het Weser-aardewerk is rond die tijd goed voor ongeveer 8% van de totale keramiek, het Werra-aardewerk voor ongeveer 3%.

Waarschijnlijk dateren de eerste handelscontacten tussen Enkhuizen en Noord-Duitsland uit de 13de of 14de eeuw, wat niet verwonderlijk is gezien de nabijheid van het gebied. De betrekkingen bleven vermoedelijk tot in de 18de of 19de eeuw bestaan. Het aardewerk is naar Nederland vervoerd via de havenstad Bremen.

Het is voor het Werra- en Weser-aardewerk mogelijk om duidelijke conclusies te trekken. Handel tussen Enkhuizen en Noord-Duitsland bestond gedurende een lange periode, maar keramiek uit dit gebied werd slechts gedurende een zeer korte periode naar Enkhuizen (en de rest van Nederland) getransporteerd. Het verschijnen en verdwijnen van het aardewerk kan hier zeker niet in verband worden gebracht met de aanvang of het einde van handelsbetrekkingen.

Wel komt de aanwezigheid van het Werra- en Weser-aardewerk in het bodemarchief ongeveer overeen met de periode waarin de keramiek is geproduceerd. Tussen 1570 en 1580 zijn slechts kleine hoeveelheden naar Nederland vervoerd, wat in overeenstemming is met het begin van de aardewerk-productie. De aanvang van de productie van beide typen aardewerk aan het einde van de 16de eeuw hoeft echter niet automatisch te betekenen dat het aardewerk naar Nederland werd verscheept. In de periode hiervoor was dit immers ook niet het geval voor aardewerk uit Noordwest-Duitsland. Dat dit met het Werra- en Weser-aardewerk wel gebeurde, wijst op een vraag vanuit Enkhuizen en andere plaatsen in Nederland naar dit aardewerk. Ook de grootschaligheid waarmee het aardewerk is geïmporteerd en het feit dat in Enkhuizen in het begin van de 17de eeuw ook Werra-aardewerk is gemaakt, duiden hierop. Vermoedelijk was het Duitse aardewerk relatief goedkoop en dit zal, in combinatie met de rijke versiering op de stukken, hebben bijgedragen aan de populariteit van de producten. Het is de vraag hoe de introductie van het aardewerk in Enkhuizen is verlopen: zagen de Enkhuizer zeelieden de keramiek in Duitsland en namen zij dit zelf mee om in hun thuishaven te verkopen of werd het aardewerk door Duitse kooplieden meegenomen naar onder meer Enkhuizen als handelsproduct? En werd de productie in Duitsland vooral bepaald door de binnenlandse markt of zwengelde de relatief omvangrijke export naar onder meer de Nederlanden de vervaardiging van het aardewerk aan? Omstreeks 1630 kwam een einde aan de export naar Nederland. Hoewel dit ongeveer gelijk valt met de sterke afname van de aardewerk-productie, hoeft dit niet te betekenen dat de krimpende productie de oorzaak was van het verdwijnen van het aardewerk uit de huishoudens van Enkhuizen en de rest van Nederland. Al kort na 1600, het

673 Veel amforen hebben bovendien vermoedelijk een lange looptijd gehad als voorraadvat of watervat aan boord van schepen.

moment waarop de import van Werra- en Weser-aardewerk in Enkhuizen piekt, is namelijk een sterke daling zichtbaar in de aanwezigheid van het aardewerk in vondstcomplexen. De piek in de productie van het aardewerk hield echter stand tot omstreeks 1625. De dalende import van het aardewerk in de eerste kwart van de 17de eeuw kan worden verklaard als een afname van de vraag naar het aardewerk, wat uiteindelijk resulteerde in een algehele stop op de import. Met enige voorzichtigheid zou zelfs kunnen worden gesuggereerd dat de afname van de vraag naar het aardewerk in Nederland van invloed is geweest op de omvang van productie van Werra- en Weser-aardewerk in Duitsland.
Net als bij het Italiaanse Berrettino en Compendiario is het verspreidingsgebied van het Werra- en Weser-aardewerk in Nederland vrij groot en wordt het in relatief grote hoeveelheden aangetroffen in de bodem. Ook dit aardewerk lijkt dus te zijn verhandeld binnen Nederland. Net zoals hierboven is gesuggereerd voor een deel van de Italiaanse faience, is het in principe mogelijk dat sommige Duitse objecten die in Enkhuizen zijn weggegooid, via een andere plaats in Nederland zijn aangevoerd. Voor het Werra- en Weser-aardewerk is dit echter naar mijn mening minder waarschijnlijk. Overslag en tussenhandel in Nederland zou de vermoedelijk lage prijs van de Duitse stukken namelijk behoorlijk opvoeren. Aangezien genoeg schepen tussen Enkhuizen en Bremen heen en weer voeren om de stad van voldoende Werra- en Weser-aardewerk te voorzien, was van aanvoer vanuit elders in Nederland waarschijnlijk geen sprake. Het is eerder waarschijnlijk dat Enkhuizen als distributieplaats voor het Duitse aardewerk in Nederland fungeerde.

Aardewerk uit Frankrijk

In de vondstcomplexen zijn twee soorten Frans aardewerk aangetroffen. De eerste groep wordt gevormd door witbakkende borden met een decoratie in sgrafitto-techniek uit het Noord-Franse Beauvais. Dit aardewerk is gemaakt gedurende de hele 16de eeuw en het begin van de 17de eeuw. In Enkhuizen dateren de vroegste vondsten echter pas uit de tweede helft van de 16de eeuw. De jongste stukken zijn waarschijnlijk in de eerste kwart van de 17de eeuw gemaakt. Het aardewerk is tussen materiaal uit deze periode slechts in kleine hoeveelheden aanwezig (maximaal 1% van het totaal). De borden zijn waarschijnlijk geëxporteerd via een havenplaats. Hiervoor lijken Rouen of Le Havre het meest in aanmerking te komen.
Faience uit Nevers en Rouen vormt de tweede groep. De vondsten van dit aardewerk uit Enkhuizen dateren grofweg uit de eerste helft van de 17de eeuw. De faience is vaak een imitatie van Italiaanse faience, in de meeste gevallen het Compendiario. De faience uit Nevers, gelegen in het binnenland van Frankrijk, is waarschijnlijk via de Loire verhandeld. Ook dit aardewerk komt slechts sporadisch voor in de vondstcomplexen, hoewel er rekening mee moet worden gehouden dat een deel van de Franse producten mogelijk (nog) niet wordt herkend als zijnde Frans.
Vermoedelijk dateren de eerste handelscontacten tussen Enkhuizen en Frankrijk uit de 15de eeuw. Met name in de 16de en 17de eeuw was Frankrijk een belangrijk afzetgebied voor vis en zuivel uit Enkhuizen. Als retourproduct werd vermoedelijk vooral zout meegenomen. In de tweede helft van de 17de eeuw nam het scheepvaartverkeer met Frankrijk waarschijnlijk sterk af.
Voor het Franse aardewerk geldt hetzelfde als voor het aardewerk uit Noordwest-Duitsland: er is sprake van een lange periode waarin handel plaatsvond, terwijl slechts gedurende een korte periode aardewerk is geïmporteerd. Een verschil is dat het Duitse aardewerk in vrij grote hoeveelheden is ingevoerd, terwijl het Franse aardewerk slechts sporadisch in Enkhuizen uit de bodem tevoorschijn komt. De vroegste import van borden uit Beauvais in de tweede helft van de 16de eeuw kan niet worden gekoppeld aan de aanvang van de productie van dit aardewerk: de productie begon immers al in de eerste kwart van de 16de eeuw. Wellicht kan de introductie van het Franse witbakkende aardewerk in Enkhuizen worden gekoppeld aan het begin van de

handel op de regio van herkomst, maar dit is op basis van de beschikbare historische bronnen niet te zeggen. Het slechts beperkt voorkomen van de borden uit Beauvais in het bodemarchief van Enkhuizen lijkt niet te wijzen op een grootschalige vraag naar de objecten, maar meer op het sporadisch meenemen van de stukken door zee- en kooplieden. De productie van de borden eindigde in de eerste kwart van de 17de eeuw en witbakkend aardewerk uit Noord-Frankrijk werd hierna niet meer meegenomen naar Enkhuizen.
Wat betreft de import van Franse faience in de eerste helft van de 17de eeuw moet een directe link worden gelegd met de faience uit Italië die in deze tijd in omvangrijke hoeveelheden naar Enkhuizen is vervoerd. In Frankrijk is deze faience geïmiteerd, waarschijnlijk met als doel om een graantje mee te pikken van de handel in dit populaire aardewerk. Dat het voorkomen van de Franse faience gelijk valt met de periode waarin de Italiaanse faience zijn hoogtepunt bereikte qua import en populariteit, hoeft dan ook niet te verbazen.
Aardewerk uit de Saintogne-streek wordt nauwelijks aangetroffen in Enkhuizen. In de onderzochte vondstcomplexen is geen enkel fragment aanwezig en elders uit Enkhuizen zijn slechts een paar stukken bekend. Dit is enigszins opvallend, aangezien bij een recente opgraving in Vlissingen, qua ontwikkeling en handelscontacten in de Gouden Eeuw vergelijkbaar met Enkhuizen, wel diverse stukken aardewerk uit de Zuid-Franse streek zijn opgegraven.[674] Het is onduidelijk hoe dit moet worden verklaard. Voor de jaren 40 van de 17de eeuw is bekend dat Enkhuizer schippers op Bordeaux voeren, dus het ontbreken van handelscontacten met de regio lijkt niet de oorzaak te zijn. Wellicht voldeed het drukversierde aardewerk niet aan de smaak van de Enkhuizers en is het daarom niet meegenomen.

Aardewerk uit Denemarken

Jydepot-aardewerk uit Denemarken komt slechts in zeer kleine hoeveelheden voor in de onderzochte vondstcomplexen. In alle gevallen lijkt het om grapen te gaan. Op basis van de complexdateringen kunnen de stukken in de late 16de en 17de eeuw worden gedateerd. Mogelijk zijn de Deense potten ook hierna nog naar Enkhuizen gebracht.
De eerste handelscontacten tussen Enkhuizen en Denemarken dateren vermoedelijk uit de 14de eeuw. In de eerste helft van de 17de eeuw werden veel Deense ossen in Enkhuizen op de markt gebracht, hoewel dit vooral een handel over land was. Waarschijnlijk kwam in de 18de eeuw een einde aan de betrekkingen met Denemarken.
De jydepotten vormen binnen het importaardewerk een enigszins afwijkende groep: in tegenstelling tot vrijwel alle andere geïmporteerde keramiek zijn de handgevormde zwarte potten namelijk niet versierd en ook niet bijzonder mooi. De potten lijken daarom als functioneel object te zijn geïmporteerd, net als de Iberische amforen. Waarschijnlijk werden de potten met name gewaardeerd als kookpot of opslagpot, omdat de potten geen bijsmaak aan het eten gaven en bovendien geen gifstoffen afscheidden.[675] De kleine hoeveelheid vondsten wijst erop dat de potten slechts zelden zijn meegenomen.

Keramiek uit China

Hoewel Chinees porselein in Enkhuizen al in de late 16de eeuw in kleine hoeveelheden in omloop was (zie boven), kwam pas met de oprichting van de VOC in 1602 een grote toestroom van de keramiek naar Nederland op gang. De vraag naar de verfijnde producten was groot, wat onder meer tot uiting komt in de vele imitaties in Nederlandse majolica en later faience. Over de systematische import van porselein uit China is vrij veel bekend. In de 17de eeuw zijn 'slechts' een paar miljoen stuks naar Nederland gebracht. In de 18de eeuw was dit veel meer, namelijk ongeveer 47 miljoen stuks. Tussen 1650 en 1680 werd door een burgeroorlog

674 Claeys *et al.* 2010, 135-136.
675 Van Reenen/Jensen 1995, 7, 8.

in China vooral porselein uit Japan geïmporteerd. Ook tussen 1720 en 1730 werd nauwelijks porselein uit China gehaald.
De grootschalige introductie van porselein in de eerste helft van de 17de eeuw komt vrij duidelijk naar voren in de onderzochte vondstcomplexen. Gemiddeld genomen is gedurende de hele 17de en vermoedelijk ook de 18de eeuw een toename van het porselein zichtbaar. Japans porselein is niet aanwezig, hoewel hierbij moet worden aangemerkt dat dit soms moeilijk te onderscheiden is van Chinees porselein.
De scheepsladingen van de VOC-schepen werden op veilingen verkocht. Een groot deel van het porselein dat in Enkhuizen van de retourschepen werd uitgeladen, zal in Enkhuizen zijn verkocht. Een deel van het porselein dat in Enkhuizen wordt aangetroffen, kan echter ook in een andere VOC-stad zijn gekocht, bijvoorbeeld Hoorn of Amsterdam.

Conclusie

Op basis van bovenstaande analyse kan een aantal conclusies worden getrokken. Duidelijk is dat in de meeste gevallen de hoeveelheid vondsten van importkeramiek uit een bepaald land in geen verhouding staat tot de frequentie van handelscontacten tussen Enkhuizen en dat land. Sterker, bijna het omgekeerde lijkt het geval te zijn: de meest intensieve handelsbetrekkingen van de Zuiderzeestad, namelijk met het Oostzeegebied en Frankrijk, worden slechts in zeer beperkte mate weerspiegeld in keramiekvondsten. De handel met Noord-Duitsland wordt wel vertegenwoordigd in een redelijk grote hoeveelheid keramiek, maar deze stukken dateren uit een korte periode. De vaart op het Mediterrane gebied, in verhouding van veel minder belang, weerspiegelt zich daarentegen in de aanwezigheid van een groot aantal stukken aardewerk gedurende een lange periode. Met name de vele fragmenten Italiaans tinglazuuraardewerk vallen op, zeker gezien het kleine aandeel van Enkhuizen in de Straatvaart. Alleen de aanwezigheid van het porselein lijkt in enige verhouding te staan tot de hoeveelheid reizen naar Azië in de 17de en 18de eeuw.

In een paar gevallen kan de aanvang of sterke stijging van de import van keramiek uit een bepaald gebied worden gekoppeld aan het begin van handelscontacten. Dit is het duidelijkst het geval bij het aardewerk uit Italië en porselein uit China. Hoewel Italiaanse keramiek al vanaf de eerste helft van de 16de eeuw in kleine hoeveelheden in Enkhuizen voorkomt zonder het bestaan van handelscontacten met dit land, neemt de hoeveelheid geïmporteerde keramiek duidelijk sterk toe met de aanvang van de Straatvaart in 1590. Hetzelfde geldt voor de sterke toename van de import van porselein vanaf de oprichting van de VOC in 1602. Ook de aanwezigheid van Spaanse majolica vanaf omstreeks 1500 kan mogelijk worden gekoppeld aan het begin van handelscontacten tussen dit land en Enkhuizen, hoewel een deel van de majolica waarschijnlijk via tussenhandel is geïmporteerd. Hetzelfde geldt voor de Iberische amforen.
Het verbinden van het einde van de import van een bepaalde soort keramiek aan het verdwijnen van handelsstromen blijkt niet mogelijk, hoewel het einde van de import van Italiaans, Spaans en Portugees tinglazuuraardewerk mogelijk wel kan worden gekoppeld aan een afname van de handel met deze landen.

Voor de meeste soorten importkeramiek is het niet mogelijk om de aanvang of het einde (of beide) van de import van de keramiek te verklaren aan de hand van het ontstaan of verdwijnen van overzeese contacten. Dit geldt met name voor de keramiek uit Noordwest-Duitsland en Frankrijk: tussen deze gebieden en Enkhuizen bestonden gedurende een aantal eeuwen handelscontacten, maar slechts tijdens een korte periode hierbinnen is aardewerk als importproduct meegenomen. Dit geldt ook voor het verdwijnen van het aardewerk uit Italië en Portugal, hoewel hierboven is opgemerkt dat dit verdwijnen mogelijk samenvalt met een afname in handel. Een afname in handel veroorzaakt echter niet vanzelfsprekend een stop

op de import van keramiek. Het onderzochte vondstmateriaal wijst er desondanks op dat na omstreeks 1625 zeer snel een einde kwam aan de import van Italiaanse faience en na circa 1650, op een enkele uitzondering na, geen Portugese faience meer werd aangevoerd.
Hierboven is al gesteld dat het verschijnen en verdwijnen van diverse soorten aardewerk waarschijnlijk het beste kan worden verklaard door de aan- of afwezigheid van vraag naar deze producten. Hetzelfde geldt voor overzeese contacten die helemaal niet tot uiting komen in vondsten van keramiek: blijkbaar hadden de inwoners van Enkhuizen geen interesse in keramiek uit deze regio's. Voortbordurend op wat in paragraaf 5.3.2 al over de vraag naar keramiek is gezegd, kunnen drie aspecten worden genoemd die bepaalden of en hoeveel vraag er in Enkhuizen naar een bepaalde keramieksoort was. Dit is in de eerste plaats of de objecten in de smaak vielen. Hoewel smaak een persoonsgebonden eigenschap is, werd dit sterk beïnvloed door algemene modetrends. Voor de importkeramiek lijkt vooral met de introductie van het porselein in de eerste helft van de 17de eeuw een omslag in mode te hebben plaatsgevonden: blauw-witte decors kwamen op ten koste van druk en kleurrijk versierde stukken. Hiernaast speelde de prijs van het aardewerk mee. Dure stukken konden slechts worden aangeschaft door een kleine groep rijken, waardoor de vraag naar deze stukken beperkt zal zijn geweest, terwijl goedkopere stukken voor meer mensen betaalbaar waren. In dit verband is in paragraaf 5.3.2 al gewezen op het verband tussen de bredere verspreiding van Werra- en Weser-aardewerk en Compendiario- en Berrettino-faience in Nederland en de relatief lage productiekosten van dit aardewerk. Op de derde plaats was het al dan niet bestaan van een binnenlandse productie van soortgelijke producten van invloed op de vraag naar importkeramiek. Een goed voorbeeld is het afnemen van de import van Spaanse en Italiaanse majolica in de tweede helft van de 16de eeuw, vermoedelijk onder invloed van de groeiende productie van Nederlandse majolica. Hetzelfde geldt wellicht voor het vrijwel verdwijnen van de Mediterrane faience in de tweede kwart van de 17de eeuw: een verband met de opkomst van de Nederlandse faience ligt voor de hand. De binnenlandse producten waren waarschijnlijk goedkoper dan de geïmporteerde stukken, wat de vraag naar de importstukken deed afnemen of zelfs verdwijnen.
Wat niet van invloed lijkt te zijn geweest op de vraag naar importkeramiek is een specifiek nut dat de buitenlandse producten hebben gehad, hoewel het Deense jydepot-aardewerk hier wellicht een uitzondering op is. Het importaardewerk kon qua functie in principe worden vervangen door een product uit eigen land. Dat er toch vraag naar de geïmporteerde objecten bestond, kwam doordat men de stukken mooier of meer bijzonder vond dan het inheemse aardewerk (zie ook paragraaf 5.3.3).

Importkeramiek en rijkdom
Hoe zag het bezit van importkeramiek van huishoudens uit verschillende lagen van de bevolking eruit?

Bij het onderzoek naar gesloten vondstcomplexen, in veel gevallen beerputten, staat vaak de sociaal-economische positie van de eigenaren centraal: op basis van het vondstmateriaal wordt geprobeerd om een inschatting te geven van de welstand van het huishouden. Deze benadering is enigszins omslachtig: op basis van historische bronnen, indien deze ter beschikking staan, kan doorgaans een veel beter beeld worden verkregen van de positie van een huishouden. Ook hier zou de benadering moeten worden omgedraaid: het vondstmateriaal moet in eerste instantie niet worden gebruikt voor onderzoek naar welstand, maar voor onderzoek naar de materiële cultuur van huishoudens uit verschillende lagen van de bevolking. Op deze wijze kan een referentiekader worden opgebouwd voor een plaats door de tijd heen. Dit referentiekader kan vervolgens worden toegepast bij de interpretatie van vondstcomplexen waarvoor historische bronnen geen informatie geven over de sociale welstand van de eigenaren van de vondsten.
In Alkmaar is deze methode toegepast bij het (nog niet gepubliceerde) onderzoek naar een groot

aantal beerputten. Hier zijn de beerputten ingedeeld in groepen op basis van de huurwaarde van het betreffende perceel. Vervolgens is per groep een overzicht gemaakt van de inhoud van de beerputten, bijvoorbeeld de hoeveelheid majolica of porseleinen borden die uit de putten afkomstig is. Op deze manier is een overzicht verkregen, hoewel met de nodige haken en ogen, van het keramiek- en glasbezit van huishoudens uit verschillende bevolkingslagen.[676]

Voor het opbouwen van een referentiekader is een omvangrijke dataset nodig, oftewel een groot aantal vondstcomplexen. Voor Enkhuizen is op dit moment slechts een kleine hoeveelheid complexen beschikbaar voor onderzoek. Onderstaande analyse moet daarom worden gezien als een eerste aanzet voor het onderzoek naar materiële cultuur in de stad op basis van archeologische bronnen, waarbij alleen zal worden ingegaan op importkeramiek. Geconcentreerd wordt op de vondstcomplexen uit de 17de eeuw, omdat zij op dit moment over de meeste potentie voor analyse beschikken. Voor de complexen kan op basis van de locatie binnen Enkhuizen redelijk goed worden ingeschat tot welke sociale klassen de huishoudens hebben behoord. Op deze manier kan een beeld worden verkregen van het bezit van importkeramiek van huishoudens uit verschillende lagen van de bevolking in de 17de eeuw. Een gedegen historisch onderzoek naar de bewoners van de locatie zou uiteraard meer betrouwbare informatie opleveren, maar is hier te tijdrovend.

Bij het onderzoek naar materiële cultuur op basis van archeologisch bronnen moet altijd rekening worden gehouden met het feit dat slechts een klein deel van het keramiekbezit van een huishouden in bijvoorbeeld een beerput wordt teruggevonden. Wat in de beerput terecht is gekomen, is onder meer afhankelijk van het afvalbeleid in een stad, de locatie van de put (bijvoorbeeld in de buurt van de keuken of juist niet) en het aardewerk dat toevallig in een bepaalde periode kapot is gegaan. Vooral frequent gebruikt aardewerk wordt gevonden (dit brak immers snel), in tegenstelling tot aardewerk dat bijvoorbeeld binnen het huis alleen een decoratieve functie had.[677] Alleen als voor een huishouden een boedelinventaris beschikbaar is die contemporain is met het vondstmateriaal, kan een redelijk volledig beeld worden verkregen van het aardewerk in bezit van een huishouden. In boedelinventarissen wordt goedkoper aardewerk vaak juist niet genoemd of niet gespecificeerd en een boedelinventaris geeft daarom op zichzelf staand geen goed beeld van het aardewerkbezit van een familie.

Zes gesloten vondstcomplexen uit Enkhuizen dateren uit de 17de eeuw. Twee vondstcomplexen bevatten vondstmateriaal uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het eerste complex is een beerkuil van de opgraving Molenweg (datering 1600-1620). De importkeramiek uit de beerkuil bestaat uit een Werra- en een Weser-bord en een bord en kom van Italiaanse faience. De datering van deze stukken past binnen de complexdatering van de kuil. Gezien de locatie binnen Enkhuizen heeft de beerkuil waarschijnlijk toebehoord aan een huishouden uit de (lagere) middenklasse of lagere klasse. Uit de beerput van de opgraving Torenstraat-Baansteeg (datering 1630-1660), het tweede complex, zijn zestien stuks porselein afkomstig. Twee stukken dateren uit de periode rond 1600, de overige objecten zijn gemaakt rond het midden van de 17de eeuw. Bijzonder voor dit complex is dat veel over de gebruikers van de objecten, het huishouden van dokter Zacheus de Jager, bekend is (fig. 300). Hij en zijn vrouw behoorden tot de rijkste inwoners van Enkhuizen.
De inhoud van drie waterputten van de opgraving Enkhuizer Banket Fabriek dateert uit de periode rond 1700 (dateringen 1675-1725). In alle putten is een hoeveelheid porselein (vier tot twaalf stuks) gevonden uit de Kangxi-periode (1680-1720), in alle gevallen koppen en

676 Bitter 2008, 161-165.
677 Bitter 2008, 157-159; Bitter 2009, 65-69.

Fig. 300 Zacheus de Jager (in het midden) met vier andere leden van het Chirurgijnsgilde tijdens een anatomische les. Geschilderd door Christiaen Coevershof in 1640. Collectie MuseumgoudA.

schotels. Opvallend is dat de putten ook veel stukken importkeramiek uit de eerste decennia van de 17de eeuw opleverden. Het gaat hierbij om faience uit Italië, Portugal, Frankrijk, kraakporselein en een enkel stuk Werra- en Weser-aardewerk. De locatie van de putten, op de hoek van de Vissersdijk en Oude Rietdijk, maakt het waarschijnlijk dat de objecten afkomstig zijn van huishoudens uit de middenklasse. Bij de opgraving Molenweg is eveneens een waterput gevonden met vondstmateriaal uit de periode 1675-1725. In deze periode woonden op deze locatie waarschijnlijk mensen uit de lagere klassen. De put bevatte slechts één stuk porselein, een grof beschilderd flesje, uit de periode rond 1700. Verder kwamen vier stuks Italiaans tinglazuuraardewerk uit de periode 1550-1630 uit de put tevoorschijn.

De lange gebruiksduur van de importkeramiek uit de vier laatstgenoemde waterputten kan op twee manieren worden verklaard. Het is in de eerste plaats mogelijk dat de objecten lang zijn bewaard als erfstukken binnen een familie. In dit verband dringt de gedachte aan de *singularities* van Kopytoff zich weer op. Zoals in paragraaf 5.3.1 al is gesteld, zal een deel van de geïmporteerde objecten verbonden zijn geweest met een speciale gelegenheid, bijvoorbeeld een huwelijk of geboorte. De meeste stukken zullen echter simpelweg om hun schoonheid zijn gewaardeerd. De 'antieke' objecten hingen aan de muur, stonden op de schouw of op een kast en konden op deze manier decennia lang onderdeel uitmaken van de inboedel van een huis. Hiernaast is het mogelijk dat de stukken door hun eerste eigenaar opnieuw op de markt zijn gebracht en zij dus worden gevonden tussen het afval van een tweede eigenaar (of mogelijk zelfs derde eigenaar). De objecten hebben in dit geval dus ten minste drie keer de status van *commodity* gehad (immers ook een keer bij de aankoop in Italië). Over de handel in tweedehands (import)keramiek is historisch gezien niets bekend en het is daarom moeilijk om hier iets zinnigs over te zeggen. Het is waarschijnlijk dat tweedehands stukken vooral werden gekocht door huishoudens met een kleine beurs.

De samenstelling van de importkeramiek uit bovengenoemde complexen maakt het mogelijk om voorzichtige conclusies te trekken met betrekking tot het bezit van importkeramiek van huishoudens uit verschillende lagen van de bevolking in 17de-eeuws Enkhuizen.
In paragraaf 5.3.3 is reeds ingegaan op importkeramiek en rijkdom. Uit een algemene inventarisatie van het voorkomen van importkeramiek in Nederland bleek dat vooral voor plaatsen die verband houden met scheepvaart geïmporteerde stukken niet zonder meer kunnen worden gezien als een aanwijzing voor rijkdom. De keramiek was hier makkelijk verkrijgbaar en waarschijnlijk goedkoper dan in de rest van Nederland, waardoor het aardewerk was verspreid over een brede laag van de bevolking. Vermoedelijk hadden de meeste huishoudens binnen Enkhuizen, in ieder geval in de 17de en 18de eeuw, importkeramiek in bezit.
Desondanks houdt de aanwezige importkeramiek binnen een huishouden vermoedelijk verband met de sociale positie van dat huishouden. Dit is echter complex: een rijk huishouden had niet simpelweg veel geïmporteerde stukken in bezit en een arm huishouden niet automatisch weinig. Van groot belang is de status van de importkeramiek die een huishouden op een bepaald moment in bezit had, evenals de hoeveelheid hiervan.
De status van een geïmporteerd object op het moment van gebruik lijkt in de eerste plaats bepalend te zijn geweest voor de wel of niet aanwezigheid in een huishouden met een bepaalde welstand. Hoe hoger de status, hoe waarschijnlijker dat het stuk zich bevond binnen een rijk huishouden. De status van importkeramiek was vermoedelijk het hoogst als het om een schaars, duur en gewild product ging. Dit was met name het geval bij importstukken die nieuw op de markt verschenen. Deze stukken waren in principe alleen toegankelijk voor de bovenste laag van de bevolking. De objecten werden door de elite vermoedelijk niet zozeer gewaardeerd om hun geldelijke waarde (zij bezaten tenslotte wel duurdere voorwerpen), maar meer om hun waarde als modieus en exotisch object.[678]
Na verloop van tijd vond een popularisatie-proces plaats: de objecten werden meer geïmporteerd, daalden in prijs en verspreidden zich daarmee over een bredere laag van de bevolking (zie ook paragraaf 5.3.3). De status van de keramiek nam hiermee af. Dit 'volkser' worden van een bepaald type importkeramiek had als gevolg dat de interesse van de elite voor deze keramiek afnam en zij op zoek gingen naar nieuwe voorwerpen om hun rijkdom tentoon te spreiden. Dit hoefde overigens geen totaal nieuwe aardewerksoort te zijn: ook bijvoorbeeld een nieuw type Italiaanse faience of porselein kan de interesse van de elite opnieuw hebben gewekt.
De 'ouderwetse' importstukken in de rijke huishoudens werden op dit moment vermoedelijk van de hand gedaan. Voor deze huishoudens is het minder waarschijnlijk dat zij objecten van keramiek bewaarden omdat deze de status van *singularity* hadden. Voor speciale gelegenheden binnen deze kring zullen vooral voorwerpen van duurdere materialen, bijvoorbeeld edelmetalen, als geschenk hebben gefungeerd. Ook als sierobject was men waarschijnlijk niet bijzonder sterk gehecht aan de stukken, aangezien in de huizen veel duurdere en meer bijzondere sierobjecten aanwezig waren, bijvoorbeeld schilderijen en spiegels.
Hiernaast lijkt de hoeveelheid importkeramiek binnen een huishouden afhankelijk te zijn geweest van de sociaal-economische positie van het huishouden. Ook hierbij is de status van de keramiek van belang. Vijftien geïmporteerde objecten met een hoge status waren bijvoorbeeld eerder in bezit van een rijk huishouden, terwijl een familie uit de middenstand slechts één of twee stukken met hoge status bezat. Deze familie had mogelijk wel meer importkeramiek, maar dit waren dan objecten met een lagere status. Arme huishoudens hadden waarschijnlijk weinig importkeramiek en uitsluitend stukken met een lage status.

Bovenstaande hypothese kan worden verduidelijkt aan de hand van de genoemde vondstcomplexen. De beerput van Zacheus de Jager is hierbij het meest belangrijk, omdat

678 Over de link tussen rijkdom en het bezit van exotische producten is ingegaan door Bitter. Bitter 2008, 165.

de eigenaren van de objecten uit de put bekend zijn. Voor dit huishouden is bovendien een boedelinventaris beschikbaar uit 1649, dus uit dezelfde periode als het vondstmateriaal. In de inventaris wordt zeer veel porselein genoemd. Dit strookt met de grote hoeveelheid porselein die in de beerput is gevonden. Vrijwel alle porselein dateert rond 1650 en kan daarmee worden beschouwd als modieuze objecten met een hoge status (fig. 301). Ook een paar stukken ouder porselein is aanwezig. Dit doet vermoeden dat dit 'antieke' porselein ook later nog door de elite werd gewaardeerd en het zijn hoge status door de tijd heen enigszins behield (in ieder geval meer dan andere soorten importkeramiek). Opvallend is dat in de beerput van Zacheus helemaal geen andere importkeramiek, bijvoorbeeld Mediterrane faience, is aangetroffen. Ook in de boedelinventaris wordt dit aardewerk niet genoemd. De afwezigheid van andere importkeramiek kan worden verklaard door het feit dat deze keramiek rond het midden van de 17de eeuw geen hoge status meer had en dus niet meer in trek was bij de elite.

Fig. 301 Portret van een rijke Enkhuizer familie, geschilderd door Christiaen Coeuershof in de periode 1635-1640. Ter opsiering van de kamer staan op de kast drie stukken porselein. Collectie Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

De beerkuil van de opgraving Molenweg uit het begin van de 17de eeuw behoorde waarschijnlijk tot een huishouden uit de (lagere) middenklasse of lagere klasse en bevatte een kleine hoeveelheid aardewerk uit Noordwest-Duitsland, een goedkope soort importkeramiek, en twee stuks Italiaanse faience. Porselein, in deze periode de duurste en meest exclusieve keramieksoort, ontbreekt.
De waterputten van de Enkhuizer Banket Fabriek moeten waarschijnlijk aan de middenklasse worden gekoppeld. De putten bevatten vrij veel oude importstukken, maar daarnaast ook contemporain porselein. Het gaat hierbij echter alleen om kopjes en schoteltjes, oftewel theeservies. Dit soort servies hadden de meeste huishoudens in Enkhuizen rond 1700 vermoedelijk in bezit en de stukken hadden waarschijnlijk een vrij lage status. Stukken met een hogere status, bijvoorbeeld een servies met porseleinen eetborden, konden de huishoudens zich niet veroorloven. De huishoudens bezaten dus alleen importgoed met een lagere status, maar wel in relatief grote hoeveelheden.

De waterput van de opgraving Molenweg heeft waarschijnlijk behoord tot een vrij arm huishouden. Het vondstmateriaal bevat weinig importkeramiek en uitsluitend objecten met een lage status: een paar oude Italiaanse stukken en een enkel stuk grof porselein uit de periode rond 1700.

Zoals al is aangegeven, is deze analyse van de gesloten vondstcomplexen slechts een eerste vingeroefening tot onderzoek naar materiële cultuur in Enkhuizen. Wanneer in de toekomst meer vondstcomplexen en meer verspreid over tijd en ruimte beschikbaar zijn, en bovendien (meer) historische onderzoek naar de bewoners van de onderzoekslocaties is verricht, zal bovenstaande hypothese kunnen worden getoetst en nieuwe hypothesen worden geformuleerd.

6 Synthese en conclusie

In deze paragraaf volgt de synthese en conclusie van de voorgaande hoofdstukken, waarbij de hoofdvraag wordt beantwoord. Deze luidde als volgt: komt de economische ontwikkeling van Enkhuizen tot uiting in archeologische bronnen en, zo ja, op welke manier? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn twee aspecten onderzocht, namelijk de topografische ontwikkeling en de ontwikkeling binnen de importkeramiek. Archeologische gegevens stonden bij het onderzoek naar deze aspecten centraal, maar er is in meer of mindere mate ook gebruik gemaakt van informatie uit historische bronnen.

Hieronder wordt de economisch/demografische ontwikkeling gekoppeld aan de topografische ontwikkeling en ontwikkeling binnen de importkeramiek. De faseringen die voor de afzonderlijke ontwikkelingen zijn gemaakt, fungeren hierbij als vergelijkingskader.
Om het geheugen op te frissen, wordt hieronder eerst kort een overzicht gegeven van de fasering binnen de bovengenoemde ontwikkelingen.

Economisch/demografische ontwikkeling
- fase 1 (tot 1525): langzame groei
- fase 2 (1525-1650): snelle groei en bloei
- fase 3 (1650-1800): neergang

Topografische ontwikkeling
- fase 1 (tot 1355): langzame groei dorpen
- fase 2 (1356-1539): langzame groei stad
- fase 3 (1540-1630): snelle groei
- fase 4 (1631-1675): stagnatie
- fase 5 (1676-1800): grootschalige sloop

Ontwikkeling binnen de materiële cultuur
- fase 1 (1450-1500): incidenteel, van Iberisch Schiereiland
- fase 2 (1500-1580): weinig, Iberisch Schiereiland en Italië
- fase 3 (1580-1640): veel en divers
- fase 4 (1640-1775): weinig, vooral Chinees porselein

6.1 Economisch/demografische ontwikkeling vs. topografische ontwikkeling

Voor de topografische ontwikkeling van Enkhuizen is tot in de 15de eeuw weinig informatie beschikbaar: met name gegevens over het aantal huizen en de aanwezigheid van ambachten en industrieën zijn schaars. Desondanks is duidelijk dat, parallel aan de langzame groei op economisch en demografisch vlak, sprake is van een geleidelijke groei van de dorpen Enchusen en Gommerskarspel en vanaf 1356 van de stad Enkhuizen. De huizen concentreerden zich langs de dijken en vanaf de 14de eeuw ook aan weerszijden van de eerste binnenhaven. Het stratenpatroon was nog niet erg uitgebreid.
Voor de late 15de en vroege 16de eeuw zijn meer gegevens beschikbaar. Uit historische bronnen blijkt dat, net als in de rest van Holland, aan het einde van de 15de eeuw sprake is van economische achteruitgang in Enkhuizen. Dit ging gepaard met inkrimping van bewoning en industrie. Hier is dus sprake van een tijdelijke onderbreking van de geleidelijke groei van de stad, zowel op economisch/demografisch gebied als op het gebied van stedelijke ontwikkeling. Aan het begin van de 16de eeuw kwam een einde aan de economische crisis en begon de stad weer te groeien.

Uit historische bronnen blijkt dat vanaf omstreeks 1525 de economische en demografische groei van Enkhuizen in een versnelling raakte (begin fase 2). Binnen de topografische ontwikkeling zijn op dat moment nog geen aanwijzingen voor een snellere groei aanwezig. Gezien de demografische groei is het waarschijnlijk dat het aantal huizen in de stad toenam vanaf circa 1525, maar door een gebrek aan gegevens is dit niet met zekerheid te zeggen. Pas vanaf 1540 (begin fase 3 topografische ontwikkeling) is duidelijk sprake van een versnelde stedelijke ontwikkeling. Tussen 1540 en 1570 werden drie nieuwe, grote havens gecreëerd. Dit was een zeer snelle en omvangrijke vergroting van het havenareaal, gezien het feit dat Enkhuizen hiervoor slechts over twee kleine havens beschikte. De stad werd bij de aanleg van de havens aan zowel de zuid-, noord- als oostkant vergroot. Aan de buitenzijde van de havens trok men steeds een smalle strook grond binnen de stad. Deze grond werd aanvankelijk niet bebouwd, maar gebruikt voor scheepswerven en opslag van goederen. Blijkbaar was in de oude stadskern nog voldoende ruimte voor uitbreiding van de bebouwing aanwezig en bestond nog geen vraag naar nieuwe bouwgrond voor huizen en pakhuizen. In dat geval was samen met de havens een breder stuk grond binnen de stad getrokken.
Voor de periode ná 1560 zijn historische kaarten beschikbaar voor de reconstructie van de stedelijke ontwikkeling. De verdichting van de bebouwing en verfijning van het stratenpatroon in de 16de eeuw is te volgen tot de kaart van Waeghenaer uit 1577. Op dat moment waren aan de westzijde van de stad nog lege ruimtes aanwezig, met name bij de voormalige kloosters. Ook aan weerszijden van stegen bevonden zich vaak nog geen huizen. Langs de stegen tussen de Breedstraat en Havendijk, beide hoofdstraten, staan bijvoorbeeld op de kaart van Waeghenaer nog geen echte woonhuizen. Hier is wel een aantal kleine gebouwtjes getekend, maar dit lijken eerder schuren of hangen voor het roken van vis te zijn. Vermoedelijk zijn op deze erven in de decennia hierna, vóór de stadsuitleg, huizen gebouwd. Op de eerstvolgende kaart, uit 1632, zijn de lege ruimtes grotendeels volgebouwd. Het is minder waarschijnlijk dat de lege erven in de oude stadskern pas in de eerste helft van de 17de eeuw zijn bebouwd, omdat op dat moment veel bouwgrond in het gebied van de stadsuitbreiding beschikbaar was. Vermoedelijk is de oude stadskern dus in de laatste kwart van de 16de eeuw volledig volgebouwd. Een concrete aanwijzing hiervoor is gevonden tijdens de opgraving Vijzeltuin uit 2010, uitgevoerd in de noordwesthoek van de middeleeuwse stadskern. Op basis van cartografische bronnen kan worden gezegd dat dit gebied tot in ieder geval 1577 vrijwel onbebouwd was. Uit het archeologisch onderzoek bleek dat het terrein kort na 1580 sterk is opgehoogd. Waarschijnlijk is dit gebeurd voorafgaand aan de bouw van huizen.

Van 1590 tot 1607 vond de grote stadsuitleg plaats. Door het stadsbestuur werd deze uitbreiding hoognodig genoemd: "*Alzoo hooghnoodich is dat de stede vergroot wort volgens het proiect bij mr Adriaen lantmeter gemaect*". De stadsuitbreiding moest voorkomen dat de economische groei door ruimtegebrek zou worden belemmerd, waarbij in de eerste plaats het ruimtegebrek voor industrieën en scheepvaart een belangrijke rol speelde. Het havenareaal van de stad was, ondanks de aanleg van drie nieuwe havens tussen 1540 en 1570, te klein geworden. Eveneens was aan het einde van de 16de eeuw geen ruimte meer aanwezig voor uitbreiding van industrieën die veel ruimte vereisten, bijvoorbeeld lijnbanen en haringpakkerijen, alsmede ruimte voor de opslag van goederen (paktuinen en pakhuizen). In Amsterdam (1578-1596) en Hoorn (1576-1578) is aan het einde van de 16de eeuw ook sprake van een stadsuitbreiding. Deze uitbreidingen hadden primair als doel om ruimte te creëren voor scheepvaart en industrie. Bij de stadsuitleg van Enkhuizen speelde het scheppen van nieuwe woonruimte echter ook een zeer belangrijke rol. Daarom werd niet simpelweg een nieuw stadsdeel aan de zeezijde van de stad gecreëerd, maar een volledig nieuwe schil rond de stad gelegd, op het breedste stuk op ruim 500 meter van de oude stadsmuur. In Hoorn en Amsterdam is dit aan het einde van de 16de eeuw minder sterk het

geval. In Amsterdam werd slechts een dunne schil rond de volledige stad gelegd ten behoeve van woningbouw en ook bij de stadsuitleg van Hoorn werd slechts een klein gebied ingericht voor woningen. In Amsterdam begon men pas in 1613 aan de omvangrijke stadsvergroting die primair als doel had om de groeiende bevolking te huisvesten.
Het stadsareaal van Enkhuizen werd bij de uitleg bijna verdrievoudigd en betekende een enorme schaalvergroting voor de kleine vissersstad. De investering door het stadsbestuur was enorm en de risico's van het project waren groot. Het stadsbestuur was blijkbaar in de veronderstelling dat een dermate grote stadsuitbreiding noodzakelijk was om de groeiende bevolking en industrieën in de toekomst te kunnen huisvesten. De hooggespannen verwachtingen zullen zijn ingegeven door de zeer snelle groei die de stad in de tweede helft van de 16de eeuw doormaakte: het stadsbestuur ging ervan uit dat deze snelle groei nog een lange tijd zou aanhouden. Uiteindelijk was dit niet het geval en bleef een groot deel van het nieuwe stadsdeel onbebouwd.

Na de uitbreiding was sprake van een plotselinge versnelling in de toename van het aantal gebouwen, industrieën en havens in de stad. Hoe snel het bebouwen van het nieuwe stadsdeel is verlopen, is moeilijk te reconstrueren doordat kaartmateriaal ontbreekt tot 1634 en ook beschikbare historische bronnen hier geen informatie over geven. Archeologisch onderzoek, in combinatie met dendrochronologisch onderzoek, kan hier in de toekomst waarschijnlijk meer informatie over geven. Bij een opgraving uit 2004 van een serie lijnbanen binnen het gebied van de stadsuitleg kon bijvoorbeeld worden vastgesteld dat de eerste lijnbanen hier waarschijnlijk kort na 1600 waren gebouwd.
Uit kaartmateriaal uit de eerste helft van de 17de eeuw blijkt dat de bouwactiviteiten in het nieuwe stadsdeel zich concentreerden langs en in de omgeving van de Westerstraat en bij de nieuwe havens: dit gebied is vrij dicht bebouwd. Hoe verder hiervan verwijderd, hoe dunner de bebouwing. Hier is sprake van een vergelijkbaar proces als bij de middeleeuwse stadskern: hier concentreerde de bebouwing zich aanvankelijk ook langs de hoofdstraten en de haven. Door aanhoudende groei is de oude stadskern uiteindelijk helemaal volgebouwd. Bij het gebied van de stadsuitleg was dit niet het geval, omdat een einde kwam aan de economische en demografische groei. Veel erven bleven daarom onbebouwd.
Hoewel het gecreëerde gebied voor bewoning en industrie in de stadsuitleg te groot was, bestond na het voltooien van de stadsuitbreiding wel nog meer behoefte aan havenoppervlak en ruimte voor opslag en scheepswerven. Dit blijkt uit het feit dat rond 1614 de Wierdijk bouwrijp werd gemaakt en volgebouwd met pakhuizen en scheepswerven. In 1618 groef men tevens een nieuwe haven aan de zuidzijde van de stad uit: de St. Pietershaven. Langs de noordzijde van deze haven werden scheepswerven ingericht.

De bouwactiviteiten in Enkhuizen zette door tot omstreeks 1630. Hierna is tot circa 1675 (fase 4) sprake van stagnatie: de stedelijke ontwikkeling lag stil en het uiterlijk van de stad veranderde nauwelijks. In fase 5 (1675-1800) is sprake van grootschalige sloop van bebouwing, waarbij veel bebouwing verdween. De topografische ontwikkeling loopt in de 17de en 18de eeuw niet helemaal gelijk met de economisch/demografische ontwikkeling: deze zette door tot omstreeks 1650, waarna sprake is van neergang.
Het lijkt erop dat het economisch en demografisch verval niet direct gevolgen had voor het uiterlijk van de stad. Wanneer mensen weg trekken en gebouwen leeg komen te staan, zal het merendeel van deze gebouwen niet direct worden gesloopt. Een huis was als huis tenslotte meer waard dan als een berg puin. Hoop op een nieuwe bloeiperiode voor de Zuiderzeestad zal in eerste instantie groot zijn geweest. In dit licht moet waarschijnlijk ook de bouw van het nieuwe stadhuis rond 1680 worden gezien. Het nieuwe pand werd veel groter dan het oude stadhuis en kreeg het uiterlijk van een 'klein paleis op de Dam', met een statige natuurstenen gevel en inwendig rijke versiering met marmer en dure stoffering. Dat het stadsbestuur in deze periode van economisch verval, leegstand en sloop het initiatief

nam tot een dergelijk duur bouwproject lijkt erop te wijzen dat zij Enkhuizen nog steeds als welvarende stad zag en de economische neergang slechts als tijdelijk beschouwde.
Na verloop van tijd bleek de hoop op een nieuwe periode van economische en demografische groei tevergeefs: de stad zakte steeds verder weg in een economische crisis. In de 18de eeuw lijkt de grootste sloopwoede te hebben toegeslagen. Een tegenovergesteld proces van de groeiperiode van de stad vond plaats: de gebouwen aan de rand van de stad werden als eerste gesloopt, waardoor de bebouwing zich steeds meer concentreerde in het centrum. Het gebied van de stadsuitbreiding was, met uitzondering van de Westerstraat, rond 1800 vrijwel leeg. Veel kleine percelen werden hier samengevoegd en straten opgeheven. De meeste inwoners van Enkhuizen woonden nu weer in de middeleeuwse stadskern.
Monumentale gebouwen zijn vooral aan het begin van de 19de eeuw gesloopt. De gebouwen waren sterk verbonden met het karakter en de geschiedenis van de stad en sloop lijkt zo lang mogelijk te zijn uitgesteld. Uit de historische bronnen komen diverse pogingen van het stadsbestuur naar voren om de panden te behouden. Omdat de puinhandelaar uiteindelijk steeds het meeste bood, was hun moeite vaak tevergeefs.

Geconcludeerd kan worden dat de economisch/demografische ontwikkeling tot uiting komt in de topografische ontwikkeling van de stad. Tijdens de periode van economische en demografische groei nam de omvang van de stad toe, was sprake van een toename van huizen, industrieën en havens, en verfijning van het stratennet. Beide ontwikkelingen volgen elkaar echter niet altijd op de voet. Vanaf het begin van de sterke economische groeiperiode rond 1525 nam het aantal huizen waarschijnlijk toe in overeenstemming met de groei van de bevolking. Bij het creëren van havens en industrie was dit niet direct het geval: pas na 1540 werden nieuwe havens uitgegraven en werd nieuwe ruimte gecreëerd voor industrieën. Hier is sprake van een vertraagde reactie op de economische groei van de stad, die werd gevolgd door een plotseling snelle stadsontwikkeling. Dit is verklaarbaar: wanneer de economische activiteiten in de stad groeiden, zal het stadsbestuur hier niet direct op hebben gereageerd door bijvoorbeeld nieuwe havens aan te leggen. Dit bracht tenslotte financiële risico's met zich mee. Pas als de groei doorzette en de beperkt aanwezige ruimte en faciliteiten een remming van de economische groei dreigden te veroorzaken, zal het stadsbestuur actie hebben ondernomen.
Tussen 1570 en 1590 lagen de bouwactiviteiten in Enkhuizen weer grotendeels stil. Dit is vermoedelijk deels te wijten aan de onrust rond het begin van de Opstand. De economische en demografische groei zette echter door en aan het einde van de 16de eeuw was het gebrek aan ruimte in de oude stad dermate groot geworden, dat werd besloten tot een zeer omvangrijke stadsuitbreiding. De topografische ontwikkeling van de stad bereikte hiermee haar hoogtepunt, ongeveer een kwart eeuw eerder dan de piek binnen de economisch/demografische ontwikkeling. In de eerste kwart van de 17de eeuw bestond nog beperkte vraag naar meer havenareaal en opslagruimte rond de havens, maar hierna kwamen de bouwactiviteiten in Enkhuizen vrijwel stil te liggen. Het is de vraag in hoeverre de economisch/demografische en topografische ontwikkeling elkaar in deze periode hebben beïnvloed. De havens en ruimte voor woningbouw en industrie die rond 1600 werden gecreëerd met de omvangrijke stadsuitleg kunnen de sterke economische groei in de periode hierna mogelijk hebben gemaakt. Het is echter ook denkbaar dat de enorme vergroting van de stad en ware explosie van havens, panden, opslagruimte en industrieën rond 1600 heeft veroorzaakt dat in de bloeiperiode hierna nauwelijks nog vraag bestond naar nieuwbouw. Dit zal de werkgelegenheid in de bouwsector aanzienlijk hebben verlaagd en bovendien de import van bouwmateriaal hebben verminderd, met alle gevolgen voor de economische sector van dien.
Terwijl de economisch/demografische ontwikkeling zich vanaf omstreeks 1650 kenmerkt door verval, kan pas vanaf de laatste kwart van de 17de eeuw worden gesproken van neergang op topografisch gebied. Hier is dus weer sprake van een vertraagde reactie van de

stadsontwikkeling. Het verval uitte zich in de grootschalige sloop van woon- en pakhuizen, het verdwijnen van industrie en zelfs opheffen van straten. Kleine huispercelen werden, met name in het gebied van de stadsuitbreiding, samengevoegd tot grote akkers, moestuinen of boomgaarden. In de 19de eeuw werd bovendien een deel van de havens gedempt. De begrenzing van de stad bleef wel gelijk: het uitgebreide stelsel van bastions en wallen rond de stad behield zijn uiterlijk, hoewel het nu geen bruisende handels- en industriestad meer omsloot, maar een rustig, uit de kluiten gewassen dorp en landbouwgrond.

6.2 Economische/demografische ontwikkeling vs. ontwikkeling binnen de importkeramiek

Het einde van fase 1 van de economische/demografische ontwikkeling (tot 1525) valt ongeveer samen met fase 1 van de ontwikkeling binnen de importkeramiek (1450-1500). Deze fase kenmerkt zich door het slechts incidenteel voorkomen van importkeramiek: aan het einde van de 15de eeuw lijkt voor het eerst importkeramiek naar Enkhuizen te zijn gekomen, namelijk wat aardewerk van het Iberisch Schiereiland. Hoewel de handelscontacten van Enkhuizen in deze periode nog enigszins beperkt waren, is het opvallend dat toch niet eerder keramiek in Enkhuizen is geïmporteerd. Zeelieden uit Enkhuizen waren namelijk waarschijnlijk vanaf omstreeks 1425 in dienst van Zeeuwse steden als vrachtvaarders en ook andere vormen van contact tussen Enkhuizen en Zeeland en Vlaanderen mogen worden verwacht. In de havensteden van de Zuidelijke Nederlanden komt regelmatig 14de- en 15de-eeuwse majolica uit Spanje uit de bodem tevoorschijn. De zeelieden uit Enkhuizen zullen daarom al in de 15de eeuw op de hoogte zijn geweest van het bestaan van het aardewerk. Desondanks hebben zij de objecten niet of nauwelijks meegenomen naar hun thuishaven. Vermoedelijk is een gebrek aan vraag naar de stukken in Enkhuizen, waarschijnlijk te wijten aan het feit dat de meeste mensen onbekend waren met de Spaanse majolica (en majolica in het algemeen), hier de belangrijkste oorzaak voor.

Aan het begin van de 16de eeuw is sprake van een nieuwe fase binnen de ontwikkeling in de importkeramiek (fase 2, 1500-1580), namelijk het verschijnen van kleine hoeveelheden majolica uit Italië en Spanje. Dit moment valt ongeveer samen met het begin van de versnelde economische en demografische groei in de stad (fase 2, 1525-1650), veroorzaakt door het begin van de haringvisserij op de Noordzee. De conservering van de haring vereiste een grote hoeveelheid zout en dit zette de zoutvaart van Enkhuizen naar het Iberisch Schiereiland in gang. De Enkhuizer zeelieden konden nu de hand leggen op het aardewerk in de plaats of regio van productie, wat in het geval van de majolica vooral Sevilla lijkt te zijn geweest. Wellicht zijn de stukken in eerste instantie vooral meegenomen als souvenir of geschenk. Het in omloop raken van de objecten in Enkhuizen lijkt de vraag naar meer majolica te hebben aangewakkerd. Om aan deze vraag te voldoen haalden de Enkhuizers niet alleen zelf majolica uit het Mediterrane gebied, ook werd majolica via tussenhandel verworven, namelijk goudlustermajolica uit de regio van Valencia en majolica uit het Italiaanse Montelupo. Het meest waarschijnlijk is dat dit aardewerk via de handelssteden in de Zuidelijke Nederlanden - vooral Antwerpen is een goede kandidaat - naar Enkhuizen is gekomen.
Voor deze periode bestaat dus een samenhang tussen groeiende economische activiteiten en uitbreiding van de handelscontacten en de toenemende import van keramiek.

In Enkhuizen is gedurende de hele 16de eeuw sprake van economische en demografische groei. Hoewel deze groei aanvankelijk wordt weerspiegeld in de toenemende aanwezigheid van importkeramiek, komt hier na het midden van de 16de eeuw verandering in: de import van Spaanse goudlustermajolica stopte en ook het voorkomen van de Italiaanse en andere Spaanse majolica daalde. Naast deze majolica werden alleen kleine hoeveelheden Iberisch

aardewerk (amforen) geïmporteerd. Als mogelijke oorzaak voor de afnemende import van keramiek kan de opkomst van de Nederlandse majolica worden genoemd. De toenemende productie van dit aardewerk in de Zuidelijke Nederlanden betekende vermoedelijk het einde van de import van enige hoeveelheden Oost-Spaanse en Italiaanse majolica naar onder meer Antwerpen, om concurrentie voor de eigen producten te voorkomen. In Enkhuizen werd in de vraag naar majolica nu deels voorzien door Nederlandse stukken, die vaak waren beschilderd als imitatie van de Mediterrane majolica.

Aan het einde van de 16de eeuw kwam verandering in de situatie: met de introductie van het Weser- en Werra-aardewerk rond 1580 steeg de hoeveelheid importkeramiek in Enkhuizen plotseling snel (begin fase 3, 1580-1640). Hiernaast deed de Italiaanse faience uit Ligurië rond deze tijd zijn intrede, wat net als de Italiaanse majolica uit de voorafgaande periode werd verkregen via tussenhandel. Hier kwam in 1590 verandering in met het openstellen van de Straat van Gibraltar: de Enkhuizer kooplieden konden vanaf dit moment zelf Italiaans aardewerk importeren. Dat dit daadwerkelijk ook veelvuldig gebeurde, blijkt uit de snelle groei van het aandeel van het Italiaanse aardewerk aan het einde van de 16de eeuw en de decennia hierna. Eveneens werd aan het einde van de 16de eeuw Chinees porselein geïntroduceerd in de Zuiderzeestad, dat op dat moment nog via tussenhandel werd verkregen. Vanaf de oprichting van de VOC in 1602 werden grote hoeveelheden porselein direct vanuit China naar Enkhuizen verscheept. Bij zowel de Italiaanse faience als het porselein geldt dus dat kleine hoeveelheden keramiek al in omloop waren in Enkhuizen voordat directe handelscontacten met de regio van herkomst bestonden. Met de aanvang van deze directe contacten nam de aanwezigheid van de keramiek sterk toe.
Rond 1600 is het aandeel van de importkeramiek binnen de totale hoeveelheid aardewerk het grootst. In de eerste kwart van de 17de eeuw bereikte de importkeramiek bovendien zijn hoogtepunt wat betreft diversiteit: maar liefst tien soorten importkeramiek werden in deze periode naast elkaar geïmporteerd. Deze piek komt overeen met het hoogtepunt in de economische en demografische ontwikkeling van Enkhuizen. De piek in de aanwezigheid van importkeramiek zette door tot in de tweede kwart van de 17de eeuw (tot omstreeks 1630/1640). Hierna is bijzonder snel een einde gekomen aan de import van diverse soorten keramiek via overzeese handelscontacten. Vooral het feit dat Italiaanse faience niet langer werd meegenomen, valt op omdat deze faience in de voorafgaande periode in grote hoeveelheden naar Enkhuizen is gebracht. Alleen bij de import van porselein is een stijgende lijn te zien: deze keramiek werd gedurende de hele 17de en 18de eeuw in steeds grotere aantallen aangevoerd. De economische en demografische piek van de stad was rond 1650 voorbij, dus iets later dan het einde van het hoogtepunt in de hoeveelheid en diversiteit in importkeramiek.

Het samenvallen van de economisch/demografische piek in Enkhuizen met het hoogtepunt in de import van keramiek moet niet worden gezien als een situatie van oorzaak en gevolg: de import van veel keramiek volgt niet vanzelfsprekend uit het bestaan van frequente en uitgebreide handelscontacten. Het bestaan van deze contacten schiep echter wel de mogelijkheid tot de import van diverse soorten en enige hoeveelheden keramiek uit overzeese gebieden. De keramiek uit deze gebieden is vervolgens bewust in grote of kleine hoeveelheden meegenomen, of helemaal niet. Het feit dat de frequentie van de diverse handelsstromen in geen verhouding staat tot het voorkomen van het aardewerk uit verschillende gebieden, wijst hier op. De vele vondsten van Italiaans tinglazuuraardewerk uit de late 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw stroken bijvoorbeeld niet met het kleine aandeel van Enkhuizen in de Straatvaart. Hiertegenover staat onder meer het sporadisch voorkomen van aardewerk uit Frankrijk, terwijl de handel met dit land van groot belang was voor de economie van Enkhuizen.

De keuze voor het wel of niet meenemen van keramiek lijkt met name te zijn ingegeven door vraag naar de producten vanuit de thuishaven. Zoals in de analyse van hoofdstuk 5 al is gesteld, speelde waarschijnlijk vooral smaak, de prijs van de producten en de aan- of afwezigheid van soortgelijke inheemse producten bij deze vraag een rol. In de 16de en het begin van de 17de eeuw lijkt met name polychroom versierde majolica en faience aan de smaak van de inwoners van Enkhuizen te hebben beantwoord. Vanaf het begin van de 17de eeuw nam de hoeveelheid porselein in de stad toe. Aanvankelijk was dit product slechts voorbehouden aan de elite, maar in de loop van de 17de eeuw daalde de prijs van de stukken en verspreidde het zich over een brede laag van de bevolking. Het porselein lijkt een verandering in smaak te hebben veroorzaakt: keramiek met een blauw-wit decor won aan populariteit ten koste van bont versierd aardewerk. Dit komt onder meer tot uiting in de vele imitaties van porselein in Nederlandse majolica en later faience. Het einde van de import van Italiaans tinglazuuraardewerk, Duits Werra- en Weser-aardewerk, Frans aardewerk en mogelijk ook het Spaanse tinglazuuraardewerk rond 1630 is vermoedelijk met name te wijten aan deze verandering in smaak. Alleen voor de Portugese faience, geschilderd als imitatie van kraakporselein, bestond aanvankelijk nog een markt in Enkhuizen. Met de opkomst van de Nederlandse faience-productie kwam echter ook een einde aan de afzetmogelijkheden van deze objecten. De afname van de vaart op bepaalde landen of regio's lijkt niet of nauwelijks een rol te hebben gespeeld bij de stop op de import van keramiek.

Om deze hypothese te toetsen zou een vergelijking moeten worden gemaakt met de ontwikkeling binnen de importkeramiek in steden die qua economische ontwikkeling afwijken van Enkhuizen. Een goede kandidaat is Amsterdam. In deze stad is, in tegenstelling tot de meeste andere Hollandse havensteden, in de gehele 17de en 18de eeuw een stijgende lijn zichtbaar op het gebied van economische en demografische ontwikkeling. De handelscontacten van de stad waren bovendien zeer uitgebreid. Zijn in deze stad wellicht wel importstukken in enige hoeveelheden uit bijvoorbeeld Italië, Spanje en Portugal uit de periode na 1630/1640 in het bodemarchief aanwezig of verdwijnt dit aardewerk ook hier rond deze tijd?
Een andere potentiële vergelijking is Londen, een stad die met name in de loop van de 17de en 18de eeuw grote welvaart kende. Bij archeologisch onderzoek langs de Thames in 2000 kwam bijvoorbeeld veel importkeramiek tevoorschijn tussen het afval van een aantal woonhuizen, onder meer afkomstig uit Spanje, Portugal, Italië, China, Turkije en zelfs hedendaags Iran. Opvallend is dat hier een toename zichtbaar is in de hoeveelheid en diversiteit van importstukken rond 1650 en in de tweede helft van de 17de eeuw, met name bij de objecten uit Spanje, Italië en Portugal. Chinees porselein komt in deze periode daarentegen nauwelijks voor. De toename zou kunnen worden gezien als een gevolg van de uitbreiding en intensivering van de handelscontacten van Londen in deze periode. Hier valt echter het een en ander tegenin te brengen. De toename van aardewerk uit het Mediterrane gebied kan ook worden beschouwd als gevolg van het 'in de mode' raken van deze stukken, wat zich vervolgens uitte in de toenemende import van de objecten, in de periode dat de stukken in Nederland juist 'uit de mode' raakten. Wat dit argument versterkt, is het feit dat na omstreeks 1700 het aandeel van de meeste importkeramiek binnen de materiële cultuur van de bewoners van Londen sterk afnam. De aanwezigheid van het porselein nam echter juist toe. Hier lijkt sprake te zijn van een vergelijkbaar proces als in Enkhuizen (en wellicht ook de andere Hollandse havensteden): het porselein won aan populariteit ten koste van het overige importgoed, met name het aardewerk uit het Mediterrane gebied. In Londen vond deze verschuiving in mode en smaak echter een kleine eeuw later plaats dan in Holland.

De periode vanaf de tweede helft van de 17de eeuw kenmerkt zich door economisch en demografisch verval in Enkhuizen (fase 3, 1650-1800). In dit tijdvak lijkt vooral porselein

uit China in de havenstad te zijn geïmporteerd (fase 4, 1640-1775). Vondstmateriaal uit de 18de eeuw ontbreekt op dit moment echter grotendeels, waardoor het nog niet duidelijk is in hoeverre bijvoorbeeld industrieel aardewerk uit Engeland in Enkhuizen in omloop was. Gezien de economische neergang en de geringe koopkracht van de meeste Enkhuizers is het mogelijk dat dit type keramiek, rond het midden van de 18de eeuw een modieus en duur product, slechts onderdeel uitmaakte van de materiële cultuur van een zeer beperkt aantal huishoudens. Dat Chinees porselein in deze periode wel was verspreid over een bredere laag van de bevolking is niet vreemd, gezien de relatief lage prijs en het feit dat deze keramiek door de VOC in Enkhuizen werd aangevoerd. Opvallend is dat veel importkeramiek uit de eerste decennia van de 17de eeuw, vooral Italiaanse, Portugese en Franse faience en kraakporselein, pas in deze fase is weggegooid. De objecten hebben een lange omlooptijd gehad als erfstuk of als tweedehands handelswaar. Vermoedelijk hadden de oude stukken een vrij lage status en waren zij daardoor vooral in bezit van de middenklasse en lagere klasse.
Ook voor deze fase is een vergelijking met andere steden van belang, om te kunnen onderzoeken of en, zo ja, hoe de materiële cultuur afwijkt en in hoeverre dit samenhangt met de economische ontwikkeling van de stad. In hoeverre komt de hoeveelheid contemporaine importkeramiek in deze steden bijvoorbeeld overeen met dat in Enkhuizen? Geldt ook voor deze steden dat veel importstukken pas ‘op hoge leeftijd’ zijn weggegooid of is dit kenmerkend voor een stad dat een sterk economisch verval doormaakt?

Geconcludeerd kan worden dat de economische ontwikkeling van Enkhuizen en de ontwikkeling binnen de importkeramiek grotendeels parallel loopt. Ongeveer tegelijk met het begin van de snelle economische groei verscheen de eerste importkeramiek in de stad en de piek in beide ontwikkeling valt in dezelfde periode. Het economisch verval valt samen met een afname in vooral de diversiteit in importkeramiek. Zoals hierboven al is gesteld, moet de toename of afname van importkeramiek echter niet worden gezien als logisch gevolg van de toename of afname van handelscontacten. Deze wisselwerking is meer gecompliceerd en hangt vermoedelijk vooral samen met de aan- of afwezigheid van vraag naar bepaalde soorten keramiek. De aanwezigheid van handelscontacten schiep wel de mogelijkheid tot het importeren van (grote hoeveelheden) keramiek, maar de vraag naar de keramiek was de daadwerkelijke aanleiding hiervoor.

7 Slot

In dit onderzoek stonden twee aspecten uit de geschiedenis van Enkhuizen centraal, namelijk de topografische ontwikkeling en ontwikkeling binnen de importkeramiek. Onderzocht is hoe de ontwikkeling binnen beide aspecten zich verhoudt tot de economisch/demografische ontwikkeling van de stad.
Voor het bestuderen van het bezit van importkeramiek is uitsluitend gebruik gemaakt van archeologische bronnen, terwijl voor de topografische ontwikkeling eveneens historische bronnen zijn aangewend. De bijdrage van de archeologische gegevens is voor dit aspect nog enigszins beperkt. Tot ruwweg 1400 vormen zij weliswaar nagenoeg de enige informatiebron voor de reconstructie van het uiterlijk van de dorpen en later de stad Enkhuizen, maar voor de periode hierna winnen de historische bronnen het als belangrijkste bron. Dit is deels te wijten aan het feit dat nog relatief weinig opgravingen zijn uitgevoerd in de stad.
De reeds uitgevoerde opgravingen hebben wel de potentie van archeologisch onderzoek als bron voor de topografische ontwikkeling van Enkhuizen tussen 1400 en 1800 getoond. Hoewel bijvoorbeeld voor de periode ná 1560 stadsplattegronden beschikbaar zijn, blijft toch veel onduidelijk over de stedelijke ontwikkeling van de Haringstad van de 16de tot en met de 18de eeuw. Een voorbeeld is de ontwikkeling in de middeleeuwse stadskern en het gebied van de stadsuitbreiding tussen circa 1580 en 1630. Voor deze periode zijn geen kaarten beschikbaar, waardoor slechts bekend is hoe de stad er aan het begin en einde van dit tijdvak uitzag. Over hoe de stad zich in de tussenliggende periode ontwikkelde, de periode waarin de stad nota bene haar bloeiperiode kende, is nauwelijks iets bekend. De resultaten uit een aantal opgravingen hebben getoond dat deze hiaat in kennis deels kan worden opgevuld door middel van archeologisch onderzoek. Zo was het bijvoorbeeld mogelijk om vrij nauwkeurig vast te stellen wanneer een woonwijk of lijnbaan is gebouwd (zie analyse topografische ontwikkeling).

De topografische ontwikkeling en ontwikkeling binnen de importkeramiek zijn los van elkaar bestudeerd en tot nu toe alleen gekoppeld aan de economisch/demografische ontwikkeling. Dit betekent echter niet dat eerst genoemde aspecten niets met elkaar van doen hebben. De beide ontwikkelingen zijn namelijk een uiting van een mentale verandering die zich als gevolg van de economisch/demografische ontwikkeling voordeed.

Enkhuizen was tot de 16de eeuw een bescheiden vissersstad in het uiterste oosten van West-Friesland. Qua economische ontwikkeling en bevolkingsaantal moest de stad het afleggen tegen buurstad Hoorn, dat in deze tijd als centrum van oostelijk West-Friesland kan worden beschouwd en waar altijd een zekere mate van rivaliteit mee bestond. De meeste inwoners hielden zich bezig met visserij of aanverwante activiteiten. Sommigen voeren met vrachtschepen naar Frankrijk om zout te halen voor het Maasgebied of naar het Oostzeegebied om graan te vervoeren naar Amsterdam. De archeologische en historische bronnen geven een beeld van een eenvoudige stad, waar handwerkende mensen op een sobere manier woonden en werkten. Met de belangrijkste steden in Noordwest-Europa uit deze periode, bijvoorbeeld Antwerpen, Brugge, Middelbrug en Amsterdam, kon de vissersstad zich bij lange na niet meten. Hier geen handelsschepen uit het Mediterrane gebied, kooplieden uit alle delen van Europa of specerijen en zijde uit het Verre Oosten op de markt, maar een stad met simpele houten gebouwen, een constante vislucht en veel rook door de ontelbare visrokerijtjes.

In de 16de eeuw nam de haringvisserij op de Noordzee zijn aanvang in Enkhuizen. Aanvankelijk zal deze nieuwe activiteit weinig gevolgen hebben gehad voor het leven in de stad: visserij was immers al de belangrijkste bron van inkomsten. De Noordzeevisserij zette onbedoeld echter een kettingreactie in gang. De vraag naar zout voor de conservering van de

haring veroorzaakte het ontstaan van een zoutverwerkingsindustrie en uitgebreide zoutvaart. Om aan de beste kwaliteit zout te komen, moesten de Enkhuizer kooplieden en schippers letterlijk en figuurlijk hun grenzen verleggen. De vaart op het Iberisch Schiereiland nam zijn aanvang en verruimde de blik van Enkhuizen naar buiten.
De haringvisserij en export van de gezouten vissen werd 'booming business' in de Zuiderzeestad en veroorzaakte een buitengewoon snelle groei van Enkhuizen op zowel economisch als demografisch gebied. De groei was dermate snel dat Enkhuizen al rond het midden van de 16de eeuw eeuwige concurrent Hoorn op beide vlakken voorbij was gestreefd. In 1572 was Enkhuizen de eerste stad van de Nederlanden die overging naar de Prins en vormde vervolgens de haard van het verzet tegen de Spaanse overheersing in West-Friesland. De Prins van Oranje verbleef zelfs in de haringstad en kende zijn trouwe bondgenoot diverse voorrechten toe. Aan het einde van de 16de eeuw breidden de contacten van de stad zich bovendien uit over de hele wereld: schippers uit Enkhuizen voeren naar de Middellandse Zee, het Caribisch gebied, Afrika en Azië.

De grote voorspoed in de 16de eeuw zal de mentaliteit van de bevolking hebben veranderd. Zagen de inwoners van Enkhuizen hun stad voorheen als kleine, onbelangrijke vissersstad, nu beschouwde men hun woonplaats als een welvarende, onafhankelijke, moderne stad met internationale allure en een centrum van wereldhandel. Uiteraard moest het uiterlijk van de stad aan deze nieuwe status van wereldstad voldoen. De enorme omvang van de stadsuitbreiding aan het einde van de 16de eeuw moet waarschijnlijk in dit licht worden gezien: het stadsbestuur had het enigszins 'hoog in de bol' gekregen, waardoor met de uitbreiding de omvang van de stad bijna verdrievoudigde, achteraf gezien een veel te omvangrijke onderneming. Het moderne stelsel van wallen en bastions gaf Enkhuizen het uiterlijk van een onneembare vesting en scheidde de stad definitief van het omringende platteland. Tegelijkertijd werd flink gewerkt aan de verfraaiing van het stadsbeeld: de houten stad veranderde in een stenen stad met veel rijk gedecoreerde gevels en monumentale panden, straten werden verhard, bruggen in steen uitgevoerd, grachten overkluist om stank tegen te gaan en bomenlanen aangeplant.

De nieuwe, trotse mentaliteit en de snelle verandering van het uiterlijk van de stad zullen in Enkhuizen het ontstaan van een stedelijke cultuur hebben veroorzaakt. Men keek hierdoor niet alleen op een andere manier naar de stad en de buitenwereld, maar ook bijvoorbeeld omgangsvormen en normen en waarden veranderden. Het etaleren van de eigen persoon kwam hierbij vermoedelijk meer op de voorgrond. De ontwikkeling van deze nieuwe cultuur vond waarschijnlijk haar oorsprong bij de elite en werd vervolgens door lagere klassen overgenomen. De stedelijke cultuur zal met name zichtbaar zijn geweest in de spullen die men bezat, uiteraard voor ieder huishouden binnen het eigen budget: luxe kleding en sieraden volgens de laatste mode, boeken van auteurs met de nieuwste ideeën en schilderijen van de meest vooruitstrevende kunstenaars. Ook objecten uit het buitenland, bijvoorbeeld schelpen en exotische houtsoorten, speelden waarschijnlijk een belangrijke rol. De spullen hadden een exotisch tintje en de eigenaar kon op deze manier zijn wereldwijsheid tonen. Niet voor niets waren rariteitenkabinetten in deze periode bijzonder populair: men wilde de wereld binnen handbereik hebben. Ook de vele stukken importkeramiek die de inwoners van Enkhuizen rond 1600 in bezit hadden, kunnen als uiting van deze stedelijke cultuur worden beschouwd. De objecten waren exotisch, decoratief, modieus en relatief goedkoop, waardoor veel huishoudens zich wel een paar borden of kommen uit bijvoorbeeld Italië, Portugal of Spanje konden veroorloven.
In de eerste helft van de 17de eeuw vond een omslag in mode plaats, waardoor het porselein aan populariteit won en het bont versierde Mediterrane aardewerk op de achtergrond verdween. Het porselein was zeker tot het einde van de 17de eeuw niet voor iedereen toegankelijk: vooral de elite kon het zich veroorloven om haar rijkdom en gevoel voor

mode te tonen met de dure keramiek. Bij de minder welvarende huishoudens bleven de ‘ouderwetse’ objecten uit het gebied rond de Middellandse Zee soms nog decennia lang ter decoratie op de kast en schouw staan.

Op het moment dat veel exotische keramiek uit de periode rond 1600 werd weggegooid, soms meer dan een eeuw nadat het naar Enkhuizen was vervoerd, was de economische voorspoed van de stad voorbij. Voor de inwoners van Enkhuizen zal dit aanvankelijk niet zo duidelijk zijn geweest als voor de hedendaagse onderzoeker. Hoewel al eerder sprake was van leegstand en gebrekkig onderhoud aan panden, bleef het uiterlijk van de stad tot het einde van de 17de eeuw namelijk vrijwel ongewijzigd. Het ging weliswaar minder met de visserij en handel, maar lange tijd zal men de verwachting hebben gehad dat een nieuwe bloeiperiode voor de deur stond.
Aan het einde van de 17de eeuw werden de gevolgen van de economische neergang steeds meer zichtbaar in het uiterlijk van de stad en werd duidelijk dat een nieuwe bloei niet ging komen. Steeds meer schepen verdwenen uit de havens, panden en industrieën werden in hoog tempo gesloopt en op de lege percelen ontstonden akkers, moestuinen en boomgaarden. Ook deze snelle verandering zal, net als de snelle groeiperiode, een zekere uitwerking hebben gehad op de mentaliteit van de resterende inwoners van de stad. Het gevoel van trots en superioriteit maakte plaats voor een mentaliteit waarbij bescheidenheid en ingetogenheid de boventoon voerden. Enkhuizen was niet langer een moderne wereldstad, maar steeds meer een levenloos, arm provinciestadje met een veel te grote jas. Veel mensen hadden weinig te besteden en ook de nog aanwezige elite zal gezien de alom heersende armoede een bescheiden levensstijl hebben aangehangen. Uiterlijk vertoon paste niet in dit nieuwe tijdperk. Het lijkt dan ook geen toeval dat juist in deze periode, omstreeks 1700, veel stukken aardewerk uit de eerste helft van de 17de eeuw uit bijvoorbeeld Italië, Portugal of Frankrijk zijn weggegooid: in vrijwel ieder vondstcomplex uit deze periode bevindt zich oude importkeramiek. De objecten stonden nog immer als sierstuk op de kast of schouw en waren op deze manier lange tijd behoed voor breken. Of de exotische borden, kommen en vazen rond 1700 op ‘natuurlijke’ wijze aan hun einde zijn gekomen, zullen we nooit met zekerheid weten. Het is niet ondenkbaar dat de sierlijke stukken de inwoners van Enkhuizen steeds meer tegen begonnen te staan en zij de objecten simpelweg hebben weggegooid. Afgedankt, als ongepaste opsmuk uit een tijd van welvaart, voorspoed en onbeperkte mogelijkheden.

8 Literatuur

Aa, A.J., van der, 1843: *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden deel 4,* Gorinchem.

Allan, J., 1983: Some post-medieval documentary evidence for the trade in ceramics, in P. Davey, R. Hodges (eds.), *Ceramics and trade. The productions and distribution of later medieval pottery in north-west Europe. Papers derived from the proceedings of the Medieval Pottery Research Group's annual conference at Hull 1980*, Sheffield.

Allan, J., 1994: Imported pottery in South-West England, in *Medieval Ceramics* 18, 45-50.

Anoniem, 1983: Archeologie, in *Steevast* 1983, 25.

Anoniem, 1987: Jaarverslag van de Archeologische Werkgroep (Oud) Enkhuizen 1986, in *Steevast* 1987, 45-48.

Antunes, C., 2008: The commercial relationship between Amsterdam and the Portuguese Salt-Exporting Ports Aveiro and Setubal, 1580-1715, in *Journal of Early Modern History* 12, 25-53.

Appadurai, A., 1986: Introduction. Commodities and the politics of value, in A. Appadurai, *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge.

Baart, J. 2007: Een Portugese fruitschaal, in C. Schrickx, T. van de Walle-van der Woude, *Hoogtepunten uit Hoornse bodem*, 121-124.

Baart, J.M., 2008: *Italiaanse grotesken en crabben in Haarlem. Het atelier van Willem Jansz. Verstraeten,* Haarlem.

Bakker, P., J.W. Loots, 1984: Aktiviteiten van de Archeologische Werkgroep, in *Steevast* 1984, 38-41.

Bakker, P. 1983: Van geschutstoren tot klokketoren, in *Steevast* 1983, 4-9.

Bakker, P., J.W. Loots, 1986: Jaarverslag 1985 van de Archeologische Werkgroep (oud) Enkhuizen, in *Steevast* 1986, 49-56.

Bakker, P.P., 1990: Portret van Enkhuizen anno 1614, in *Steevast* 1990, 16-25.

Bakker, P., K. Koeman, 1991: Verslag van de Archeologische Werkgroep 1990-1991, in *Steevast* 1991, 52-54.

Bakker, P., K. Koeman, 1992: Verslag Archeologische Werkgroep, in *Steevast* 1992, 79-80.

Bakker, P.P., J.W. Loots, 1994: Jaarverslag Archeologische werkgroep Enkhuizen 1993, in *Steevast* 1994, 66-70.

Bakker, P.P., K. Koeman, 1995: De Eucheriuskapel, in *Steevast* 1995, 35-37.

Bartels, M.H., 1995: Een Spaanse zon in Zeeland. Bijzondere Spaanse ceramiek uit een Middelburgse beerput van omstreeks 1500, in *Vormen uit vuur* 154, nr. 1, 14-22.

Bartels, M., 1999: *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle.

Bartels, M.H., 2003a: A cerâmica portguesa nos Países baixos (1525-1650): uma análise sócio-ecónomica baseda nos achados arqueológicos, in *Património estudos* 5, 70-82.

Bartels, M.H., 2003b: Twee kleine martavanen en andere 18de-eeuwse Chinese keramiek uit de Bruynsteeg te Deventer, in *Overijssels Erfgoed. Archeologische en bouwhistorische kroniek* 2003, 73-78.

Bartels, M.H., 2010: Naar een nieuw archeologisch beleid en onderzoek, in *Steevast* 2010, 13-20.

Bauche, U., 1996: *Lissabon-Hamburg. Fayenceimport für den norden*, Hamburg (tentoonstellingscatalogus Museum für kunst und gewerbe Hamburg 1996).

Beek, B.L., van, W.H. Metz, O.R. Ortiz Troncoso, 1999: Zonder zout kunnen zij niet leven. Zoutvaart op Venezuela in de Gouden Eeuw, in *Spiegel Historiael* jaargang 34, nummer 5, 208-213.

Beek, B.L., van, 2002: Zout uit het Caribisch gebied. Archeologische verkenningen nabij het fort Araya en op het eiland La Tortuga Venezuela, in M.H. Bartels, E.H.P. Cordfunke, H. Sarfatij (red.) *Hollanders uit en thuis. Archeologie, geschiedenis en bouwhistorie gedurende de VOC-tijd in de Oost, de West en thuis. Cultuurhistorie van de Nederlandse expansie*, 71-84.

Benthem, A., van, 2008: *Enkhuizen, Vijzelstraat 51*, Amersfoort (ADC Rapport 1501).

Berendsen, H.J.A., 2004: *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie*, Assen.

Berg, G.T.C., van den, J.P.L. Vaars, 2004: *Archeologische opgravingen aan de Paktuinen te Enkhuizen*, Zaandijk (Hollandia reeks 51).

Berg, G., van den, 2006: *Archeologische opgraving Enkhuizen 'De Baan' 2004*, Zaandijk (Hollandia reeks 61).

Berkel, G., van, K. Samplonius, 2007: *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie*, Utrecht.

Berti, F., 1986: *The Montelupo Ceramics*, Montelupo.

Besteman, J.C., A.J. Guiran, 1986: De middeleeuwse bewoningsgeschiedenis van Noord-Holland boven het IJ en de ontginning van de veengebieden. Opgravingen in Assendelft in perspectief, in M.C. van Trierum, H.E. Henkes, *Rotterdam Papers V. Landschap en bewoning rond de mondingen van Rijn, Maas en Schelde*, Rotterdam.

Besteman, J.C., 1990: North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?, in J.C. Besteman/J.M. Bos/H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht.

Bicker Caarten, A. 1990: *Middeleeuwse watermolens in Hollands polderland, 1407/'08-rondom 1500*, Wormerveer.

Bitter, P. (red.), 2004: *De verborgen stad. Archeologisch onderzoek naar 750 jaar wonen in Alkmaar*, Amsterdam.

Bitter, P., 2008: Wealth and waste. Aspects of a luxurious lifestyle in Alkmaar, in M. Gläser (red.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, VI: Luxus und Lifestyle*, Lübeck, 151-168.

Bitter, P., 2009: Voor het gemak. Beerputten en afvalverwerking in Alkmaar, in *Westerheem* jaargang 58 (april), 56-71.

Blake, H., 1980: Technology, supply or demand, in *Medieval Ceramics* 4, 3-12.

Blockmans, W., P. Hoppenbrouwers, 2004: *Eeuwen des onderscheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa*, Amsterdam.

Bochove, C., van, 2004: De Hollandse haringvisserij tijdens de vroegmoderne tijd, in *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1, nummer 1, 3-27.

Bochove, C., van, 2009: The 'Golden Mountain'. An economic analysis of Holland's early modern herring fisheries, in L. Sicking, D. Abreu-Ferreira (eds.), *Beyond the catch. Fisheries of the North Atlantic, the North Sea and the Baltic, 900-1850*, 209-244.

Boer, W.H., de, 1988: *Sint Gommer en Sint Pancras. Klooster, kerk en klerus in Enkhuizen*, Enkhuizen.

Boer, P.C., de, 2006: *Bodemvondsten uit de Boerenhoek Enkhuizen, opgraving "De Baan" (fase 2)*, Amersfoort (ADC ArcheoProjecten Rapport 452).

Boerefijn, W., 2005: De totstandkoming van de stedelijke vorm, in R. Rutte, H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, 123-142.

Boon, P., 1991: Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-113.

Bos, J.M., 1990: The bog area of North Holland after AD 1000. Crises and opportunities, in J.C. Besteman/J.M. Bos/H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht.

Brandt, G., 1666: *Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen, vervaetende haere herkomste en voortgangh. Mitsgaders verscheide gedenkwaerdige geschiedenissen, aldaer voorgevallen*, Enkhuizen.

Bremer, J.T., P.J. de Vries, 1984: *Enkhuizen in kaart. Vier eeuwen stadsplattegronden. Catalogus van de tentoonstelling "Enkhuizen in kaart", in het Stedelijk Waagmuseum te Enkhuizen van 1 juni 1984 tot 1 oktober 1984*, Alphen aan de Rijn (Maelson-reeks 2).

Brouwer, D., S. Centen, G. Brandt, 1938: *Tweede vervolg van de historie van Enkhuizen, in aansluiting op de "Historie van Enkhuizen" van G. Brandt, uitgave 1666, en het Vervolg door S. Centen, uitgave 1747, aanvangende 1679*, Enkhuizen.

Bruijn, A., H.L. Janssen, E. Hoffman-Klerkx, 1992: *Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*, Zwolle.

Bruin, J., de, 1997: Over Gommerkarspel en een koekoeksjong genaamd Enkhuizen, in *Steevast* 1997, 4-19.

Brulez, W., 1955: De zoutaanvoer in de Nederlanden in de 16de eeuw, in *Tijdschrift voor geschiedenis* 68, 181-192.

Buisman, J., 1996a: *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. Deel 1: Tot 1300*, Franeker.

Buisman, J., 1996b: *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. Deel 2: 1300-1450*, Franeker.

Calado, R.S., J.M. Baart, 1987: *Portuguesa faiança/Portugese faience 1600-1660*, Amsterdam/Lissabon.

Carmiggelt, A., 1991: *Een beeld van een vondst. Haagse archeologische vondsten in particulier bezit*, VOM 1991-4, Den Haag.

Carmiggelt, A., 1993: MAE, wat doen we ermee? Voorlopig verslag van de analyse van aardewerk uit laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen in Nederland en België (1350-1800), in H. Clevis, J. Thijssen (eds.), *Assembled Articles 1. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Nijmegen 2 and 3 September 1993*, Nijmegen.

Centen, S., 1747: *Vervolg der Historie van de vermaarde zee- en koop-stad Enkhuizen, behelzende verscheide gedenkwaardige geschiedenissen, die zo in als omtrent dezelve, en door geheel Westvriesland en het Noorderquartier gebeurt zyn*, Hoorn.

Claeys, J., N.L. Jaspers, S. Ostkamp (red.), 2010: *Vier eeuwen leven en sterven aan de Dokkershaven. Een archeologische opgraving van een postmiddeleeuwse stadswijk in het Scheldekwartier in Vlissingen*, Amersfoort (ADC Monografie 9).

Clevis, H., J. Thijssen, 1989: Kessel, huisvuil uit een kasteel, in *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de Ceramiek* 136.

Clevis, H., 2005: *Havezate Werkeren. De heren van Werkeren en hun kasteel*, Zwolle.

Clevis, H., H. van Gangelen (red.), 2009: *Werra keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken. Studies aangeboden aan Jan Thijssen*, Zwolle.

Cox, J.C.M., 2006: Stedelijke trots en stadsrechtvieringen, in *Holland* 2006/2, 63-75.

Clark, P., 2009: *European cities and towns 400-2000*, Oxford.

Dam, P.J.E.M., van, 2009: Fish for feast and fast. Fish consumption in the Netherlands in the late Middle Ages, in L. Sicking, D. Abreu-Ferreira (eds.), *Beyond the catch. Fisheries of the North Atlantic, the North Sea and the Baltic, 900-1850*, 309-336.

Davey, P., R. Hodges (eds.) 1983a: *Ceramics and trade. The productions and distribution of later medieval pottery in north-west Europe. Papers derived from the proceedings of the Medieval Pottery Research Group's annual conference at Hull 1980*, Sheffield.

Davey, P., R. Hodges 1983b: Ceramics and trade. A critique of the archaeological evidence, in P. Davey, R. Hodges (eds.), *Ceramics and trade. The productions and distribution of later medieval pottery in north-west Europe. Papers derived from the proceedings of the Medieval Pottery Research Group's annual conference at Hull 1980*, Sheffield.

Dijk, J., van, B. Beerenhout, C.P. Schrickx, A.L. de Sitter-Homans, 2006: *Het onderzoek op het terrein van de voormalige Winston bioscoop te Hoorn. Het ecologisch materiaal van de campagne 2004*, Hoorn.

Dijkstra, M., S. Ostkamp, 2006: Vondsten uit een beerput van huis Rosendaal te Lisse (ca. 1590-1630), in H. Clevis, S. Ostkamp, *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Zwolle 9 en 10 okt 2003, Zwolle*, 139-184.

Dillen, J.G., van, 1940: Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling, in *Economisch-historisch Jaarboek. Bijdragen tot de economische geschiedenis van Nederland* 21, 167-189.

Dingeman Korf, D., 1981: *Nederlandse majolica*, Haarlem.

Duijn, D.M., 2010a: *Het vondstmateriaal van de opgraving op het terrein van de banketfabriek in Enkhuizen* (ongepubliceerd materiaalpracticum Universiteit van Amsterdam).

Duijn, D.M., 2010b: Een huwelijk aan diggelen. De beerput van dokter Zacheus de Jager, in *Steevast* 2010, 21-32.

Duijn, D.M., M.H. Bartels, 2010: Dijken en doelen. Een archeologisch, historisch en cartografisch bureauonderzoek naar het plangebied 'De Vijzeltuin', Enkhuizen, Hoorn.

Dunning, G.C., 1968: The trade in medieval pottery around the North Sea, in J.G.N. Renaud (ed.), *Rotterdam Papers. A contribution to medieval archaeology : teksten van lezingen, gehouden tijdems het Symposium voor 'Middeleeuwse archeologie in oude binnensteden' te Rotterdam, Schiedam en Delft van 21 t/m 24 maart 1966, Rotterdam (Rotterdam Papers 1)*, 35-55.

Egmond, F., 2005: *Het Visboek. De wereld volgens Adriaen Coenen 1514-1587*, Zutphen.

Engen, H., van, 2005: Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording, in R. Rutte, H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, 63-86.

Frothingham, A.W., 1951: *Lustreware of Spain*, New York.

Fruin, R., 1866: *Informacie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant en Vrieslant, om daerna te reguleren de nyeuwe schiltaele, gedaen in den jaere MDXIV*, Leiden.

Fruin, R., 1876: *Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest onder de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere MCCCCXCIIII*, Leiden.

Gangelen, H. van, P. Kersloot, S. Venhuis, 1997: *Hoorn des overvloeds. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca.1580-ca.1650)*, Hoorn.

Gaimster, D., R. Hildyard, 1997: *German Stoneware, 1200-1900. Archaeology and cultural history. Containing a guide to the collections of the British Museum, Victoria & Albert Museum and Museum of London*, Londen.

Gaimster, D., 2006: *The historical archaeology of pottery supply and demand in the Lower Rhineland, AD 1400-1800. An archaeological study of ceramic production, distribution and use in the city of Duisburg and its hinterland*, Oxford (BAR international series 1518, Studies in contemporary and historical archaeology 1).

Geel, B. van, D.P. Hallewas, J.P. Pals, 1983: A late Holocene deposit under the Westfriese Zeedijk near Enkhuizen (Prov. of Noord-Holland, The Netherlands). Palaeoecological and archaeological aspects, in *Review of palaeobotany and palynology* 38 (1982/83), 269-335.

Gelder, M., van, 2009: *Trading places. The Netherlandish merchants in early modern Venice*, Leiden.

Gijsbers, W., 1999: *Kapitale ossen. De internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa (1300-1750)*, Hilversum.

Gillot, R., 1992: Op grote voet werd niet geleefd. Een (kinder?)schoen uit de 14de eeuw, gevonden aan de Vissersdijk te Enkhuizen, in *Steevast* 1992, 49-54.

Gottschalk, M.K.E., 1971: *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland. Deel 1: de periode tot 1400*, Assen.

Graaf, R.P., de, 1996: *Oorlog om Holland 1000-1375*, Hilversum (Middeleeuwse studies en bronnen 48).

Groeneweg, G., 1987: *Schatten uit de Schelde. Gebruiks- en siervoorwerpen uit de verdronken plaatsen in de Oosterschelde*, Bergen op Zoom.

Groeneweg, G., 1992: *Bergen op Zooms aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiksaardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom*, Waalre.

Heeringa, K., J.G. Nanninga, 1910: *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*, Den Haag (Rijks geschiedkundige publicatiën 9 en 10).

Henderikx, P., 2005: Graaf en stad in Holland en Zeeland in de twaalfde en vroeg dertiende eeuw, in R. Rutte, H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, 47-62.

Hoof, E., van den, 1667: *Handtvesten, privilegien, willekeuren ende ordonnantien der stadt Enchuysen. Daar noch bij gevoeght zijn de handtvesten en privilegien der steden Alckmaer, Hoorn en Medenblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechterlandtsche voorrechten*, Enkhuizen.

Hoppenbrouwers, P.C.M., 2002: Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie ca. 975 - ca. 1570, in E. Beukers, T. de Nijs (red.), *Geschiedenis van Holland tot 1572* (deel 1), 103-148.

Hurst, JG., D.S. Neal, H.J.E. van Beuningen, 1986: *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650*, Rotterdam (Rotterdam Papers 6).

Jacobs, E., 2011: *Locatie 'Fruittuinen', gemeente Enkhuizen. Een archeologisch onderzoek naar een postmiddeleeuwse haven*, Amsterdam (STAR 291).

Jahnke, C., 2009: The medieval herring fishery in the Western Baltic, in L. Sicking, D. Abreu-Ferreira (eds.), *Beyond the catch. Fisheries of the North Atlantic, the North Sea and the Baltic, 900-1850*, 157-188.

Janse, A., 1993: *Grenzen aan de Macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400*, Den Haag (Hollandse historische reeks 19).

Janse, A., 2002: Een in zichzelf verdeeld rijk. Politiek en bestuur van de tiende tot het begin van de vijftiende eeuw, in E. Beukers, T. de Nijs (red.), *Geschiedenis van Holland tot 1572* (deel 1), 69-102.

Jaspers, N.L., S. Ostkamp, 2006: Het aardewerk uit de opgraving, in P.C. de Boer, *Bodemvondsten uit de Boerenhoek Enkhuizen, opgraving 'De Baan' (fase 2)*, Amersfoort, 21-35.

Jaspers, N.L., 2007a: *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA.

Jaspers, N.L., 2007b: Met de Franse slag. Franse compendiariofaïence uit Nederlandse bodem (ca. 1600-1660), in *Vormen uit vuur* 199 (2007/4), 2-16.

Jaspers, N.L., 2007c: Bont en blauw van de straet, in C. Schrickx, T. van de Walle-van der Woude, *Hoogtepunten uit Hoornse bodem*, 102-107.

Jaspers, N.L., 2009: Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse faience uit Nederlandse bodem (1550-1700), in *Vormen uit vuur* 204 (2009/1), 2-31.

Jelgersma, B.W., 1979: Het verdronken oude Enkhuizen. De ligging en de weg ernaar toe, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 46, 7-23.

Kam, R., de, 2006: *Nijevelt. Een verdwenen kasteel in Leidsche Rijn*, Utrecht (Utrechtse stadsgeschiedenissen 4).

Kaneda, A., 2003: *Japanese porcelain in a Dutch archaeological context. An archaeological study of Hizen porcelain from the cesspits of Amsterdam, Alkmaar, Delft and 's-Hertogenbosch* . Masterscriptie UvA.

Keppel, J., 2001: Het Boschplein. Over monniken, weeskinderen en stadsbestuurders, in *Steevast* 2001, 34-45.

Killock, D., F. Meddens, P. Armitage, G. Egan, D. Gaimster, C. Jarrett, L. Keys, C. Phillpotts, K. Sabel, R. Tyson, H. Willmott, 2005: Pottery as plunder. A 17th-century maritime site in Limehouse, London, in *Post-Medieval Archaeology* 39 (nr 1), 1-91.

Kleij, P., 2007: *Archeologie van het platteland. Zeventiende- en achttiende-eeuwse vondsten van de Buurtweg te Akersloot*, Zwolle.

Klooster, W., 1998: *Illicit riches. Dutch trade in the Caribbean, 1648-1795*, Leiden (Caribbean series 18).

Koeman, K., J.W. Loots, P. Bakker, 1999: *Het bouwhistorisch onderzoek van Breedstraat 51*, in Steevast 1999.

Koeman, K., 2002: *Van Morshandel tot Puinhandel. Spiegel van Enkhuizen in de VOC tijd*, Enkhuizen.

Koeman, K., 2006: *1572. Een opstand in Enkhuizen*, Enkhuizen (Maelsonreeks 16).

Kopytoff, I., 1986: The cultural biography of things. Commoditization as process, in A. Appadurai, *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge.

Lesger, C.M., 1990: *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensysteem tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd*, Hilversum.

Lesger, C., 2001: *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-ca. 1630*, Hilversum (Amsterdamse historische reeks, Grote serie 27).

Linden, B., van der, T.A. Spitzers (red.), 2008: *Opgraving Breedstraat 52 te Enkhuizen*, Doetinchem.

Loots, J.W., 1985: De Archeologische Werkgroep in 1984, in *Steevast* 1985, 36-46.

Loots, J.W., 1994a: Jaarverslag archeologische werkgroep Enkhuizen 1993. De opgraving van de Pieter Groestoren aan het Waaigat, in *Mededelingenblad van de AWN afd. Noord-Holland Noord* 19 (jaargang 8), 14-17.

Loots, J.W., 1994b: Enkhuizen, centrum, in J.-K. A. Hagers, *Archeologische kroniek van Holland over 1993, I Noord-Holland*, 398.

Loots, J.W., 1985: De Archeologische Werkgroep in 1984, in *Steevast* 1985, 36-47.

Loots, J.W., 1995: Middeleeuwse insignes, in *Steevast* 1995, 62-64.

Loots, J.W., B. Ruiter, 1992: De Stadsgevangenis verbouwd, in *Steevast* 1992, 54-63.

Lucassen, J., 2002: Holland, een open gewest. Immigratie en bevolkingsontwikkeling, in E. Beukers, T. de Nijs (red.), 2002b, *Geschiedenis van Holland, 1572 tot 1795* (deel 2), 181-216.

Mars, A., 1987: *Luister van luster. Spaans-Islamitische lusteraardewerkvondsten uit Vlaamse en Nederlandse bodem (14-17de eeuw). Een overzicht van de stand van zaken*, Amsterdam.

Martens, A., 2011: *Porzellan, Fayence, Majolika. Konsum chinesischer, mediterraner und niederländischer Keramik in den Hansestädten Hamburg und Lüneburg im 16./17. Jh*., Kiel.

McCarthy, M.R., C.M. Brooks, 1988: *Medieval Pottery in Britain AD 900-1600*, Leicester.

Messchaert-Heering, S., 1985: Douwe Brouwer,1865-1945, in *Steevast* 1985, 8-13.

Messchaert-Heering, S., 2010: *Onder één dak. Wonen en werken in boerenhuizen en boerderijen te Enkhuizen*, Enkhuizen.

Mieris, F., van, 1753: *Groot Charterboek der Graven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland, beginnende met de eerste en eindigende met Jacoba van Beyeren* (4 delen), Leiden.

Ostkamp, S., P. Bitter, R. Roedema, R. van Wilgen, 1998: *Afval van gorters, brouwers en een hospitaal. Archeologisch onderzoek aan het Wortelsteegplein*, Alkmaar.

Ostkamp, S., R. Roedema, R. van Wilgen, 2001: *Gebruikt en gebroken*, Alkmaar.

Ostkamp, S., 2003: De introductie van porselein in de Nederlanden, in *Vormen uit vuur* 180/181, 14-29.

Ostkamp, S., 2004: Tortelduiven en vlammende harten. Huwelijkssymbolen op zilver en aardewerk uit Alkmaar tussen 1575-1675, in P. Bitter, *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Amsterdam.

Ostkamp, S. I. Unger, 2007: De 'sprekende monnik' uit Culemborg. Een reformatorische beker van Floris van Pallandt, in S. Ostkamp (red.) *Steengoed onderzocht. Contextueel onderzoek naar Rijnlands steengoed* (Vormen uit Vuur 198), 26-41.

Ostkamp, S., 2009: Exportkeramiek uit Zhangzhou. Het zogenoemde 'Swatow' en andersoortige producten, in *Vormen uit Vuur* 2009/3-4, 17-37.

Ostkamp. S., S. Venhuis, 2009: 'tot soulagemente van de schamele gemeente'. Het Werra-aardewerk uit de werkplaats van Dierck Claesz Spiegel in Enkhuizen opnieuw bekeken (1602-1613), in H. Clevis, H. van Gangelen, *Werra keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken. Studies aangeboden aan Jan Thijssen*, Zwolle, 11-76.

Ostkamp, S., 2011: Krekels, kikkers en een lang en voorspoed leven. De boeddhistisch-taoïstische belevingswereld in de huiskamer van de vroegmoderne Republiek, *Vormen uit vuur* 212/213 (2011/1), 2-31.

Pais, A.N., J.P. Monteiro, 2003: *Portugese faience in the Carmona e Costa Foundation*, Lissabon.

Pieters, M., F. Verhaeghe, G. Gevaert, 2006: *Visserij, handel en piraterij. Vissers en vissersnederzettingen in en rond de Noordzee in de Middeleeuwen en later. Bijdragen van het colloquium in Oostende-Raversijde, Provinciaal Museum Walraversijde, België, 21-23 November 2003*, Brussel.

Pijl-Ketel, C.L., van der (ed.), 1982: *The ceramic load of the 'Witte Leeuw' (1613)*, Amsterdam.

Ray, A., 2000: *Spanish pottery. With a catalogue of the collection in the Victoria and Albert Museum*, Londen.

Reenen, P., van, V. Jensen, 1995: Jydepotten en hun export naar Nederland. In*: Westerheem* 44-1, 1-16.

Regteren Altena, J.F., van, 1979: Polder Het Grootslag, in P.J. Woltering *Archeologische kroniek van Noord-Holland over 1978*, 269-271. Holland 11.

Renes, H., 2005: De stad in het landschap, in R. Rutte, H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, 15-46.

Rinaldi, M., 1989: *Kraak Porcelain. A moment in the history of trade*, Londen.

Roessingh, W., E. Lohof (red.), 2011: *Bronstijdboeren op de kwelders. Archeologisch onderzoek in Enkhuizen-Kadijken*, Amersfoort (ADC Monografie 11).

Rutte, R., 2002: *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12de-13de eeuw)*, Zutpen.

Sarfatij, H., 1990: *Verborgen steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam.

Schegget, H., ter, J.F. van Regteren Altena, 1979: Hoogkarspel 2, in P.J. Woltering *Archeologische kroniek van Noord-Holland over 1978*, 263-264. Holland 11

Schilstra, J.J., 1982: *In de ban van de dijk. De Westfriese Omringdijk*, Hoorn.

Schmal, H., 2000: Een landschap vol steden, in S. Barends (red.), *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*, 142-161.

Schofield, J., A. Vince, 2003: *Medieval towns. The archaeology of British towns in their European setting*, Londen.

Scholten, F., 1993: *Dutch majolica en delftware (1550-1700) from the Edwin van Drecht collection*, Amsterdam.

Schrickx, C.P., 2003: *Laat-Middeleeuwse ceramiek uit een woonterp te Hoorn*, Hoorn (ongepubliceerd materiaalpracticum UvA).

Schrickx, C.P., 2005: *Steden in een veenontginningslandschap, De ruimtelijke en stedebouwkundige ontwikkeling van Enkhuizen, Hoorn, Edam, Monnickendam en Amsterdam vanaf de 13e tot en met de 16e eeuw*. Doctoraalscriptie UvA.

Schrickx, C.P., T.Y. van de Walle-van der Woude, 2006: *Het onderzoek op het terrein van de voormalige Winston bioscoop te Hoorn (campagne 2004). De opgraving op de percelen Grote Noord 4 en 6*, Hoorn (Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn 3).

Schrickx, C.P., 2007: *Westerdijk en Westerpoort*, Hoorn (Hoorn onder ons 3).

Schrickx, C.P., 2008a: *Bewoningssporen vanaf de 12de eeuw aan de Dorpsstraat van Zwaag (gemeente Hoorn). De opgraving op het perceel Dorpstraat 66*, Hoorn (Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn 5).

Schrickx, C.P., 2008b: *Het buitenklooster Bethlehem aan de Bangert in Blokker. Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse klooster Bethlehem (1475-1573) in het buitengebied van Hoorn. Deel 2 Het vondstmateriaal*, Hoorn (Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn 7).

Schrickx, C.P., 2009a: *Een 12de-eeuwse huisterp. Archeologisch onderzoek op het perceel Dorpsstraat 294 in Zwaag, Hoorn* (Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn 12).

Schrickx, C.P., 2009b: *Archeologisch onderzoek op het perceel Dorpsstraat 186 in Zwaag, Hoorn* (Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn 13).

Schrickx, C.P., 2010a: *Noorderboerenvaart 26. Archeologie en historie van een perceel aan de Noorderboerenvaart in Enkhuizen*, Hoorn (Westfriese Archeologische Rapporten 17).

Schrickx, C., 2010b: De vroegste geschiedenis van Zwaag, in J. Buchner, R. Lodde-Tolenaar, C. Schrickx, *De Hervormde kerk van Zwaag*, Zwaag (Bouwhistorische Reeks Hoorn 14).

Schrickx, C.P., 2010c: *Een kommerlijkste toestand en groot gevaar. Archeologie en historie van de Westfriese Omringdijk tussen Hoorn en Schellinkhout*, Hoorn (West-Friese Archeologische Rapporten 16).

Schrickx, C.P., 2011: Vijf eeuwen Vijzeltuin. Inventariserend archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeltuin in Enkhuizen, Hoorn (Westfriese Archeologische Rapporten 25).

Sicking, L., 2002: De integratie van Holland. Politiek en bestuur in de Bourgondisch-Habsburgse tijd, in E. Beukers, T. de Nijs (red.), *Geschiedenis van Holland tot 1572* (deel 1), 259-290.

Sicking, L., A.P. van Vliet, 2009: 'Our triumph of Holland'. War, violence and the herring fishery of the Low Countries, c. 1400-1650, in L. Sicking, D. Abreu-Ferreira (eds.), *Beyond the catch. Fisheries of the North Atlantic, the North Sea and the Baltic, 900-1850*, 337-364.

Sluiter, E., 1948: Dutch-Spanish Rivalry in the Caribbean Area, 1594-1609, in *The Hispanic American Historical Review* 28 (2), 165-196.

Smit, H.J., 1917: De registers van den biertol te Amsterdam, in *Bijdragen en mededelingen historisch genootschap* 38, 1-97.

Smit, H.J., 1928: *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, Den Haag.

Sonders, M., 2010: *Archeologische opgraving (AO) Torenstraat-Baansteeg te Enkhuizen, gemeente Enkhuizen*, Zaandijk.

Stenvert, R., 2010: Enkhuizen: Morphologie einer schrumpfenden vormodernen Stadt, in *Hausbau in Holland, Baugeschichte und Stadtentwicklung*, Jahrbuch für Hausforschung, Band 61, Arbeitskreis für Hausforschung, Marburg 2010, 215-240.

Taverne, E., 2005: Terug naar Dorestad. Op zoek naar vroege stedelijke stelsels in de noordelijke delta, in R. Rutte, H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, 171-186.

Tielhof, M., van, 2002: Een open economie, in voor- en tegenspoed. De economische ontwikkeling van Holland, in E. Beukers, T. de Nijs (red.), 2002b, *Geschiedenis van Holland, 1572 tot 1795* (deel 2), 135-180.

Tilmans, K., 2003: *De Divisiekroniek van 1517. Uitgave van het Bourgondisch-Habsburgse deel* (divisie 29-32), Amsterdam.

Timmermans, F., S.M. Koeman, 2007: *Opgraving Zuiderhavendijk-Kalksteiger Enkhuizen*, Hoorn.

Unger, I., 2007: *Kölner und Frechener Steinzeug der Renaissance. Die Bestände des Kölnischen Stadtmuseums*, Keulen (Publikationen des Kölnischen Stadtmuseums 8).

Vanoverbeke, R.W., 2007: *Inventariserend veldonderzoek(boringen), Spaans Leger 18 te Enkhuizen*, Zaandam (Hollandia Reeks 146).

Velius, T., *Kroniek van Hoorn*, eds. J. Plekker, R. Resoort, B. Leek, 2007, Hoorn (Bronnenreeks Hoorn 1).

Verhaeghe, F., 1992: Ceramiekverspreiding en handel in de middeleeuwen. Interpretatie en problemen, in A. Carmiggelt (red.), *Rotterdam Papers 7. A contribution to medieval archaeology. Teksten van lezingen, gehouden tijdens het symposium 'Handel, handelsplaatsen en handelswaar vanaf de Vroege Middeleeuwen in de Lage Landen' te Rotterdam van 2 t/m 3 november 1990*, Rotterdam, 85-116.

Verhoeven, A.A.A., 1990: Ceramics and economics in the Low Countries AD 1000-1300, in J.C.Besteman, J.M.Bos en H.A.Heidinga (red.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 265-282.

Verhoeven, A.A.A., 1998: Handgemaakt aardewerk in Nederland (8ste-13de eeuw), Amsterdam.

Vermunt, M., A. van der Kallen, 2008: *Archeologische onderzoek 'Gertrudishof* (Archeologische rapporten Bergen op Zoom 9).

Versluijs, F., 2007: *Struinen door Enkhuizen. Een verzameling historische wetenswaardigheden*, Enkhuizen.

Verwijs, E., J. Verdam, 1969: *Middelnederlandsch Woordenboek volume 3*, Den Haag.

Visser, M.A.J., 1950: *Enkhuizen, hoeksteen van Westfriesland. Een beschrijving van de typerende levensomstandigheden in een oude Zuiderzeestad*, Enkhuizen.
Uytven, R., van, 1982: Stadsgeschiedenis in het Noorden en het Zuiden, in *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN) II, 188-253.

Vlierman, K., 1996: *Kleine bootjes en middeleeuws scheepshout met constructiedetails*, Lelystad (Flevobericht 404; Scheepsarcheologie II).

Volker, T., 1971: *Porcelain and the Dutch East India company, as recorded in the dagh-registers of Batavia castle, those of Hirado and Deshima and other contemporary papers 1602-1682*, Leiden (Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde 11).

Vreenegoor, E., J. Kuipers (red.), 1996: *Vondsten in Veere. Middeleeuwse voorwerpen uit een beerput van huis 'In den Struys',* Abcoude/Amersfoort/Middelburg.

Vries, J., de, 1984: *European Urbanization 1500–1800*, Londen.

Vries, P.J., de, 1986: De molens van Enkhuizen, in *Steevast* 1986, 23-40.

Vries, P.J., de, 1987: De verdediging van Enkhuizen in de middeleeuwen. De Spijtbroektoren, in *Steevast* 1987, 4-14.

Vries, R.J., de, 1987: *Enkhuizen 1650-1850. Bloei en achteruitgang van een Zuiderzeestad*, Amsterdam.

Vries, P.J., de, J.R. Jas, P.P. Bakker, E.H. Walsmit, Th. Fruithof, 1994: *Enkhuizen en het Grootslag. Twee schilderijen bekeken*, Enkhuizen (Maelson-reeks 7).

Vries, P.J., de, 1997: Een ontsnapping uit de Drommedaris of hoe oud is de Stadsgevangenis, in *Steevast* 1997, 53-58.

Vries, P.J., de, 2002: Geeraerdt Brandt en de bronnen bij de 'Kroniek van Enkhuizen', in *Steevast* 2002, 43-59.

Vries, P.J., de, 2004: *De plattegronden van Enkhuizen. Van ganzenveer tot cd-rom*, Enkhuizen.

Walle-van der Woude, T.Y. van de, 1995: Enkhuizen, Vissersdijk, in *Archeologische kroniek Noord-Holland* 1995, 319-323.

Walle-van der Woude, T.Y. van de, 1996: Het archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Enkhuizer Banketfabriek, in *Steevast* 1996, 60-67.

Watson, O., 2004: *Ceramics from Islamic lands*, Londen.

Wee, H. van der, 1963: *The growth of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)*, Den Haag (drie delen).

Willemsen, R., 1987: De haringpakkerijen van Enkhuizen (1540-1873), in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 54, 131-140.

Willemsen, R., 1988: Enkhuizen *tijdens de Republiek. Een economisch-historisch onderzoek naar stad en samenleving van de 16e tot de 19e eeuw*, Hilversum.

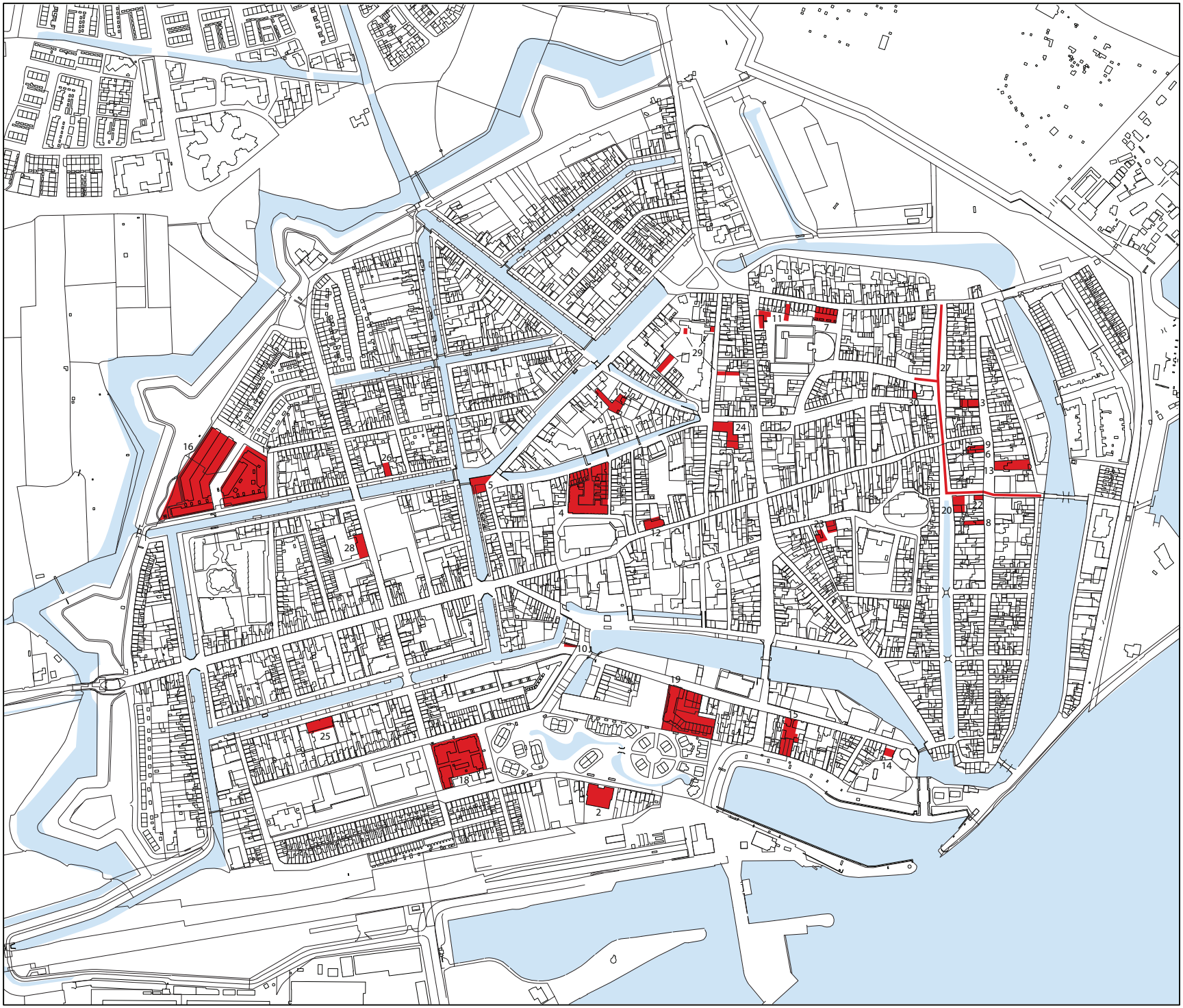
Zilverberg, S.B.J., 1968: Gerard Brandt en zijn 'Historie van Enkhuizen' (1666), in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 1968, 56-69.

Zwart, P.A.M., 1986: *Tussen Hel en Vagevuur. Historisch-topografisch handboek van Enkhuizen*, Enkhuizen.

Zwart-Kramer, A.G., P.A.M. Zwart, 1993: *Van Pest tot Pokken. Vijf eeuwen gezondheidszorg in Enkhuizen*, Schoorl (Maelson-reeks 6).

Bijlage 1

Kadasterkaart Enkhuizen met locaties archeologische onderzoek
tot en met 2010

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

Bijlage 2

Determinatielijsten keramiek vondstcomplexen hoofdstuk 5

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Afvalkuil S36
Complexdatering 1450-1525

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rnd	Over.	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V080	Afvalput S36	1450-1525	steengoed 1		drinkschaal	s1-dr-2	1	0	1	1	1400-1500	Siegburg
V080	Afvalput S36	1450-1525	steengoed 1		indet	s1-	0	1	1	0		
V080	Afvalput S36	1450-1525	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	1	2	1	1450-1550	radstempel op schouder, Langerwehe?
V080	Afvalput S36	1450-1525	grijs aardewerk		indet	g-gra-2?	0	1	1	1		wandfragment
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		bakpan	r-bak-1	6	0	6	6		4 stelen (1450-1550)
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		bakpan	r-bak-	0	4	4	0		bodemfragmenten
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		bord	r-bor-1	3	0	3	3	1375-1475	slibversiering op spiegel
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		grape	r-gra-10	1	0	1	1	1450-1500	inwendig spaarzaam glazuur
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		grape	r-gra-	3	0	3	3		
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		kop	r-kop-	2	0	2	2		
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		steelkom	r-stk-13	1	0	1	1	1450-1500	
V080	Afvalput S36	1450-1525	rood aardewerk		indet	r-	11	50	61	11		2 poten
V080	Afvalput S36	1450-1525	wit aardewerk		indet	w-	2	6	8	2		
V080	Afvalput S36	1450-1525	faience		indet	f-	1	0	1	1		blauwe beschildering, ruis

Vondstcomplex Vijzeltuin-Oost
Ophogingslaag (werkput 7: V99, V112, V117, V119, V124)
Complexdatering 1475-1500

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V099	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	3	3	2		onversierd, wandfragmenten
V099	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-6	1	0	1	1	1475-1550	sgrafitto, krul op rand, mogelijk letters op spiegel, geen slib op rand
V099	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C02	kom	r-kom-58?	1	0	1	1	1425-1475	kom met platte vlag, slibrondjes op vlag, slibbogen met driespruit op spiegel
V099	Ophogingslaag	1475-1500	spaanse majolica	C03	bord	sp-bor-	0	1	1	1		sterk verkleurd, dikwandig, blauwe (?) concentrische cirkels inwendig
V112	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2		kan	s2-kan-	2	0	2	1	1450-1550	grijze kan op standvlak of -voet, onversierd
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	1	3	1		slibbogen
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1		slib op spiegel en vlag, geel geglazuurd
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	0	1	1	1475-1550	sgrafitto, 'duivel' met op rand MARIA, geen slib op rand of achterkant
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-3	1	0	1	0		vorm r-bor-1, hoort bij lekschaal V124, vermoedelijk ruis uit afvalkuil
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		kop	r-kop-	0	1	1	0		ziel van kop, inwendig geglazuurd, mogelijk ruis uit afvalkuil 16de eeuw
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	0	1	1	1		ziel, ongeglazuurd, inwendig kalkaanslag
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-8	1	0	1	1		rand geglazuurd
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	0	1	1		kraagrand, rand geglazuurd
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-7	1	0	1	1		opstaande rand, groef in rand, zwaar beroet, rand geglazuurd
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	0	1	1		onverdikte, rechte rand
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	0	1	1		driehoekig verdikte rand, rand geglazuurd

V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		indet	r-	1	0	1	1		ongeglazuurd, kraagrand
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	0	6	6	0		meeste helemaal inwendig geglazuurd, meeste beroet
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		indet	r-	0	19	19	0		
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bord	r-bor-	0	1	1	0		gemarmerd, ruis
V112	Ophogingslaag	1475-1500	witbakkend aw		indet	w-	0	1	1	0		ruis, 17de eeuw
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	12	0	10	5		inwendig helemaal geglazuurd, zwaar beroet, 2 stelen met groene vlekken
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	1	0	1	1		
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-27	2	0	2	1		hoge manchetrand
V112	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	2	14	16	0		2 stelen, 1 licht toegeknepen,
V117	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C01	grape	r-gra-10	1	0	1	1	1450-1500	complete grape, slibboogjes op buik, ronde buik, beroet
V119	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		onversierd, wandfragment
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1		slibbogen
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	0	1	1	1475-1550	sgrafitto, letters op rand, slib op rand
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C02	bord	r-bor-	0	1	1	1	1475-1550	sgrafitto, streepjes, mogelijk staart vogel
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	2	0	2	1		
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	2	2	0		
V119	Ophogingslaag	1475-1500	iberisch aw	C03	indet	ib-	0	1	1	1		wandfragment, glimmers, raar gelaagd
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-22	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		kan	r-kan-	0	1	1	1		stuk groot lintoor
V119	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		indet	r-	1	0	1	1		
V124	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2		kan	s2-kan-45	1	0	1	1		onversierd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 1		kan	s1-kan-	0	2	2	1		Siegburg, paarse engobe
V124	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 1		kan	s1-kan-	0	3	3	1		Siegburg, asglazuur
V124	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2		kan	s2-kan	2	2	4	2		onversierd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2		indet	s2-	0	8	8	0		onversierd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	steengoed 2	C01	kruik	s2-ku-2	0	1	1	1		spinpotje, bodem
V124	Ophogingslaag	1475-1500	grijsbakkend aw		pot	g-pot-5	1	3	4	1		
V124	Ophogingslaag	1475-1500	kogelpot aw		bakpan	kp-bak-1	1	0	1	0	1200-1325	ruis
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bord	r-bor-	0	4	4	1	1450-1500	slibvogel op spiegel
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	3	0	3	3		geen versiering te zien
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C02	bord	r-bor-	0	1	1	1	1475-1550	sgrafitto, slib op achterkant, streepjes
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-3	1	3	4	0		lekschaal op poten, bovenkant geglazuurd, 2 gaten in rand, vorm r-bor-1
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C03	schepbeker	r-spb-2	1	0	1	1	1475-1525	geknepen standring, volledig voorzien van slib, inwendig geglazuurd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C04	kop	r-kop-1	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, licht geknepen standring, 2 oren
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		kop	r-kop-29	0	2	2	2		inwendig geglazuurd, geknepen standring
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		kop	r-kop-1	5	1	6	1		inwendig geglazuurd, geknepen standring
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		kop	r-kop-	1	5	6	1		inwendig geglazuurd, 2 bodems met geknepen standring
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-1	3	0	3	3		inwendig beroet, ongeglazuurd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		pispot	r-pis-1	3	2	5	3		1 profiel compleet, ongeglazuurd, 1 met geglazuurde rand, 3 zielen
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-6	1	4	5	1		bolle buik, uitstaande rand, rand en bodem spaarzaam geglazuurd, beroet
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-10	1	3	4	1		afgeronde kraagrand, bolle buik, spaarzaam glazuur op rand en bodem

												inwendig geglazuurd, uitwendig plekken, 1 met groene vlekken in
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-22	4	0	4	3		glazuur
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-10	4	0	4	3		spaarzaam glazuur op rand en bodem, 2 beroet
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	3	0	3	1		kraagrand
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	2	1	3	2		uitstaande rand
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	3	0	3	2		driehoekig verdikte rand, rand geglazuurd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	3	36	39	0		vooral poten
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-7	1	1	2	1		glazuur op rand, niet beroet, groef in rand, bolle buik
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	7	8	1		inwendig voorzien van mangaan, uitwendig plekken
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	0	1	1		kleine grape met uitstaande rand, rand geglazuurd
												11 stelen, allemaal licht toegevouwen, paar met groene vlekken in
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	61	0	61	11		galzuur
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-24	4	0	4	4		
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-27	1	0	1	1		
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		sterk uitgebogen rand, afwijkend
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	1	0	1	0		14de eeuws model, nauwelijks glazuur, ruis
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	4	54	58	3		3 stelen, 1 vrij sterk toegeknepen
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw		indet	r-	1	125	126	1		
V124	Ophogingslaag	1475-1500	roodbakkend aw	C05	indet	r-	0	1	1	1		bodem vorm steengoedkan, volledig geglazuurd, inwendig geglazuurd
V124	Ophogingslaag	1475-1500	witbakkend aw		indet	w-	0	2	2	0		ruis

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Waterput/beerput S41
Complexdatering 1475-1525

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V117	Mestput S41	1475-1525	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	3	3	2	1450-1550	2 bodems met geknepen standring en zoutglazuur
V117	Mestput S41	1475-1525	grijs aardewerk		indet	g-	0	1	1	1		
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C01	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1400-1500	platte steel
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C02	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1400-1500	platte steel
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C03	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1400-1500	licht toegevouwen steel
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk		bakpan	r-bak-1	2	3	5	2		
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C05	grape	r-gra-2	1	0	1	1	1475-1550	spaarzaam glazuur, uitwendig beroet, inwendig kalkaanslag
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C06	grape	r-gra-2	1	0	1	1	1475-1550	inwendig spaarzaam glazuur en kalkaanslag
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C07	grape	r-gra-2	1	0	1	1	1475-1550	
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C08	grape	r-gra-2	1	0	1	1	1475-1550	
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C04	grape	r-gra-5	1	0	1	1	1375-1475	inwendig spaarzaam glazuur, slibboogjes op buik
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C09	grape	r-gra-8	1	0	1	1	1450-1525	uitwendig spaarzaam glazuur, uitwendig beroet
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk		grape	r-gra-	3	2	5	3		spaarzaam glazuur
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C10	kop	r-kop-29	1	0	1	1	1475-1525	inwendig glazuur, geknepen standring
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk		kop	r-kop-	3	0	3	3		
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C12	kop	r-pis-1	1	0	1	1	1400-1500	uitwendig spaarzaam glazuur, inwendig kalkaanslag
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C13	kop	r-pis-1	1	0	1	1	1400-1500	inwendig kalkaanslag
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C14	kop	r-pis-1	1	0	1	1	1400-1500	inwendig kalkaanslag
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk		kop	r-pis-1	1	1	2	1		
V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk	C11	pispot	r-pis-30	1	0	1	1	1400-1500	inwendig spaarzaam glazuur en kalkaanslag

V117	Mestput S41	1475-1525	rood aardewerk		indet	r-	9	44	53	9		5 worstoren
V117	Mestput S41	1475-1525	wit aardewerk	C15	kop	w-kop-2	1	0	1	1	1475-1525	geknepen standring, inwendig geel glazuur

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Beerput S56
Complexdatering 1475-1525

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V193	Beerput S56	1475-1525	steengoed 1		indet	s1-	0	2	2	1		asglazuur
V193	Beerput S56	1475-1525	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	1	2	1		1 bodem, 1 halsfragment met radstempel
V193	Beerput S56	1475-1525	steengoed 2		indet	s2-	0	2	2	0		
V193	Beerput S56	1475-1525	grijs aardewerk	C01	grape	g-gra-2	0	1	1	1	1475-1525	bodem
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk	C02	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1400-1525	bodem ontbreekt
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		bakpan	r-bak-1	5	5	10	2	1400-1525	2 stelen
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		grape	r-gra-22	2	0	2	2	1475-1550	spaarzaam glazuur, 1 beroet
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		grape	r-gra-	5	4	9	5		2 grapen met kalkaanslag
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		kom	r-kom-7	1	0	1	1		
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		kom	r-kom-39	2	0	2	1	1450-1525	
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		pot	r-pot-	0	1	1	1		bodem met standlobben, inwendig bodem geglazuurd
V193	Beerput S56	1475-1525	rood aardewerk		indet	r-	2	43	45	2		2 poten, 6 worstoren
V193	Beerput S56	1475-1525	wit aardewerk		grape	w-gra-	1	0	1	1	1500-1550	geel glazuur, klein bol model
V193	Beerput S56	1475-1525	onbekend baksel		indet	indet-	0	1	1	1		witte scherf, hard gebakken, geen glazuur

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Berput S54
Complexdatering 1500-1550

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V180	Beerput S54	1500-1550	steengoed 1		drinkschaal	s1-dri-	1	0	1	1	1400-1500	
V180	Beerput S54	1500-1550	steengoed 1		indet	s1-	0	2	2	0		asglazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	steengoed 2		indet	s2-	0	2	2	1		1 bodem met aangeknepen standring
V180	Beerput S54	1500-1550	grijs aardewerk		indet	g-	0	3	3	1		1 bodem met standlobben
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C01	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1450-1550	meest complete model
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-1	3	0	3	3	1450-1550	3 stelen
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C02	bakpan	r-bak-2	1	0	1	1	1450-1550	
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-15	1	0	1	1		
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-	0	10	10	0		bodemfragmenten
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C03	bord	r-bor-1	1	0	1	1	1475-1575	slibboogjes
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		bord	r-bor-1	2	5	7	2	1475-1575	slibboogjes
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C04	bord	r-bor-40	1	0	1	1	1525-1575	
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		gatenpot	g-gat-	1	1	2	1	1500-1600	
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		grape	r-gra-2	1	5	6	1		inwendig spaarzaam glazuur, bodem ontbreekt, zwaar beroet
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C05	grape	r-gra-10	1	0	1	1	1500-1550	groot, spaarzaam glazuur, inwendig kalkaanslag
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C06	grape	r-gra-10	1	0	1	1	1500-1550	groot, spaarzaam glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C07	grape	r-gra-10	1	0	1	1	1500-1550	klein model, spaarzaam glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C08	grape	r-gra-10	1	0	1	1	1500-1550	klein model, spaarzaam glazuur

V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C09	grape	r-gra-22	1	0	1	1	1525-1575	inwendig glazuur, uitwendig aan schenkkant
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C10	grape	r-gra-22	1	0	1	1	1525-1575	inwendig glazuur met groene vlekken, zwaar beroet
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C11	grape	r-gra-22	1	0	1	1	1525-1575	in- en uitwendig spaarzaam glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		grape	r-gra-	5	2	7	5		2 met inwendig kalkaanslag
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C13	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1500-1575	inwendig glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk	C12	kop	r-kop-22	1	0	1	1	1525-1575	inwendig glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		kop	r-kop-	5	1	6	5		inwendig glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		pispot	r-pis-1	1	0	1	1	1400-1550	inwendig kalkaanslag, ziel ontbreekt
V180	Beerput S54	1500-1550	rood aardewerk		indet	r-	14	97	111	14		6 poten, 5 worstoren
V180	Beerput S54	1500-1550	wit aardewerk		kop	w-kop-	1	0	1	1		geel glazuur
V180	Beerput S54	1500-1550	wit aardewerk		indet	w-	0	1	1	0		inwendig mangaan
V180	Beerput S54	1500-1550	spaanse majolica	C14	bord	sp-bor-	0	1	1	1	1475-1550	goudlustermajolica

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Afvalkuil S53
Complexdatering 1500-1550

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	steengoed 1		indet	s1-	0	1	1	1		asglazuur
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	steengoed 2		kan	s2-kan-16	1	3	4	1	1500-1550	
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	steengoed 2		indet	s2-	0	3	3	0		1 met aangeknepen standring
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk	C01	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1500-1575	
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-1	2	0	2	2	1500-1575	beide met steel
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-	1	17	18	1		1 steel (1500-1575)
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		bord	r-bor-	1	3	4	1		slibversiering
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk	C02	grape	r-gra-8	1	0	1	1	1525-1575	
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		grape	r-gra-8	1	0	1	1	1525-1575	rand ontbreekt
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		grape	r-gra-	2	8	10	2		
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		kop	r-kop-22	1	0	1	1	1525-1575	fragment, profiel grotendeels compleet
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		pispot	r-pis-1	2	8	10	2	1400-1550	ongeglazuurd, inwendig kalkaanslag
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		pispot	r-pis-1	0	1	1	1	1450-1550	grotendeels geglazuurd, inwendig kalkaanslag
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	rood aardewerk		indet	r-	9	36	45	9		2 poten, 1 worstoor
V179	Afvalkuil S53	1500-1550	spaanse majolica	C03	bord	sp-bor-	0	1	1	1	1500-1550	cuerda seca, Sevilla

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Beerput S87
Complexdatering 1500-1550

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V264	Beerput S87	1500-1550	steengoed 2		kan	s2-kan-45	1	0	1	1	1500-1575	Raeren
V264	Beerput S87	1500-1550	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		bodem met standvlak
V264	Beerput S87	1500-1550	steengoed 2		schepbeker	s2-spb-4	1	0	1	1	1450-1550	Raeren
V264	Beerput S87	1500-1550	steengoed 2	C01	spinsteen	s2-spi-1	1	0	1	1	1500-1600	
V264	Beerput S87	1500-1550	steengoed 2		indet	s2-	0	15	15	3		3 bodems met geknepen standring
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C02	bakpan	r-bak-1	1	0	1	1	1475-1550	duimindrukken bij steelaanzet
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-1	21	0	21	21		
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-2	27	0	27	20		2 steel (1450-1575)

V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-4	2	0	2	2	1500-1575	
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-24	1	0	1	1	1500-1575	
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bakpan	r-bak-	0	80	80	0		15 stelen (1475-1575), 10 met kras
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C03	bord	r-bor-1	1	0	1	1	1475-1575	slibboogjes
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bord	r-bor-1	1	1	2	1	1475-1550	sgrafitto, 1 met figuur (zwaar beroet)
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bord	r-bor-1	13	10	23	11	1475-1575	9 borden met slibboogjes
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		bord	r-bor-30	1	0	1	1	1450-1525	slibversiering
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C06	grape	r-gra-2	1	0	1	1	1500-1575	licht beroet, afwijkend model
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C07	grape	r-gra-14	1	0	1	1	1525-1575	beroet, steel, zie Zwolle 30
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C04	grape	r-gra-22	1	0	1	1	1525-1575	
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C08	grape	r-gra-34	1	0	1	1	1525-1575	niet beroet
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C05	grape	r-gra-41	1	0	1	1	1525-1575	beroet
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C09	grape	r-gra-75	1	0	1	1	1500-1575	beroet, afwijkend model
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C10	grape	r-gra-111	1	0	1	1	1500-1550	niet beroet, gaaf (1 poot ontbreekt), poten sterk gesleten
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		grape	r-gra-	49	0	49	45		
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		kom	r-kom-	6	0	6	6		
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		kop	r-kop-1	6	6	12	6	1500-1550	6 bodems met geknepen standring, 1 met inwendig groen
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		kop	r-kop-	10	0	10	10	1525-1575	bolle koppen met ziel of standring, r-kop-17/r-kop-22
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C11	lekschaal	r-lek-3	1	0	1	1	1500-1550	
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		pispot	r-pis-1	1	3	4	1	1400-1550	spaarzaam glazuur, zie gebruikt/gebroken
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk	C12	pispot	r-pis-500	1	0	1	1	1500-1550	slibboogjes en driespruit, gaaf
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		schepbeker	r-spb-2	1	0	1	1	1500-1575	lintoor
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		vuurstolp	r-vst-1	2	4	6	2	1500-1600	inwendig beroet
V264	Beerput S87	1500-1550	rood aardewerk		indet	r-	17	184	201	17		47 poten, 16 worstoren, 1 steel
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk		bord	w-bor-	1	2	3	1		inwendig groen glazuur
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk	C13	grape	w-gra-13	1	0	1	1	1525-1575	roetplek, ooraanzet onder rand
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk		grape	w-gra-	5	7	12	5		
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk		kom	w-kom-12	1	0	1	1		inwendig geel
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk		kop	w-kop-42	1	1	2	1	1500-1550	rib met nagelindrukken
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk	C14	schepbeker	w-spb-509	1	0	1	1	1500-1575	oor ontbreekt, groen glazuur, beroet
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk		schepbeker	w-spb-	2	0	2	1		lintoor
V264	Beerput S87	1500-1550	wit aardewerk		indet	w-	0	25	25	0		6 poten
V264	Beerput S87	1500-1550	italiaanse faience	C19	bord	i-bor-	0	1	1	1	1475-1500	Montelupo, lijkt op scherf V195
V264	Beerput S87	1500-1550	italiaanse faience	C20	bord	i-bor-	1	2	3	1	1500-1550	Montelupo, scherpe knik spiegel/vlag, i-bor-218?
V264	Beerput S87	1500-1550	italiaanse faience	C21	bord	i-bor-	1	0	1	1	1500-1525	Montelupo, ringeloorrand, i-bor-210?
V264	Beerput S87	1500-1550	italiaanse faience	C22	bord	i-bor-	1	0	1	1	1500-1550	Montelupo, krulrand, i-bor-210?
V264	Beerput S87	1500-1550	italiaanse faience	C23	kom	i-kom-	0	1	1	1	1480-1520	beide zijden decoratie, pauwenoog en blauwe lijnen
V264	Beerput S87	1500-1550	spaanse majolica	C15	kom	sp-kom-1	3	0	3	1	1475-1525	goudluster, ooraanzet, inwendig blauwe band
V264	Beerput S87	1500-1550	spaanse majolica	C16	kom	sp-kom-510	1	0	1	1	1500-1550	goudluster, levensboom op spiegel, 4 oren
V264	Beerput S87	1500-1550	portugese faience	C17	kom	po-kom-2	1	0	1	1	1625-1650	Wanli-motief, ruis
V264	Beerput S87	1500-1550	onbekend baksel	C18	kan	?-kan	1	0	1	1		herkomst onbekend, witbakkend
V264	Beerput S87	1500-1550	onbekend baksel		indet	?-	0	3	3	3		1 kan? met blad, 1 bodem met stippen, 1 deksel?

Vondstcomplex Noorderhavendijk-Kaasmarkt
Dempingspakket haven (V051-V104)
Complexdatering 1525-1545, gedempt in of kort na 1544

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	0	1	1	1		stuk bodem, inwendig geglazuurd
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		bloempot	r-blo-19	2	0	2	1		groot fragment, 2 randstukken met gat, groot model
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	1	2	1	1475-1515	sgrafitto, boogjes, op achterzijde ook slib, niet op rand
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-	0	1	1	1		klein fragment
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	1	2	1		
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, type 1 of 2
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		vetvanger	r-vet-	1	0	1	1		
V051	thv Waagstraat	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	6	6	0		1 bodem met standring, ongeglazuurd
V060	uit profiel	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		onversierd
V060	uit profiel	1525-1545	steengoed 1		indet	s1-	0	1	1	1		Siegburg, asglazuur
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	2	0	2	1		
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	1	0	1	1		
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	2	0	2	2		
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	9	9	0		
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-17/22	2	0	2	2		inwendig geglazuurd
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	2	3	1		inwendig geglazuurd
V060	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	2	13	15	1		
V060	uit profiel	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	1	1	2	1		
V062	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	3	0	3	2		
V062	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	1	0	1	1		
V062	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	0	2	2	1		slibbogen
V062	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	5	1	6	3		
V062	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	16	16	0		1 bodem met standring
V062	thv Waag	1525-1545	spaanse majolica	C01	kom	sp-kom-1	1	0	1	1	1500-1550	goudluster, kom met greep, inwendig oa floraal motief
V062	thv Waag	1525-1545	italiaanse majolica	C02	bord	i-bor-210	1	0	1	1	1520-1550	Montelupo, Famiglia Bleu, floraal motief en cirkels op rand
V062	thv Waag	1525-1545	hafner aw	C03	beeld	ha-fig-	1	0	1	1	1500-1600	Keulen/Aken, figuur van vrouw, hoofd ontbreekt
V062	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	3	3	1		
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1525-1550	Keulen, bladeren op buik
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	2	0	2	2		
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	1	3	2		slibbogen
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	0	1	1		sgrafitto, s-jes op vlag, achterzijde ook voorzien van slib
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-1	1	0	1	1		inwendig slib
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	1	0	1	1		ongeglazuurd, rare vorm
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		kop	w-kop-45	1	0	1	1	1525-1575	kop met dakvormige rand, inwendig groen, lintoor
V063	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		inwendig geel
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	4	4	1		onversierd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	1	2	1		onversierd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	0	1	1	1		ziel, ongeglazuurd, kalkaanslag inwendig
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	1	2	1		inwendig geglazuurd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-17/22	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	0	1	1	1		ongeglazuurd, oor afgebroken, hierna nog gebruikt,
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	2	0	2	2		
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-27	1	0	1	1		hoge manchetrand, lijkt op r-bak-24, maar afgeplatte bovenkant
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	1	0	1	1		
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	2	2	0		1 steel met groene vlekken
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		sterk beroet

V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-22	0	1	1	0		bodem grape
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	4	0	4	3		2 kraagrand
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	18	18	0		
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		bord	w-bor-5/7	1	0	1	1		op standlobben of poten, inwendig geglazuurd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		bord	w-bor-3	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-15	1	0	1	1		inwendig groen geglazuurd, beroet, toegeknepen lintoor
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	2	2	0		1 bodem met standring
V066	ten zuiden besch.	1525-1545	spaanse majolica	C01	kom	sp-kom-	0	1	1	1	1500-1550	Columbia Plain white and green, Sevilla
V069	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	0	2	1		slibbogen
V069	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	2	0	2	1		
V069	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V069	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1		helemaal voorzien van slib, voorzijde geel geglazuurd
V069	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	9	9	0		
V072	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1525-1550	Keulen, baardman met bladeren en eikels op buik
V072	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		Frechen/Keulen, geen versiering
V072	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	15	15	3		onversierd, 3 bodems met geknepen standring
V072	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	2	0	2	2		1 helemaal geel, ander alleen inwendig
V072	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		kop	w-kop-	2	1	3	2		1 met rechte wand en kraagrandje, 1 r-kop-2 achtig
V072	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	2	2	0		
V072	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	1	1	1		afwijkend, zeer hard gebakken, uitwendig geel, inw. groen
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	1	0	1	1		platte rand
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-8	1	0	1	1		spaarzaam glazuur
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	7	1	8	5		vooral kraagranden
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	0	1	1		inwendig gegeglazuurd
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-17/22	0	1	1	1		ziel, inwendig geel
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	0	1	1		sgrafitto, inwendig groen, wapenschild (?) op spiegel
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	5	1	6	3		slibbogen, 1 met driehoekjes op spiegel
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	3	0	3	3		driehoekjes op vlag
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	5	2	7	4		2 onversierd, 1 gele spiegel, 1 stuk groene spiegel,
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-12	1	1	2	1		
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	14	0	14	18		
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	1	0	1	1		
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	2	0	2	1		
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	2	0	2	2		
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-24	1	0	1	1		
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	11	11	0		5 stelen, licht tot ver toegevouwen
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-37	1	0	1	1		rare rand met zeer brede dekselgeul
V072	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	2	26	28	2		
V072	thv Waag	1525-1545	italiaanse majolica	C02	kom	i-kom-237	1	0	1	1	1480-1540	Montelupo, kleine kom, polychroom, oker en blauw
V072	thv Waag	1525-1545	spaanse majolica	C03	kom	sp-kom-1	1	0	1	1	1500-1550	Isabelle polychroom, blauwe en paarse concentrische cirkels
V074	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1		onversierd, licht baksel
V074	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		vetvanger	r-vet-1	1	0	1	1		stuk rand met schenktuit, vrij klein
V074	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	4	4	0		
V074	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	0	1	1	1		stuk bodem, inwendig geel
V079	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	0	1	1		onversierd, Keulen
V079	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	8	8	2		onversierd

V079	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		pot	s2-pot-	0	1	1	1		stuk grote roompot
V079	thv Waag	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		Siegburg, geglazuurd
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	0	1	1	1		ongeglazuurd, beroet, gebruikt als test
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	2	1	3	2		1 kraagrand, 1 uitgebogen rand
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	0	1	1	1		inwendig beroet
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	2	0	2	2		
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	1	0	1	1		
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-24	1	0	1	1		
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	3	3	0		2 toegevouwen stelen
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		kom	r-kom-	1	0	1	1		groot model, met geprofileerde rand, inwendig geglazuurd
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	0	1	1		driehoekjes in slib op rand
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw	C02	bord	r-bor-1	1	0	1	1		sgrafitto, slib op rand, streepjes en driehoek
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1		bovenkant inwendig groen, onderkant beroet
V079	thv Waag	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	1	9	10	1		1 holle steel, beroet
V079	thv Waag	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	1	3	4	1		2 bodems, 1 rechte rand
V079	thv Waag	1525-1545	italiaanse majolica	C03	bord	i-bor-	0	1	1	1		Montelupo, decor onduidelijk, polychroom
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1	1525-1550	Keulen, bladerappliques
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	2	17	19	1		onversierd, 2 bodems met geknepen standring, 1 standvoet
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	steengoed		spinsteen	s2-spi-1	1	0	1	1		half
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	0	2	2		driehoekjes in slib op rand
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	3	5	2		slibbogen
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	1	2	1		onversierd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	1	2	1		bovenzijde met slib, geel geglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw	C01	bord	r-bor-1	1	0	1	1		sgrafitto, bogen op vlag
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw	C02	bord	r-bor-1	1	0	1	1		sgrafitto, letter op vlag
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-29	0	2	2	1	1475-1525	geknepen standring, inwendig geglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	2	0	2	1		inwendig geglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-14	3	1	4	2		inwendig geglazuurd, 1 inwendig groen
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-17/22	4	2	6	3		inwendig geglazuurd, 2 zielen
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	4	5	9	0		3 bodems met standring, inwendig geglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	1	0	1	1		kraagrandje, geheel groen geglazuurd, afwijkend
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kom	r-kom-	1	0	1	1		platte vlag (r-bor-6), inwendig geel glazuur
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	0	2	2	1		2 stukken ziel, 1 ongeglazuurd, ander alleen inwendig
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-	0	1	1	1		op poten
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		test	r-tes-5	1	0	1	1		met steel, ongeglazuurd, rond
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	1	0	1	1		rand platte vuurstolp
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-8	1	0	1	1		alleen rand geglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-18	1	0	1	1		ongeglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	0	1	1		r-gra-22/41 met kraagrand, zwaar beroet
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	13	0	13	10		8 kraagrand, 1 met mangaan
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	8	0	8	4		2 stelen, toegevouwen (1 beetje)
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	4	0	4	3		
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	1	17	18	1		
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	5	65	70	3		oa 1 tuitje
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	2	1	3	2		onverdikte rand,
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	witbakkend aw		kop	w-kop-7	1	0	1	1		inwendig groen
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	witbakkend aw		kop	w-kop-	0	1	1	1		inwendig geel, lintoor onder rand, ribbels

V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	11	11	0		meest geel geglazuurd
V083	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	italiaanse majolica	C04	bord	i-bor-	1	0	1	1		Montelupo, polychroom, randje met s-jes op rand
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1525-1550	Keulen, baardmankruik, eikels en eikenblad op buik
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1		zacht baksel
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	3	4	1		ongedecoreerd
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	2	0	2	1		inwendig geglazuurd
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-1	4	0	4	4		inwendig geglazuurd, 1 inwendig groen, 1 inwendig geel
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	0	3	3	0		bodems koppen, 1 met geknepen standring
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	6	2	8	5		2 met slibbogen
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1		heel klein, zoutschaaltje
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	0	2	2	1		inwendig beroet
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	4	0	4	2		
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	5	0	5	3		
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	2	0	2	1		
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	2	0	2	2		blokvormige rand
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-24	1	0	1	1		hoge kraagrand
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	12	12	0		1 met groene vlekken
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		vetvanger	r-vet-1	1	0	1	1		klein model
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-18	2	0	2	1		ongeglazuurd
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-25	1	0	1	1	1500-1575	geheel geglazuurd met mangaan
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-8	3	0	3	2		beide vrij spaarzaam geglazuurd
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	4	0	4	3		
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	2	29	31	2		
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-44	1	0	1	1	1525-1575	spaarzaam geel glazuur
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	1	8	9	2		1 MAE groen geglazuurd, rest geel
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	italiaanse majolica	C01	bord	i-bor-210	1	0	1	1	1480-1510	Montelupo, polychroom, nastri/linten
V084	thv Kaasmarkt 10	1525-1545	majolica	C02	drinkschaal	m-dri-1	1	0	1	1	1525-1575	vroege Nederlandse majolica, boogjes op rand
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	steengoed 1	C01	beker	s1-bek-2	1	0	1	1	1425-1475	Siegburg, wat asglazuur
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	4	4	1		onversierd, 1 bodem met geknepen standring, 1 met standvoet
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	2	0	2	1		
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	2	2	0		2 stelen, 1 met groene vlekken, beide toegevouwen
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	1	0	1	1		
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	3	1	4	2		1 met gele spiegel, 1 stuk spiegel met driehoekjes
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		kom	r-kom-	1	0	1	1		grote kom, geprofileerde rand, inwendig geglazuurd
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	0	1	1	1	1475-1525	bodem met geknepen standring, inwendig geglazuurd
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	1	1	2	1		
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	1	1	1		volledig groen
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	italiaanse majolica	C02	bord	i-bor-	1	0	1	1	1500-1550	Montelupo, hieronder witte bloemen op blauwe ondergrond
V087	thv Kaasmarkt 12	1525-1545	italiaanse majolica	C03	bord	i-bor-	1	0	1	1	1500-1550	Montelupo, polychroom, schilfer van rand, oker en blauw
V088	uit profiel	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	3	4	1		onversierd, om bovenkant oor restanten van lood-tin bandje
V088	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	1	0	1	1		
V088	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	2	0	2	1		
V088	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	3	1	4	3		1 met slibbogen, 1 met driehoekjes op vlag
V088	uit profiel	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	1	6	7	1		1 met mangaan
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	steengoed 2		miniatuur	s2-min-	0	1	1	1		kleine kan met standvlak, lintoor
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		onversierd
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	1	3	2		slibbogen, 1 onderkant beroet

V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	0	2	2	1		groene spiegel
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	2	0	2	2		1 afwijkend
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	2	2	0		2 stelen
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-1	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	1	1	2	1		ongeglazuurd, 1 bodem met gat
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-4	1	0	1	1		beide zijden sterk beroet
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-6	1	0	1	1		plat model, duimindrukken op rand
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	1	1	1		platte bodem, standvoet, stuk rechte wand, vorm onbekend
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		geheel geel, licht uitgebogen rand
V091	thv Kaasmarkt 14	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	1	1	1		geheel geel
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 1		kan	s1-kan-	0	1	1	1		bodem met geknepen standring, Siegburg
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2	C01	kan	s2-kan-	1	0	1	1	1525-1550	Keulen, baardmankruik, eikels en eikenblad op buik
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	3	3	1		ongedecoreerd
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	6	0	6	3	1450-1550	beroet
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	6	0	6	5		beroet, 2 met groene vlekken
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	4	0	4	3	1525-1575	beroet
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	8	8	0		
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw	C03	bord	r-bor-1	1	0	1	1	1450-1550	slibbogen, ten minste 3 rijen bogen, afwijkend decor
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1		strepen slib op bord
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw	C02	bord	r-bor-	1	0	1	1	1500-1550	sgrafitto, fragment vlag met 2 lijnen, slib op rand
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		steelkom	r-stk-5	2	0	2	2		zwaar beroet
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	4	0	4	2		inwendig geglazuurd
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-17/22	1	1	2	1		inwendig geglazuurd
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	1	29	30	1		
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	porselein		indet	p-	0	1	1	0	1680-1740	Kangxi, ruis
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 1		kan	s1-kan-	0	2	2	1		Siegburg, met asglazuur
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	2	0	2	2		Keulen, 1 met baardmanmasker
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	0	1	1		grote kan, paars glazuur, zacht gebakken, Langerwehe?
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	4	4	0		onversierd, 2 bodems met geknepen standring
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw	C04	bord	r-bor-1	1	0	1	1		klein model, zoutschaaltje
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	3	0	3	3		1 met slibbogen, 1 met slib op spiegel
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-	1	0	1	1		volledig bedekt met slib, inwendig geglazuurd
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw	C05	kop	r-kop-17/22	1	0	1	1		sgrafitto, inwendig slib en inkrassingen
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		beroet
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	2	0	2	2		1 met groene vlekken en omgevouwen steel
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		kom	r-kom-	1	0	1	1		grote kom met geprofileerde rand, inwendig groen
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		vetvanger	r-vet-	1	0	1	1		klein fragment rand
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	0	1	1	1		ongeglazuurd, inwendig beroet
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		pot	r-pot-	1	0	1	1		uitwendig glazuur met groene vlekken, te vroeg (14de eeuw)
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	1	0	1	1		niet beroet
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	4	0	4	3		2 kraagrand
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	witbakkend aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		geheel geel
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	witbakkend aw		kop	w-kop-	0	1	1	1		standvlak, geheel geel, ribbels bij voet en op buik
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	1	1	2	1		
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	majolica	C06	bord	m-bor-5	1	0	1	1	1525-1575	polychroom, 'blaadjes' op vlag
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	spaanse majolica	C07	bord	sp-bor-	0	1	1	1	1500-1550	Isabella polychroom, klein fragment
V092	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	majolica	C08	bord	m-bor-	0	1	1	1	1525-1575	polychroom, decor onduidelijk, verkleurd

V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	0	1	1		Keulen, geen versiering te zien
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-45	1	0	1	1	1500-1575	Raeren
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1525-1550	Keulen, bladeren en eikels
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	4	5	1		onversierd, 1 bodem met geknepen standring
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	4	1	5	3		slibbogen, 1 met driespruit
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bord	r-bor-1	2	0	2	2		1 onversierd, 1 bovenkant groen en onderkant beroet
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	1	2	1		inwendig geel
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bloempot	r-blo-	1	0	1	1		ongeglazuurd
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	0	1	1	1		wandfragment
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-1	4	0	4	2		
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-2	2	0	2	2		
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	4	0	4	3		2 met groene vlekken
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	2	0	2	2		
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	7	7	0		
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-6	1	0	1	1		iets uitstaande rand
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	4	0	4	4		1 volledig voorzien van slib
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		kom	r-kom-6	1	0	1	1		horizontale oren, inwendig glazuur
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	1	10	11	1		1 volledig groen geglazuurd
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	witbakkend aw		bord	w-bor-5/7	1	0	1	1		bovenzijde groen geglazuurd
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	witbakkend aw		indet	w-	0	1	1	1		lintoor
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	italiaanse majolica	C01	kom	i-kom-237	0	1	1	1	1480-1540	Montelupo, polychroom, zeldzame vorm, blauw en oranje
V094	thv Kaasmarkt 16	1525-1545	italiaanse majolica	C02	kan?	i-kan-?	0	1	1	1		Montelupo?, ronde vorm met blauwe en paarse lijnen
V104	thv Westerstraat	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		Keulen, blaadjes op buik
V104	thv Westerstraat	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	3	4	2		onversierd, 2 bodems met geknepen standring
V104	thv Westerstraat	1525-1545	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	0	1	1		Keulen, onversierd
V104	thv Westerstraat	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V104	thv Westerstraat	1525-1545	roodbakkend aw		grape	r-gra-	2	1	3	2		1 ongeglazuurd
V104	thv Westerstraat	1525-1545	roodbakkend aw		indet	r-	0	2	2	0		

Vondstcomplex Vijzeltuin-West
Ophogingslaag (werkput 3, S61, V61)
Complexdatering 1570-1585, gestort kort na 1580

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2	C01	snelle	s2-sne-1	0	1	1	1	1550-1650	Siegburg, fragment buik met wapen Willem van Oranje
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	11	11	2	1550-1600	Siegburg, 1 met ronde appliques, 2 standvoeten
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2	C02	kan	s2-kan-	0	2	2	1	1530-1570	Keulen/Frechen, medallions, sierband met bladeren en kopje
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2	C03	kan	s2-kan-	0	1	1	1	1530-1570	Keulen/Frechen, tekstband, acathusbladeren en medallions, tekst: WAN GOT VILT SO IST
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	7	12	3	1530-1570	Keulen/Frechen, kannen met tekstband, acathusbladeren en medallions, 1 standvoet, 2 standvlakken, 2 baardmanmaskers
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2	C04	indet	s2-	0	1	1	1	1530-1580	Keulen/Frechen?, fragment grote kan of pot?, baardmanmasker op buik
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2		kan	s2-kan-65	1	1	2	1	1550-1600	Raeren, geen applique te zien, ribbels op hals, vloeiende overgang buik-hals, standvoet
V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	18	18	1	1530-1600	onversierd, Raeren/Aken of Keulen/Frechen

V061	Afvallaag	1580-1585	steengoed 2		indet	s2-	1	0	1	1	1550-1600	blauw/grijs, Raeren of Westerwald
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		vuurstolp	w-vst-	2	2	4	1		uitwendig groen, rond of plat model
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		lekschaal	w-lek-6	1	0	1	1		helemaal groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		zalfpot	w-zal-2	0	1	1	1		inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		bord	w-bor-	2	0	2	2		bovenkant groen,
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		bord	w-bor-	2	0	2	2		bovenkant groen, 1 met golfrand, 1 met nopjes in vlag
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	1	0	1	1		beroet, inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		bakpan	w-bak-5	6	5	11	3		3 toegeknepen stelen, inwendig groen, beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw	C05	kan	w-kan-14	1	0	1	1		helemaal groen, kraagrand, worstoor, standring, ribbels op schouder en hals, scherpe buiknik
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		pot	w-pot-N	3	0	3	2		Enkhuizer model, opstaande oren, helemaal groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		pispot	w-pis-	1	1	2	1		helemaal groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw	C06	grape	w-gra-12	1	0	1	1		helemaal groen, scherpe buikknik, uitstaande rand, type r-gra-29 in wit
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		grape	w-gra-	2	0	2	2		helemaal groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw	C07	kop	w-kop-2	1	0	1	1		inwendig groen, geknepen lintoor
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		grape	w-gra-	2	1	3	2		uitwendig groen, inwendig mangaan
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		kop	w-kop-7	1	1	2	1		inwendig groen, lintoor
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		kop	w-kop-1	1	0	1	1		inwendig geel
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		kop	w-kop-2	3	0	3	1		inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		kop	w-kop-6	1	0	1	1		inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		kop	w-kop-9	1	0	1	1		inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		kop	w-kop-	1	5	6	1		4 standvoet
V061	Afvallaag	1580-1585	witbakkend aw		indet	w-	2	37	39	2		meeste helemaal groen, 3 bodems met standring, 1 standvoet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw	C08	bord	r-bor-6	1	2	3	1	1580	NH-slib, vroeg bord, gedateerd 1580, bruin oppervlak
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw	C09	kom	r-kom-58	1	3	4	1	1575-1650	NH-slib, kom op standring, 2 primaire ophanggaten in rand
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	1	4	1	1575-1650	NH-slib, kabelrand, klein fragment
V061	Afvallaag	1580-1585	italiaanse faience	C10	bord	i-bor-	0	2	2	1	1550-1600	Ligurisch blauw, vermoedelijk landschap op spiegel
V061	Afvallaag	1580-1585	italiaanse faience	C11	bord	i-bor-	1	1	2	1	1550-1600	Ligurisch randje
V061	Afvallaag	1580-1585	italiaanse faience	C12	bord	i-bor-3	1	0	1	1	1550-1600	Ligurisch randje, daaronder Ju-i motief
V061	Afvallaag	1580-1585	frans wit aw	C13	bord	wf-bor-1	1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele sliblaag, letters in vlag
V061	Afvallaag	1580-1585	frans wit aw	C14	bord	wf-bor-1	1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele sliblaag, letters in vlag
V061	Afvallaag	1580-1585	werra aw	C15	kom	wa-kom-2	1	0	1	1	1580-1630	kabelrand, concentrische cirkels, sierrand met bruine ondergrond
V061	Afvallaag	1580-1585	werra aw	C16	kom	wa-kom-2	1	0	1	1	1580-1630	rand met strepen en cirkels, concentrische cirkels, sierrand met bruine ondergrond
V061	Afvallaag	1580-1585	werra aw	C17	bord	wa-bor-	0	2	2	1	1580-1630	concentrische cirkels
V061	Afvallaag	1580-1585	weser aw	C18	bord	we-bor-1	2	0	2	1	1580-1630	lichtgeel op bruin, concentrische cirkels en sierrand
V061	Afvallaag	1580-1585	weser aw	C19	bord	we-bor-1	0	1	1	1	1580-1630	groen op roodbruin, plantachtig-motief, afwijkend
V061	Afvallaag	1580-1585	weser aw	C20	kom	we-kom-1	1	0	1	1	1580-1630	bibbermotief
V061	Afvallaag	1580-1585	weser aw	C21	pot	we-pot-	0	1	1	1	1580-1630	bodem met standvoet, uitwendig concentrische cirkels, inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	weser aw	C22	indet	we-	1	0	1	1	1580-1630	kraagrand van beker, grape of pot, bibbermotief
V061	Afvallaag	1580-1585	weser aw		indet	we-	1	3	4	1	1580-1630	oa 1 lintoor met alleen aan binnenkant glazuur, kom met verticaal oor?
V061	Afvallaag	1580-1585	majolica		bord	m-bor-5	1	1	2	1	1550-1600	sterk verkleurd, decor slecht zichtbaar, gearceerde vlakken
V061	Afvallaag	1580-1585	majolica		bord	m-bor-	2	2	4	2	1550-1600	sterk verkleurd

V062	Afvallaag	1580-1585	iberisch aw	C01	kruik	ib-kru-1	1	0	1	1	1525-1600	compleet, 2 oren, oranje blos
V061	Afvallaag	1580-1585	faience		bord	f-bor-	1	0	1	0	1625-1675	kraakdecor, ruis
V061	Afvallaag	1580-1585	pijpaarde		kleipijp		1	1	2	0	1620-1670	ruis
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	0	1	1	0	1675-1750	gemarmerd, ruis
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	4	7	2		groene spiegel
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	4	2	6	3		slibbogen
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	8	0	8	3		bovenzijde geglazuurd, 1 met sterk beroete onderkant
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	1	0	1	1		1 toegevouwen steel
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	9	1	10	5		1 holle steel
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	13	2	15	7		
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-17	1	0	1	1		
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	1	7	8	1		4 toegevouwen stelen
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	3	0	3	2		
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-10	3	0	3	2		
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-	0	6	6	0		
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		spaarpot	r-spa-	1	0	1	1		ongeglazuurd, bol bijna compleet, voet ontbreekt
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		pot	r-pot-	2	1	3	2		2 bolle potten op standring, ongeglazuurd, grote horizontale worstoren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-1	5	8	13	4		ronde modellen, ongeglazuurd, binnenkant beroet, 4 oren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw	C23	grape	r-gra-29	1	0	1	1		kleine grape, inwendig geglazuurd, uitwendig beroet, 1 oor
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw	C24	grape	r-gra-29	1	0	1	1		kleine grape, inwendig geglazuurd en op schouder, uitwendig beroet, 1 oor
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-29	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, niet beroet, 2 oren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-29	12	0	12	8		allemaal inwendig geglazuurd, uitwendig vlekken glazuur, 4 beroet, 1 zeker met 2 oren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-41	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-22/41	2	0	2	1		geheel geglazuurd
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-26	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, uitwendig vlekken glazuur, beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-26	1	3	4	1		inwendig geglazuurd, uitwendig vlekken glazuur, niet beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-29	1	0	1	1		inwendig glazuur, uitwendig op schouder, licht beroet, mogelijk 2 oren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	1	10	11	1		inwendig glazuur, uitwendig op schouder, zwaar beroet, 2 oren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-8	1	6	7	1		inwendig glazuur, uitwendig op schouder, beroet, inwendig witte aanslag, buitenkant is sterk versleten
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-?	1	4	5	1		inwendig glazuur, uitwendig op schouder, manchetrand, bolle buik, inwendig groen, niet beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	2	4	6	1		inwendig glazuur, uitwendig strepen groen glazuur, groot model, 2 ribbels op schouder, beetje beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-	9	0	9	7		onverdikte randen, meeste beroet, inwendig geglazuurd, meeste met ribbel op schouder
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	6	0	6	6		5 inwendig geglazuurd, 1 helemaal, 4 sterk beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-	10	0	10	7		kraagranden, 2 sterk beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-29	2	6	8	1		inwendig geglazuurd, niet beroet, vrij klein, 2 oren, inwendig kalkachtige laag
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-	9	7	16	5		1 inwendig met mangaan

V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		kan	r-kan-53	1	0	1	1		helemaal geglazuurd, grote kan met scherpe buikknik, standring, onverdikte rand ipv kraagrand
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		kan	r-kan-53	2	1	3	2		helemaal geglazuurd, ribbels op hals
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		kan	r-kan-	0	4	4	1		helemaal geglazuurd, grote kan met onder oor duimindrukken
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	2	8	10	1		grote grape, onder rand duimindrukken, afwijkende rand met platte bovenkant, inwendig geglazuurd, uitwendig plekken, beetje beroet
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		grape	r-gra-31	2	6	8	1		inwendig geglazuurd en op schouder, fijne ribbels op rand, sterk beroet, 2 oren
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw	C25	pispot	r-pis-5	1	0	1	1		inwendig geglazuurd en op schouder, inwendig kalkaanslag
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		pispot	r-pis-10	3	0	3	3		dekselgeul, inwendig en op schouder geglazuurd
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	12	5	17	12		inwendig glazuur, uitwendig op schouder of strepen
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	9	38	47	3		
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw	C26	kop	r-kop-11	1	0	1	1		lage wand, op standring, inwendig glazuur, lintoor onder buikknik!
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	4	3	7	2		inwendig glazuur
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		kop	r-kop-	1	6	7	1		6 bodems met standring, 1 rare kop met uitwendig bruin glazuur, inwendig groen
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		indet	r-	4	0	4	4		grote kommen met geprofileerde rand of lekschalen
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		indet	r-	2	0	2	0		ruis
V061	Afvallaag	1580-1585	roodbakkend aw		indet	r-	1	21	22	2		ongeglazuurd, oa grote kommen op poten en standring met horizontale oren

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Asplek V196
Complexdatering 1575-1625

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V196	Asplek	1575-1625	steengoed 2	C02	kan		0	5	5	1	1525-1560	Keulen/Frechen, fries met floraal motief, acanthusbladeren
V196	Asplek	1575-1626	steengoed 2				0	1	1	1	1525-1600	bodem met standvlak, Keulen/Frechen
V196	Asplek	1575-1627	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1	1550-1675	licht beroet
V196	Asplek	1575-1628	roodbakkend aw			r-bak-5	1	0	1	1	1550-1650	licht beroet
V196	Asplek	1575-1629	roodbakkend aw				0	4	4	0		bodemfragmenten
V196	Asplek	1575-1630	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	3	4	1	1550-1650	slibboogjes op spiegel
V196	Asplek	1575-1631	roodbakkend aw	C03	grape	r-gra-11	1	0	1	1	1600-1675	Bergen op Zoom, inwendig glazuur, uitwendig deels glazuur
V196	Asplek	1575-1632	roodbakkend aw	C04	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1575-1675	inwendig glazuur
V196	Asplek	1575-1633	roodbakkend aw	C05		r-kop-2	1	0	1	1	1575-1675	inwendig glazuur, horizontaal en verticaal oor
V196	Asplek	1575-1634	roodbakkend aw	C06		r-kop-29	1	0	1	1	1600-1700	inwendig deels slib en groen glazuur, 1 oor
V196	Asplek	1575-1635	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V196	Asplek	1575-1636	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-1	1	0	1	1	1500-1600	inwendig beroet
V196	Asplek	1575-1637	roodbakkend aw		indet		0	22	22	0		
V196	Asplek	1575-1638	witbakkend aw	C07	grape	w-gra-16	1	0	1	1	1600-1650	geheel groen
V196	Asplek	1575-1639	witbakkend aw	C08	kop	w-kop-506	1	0	1	1	1550-1650	inwendig vlekkerig groen glazuur, 1 oor?
V196	Asplek	1575-1640	witbakkend aw		indet		1	1	2	1		mangaanglazuur
V196	Asplek	1575-1641	werra aardewerk	C01	bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1600-1610	Enkhuizen, misbaksel, zon op spiegel
V196	Asplek	1575-1642	majolica	C09	bord	m-bor-5	1	0	1	1	1580-1650?	niet-gedecoreerd
V196	Asplek	1575-1643	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1575-1625	Ligurisch blauw

Vondstcomplex Molenweg 7
Ophogingslaag (S21, S23, S67)
Complexdatering 1580-1591, gestort in 1591

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V014	Aanleg door S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	3	0	3	1	1550-1600	Ligurisch blauw, i-bor-1 of 2, Ligurisch randje
V014	Aanleg door S23	1580-1591	italiaanse tingl.		kom/bord	i-	1	0	1	1	1550-1600	i-bor-3 of i-kom-1, concentrische cirkels
V014	Aanleg door S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	2	2	0	1550-1600	stukken spiegel wentelend motief
V014	Aanleg door S23	1580-1591	italiaanse tingl.		indet	i-	0	3	3	0	1550-1600	
V014	Aanleg door S23	1580-1591	porselein		bord	p-bor-	0	1	1	1		schetsmatig grijsblauw decor
V014	Aanleg door S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		1 Westerwald/Raeren blauw
V014	Aanleg door S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1		1 standvoet
V014	Aanleg door S23	1580-1591	majolica	C01	bord	m-bor-5	1	0	1	1	1575-1600	kabelrand, floraal motief op rand, rozet op spiegel
V014	Aanleg door S23	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	1	0	1	1	1550-1600	blauwe ondergrond met 'sgraffitto-techniek', afwijkend
V014	Aanleg door S23	1580-1591	weser aw	C02	bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V014	Aanleg door S23	1580-1591	werra aw	C03	kop	wa-kop-N	1	0	1	1	1580-1630	kop met rechte rand, op spiegel pijlen, buitenzijde geglazuurd
V014	Aanleg door S23	1580-1591	werra aw		bord	wa-bor-1	2	0	2	1	1580-1630	
V014	Aanleg door S23	1580-1591	wit aw		bord	w-bor-5	1	0	1	1		bord op poten, geknepen rand, bovenzijde groen
V014	Aanleg door S23	1580-1591	wit aw		bord	w-bor-	1	0	1	1		klein model, vermoedelijk zoutschaaltje
V014	Aanleg door S23	1580-1591	wit aw		indet	w-	0	1	1	0		standring pot oid
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw	C04	grape	r-gra-29	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, bodem beroet
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-	1	0	1	1		donker glazuur, helemaal geglazuurd
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	1	0	1	1		groot model, manchetrand
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib, groene spiegel, boogjes en stippen in slib op vlag
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	0	8	8	0		
V014	Aanleg door S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-4	1	0	1	0	1675-1725	slibboogjes, ruis
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	2	2	1	1550-1600	Ligurisch blauw, Ligurisch randje
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	italiaanse tingl.		indet	i-	0	2	2	0	1550-1600	Ligurisch blauw
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-223	1	0	1	1	1550-1600	Montelupo, polychroom
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	werra aw		kom	wa-kom-1	1	1	2	1	1580-1630	
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	porselein		bord	p-bor-	1	3	4	1		vroeg decor, bloemen op rand, sierrand rond standring
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	spaanse tingl.		bord	sp-bor-	0	1	1	1	1500-1600	wit, concaaf standvlak
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	frans wit aw		bord	wf-bor-1	0	1	1	1	1550-1600	Beauvais, dubbele slib
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	4	4	8	4	1550-1600	1 kabelrand, 2 sgraffito in blauw
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	faience		bord	f-bor-	0	1	1	0		wit, vermoedelijk ruis, lijkt Nederlands
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw?		indet	we-	1	0	1	1		roodbakkend, rand pot/grape?, regio Werra/Weser
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw		bord	we-bor-1	6	4	10	4	1580-1630	
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw		kom	we-kom-1	3	0	3	2	1580-1630	
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw		kop	we-kop-1	1	0	1	1	1580-1630	
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw		indet	we-	0	8	8	0	1580-1630	
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw		pot	we-pot-1	2	0	2	1	1580-1630	
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	weser aw		indet	we-	0	1	1	0	1580-1630	oor pot of kan
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	3	3	1	1525-1575	Frechen/Keulen
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1		Raeren, appliques
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1	1550-1600	Siegburg

V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	steengoed 1		trechterbek.	s1-tre-	0	1	1	1		Siegburg
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	steengoed 2		snelle	s2-sne-1	0	1	1	1	1550-1600	Siegburg
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	steengoed 2		indet	s2-	0	15	15	0		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	1	0	1	1		ongeglazuurd (bak)steuntje, vorm van arm
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		vuurstolp	w-vst-	1	9	10	1		platte achterkant, groen
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		spaarpot	w-spa-	0	1	1	1		voetje, model roodbakkende spaarpot
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-5	5	0	5	2		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-3	3	0	3	2		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-	0	5	5	0		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		steelkom	w-stk-	1	0	1	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		grape	w-gra-	2	0	2	2		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	wit aw		indet	w-	1	33	34	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	jydepot aw		grape	jy-gra-	0	1	1	1		poot grape, inwendig gepolijst
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	8	2	10	5		2 met groene spiegel
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-1	3	3	6	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-3	1	1	2	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		olielamp	r-oli-2	1	0	1	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		pot	r-pot-	1	1	2	1		Enkhuizer model, opstaande oren
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-2	6	2	8	3		1 kop inwendig geel (meer eerste helft 16de eeuw)
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		kom	r-kom-	1	0	1	1		kraagrand, inwendig groen
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-	4	0	4	4		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		deksel	r-dek-1	1	0	1	1		ongeglazuurd, inwendig beroet
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		vuurstolp	r-vst-	5	1	6	3		1 stuk plat model
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		komfoor	r-kmf-17	0	1	1	1		ongeglazuurd
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		test	r-tes-	1	0	1	1		vierkant model, ongeglazuurd
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	1	0	1	1		vreemd, 2 geglazuurde zijden, dik, vorm onbekend
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-4	4	0	4	3		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-17	6	2	8	3		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-5	9	0	9	4		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-	0	10	10	0		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		steelkom	r-stk-	1	1	2	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		pot	r-pot-	1	0	1	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	4	150	154	4		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-29	2	0	2	2		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-34	1	0	1	1		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	18	0	18	8		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	18	0	18	12		
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib, kabelrand
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-	1	3	4	1	1575-1650	NH-slib, kabelrand
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	1	1	2	1		fragmenten met slibletters
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-19	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V018	Verdiepen S21/S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	0	5	5	1		ongeglazuurd, pot of grote test
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw	C01	bord	r-bor-6	1	0	1	1		groene spiegel
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	6	3	9	4		2 met groene spiegel
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-8	1	3	4	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-15	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-17	3	0	3	3		

V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-5	3	0	3	3		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-	0	5	5	0		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw	C02	zalfpot	r-zal-3	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	werra aw		bord	wa-bor-1	0	1	1	1	1589	man met zwaard?, gedateerd 1589
V020	Verdiepen S23	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	1	3	4	1		sterk verkleurd
V020	Verdiepen S23	1580-1591	italiaanse tingl.?		indet	i-	2	0	2	2		wit, vreemd glazuur, herkomst onduidelijk
V020	Verdiepen S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	1	1	1	1550-1600	Ligurisch blauw, spiegel met rozet
V020	Verdiepen S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	1	1	1	1550-1600	Montelupo, polychroom, spiralen
V020	Verdiepen S23	1580-1591	frans wit aw		bord	wf-bor-1	0	2	2	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V020	Verdiepen S23	1580-1591	iberisch aw		amfoor	ib-amf-	0	2	2	1		1 bodem
V020	Verdiepen S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	1	1	2	1	1550-1600	Siegburg
V020	Verdiepen S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	6	6	1		Frechen/Keulen
V020	Verdiepen S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	6	6	1		Raeren
V020	Verdiepen S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	3	11	14	2		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		met kleine rozetten, raar zacht baksel
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		bord	we-bor-1	8	3	11	7	1580-1630	
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		kom	we-kom-1	4	0	4	2	1580-1630	
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		kop	we-kop-1	1	0	1	1	1580-1630	
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		indet	we-	0	6	6	0	1580-1630	bord, kom of kop
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		pot	we-pot-2	1	0	1	1	1580-1630	radstempel op buik
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		kan	we-kan-1	0	1	1	1	1580-1630	
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		beker/pot	we-	0	2	2	1	1580-1630	standvlak, beker of pot
V020	Verdiepen S23	1580-1591	weser aw		indet	we-	1	1	2	1	1580-1630	
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-3	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-5	4	0	4	2		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-	0	5	5	0		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		lekschaal	w-lek-	0	1	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		pot	w-pot-	1	0	1	1		Enkhuizer model, opstaande oren
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		bord	w-bor-	1	0	1	1		groen
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		kop	w-kop-	1	0	1	1		inwendig groen
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		vuurstolp	w-vst-	2	7	9	1		plat model, groen
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		schepbeker	w-spb-1	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		grape	w-gra-	2	0	2	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		ondersteek	w-ond-	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	wit aw		indet	w-	3	17	20	3		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	2	4	6	2	1575-1650	NH-slib
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		NH-slib, hoort bij slibbord V025
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		kom	r-kom-	0	1	1	1	1575-1650	NH-slib, adelaar
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	0	3	3	1		slibletters
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		test	r-tes-	2	0	2	2		ongeglazuurd, vierkant model
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		pot	r-pot-	1	1	2	1		ongeglazuurd, bolle pot met grote oren
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		vuurstolp	r-vst-1	3	2	5	2		ongeglazuurd, zwaar beroet
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		steelkom	r-stk-	0	1	1	1		kromsteert
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		kom	r-kom-	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-2	6	1	7	3		1 ongeglazuurd
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-	1	0	1	0		vermoedelijk 18de eeuw, ruis

V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-29	3	0	3	3		zwaar beroet
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-34	1	0	1	1		zwaar beroet
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-8	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	7	0	7	6		kraagranden
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	7	0	7	7		onverdikte randen
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		kan	r-kan-	1	1	2	1		kraagrandje
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-	5	0	5	3		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		pot	r-pot-	1	0	1	1		
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-34	3	15	18	1		grote grape, duimindrukken onder rand, kapotgevroren
V020	Verdiepen S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	4	80	84	4		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw	C01	bord	r-bor-6	1	2	3	1	1575-1650	groot NH-slibbord met vrouwfiguur, deels sgrafitto-techniek
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V021	Beerlaag S29	1580-1591	steengoed 2		snelle	s2-sne-1	0	2	2	1	1550-1600	
V021	Beerlaag S29	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	3	3	1	1550-1600	Siegburg
V021	Beerlaag S29	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		Raeren
V021	Beerlaag S29	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	2	1	3	1		zwart verkleurd
V021	Beerlaag S29	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	3	3	1	1550-1600	Ligurisch blauw, rozet
V021	Beerlaag S29	1580-1591	porselein		kop	p-kop-	1	0	1	1		bloemdecor
V021	Beerlaag S29	1580-1591	frans wit aw		bord	wf-bor-1	1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib, tekst
V021	Beerlaag S29	1580-1591	weser aw	C02	bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	kerstboomdecor
V021	Beerlaag S29	1580-1591	weser aw		bord	we-bor-1	1	3	4	1	1580-1630	1 stuk hoort bij V025
V021	Beerlaag S29	1580-1591	weser aw		kom	we-kom-1	2	1	3	1	1580-1630	
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		deksel	r-dek-1	1	0	1	1		ongeglazuurd
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		kom	r-kom-58	1	0	1	1		groene spiegel
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-1	0	1	1	0		slibbogen, ruis
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		vuurstolp	r-vst-1	1	0	1	1		sterk beroet
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-2	1	0	1	1		volledig geglazuurd
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		test	r-tes-2	1	1	2	1		ongeglazuurd, beroet
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-1	1	1	2	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-5	1	0	1	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-	2	0	2	2		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	wit aw		bakpan	r-bak-5	2	0	2	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	wit aw		steelkom	w-stk-	1	0	1	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	wit aw		kom	w-kom-7	1	0	1	1		inwendig geel, uitwendig groen
V021	Beerlaag S29	1580-1591	wit aw		ondersteek	w-ond-	0	1	1	1		ziel, vermoedelijk ondersteek
V021	Beerlaag S29	1580-1591	wit aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		type r-gra-29
V021	Beerlaag S29	1580-1591	wit aw		indet	w-	1	9	10	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-34	6	2	8	4		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-29	1	0	1	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-113	1	0	1	1		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	3	0	3	0		kraagranden
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-30	1	0	1	1		inwendig groen, hoort bij V022 (hierbij gevoegd)
V021	Beerlaag S29	1580-1591	rood aw		indet	r-	2	10	12	2		
V021	Beerlaag S29	1580-1591	porselein	C03	bord	p-bor-4	1	0	1	1	1550-1590	vroeg kraakporselein, herten in landschap
V025	Afvallaag S23	1580-1591	werra aw		bord	wa-bor-1	1	1	2	1	1580-1630	klein model, donker verkleurd

V025	Afvallaag S23	1580-1591	steengoed 2		snelle	s2-sne-1	0	1	1	1	1560-1580	bodem, protestante voorstelling tegen Verdrag van Augsburg
V025	Afvallaag S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1	1530-1570	Frechen/Keulen, tekstband, medaillions en acanthusbladeren
V025	Afvallaag S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1530-1600	Frechen/Keulen, baardmand, zacht baksel
V025	Afvallaag S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1550-1600	witte kan met medallions
V025	Afvallaag S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1550-1600	Siegburg, appliques met blauw
V025	Afvallaag S23	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1	1550-1600	Raeren, boerendanskan
V025	Afvallaag S23	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	1	2	3	1		sterk verkleurd, op spiegel mannenportret
V025	Afvallaag S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	1	1	1	1575-1625	Compendiario, stuk spiegel met putto
V025	Afvallaag S23	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	0	2	2	1	1550-1600	Ligurisch blauw, 1 stukje polychroom (paar streepjes geel)
V025	Afvallaag S23	1580-1591	porselein		bord	p-bor-	1	0	1	1	1570-1600	kraak, rand met eendje en waterplanten
V025	Afvallaag S23	1580-1591	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	0	1580-1630	hoort bij stuk V021
V025	Afvallaag S23	1580-1591	weser aw		bord	we-bor-1	4	0	4	3	1580-1630	1 heel klein bordje
V025	Afvallaag S23	1580-1591	weser aw		kom	we-kom-1	2	0	2	2	1580-1630	
V025	Afvallaag S23	1580-1591	weser aw		grape	we-gra-1	1	0	1	1	1580-1630	profiel compleet, klein model
V025	Afvallaag S23	1580-1591	weser aw		indet	we-	0	1	1	0	1580-1630	gesloten vorm, beker of pot oid
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	3	6	9	1	1575-1650	NH-slibbord, fantasiefiguur, bladerrand
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	2	0	2	1	1575-1650	NH-slibbord
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NG-slibbord, randfragment met krullen
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-	1	0	1	1		steel
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-1	1	0	1	1	1450-1575	slibbogen
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		groot bord, volledig bruin
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	2	0	2	1		volledig bruin
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		bord	r-bor-6	2	0	2	1		volledig bruin
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		test	r-tes-18	0	2	2	1		ongeglazuurd
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		test	r-tes-2	1	0	1	1		ongeglazuurd, vierkant model
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		vergiet	r-ver-5	1	0	1	1		
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		steelkom	r-stk-	1	0	1	1		kromsteertsteel
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-2	1	0	1	1		inwendig groen
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-2	1	1	2	1		
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-34	2	0	2	2		inwendig geglazuurd, sterk beroet
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	3	5	8	3		2 sterk beroet, 1 groot model
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	0	20	20	0		grote grape
V025	Afvallaag S23	1580-1591	rood aw		indet	r-	0	10	10	0		
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-3	2	0	2	2		groen inwendig, 1 met toegevouwen steel
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		bakpan	w-bak-5	2	0	2	2		groen inwendig
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		vuurstolp	w-vst-	0	2	2	1		groen, rond model
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		vuurstolp	w-vst-	1	0	1	1		groen, plat model, bovenkant
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		kop	w-kop-2	1	0	1	1		inwendig groen, uitwendig ongeglazuurd
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		grape	w-gra-	2	0	2	2		volledig groen
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		kan	w-kan	0	2	2	1		volledig groen, ribbel op schouder
V025	Afvallaag S23	1580-1591	wit aw		indet	w-	0	17	17	0		meest volledig groen, 1 stuk gele grape
V049	Afvallaag S67	1580-1591	italiaanse tingl.		bord	i-bor-	2	1	3	2		Ligurisch blauw, Ligurisch randje
V049	Afvallaag S67	1580-1591	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1		standvoet, Raeren
V049	Afvallaag S67	1580-1591	steengoed 2		indet	s2-	0	3	3	0		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	werra aw		bord	wa-bor-1	2	1	3	2	1580-1630	1 spiegel met vrouwfiguur, gedateerd 1591

V049	Afvallaag S67	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	0	1	1	1		polychroom
V049	Afvallaag S67	1580-1591	iberisch aw		amfoor	ib-amf-	0	1	1	1		klein wandfragment, geen glazuur
V049	Afvallaag S67	1580-1591	weser aw		grape	we-gra-	0	5	5	1		hoge poten, rand ontbreekt
V049	Afvallaag S67	1580-1591	weser aw		indet	we-	0	1	1	0		stukje bord of kom
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-17	2	1	3	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		bloempot	r-blo-	0	1	1	1		bodem met gat, ongeglazuurd
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		olielamp	r-oli-	2	0	2	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		spaarpot	r-spa-	0	1	1	1		voet, ongeglazuurd
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-5	1	1	2	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-	1	0	1	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-2	2	0	2	2		inwendig geglazuurd
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		kom	r-kom-58	1	0	1	1		groene spiegel
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		kop	r-kop-	1	0	1	1		groene spiegel, groene stippen op rand
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-10	1	3	4	1		inwendig deels groen, verder donkerbruin glazuur
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-30	2	6	8	1		vrij compleet, inwendig deels groen, fijne ribbels op schouder
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-34	1	0	1	1		uitwendig beroet
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	3	0	3	3		onverdikte randen
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw		indet	r-	1	22	23	1		
V049	Afvallaag S67	1580-1591	rood aw	C01	bord	r-bor-6	3	4	7	1	1575-1650	NH-slibbord met rennende hond, afwijkende rand
V049	Afvallaag S67	1580-1591	wit aw		kop	w-kop-	0	2	2	1		inwendig groen, uitwendig beroet
V049	Afvallaag S67	1580-1591	wit aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		volledig groen
V049	Afvallaag S67	1580-1591	wit aw		indet	w-	0	2	2	0		
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	rood aw		pot	r-pot-	1	2	3	1		kraagrand, standring
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	rood aw		steelkom	r-stk-5	1	4	5	1		beroet
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	rood aw		pispot	r-pis-5	1	1	2	0		geheel geglazuurd, ruis, geknepen oor
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	rood aw		grape	r-gra-	0	1	1	1		slibletter T
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	rood aw		indet	r-	0	2	2	0		
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	majolica		bord	m-bor-	1	0	1	1		polychroom, kabelrand
V051	Uit profiel, S67	1580-1591	wit aw		indet	w-	0	2	2	1		1 bodem met standring, inwendig met mangaan

Vondstcomplex De Baan 1
Ophogingslaag (S3, S71, S72, S91)
Complexdatering 1575-1605, gestort kort na 1600

Vnr	Complex	Comp.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
?	?	1575-1605	witbakkend aw		beker		1	0	1	1		monniksbeker
V018	S3, demping sloot	1575-1605	faience		bord/kom		1	0	1	0	1625-1675	kraakdecor, ruis
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1650	Calligrafico, kraakbordje, strepen op achterkant
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1540-1590	Montelupo, florale motieven en bladeren in blauw
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		0	5	5	2	1575-1625	Berrettino
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord	i-bor-3	1	0	1	1	1550-1600	Berrettino
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1575-1650	Compendiario
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	2	3	1	1575-1600	Berrettino
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		indet		0	1	1	1		oor met blauwe beschildering
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		kom	i-kom-3	1	1	2	1	1570-1600	Montelupo, schip op spiegel

V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		kom	i-kom-1	3	0	3	1	1575-1600	Berrettino, afwijkende rand
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1575-1600	Berrettino
V018	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		lekschaal		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V018	S3, demping sloot	1575-1605	majolica		bord		9	10	19	9	1575-1650	1 kraakdecor
V018	S3, demping sloot	1575-1605	majolica		kom		1	0	1	1	1600-1650	met vormoor, kraakdecor
V018	S3, demping sloot	1575-1605	porselein		indet		0	1	1	1	1590-1620	onbekende vorm, vreemd decor
V018	S3, demping sloot	1575-1605	porselein		kom	p-kom-3	2	0	2	1	1590-1620	vroeg porselein, uitwendig bloemen, inwendig geometrisch randje
V018	S3, demping sloot	1575-1605	porselein		kop		1	0	1	1	1590-1620	vroeg porselein, uitwendig sprinkhaan, inwendig geometrisch randje
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan		0	1	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan		0	2	2	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bord		0	1	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	2	5	2		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	1	2	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	2	3	1		NH-slib
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-18	1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		indet		1	3	4	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	12	12	0		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	11	11	0		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	17	17	0		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		kom		1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		kop		0	1	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		kop		0	2	2	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		lekschaal		0	2	2	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		olielamp		3	2	5	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		olielamp		1	1	2	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	1	0	1	1	1575-1650	compleet
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		pot		0	3	3	1		aspot
V018	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		pot		1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	steengoed 2		indet		0	2	2	0		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	steengoed 2		kan		0	2	2	1	1600-1650	Westerwald
V018	S3, demping sloot	1575-1605	steengoed 2		pot		1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		bakpan		2	0	2	2		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		bord	w-bor-3	1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		indet		0	6	6	0		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		indet		0	3	3	0		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		indet		1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		lekschaal	w-lek-1	1	0	1	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		olielamp		3	4	7	1		
V018	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		pot		1	0	1	1		verticaal oor, Enkhuizer model
V024	S3, demping sloot	1575-1605	majolica		bord		1	2	3	1		1 kraak
V024	S3, demping sloot	1575-1605	majolica		kom		2	0	2	2		1 kraak
V024	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	2	0	2	2		

V024	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-30	1	1	2	1		slibversiering
V024	S3, demping sloot	1575-1605	steengoed 2		kan		0	5	5	1	1600-1650	Frechen/Keulen
V024	S3, demping sloot	1575-1605	steengoed 2		pot		1	0	1	1		
V024	S3, demping sloot	1575-1605	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V024	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		bakpan		1	0	1	1		
V024	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		kop	w-kop-2	0	2	2	1		
V024	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		pot		1	0	1	1		Enkhuizer model, kleine vorm
V027	S3, demping sloot	1575-1605	faience		bord		0	1	1	0	1625-1675	waarschijnlijk Nederlands met kraakdecor, ruis
V027	S3, demping sloot	1575-1605	iberisch aw		amfoor		0	2	2	1		geel glazuur inwendig
V027	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		0	2	2	1	1575-1625	Berrettino
V027	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	1	2	1		Calligrafico, kraakbordje
V027	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		3	2	5	3	1575-1600	Berrettino
V027	S3, demping sloot	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V027	S3, demping sloot	1575-1605	majolica		bord		2	10	12	2	1575-1625	
V027	S3, demping sloot	1575-1605	porselein		bord		1	0	1	1	1600-1650	kraak
V027	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		bord		1	0	1	1		
V027	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		indet		1	12	13	1		
V027	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V027	S3, demping sloot	1575-1605	roodbakkend aw		zalfpot		0	1	1	1		
V027	S3, demping sloot	1575-1605	steengoed 2		kan		0	4	4	1		1 Westerwald, 1 Siegburg
V027	S3, demping sloot	1575-1605	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1		
V027	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		indet		0	7	7	0		
V027	S3, demping sloot	1575-1605	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	frans wit aw		bord		0	2	2	1	1550-1600	Beauvais, dubbele slib
V066	S71, ophoging	1575-1605	frans wit aw		bord		0	1	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V066	S71, ophoging	1575-1605	frans wit aw		bord		0	1	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V066	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		bord		0	4	4	2	1575-1625	Berrettino
V066	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1575-1650	Ligurisch wit
V066	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1575-1625	Berrettino
V066	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord		8	13	21	8	1550-1600	meest polychroom, 1 wit met gestempelde motieven en golfrand
V066	S71, ophoging	1575-1605	majolica		zalfpot		1	1	2	1	1575-1625	blauwe strepen
V066	S71, ophoging	1575-1605	porselein		bord		1	0	1	1	1595-1645	kraak, rinaldi p109
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	3	0	3	3		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-23	3	0	3	2		bakpan
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-35	1	0	1	1		bord
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-8	1	0	1	1		grape
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan		0	5	5	0		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	9	0	9	6		2 met groene spiegel
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	1	2	1		NH-slib
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1600-1600	NH-slib bord met Adam en Eva, gedateerd 1600
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		deksel	r-dek-29	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-33	1	1	2	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-18	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape		2	1	3	2		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		1	11	12	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kom		1	0	1	1		NH-slib
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	0	1	1		

V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pot	r-pot-12	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		test	r-tes-13	1	0	1	1		ongeglazuurd
V066	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		vetvanger		1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		1	6	7	1	1575-1600	Siegburg, baardman, appliques
V066	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		1	0	1	1	1600-1650	Westerwald, vroeg model
V066	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		2	6	8	2		
V066	S71, ophoging	1575-1605	werra aw		bord	wa-bor-1	0	2	2	2	1580-1630	1 spiegel met uil, 1 spiegel met zon
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	2	5	7	2	1580-1630	
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		indet		0	1	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		kan	we-kan-1	0	2	2	1		1 met radstempel
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		kom	we-kom-1	1	1	2	1	1580-1630	
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		kom	we-kom-1	2	4	6	2	1580-1630	
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		pot	we-pot-1	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		pot	we-pot-1	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	weser aw?		bord		2	0	2	1		vreemd decor, rand met duimindrukken
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	5	1	6	5	1575-1650	
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		deksel		1	0	1	1		ongeglazuurd
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		indet		1	1	2	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		kop	w-kop-2	2	0	2	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		kop	w-kop-7	1	0	1	1		
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		vuurklok		0	2	2	1		appliques
V066	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		vuurstolp		1	3	4	1		ongeglazuurd
V097	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord		0	1	1	1		
V097	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	1	1	1		kop of graapje met tekst, letter B
V097	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		1	0	1	1	1575-1600	Siegburg, appliques
V097	S71, ophoging	1575-1605	werra aw		kom	wa-kom-1	1	0	1	1	1580-1650	
V097	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		indet		0	1	1	1	1580-1650	bodem pot?
V098	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord	m-bor-5	1	0	1	1	1550-1600	polychroom, erg mooi
V098	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V098	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kop		1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V098	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1650	
V098	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		kop	w-kop-2	1	0	1	1		
V102	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord		0	1	1	1	1575-1625	spiegel met rozet
V102	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		0	1	1	1	1575-1600	Raeren
V105	S91, ophoging	1575-1605	majolica		bord		1	3	4	1	1575-1625	schaakbordmotief
V105	S91, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		
V105	S91, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	6	6	0		
V105	S91, ophoging	1575-1605	steengoed 2		indet		0	2	2	1		
V105	S91, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		0	4	4	1	1600-1625	Westerwald, vroeg model
V105	S91, ophoging	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1650	
V105	S91, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		indet		1	0	1	1		
V107	S71, ophoging	1575-1605	iberisch aw		indet		0	1	1	1		wandfragment, inwendig groenig
V107	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1575-1625	Berrettino
V107	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord		1	0	1	1	1600-1650	kraakdecor
V107	S71, ophoging	1575-1605	majolica		kom		1	0	1	1	1600-1650	kraakdecor

V107	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord		1	2	3	1		
V107	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		1	9	10	1		
V107	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pot		1	0	1	1		inwendig beroet, ongeglazuurd
V107	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		0	1	1	1	1550-1600	Raeren
V107	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		pispot	s2-pis-6	1	6	7	1		
V107	S71, ophoging	1575-1605	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1650	
V107	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	1	0	1	1		
V107	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		indet		1	4	5	1		
V120	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord	m-bor-10	1	0	1	1	1575-1625	gestileerde granaatappel, polychroom
V120	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		vuurstolp		1	0	1	1		beroet
V120	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		zalfpot	r-zal-3	1	0	1	1		
V120	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1650	
V120	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		indet		0	1	1	1	1580-1650	
V125	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord		0	1	1	1	1575-1600	granaatappel
V125	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		1	0	1	1		
V154	S72, ophoging	1575-1605	majolica		kom?		1	1	2	1		
V154	S72, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	2	0	2	1		
V154	S72, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		grape met tekst
V154	S72, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	46	46	0		
V154	S72, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	2	0	2	1		
V154	S72, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V154	S72, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		vuurstolp		1	0	1	1		ongeglazuurd
V154	S72, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		2	5	7	1		
V154	S72, ophoging	1575-1605	weser aw		indet		0	4	4	0		
V154	S72, ophoging	1575-1605	weser aw		kom/kop		1	0	1	1	1580-1630	
V154	S72, ophoging	1575-1605	weser aw?		bord		1	0	1	1	1580-1630	weser-achtig, rand met duimindrukken
V154	S72, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		indet		0	5	5	0		
V154	S72, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		bord		1	4	5	2	1575-1625	Berrettino
V160	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario, merk op onderkant?
V160	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1625	Ligurisch wit, Ju-i motief
V160	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1575-1625	Berrettino
V160	S71, ophoging	1575-1605	italiaanse faience		plooischotel		0	1	1	1	1580-1620	Montelupo, crespina
V160	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord		5	9	14	2	1575-1650	
V160	S71, ophoging	1575-1605	majolica		kom	m-kom-2	2	0	2	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan		0	1	1	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	2	0	2	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-23	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan		0	3	3	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	0	3	2		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	4	0	4	3		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		deksel		1	0	1	1		ongeglazuurd
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		

V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape		4	0	4	3		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-29	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape		2	0	2	2		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		grape?		0	1	1	1		grape met tekst
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	6	6	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	33	33	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	36	36	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		indet		0	26	26	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kom	r-kom-58	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kop		2	0	2	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		kop		2	1	3	2		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		lekschaal		0	1	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		lekschaal		0	2	2	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		lekschaal		0	1	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pispot		2	0	2	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pispot		5	0	5	3		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pot		1	0	1	1		aspot?
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		pot		2	0	2	1		opstaande rand, Enkhuizer model
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		spaarpot		1	0	1	1		voetje
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		steelkom	r-stk-5	1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		test	r-tes-11	1	0	1	1		ongeglazuurd
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		test		0	2	2	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	roodbakkend aw		vuurstolp		1	0	1	1		ongeglazuurd
V160	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		1	5	6	1		Frechen/Keulen
V160	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		kan		0	4	4	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	5	0	5	3	1580-1630	
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	klein bordje
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		indet		0	12	12	0	1580-1630	
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		kan?		0	1	1	1	1580-1630	radstempel en stippen
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		kom	we-kom-1	1	0	1	1	1580-1630	groot stuk
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		kom/kop		2	0	2	2	1580-1630	
V160	S71, ophoging	1575-1605	weser aw?		bord		1	0	1	1	1580-1630	Weser-achtig, duimindrukken op rand
V160	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		bakpan	w-bak-5	2	1	3	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		bord		1	0	1	1		
V160	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		indet		0	16	16	0		
V160	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		vuurklok		2	6	8	1		applique met kleine dubbelkoppige adelaar
V171	S71, ophoging	1575-1605	majolica		bord		1	1	2	1		
V171	S71, ophoging	1575-1605	werra aw		indet		0	1	1	1	1580-1630	
V171	S71, ophoging	1575-1605	weser aw		beker	we-bek-1	1	0	1	1	1580-1630	radstempel
V171	S71, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V172	S71, ophoging	1575-1605	steengoed 2		snelle		0	1	1	1	1575-1600	
V183	S91, ophoging	1575-1605	majolica		bord		0	2	2	2	1575-1625	blauw-wit
V183	S91, ophoging	1575-1605	weser aw?		bord		0	3	3	1		rood baksel, vreemd decor, weser-achtig
V183	S91, ophoging	1575-1605	witbakkend aw		indet		2	2	4	2		

Vondstcomplex De Baan 2
Ophogingslaag (LG03)
Complexdatering 1575-1605, gestort kort na 1600

Vnr	Complex	Comp.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	faience		bord	f-bor-	1	0	1	0	1625-1675	kraakdecor, ruis
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	iberisch aw		indet	ib-	0	1	1	1		inwendig groen, middelgrote amfoor
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	italiaanse faience		bord	i-bor-	1	0	1	1	1575-1610	Ligurisch blauw, vakkenverdeling op rand
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	italiaanse faience		bord	i-bor-	2	0	2	1	1575-1610	Ligurisch blauw, Ligurisch randje
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	italiaanse faience		indet	i-bor-	1	2	3	1	1575-1610	Ligurisch blauw
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	italiaanse faience		bord	i-bor-	0	1	1	1		volledig wit, waarschijnlijk Italiaans
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	italiaanse faience		bord/kom	i-bor/kom	1	0	1	1	1575-1610	Ligurisch blauw, concentrische cirkels op rand
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	majolica		bord	m-bor-	8	9	17	6	1575-1625	2 met schaakbord, 2 met sgraffito in blauw
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		indet	r-	4	111	115	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		dakpan	r-	1	0	1	0		hergebruikt als baksteun, dik glazuur en aanbaksels
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-	0	5	5	0		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-10	1	0	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-11	1	0	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-31	2	0	2	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	3	0	3	2		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		beeld?	r-bee-?	0	1	1	1		bodem holle vorm, niet geglazuurd
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-	0	1	1	1	1599	NH-slib, gedateerd: 1599, onderkant beroet
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	5	1	6	4		2 met groene spiegel
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	2	5	3	1575-1650	NH-slib
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib, groot fragment, kabelrand, onderkant beroet
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-	12	13	25	12		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-?	10	0	10	8		grapen met manchetrand, niet in Deventer-systeem
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-34	1	0	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		grape	r-gra-8	2	0	2	2		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		kom	r-kom-58?	2	0	2	2		alleen rand, niet zeker of vorm op standring staat
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	4	5	9	4		1 met lintoor
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-	0	1	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	13	0	13	5		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	3	0	3	3		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		pot	r-pot-	3	0	3	2		pot met opstaande oren, Enkhuizer model
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		test	r-tes-3	1	0	1	1		ongeglazuurd
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-1	2	3	5	1		ongeglazuurd
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-6	2	1	3	1		geglazuurd, 1 zijrand met duimindrukken
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		zalfpot?	r-zal-	0	1	1	1		zeer dik baksel, bodem
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		zalfpot	r-zal-3	0	1	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	roodbakkend aw		zalfpot	r-zal-3	2	0	2	2		inwendig geglazuurd
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1		bandoor, Frechen/Keulen
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	6	6	1	1560-1600	Siegburg
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	4	4	1	1575-1600	Raeren
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1540-1575	Frechen/Keulen, baardman met tekstband, tekst: BIS MIR SUNDRO...
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1550-1600	Siegburg, geglazuurd, medaillon met bloemen

V131	Afvallaag LG03	1575-1605	werra aw		bord	wa-bor-1	3	2	5	2	1580-1630	1 stuk met nummer 9 (jaren 90 16de eeuw)
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	werra aw?		kan	wa-kan-	1	0	1	1		afwijkend, roze bakende kan met lintoor, West-Duitsland
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	werra aw?		kan	wa-kan-	0	1	1	1		bodem met standvoet, bruin glazuur, West-Duitsland
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	werra aw		kom	wa-kom-1	1	1	2	1	1580-1630	
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	weser aw		grape/pot	we-	1	0	1	1	1580-1630	randfragment, opstaande rand met dekselgeul
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	weser aw		indet	we-	1	3	4	1	1580-1630	beker, pot of grape, kraagrand, bruine en groene bibberlijnen
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	weser aw		indet	we-	0	3	3	0	1580-1630	dichte vorm, 1 met radstempel
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	2	2	4	1	1580-1630	bibberlijnen, redelijk compleet
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	weser aw		bord	we-bor-1	0	8	8	1	1580-1630	
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	weser aw		kom	we-kom-1	1	0	1	1	1580-1630	
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	frans witbakkend		bord	wf-bor-1	1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		bakpan	w-bak-	0	6	6	0		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	2	0	2	2		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		bakpan	w-bak-6	7	0	7	3		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		indet	w-	3	26	29	2		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		kop	w-kop-	3	3	7	0		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		kop	w-kop-2	3	0	3	3		2 met toegeknepen lintoor
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		pispot	w-pis-	1	0	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		pispot	w-pis-2	1	0	1	1		
V131	Afvallaag LG03	1575-1605	witbakkend aw		vuurklok	w-vst-	5	5	10	2		noppen en vrouwenkopjes

Vondstcomplex De Baan 1
Ophogingslaag (S4, S5, S7, S48, S77)
Complexdatering 1620-1640

Vnr	Complex	Comp.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
?	?	1620-1640	faience		bord		1	0	1	1	1640-1660	Verstraeten, bij Sebastiaan
?	?	1620-1640	porselein		kom		1	0	1	1		Swatow, bij Sebastiaan
V015	S5, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	3	3	1	1575-1625	Berrettino
V015	S5, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1550-1600	Berrettino
V015	S5, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom?		1	0	1	1		uitstaande rand, blauw, montelupo?
V015	S5, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-5	1	0	1	1	1575-1600	polychroom
V015	S5, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		1	4	5	1	1550-1600	
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-23	1	0	1	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	1	1	2	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	1	4	3		NH-slib
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel		1	0	1	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		6	0	6	6		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	4	4	0		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	16	16	0		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	2	3	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		0	1	1	1		aspot
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test		1	0	1	1		ongeglazuurd
V015	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurstolp		1	0	1	1		

V015	S5, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	0	1	1	1575-1625	Frechen, Baardman
V015	S5, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	0	1	1	1575-1600	Raeren
V015	S5, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		snelle		0	1	1	1	1575-1600	Siegburg
V015	S5, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord	wa-bor-1	2	0	2	2	1580-1630	
V015	S5, demping sloot	1620-1640	werra aw		kom		2	1	3	2	1580-1630	
V015	S5, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord	we-bor-1	2	0	2	2	1580-1630	
V015	S5, demping sloot	1620-1640	weser aw		deksel?		1	0	1	1	1580-1630	knop
V015	S5, demping sloot	1620-1640	weser aw		indet		0	5	5	0	1580-1630	
V015	S5, demping sloot	1620-1640	weser aw		kom		1	0	1	1	1580-1630	
V015	S5, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		1	0	1	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		1	15	16	1		
V015	S5, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	frans wit		bord	wf-bor-1	1	0	1	1	1550-1600	Beauvias, dubbele slib
V017	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario
V017	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1625	Berrettino met witte hoogsels
V017	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom	i-kom-3	0	2	2	1	1560-1600	Montelupo
V017	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		1	4	5	1	1575-1625	
V017	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	1	1	1	1600-1650	kraak
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	1	2	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	1	4	2		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord		0	1	1	1	1575-1650	NH-slib
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape	r-gra-11	1	3	4	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		3	0	3	3		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	12	12	0		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	2	2	0		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	2	3	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	4	5	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		ondersteek?		1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurstolp		1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan	s2-kan-32	0	7	7	1	1600-1650	baardman, Frechen
V017	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	3	3	0		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		indet		0	1	1	1	1580-1630	
V017	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V017	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	3	3	0		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	faience		bord		1	0	1	1	1625-1650	kraakdecor
V019	S7, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		3	3	6	2	1575-1650	
V019	S7, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		0	1	1	1		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	portugese faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	
V019	S7, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	1	0	1	1		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	2	3	1		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	8	8	0		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	1	2	1		
V019	S7, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		1	0	1	1		

V019	S7, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		pot		1	0	1	1		opstaand oor, Enkhuizer model
V020	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		0	1	1	1	1625-1675	kraakdecor
V020	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		1	0	1	1		
V020	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		2	0	2	1		
V020	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	6	7	1		
V020	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		0	4	4	1		
V020	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	3	3	1		Frechen/Keulen
V020	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		2	1	3	2		
V020	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-15	1	6	7	1	1625-1650	kraakdecor
V021	S4, demping sloot	1620-1640	faience		kom?		0	1	1	1	1600-1650	mogelijk Italiaans, bianco
V021	S4, demping sloot	1620-1640	faience		kop		1	0	1	1	1625-1650	kraakdecor
V021	S4, demping sloot	1620-1640	faience		plooischotel		0	1	1	1	1625-1650	kraakdecor
V021	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor		0	1	1	1		wandfragment, vrij dun, inwendig geel geglazuurd
V021	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor		0	1	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	3	4	2	1575-1650	Compendiario
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	6	6	3	1550-1600	Berrettino
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1550-1600	Montelupo
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1550-1600	Berrettino
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	1	2	1	1600-1650	Ligurisch wit
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		0	1	1	1	1600-1650	Calligrafico Naturalistico, strepen op achterkant, kraakdecor
V021	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		vaas		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V021	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		1	1	1	1	1625-1675	
V021	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		10	31	41	7	1600-1650	
V021	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom		1	0	1	1	1600-1650	imitatie compendiario
V021	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom		1	1	2	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		zalpot		1	2	3	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kom		1	1	2	1	1600-1650	kraak
V021	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		2	1	3	1	1600-1650	fragmenten zeer klein pimpeltje met sprietjes
V021	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		plooischotel		1	0	1	0	1600-1650	kraakdecor
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		?		0	4	4	2		hele dikke bodem (standvlak)
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan		0	3	3	0		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	4	1	5	3		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	2	5	1	1575-1650	NH-slib, wrs met vogel
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	4	0	4	2		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape	r-gra-63	1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		3	0	3	3		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		5	4	9	4		potten of grapes
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	8	8	0		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	21	21	0		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	7	7	0		

V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kom	r-kom-68	1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	1	2	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		2	0	2	2		aspot?
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vetvanger		1	0	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		zalfpot		0	1	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		indet		0	12	12	1		grote vorm
V021	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	1	1	1	1600-1650	Westerwald, hals ontbreekt
V021	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	4	4	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		2	4	6	1	1600-1650	Westerwald
V021	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord		1	1	2	1	1580-1630	
V021	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		0	1	1	1	1580-1630	
V021	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		0	1	1	1	1580-1630	
V021	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		kan?		0	1	1	1	1580-1630	radstempel
V021	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		2	0	2	2		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		2	0	2	2		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		1	13	14	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		0	1	1	1		
V021	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1575-1625	Compendiario, Castelli dÁbruzzo of Vietri
V022	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		0	1	1	1	1600-1650	Compendiario, aigretterand
V022	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		3	8	11	2		kraakdecor
V022	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		2	0	2	2		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	4	4	0		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		0	1	1	1		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan	s2-kan-32	0	12	12	1	1625-1675	baardman, Frechen
V022	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		2	3	5	2		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		snelle		0	1	1	1	1575-1600	Siegburg, PROPHETA, skelet met tekst MOORS
V022	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		3	0	3	3		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	7	7	0		
V022	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		1	1	2	1		pot?, waarschijnlijk Duits
V025	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		0	3	3	2		
V025	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	1	1	0		
V025	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		0	1	1	1		
V025	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	1	1	1	1600-1650	Westerwald
V025	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V025	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		1	1	2	1		
V025	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V026	S7, demping sloot	1620-1640	faience		bord		1	1	2	1	1625-1675	hoekig bord met foliage en fruit in blauw
V026	S7, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	2	3	2	1575-1625	1 Berrettino, 2 Calligrafico, kleine fragmenten
V026	S7, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience?		kom		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario?, vreemde vorm met buste man op spiegel
V026	S7, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-1	1	0	1	1	1600-1650	kraakmotief
V026	S7, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		2	4	6	2		
V026	S7, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		0	1	1	1	1610-1650	

V026	S7, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	1	1	1	1600-1650	kraak
V026	S7, demping sloot	1620-1640	spaanse tingl.		kom		1	0	1	1	1500-1600	rand met blauwe strepen, Sevilla, Yayal blue
V026	S7, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	1	1	1	1600-1650	Westerwald
V026	S7, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	1	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		2	4	6	2		kraakdecor
V051	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-11	1	0	1	1	1625-1675	imitatie Portugees met mangaan
V051	S4, demping sloot	1620-1640	faience		kan		0	1	1	1	1625-1650	kraakdecor
V051	S4, demping sloot	1620-1640	faience		kom		1	0	1	1		imitatie klapmuts met kattenkoppen
V051	S4, demping sloot	1620-1640	franse faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	imitatue A Raffaellesca, Nevers?
V051	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1600-1650	compendiario, wapenschild op spiegel
V051	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario?
V051	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-2	1	0	1	1	1575-1625	A Raffaellesca, Deruta?
V051	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	1	2	1	1550-1600	Berrettino
V051	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1560-1580	Montelupo, Famiglia bleu
V051	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		14	25	39	12	1575-1650	
V051	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		zalfpot	m-zal-1	1	5	6	1	1575-1625	enorme albarello, diameter bodem ca. 17 cm
V051	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		zoutvat		1	0	1	1	1600-1650	blauw decor, kommetje op voet
V051	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	3	3	2	1600-1650	kraak
V051	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		1	2	3	2		1 zeer fijn geschilderd
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	1	1	2	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	0	3	3		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-18	1	0	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	15	16	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	2	3	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		spaarpot		0	1	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	12	12	2	1600-1650	1 Westerwald
V051	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		kom		1	0	1	1		nieuw model, Enkhuizer werra?
V051	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		0	1	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-7	1	0	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	1	0	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		2	7	9	2		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kandelaar		0	1	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		lekschaal		1	0	1	1		
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		pispot		1	0	1			
V051	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-1	1	0	1	1	1620-1630	kraakmotief, vroeg bordje
V052	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-16	1	0	1	1		rozet in midden
V052	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		5	0	5	4	1625-1650	2 kraak
V052	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor		2	10	12	1		enorme amfoor, 2 oren, ribbelrandje om rand
V052	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor		0	6	6	1		grote amfoor, standvlak, inwendig geel glazuur
V052	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse roodb.		kom		1	0	1	1	1600-1650	gemarmerd, Toscane
V052	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1600-1650	compendiario
V052	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	0	1	1	1600-1650	compendiario
V052	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		19	17	36	11	1600-1650	3 kraak
V052	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-5	1	0	1	1	1575-1640	nissenrand, op spiegel rennend beest
V052	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		2	3	5	2	1620-1650	

V052	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		0	1	1	1		kapucijner uitwendig, ruis?
V052	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		bord		1	0	1	1	1625-1650	kraakdecor
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-11	1	0	1	1		klein bord, NH-slib
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		slibboogjes
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord		2	2	4	2		1 met groene spiegel
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel		1	0	1	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	7	8	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	22	23	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	2	2	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	2	3	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		olielamp		1	0	1	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		2	0	2	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		0	1	1	1		voorraadpot met vin
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		steelkom	r-stk-5	1	0	1	1	1575-1650	beroet
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurklok		4	0	4	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		noppen
V052	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	11	11	2	1600-1650	1 westerwald
V052	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V052	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		1	0	1	1		holle steel
V052	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		2	2	4	1		wijd model
V052	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		1	6	7	1		
V052	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		noppen
V053	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		6	5	11	5		3 kraakdecor
V053	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		2	0	2	1	1640-1660	Verstraeten, compendiario
V053	S4, demping sloot	1620-1640	faience		kan		1	6	7	1		kraakdecor
V053	S4, demping sloot	1620-1640	faience		plooischotel		3	0	3	1		kraakdecor
V053	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	3	4	1	1600-1650	bianco
V053	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		4	2	6	4	1575-1650	compendiario
V053	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1600-1650	bianco
V053	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		lekschaal		0	1	1	1	1575-1625	Compendiario, putto op spiegel
V053	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		26	22	48	18	1600-1650	6 met kraakdecor
V053	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		1	0	1	1	1600-1650	imitatiue berrettino
V053	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		zalfpot		0	1	1	1	1550-1600	blauw decor
V053	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		2	4	6	2	1620-1650	
V053	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	1	1	1	1625-1650	kraak
V053	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop	p-kop-3	0	1	1	1	1600-1650	kraak, sprietjesrand aan onderkant
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	2	0	2	2		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	6	3	9	4		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	3	0	3	1		ringeloor op rand
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel	r-dek-16	1	0	1	1		deksel doofpot
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		7	0	7	7		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		2	25	27	2		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	0	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		0	2	2	0		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	2	0	2	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		0	4	4	1		pot met standvinnen

V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		steelkom	r-stk-5	1	0	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test		0	3	3	1		ongeglazuurd
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test	r-tes-3	1	0	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurklok		2	0	2	1		groen geglazuurd, noppen
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurstolp		2	0	2	1		ongeglazuurd
V053	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		zalfpot	r-zal-3	1	0	1	1		groot model
V053	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	5	5	1	1600-1650	
V053	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	2	2	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		0	1	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	9	9	0		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V053	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		zalfpot		0	1	1	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-10	2	5	7	1	1625-1650	landschappen op spiegel en vlag
V054	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		5	5	10	3	1625-1675	
V054	S4, demping sloot	1620-1640	faience		plooischotel?		1	0	1	1	1625-1650	vreemd geplooid, blauwe strepen op achterkant
V054	S4, demping sloot	1620-1640	faience		vaas?		0	1	1	1		kraakdecor
V054	S4, demping sloot	1620-1640	frans wit		bord		1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, dubbele slib, tekst op rand
V054	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1600-1650	Calligrafico Naturalistico?, strepen op achterkant, kraakdecor
V054	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V054	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		lekschaal		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V054	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	1	2	1	1575-1650	Compendiario, fragment spiegel met putto en rand
V054	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	1	2	1	1580-1620	Crespina, Montelupo
V054	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		13	22	35	13	1600-1650	2 kraak, 2 berrettino, 1 stuk bord met JEZUS
V054	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		zalfpot		0	1	1	1		met tekst
V054	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		0	1	1	1	1610-1660	
V054	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	2	2	2	1600-1625	kraak
V054	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		indet		1	0	1	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		vaas		0	1	1	1	1600-1650	kraak, decor met vliegende paarden
V054	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		bord		0	1	1	1	1600-1650	kraakdecor
V054	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		plooischotel		0	1	1	1	1600-1650	kraakdecor
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	3	0	3	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan		0	2	2	0		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bloempot		0	3	3	1		bodems, beroet
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	4	3	7	4	1600-1675	1 met ringeloor op vlag, 1 NH-slib
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel		1	0	1	1	1600-1675	slibversierd
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape	r-gra-18	1	0	1	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape	r-gra-63	1	2	3	1	1625-1675	tekst: ANNO
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	8	9	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kom		4	0	4	1	1600-1700	inwendig geel
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	2	2	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	13	13	2	1600-1650	Westerwald
V054	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		1	0	1	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		2	0	2	2		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	2	2	0		

V054	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop	w-kop-3	1	1	2	1		
V054	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		0	1	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		9	9	18	5	1625-1675	1 wit, 1 kraakdecor, 2 met blauwe beschildering op spiegel
V060	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-11	1	0	1	1	1625-1650	kraakdecor
V060	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		0	1	1	1	1640-1660	Verstraeten, compendiario
V060	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		0	1	1	1	1625-1675	kraakdecor
V060	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		0	1	1	1	1600-1625	imitatie Berrettino?, klein fragment met zwarte lijnen
V060	S4, demping sloot	1620-1640	faience		plooischotel		0	1	1	1	1600-1650	bianco, kan frans of italiaans zijn
V060	S4, demping sloot	1620-1640	frans wit		bord		1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V060	S4, demping sloot	1620-1640	franse faience		plooischotel	fr-plo-1	2	0	2	1	1600-1650	Compendiario, klein stukje voorstelling op spiegel, geen aigretterand
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1600-1650	Calligrafico Naturalistico
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1600-1650	Calligrafico Naturalistico
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		3	2	5	4	1550-1600	Berrettino
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-3	1	1	2	1	1550-1600	Berrettino, uitgebogen rand
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1550-1590	Montelupo, spiralen
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-3	2	0	2	1	1575-1650	Compendiario
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	3	4	2	1575-1650	Compendiario
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-1	1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-3	1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario, vogel op spiegel
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1560-1600	Montelupo, voetkom
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom	i-kom-1	1	0	1	1	1575-1625	Compendiario, Italië?
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom	i-kom-3	0	1	1	1	1540-1570	Montelupo, voetkom
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	1	2	1	1575-1650	Compendiario
V060	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel	i-plo-3	2	1	3	1	1600-1630	Compendiario, groene verf, Castelli dÁbruzzo of Salerno
V060	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		12	22	34	10	1600-1650	3 kraakdecor, 1 compendiario-decor, veel polychroom
V060	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		19	26	45	16	1600-1650	divers
V060	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom		1	2	3	2		1 grote witte kom
V060	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	1	1	1	1600-1630	kraak
V060	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kom		1	1	2	1	1600-1650	klapmuts
V060	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		vaas		1	0	1	1		kraak
V060	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	kraakmotief
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	6	0	6	2		groene spiegel
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	5	0	4	3		slibboogjes op vlag
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-50	2	0	2	1		slibboogjes op vlag
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	2	1	3	2	1575-1650	NH-slib
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	10	10	0		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	4	4	0		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		0	2	2	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		olielamp	r-oli-2	1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		spaarpot	r-spa-1	0	1	1	1		ongeglazuurd
V060	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurklok		1	2	3	1		groen geglazuurd, diverse appliques
V060	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		indet		0	4	4	0		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan	s2-kan-37	1	0	1	1	1600-1630	Westerwald

V060	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	3	3	1		Westerwald
V060	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	1	1	1		klein model
V060	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		2	4	6	2		1 baardman
V060	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		pot		2	0	2	2		Westerwald
V060	S4, demping sloot	1620-1640	turks aw		bord		1	0	1	1	1600-1650	Iznik
V060	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-6	1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	5	5	0		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kandelaar	w-kdl-2	1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kandelaar		0	1	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		lekschaal		2	0	2	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		olielamp		3	0	3	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	0	1	1		
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		zalfpot	w-zal-1	1	0	1	1	1575-1650	compleet
V060	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		zalfpot		0	1	1	1		
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-3	1	0	1	1	1540-1560	Berrettino, doorboorde standring
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-3	3	3	6	1	1570-1610	Berrettino, klein bordje, waarschijnlijk met haas
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1550-1600	Berrettino
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-1	1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom	i-kom-5	1	0	1	1	1544-1600	Berrettino, Ju-i op rand
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom	i-kom-3	0	1	1	1	1570-1600	Montelupo, voetkom
V087	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom?		0	1	1	1	1575-1625	Montelupo?
V087	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-5	3	0	3	1	1575-1625	bladermotief
V087	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		0	1	1	1		klein
V087	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	1	1	0		
V087	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V087	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	0	1	1	1620-1650	baardman, Frechen
V087	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	1	1	1		Westerwald
V100	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		1	0	1	1	1625-1650	kraakdecor
V100	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1575-1625	compendiario?
V100	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord/kom		1	0	1	1	1600-1650	Calligrafico Naturalistico, strepen op achterkant
V100	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1575-1625	oor compendiario
V100	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	2	2	2	1575-1625	Berrettino
V100	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1575-1625	compendiario?
V100	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		0	1	1	1	1575-1625	bladermotief
V100	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		1	1	2	2	1600-1650	
V100	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom		1	0	1	1	1600-1650	wit
V100	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1620-1650	
V100	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		bord		0	2	2	1	1625-1650	kraakdecor
V100	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V100	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	2	0	2	2		1 met ringeloor
V100	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel	r-dek-1	1	0	1	1		ongeglazuurd
V100	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		2	0	2	2		
V100	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	1	1	0		
V100	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	0	1	1		

V100	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		indet		0	2	2	0		
V100	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		indet		0	1	1	1		klein kannetje?
V100	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	2	2	1	1575-1600	Siegburg
V100	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		indet		0	1	1	1	1580-1630	
V100	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	1	1	1		
V100	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		1	1	2	1		oor, appliques met leeuwenkoppen
V101	S48, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-1	1	0	1	1	1575-1625	compendiario, doorboorde standring, dia 21 cm
V101	S48, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	3	3	1		
V101	S48, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-5	1	1	2	1		
V104	S77,demping sloot	1620-1640	italiaanse faience?		bord		0	2	2	1	1600-1650	bianco, kan ook Nederlands of Frans zijn
V104	S77, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		0	1	1	1	1575-1625	rozet
V104	S77, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	1	1	1		stukje met slibtekst
V104	S77, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurklok		0	1	1	1		stukje applique
V104	S77, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	1	1	1	1575-1625	applique met vleugels en stukje tekst
V104	S77, demping sloot	1620-1640	weser aw		indet		0	1	1	1	1580-1630	pot of kan
V123	S48, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1620-1660	
V123	S48, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	5	6	1		
V123	S48, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	1		
V123	S48, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-2	1	1	2	1	1640-1700	blauwe beschildering op spiegel
V126	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor	ib-amf-?	1	0	1	1	1550-1650	gelig baksel, diameter opening 20 cm, golflijnen op rand
V126	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	1	2	2	1550-1600	Berrettino
V126	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	2	3	1	1575-1650	Compendiario
V126	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-3	1	0	1	1	1600-1650	kraakdecor
V126	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		8	2	10	6	1575-1650	1 wit
V126	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		3	11	14	3	1620-1650	
V126	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord		0	1	1	1	1600-1650	kraak
V126	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		indet		0	1	1	1	1600-1650	Swatow, klein fragment
V126	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kom		0	1	1	1	1600-1650	overgangs
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	2	0	2	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord		1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord		0	1	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel	r-dek-16	1	0	1	1		doofpotdeksel
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		3	0	3	3		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	7	7	0		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		6	26	32	6		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	30	31	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kom		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	2	1	3	2		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal		0	1	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		olielamp	r-oli-2	1	0	1	1		

V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		1	0	1	1		opstaand oor, Enkhuizer model
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test		0	1	1	1		ongeglazuurd
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test		3	0	3	2		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test		0	2	2	1		ongeglazuurd, schaalmodel
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test		2	0	2	1		vierkant model
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurstolp		3	3	6	1		ongeglazuurd
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		zalfpot	r-zal-3	1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		zalfpot		0	1	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	2	3	1	1600-1650	
V126	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		1	0	1	1	1580-1630	Weser-achtig, rand met duimindrukken, vissen op spiegel
V126	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan		0	4	4	1		holle steel
V126	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		grape		1	0	1	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		1	8	9	1		
V126	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop		1	2	3	1		
V153	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape	r-gra-7	4	0	4	1		
V153	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		test	r-tes-4	0	1	1	1		ongeglazuurd
V157	S5, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	3	4	1		
V157	S5, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-5	1	0	1	1		
V161	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-11	1	0	1	1	1625-1675	Chinees decor
V161	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit, standring 2x doorboord
V161	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1575-1625	compendiario, vrouwenbuste met bloem
V161	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1570-1600	Montelupo, polychroom met bladeren
V161	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		0	1	1	1	1600-1650	tulp op spiegel
V161	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		4	8	12	4		1 kraak
V161	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		bord	p-bor-7	1	0	1	1	1600-1650	kraak
V161	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	3	3	1		
V161	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V161	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		olielamp	w-oli-2	1	0	1	1		
V170	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor		0	1	1	1		strepen op schouder
V170	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kom		1	0	1	1		rechte rand, uitwendig Chinese tekens
V170	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	8	9	2	1575-1600	Siegburg, 1 baardman
V170	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	2	2	1		Keulen/Frechen
V170	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		deksel		2	0	2	1		ongeglazuurd
V174	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-1	2	1	3	1	1640-1660	Verstraeten, compendiario
V174	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		1	2	3	2	1625-1675	
V174	S4, demping sloot	1620-1640	faience		kom		1	0	1	1	1625-1650	imitatie kraaikop
V174	S4, demping sloot	1620-1640	faience		zoutvat		0	1	1	1	1625-1650	kraakdecor, rechte model met standvoet, primair gat in onderkant
V174	S4, demping sloot	1620-1640	frans wit		bord	wf-bor-1	2	0	2	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V174	S4, demping sloot	1620-1640	iberisch aw		amfoor		0	2	2	1		wandfragmenten
V174	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		2	3	5	2	1575-1650	Compendiario, putto op spiegel
V174	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1570-1620	Montelupo
V174	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario, stuk spiegel
V174	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-3	1	0	1	1	1600-1650	polychroom, landschap
V174	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		22	21	43	16	1575-1650	
V174	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom?		0	1	1	1		klein model, met ster op spiegel
V174	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		3	0	3	3	1620-1660	kleine modellen

V174	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	bord		1	0	1	1	1630-1660	vorm f-bor-2, Nederlands decor, grauw porselein
V174	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	kom	p-kom-6	1	0	1	1	1600-1650	klapmuts
V174	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	kom		1	0	1	1		rechte rand, uitwendig Chinese tekens
V174	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	kop		0	1	1	1	1600-1650	kraaikop
V174	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience	bord		1	0	1	1	1625-1650	kraakdecor, penafdruk op bovenkant rand
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	bord	r-bor-6	1	0	1	1		ringeloorboogjes op vlag
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	bord	r-bor-6	4	1	5	2	1575-1650	NH-slib
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	indet		1	1	2	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	olielamp	r-oli-2	1	0	1	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	pot		1	1	2	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	vuurklok		1	1	2	1		NH-slib
V174	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	vuurstolp		1	0	1	1		ongeglazuurd
V174	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2	kan		2	12	14	3	1575-1650	1 Siegburg
V174	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2	kan		0	3	3	1	1600-1630	Westerwald
V174	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2	pispot		0	2	2	1		leeuwtjes
V174	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw	kom		1	0	1	1	1580-1630	
V174	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw	bord		0	1	1	1	1580-1630	
V174	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw	bord	we-bor-1	8	6	14	5		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw	kom	we-kom-1	1	0	1	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw	bakpan	w-bak-5	1	0	1	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw	indet		0	4	4	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw	olielamp	w-oli-3	1	0	1	1		
V174	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw	vuurklok		1	0	1	1		noppen
V182	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2	kan		0	1	1	1	1600-1630	Westerwald
V184	S5, demping sloot	1620-1640	steengoed 2	kan		0	2	2	2	1575-1650	
V184	S5, demping sloot	1620-1640	werra aw	bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V184	S5, demping sloot	1620-1640	weser aw	bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V184	S5, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw	vuurklok		1	0	1	1		bovenkant
V201	S4, demping sloot	1620-1640	faience	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1650-1675	blauw-wit
V201	S4, demping sloot	1620-1640	faience	bord		0	1	1	1	1640-1660	Verstraeten, compendiario
V201	S4, demping sloot	1620-1640	faience	indet		0	1	1	1	1625-1650	kraakdecor
V201	S4, demping sloot	1620-1640	frans wit	bord	wf-bor-1	1	0	1	1	1550-1600	Beauvais, enkele slib
V201	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience	bord		1	1	2	2	1550-1600	Berrettino
V201	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience	kom		1	0	1	1	1575-1650	Compendiario
V201	S4, demping sloot	1620-1640	jydepot aw	indet		0	1	1	1		wandfragment
V201	S4, demping sloot	1620-1640	majolica	bord		11	14	25	11	1600-1650	
V201	S4, demping sloot	1620-1640	majolica	kan?		0	1	1	1		miniatuur, bodem
V201	S4, demping sloot	1620-1640	majolica	kom		1	0	1	1		paars gevlekt
V201	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	bord		1	0	1	1		vreemd decor, afwijkend
V201	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	deksel?		0	1	1	1	1590-1630	lijkt deksel, vroeg decor
V201	S4, demping sloot	1620-1640	porselein	kop		0	1	1	1		kraak, gevormd in mal
V201	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	bakpan		0	1	1	1		
V201	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	bord	r-bor-6	4	3	7	4	1575-1650	NH-slib
V201	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw	olielamp		0	1	1	1		
V201	S4, demping sloot	1620-1640	spaanse tingl.	kom		0	1	1	1	1500-1600	kom, dikwandig, standring, blauwe decoratie, Yayal Blue
V201	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2	kan		0	10	10	1	1600-1650	1 gedateerd 1583, 1 Siegburg
V201	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw	bord		1	0	1	1	1580-1630	

V201	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		kom		1	0	1	1	1580-1630	nieuw type met kraagrand
V201	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		0	2	2	2	1580-1630	1 met bruin ipv oranje
V201	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		4	0	4	1		applique met leeuwenkop
V203	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-8	1	0	1	1	1625-1650	imitatie berrettino, aan beide zijden blauw, polychroom
V203	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-8	3	0	3	1	1625-1675	imitatie Portugees met mangaan, rand met bootjes
V203	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord		3	0	3	3	1625-1675	1 kraakdecor, 1 met wapenschild
V203	S4, demping sloot	1620-1640	faience		plooischotel	f-plo-3	5	0	5	1	1625-1650	kraakdecor, strepen op achterkant, majolica-achtig
V203	S4, demping sloot	1620-1640	faience		plooischotel	f-plo-2	1	0	1	1	1625-1675	klein, bootje op spiegel
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaans roodb.		bord		0	1	1	1	1575-1650	gemarmerd, Toscane, platte bodem
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord	i-bor-3	3	1	4	2	1550-1600	Berrettino
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1550-1600	Berrettino
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1550-1625	Berrettino, Veneto
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kan		0	1	1	1	1575-1625	compendiario, klein fragment
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	3	4	1	1575-1650	Compendiario
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		1	0	1	1	1575-1625	compendiario, klein fragment
V203	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		vaas		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario
V203	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		12	10	22	8	1575-1650	
V203	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom		1	0	1	1	1600-1650	
V203	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1575-1650	NH-slib
V203	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		1	4	5	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kan	r-kan-31	2	20	22	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	1	0	1	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		steelkom	r-stk-11	1	0	1	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	spaanse tingl.		bord		1	0	1	1	1575-1650	bogen en cirkels, Sevilla
V203	S4, demping sloot	1620-1640	spaanse tingl.		kom		1	0	1	1	1500-1650	vermoedelijk spaans, kom met aanzet greep, rozig
V203	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	2	3	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		1	2	3	1	1600-1650	Westerwald
V203	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		pispot	s2-pis-2	1	4	5	1	1650-1700	leeuwenappliques
V203	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord		0	1	1	1	1602-1613	vogel op spiegel met tekst omringd, oa ANNO, Spiegel-bakkerij
V203	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord	wa-bor-1	1	0	1	1	1580-1630	
V203	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		kan	we-kan-1	0	1	1	1	1580-1630	
V203	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-3	1	0	1	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		kop	w-kop-3	1	0	1	1		
V203	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		0	1	1	1		oor
V206	S4, demping sloot	1620-1640	faience		bord	f-bor-18	1	0	1	1	1625-1675	meerkantig, bijbelvoorstelling?
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1575-1650	Compendiario, putto op spiegel
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	1	2	1	1550-1600	Berrettino
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		1	0	1	1	1600-1650	Ligurisch wit
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1625-1675	Calligrafico Naturalistico, Turijn
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	1	1	1	1600-1650	Calligrafico Naturalistico, strepen op achterkant, kraakdecor
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		bord		0	2	2	1	1575-1600	Berrettino
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario, putto op spiegel
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		1	0	1	1	1550-1600	Berrettino
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom		2	0	2	2	1550-1600	Berrettino
V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		kom	i-kom-3	1	0	1	1	1560-1600	Montelupo, voetkom

V206	S4, demping sloot	1620-1640	italiaanse faience		plooischotel		0	1	1	1	1575-1650	Compendiario
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		1	0	1	1	1600-1650	imitatie berrettino
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord	m-bor-3	1	0	1	1	1600-1650	kraakdecor
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		0	4	4	2	1575-1650	
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		3	2	5	2	1575-1650	
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		5	3	8	3		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		bord		4	1	5	4	1600-1650	1 kraak, 1 misbaksel
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		kom		1	0	1	1		wit
V206	S4, demping sloot	1620-1640	majolica		zalfpot		1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1620-1660	
V206	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		0	1	1	1	1600-1650	kraak
V206	S4, demping sloot	1620-1640	porselein		kop		0	1	1	1	1600-1650	kraaikop, bodem
V206	S4, demping sloot	1620-1640	portugese faience		kom		1	0	1	1	1600-1650	kraakdecor, inwendig sierrandje
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bakpan	r-bak-5	1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord		1	0	1	1		vreemd decor met slingerlijnen, Nederrijns?
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord	r-bor-6	4	0	4	3		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		bord		1	2	3	2	1575-1650	NH-slib
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		deksel	r-dek-10	1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		grape		1	1	2	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	8	8	0		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		indet		0	14	14	0		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		kom		2	0	2	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		lekschaal	r-lek-8	1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot	r-pis-5	4	0	4	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pispot		1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		1	0	1	1		opstaand oor, Enkhuizer model?
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		pot		2	8	10	1		aspot?
V206	S4, demping sloot	1620-1640	roodbakkend aw		vuurstolp		1	3	4	1		ongeglazuurd
V206	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		indet		0	2	2	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	7	7	2		Westerwald en Siegburg
V206	S4, demping sloot	1620-1640	steengoed 2		kan		0	2	2	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	werra aw		bord		0	1	1	1	1580-1630	
V206	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		1	0	1	1	1580-1630	
V206	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		2	2	4	1	1580-1630	Weser-achtig, rand met duimindrukken
V206	S4, demping sloot	1620-1640	weser aw		bord		0	1	1	1	1580-1630	
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		bakpan	w-bak-5	1	0	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	1	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	3	3	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		indet		0	1	1	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		olielamp		4	0	4	1		
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		pot		1	0	1	1		opstaand oor, Enkhuizer model?
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		vuurklok		0	1	1	1		stuk applique, adelaar?
V206	S4, demping sloot	1620-1640	witbakkend aw		zalfpot		0	1	1	1		

Complexdatering 1630-1660

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V049	Put S41	1630-1660	steengoed 2	C35	fles	s2-fle-5	1	0	1	1	1650-1700	P-kruik
V049	Put S41	1630-1660	steengoed 2	C01	kan	s2-kan-44	1	0	1	1	1640-1660	baardmankruik, Frechen
V049	Put S41	1630-1660	steengoed 2		knikker	s2-	2	0	2	2		
V049	Put S41	1630-1660	steengoed 2	C36	pispot	s2-pis-2	1	0	1	1	1650-1700	Westerwald
V049	Put S41	1630-1660	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1		wandfragment, Raeren?
V049	Put S41	1630-1660	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1		wandfragment, Westerwald
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C02	bakpan	r-bak-4	1	0	1	1	1600-1675	platte bodem, klein model
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		bakpan	r-bak-4	1	0	1	1	1600-1675	3 poten
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C37	bakpan	r-bak-12	1	0	1	1	1650-1750	compleet
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C03	bord	r-bor-11	2	1	3	1	1650-1700	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		bord	r-bor-6	1	0	1	1	1650-1700	ringeloor op vlag, groene spiegel
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C38	deksel	r-dek-10	1	0	1	1	1650-1750	compleet
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C04	deksel	r-dek-19	1	0	1	1	1650-1700	bovenzijde geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C05	deksel	r-dek-19	1	0	1	1	1650-1700	bovenzijde geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C06	deksel	r-dek-25	1	0	1	1	1650-1700	geheel geglazuurd, oor ontbreekt
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C07	grape	r-gra-18	1	0	1	1	1625-1700	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C08	grape	r-gra-18	1	0	1	1	1625-1700	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		grape	r-gra-18	1	0	1	1	1625-1700	profiel compleet
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		grape	r-gra-18	1	10	11	1	1625-1700	inwendig deels groen
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		grape	r-gra-33	1	0	1	1	1625-1700	inwendig glazuur, klein model
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C09	grape	r-gra-64	1	0	1	1	1625-1725	inwendig deels groen
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		grape	r-gra-	1	5	6	1		wijde grape
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		grape	r-gra-	2	2	4	2		2 bodems, 2 randen
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C10	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1600-1675	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		kop	r-kop-2	2	0	2	1	1600-1675	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C39	kop	r-kop-26	1	0	1	1	1625-1700	inwendig deels geel
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C11	kop	r-kop-nieuw	1	0	1	1	1650-1725	uitwendig ringeloor
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		kop	r-kop-	1	0	1	1		
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		pispot	r-pis-	4	12	13	2		
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		pot	r-pot-2	1	0	1	1	1650-1700	grote voorraadpot, inwendig geglazuurd, bodem ontbreekt
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C12	steelkom	r-stk-2	1	0	1	1	1625-1700	
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		steelkom	r-stk-2	1	1	2	1	1625-1700	incompleet
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C13	test	r-tes-1	1	0	1	1	1625-1700	vierkant model, volledig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		test	r-tes-1	2	4	6	1	1625-1700	vierkant model, volledig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		test	r-tes-1	1	6	7	1	1625-1700	vierkant model, ongeglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		test	r-tes-4	0	5	5	1	1625-1700	ongeglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw	C14	vogeldrinkbak	r-vog-3	1	0	1	1	1625-1700	volledig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		zalfpot	r-zal-3	1	0	1	1		inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	rood aw		indet	r-	3	23	26	3		
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C15	deksel	w-dek-11	1	0	1	1	1625-1700	bovenzijde groen geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		deksel	w-dek-	2	3	5	1	1625-1700	bovenzijde groen geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C16	grape	w-gra-37	1	0	1	1	1625-1700	geheel geel geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C17	grape	w-gra-nieuw	1	0	1	1	1625-1700	geheel groen geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		grape	w-gra-	6	10	16	4		alle inwendig bruin, uitwendig groen

V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C40	kandelaar	w-kdl-2	1	0	1	1	1600-1700	geheel geel, kaarsenhouder ontbreekt
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		komfoor	w-kmf-1	2	0	2	1	1650-1700	geheel groen geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		kop	w-kop-3	8	4	12	3	1600-1700	
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C18	kop	w-kop-14	1	0	1	1	1650-1750	inwendig bruin, uitwendig groen
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		kop	w-kop-14	1	0	1	1	1650-1750	inwendig bruin, uitwendig groen
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C19	kop	w-kop-32	1	0	1	1	1625-1700	inwendig geel, uitwendig groen, ribbelrandjes
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		lekschaal	w-lek-2	2	8	10	1	1650-1750	volledig geel geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		pispot	w-pis-	2	0	2	1		
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		vergiet	w-ver-	1	0	1	1		volledig geel geglazuurd, hoekige doorboringen in bodem
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C41	zalfpot	w-zal-1	1	0	1	1	1600-1700	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C42	zalfpot	w-zal-1	1	0	1	1	1600-1700	inwendig geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw	C20	zalfpot	w-zal-4	1	0	1	1	1625-1725	geheel geel geglazuurd
V049	Put S41	1630-1660	wit aw		indet	w-	6	35	41	6		
V049	Put S41	1630-1660	majolica		bord	m-bor-1	1	0	1	1	1640-1700	wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C21	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1700	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C22	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1700	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C43	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1700	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C44	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1700	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience		bord	f-bor-2	11	4	15	3	1640-1700	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C23	bord	f-bor-8	3	2	5	1	1650-1700	blauwe decoratie: gestyleerde Chinese tuin en bloemenrand
V049	Put S41	1630-1660	faience	C24	bord	f-bor-8	1	0	1	1	1640-1725	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience		bord	f-bor-8	2	2	4	1	1640-1725	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C25	bord	f-bor-10	1	0	1	1	1625-1675	kraakdecor
V049	Put S41	1630-1660	faience		bord	f-bor-16	1	0	1	1	1640-1700	gestyleerd kraakdecor
V049	Put S41	1630-1660	faience		bord	f-bor-18	1	0	1	1	1650-1700	hoekig bord, blauwe decoratie met figuren
V049	Put S41	1630-1660	faience		bord	f-bor-	3	0	3	2		blauwe decoratie: kraakdecor?
V049	Put S41	1630-1660	faience	C46	pispot	f-pis-2	1	0	1	1	1650-1725	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C26	plooischotel	f-plo-3	1	0	1	1	1625-1700	geheel wit, smalle knorren
V049	Put S41	1630-1660	faience	C45	plooischotel	f-plo-3	2	0	2	1	1625-1700	geheel wit, brede knorren
V049	Put S41	1630-1660	faience		plooischotel	f-plo-	1	0	1	1	1625-1700	geheel wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C47	zalfpot	f-zal-1	1	0	1	1	1625-1700	wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C48	zalfpot	f-zal-1	1	0	1	1	1625-1700	wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C49	zalfpot	f-zal-3	1	0	1	1	1650-1750	wit
V049	Put S41	1630-1660	faience	C50	zalfpot	f-zal-3	1	0	1	1	1650-1750	wit
V049	Put S41	1630-1660	faience		zalfpot	f-zal-3	2	4	6	1	1650-1750	wit
V049	Put S41	1630-1660	faience		indet	f-	0	25	25	0		geheel wit, oa 2 oren en 1 vormoor
V049	Put S41	1630-1660	italiaanse fai.		bord	i-bor-	0	1	1	1	1575-1625	berrettino, ruis
V049	Put S41	1630-1660	italiaanse fai.		bord	i-bor-	0	1	1	1	1550-1600	Montelupo?, ruis
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C27	bord	p-bor-4	1	0	1	1	1590-1640	kraakporselein, afwijkend decor
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C51	bord	p-bor-4	1	0	1	1	1590-1640	ongedecoreerd, groene gloed
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C28	bord	p-bor-6	3	0	3	1	1640-1660	overgangsporselein, voorzijde: krab en vissen, achterzijde: visnetmotief
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C29	bord	p-bor-6	1	0	1	1	1640-1660	overgangsporselein, voorzijde: krab en vissen, achterzijde: visnetmotief
V049	Put S41	1630-1660	porselein		bord	p-bor-	0	1	1	1	1600-1675	fragmenten, ongedecoreerd
V049	Put S41	1630-1660	porselein		bord	p-bor-	0	1	1	1	1625-1700	op spiegel bloemen, standring doorboord
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C30	kom	p-kom-5	2	0	2	1	1640-1670	panelen
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C31	kom	p-kom-5	3	5	8	1	1640-1670	panelen
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C32	kop	p-kop-3	1	0	1	1	1640-1660	overgangsporselein: decor: draak met parel

V049	Put S41	1630-1660	porselein		kop	p-kop-3	2	2	4	1	1640-1660	overgangsporselein: decor: draak met parel
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C52	kop	p-kop-8	2	0	2	1	1600-1650	kraakdecor: panelen met bloemen, merk op bodem
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C53	kop	p-kop-14	1	0	1	1	1625-1675	afwijkend decor en merk op bodem
V049	Put S41	1630-1660	porselein		kop	p-kop-	3	2	5	1	1640-1680	decor: Chinezen in landschap
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C33	voetkop	p-voe-1	1	0	1	1	1640-1680	niet gedecoreerd, lichtgroene gloed
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C34	voetkop	p-voe-1	1	0	1	1	1640-1680	niet gedecoreerd, lichtgroene gloed
V049	Put S41	1630-1660	porselein	C54	voetkop	p-voe-1	1	0	1	1	1640-1680	niet gedecoreerd, lichtgroene gloed
V049	Put S41	1630-1660	porselein		indet	p-	0	10	10	0		
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1630-1660	type 1, franse lelies in ruiten op steel, merk: lelie
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1630-1660	type 1, merk: lelie
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1630-1660	type 1, franse lelies in ruiten op steel, merk: II binnen parelrand
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1	1630-1660	type 1, franse lelies in ruiten op steel, geen merk
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		1	0	1	1		
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		2	0	2	2	1630-1660	type 1, geen merk
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		4	0	4	4	1650-1700	type 2, geen merken
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde		kleipijp		0	38	38	0		stelen, sommige met decoratie
V049	Put S41	1630-1660	pijpaarde	C55	beeld		1	0	1	1		fragment beeldje van vrouw

Vondstcomplex Molenweg 7
Tonput S25
Complexdatering 1675-1725, zwaartepunt rond 1700

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V019	Bovenkant S25	1675-1725	faience		bord	f-bor-	0	1	1	1	1640-1660	Verstraeten
V019	Bovenkant S25	1675-1725	faience		kom	f-kom-	1	0	1	1	1640-1660	Verstraeten
V019	Bovenkant S25	1675-1725	italiaanse tingl. aw.		bord	i-bor-	1	0	1	1	1550-1600	Montelupo, Orientaals knoopwerk
V019	Bovenkant S25	1675-1725	italiaanse tingl. aw.		indet	i-	0	1	1	1	1550-1625	Ligurisch blauw
V019	Bovenkant S25	1675-1725	italiaanse tingl. aw.		kom	i-kom-	1	0	1	1	1600-1650	A Raffaellesca, grote kom, strepen op achterkant
V019	Bovenkant S25	1675-1725	italiaanse tingl. aw.		pispot	i-pis-249	0	3	3	1	1575-1625	Compendiario, stuk buik met aigrette-cirkel
V019	Bovenkant S25	1675-1725	majolica		bord	m-bor-	1	0	1	1	1625-1650	polychroom
V019	Bovenkant S25	1675-1725	majolica		kom	m-kom-	0	1	1	1		volledig wit
V019	Bovenkant S25	1675-1725	roodbakkend aw		kop	r-kop-4	1	3	4	1	1675-1750	inwendig geglazuurd, ringeloorbogen op rand, gemarmerd
V019	Bovenkant S25	1675-1725	roodbakkend aw		kop	r-kop-	0	2	2	0		2 bodems, 1 gemarmerd
V019	Bovenkant S25	1675-1725	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	0	1530-1600	Frechen/Keulen, medaillon
V019	Bovenkant S25	1675-1725	weser aw		bord	we-bor-1	0	1	1	0	1580-1630	ruis?
V028	Tonput S25	1675-1725	faience	C01	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1625-1675	in blauw, filosoof in ton
V028	Tonput S25	1675-1725	faience	C03	bord	f-bor-13	1	0	1	1		volledig wit, pannenkoekenschotel
V028	Tonput S25	1675-1725	faience	C02	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1650-1700	blauwe beschildering op spiegel, fruit
V028	Tonput S25	1675-1725	faience		bord	f-bor-	4	0	4	2		witte randen 2 borden, f-bor-2 of -3
V028	Tonput S25	1675-1725	faience		bord	f-bor-	1	0	1	1	1640-1660	randje Verstraetenbord, verkleurd
V028	Tonput S25	1675-1725	faience		bord	f-bor-	0	3	3	1	1600-1675	kraakdecor
V028	Tonput S25	1675-1725	faience		indet	f-	1	0	1	1		kleine kom of kop, ver uitgebogen randje
V028	Tonput S25	1675-1725	faience	C05	kom	f-kom-3	1	0	1	1	1650-1725	blauwe beschildering, standring secundair doorboord
V028	Tonput S25	1675-1725	faience		kop	f-kop-	1	1	2	1		rechte rand, uitwendig blauw floraal motief
V028	Tonput S25	1675-1725	faience	C04	plooischotel	f-plo-3	1	0	1	1		volledig wit
V028	Tonput S25	1675-1725	majolica	C27	bord	m-bor-3	1	0	1	1	1700-1750	blauwe beschildering, tulp
V028	Tonput S25	1675-1725	majolica		bord	m-bor-	0	3	3	1	1675-1750	blauwe beschildering, landschap op spiegel

V028	Tonput S25	1675-1725	majolica		bord	m-bor-	1	0	1	1	1600-1650	aigretterand
V028	Tonput S25	1675-1725	majolica	C28	kom	m-kom-6	1	0	1	1		blauwe beschildering op spiegel, landschap
V028	Tonput S25	1675-1725	pijpaarde		beeldje	pij-bee-	1	0	1	1		sterk versleten kopje, mogelijk Christuskind
V028	Tonput S25	1675-1725	pijpaarde		kleipijp	pij-	5	13	18	5	1675-1750	type 2, 1 indetermineerbaar merk, rest merkloos
V028	Tonput S25	1675-1725	porselein	C26	theepot	p-the-	0	1	1	1	1700-1720	dikwandig, blauwe waas, grof bloemmotief, van olie en azijnstel?
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C32	bakpan	r-bak-6	1	0	1	1		BOZ
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		bord	r-bor-	1	3	4	1	1675-1750	Nederrijns, kleine fragmenten
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		bord	r-bor-	1	6	7	1		slibversiering, gemarmerd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C29	bord	r-bor-50	2	0	2	1		groene spiegel, slibbogen op vlag
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C17	deksel	r-dek-13	1	0	1	1		oor, bovenkant geglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C18	deksel	r-dek-30	1	0	1	1		knop, bovenkant geglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		deksel	r-dek-	0	1	1	1		alleen oor, kan eventueel ook buikwarmer zijn
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C14	grape	r-gra-12	1	0	1	1		kachelpan-model, zwaar beroet
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C15	grape	r-gra-11	1	0	1	1		vroeg Bergen-op-Zoom-model, niet beroet, 1 oor, tuitje
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C25	grape	r-gra-49	1	3	4	1		inwendig bodem geel, geheel geglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C31	grape	r-gra-62	1	0	1	1		grote grape, inwendig glazuur en kalkaanslag
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		grape	r-gra-	5	0	5	5		
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		grape	r-gra-49	1	0	1	1		inwendig bodem groen
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		indet	r-	2	45	47	2		
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C16	kop	r-kop-27	1	0	1	1		inwendig geglazuurd, standvlak
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C22	kop	r-kop-4	1	0	1	1	1675-1750	geheel geglazuurd, slibbogen op rand, te hard gebakken
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C23	kop	r-kop-4	1	0	1	1	1675-1750	geheel geglazuurd, slibbogen op rand, inwendig gemarmerd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C24	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1600-1700	inwendig geglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		kop	r-kop-4	4	7	11	1	1675-1750	geheel geglazuurd, slibbogen op rand, te hard gebakken
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		kop	r-kop-2	2	0	2	1	1600-1700	inwendig geglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		pispot	r-pis-	3	0	3	1		randfragmenten
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		schepbeker	r-spb-	1	0	1	1		geheel geglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C21	steelkom	r-stk-15	1	0	1	1		zwaar beroet, bol model
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C19	test	r-tes-1	1	0	1	1		compleet, vierkant model, geheel geglazuurd, inwendig beetje beroet
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C20	test	r-tes-1	1	0	1	1		oor ontbreekt, vierkant model, geheel geglazuurd, inwendig beroet
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		test	r-tes-	3	15	18	3		alle 3 vierkant model, 1 ongeglazuurd
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw	C30	test	r-tes-20	0	3	3	1		ongeglazuurd, schaalmodel, wat glazuur op rand
V028	Tonput S25	1675-1725	roodbakkend aw		vuurstolp	r-vst-	0	1	1	1		niet zeker of plat of rond is, inwendig onberoet
V028	Tonput S25	1675-1725	steengoed 2		knikker	s2-	2	0	2	2		1 lodder, 1 kleine knikker
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw		grape	w-gra-	1	0	1	1		kraagrandje, steil model, helemaal groen
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw		indet	w-	0	5	5	0		
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C06	kan	w-kan-n	1	0	1	1		compleet, uitwendig groen, inwendig geel, klein model
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw		kan	w-kan-	0	1	1	1		uitwendig groen, inwendig geel, rand ontbreekt
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C36	kom	w-kom-15	2	0	2	1		uitwendig groen, inwendig geel, ribbelrandje
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C10	kop	w-kop-14	1	0	1	1		uitwendig groen, inwendig mangaan, 2 oren (1 liggend)
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C11	kop	w-kop-3	1	0	1	1		inwendig geel, uitwendig groen, vrij klein, toegenepen oor
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C12	kop	w-kop-3	1	0	1	1		inwendig geel, uitwendig groen
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C13	kop	w-kop-3	1	0	1	1		inwendig geel, uitwendig groen
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C07	lekschaal	w-lek-2	1	0	1	1		volledig groen, op poten

V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw		pispot	w-pis-4	1	0	1	1		bodem onderbreekt, inwendig geel, uitwendig groen
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw		pot?	w-pot?	1	0	1	1		uitwendig groen, inwendig geel, randfragment, opstaande rand
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C08	zalfpot	w-zal-2	1	0	1	1		volledig geel
V028	Tonput S25	1675-1725	witbakkend aw	C09	zalfpot	w-zal-2	1	0	1	1		volledig geel, compleet

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Kuil S57
Complexdatering 1675-1700

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V198	Kuil S57	1675-1700	steengoed 2	C01	kan	s2-kan-	0	7	7	1	1550-1600	Siegburg, medaillons met vrouw (personificatie liefde)
V198	Kuil S57	1675-1700	steengoed 2		indet	s2-	0	3	3	1		
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bakpan	r-bak-2	1	0	1	1		
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bakpan	r-bak-6	7	0	7	4		
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bakpan	r-bak-12	2	0	2	1		
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bakpan	r-bak-	0	8	8	0		
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk	C02	bord	r-bor-10	1	0	1	1	1675-1750	Nederrijns, gemarmerd, profiel compleet
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bord	r-bor-44	1	2	3	1	1675-1750	Nederrijns, gemarmerd
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bord	r-bor-	0	2	2	0	1675-1750	Nederrijns, gemarmerd
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		bord	r-bor-	1	0	1	1		bovenzijde geglazuurd
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		deksel	r-dek-1	1	1	2	1	1600-1750	inwendig beroet, datering op basis glazuur
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		grape	r-gra-	4	9	13	3		
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		kom	r-kom-31	2	0	2	1	1600-1750	inwendig glazuur
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		kop	r-kop-4	2	0	2	2	1675-1750	ringeloor aan buitenzijde, inwendig gemarmerd
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		steelkom	r-stk-2	1	0	1	1	1650-1750	
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		test	r-tes-	1	0	1	1	1650-1750	vierkant, geheel geglazuurd
V198	Kuil S57	1675-1700	rood aardewerk		indet	r-	0	14	14	0		
V198	Kuil S57	1675-1700	wit aardewerk		grape	w-gra-	1	0	1	1		inwendig mangaan, uitwendig groen
V198	Kuil S57	1675-1700	wit aardewerk		pispot	w-pis-4	1	0	1	1	1675-1750	inwendig geel, uitwendig groen
V198	Kuil S57	1675-1700	wit aardewerk		indet	w-	1	21	22	1		
V198	Kuil S57	1675-1700	jydepot-aardewerk		indet	jy-	0	1	1	1	1600-1800	
V198	Kuil S57	1675-1700	duitsland-west	C03	bord	dw-bor-1	1	0	1	1	1650-1700	Ochtrup
V198	Kuil S57	1675-1700	majolica		bord	m-bor-12	2	3	5	1	1650-1725	wit
V198	Kuil S57	1675-1700	faience		bord	f-bor-1	1	3	4	1	1625-1675	Wanli-décor, ook stuk van V195
V198	Kuil S57	1675-1700	faience		bord	f-bor-2	4	9	13	4	1640-1700	wit
V198	Kuil S57	1675-1700	faience		bord	f-bor-	3	1	4	3		1 spreukbord, 2 met krullen op vlag, 1 met chinees motief
V198	Kuil S57	1675-1700	faience		bord	f-bor-	1	0	1	1	1675-1725	blauw schubmotief (zie voor kop met zelfde motief, dev89)
V198	Kuil S57	1675-1700	faience	C04	mosterdpot	f-mos-1	1	0	1	1	1650-1700	wit , 1 oor, zie artikel MNVVC 138
V198	Kuil S57	1675-1700	pijpaarde		pijp		1	0	1	1	1680-1750	pijpenkop type 2, merkloos

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Waterput S35
Complexdatering 1675-1725

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V079A	Waterput S35A	1675-1725	steengoed 2	C22	kan	s2-kan-32	1	0	1	1	1640-1675	baardmankruik, medaillon met leeuw, Frechen/Keulen
V079A	Waterput S35A	1675-1725	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1	1400-1500	aangeknepen standring, opspit

V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-1	1	0	1	1	1475-1575	slibboogjes op spiegel, sterk verweerd, opspit
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C06	bord	r-bor-43	1	0	1	1	1675-1750	inwendig gemarmerd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C04	bord	r-bor-50	1	0	1	1	1700-1800	standlobben, bodem beroet
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-50	2	0	2	1	1700-1800	standlobben
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-	1	0	1	1		
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-	0	1	1	1	1450-1525	slib(vogel?) op spiegel, opspit
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C07	deksel	r-dek-30	0	0	0	1	1675-1775	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		deksel	r-dek-	3	1	4	3		1 met dubbele rand, 1 met worstoor
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C18	grape	r-gra-11	1	0	1	1	1650-1750	Bergen op Zoom, beroet
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C01	grape	r-gra-49	1	0	1	1	1700-1750	geel glazuur aan binnenzijde
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		grape	r-gra-49	1	0	1	1	1700-1750	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C08	grape	r-gra-56	1	0	1	1	1650-1750	buitenzijde spaarzaam geglazuurd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C09	grape	r-gra-91	1	0	1	1	1675-1750	aangeknepen worstoor, buitenzijde spaarzaam geglazuurd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		grape	r-gra-	12	4	16	7	1650-1750	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C11	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1650-1700	inwendig glazuur
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C19	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1650-1700	geheel geglazuurd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C12	kop	r-kop-4	1	0	1	1	1675-1750	uitwendig ringeloor, inwendig gemarmerd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C13	kop	r-kop-4	1	0	1	1	1675-1750	uitwendig ringeloor, inwendig gemarmerd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		kop	r-kop-	4	4	8	4		ringeloor, inwendig gemarmerd
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C20	pispot	r-pis-512	1	0	1	1	1650-1750	geheel geglazuurd, zelfde vorm als w-pis-4
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		pispot	r-pis-	1	0	1	1		
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		steelkom	r-stk-2	3	0	3	3	1650-1700	inwendig glazuur
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		steelkom	r-stk-	1	0	1	1		
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk	C10	test	r-tes-28	1	0	0	1	1600-1750	test, rand geglazuurd, afgeplatte zijde
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		test	r-tes-28	1	0	1	1	1600-1750	helemaal geglazuurd, afgeplatte zijde
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		test	r-tes-	3	0	3	3	1675-1750	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	rood aardewerk		indet	r-	16	60	76	16		
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk		bakpan	w-bak-6	1	0	0	1	1650-1725	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk	C03	grape	w-gra-41	1	0	1	1	1650-1700	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk		grape	w-gra-22	1	3	4	1		
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk		grape	w-gra-	3	0	3	3	1625-1700	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk		kop	w-kop-	2	0	2	2	1625-1725	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk		olielamp	w-oli-	0	3	3	1	1650-1750	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk	C21	pispot	w-pis-2	1	0	1	1	1675-1725	groen en geel glazuur
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk	C02	pispot	w-pis-4	1	0	1	1	1675-1750	geel en groen glazuur, stuk rand bij scherfmateriaal
V079A	Waterput S35A	1675-1725	wit aardewerk		indet	w-	2	11	13	2		
V079A	Waterput S35A	1675-1725	weser aardewerk		bord	we-bor-1	1	0	1	1	1580-1640	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	weser aardewerk		bord	we-bor-	1	0	1	1	1580-1640	doorboord, gekramd?
V079A	Waterput S35A	1675-1725	majolica	C05	bord	m-bor-1	1	0	1	1	1650-1750	blauwe decoratie, Maria met kind op spiegel, goudluster rand
V079A	Waterput S35A	1675-1725	faience		bord	f-bor-2	1	3	4	1	1650-1725	
V079A	Waterput S35A	1675-1725	faience	C14	bord	f-bor-	0	1	1	1	1640-1660	groteskendecor
V079A	Waterput S35A	1675-1725	faience		kop	f-kop-12	1	1	2	1	1700-1750	blauw, bladmotief, merk: RS 22
V079A	Waterput S35A	1675-1725	faience		indet	f-	2	1	3	2		blauwe beschildering
V079A	Waterput S35A	1675-1725	italiaanse faience	C15	plooischotel	i-plo-3	1	2	3	1	1575-1625	Compendiario, aigretterand 12, putto op spiegel
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein		bord	p-bor-6	2	0	2	2	1680-1720	Kangxi, bloemdecor
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein	C16	kom	p-kom-6	1	0	1	1	1625-1645	klapmuts, kraakmotief
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein	C17	kop	p-kop-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, lange lijs, zotje en boom, zelfde als kopjes V175?

V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein		kop	p-kop-1	2	0	2	2	1680-1720	Kangxi, bloemmotief
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein		kop	p-kop-1	1	3	4	1	1680-1720	Kangxi, zelfde als C17
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein		kop	p-kop-4	1	1	2	1	1680-1720	Kangxi, Chinees landschap
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein		kop	p-kop-	1	0	1	1	1680-1750	Chinees Imari
V079A	Waterput S35A	1675-1725	porselein		indet	p-	4	14	18	4		

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Waterput S66
Complexdatering 1675-1725

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V222	Waterput S66	1675-1725	steengoed 1		indet	s1-	0	1	1	1	1400-1500	asglazuur, opspit
V222	Waterput S66	1675-1725	steengoed 2		fles	s2-fle-	1	0	1	1	1650-1750	mineraalwaterkruik, Westerwald
V222	Waterput S66	1675-1725	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	2	2	1	1650-1700	Westerwald, medaillons
V222	Waterput S66	1675-1725	steengoed 2		knikker		4	0	4	4		3 klein (diameter 1,5 cm), 1 groot (diameter 4,2 cm)
V222	Waterput S66	1675-1725	grijs aardewerk		indet	g-	1	1	2	1		ruis
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bakpan	r-bak-5	1	0	1	1	1550-1650	
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C01	bakpan	r-bak-6	1	0	1	1	1700-1800	Bergen op Zoom?
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C02	bakpan	r-bak-6	1	0	1	1	1700-1800	Bergen op Zoom?, pootjes, niet compleet
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C03	bakpan	r-bak-12	1	0	1	1	1700-1800	Bergen op Zoom?, pootjes, zie Akersloot
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bakpan	r-bak-42	3	0	3	1	1600-1800	driepan
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bakpan	r-bak-	0	7	7	0		bodemfragmenten
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-1	2	0	2	2	1450-1550	1 sgrafitto, 1 met slibversiering, ruis
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-3	1	3	4	1	1700-1800	gemarmerd (Nederland)
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C04	bord	r-bor-6	1	0	1	1	1525-1650	groen glazuur op spiegel, wat snijsporen
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C05	bord	r-bor-10	1	0	1	1	1675-1750	Nederrijns (klein), gemarmerd
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C06	bord	r-bor-10	1	0	1	1	1675-1750	Nederrijns (groot), gemarmerd
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-50	1	0	1	1	1700-1800	Bergen op Zoom?
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-	2	1	3	1	1675-1750	Nederrijns, gemarmerd
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C07	deksel	r-dek-32	1	0	1	1	1700-1800	zie Bethlehem
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		deksel	r-dek-	2	0	2	2		1 bijna compleet (doofpotdeksel)
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C08	grape	r-gra-18	1	0	1	1	1675-1750	witte aanslag op bodem en uitwendig, inwendig glazuur
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C09	grape	r-gra-18	1	0	1	1	1675-1750	oor afwezig, niet beroet
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		grape	r-gra-	2	3	2	2		2 bodems
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		grape	r-gra-	2	1	3	1		brede grape met platte rand en scherpe buikknik
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		grape	r-gra-	0	7	7	2	1375-1425	fijne ribbels op schouder, 2 bodems, ruis
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		kom	r-kom-	1	0	1	1		uitwendig beroet
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C10	kop	r-kop-2	1	0	1	1	1575-1675	inwendig glazuur
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		kop	r-kop-2	1	0	1	1	1575-1675	geheel geglazuurd
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C11	kop	r-kop-4	1	0	1	1	1675-1750	inwendig glazuur
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		kop	r-kop-4	7	16	23	4	1675-1750	uitwendig ringeloor, inwendig gemarmerd
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		lekschaal	r-lek-2	1	0	1	1	1650-1750	
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		lekschaal	r-lek-	0	2	2	0		
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C12	pot	r-pot-7	1	0	1	1	1675-1750	inwendig glazuur en op rand
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C13	pot	r-pot-501	1	0	1	1	1700-1750	uitwendig ringeloor
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C14	pot	r-pot-505	1	0	1	1	1650-1750	slijtagesporen op oren

V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		steelkom	r-stk-2	3	1	4	1	1625-1700	licht beroet, losse steel
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		test	r-tes-1	2	0	2	2	1600-1750	geheel geglazuurd
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk	C40	zalfpot	r-zal-3	1	0	1	1	1600-1700	buitenzijde ongeglazuurd (alleen op dia)
V222	Waterput S66	1675-1725	rood aardewerk		indet	r-	16	35	51	16		1 bolle vorm met gaten
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk		bakpan	w-bak-7	1	0	1	1		inwendig glazuur, beroet
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk	C15	grape	w-gra-6	1	0	1	1	1650-1750	geel en groen glazuur, beroet
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk	C16	kop	w-kop-3	1	0	1	1	1650-1750	geel en groen glazuur, zie kampen en den haag
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk	C17	kop	w-kop-3	1	0	1	1	1650-1750	geel en groen glazuur, klein model
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk	C18	kop	w-kop-3	1	0	1	1	1650-1750	geel en groen glazuur
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk	C19	kop	w-kop-23	1	0	1	1	1650-1750	uitwendig groen, inwendig mangaan
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk	C20	kop	w-kop-26	1	0	1	1	1600-1700	geheel groen
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk		kop	w-kop-	2	0	2	2		
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk		pispot	w-pis-	6	0	6	2		
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk		vogelfluit	w-vfl-1	0	1	1	1	1625-1725	blaastuit, deels geglazuurd
V222	Waterput S66	1675-1725	wit aardewerk		indet	w-	1	9	10	1		
V222	Waterput S66	1675-1725	werra aardewerk	C21	bord	wa-bor-	0	1	1	1	1602-1610	halffabrikaat Enkhuizer werra (niet geglazuurd), haas
V222	Waterput S66	1675-1725	majolica	C22	bord	m-bor-12	1	0	1	1	1675-1750	paarse ster op spiegel
V222	Waterput S66	1675-1725	majolica		bord	m-bor-	5	2	7	5	1650-1725	1 met blauwe bloemen, 1 met ruiter, 1 met aigretterand
V222	Waterput S66	1675-1725	majolica		kan	m-kan-	1	0	1	1	1575-1650	blauwe strepen en kruisjes
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C23	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1650-1675	gedekte tafel
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C24	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1650-1675	huis in landschap
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C25	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1650-1675	zittende figuren bij tafel
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C26	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1650-1725	florale band, spreuk: 'oude liens raet'
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C27	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1695	opschrift: '1695 den 7 januari is gestorven koningin maeria'
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C28	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1725	wit
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C29	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1725	wit
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C30	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1640-1725	wit
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C32	bord	f-bor-11	1	0	1	1	1675-1750	wit
V222	Waterput S66	1675-1725	faience		bord	f-bor-	9	15	24	9	1625-1725	2 wit, 2 kraakstijl
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C31	kop	f-kop-1	1	0	1	1	1675-1750	polychroom, landschap met man en hert
V222	Waterput S66	1675-1725	faience		kop	f-kop-1	3	6	9	3	1675-1750	blauwe florale versiering, 1 kop hetzelfde als V228-C03
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C33	plooischotel	f-plo-3	1	0	1	1	1650-1700	wit, klein, 8 knorren
V222	Waterput S66	1675-1725	faience	C41	plooischotel	f-plo-507	1	0	1	1	1640-1660	Verstraeten?, groteskendecor en putto
V222	Waterput S66	1675-1725	faience		plooischotel	f-plo-	0	1	1	1	1650-1700	wit
V222	Waterput S66	1675-1725	faience		indet	f-	1	6	7	1	1640-1700	2 bodem met standring, 1 vormoor, 1 raar fragment
V222	Waterput S66	1675-1725	italiaanse faience	C34	bord	i-bor-1	1	0	1	1	1575-1650	polygroom, aigrette-rand 14, zie scriptie Nina
V222	Waterput S66	1675-1725	italiaanse faience		bord	i-bor-	0	1	1	1	1575-1625	Ligurisch blauw
V222	Waterput S66	1675-1725	franse faience	C35	plooischotel	fr-plo-1	1	0	1	1	1625-1650	Frans, 28 knorren, zie scriptie Nina
V222	Waterput S66	1675-1725	portugese faience	C36	bord	po-bor-3	1	0	1	1	1650-1700	doorboord hart en kantwerk, doorboorde standring
V222	Waterput S66	1675-1725	portugese faience		bord	po-bor-	1	3	4	1	1600-1700	onduidelijk décor
V222	Waterput S66	1675-1725	porselein	C37	bord	p-bor-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, schotel, floraal motief, hoort bij kop
V222	Waterput S66	1675-1725	porselein		bord	p-bor-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, schotel, zelfde als V222-C37
V222	Waterput S66	1675-1725	porselein	C38	bord	p-bor-	1	3	4	1	1600-1650	landschap op spiegel, kraakrand
V222	Waterput S66	1675-1725	porselein	C39	kop	p-kop-1	1	3	4	1	1680-1720	Kangxi, bloemmotief
V222	Waterput S66	1675-1725	porselein		kop	p-kop-	0	1	1	1	1680-1720	Kangxi, floraal motief, hoort bij V222-C37
V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		1	0	1	1	1610-1675	pijpenkop type 1, gele klei, merkloos
V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		1	0	1	1	1610-1675	pijpenkop type 1, merkloos

V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		1	0	1	1	1610-1675	pijpenkop type 1, merk (ID gekroond)
V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		26	0	26	26	1680-1750	pijpenkoppen type 2, merkloos
V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		2	0	2	2	1680-1750	type 2, merk. nr. 9 (wapen Zeeland), gepolijst
V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		1	0	1	1	1710-1750	pijpenkop type 3, merk nr. 798, 2 bijmerken (wapen Gouda)
V222	Waterput S66	1675-1725	pijpaarde		pijp		0	129	129	0		steelfragmenten, 24 mondstukken, 7 met steelintaglio

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Waterput S50
Complexdatering 1675-1725

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V175	Waterput S50	1675-1725	steengoed 1		knikker		3	0	3	3		
V175	1675-1725	1675-1725	steengoed 2		kan	s2-kan-	0	1	1	1	1600-1650	Westerwald
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk	C09	bakpan	r-bak-14	1	0	1	1	1650-1750	onberoet
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		bord	r-bor-	1	0	1	1		onderzijde beroet
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		deksel	r-dek-	1	0	1	1		binnenzijde beroet
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk	C10	grape	r-gra-91	1	0	1	1	1650-1750	onderzijde beroet
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		kop	r-kop-	1	0	1	1		inwendig glazuur
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		lekschaal	r-lek-2	1	2	3	1	1650-1750	
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		ondersteek	r-ond-	1	0	1	1		
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		pispot	r-pis-	2	0	2	2		
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk	C08	pot	r-pot-505	1	0	1	1	1650-1750	slijtagesporen op oren
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		test	r-tes-2	2	0	2	2	1675-1750	ongeglazuurd
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		indet	r-	11	37	48	11		1 poot, 1 worstoor
V175	1675-1725	1675-1725	rood aardewerk		indet	r-	0	5	5	1	1400-1600	slibversiering, opspit
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk	C11	grape	w-gra-503	1	0	1	1	1650-1750	miniatuur
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk			w-gra-	2	4	6	2		
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk	C05	kop	w-kop-23	1	0	1	1	1650-1750	uitwendig groen, inwendig mangaan
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk	C06	kop	w-kop-504	1	0	1	1	1650-1750	inwendig mangaan
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk			w-kop-	1	0	1	1		uitwendig groen, inwendig mangaan
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk		test	w-tes-	1	1	2	1		geglazuurd
V175	1675-1725	1675-1725	wit aardewerk		indet	w-	2	8	10	2		
V175	1675-1725	1675-1725	majolica		bord	m-bor-	3	2	5	3	1700-1750	
V175	1675-1725	1675-1725	faience	C12	bord	f-bor-2	1	0	1	1	1675-1750	wit
V175	1675-1725	1675-1725	faience	C13		f-bor-3	1	0	1	1	1725-1800	blauwe beschildering, bloemen
V175	1675-1725	1675-1725	faience	C01		f-bor-8	1	0	1	1	1675-1750	polychrome versiering, hoort bij kop V222-C31
V175	1675-1725	1675-1725	faience			f-bor-	5	10	15	5		1 met paarse beschildering, 4 met blauwe beschildering
V175	1675-1725	1675-1725	faience		fles/vaas	f-fle?-	1	1	2	1	1650-1750	blauwe beschildering, miniatuur
V175	1675-1725	1675-1725	italiaanse faience		bord	i-bor-	1	0	1	1	1575-1625	Ligurisch blauw
V175	1675-1725	1675-1725	italiaanse faience		kom	i-kom-	1	0	1	1	1575-1625	compendiario, gele rand aan binnenzijde
V175	1675-1725	1675-1725	portugese faience		bord	po-bor-	2	0	2	1	1625-1650	kraakdecor
V175	1675-1725	1675-1725	porselein	C04	bord	p-bor-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, bloemen op spiegel
V175	1675-1725	1675-1725	porselein	C15		p-bor-	0	4	4	1	1585-1610	kraakporselein, past aan V174, doorboorde standring
V175	1675-1725	1675-1725	porselein	C02	kop	p-kop-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, vormt set met 175-C03, bomen en lange lijzen
V175	1675-1725	1675-1725	porselein	C03		p-kop-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, vormt set met 175-C02, bomen en lange lijzen
V175	1675-1725	1675-1725	porselein	C07		p-kop-4	1	0	1	1	1680-1720	eierschaalporselein, Chinees landschap
V175	1675-1725	1675-1725	pijpaarde		pijp		1	0	1	1	1706-1750	pijpenkop type 2, merk nr. 610 (PT gekroond)

V175	1675-1725	1675-1725	pijpaarde		pijp		0	6	6	0		steelfragmenten

Vondstcomplex Enkhuizer Banket Fabriek
Kuil S67
Complexdatering 1725-1775

Vnr	Complex	Compl.dat.	Materiaal	C	Vorm	Typenr	Rand	Overig	Tot.	MAE	Objectdat.	Opmerkingen
V228	Kuil S67	1725-1775	steengoed 2		indet	s2-	0	1	1	1	1400-1550	bodem met geknepen standring, ruis
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk		bakpan	r-bak-4	1	2	3	1	1550-1650	ruis
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk	C10	bakpan	r-bak-6	1	0	1	1	1700-1800	Bergen op Zoom
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk	C01	bord	r-bor-3	1	0	1	1	1700-1800	initialen op onderkant
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk		bord	r-bor-3	2	0	2	2	1700-1800	
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk		kan	r-kan-8	1	6	7	1	1700-1750	slib op bodem
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk		kop	r-kop-4	3	0	3	2	1675-1750	uitwendig ringeloor, inwendig slib
V228	Kuil S67	1725-1775	rood aardewerk		indet	r-	0	1	1	0		1 bodem
V228	Kuil S67	1725-1775	faience	C02	bord	f-bor-8	1	0	1	1	1725-1775	blauwe bloemen
V228	Kuil S67	1725-1775	faience	C03	kop	f-kop-1	1	4	5	1	1675-1750	blauw fond met blauwe bloemen, zelfde als kop V222
V228	Kuil S67	1725-1775	faience	C04	pispot	f-pis-2	1	1	2	1	1675-1725	hier horen scherven pispot V227 bij
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein	C05	bord	p-bor-4	1	0	1	1	1585-1610	kraakporselein, zelfde als V175-C15, doorboorde standring
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein	C06	bord	p-bor-8	1	0	1	1	1730-1760	Qianlong, fazant in landschap, pauwen op vlag
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein	C07	bord	p-bor-8	1	0	1	1	1730-1760	Qianlong, fazant in landschap, pauwen op vlag
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein		bord	p-bor-	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, accoladerand
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein	C08	kom	p-kom-6	1	0	1	1	1605-1620	kraakporselein, klapmuts, Rinaldi groep 5 p132
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein		kom	p-kom-6	1	0	1	1	1605-1620	kraakporselein, klapmuts, Rinaldi groep 5 p132
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein	C09	kop	p-kop-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi, miniatuur, floraal motief
V228	Kuil S67	1725-1775	porselein	C12	kop	p-kop-1	1	0	1	1	1680-1720	Kangxi? (alleen op dia)
V228	Kuil S67	1725-1775	industrieel wit	C11	bord	iw-bor-3	1	0	1	1	1775-1850	vormt set met kop
V228	Kuil S67	1725-1775	industrieel wit		kop	iw-kop-	1	0	1	1	1775-1850	

